tarih

HAŞİM ŞAHİN

Dervişler, Fakihler, Gaziler

Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)

YAPI KREDİ YAYINLARI

DERVİŞLER, FAKİHLER, GAZİLER
Erken Osmanlı Toplumunda Dinî Zümreler
(1300-1400)

Haşim Şahin 1978 yılında Bolu'da doğdu. Üniversiteyi Eskişehir'de okudu. Sakarya Üniversitesi'nde yüksek lisansını; Marmara Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 2001-2008 yılları arasında Marmara Üniversitesi'nde görev yaptı. 2012 yılında doçent, 2018'de profesör oldu. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi. Sakarya Üniversitesi'nin yanı sıra Eskişehir Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümü ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde ders veriyor.

Kitapları: *Orta Zamanın Türkleri* (2011, Yeditepe), *Arı Kovanına Çomak Sokmak: Ahmet Yaşar Ocak Kitabı* (2014, Timaş Yayınları), *Anadolu Beylikleri El Kitabı* (2016, Grafiker) ve *Dervişler ve Sufi Çevreler* (2017, Kitap Yayınevi).

HAŞİM ŞAHİN

Dervişler, Fakihler, Gaziler

Erken Osmanlı Toplumunda Dinî Zümreler (1300-1400)

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5578
Tarih - 146

Dervişler, Fakihler, Gaziler
Erken Osmanlı Toplumunda Dinî Zümreler (1300-1400)
Haşim Şahin

Kitap editörü: **Korkut Erdur**
Düzelti: **Çetin Şan**

Kapak ve sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Arzu Yaraş**

Baskı: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi, Birlik Caddesi, No: 26, Acar Binası
34524, Haramidere - Beylikdüzü / İstanbul
Telefon: (0 212) 422 18 34 Faks: (0 212) 422 18 04
www.acarbasim.com
Sertifika No: 44977

1. baskı: İstanbul, Mart 2020
2. baskı: İstanbul, Eylül 2020
ISBN 978-975-08-4692-2

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2018
Sertifika No: 44719
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
facebook.com/**yapikrediyayinlari**
twitter.com/**YKYHaber**
instagram.com/**yapikrediyayinlari**

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Önsöz • 9

Kısaltmalar • 13

Giriş • 15
Kaynaklara Dair Bilgiler • 15

Tarihsel Arkaplan: Osmanlı Öncesi Dönemde Dinî Zümrelere Genel Bir Bakış • 19
Dinî Zümrelerin ve Tarikatların Ortaya Çıkışı • 19
Türkler Arasında Tasavvufun Yayılması • 21
Türklerin İslam Dinini Kabulü • 21
Müslüman Türkler ve Sufîler • 22
Büyük Selçuklu Sahası • 25
Sufîlerin Koruyucusu Nizamülmülk ve Şeyh Ebû Alî Fârmedî • 31
Gazzâlî Kardeşler • 34
Sultan Muhammed Tapar ve Haçlılara Karşı Kutsal Savaş "Cihat" • 39
Türkistan Sufîliği • 40
Şeyh Yusuf Hemedanî ve Nakşî-Yesevî Yolun Başlangıcı • 41
Türk Sufîliğinin Pîri: Hoca Ahmed Yesevî • 43
Anadolu Selçuklu Sahası • 52
Kuruluş, gaza ve cihad • 54
Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Anadolu'ya Etkileri • 57
Evhadüddîn-i Kirmanî ve Anadolu'da Evhadîyye Faktörü • 62
Dervişlerin Başkaldırısı: Babaîler İsyanı • 64
Mevlânâ Ailesi ve Mevlevîlik • 70
Sadreddin-i Konevî ve Anadolu'da Ekberîyye'nin Yayılması • 74
Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik • 77
Yunus Emre • 80

I. BÖLÜM

Osmanlı Beyliği'nin Kuruluş Yıllarında Dinî Zümreler

Kuruluş'tan Yıldırım Bayezid Devri'nin Sonuna Kadar Osmanlı Siyasî Hayatına Genel Bir Bakış • 85
DERVİŞLER • 95
Osman Gazi Dönemi Dervişleri • 96

Şeyh Edebalı • **96**
Kumral Abdal • **101**
Orhan Gazi Dönemi Dervişleri • **102**
Geyikli Baba • **103**
Abdal Musa • **106**
Abdal Murad • **110**
Karaca Ahmed • **111**
Dûğlu Baba • **115**
Sultan I. Murad Dönemi • **117**
Postinpûş Baba (Mehmed Hammârî) • **117**
Yıldırım Bayezid Dönemi Dervişleri • **119**
Emir Sultan • **119**
Somuncu Baba (Şeyh Hamidüddin Aksarâyî) • **120**
Abdal Mehmed • **125**
FAKİHLER • **128**
Osmanlı Öncesi Dönemde Fakihler • **128**
Osmanlı Kuruluş Döneminde Fakihler • **136**
Dursun Fakih ve Osman Gazi Devrinde Fakihler • **136**
Orhan Gazi Dönemi Fakihleri • **139**
I. Murad Devrinde Fakihler • **141**
Yıldırım Bayezid Devrinde Fakihler • **143**
MEDRESEDE DİNÎ ZÜMRELER: MUTASAVVIF MÜDERRİSLER • **145**
Davûd-ı Kayserî • **145**
Tâceddin Kürdî • **147**
Alâeddin Ali Esved • **148**
Molla Fenârî • **149**
GAZİLER • **150**
Osmanlı Öncesi Dönemde Gaza Akınları • **151**
Erken Dönem Osmanlı'da Gaza Anlayışı ve İlk Osmanlı Beyleri ve Akıncı Gaziler • **157**
Gazaya Karşı Kutsal Savaş: Gayrimüslimlerin Kutsal Savaşı • **172**

II. BÖLÜM

Sultanlar, Dervişler, Fakihler ve Gaziler

İLK OSMANLI SULTANLARININ DİNÎ YAŞANTILARI • **177**
DİNÎ ZÜMRELERLE İLİŞKİLERİN BAŞLANGICI: ERTUĞRUL GAZİ VE OSMAN GAZİ DEVİRLERİ • **180**
Dervişlerle İlişkiler • **180**
Fakihlerle İlişkiler • **185**

ORHAN GAZİ'NİN DERVİŞ VE GAZİLERLE İLİŞKİLERİ • **186**
BİRİNCİ MURAD DEVRİNDE DİNÎ ZÜMRELERLE İLİŞKİLER • **201**
YILDIRIM BAYEZİD VE DİNÎ ZÜMRELER • **205**
KURULUŞ DÖNEMİNDE TARİKATLARLA İLİŞKİLER • **209**
SULTANLARIN VAKIFLARI VE YAPTIRDIKLARI KURUMLAR • **214**
İlk Osmanlı Hükümdarlarının Vakıfları • **214**
Süleyman Paşa'nın Vakıf Eserleri • **220**
Hanedan Kadınlarının Yaptırdıkları Zaviyeler • **222**

III. BÖLÜM

Dinî Zümrelerin İşlevleri ve Faaliyet Gösterdikleri Kurumlar

SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATTA DİNÎ ZÜMRELER • **227**
FİKİR YAPILARI, ESERLERİ, EĞİTİM HAYATINDA DİNÎ ZÜMRELER • **234**
SAVAŞLARDA ÜSTLENDİKLERİ İŞLEVLER • **249**
İSTİMALET POLİTİKASI VE İHTİDA OLAYLARI • **253**
İMAR VE YERLEŞİME KATKILARI • **262**
Gaziler ve İskân • **271**
Fakihlerin İskân Politikasındaki Yeri • **275**
DİNÎ ZÜMRELERİN FAALİYET SAHALARI: KURUMLAR
RİBÂTLAR, HANKÂHLAR VE KERVANSARAYLAR • **276**
ZAVİYELER/TEKKELER • **287**
CAMİ VE MEDRESELER • **294**

Sonuç • 299

Bibliyografya • 303
Arşiv Vesikaları • **303**
Kaynak Eserler • **303**
Araştırma Eserler • **307**

EK • **319**
KURULUŞ DÖNEMİNDE FAALİYET GÖSTERMİŞ GAZİLER LİSTESİ (OSMANLI KRONİKLERİNE GÖRE) • **319**

Dizin • 323

Önsöz

Tarihsel süreç içerisinde Türklerin kurduğu en büyük ve uzun ömürlü devlet olan Osmanlıların ilk dönemlerine dair bazı araştırma eserlerinin kaleme alındığı, tarihe biraz meraklı olan hemen herkes tarafından bilinmektedir. Bununla birlikte, beyliğin oluşum sürecinde önemli pay sahibi oldukları anlaşılan toplumsal faktörler üzerine ayrıntılı incelemeler yapılmamıştır. Meşhur Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazâde, erken Osmanlı tarihinin önemli kaynakları arasında kabul edilen *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde, Anadolu'da, misafirler arasında kendilerinden söz edilen dört zümreden söz eder. Âşıkpaşazâde, Abdalân-ı Rûm, Gâziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm isimleriyle zikrettiği bu zümrelerin, daha ziyade dinî-tasavvufî yaşamları ve sosyal hayattaki etkilerine değinir.

Osmanlı sufîliği, İslamiyet sonrası Türk tasavvufi hayatının bir devamı niteliğindedir. Bu nedenle elinizdeki çalışmanın giriş bölümünde Türklerin İslam dinini kabul ettikleri dönemden itibaren, sufîlerin Türk devletleri içerisindeki faaliyetlerine, Türk hâkimiyet sahasında oluşan sufî ekollere, Türk sufîliğini etkileyen önemli mutasavvıflara, Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve beylikler döneminde merkezî iktidar-sufî çevre ilişkilerine kısaca değinilmiştir. Çalışmaya böyle bir bölüm konulmasındaki temel gaye, Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu dönemde etkili olan Türkmen gruplarının muhtemel göç güzergâhındaki coğrafyanın dinî hareketliliğine, sufîlerin yaşantısına, erken yüzyıllardan itibaren bu güzergâhta faaliyet gösteren mutasavvıfların ve sufî ekollerin varlığına dikkati çekmektir. Zira Osmanlılar İslam diniyle ilk defa Şeyh Edebalı'nın zaviyesinde tanışmamışlardı ve Osman Gazi'nin duvardaki Kur'an'ı görüp "bu nedir?" diye soracağı kadar İslama yabancı değillerdi.

Osmanlı sufîliği üzerinde, Selçuklu devrinde yaşamış Ebû Ali Fârmedî başta olmak üzere Gazzâlî kardeşlerin halifeleri vasıtasıyla fikirsel anlamda; Anadolu Selçukluları devrinde yaşayan İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Ebû'l-Vefâ el-Bağdâdî, Ebû İshak Kâzerûnî, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre gibi sufîlerinse doğrudan yahut dolaylı etkisinin olduğu bilinmektedir. Sözü edilen bu etkiyi bazen ilk dönemde bile görmek mümkünken, Mevlevîlik örneğinde görüldüğü üzere bazılarının da bu çalışmanın sınırları dışına çıkan çok daha geç dönemlerde girişini Osmanlı topraklarında izlemek mümkündür. Osmanlı sufîliği üzerinde, vaktiyle M. Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adını taşıyan eserinde

temas ettiği gibi, Türkistan sufîliğinin piri olarak kabul edilen Hoca Ahmed Yesevî'nin izlerine az da olsa rastlamak mümkündür. Bunun yanında Şeyh Ebû'l-Vefâ el-Bağdâdî'ye nispet edilen Vefaîyye de kuruluş dönemi Osmanlı toplumunda derin ve güçlü bir etkiye sahiptir.

Osmanlı Beyliği'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler başlığını taşıyan birinci bölümde kuruluş döneminde faaliyet gösteren dervişler, fakihler, medreseli sufîler, gaziler hakkında bilgi verilmiş, doktora tezinde yer alan ahîler ise bu kitabın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bunun nedeni ahîlerin dinsel kimliklerden ziyade ekonomik yapıyla ilişkili olmalarıdır. Dervişlerin Osmanlı Devleti'nin kurulduğu uç bölgesinde Anadolu Selçukluları devrinden beri faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Bilhassa Osmanlı Beyliği'nin bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığı dönemden itibaren uç bölgelerinde yoğun bir derviş nüfusu göze çarpmaktadır. Bu dervişlerden kimileri Şeyh Edebalı, Tursun Fakih, Emir Sultan örneklerinde görüldüğü gibi iktidar zümreleriyle yakın ilişki içerisinde bulunmayı, hükümdarların verdikleri kararlar sırasında danışılan kişiler olmayı tercih ederken, Geyikli Baba, Postinpuş Baba, Doğlu Baba, Abdal Musa, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Somuncu Baba gibi kimilerininse iktidardan ve iktidarın etkisinden uzak kendi başlarına bir yaşam tarzını benimsedikleri görülmektedir.

Yapılan tevcihlerden ve vakıflardan yola çıkıldığında kuruluş döneminde faaliyet gösteren zümrelerden bir diğerinin fakihler olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde köy imamlarını ifade etmek için kullanılan fakih yahut halk dilindeki söylenişiyle fakı unvanını taşıyan bu zümre mensupları, Anadolu Selçuklu Devleti ve beylikler devrinden beri köy, kasaba ve şehirlerde görev yapmış, verdikleri eserler yahut sohbetleriyle halk nezdinde etkili olmuşlardır. Bu zümrenin Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki en önemli temsilcilerinden birisi devletin ilk bağımsızlık hutbesini okuduğu ifade edilen Dursun Fakih'tir. Dursun Fakih yaşadığı dönemde Osman Gazi'nin en yakın dostlarından birisi olmuş, yazdığı eserlerle uçta yaşayan halka gaza ve cihat ruhunu aşılamaya gayret etmiştir.

Medreselerde görev yapan müderrisler bu dönemde dinî hayatın şekillenmesinde etkisi olan bir diğer gruptur. Orhan Gazi tarafından 1331 tarihinde İznik'te ilk medresenin kurulmasıyla Osmanlı topraklarında faaliyet göstermeye başlayan Davûd-ı Kayserî, Tâceddin Kürdî, Alâeddin Esved ve Molla Fenârî gibi müderrisler bir taraftan yüksek bir medrese kültürünün oluşmasına gayret ederken diğer taraftan İbnü'l-Arabî ile gelişen "vahdet-i vücud" düşüncesinin Osmanlı topraklarındaki önemli temsilcileri olmuşlardır.

Aynı şekilde kuruluş döneminde yapılan savaşların aslî unsurunu teşkil eden gaziler de bu dönemde dinî içeriği olan gaza anlayışının temsilcileri olarak değinilmesi gereken bir diğer gruptur. Ertuğrul Gazi devrinden itiba-

ren Osmanlı beylerinin yanında yer alan gaziler savaşlarda önemli başarılar kazanmışlar, yeni fethedilen kalelere yerleşerek bir yandan güvenliği temin ederken bir taraftan da Türkleşme ve İslamlaşmaya katkı sağlamışlardır. Osman Gazi'nin silah arkadaşları Samsa Çavuş, Konur Alp, Köse Mihal, Akça Koca gibi gaziler yerlerini ilerleyen dönemde kendileri gibi gaza ve cihat uğrunda savaşan yeni gazilere bırakmışlardır. Bilhassa Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın gayretleri sonucunda Rumeli'nin ele geçirilmesiyle birlikte Evrenosoğulları, Mihaloğulları ve Turhanoğulları gibi gazi-akıncı aileleri bölgede İslamın ve Osmanlı hâkimiyetinin pekişmesine hizmet etmişlerdir.

Çalışmanın *Dinî Zümrelerin Merkezî İktidarla İlişkileri* başlığını taşıyan ikinci bölümünde Yıldırım Bayezid'in ölümüne kadar geçen süreçteki derviş, gazi ve fakihlerin ilk Osmanlı beyleriyle ilişkilerine değinilmiştir. Derviş zümrelerinin iktidarla ilişkilerinde zamanla bazı değişimler olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında, bilhassa devletin henüz tam teşekkül etmemiş olduğu Osman Gazi döneminde iktidarın derviş zümrelerine yaklaşımı çok daha kuşatıcı olmuştur. Bunun temelinde, bağımsızlığını yeni ilan etmiş, kendi düzeyindeki çok sayıda aşiret reisi arasından sivrilmeyi hedefleyen Osman Gazi'nin dervişlere karşı daha lütufkâr tavrı yatmaktadır. Zira, Müslüman olmayan toprakların ele geçirildiği bir dönemde, gerek etnik ve dinsel dönüşüm gerekse imar ve iskân için bu zümrelerin desteğine duyulan ihtiyaç bu tavrı anlaşılır hale getirmektedir. Osman Gazi bu konuda sadece dervişlerin değil, fethedilen toprakların idaresi genellikle kendilerine tevcih edilen alp-gazilerin, kiliseden çevrilen yahut yeni inşa edilen cami veya mescitlerin imamlık veya müezzinlik görevini üstlenen fakihlerin, bilhassa dağ başlarına veya ücra yerleşim birimlerine kurdukları zaviyeleri sayesinde pek çok kişiye yardımcı olan, aynı zamanda şehirlerdeki iktisadi hayatın merkezinde yer alan esnaf birliklerini kuran ahîlerin de büyük desteğini kazanmıştır.

Orhan Gazi devrinde Geyikli Baba, Abdal Musa ve Karaca Ahmed ile ilgili olarak anlatılan bir teftiş olayından hareketle, Osman Gazi devrine oranla biraz daha güçlenen merkezî idarenin, derviş gruplarından faaliyetlerinden iktidar için bir tehdit olarak görülenleri kontrol altına alma çabası içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Geyikli Baba bu teftişten Osman Gazi'nin silah arkadaşı Turgud Alp'in kefaletiyle kurtulurken, diğer ikisi Osmanlı topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durum Orhan Gazi'nin babasına oranla dervişlerle ilişkisinde daha seçici olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Orhan Gazi'nin derviş zümrelerine, fakihlere ve ahîlere karşı çok lütufkâr davrandığını da ifade etmek gerekir. Kaynaklarda yer alan bilgilerden Orhan Gazi'nin bilhassa Ahî Hasan ile yakın bir dostluk kurduğu, savaşlarda yanından ayırmadığı ve onun için İznik'te açılışında *"bizzat kendi*

eliyle fukaraya aş dağıttığı" bir zaviye yaptırdığı görülmektedir. Onun bu tavrı iktisadi yapıyı kontrol eden bir grubun desteğini elde etme arzusu olarak da değerlendirilebilir. Orhan Gazi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bilinen ilk medresesini İznik'te kurup başına da İbnü'l-Arabî ekolünün önemli temsilcilerinden Davûd-ı Kayserî'yi getirmek suretiyle bu ekolün Osmanlı ülkesine girmesine de bir anlamda zemin hazırlamıştır. Dervişlerle sultanların ilişkileri, I. Murad ve Yıldırım Bayezid devirlerinde de devam etmiştir. Ayrıca bu bölümde ilk Osmanlı sultanlarının dine karşı tutumları, yaptırdıkları zaviyeler ve hayır eserlerine de ana hatlarıyla yer verilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde dinî zümrelerin gündelik hayatları, görüşleri, yazdıkları eserlerde öne sürdükleri fikirler, toplumu etkileme yöntemleri, gayrimüslim topluluklarla ilişkileri, devletin istimâlet politikasına katkıları, imar ve iskân aşamasında üstlendikleri roller üzerinde durulmuştur.

Son derece yorucu ve uzun süreci kapsayan bir çalışmanın tek bir kişi tarafından başarılamayacağı aşikârdır. Çalışmamı hazırladığım süre boyunca değerli hocalarımın ve meslektaşlarımın pek çok yardımını gördüm. Değerli danışmanım Mustafa Fayda, başından sonuna beni teşvik etti ve bilgilerini benimle paylaştı; kendisine minnetim sonsuzdur. Doktora tezime başladığım günden itibaren engin tecrübesini, derin bilgisini benimle paylaşan değerli hocam Nihat Azamat'a da teşekkür ederim. Çalışmamın Ahmed Yesevî ile ilgili bölümünü hazırladığım sırada, henüz yayımlanmamış çalışmalarını bana göndermek suretiyle istifade etmemi sağlayan Ahmet T. Karamustafa'ya; tavsiyeleriyle bana yol gösteren kıymetli hocalarım Ahmet Yaşar Ocak, İsmail E. Erünsal, Abdülkerim Özaydın, Mustafa Kara ve Abdülkadir Özcan'a; tashihler konusunda yardımcı olan meslektaşlarım Mehmet Serdar Bekar ve Eren Yılmaz'a teşekkür ederim. Yine maddi ve manevi büyük yardımlarını gördüğüm kıymetli büyüklerim Abdullah Trabzon ve Uğur Derman'a; İSAM, IRCICA ve Süleymaniye Kütüphanelerinin özverili personeline, editörüm Korkut Erdur'a ve kitabın basımını üstlenen Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık'a da sonsuz teşekkür ederim.

Haşim Şahin
İstanbul, 2019

Kısaltmalar

AE: Ali Emirî
AİBÜSBED: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BSOAS: Bulletin of The School of Oriental and African Studies
CUİFD: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DFİFM: Darülfünun İktisat Fakültesi Mecmuası
DTCFD: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
GÜHBVAD: Gazi Üniversitesi Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi
MM: Maliyeden Müdevver
nr.: Numara
OA: Osmanlı Araştırmaları
SAÜFEFD: Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi
SBFD: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
ŞM: Şarkiyat Mecmuası
TAD: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
TD: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
TDE: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDİD: Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
TFA: Türk Folkloru Araştırmaları
THEA: Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi
TK: Türk Kültürü
TM: Türkiyat Mecmuası
TOEM: Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası
UÜİFD: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vr.: Varak
VD: Vakıflar Dergisi

Giriş

Kaynaklara Dair Bilgiler

Uzunca bir dönemi kapsayan tarihsel arka planı da içermesi nedeniyle bu çalışmada kullanılan kaynakları, Osmanlı öncesi dönemin incelenmesinde kullanılan kaynaklar ve Osmanlı dönemi kaynakları olarak iki genel kategoriye ayırmak mümkündür. Türklerin İslam ile ilk tanışmasından itibaren gelişen süreci ele alan ilk bölümde Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu döneminde yazılmış kaynaklar kullanılmıştır. Bilhassa, ünlü mutasavvıfların hayatlarından ve etkilerinden bahsedilen, bir kısmı bizzat bu şahıslar tarafından yazılmış olan kaynaklar daha ön planda tutulmuştur. Mesela Muhammed Gazzâlî'nin *el-Munkız min ed-Dalâl* ve *İhyâ-yı Ulumi'd-Din* isimli eserleri, Ahmed Gazzâlî'nin *Sevânihü'l-Uşşâk*'ı, Ahmed Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'i, Evhadüddin Kirmânî'nin *Rubâiler*'i, İbnü'l-Arabî'nin *Aşk-ı İlahi, Tercümanü'l-Eşvak, Füsusü'l-Hikem*'i, Yunus Emre'nin *Divan*'ı *ve Risâletü'n-Nushiyye*'si gerek dönemin sosyal yapısını, gerekse adı geçen şahısların düşünce yapılarını ve etkilerini anlamak için çok önemli eserlerdir. Yine Ahmed Yesevî'nin hayatı ve etkileriyle ilgili kısımda, bu konudan bahseden Hazinî'nin kaleme aldığı *Cevâhirü'l-Ebrar min Emvâci'l-Bihar* isimli yazma menâkıbnâme, Mevlânâ ve çağdaşlarının hayatıyla ilgili kısımda ise Eflâkî'nin meşhur *Menâkibü'l-Ârifîn*'i, Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatı için de Uzun Firdevsî'nin *Vilâyetnâme-i Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* adlı eseri kullanılmıştır. Yine sufîlerin genel biyografilerinden bahseden Feridedin Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı, Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcub*'u, Abdurrahman Câmî'nin *Nefahatü'l-Üns*'ü de sufîlerin hayatlarının ele alındığı kısımda faydalanılan kaynaklardandır.

Bunların dışında, Selçuklu ve Anadolu Selçuklu hükümdarlarının dinî zümrelerle ilişkileri, yaptırdıkları vakıflar ve bizzat kendi dindar kimlikleriyle ilgili olarak bu dönemden bahseden genel tarih kaynakları kullanılmıştır: Ahmed bin Mahmud'un *Selçuknâme*'si, Râvendî'nin *Rahatü's-Südûr ve Âyeti's-Sürur* adlı eseri, İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-Târih*, Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*, İbn Bîbî'nin *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, Bundârî'nin *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbeti'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)* isimli kitabı, Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbar*'ı, Anna Komnena'nın *Aleksiad*'ı ile Aziz Erdeşir bin Esterâbâdî'nin *Bezm ü Rezm*'i bu bağlamda kullanılan başlıca kaynaklardır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden bahsedilen kısımda kaynaklar daha farklılaşmaktadır. Bu dönem için geç tarihte de olsa yazılmış olan Osmanlı kronikleri en önemli kaynaklardır. Âşıkpaşazâde'nin, Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih'in kendisine hediye ettiği *Menâkıb*'a dayanarak kaleme aldığı *Tevârih-i Âl-i Osman*, kuruluş döneminde faaliyet gösteren dinî zümreler hakkında en derli toplu bilgilerin verildiği eserdir. Babaîler İsyanını çıkaran meşhur Baba İlyas'ın soyundan gelen ve kendisi de bir şeyh olan Âşıkpaşazâde eserinde, dervişlerin hayatları ve iktidar-derviş ilişkileri konusunda çok önemli bilgiler vermiştir. Bu konuda Âşıkpaşazâde'yi Mehmed Neşrî takip eder. Aynı şekilde, *Oruç Beğ Tarihi*'nden, Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Camiu'd-Düvel*'inden, anonim *Tevarih-i Al-i Osman*'lardan, Bayatlı Mahmud oğlu Hasan, İdris-i Bitlisî, Hadidî, Ahmedî gibi ilk dönemden bahseden Osmanlı kroniklerinden de bu bölümün yazımında faydalanılmıştır. Ayrıca kroniklerden sonraki dönemde yazılan, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbar* adlı eserinde Rûm Abdallarıyla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Taşköprülüzâde'nin *Şakaik-i Numaniyye* adlı eserinde ve bu kitaba Mecdî Mehmed Efendi'nin *Hadaikü'ş-Şakaik* adıyla yaptığı zeylde de bu konuda önemli bilgiler vardır. Bunun yanı sıra Baldırzâde Selisî Şeyh Mehmed'in hazırladığı *Ravza-i Evliyâ* ismini taşıyan vefayatnâmede ve İsmail Beliğ Efendi'nin *Tarih-i Brusa* adlı eserinde erken dönemde Osmanlı dervişleri hakkında bilgiler mevcuttur.

Bu dönemde yaşayan dinî zümreler hakkında en önemli kaynaklar Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan Tapu Tahrir defterleridir. Tapu Tahrir defterleri sayesinde dinî zümrelerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler, sahip oldukları vakıflar, üstlendikleri işlevler hakkında bilgi sahibi olabilmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu Kuzeybatı Anadolu coğrafyasıyla ilgili olarak Ömer Lütfi Barkan ve Enver Meriçli tarafından hazırlanan *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri* bu tezin en önemli kaynaklarından birisi olmuştur. Yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 369, 453 ve 438 numaralı Tahrir Defterleri'nden de istifade edilmiştir. Geyikli Baba ile ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri-Musa Çelebi evrakı içerisinde yer alan bir belge çok önemli bilgiler vermektedir. Aynı şekilde, Cevdet Evkaf tasnifinde yer alan –geç tarihli de olsa– tevcihat kayıtlarından geriye dönük atıf yapılmak suretiyle erken dönemde tahsis edilen bazı vakıflar hakkında yorum yapabilmek mümkün olabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaşayan dervişlerinin hayatları hakkında en önemli kaynak türlerinden birisini de menâkıbnâmeler teşkil eder. Bu dönemde yaşamış dervişlerden Abdal Musa'nın hayatının anlatıldığı *Abdal Musa Velâyetnâmesi,* müridi Kaygusuz Abdal'ın hayatından bahseden *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Velâyetnâmesi* bunlardan ikisidir.

Çalışmamın konusunu teşkil eden dönemde Anadolu ve özellikle de Osmanlı topraklarında bulunmuş seyyahların kaleme aldığı seyahatnâmeler de önemli birer tarih kaynağıdır. Bu seyahatnâmelerden en önemlisi şüphesiz Tancalı seyyah İbn Battûta'nın seyahatnâmesidir. İbn Battûta bilhassa Orhan Gazi döneminde yaşamış ahî zümrelerinin ve fakihlerin hayatları konusunda en değerli kaynaktır. İbn Battûta, Anadolu'da uğradığı hemen her şehirde bir ahî zaviyesinde misafir edilmiş, bu teşkilata dair değerli bilgiler vermiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Anadolu'da bulunduğu bilinen bir diğer seyyah, Niğbolu Savaşı sırasında esir düştüğü Osmanlıların ülkesinde uzun süre esir hayatı yaşayan Johannes Schiltberger'dir. Schiltberger'in esaret sırasında aldığı notlar, tenkitli yaklaşıldığı takdirde Yıldırım Bayezid devrinin sosyal hayatının anlaşılması bakımından önem taşır. Çok daha geç dönemde kaleme alınmasına rağmen meşhur Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde de kuruluş devrinde yaşamış dervişlerin türbeleri ve türbelerin bulunduğu çevre hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

Bu dönemle ilgili olarak günümüzde de bazı araştırmalar yapılmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere Âşıkpaşazâde'nin klasik dörtlü tasnifine ilk dikkati çeken merhum M. Fuad Köprülü olmuştur. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserinde Türk sufîliğinin temelini oluşturan Hoca Ahmed Yesevî ve Yunus Emre üzerinde ayrıntılı olarak durmuş, bir anlamda Türk sufîliğinin ortaya çıkış serüvenini ortaya koymuş, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* adını verdiği kitabında ve "Osmanlı Devleti'nin Etnik Menşei Meselesi" isimli makalesinde ise bu dört zümreyi detaylıca ele alınmıştır.

Köprülü'nün başlattığı bu çalışmalar talebesi Abdülbâki Gölpınarlı tarafından sürdürülmüştür. Gölpınarlı, Mevlânâ ve Yunus Emre hakkındaki çalışmalarıyla Anadolu Selçukluları dönemi tasavvuf cereyanlarına ışık tutmuştur.

Köprülü ile başlayan ve Gölpınarlı ile devam eden Türk sufîliğinin tarihî serüveniyle ilgili araştırmalar, günümüzde Ahmet Yaşar Ocak tarafından sürdürülmektedir. A. Y. Ocak, kuruluş döneminde faaliyet gösterdiği bilinen zümrelerden Abdâlân-ı Rûm üzerine bir makale kaleme almış, ayrıca Âşıkpaşazâde'nin klasik tasnifi dışında kalan fakihler zümresi konusundaki eksikliğe de Köprülü'den sonra dikkati çeken ikinci şahsiyet olmuştur. Ocak, ayrıca Şeyh Edebalı'nın ahîlikle olan ilişkisi çerçevesinde kaleme aldığı makalesinde Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Edebalı'yı merkeze alarak bazı konulara eleştiriler getirmiştir. Ayrıca, Vefaîyye tarikatı konusunda kaleme aldığı eserinde Şeyh Edebalı ve Geyikli Baba'nın Vefâîliği konularında önemli bilgiler vermiştir. Yine Vefaîlik konusunda bu satırların yazarı tarafından da bir makale kaleme alınmıştır. Son yıllarda Ayfer Karaka'nın Vefaîlik üzerine yaptığı bazı çalışmalarda konuya yeni yaklaşımlar getirilmiştir.

Kuruluş döneminde gerek dervişlerin iktidarla ilişkileri, gerekse bu dönemin gaza anlayışı konusunda istifade edilen bir diğer kaynak Feridun Emecen'in *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* isimli eseridir. Fakihler zümresiyle ilgili olarak bilhassa Tursun Fakih üzerinde yapılan çalışmalar dikkati çeker. Mehmet Gel'in bu konuda hazırladığı bir yüksek lisans tezinin yanı sıra İsmet Çetin'in *Tursun Fakih Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Mesnevîleri* isimli çalışması ile A. Vehbi Ecer'in "Osmanlı Devleti'nin İstiklâlini İlân Eden Devlet Adamı Dursun Fakih" isimli makalesi oldukça ufuk açıcı olmuştur. Aynı şekilde, Raif Kaplanoğlu'nun *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* isimli çalışması da bilhassa Btynia bölgesindeki dinî zümrelerin faaliyetleri açısından önem arzetmektedir. Bu konuyla ilgili olarak gerek geçmiş dönemlerde, gerekse yakın geçmişte daha pek çok kitap veya makale kaleme alınmıştır. Kaynaklar bibliyografyada ayrıntılı olarak verildiği için hepsinin teker teker burada değerlendirilmesine gerek görülmemiştir.

Devletin kuruluş döneminin temel dinamiklerinin esas alındığı bölümlerde, Gibbons'un *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*; gaza tezinin bir anlamda en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Paul Wittek'in *The Rise of the Otoman Empire* isimli çalışmalarından da istifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu gibi kaynakların çok sınırlı olduğu bir dönem üzerine yapılan araştırmalar doğal olarak pek çok yorum farkını da beraberinde getirecektir. Beyliğin kuruluş yıllarına dair pek çok tez ortaya atılmıştır. Ancak bu çalışmanın konusunun sadece dinî zümrelerle sınırlı olması hasebiyle bu tezlerin tartışılması bir kenara bırakılmıştır. Burada hedeflenen dinî zümrelerin kimliklerini tespit etme, iktidar zümreleriyle olan ilişkileri ve toplumsal hayattaki rolleri hakkında bilgi verme gayretinden ibarettir.

Tarihsel Arkaplan: Osmanlı Öncesi Dönemde Dinî Zümrelere Genel Bir Bakış

Dinî Zümrelerin ve Tarikatların Ortaya Çıkışı

İslam dini, her ne kadar Hz. Peygamber'in sağlığında Arabistan'ın belirli bölgelerinde yayılmışsa da yarımadanın tamamına yayılıp dışına çıkışı Dört Halife (632-661) devrinde olmuştur. Bu dönemdeki hızlı yayılmada güçlü siyasî irade en temel faktördür. İslam'ın etki alanı ve faaliyet sahasının genişlemesi farklı dinlerle ve kültürlerle tanışmayı da beraberinde getirmiştir. Müteâkib yıllarda İslam'ın yayılma alanları olan İran, Suriye, Azerbaycan, Mısır ve Türkistan coğrafyası bazı bölgesel motifleri ve mistik anlayışları da kapsayacak şekilde kutsal dinin yeni mensuplarının din anlayışlarında belirleyici rol oynamıştır. Bu süreçte, dinin yayılması görevini hâlâ siyasî otorite üstlenmekle beraber yavaş yavaş varlığını hissettirmeye başlayan zühd hareketi de çok daha farklı bir yöntemle bile olsa aynı amaca hizmet etmeye başlamıştır.

Hz. Peygamber'in manevî hayatını temel alan bu anlayış ilerleyen dönemlerde tasavvuf olarak adlandırılmıştır. Ancak bu terime dönem dönem çok farklı anlamlar da yüklenmiştir. Tasavvuf bir taraftan İslamî ilimlerin zirve noktası, zübdesi olarak ifade edilirken, diğer taraftan ahlakî olgunluğu, kemâl sıfatlarını geliştirmeyi gaye edinen, insanın iç dünyasını imara ve kötü duygularını tashihe çalışan bir anlayış olarak da algılanmıştır.[1] Tasavvufun dönemlere göre farklı tanımlarının mevcut olması, değişik tesirlerin de etkisiyle farklı dönemlerde farklı tasavvuf anlayışlarını ortaya çıkarmıştır. Ancak burada tasavvufun menşei, tasavvuf üzerine diğer din ve mezheplerin etkileri, muhtelif tasavvuf anlayışları üzerinde tartışmaya girilmeyecek, İslam tasavvufunun doğuşu ve tarihi seyriyle ilgili özet bilgiler verilecektir.[2]

Dört Halife devri sona erip Emeviler iktidarı ele geçirince İslam'ın özünde önemli bir yer tutan maneviyatın yerini dünyevi kaygılar almıştı. Muaviye'nin sert karakteri, oğlu Yezid'in devlet işlerini pek de umursamayan tavrı, yine onun ve kendisinden sonra gelen bazı Emevi halifelerinin

1 H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1997, s. 17.

2 Tasavvufun ortaya çıkışı, muhtelif tanımları, İslam tasavvufu üzerinde diğer din ve mezheplerin etkisi üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Bunlardan bazıları için bkz. Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1975; Tor Andrae, *In The Garden of Myrtles, Studies in Early Islamic Mysticism,* New York 1987; Es'ad Sahmerânî, *Tasavvuf, Menşei ve Istılahları*, çev: Muharrem Tan, İstanbul 2000.

İslam'da yasak olan içkiye olan aşırı düşkünlükleri, Hz. Peygamber'in ailesine yapılan saldırılar ve katiller, gerçek dindarların toplumdan uzaklaşarak kendilerine has zühdî bir hayat sürmeleri sonucunu da beraberinde getirmişti.[3] Zahidlerin münzevi yaşantıları İslam tasavvufunun oluşmasına temel teşkil etmiş, sonraki dönemde onların yaşantılarını benimseyen pek çok şahıs ve akımlar ortaya çıkmıştır.

İslam tasavvufunun ilk dönemi genellikle zühd dönemi olarak adlandırılır. Herhangi bir tarikat veya birliğe mensup olmaksızın kendilerine has bir şekilde yaşayıp Hz. Muhammed'in ve sahabelerinin hayatlarına benzer bir yaşam sürmeyi ana gaye edinen zühd devri mutasavvıflarının önde gelen isimleri arasında Veysel Karanî (ö. 37/657), Hasan Basrî (ö. 110/728), Câfer-i Sâdık (ö. 148/765), Ebû Hâşim Kûfî (ö. 150/767), Süfyan-ı Sevrî (ö. 161/777), İbrahim bin Edhem (ö. 161/777), Davud Tâî (ö. 165/781), Şakik-i Belhî (ö. 164/780), Abdullah bin Mübârek (ö. 181/797), Fudayl bin İyaz (ö. 187/802) ve Rabiatü'l-Adeviyye (ö. 185/804) nispeten daha ön plana çıkmışlardı.[4]

Bu zahidler herhangi bir birlik ya da tarikat oluşturmak gibi bir gayeleri olmamakla beraber, kısa süre içerisinde örnek alınan ve aşırı saygı ve sevgi beslenen şahsiyetler haline gelmişlerdi. Özellikle, 150/767'de ölen ve Ebû Hâşim Kûfî adıyla bilinen Kûfe'li Ebû Osman b. Şerik'e nispet edilen ve giydikleri elbise olan yünün Arapçası "sof"tan türetilen sufî kelimesi ileriki dönemlerde bu tarz yaşamı benimseyen şahsiyetler için kullanıldı.[5] Arberry'e göre, III./IX. yüzyılın ortalarında sadeliği ifade eden bu kavram, IV. (M.X.) yüzyılda ayrıca irfani bir anlam kazanmış ve Basra'dan Kûfe'ye kadar bütün İslam âlemine, özellikle de II./VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasî ve dinî faaliyetlerin önemli bir merkezi haline gelen Horasan'a yayılmıştı.[6] Sufîlik, Horasan bölgesinde IX. yüzyıldan itibaren, İran kültürünün de etkisiyle farklı bir tarza dönüştü. Bilhassa İbn Kerrâm (ö. 255/869) tarafından öğretisi belirlenen ve onun adına nispetle Kerrâmiye adını alan zühdî akım Moğol istilasına kadar bölgenin dinî yaşantısında önemli rol oynadı.[7]

---

3 E. Sahmerânî, s. 55; Arthur John Arberry, *Tasavvuf, Müslüman Mistiklere Toplu Bir Bakış,* çev.: İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul 2004, s. 31.

4 Adı geçen zahidlerin kısa biyografileri hakkında bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâle (Kuşeyri Risalesi),* haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 2003, s. 95-143; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi),* haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1996, s. 176-277; Ferideddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1984, s. 53 vd; Alexander Knysh, *Islamic Mysticism, A Short History,* Leiden&Boston&Köln: Brill 1999, pp. 18-82. Burada adı geçen sufilerden İbrahim bin Edhem ve Şakik-i Belhi, Horasan ve Batı Türkistan'da Türklerin İslam anlayışının şekillenmesinde etkili bölgeler olan Belh şehrinde yaşamışlardır (bkz. Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş,* İstanbul 1978, s. 149).

5 Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* İstanbul 1995, s. 177.

6 A.J. Arberry, s. 33; aynı yazar, "Tasavvuf", (çev: Yaşar Nuri Öztürk), *Cambridge İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti,* IV, ed.: P.M.Holt-A.K.S. Lambton-B.Lewis, İstanbul 1989, s. 147.

7 İbn Kerrâm hakkında bkz. A. Knysh, s. 88-94; Kerrâmiyye Gazneli topraklarında daha yaygın bir gelişme gösterirken, Karahanlı topraklarında da Ebu Mansur Maturudî'nin mezhebi yayılıyordu (bkz.

Horasan'da, X. asırda, ileriki yıllarda Osmanlı toplumunda da önemli bir yere sahip olacak Melâmetîyye akımı kendini gösterdi.[8]

Zühd ve takva dönemi olarak nitelendirilen devirden sonra, takriben 815 civarında, tarikatların ilk nüvelerini teşkil edecek olan tasavvuf dönemi başladı. Zühd hareketinden başlayarak değişik devreler geçiren, her devrede yeni yorumlarla gelişip zenginleşen tasavvuf hareketi, XII. yüzyıldan itibaren ekolleşmeye başlayınca tasavvufun alt birimleri olan tarikatlar ortaya çıktı.[9] Haris el-Muhâsibî'ye nispet edilen Muhâsibîyye, Melâmîyye'nin çekirdeğini temsil eden ve Hamdun Kassâr'a nispet edilen Kassârîyye, ünlü sufî Bayezid-i Bistâmî'ye nispet edilen Teyfurîyye, Cüneyd-i Bağdâdî'ye nispet edilen Cüneydîyye bu tarikatların başlıcalarıdır. Bu sufîlerin tesiriyle yayılan tasavvuf hareketi, kısa süre içerisinde İslam coğrafyasının tamamında boy göstermeye başlayan bu tarikatlar vasıtasıyla etki alanını daha da genişletti. Tasavvuf Türkler arasında da oldukça etkili olmuştur. Zira tasavvuf ekollerinin ortaya çıkıp yayıldığı Horasan ve civarı, tarikatların oluşmaya başladığı dönemde, Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altına girmişti.

Türkler Arasında Tasavvufun Yayılması

Türklerin İslam Dinini Kabulü

Türkler, İslam dinini, yoğun olarak yaşadıkları Türkistan bölgesinde, özellikle Horasan civarında meydana gelen siyasi ve ticari münasebetler neticesinde kabul etmişlerdir. Türkler ile Müslüman Araplar arasındaki ilk münasebetler 642 tarihinde yapılan Nihavend Savaşı'ndan sonra Müslümanların İran bölgesine hâkim olmaları neticesinde iki gücün sınır komşusu olmalarıyla başlamış,[10] sonraki dönemde, İslam fetihlerinin Horasan ve Maveraünnehir bölgelerine doğru yayılmasına paralel olarak bölgedeki İslamlaşma süreci de hızlanmıştır. Bu süreç aynı zamanda bir tanıma süreci olarak da değerlendirilebilir. Bilhassa Kuteybe bin Müslim'in girişimiyle, yeni ele geçirilen Türk şehirlerine gönderilen Arap aileleri ve Müslüman askerler etkili olmuştur. Mesela bu şekilde Buhara ve Semerkand'a gönderilen Müslüman aileler vasıtasıyla bölgedeki Türklerden bir kısmının İslam dinini benimsedikleri nakledilir.[11] Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte

---

M. Şemseddin Günaltay, "Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu", *Belleten,* VII/25 (1943), s. 86.

8 Horasan bölgesinde gelişen Melâmîlik hakkında bkz. Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *er-Risaletü'l-Melâmetîyye (İslam Tarihinde İlk Melamet)*, haz.: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1950, s. 37 vd.

9 A. Arberry, "Tasavvuf", s. 164.

10 Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1992, s. 17.

11 V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan,* haz.: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 201;

–Emevilerin yıkılması sürecindeki Türk desteğinin de etkisiyle– gelişen dostane ilişkiler neticesinde Türk halkları öncekine oranla daha kolay ve hızlı şekilde yeni dini benimsemiştir. Halife Me'mun ve annesi Türk olan kardeşi Mu'tasım zamanında Abbasi Devleti bünyesinde bilhassa askeri alanda Türklerden müteşekkil birliklerin bulunduğu, hatta Mu'tasım'ın Maveraünnehir bölgesinden getirttiği Türkler için Samarra şehrini inşa ettirdiği bilinmektedir.[12]

Türklerin İslam'ı kabul edip benimsemesinde ticarî ve siyasî ilişkilerin yanı sıra, Türk geleneğindeki alplık motifi ile İslam'daki eren-evliyâ inancı gibi İslam diniyle eski Türk dini arasındaki benzerlikler ve Türk toplumu arasında yayılan Budizm'in de etkisi olmuştur.[13] Bu etkileşim, Müslüman Türklerin kullandıkları bazı kelimelerde yahut bazı geleneklerinde bariz bir şekilde kendisini göstermektedir. Bazı uygulamalarda hâlâ bir önceki dinleri Budizmin etkileri hissedilirken, yeni dinin inanış ve ibadetine ait terimleri de Türkçe olarak kalmıştır. Bu dönemde Müslüman Türklerin çoğu Allah için "Tengri", bazıları her şeye gücü yeten ve kâdir anlamındaki "Ugan" terimiyle birlikte "Ugan Tengri", kelime-i şehadet yerine "kirtginmek" tabirini kullanıyorlardı.[14] Bu etki Anadolu Selçukluları ve Osmanlı döneminde de mevcuttu. Mesela Yunus Emre ve Yazıcızâde Ahmed Bîcân eserlerinde, cennet yerine "uçmag", cehennem yerine de "tamu" kelimelerini kullanmayı tercih etmişlerdi.

Müslüman Türkler ve Sufîler

Türklerin İslam dinini kabul etmesinde bir diğer önemli etken de yaşadıkları bölgede yoğun olarak barınan sufîlerin faaliyetleri olmuştur.[15] Türkistan bölgesi, daha İslam'ın bölgedeki ilk yayılış dönemlerinden itibaren, Nişabur'da faaliyet gösteren Ebû Osman el-Hirî (ö. 920);[16] Belh'de yetişip Semerkand'da

---

Kuteybe b. Müslim'in faaliyetleri için bkz. Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dinî Serüveni, Türkiye'nin Dinî Yapısın Tarihsel Arka Plânı,* İstanbul 2006, s. 32-37.

12 H.D. Yıldız, *aynı eser,* s. 76; Mahmut Kırkpınar, "Abbasilerde Türk Nüfuzunun Yükselişi ve Yeni İktidar Unsuru Olarak Türkler", *SAÜFEFD*, sayı: 1 (Sakarya 1997), s. 185.

13 E. Esin, s. 145-162; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi,* 7, İstanbul 1994, s. 152-153.

14 Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası,* Ankara 1997, s. 126-127.

15 Zühd devrinin önde gelen isimlerinden Sûfyân-ı Sevrî'nin (ö. 778) söylediği "Horasan'da ezan okumak, Mekke'de ibadete dalmaktan daha üstün ve daha faziletlidir" (Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092),* İstanbul 2002, s. 115) sözü, Türklerin hâkimiyet sahasında sufî tesirlerin ne kadar eskiye dayandığının en açık ifadesidir. Bu söz ayrıca kendisinden sonra gelen sufîlere yön göstermesi açısından da önemlidir.

16 Ebu Osman Hirî, Horasan Melâmetîyyesinin en derin tesire ve en geniş nüfuza sahip şahsiyetlerinden birisiydi. Onun Melâmîliğe aşıladığı temel esaslardan birisi, bütün âlemin şerr olduğu ve içinde hiçbir hayır bulunmadığıydı. Sülemî'ye göre, onun bu şekilde karamsar bir tablo çizmesinin nedeni, insanın kulluğunun farkına varmasını sağlamak ve kulluk manalarına gerçekleştirecek yolları göstermekti (Sülemî, 49-51).

vefat eden Muhammed bin el-Fadl el-Belhî (ö. 931), Ferganalı Ebû Bekir el-Fergânî (ö. 942), Semerkand'ın önde gelen sufîlerinden Ebû'l-Abbas Dinâverî (ö. 951) ve daha pek çok sufînin etkisiyle tasavvuf kültürüyle yakından tanışıyordu.[17] Bu bölge, özellikle Sünnî akidelerle sufîliği bağdaştıran hareketin[18] önemli isimlerinden birisi olan Ebû Nasır es-Serrâc Abdullah et-Tûsî (ö.988) ile birlikte önemli bir tasavvuf ekolünün merkezi haline gelmişti.[19] Gerek Serrâc, gerekse izinden giden talebesi Sülemî, yazdıkları eserlerle mutasavvıfların da kelamcılar, muhaddisler, müfessirler ve fakihler kadar muteber kişiler olduklarını ispatlamaya çalışmışlardır. Nişabur Medresesi'ni temsil eden mutasavvıflar, gerek yaşayışları gerekse yazdıkları eserler ve yetiştirdikleri öğrenciler vasıtasıyla Selçuklu dönemi tasavvufunun altyapısının oluşumunda önemli paya sahip olmuşlardır.

Bu dönemde bölgeye hâkim olan devletlerin benimsemiş oldukları anlayış, bu sufî oluşumlarının temel karakteristiğini ve yayılma sahasını da belirlemiştir. Kimi sufîler Karahanlı devlet politikasının da etkisiyle Sünnî anlayışa yakın bir yaşam tarzını benimserken, kimileriyse Horasan Melâmetîyyesinden etkilenmişlerdi. Samanîlerin, kuzey sınırlarında Şiî etkisi taşıyan tebliğci ve mücahitlerin mücadelelerine izin vermeleri[20] Şiî etkiyi artırırken, İslamiyeti devlet bazında kabul eden ilk büyük siyasî teşekkül olarak *"İslam kültürünün*

17 Bu sufîlerin faaliyetleri hakkında bkz. Sülemî, 51, 140.

18 A. Yaşar Ocak'a göre, Sufilik hareketinin yoğun olarak geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla birlikte, özellikle Hallac-ı Mansur'dan (ö. 922) sonra sufîler arasında da belirgin görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Bazı sufîler dinî emirlere karşı lakayt kalmaya, softan yapılma elbiseler giyerek dolaşmaya, halkın duygularına itibar etmemeye başlamışlardı. Onların bu tarz yaşantısına, Kur'an ve sünnete daha fazla bağlı mutasavvıflar cevap vermekte gecikmediler. Ebû Said Ebu'l-Hayr gibi sufîler bunların yollarının yanlışlığını ileri sürerek, gerçek sufîliğin farz ve sünnetleri yaşamakla mümkün olabileceğini ileri sürdüler. Böylece, çizgi dışı tasavvuf hareketlerinin karşısına, onların görüşlerinin yanlışlığını ortaya koyan ve dinî emirler doğrultusunda görüşlerini açıklayan mutasavvıflar çıktı. Hallac'ın ölümünden sonra, sufîlik ile Sünnî akide arasındaki uçurum daha da derinleşti. Bu durumun doğru olmadığına ve tasavvufun Sünnî akideden ayrılamayacağına inanan sufîler harekete geçtiler. Bunlardan birisi, *Kitabu't-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* adlı eseriyle tasavvuf ile Sünnî akide arasındaki uçurumu kapatmayı amaçlayan Buharalı Türk âlimi Kalebâzî (ö. 990) idi. Onun başlattığı bu hareket daha sonra Serrâc, Sülemî ve Kuşeyrî tarafından devam ettirildi (A. Ocak, *aynı eser,* s. 117-118).

19 Doğuşundan sonra Horasan, Türkistan, Sind gibi uzak bölgelere yayılan tasavvuf hareketinin biri Bağdat, diğeri de Belh olmak üzere iki ana merkezi oluşmuştu. İbrahim bin Edhem (ö.778) Belh Medresesi'nin, Haris el-Muhasibî (ö. 837) ise Bağdat Medresesi'nin temsilcisiydi. Bu şekilde iki merkez tarafından temsil edilen tasavvuf hareketi, daha sonra es-Serrâc ile birlikte Nişabur tarafına kaymış ve Belh'in yerini Nişabur almıştır. Bağdat Medresesi mensupları, temel görüş olarak kitap ve sünnete uygun olan fikirleri kabul edip, uygun olmayanların reddedilmesi şeklinde bir metot benimseyerek, önce kendi görüşlerini zikrettikten sonra bu görüşleri destekleyen sufîlerin fikirlerini nakletmeyi uygun bulmuşlardır. Nişabur Medresesi olarak temayüz eden ekolü oluşturan mutasavvıflar ise, araştırmacı özelliklere sahip kişilerden oluşmuş ve bunlar kendi görüşlerinden ziyade, genelde sufî şeyhlerin görüşlerini nakletmişlerdir (Arberry, "Tasavvuf", s. 150-160; A. Ocak, *aynı eser,* s. 118-119).

20 Bertold Spuler, "Doğu'da Hilafetin Çöküşü", (çev: Hamdi Aktaş), *Cambridge İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, İstanbul 1988, s. 154.

en ince ve sahih biçimlerinin (ortodoks) merkezi haline gelen"[21] Karahanlılar Sünnî anlayışın temsilcisi sıfatıyla Şiîlerle mücadele etmişlerdi.

Gazneliler döneminde, Selçuklu sahasını halifeleri vasıtasıyla etkileyecek tanınmış sufîler bulunmaktaydı. Ebû Saîd b. Ebi'l-Hayr (ö. 440/1049) bunların en önde gelenlerinden birisiydi. Başlangıçta, Merv'de tefsir, fıkıh ve hadis eğitimi alan Ebû Saîd, daha sonra tasavvuf yoluna meyletmiş, bir süre sonra da çektiği sıkı riyazetler sonucunda birkaç şeyhten birden hırka giymek suretiyle devrinin en büyük mutasavvıfı haline gelmişti.[22] Aşırı cezbe sahibi olan Ebû Saîd'in, tekkede bazen sabahlara kadar nara attığı, semâ ve raks ettiği, âşıkane şiirler ve ilahiler okumak suretiyle sohbetine katılanları galeyana getirdiği rivayet edilmektedir. Tekke adabının ilk defa onun tarafından tespit edildiği kabul edilir.[23] Ebû Saîd, tasavvufu, *"vasıtasız olarak kalbin Hakk ile kâim olması"* şeklinde ifade ediyordu.[24] Babasının da dostu olan Gazneli Mahmud'un iltifatına nail olduğu bilinen[25] Ebû Saîd, Gazneliler üzerinde etkisini o derece güçlü bir şekilde hissettirmişti ki, Zahoder'e göre, ustaca bir istihzayla kendi manevî hâkimiyetini, kendi hudutlarında hüküm süren bir emirin maddî hükümdarlığıyla bir tutmuştu. Gençliğinde aşırı riyazet sahibi bir kimse olan bu sufînin, ilerleyen dönemde müritleri nazarında adeta bir prens gibi görülmesinin de muhtemelen bunda etkisi vardı.[26] Ancak, onun ileriki dönemlerde Gazneli politikasına karşı çıkıp Selçukluları desteklediği anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere, gerek Ebû Saîd, gerekse burada kendilerinden bahsedilmeyen pek çok sufî, Selçukluların kuruluşu arefesinde ve ilk yıllarında Horasan bölgesinde sufîyâne bir hayat tarzı oluşturmuşlardı. Sufîlerin Gazneli topraklarında rahat bir şekilde faaliyet göstermelerinde Gazneli Mahmud'un sufîlere karşı yakın ve destekleyici tutumunun etkisi olduğu tahmin edilebilir. Bu dönemde Horasan'da Bâtınî ve Karmatî akımları da son derece yaygındı.

---

21 Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", *Dergâh,* 3 (Ağustos 1992), s. 1.

22 Onun sülukunu tamamlamak için sıkı bir riyazet devresi geçirdiği, günlerce aç kaldığı, hatta bir ağaca kendisini baş aşağı bağlayarak bu şekilde ibadetlerini yerine getirdiği, yine bu şekilde Kur'an'ı seksen defa hatmettiği rivayet edilmektedir. Onun tasavvuf yolunda katettiği merhaleler ve dönemindeki diğer sufîlerle olan ilişkileri hakkında bkz. Hucvirî, 269-171; Attâr, *Tezkireü'l-Evliyâ,* 796-810; Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri),* çev: Lamii Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1995, s. 445-453; Tahsin Yazıcı, "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 10, İstanbul 1994, s. 220.

23 T. Yazıcı, "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr", s. 221.

24 Hucvirî, 270.

25 Ancak pek çok mutasavvıf gibi, Ebû Saîd Ebu'l-Hayr'ın da, hükümdarlarla yakın dostluk kurmaktan hoşlanmadığı anlaşılmaktadır. Zira attârlık yapan ve Gazneli Mahmud'un dostu olan babası, yaptırdığı sarayın duvarlarına Gazneli Mahmud'un ve fillerin resmini işletince, o da babasından bir ev istemiş ve bu evin duvarlarına "Allah" lafzını işletmişti. Babası neden böyle yaptığını sorunca da "Sen evine kendi sultanının ismini nakşediyorsun, ben de evime kendi sultanımın ismini nakşediyorum" şeklinde karşılık vermek suretiyle ilahî aşkın devlet adamlarıyla dostluk kurmaktan çok daha üstün olduğuna yönelik inancını ortaya koymaya çalışmıştı. (Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ,* 796)

26 B. Zahoder, "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan", (çev: İsmail Kaynak), *Belleten,* XIX/75 (1995), s. 514-515.

Bu akımlar, siyasî iktidarı ve onun dayandığı temel olarak kabul edilen İslam dinini son derece olumsuz etkilemekteydi. Sözü edilen akımların mensupları devlet tarafından şiddetli cezalara çarptırılıyor, büyük ihtimalle idam ediliyorlardı.[27] Bu akımlar, Büyük Selçuklu-Anadolu Selçuklu ve nihayet Osmanlı döneminde de farklı isimler altında da olsa varlıklarını devam ettireceklerdi.

Büyük Selçuklu Sahası

Küffâra Karşı İslam'ın Kılıcı: Selçuk Bey ve Halefleri

Ortaçağda Türklerin kurmuş olduğu en büyük devletlerden birisi olan Büyük Selçuklu Devleti, gerek benimsediği inanış tarzı, gerekse yaşadığı coğrafya itibarıyla dinî zümrelerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri bir devletti. Türk tarihiyle İslam tarihinin kesiştiği noktada yer almaları hasebiyle ayrı bir önemi haiz olan Selçuklular daha kuruluş aşamasındayken, devlete adını veren Dokak oğlu Selçuk Beğ İslam dinini kabul etmiş[28] ve o andan itibaren Müslüman olmayan Oğuz Yabgu Devleti'ne karşı cihadı benimseyerek gazilik yönünü ön plana çıkarmış, bu sayede Türkistan'daki pek çok Oğuz boyunu ve şöhretini duyan Türk gazilerini etrafında toplamayı başarmıştı.[29] Bu dönemde *uc*'ta yer alan Cend gaza ve cihad sahası üzerinde yer alan bir şehirdi. Cend'e komşu Harezm ve Maverünnehir kalelerinde oturan ahali, genelde gazi ve gönüllülerden oluşmaktaydı. Bunlar arasında Türkler de vardı.[30] M. Altay Köymen'e göre, İslam'ın gaza farizasını yerine getirmek isteyen –Müslüman Türkler de dahil hangi ırktan olursa olsun– her Müslüman, Maveraünnehir'in öteki uç bölgelerinde olduğu gibi burada da Müslüman olmayan Türklere karşı savaşıyordu.[31] Sınırda gaza anlayışının en büyük temsilcilerinden birisi haline gelen Selçuk Bey'in başında bulunduğu kitle, eski kabile ananelerine göre teşkilatlanmış (sağ kol, sol kol) gevşek bir kabile birliği olmaktan çok, gazilik ruhunun birbirine yaklaştırdığı bir yapıydı.[32]

---

27 S.G. Agacanov, *Selçuklular,* çev: Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul 2006, s. 72-73.

28 Ebu'l-Ferec, Selçukluların Cend bölgesine geldikten sonra, buranın valisinden kendilerine Allah'a tapmayı öğretecek bilgili bir adam göndermesini istediklerini haber vermektedir. Vali, birçok hediyeyle birlikte bunlara yaşlı bir adam göndermiş ve bu adam da onlara istediklerini öğretmiştir (Gregory Abû'l Farac (Bar Habreus), *Abû'l-Farac Tarihi,* I, İng. çev.: Ernest A. Wallis Budge, çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, s. 293). Burada sözü edilen bilgili yaşlı adam, İslam dinini yaymak amacıyla uç bölgelerinden dolaşan ve merkezî iktidarla yakın ilişki içerisinde bulunan tebliğci-derviş yahut fakih tiplemesini anımsatmaktadır.

29 Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme,* I, haz.: Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 4-5; el-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devleti's-Selçukiyye,* çev: Necati Lügal, Ankara 1943, s. 2; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* İstanbul 1997, s. 68; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I, Kuruluş Devri,* Ankara 1979, s. 26-27.

30 S. G. Agacanov, *Oğuzlar,* çev: Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, İstanbul 2002, s. 263.

31 M. A. Köymen, *Kuruluş Devri,* s. 19.

32 M. A. Köymen, *Kuruluş Devri,* s. 30.

Bu şekilde Selçuk Bey, İslam'ı kabul etmek suretiyle, kendi ırkından olan insanlarla savaşmayı dahi göze alarak, kurmuş olduğu devletinin temelinde, İslamiyet'te önemli bir yere sahip olan gaza ve cihad anlayışını ön plana çıkarmıştı. Onun, İslamiyet'i benimserken, aslında bu dine pek de yabancı olmadığına dair belirtiler vardır. Selçuk Bey'e atfedilen *'Biz yaşamak istediğimiz bu ülke halkının dinini kabul etmeliyiz. Eğer onların törelerine uymazsak kimse bize yüz vermez, biz de tek başımıza kalmaya mahkûm oluruz'* sözü sonradan uydurulmuş bir ifade değilse, eşiğinde olduğu dünyayı çok iyi tanıdığını göstermektedir.[33] Benimsediği yeni din sayesinde Müslüman dünyanın bir parçası haline gelen Selçuk Bey'in ölümünden sonra bu gelenek oğulları ve torunları tarafından da devam ettirilmiş,[34] gaza anlayışı, daha sonraki dönemlerde kurulan pek çok Müslüman-Türk devletinin de kuruluşundaki esas amillerden birisi olmuştur.

Selçuk Bey'in ve onun ölümünden sonra idareyi ele alan oğlu Arslan Yabgu'nun Gazneliler tarafından hapsedilmesinden sonra, Selçukluların siyasî arenada daha ziyade kendileri gibi Müslüman olan devletlerle ilişkilerinden dolayı gaza faaliyetleri farklı bir bölgede dahi olsa devam etmekle birlikte,[35] Abbasi halifeliğiyle yakınlaşmanın doğal bir sonucu olarak Selçuklu ülkesinde özellikle Sünnî merkezli yapının etkili olduğu Tuğrul Bey dönemi başlamıştır.

Tuğrul Bey döneminde Selçuklu topraklarında tasavvufî hareketler ol-

33 M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, Karacuk'tan Aziz George Kolu'na,* İstanbul 2004, s. 45.

34 Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler 1040'taki Dandanakan Savaşı sonrasında, Müslüman olan bu devlete karşı kazandıkları zaferi haber vermek ve bu savaşlarını haklı göstermek için amcaları Arslan Yabgu'nun Gazneli Mahmud tarafından tuzağa düşürülerek tevkif edilip Kalincar Kalesi'ne hapsedilmesi olayını şikâyet etmek için, Abbasi halifesi el-Kâim bi-Emrillah'a yazdıkları mektupta, "Biz Selçuk oğulları kullarınız, mukaddes peygamberlik huzur ve devletinin her zaman taraftarı olan ve ona itaat eden bir kabile idik. Her zaman gaza ve cihada çalışıyorduk ve büyük Kâbe'yi ziyarete devam ederdik..." demek suretiyle dedelerinden gelen ve kendilerinin de benimsedikleri gaza ve cihad ideallerine vurgu yapıyorlardı. (Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr,* I, çev: Ahmed Ateş, Ankara 1999, s. 101)

35 Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in, üç bin kişilik bir kuvvetle, tam da Gazneli baskısından iyice bunaldıkları bir dönemde, Anadolu'ya bir gaza akını yaptığı bilinmektedir. Yolda, buralara daha önce gelmiş Türkmenlerin desteğini alarak daha da güçlenen Çağrı Bey'in bu seferi, Köymen'e göre, baskıyla bile olsa gaza yapmak ve mümkün olduğunca kendilerine yurt temin etmek için uç'lara gelmiş Türkmenlerden dolayı Türkmen gazası vasfını taşımaktaydı. Zira, Çağrı Bey'in bu seferinden önce, onun soyuna mensup birtakım Oğuz Türklerinin buralara münferit veya toplu olarak, Hıristiyanlara karşı gaza ve cihat yapmak maksadıyla geldikleri bilinmekteydi. Nitekim, Çağrı Bey, Batı seferine çıkarken takip ettiği gaza amacına uygun olarak, harekâtının başlangıcında doğrudan Vaspurakan Ermeni Krallığı'na hücum etmiştir. (M.A. Köymen, *Kuruluş Devri,* s. 106-109). Aslında bu cihat anlayışı, dönemin Selçuklu beyleri tarafından kalabalık kitleler halinde Selçuklu ülkesine gelen Türkmenlerin kontrolü için kullanılan bir araç olma hususiyetine de sahipti. Mesela, İbrahim Yinal, Maveraünnehir'de bulunan Oğuzların büyük bir kısmı yanına gelince, onlara, "Sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı buradan karşılamanız yüzünden ülkem sıkıntı içine girdi, bana kalırsa yapacağınız en doğru iş Rumlara karşı gazaya çıkıp Allah yolunda cihat etmenizdir, böylece ganimet elde edersiniz. Ben de sizin izinizden gelip size yardımcı olacağım" (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih,* IX, 415) diyerek hem onları gazaya teşvik etmiş hem de bir anlamda kendisine sıkıntı vermelerinin önüne geçmek istemişti.

dukça yaygındı. Zira, yukarıda da ifade edildiği gibi, daha Selçuklular bu bölgeye hâkim olmadan çok önce, bölgede oldukça canlı bir tasavvufî hayat vardı. Pek çok sufî, şimdi yavaş yavaş Selçuklu hâkimiyetine girmeye başlayan şehirlerde temsil ettikleri tasavvuf anlayışını yayıyor, kendileri için yapılan ribatlarda faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Özellikle Nişabur, Tus gibi şehirler buralarda yaşayan şeyhlerle görüşmek veya onları ziyaret etmek isteyen insanlarla dolup taşıyordu.

Kaynaklarda, samimi bir Müslüman olduğu ifade edilen Tuğrul Bey'in, beş vakit namazını kılmaya gayret ettiği, yanına bir cami yaptırmadıkça, kendisi için saray yaptırmayacağını söylediği[36] hususunun altı çizilir. Nâsır-ı Hüsrev, Tuğrul Bey'in Nişabur'u ele geçirdiğinde, Hâce Amid isminde iyi huylu, kerem sahibi bir adamı vali tayin ettiğini ve üç yıl boyunca halktan bir şey istememesini emrettiğini yazmaktadır.[37] Kaynaklarda Tuğrul Bey'in sufîlerle gayet iyi ilişkiler kurduğu ve onlara karşı gayet cömert davrandığına dair bilgilere rastlamak mümkündür. Râvendî'nin eserinde yer verdiği bir olay, Tuğrul Bey'in sufîlere karşı tutumunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir:

> *Duydum ki, Sultan Tuğrul Bey, Hemedan'a geldiği vakit, orada evliyâdan üç pîr vardı: Baba Tahir, Baba Cafer ve Şeyh Hamşâ. Hemedan civarında Hızır denilen küçük bir dağ vardı ve bunlar onun üstünde duruyorlardı.*[38] *Sultanın gözü onlara ilişti. Ordu kalabalığını durdurup atından indi ve veziri Ebû Nasr el-Kündûrî ile yanlarına giderek ellerini öptü. Baba Tahir biraz mecnun gibi idi. Sultana dedi: "Ey Türk, Allah'ın kullarına ne yapacaksın?" Sultan dedi: "Ne buyurursan". Baba dedi: "Allah'ın buyurduğu şeyi yap. Ayet: Muhakkak ki Allah, adalet ve ihsan yapılmasını emreder". Sultan ağlıyarak dedi: "Öyle yaparım". Baba onun elini tuttu ve dedi: "Benden kabul ediyor musun?" Sultan cevap verdi: "Evet". Baba'nın parmağında senelerden beri abdest aldığı ibriğin kırık başı vardı. Onu parmağından çıkarıp Sultanın parmağına geçirdi ve "Âlem memleketini bunun gibi senin eline koydum. Adalet üzere ol" dedi. Sultan onu her zaman muskaları arasında saklar, bir muharebe olunca parmağına takardı.*[39]

Bu bilgiler Tuğrul Bey'in Kalenderî şeyhlerine karşı da devletin kuruluş aşamasında oldukça saygılı bir tavır sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu hususta bir diğer örnekse Ebû Saîd Ebû'l-Hayr ile ilgilidir. Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı Bey ile birlikte Meyhene'ye giderek, Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ı ziyaret etmiştir. Rivayete göre, Tuğrul ve Çağrı Beyler, şeyhin oturduğu yere yaklaşmış, selam verip elini öpmüş ve önünde ayakta durmuşlardır. Şeyh,

---

36 *Selçuk-Nâme*, 51; Bar Habreus, I, 299; M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı,* İstanbul 1976, s. 140.

37 Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme,* çev.: Abdülvehhâb Tarzî, İstanbul 1994, s. 144.

38 Burada sözü edilen Baba Tahir, meşhur İranlı mutasavvıf ve şair Baba Tahir-i Uryan'dır (ö. 1055 ve sonrası). Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamakla birlikte, *Divan* sahibi, lakabı ve yaşantısından dolayı da Kalenderîlerden olduğu tahmin edilen şahsiyettir (bkz. Tahsin Yazıcı, "Baba Tahir-i Uryan", *TDV İslam Ansiklopedisi* , 4, İstanbul 1991, s. 370-371).

39 Râvendî, I, 97-98.

âdeti olduğu üzere, başını öne eğmiş, bu vaziyette bir saat kadar kaldıktan sonra Çağrı Bey'e dönerek, "sana Horasan'ı verdik" demiş, Tuğrul Bey'e de "sana da Irak hâkimiyetini veriyoruz" demiştir.[40]

Tuğrul Bey'in dervişlere karşı göstermiş olduğu bu mütevazı davranışında onun dindar kişiliğinin yanı sıra, tıpkı ileride ilk Osmanlı beylerinde de benzeri görüleceği gibi, yeni kurulmuş olan devletin gelişim aşamasında dinî zümrelerin desteğini sağlama amacının yattığı da tahmin edilebilir. Özellikle, Baba Tahir'in Kalenderîliği[41] göz önünde bulundurulduğunda, Selçuklu Devleti'nin ilk yıllarında idarenin bu tarz hayat süren zümrelere karşı da hoşgörülü davrandığı anlaşılmaktadır. Yine, bizzat hükümdar tarafından ziyaret edilmiş olmalarına bakılırsa Kalenderî kimlikleriyle bilinen bu üç şahsiyetin yaşadıkları bölgede çok iyi tanındıkları, sözü geçip hürmet edilen kimseler oldukları sonucuna varılabilir. İlim sahibi bir şahsiyet olan Baba Tahir Uryan'ın *Divân*'ında[42] ve diğer eserlerinde yer alan bazı bilgilerden hareketle,[43] kendi örneğinden yola çıkarak o dönemde yaşayan Kalenderîlerin niteliklerini de görmek mümkündür. Baba Tahir Uryan'ın Tuğrul Bey'e yaptığı tavsiyeler, Türklerde mevcut olan "cihan hâkimiyeti" fikrinin dönemin sufîleri tarafından da çok iyi bilindiğini göstermektedir.[44]

---

40 B. Zahoder, *aynı makale,* s. 516.

41 A. Yaşar Ocak'a göre, Baba Tahir, Uryan (çıplak) lakabının da açıkça gösterdiği üzere, yarı çıplak dolaşan ve hemen hemen bütün tanınmış Kalenderî şeyhlerinin ortak vasıfları olan cezbe sahibi bir sufîdir. (A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufîlik: Kalenderîler,* Ankara 1992, s. 19).

42 *Ben öyle bir gönül eriyim ki adım kalenderdir*
Ne yurdum var, ne yuvam var, ne de sabit yerim
Gündüz olunca mahallenin etrafında dolaşırım
Gece olunca başımı kerpiçlere koyarım
....
Gece ay parçasının yüzüne hayranım,
Gündüz dert ve gamdan bîçareyim
Sen kendi yerinde sakinsin
Ben ki, bütün dünyada avareyim
....
Dostlar biz iki derdin pençesindeyiz,
Biri çirkinlik, diğeri yalnızlık
....
Eğer sarhoşların sarhoşu isek sendendir
Eğer ayaksız ve kolsuzsak sendendir
Hindû, kâfir veya müslümansak
Ne milletten olursak olalım, yine sendeniz. (Baba Tahir Uryan, *Dübeytîler,* haz.: Ömer Kavalcı, [*Baba Tahir Uryan ve Şiirleri*], Ankara 1989, s. 24, 38, 39.

43 A.Y. Ocak, Baba Tahir'in *el-Fütûhatu'r-Rabbâniye*'sinden onun şu sözlerini aktarmaktadır: *"İlim beni cezbetti ve denizin kenarına getirdi. Vecd beni denize düşürdü ve boğulmaya bıraktı. Denizin ortasında ilimden yardım istedim, beni kurtarmadı ve vecd galip geldi ve beni boğayazdı. Kurtulmayı istedim; beni kurtaran ancak cehâlet oldu."*

"Kim Allah'ı ilimle zikrediyorsa O'nu resmi olarak zikrediyor. Kim de onu cehille zikrediyorsa, işte asıl gerçek zikir odur" (*Kalenderîler,* s. 21).

44 A.Y. Ocak, *aynı eser,* s. 122.

Merkezî iktidar ile sufî çevre arasındaki müspet ilişkinin neticesi olarak, devlet hizmetinde görev almış olsun veya olmasın, çok sayıda din adamı bizzat sultanın veya devlet erkânının teveccüh ve himayelerine mazhar olmuşlar, devlet hazinesinden, Selçuklulardan önce hiçbir devlette görülmemiş ölçüde, çoğu kez hayatta kaldıkları süre zarfında devam eden tahsisatlar almışlardır.[45] Ancak, Tuğrul Bey'in hükümdarlığı sırasında ülkede pek çok mezhep çatışmasının meydana geldiğini ve değişik mezheplere mensup kişilerin hapse atıldıklarını da ifade etmek gerekir.[46]

Tuğrul Bey'in ölümünden sonra yerine geçen yeğeni Alp Arslan, veziri Nizamülmülk'ün de yardımıyla ülkedeki mezhep çatışmalarına büyük ölçüde son verdiği gibi, 1071 yılında Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e karşı kazandığı Malazgirt Zaferi'yle[47] de, yıllar önce babasının gaza ve cihat akınları başlattığı Anadolu'ya karşı pek çok yeni akımın başlamasına ve bu coğrafyada Türk beyliklerinin kurulmasına zemin hazırlamış oldu.[48] Malazgirt Zaferi'nin kazanılmasıyla birlikte Selçuklu topraklarında doğudan büyük bir göç dalgası başladı. Bu göçlerde asıl yoğunluğu İslam dinini yeni kabul etmiş olan yarı göçebe Türkmen zümreleri oluşturuyordu.[49] Bu Türkmenler, Orta Asya'dan yola çıkarak yeni bir yurt bulmak, cihat farizasını yerine getirmek ve ganimet elde etmek gayesiyle kendileri gibi Türkmen olan Selçukluların ülkesine akın ediyorlardı. Yoğun Türkmen akını kısa süre sonra Selçuklu idaresi için büyük bir sorun haline geldi. Zira, Cahen'in yerinde tespitiyle, göçebe Türkmenler evrensel egemenliğin dışında bir sınır belirlemeye imkân vermedikleri gibi, aşiretçi yapıları sebebiyle İslamiyet'in birlik anlayışıyla da tezat teşkil eden faaliyetlerde bulunabiliyorlardı. Bunlar, büyük bir birlik

45 M. Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı II,* Ankara 1983, s. 530.

46 Bu çalışmada, konunun dışına çıkmamak için bu mezhep çatışmalarına burada yer verilmeyecektir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. A.Y. Ocak, *aynı eser,* s. 85-92.

47 Alp Arslan, sahip olduğu cihat ideolojisini, Malazgirt Savaşı sırasındaki yaptığı, *"Yarabbi, sana tevekkül ettim ve bu cihad sebebile sana yaklaştım, senin azametin önünde yüzümü topraklara sürdüm, ciğerimin kanile boyadım, gözlerimden yaş kan boşanıyor, eğer bu dilimle söylediğim sözlerim kalbimdeki düşüncelerime uygun değilse beni ve benim yanımdaki yardımcılarımı ve kölelerimi helak et, eğer kalbimdeki düşüncelerimi bu dilimle bu söylediğim sözlerime uygun bulursan düşmanlara karşı yapdığım bu cihadda benden yardımını esirgeme, her müşkili bana kolay yap!"* şeklindeki duada açıkça dile getirmektedir. (el-Hüseynî, 35). Ayrıca Malazgirt Zaferi hakkında bkz. el- Hüseynî, 32-27; İbnü'l-Esir, X, 71-73; *Azîmî Târihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, yay.: Ali Sevim, Ankara 1988, s. 19; Bar Habreus, I, s. 319-324; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi(952-1136) ve Papaz Gregor'un Zeyli (1136-1162),* çev: Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000, s. 138-144; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,* İstanbul 1997, s. 178-188; Speros Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Elventh through the Fifteenth Century,* Berkeley-Los Angeles-London 1971, 96-103.

48 Malazgirt Zaferi öncesi dönemde ve sonrasında Anadolu'ya yapılan gaza akınları, bilhassa Gürcistan üzerine yapılan gaza akınları için bkz. *Selçuk-Nâme*, 65-108; diğer gazalar için bkz. M. Halil Yinanç, "Sultan Alp Arslan Zamanında Bizans'a Yapılan Gazalar ve Anadolu Fütuhatı", *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan,* İstanbul 1968, s. 36 vd.

49 S. G. Agacanov, *Oğuzlar,* s. 334-341. Malazgirt Savaşı arefesinde Anadolu uçlarına yerleştirilen Türkmen zümrelerinin faaliyetleri ve Bizans'ın bu dönemdeki durumu için bkz. S. Vryonis, *aynı eser* s. 80-96.

halindeyken, birkaç gün içinde dağınık hale gelebildikleri gibi, yine tamamen dağınık haldeyken kısa sürede büyük bir topluluk haline de gelebiliyorlardı. Askerî harekâta önderlik etmekten öte yetkisi olmayan bir başkanı, bir gün içinde benimseyip yine bir gün içinde ondan kopabiliyorlardı.[50] Güçlü aşiret yapısına sahip Türkmenlerden gelebilecek potansiyel tehlikeyi selefleri dolayısıyla çok iyi bilen Alp Arslan, bunları farklı kısımlara ayırmak suretiyle birbirinden uzak bölgelere yerleştirmeyi tercih etti.[51]

Alp Arslan'ın saltanat döneminde de gerek iktidarla yakın ilişki içerisine giren, gerekse münzevî hayatı tercih eden sufîlerin varlığı bilinmektedir. Ancak bu dönem sufîlerinin daha ziyade riyazet yolunu benimsedikleri, iktidarla yakın ilişki içerisinden olmaktan çok, inzivaya çekilmeyi ve zühdî bir yaşamı tercih ettikleri görülür. Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 497/1103) bu şahsiyetlere verilebilecek en güzel örneklerden birisidir. Faziletine ve doğruluğuna rağmen, gösterişten uzak ve kendi içine kapalı bir hayat süren bu sufînin sade bir gömleği (kamis), bir kuşağı (mantaka) ve bir de sarığı (mendil) vardı. Şeyh, ilimde en yüksek dereceye sahip olmasına rağmen, otuz yıl boyunca bu sayılan eşyalarla yetinmişti. Bu yüzden döneminde büyük bir şöhrete ulaşmıştı.[52]

Bu dönemde yaşamış bir diğer sufî olan Ebû Muhammed Abdülgânî b. el-Hâc el-Huşenî (ö. 460/1067) de benzer özelliklere sahipti. O da bir süre tedristen sonra zahidlik yolunu seçmiş, bir hankâha çekilerek hiç kimseyle görüşmez olmuş; Nişabur yakınlarındaki Enderzen köyünde yaklaşık otuz yıl ibadetle meşgul olmuş, kendisini iyi hissettiği zamanlarda cuma namazlarına katılmış, yaşlanınca bu namaza da katılmaz hale gelmişti. Kibar ve hoşsohbet bir kimse olan el-Huşenî, bizzat kendisinin ekip biçtiği İbrahim Halil tohumunu büyütür, ondan yaptığı ekmeği yiyerek yaşardı.[53] Yine, medresede müderris olduğu halde fakirliği benimseyen, devlet hizmetine girmekten ve devlet parası almaktan kaçınan Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, zengin olmasına rağmen fakirlik içinde yaşamayı tercih eden Abdü'l-Hamid b. Abdurrahman Cevzî; ticaretle uğraşan ve varını yoğunu kendisi gibi sufî olanlara sarf eden Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan (ö. 478/1085); devlet hizmetinde bulunan ve eline geçen her şeyi şeyhlere ve sufîlere harcayan Saîd b. Abdü'l-Hamid Ebû Sâîd Suvârî en-Nişaburî[54] de benzer şekilde hayat süren sufîlerdi.

50 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu,* çev.: Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000, s. 8.

51 Bugün Anadolu'nun birbirinden uzak pek çok bölgesinde Kınık, Avşar, Bayındır, Dodurga, Çepni, Salur, Bayat, Alayuntlu, Alkaevli, Dodurga gibi Oğuz boylarının isimlerini taşıyan köylere, ailelere birbirinden farklı yerlerde rastlanıyor olması bu iskân yönteminin sonuçlarıdır (Faruk Sümer, *Oğuzlar,* İstanbul 1980, s. 102; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* s. 309-310).

52 M.A. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı,* s. 533.

53 M.A. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı,* s. 533-534.

54 M.A. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı,* s. 534-535.

Meşhur *Risâle*'nin yazarı Ebû'l-Kasım Kuşeyrî (ö. 465/1072) de bu dönemde yaşamıştı. Kuşeyrî, tasavvufun Sünnîlik akidelerine aykırı olmadığını ispata çalışmıştı.[55]

Bu sufîler, dünya zevklerinden uzak, kendi başlarına buyruk bir şekilde yaşıyor ve sultandan gelen hiçbir ikramı kabul etmiyorlardı. Bunun en güzel örneklerinden birisi Nişabur'da yaşanmıştı. Alp Arslan, Nişabur'da bir caminin yakınından geçerken, caminin önünde daha önce görmeye alışkın olmadığı eski elbiseler giymiş bazı insanlarla karşılaşmıştı. Bu insanlar sultanın önünde eğilmedikleri gibi, ondan bir şey de istememişlerdi. Gördüğü manzara karşısından şaşkına dönen Alp Arslan, bunların kim olduklarını veziri Nizamülmülk'e sormuş, vezir, bu adamların dünyaya meyletmeyen, dünya zevklerinden hoşlanmayan, fakirlikleriyle iftihar eden insanların en şereflileri, ilim yolcusu fakihler olduklarını söylemiş ve onlara içinde kalıp ilimle meşgul olacakları bir yer yapmak için sultandan izin istemişti.[56] Nitekim, bu tarihten kısa bir süre sonra kurulmaya başlayan Nizamiye Medreseleri, âlimler ila şeyhlerin ilim ile tasavvufu meczettikleri bir eğitim kurumu olacaktı.

Sufîlerin Koruyucusu Nizamülmülk ve Şeyh Ebû Ali Fârmedî

Alp Arslan ile oğlu Melikşah devirlerinde yaşayan önemli mutasavvıflardan birisi de Büyük Selçuklu topraklarında tasavvufî hareketlerin belirleyici isimlerinden olan Ebû Ali el-Fârmedî (ö. 1084) idi. Kuşeyrî'nin en seçkin öğrencileri arasında yer alan Fârmedî, rüknü'l-İslam, el-mürşîd, kutbü'z-zaman, şeyhü'l-meşayih gibi unvanlarla anılmakta olup, Ebû Saîd Ebû'l-Hayr ve ünlü mutasavvıf Ebû'l-Kasım el-Cürcânî'den[57] de feyz almıştır.[58] Va'az meclislerinde zühd ve takvasıyla büyük bir şöhret kazanan, toplumun her kesiminden insanın saygı gösterdiği bir şahsiyet olan Fârmedî, hiçbir maddi varlığa sahip olmadığı gibi, biriktirmek için de herhangi bir çaba göstermiyordu. Eline ne geçirirse muhtaçlara veriyor, her bölgeden çaresiz insanlar ve kendisini zühde adamış sufîler onun yanına geliyordu.[59] Fârmedî'nin

55 İ. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu,* s. 173.

56 Kazvinî'den nakleden A. Ocak, *aynı eser,* s. 123.

57 Hucvirî, Ebu'l-Kâsım Cürcânî için, *"zamanın kutbu ve çağının yegânesi, vaktinde dengi bulunmayan bir zat idi. Çağında, bütün dergâh ehlinin yüzü ona yönelmişti. Taliplerin cümlesi ona itimat eylemişlerdi." Demek suretiyle onun devrinde çok itibar sahibi ve hürmet edilen bir şahsiyet olduğunu ifade etmekte ve "Ondan sonra onun yerine bir halef kalacak ve bu halef inşallah sufîler zümresinin önderi olacak. O halef vaktin lisanı olan Ebu Ali Fazl b. Ahmed Farmedî'dir"* demek suretiyle de onun yerini bu şahsın doldurduğuna vurgu yapmaktadır (Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 274).

58 Ali Şir Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve,* haz.: Kemal Eraslan, İstanbul 1979, s. 226-227; Tahsin Yazıcı, "Ebû Ali el-Fârmedî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 10, İstanbul 1994, s. 90; A. Ocak, *aynı eser,* s. 131.

59 Hüseyin Zerrinkub, *Medreseden Kaçış, İmam Gazzâlî'nin Hayatı, Fikirleri ve Eserleri,* İstanbul 2001, s. 51.

zühdî bir yaşantıyı benimsemesinde şeyhi Kuşeyrî'nin büyük etkisi vardı.[60] Nişabur'da kurduğu tedris halkasında Kuşeyrî'nin metoduyla zühd ve takva bileşimi bir metodu benimseyerek öğrenci yetiştiren Ebû Ali Fârmedî, Nizamülmülk'ün büyük iltifatına mazhar olmuştu. Öyle ki, bulunduğu bir meclise Fârmedî geldiğinde, ona yerini vermekten bile çekinmezdi.[61]

Devrinin en önemli siyaset adamlarından birisiyle bu derece yakın ilişki içerisinde olan Ebû Ali Fârmedî, kendisinden sonra yaşamış pek çok mutasavvıfı da etkilemiştir. Onun öğrencilerinden birisi olan ve "hüccetü'l-İslam" olarak vasıflandırılan Muhammed Gazzâlî, meşhur eseri *İhyâ-yı Ulûmi'd-Din*'de, onun, tasavvufta mürit şeyh ilişkisiyle ilgili olarak, *"müridin, şeyhine karşı diliyle saygılı olması gerektiği gibi, söylediğini içinden de reddetmemesi gereklidir"* dediğini ifade etmektedir.[62]

Ebû Ali Fârmedî'nin dördüncü halifesi ve Ahmed Yesevî vasıtasıyla Türk toplulukları arasında büyük itibar sahibi olan Şeyh Yusuf Hemedanî de şeyhinin ölümünden sonra bile, üstesinden gelemediği bazı konularda onun ruhaniyetinden istifade ettiğini belirtmektedir.[63] Ahmed Yesevî hakkında bilinen en eski menâkıbnâmenin yazarı olan Sığnâkî, Ahmed Yesevî'nin "Bizim, Hâce Abdülhâlik'in, Hâce Hasan Endâkî ve Abdullah Barakî'nin manevi hali Hâce Yusuf Hemedânî'nin huzurunda tamam oldu, onların manevi hâlî ise, Zü'l-Hayr'ın halifesi olan Şeyh Zü'l-Fadl'da (Ebû Ali Fârmedî) tamam oldu" dediğini yazmaktadır ki, bu Yesevî'nin silsilesini Ebû Ali'ye bağladığını göstermesi bakımından önemlidir.[64]

---

60 A. Câmî bu konuyla ilgili olarak ilginç bir anekdot zikretmektedir: *"Ebu Ali Fârmedî, Kuşeyrî'nin derslerine devam ederken, bir gün, yazı yazmak için kalemi divite daldırıp çıkardığında, kalemin ucunun kuru olduğunu görmüş, divitte mürekkep olduğu halde kalemine mürekkep gelmemişti. Bu işi birkaç kez tekrarlayıp, kalemine mürekkep gelmeyince durumu hocasına aktarmış, bunun üzerine o da; 'Evladım! Madem ki ilim seni terk etti sen de onu terk et' demişti. Hocasının işareti üzerine eşyalarını medreseden hankâha taşıyarak sufîlik yolunda çalışmaya başladı ve bundan sonraki çalışmalarında hayli aşamalar kaydetti"* (A. Câmî, 403; ondan nakleden Ali Şîr Nevâî, 226-227).

61 Ahmed b. Mahmud'un naklettiğine göre, Nizamülmülk, Ebû Ali Fârmedî'ye bu derece hürmet beslemesinin nedenini şu şekilde açıklamaktadır: *"Nizamü'l-Mülk'ün meclisine ne vakit bilginlerden Ebu'l-Kasım Kuşeyrî ve Ebu'l-Meânî Cuveynî gelseler, bunlara ayağa kalkıp yanına alır, ondan sonra sohbet edip konuşurdu. Ancak Ebû Ali Fârmezî [Fârmedî] geldiği vakit ayağa kalkar, ona yerini verir, kendisi geçer karşısına otururdu. Sonra Kuşeyrî ile İbn Cuveynî bu durumdan usanıp, Nizamü'l-Mülk'e haber gönderdiler ve 'Biz Ebû Ali'den üstün ve saygıdeğer iken, ona artuk (fazla) hürmet etmesinin sebebi nedir?' diye sordular. Nizamü'l-Mülk, 'Kuşeyrî ve İbn Cuveynî ve onların emsali kimseler bana gelseler, bende olmayan vasıflar ile beni öğüp medhimde mübalağa ve beni azdırıp teşvik ederler. Fârmezî geldiği vakit, bana vaaz ve nasihat edip, ayıbımı ve zulmümü anıp, beni yaptığım işlerden dolayı bozar. Sonra onun sözünden kırılıp, işlerimden yasaklanmış olurum. Onun için ona fazla saygı gösterip, güzel karşılarım' dedi"* (*Selçuk-nâme,* I, 10).

62 Muhammed Gazzâlî, *İhyâ-yı Ulûmi'd-Din,* IV, çev: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975, s. 328.

63 Abdülhâlik Gücdüvânî, *Makâmât-ı Yusuf Hemedanî*, *Rutbetü'l-Hayât (Hayat Nedir)* içinde, çev.: Necdet Tosun, İstanbul 1998, s. 39.

64 İmâm Hüsâmeddîn Hüseyin b. Ali Sığnâkî, *Menâkıb-ı Ahmed Yesevî (Risâle-i Hüsâmeddîn-i Sığnâkî)*, haz.: Necdet Tosun, "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı", *İLAM Araştırma Dergisi,* III/1 (Ocak-Haziran 1998), s. 80.

Selçuklu sultanlarının ve devlet adamlarının sufîlerle olan yakın dostluğu Alp Arslan'ın ölümünden[65] sonra da devam etmiştir. Melikşah döneminde, Ebû Ali Fârmedî örneğinde belirgin şekilde görüldüğü üzere, sufîlerle son derece yakın ilişki içerisinde olup onları gördüğü her yerde son derece saygılı ve cömert davranan[66] Nizamülmülk'ün bütün hayatı boyunca bu yaklaşımını sürdürdüğü, hatta bu yüzden dönem dönem eleştirildiği de anlaşılmaktadır. Fakat, o, kendisini eleştiren kâtiplerinden birisine, *"yazık sana, bu grup İslam'ın direkleri ve bunlar dünya ve ahiretin hammalıdır. Herkes olgunluğu bunlar ile bulur. Eğer her birisi gelip başımın üzerine bile otursa, kendimi büyük ve bunu da çirkin olarak görmem"*[67] demek suretiyle sufîlerle olan ilişkisinin farklı boyutlarını da ortaya koymaya çalışmıştır. O, padişahların da, halkın adaleti için, şahsi menfaatlerini düşünmeyen ve Allah'tan korkan kimseleri mamur etmeleri gerektiğini,[68] din işlerini araştırıp sormanın, farz ve sünnetleri gözetmenin, Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirmenin, din âlimlerine saygı gösterip geçim ve yaşamaları için gerekeni Beytu'l-mal'den ayırmanın, zahidlere ve kendilerini açlıkla terbiye etmek için sürekli oruç tutanlara hürmet etmenin bir padişah için vacip olduğunu, şayet dinde herhangi bir bozulma olursa, memleketin karışacağını, müfsitlerin çoğalacağını da söylemektedir.[69] Yine, el-Hüseynî'nin kaydettiği bir başka örnek olay[70] da, onun âlimlere ve

65 Hükümdarlığı döneminde yaptığı gaza akınlarıyla adeta gaziliğin sembolü haline gelen ve sufîler için yaptırdığı hayır kurumlarıyla bu zümrenin de gönlünü kazanan Alp Arslan'ın ömrünün sonlarına doğru sufîlerce eleştirildiği, hatta kendisine beddua edildiği yönünde bazı rivayetler vardır. Özellikle ölümüyle sonuçlanan son seferi sırasında, Ahmed b. Mahmud'un ifadesine göre, *"askerlerine bütün Müslümanların evlerini, kadın ve çocuklarını yağmalamaları iznini vermesi, hiç merhamet etmemelerini ve acımamalarını söylemesi, askerlerinin bu emirleri aynen uygulayıp eşya ve malları yağmalamaları, Müslüman aile ve çocuklara el uzatmaları ve türlü rezillikler yapmaları her kesimde olduğu gibi âlimler ve sufîler arasında da tepki doğurmuştu. Buhara'dan kaçıp Semerkand'a giden bütün salihler, abidler, bilginler, vaizler ve zahidler ve zengin fakir pek çok kimse toplanıp, bir nice gün oruç tutup namaz kıldılar ve ibadetle meşgul oldular. Sultanın ortadan kalkması için Allah'a güvenip yalvarıp dua ettiler. Sultan'dan Allah'a şikâyet ve beddua edip, üzerlerindeki kötülük ve zararı kaldırması için çağrıda bulundular"* (*Selçuk-Nâme,* I, 111). Belli ki, yazar, Alp Arslan'ın bu olaydan kısa bir süre sonra öldürülmesini edilen bu beddualara bağlamaktadır.

66 Bu konuda bkz. *Selçuk-Nâme*, 10-11; el-Hüseynî, 46; İbn Hallikan, *Kitâb-ı Vefeyâti'l-Âyân,* çev.: Mac Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary,* vol.: 1, Beyrut 1970, s. 413-414.

67 *Selçuk-Nâme*, s. 10.

68 Nizamülmülk, *Siyâset-nâme,* haz.: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999, s. 35.

69 *Siyâset-nâme,* s. 43.

70 el-Hüseynî, ömrünün sonlarına doğru, vezirin, Melikşah'ın hazinedarı Ebu'l-Ganâim Tacü'l-Mülk tarafından sultana sufîlere yakınlığı yüzünden şikâyet edildiğini şu cümlelerle ifade etmektedir: *"Tacü'l-Mülk, Sultan'a, 'Nizamü'l-Mülk her yıl fakihlere, sufîlere, kârîlere üç yüz bin dinar para veriyor, eğer bu para ile bir ordu techiz edilirse onunla Konstantiniyye surlarını bile fethetmek mümkündür' dedi. Sultan bunu işittiği vakitte, Nizamü'l-Mülk'ü yanına çağırttı, bu mesele hakkında kendisinden sordu. Nizamü'l-Mülk cevap olarak, Ey Sultanü'l-Âlem! Ben ihtiyar bir adamım; eğer beni mezada versen bana kimse on dinardan fazla para vermez; sen gençsin, seni de mezada verseler sen de yüz dinardan fazla etmezsin! Tanrı sana ve bana kullarından hiç kimseye nasip olmayan lütuf ve ihsanda bulunmuştur. Buna mukabil sen o Tanrının dinini ilâya çalışan, onun aziz kitabını hamil bulunanlara yılda üç yüz bin dinar sarf etsen çok mudur? Sen her yıl askerlere bunun iki mislini sarf ediyorsun; halbuki bunların en kuvvetlisi ve en nişancısının attığı ok bir milden ileriye gitmez. Bunlar ellerinde bulunan kılıçlarıyla yalnız kendi yakınında bulunan kimseleri öldürebilirler;*

sufîlere karşı ne kadar cömert olduğunu, büyük vezir açısından devlet işlerinin yolunda gitmesi için sufîlerin dualarına önem verdiğini ortaya koymaktadır. Onun, çoğu kez, küçük bir mescitte inzivaya çekilip ibadetle meşgul olmak istediğine, gece gündüz vaktini secdede geçirmeyi arzuladığına dair pek çok anekdot anlatılır.[71] Nitekim, eserinde Ebû Ali Dekkak örneğinde olduğu gibi, bazı sufîlerin hayatlarından alıntılara yer vermektedir.[72]

Nizamülmülk, kurmuş olduğu Nizamiye Medreseleri sayesinde, Sünnîliği yeniden İslam dünyasının hâkim mezhebi haline getirmiş, bu medreselerde pek çok âlim-mutasavvıf faaliyet göstermiştir. Bu dönemde, Selçuklu ülkesi, yapılan fetihler sayesinde sürekli genişlerken, Nizamiye Medreseleri sayesinde kültürel anlamda da ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir.

Gazzâlî Kardeşler

Nizamiye Medreseleri'nde yetişen sufîlerin en meşhurlarından ikisi Muhammed ve Ahmed Gazzâlî kardeşlerdir. Sufî bir babanın çocukları olarak yetişen ve babalarının gayreti neticesinde küçük yaşlarından itibaren sufîlerle yakın ilişki içerisinde olan Gazzâlî Kardeşler ilerleyen dönemde Selçuklu tasavvufunu değişik vechelerde etkilemişlerdir. Gazzâlî kardeşlerin yaşça daha büyüğü ve "hüccetü'l-İslam" unvanıyla bilinen Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), Nizamiye Medresesi müderrisi olup aynı zamanda sufî bir çevreden gelen İmamü'l-Haremeyn el-Cuveynî'den hem zahirî ilimler hem de tasavvuf konusunda istifade etmiştir.[73] Tasavvuf konusunda kendisini etkileyen diğer bir isim Ebû Ali Fârmedî'dir. Fârmedî'nin, ibadet ve zikir, şeyh-mürid ilişkisi gibi konularda kendisine tavsiyelerde bulunduğu bilinmektedir.[74] Bu sebepten olsa gerek, daha sonra yazılan kaynaklar, kendisinin bu yönde bir iması olmamasına rağmen, Fârmedî'yi onun şeyhi olarak göstermiştir. Fakat, Fârmedî'nin sohbetlerinin Gazzâlî'yi sufî ortama çeken en önemli amillerden birisi olduğu da bir gerçektir.[75]

Gazzâlî, Fârmedî ve İmamü'l-Haremeyn'in ölümünden sonra Nizamü'l Mülk'ün yanına gitmiş, huzurunda ilmî münazaralarda bulunmuş, nihayetinde vezirin desteğini kazanarak 1091 yılında Nizamiye Medreseleri'nde ders

---

ben ise sarfettiğim bu para ile öyle bir ordu techiz ediyorum ki, onların dualarıok gibi tâ arşa kadar gider ve Tanrıya vasıl olmak için ona hiçbir şey mani olamaz' dedi". (el-Hüseynî, 46) Onun sufîlere ve alimlere yakınlığı ve kendi dindar kişiliğiyle ilgili İbnü'l-Esir'de de pek çok bahis vardır. Bkz. *el-Kâmil*, X, 174, 180.

71 *Selçuk-Nâme*, 12-13.

72 Nizamülmülk, 33-34, 37-40.

73 Gazzâlî'nin çocukluğu ve İmamü'l-Haremeyn'den ders aldığı dönem hakkında bkz. H Zerrinkub, *aynı eser,* s. 17-61.

74 Ali Şir Nevâî, 228; A. Ocak, *aynı eser,* s. 136.

75 H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 52.

vermeye başlamış,[76] medresede görev yaptığı dönemde de Nizamülmülk'ün büyük desteğini görmüştü. H. Zerrinkub'un ifadesiyle, "*Vezir, yaşadığı süre boyunca, Nizamiye'nin bu genç fakihine bir evlat nazarıyla bakmış, ona şan ve şöhretin kapılarını ardına kadar açmıştı*".[77]

Medresede görev yaptığı dönemde tasavvufla alakasını kesmeyen Gazzâlî, çocukluğundan beri iç içe olduğu tasavvufî hayat hakkındaki incelemelerini daha derinlemesine devam ettirmiştir. Bu dönemde Bayezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdadî ve Şiblî gibi sufîlerin fikirlerini araştırmış, Hâris el-Muhâsibî ve Ebû Talib el-Mekkî gibi mutasavvıfların eserlerini incelemiş, bunların özünü en iyi şekilde kavradıktan sonra; kötü vasıfları iyi vasıflarla değiştirmek suretiyle, tasavvufî hayatı tatmadan ve yaşamadan sufîleri fıkıhçı, kelamcı ve felsefecilerden ayıran temel özellikleri kavramanın mümkün olamayacağı, hiç hasta olmamış bir kişi ile bir hastanın hastalık konusundaki bilgileri nasıl farklı ise, sufî olan ile olmayanın tasavvuf hakkındaki bilgilerinin de o derece farklı olacağı kanaatine varmıştır.[78]

Gazzâlî, medresede görev yaptığı sırada, zaman içerisinde ortamdan bunalmış, medresedeki fakihlerin konuşmaları, sohbetleri ve dizginlenemez şekildeki mevki, makam düşkünlükleri onu ders, inceleme, tartışma ve hatta tefekkür ve mütalâadan bîzâr hale getirmişti.[79] İçinde bulunduğu bu durumdan sıkılan Gazzâlî, bu süreçte medreseden ayrılarak, sufî hayatını tercih edip, üzerinde eski bir elbise olduğu halde Şam'a gitmiştir. Emeviyye Camii'nin minaresinde iki yıl süreyle riyazet hayatı yaşadıktan sonra,

---

76 İbn Hallikan, II, 622; Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbeti'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev.: Kıvameddin Burslan, İstanbul 1943, s. 81; Ali Şir Nevâî, 228; A. Ocak, *aynı eser,* s. 136.

77 H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 95.

78 Gazzâlî kendisinde meydana gelen değişmeleri *el-Munkız* adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir: *"Mutasavvıfların ilmi, netice itibariyle nefse ait geçitleri atlatmaktan, onun kötü ahlakiyle fena vasıflarından kendilerini uzaklaştırmaktan ibarettir. Bu suretle insan, kalbini Allah'tan gayri şeylerden boşaltır, onu Tanrının zikriyle bezer. Tasavvufun bu ilim ciheti bana amelden daha kolay geldi. Bu sebeple evvela mutasavvıflardan Ebu Talib el-Mekkî'nin (Kut'ul-Kulub) adındaki kitabını, Haris-i Muhasibî'nin kitaplarını, Cüneyd, Şibli ve Ebu Yezid-i Bistâmî ve saire büyük mutasavvıflardan naklolunan sözleri ihtiva eden kitapları mütalaa etmek suretiyle bu ilmi tahsile başladım. Bu zâtların ilmî maksatlarının özüne vakıf oldum. Tasavvuf tarikının öğrenmek ve işitmekle tahsili mümkün olan cihetini tahsil ettim. Anladım ki, büyük mutasavvıfların elde etmek istedikleri gaye öğrenmekle değil; tatmak, yaşamak, hal ve sıfatları değiştirmek suretiyle elde edilir. Sıhhatin ve tokluğun tariflerini, sebeplerini, şartlarını öğrenmekle sağlam olmak, tok olmak arasında ne kadar büyük fark var! Kezalik, sarhoşluğun 'mideden yükselen buharın dimağı istila etmesinden hasıl olan bir haldir' tarzındaki tarifini bilmekle sarhoş olmak arasında da büyük fark vardır. Hakikatte sarhoşluğu tarif edemez. Fakat sarhoş olmuştur. ona dair hiçbir bilgiye sahip değildir. Ayık, sarhoşluğu tarif eder, levazımını bilir. Halbuki kendisinde sarhoşluk yoktur. Bir tabip hasta iken sıhhatin tarifini, sebeplerini, ilaçlarını bilir, halbuki o anda sıhhatini kaybetmiştir. İşte bunun gibi zühdün hakikatini, şartlarını, sebeplerini bilmenle, zahid hayatı yaşaman; nefsi dünyadan vazgeçirmen arasında fark vardır. İyice anladım ki, mutasavvıflar iyi hallere sahiptirler, kuru sözlerden uzaktırlar. Bu meslekte ilim yoluyla öğrenilmesi mümkün olanı tahsil ettim. Benim için işitmek ve öğrenmekle elde edilemeyip ancak tatmakla, o yolun adamı olmakla elde edilebilenden başka bir şey kalmamıştı"* (Gazzâlî, *El-Munkızu Mine'd-Dalâl,* çev: Hilmi Güngör, İstanbul 1960, s. 57-58).

79 H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 106-107.

Kudüs, Mekke ve Medine'yi ziyaret etmiş, bu arada Kudüs yolculuğu sırasında ünlü eseri *İhyâ-u 'Ulûmi'd-Din*'i kaleme almıştır.[80] Daha sonra tekrar Bağdat'a dönüp, Nizamülmülk'ün oğlu ve Sencer'in veziri Fahrü'l-Mülk'ün ısrarıyla 499/1105 yılında Nizamiye'de tekrar ders vermeye başladıysa da[81] etrafındaki insan kalabalığının artması üzerine doğum yeri olan Tûs şehrine gelerek, evinin yanında fakihler için bir medrese, dervişler için de bir hankâh yaptırıp,[82] burada fıkıh ve tasavvuf dersleri vermeye başlamış ve 505/1111 yılında vefat etmiştir.[83]

Bundârî'nin ifadesiyle, "*ilimde taşkın bir deniz ve parlak bir dolunay olarak doğuda ve batıda parlayan*"[84] Gazzâlî, hayatı boyunca devlet ileri gelenleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Nizamülmülk'le kurduğu dostluğun yanı sıra Sultan Melikşah ile Abbasi halifesi arasında bazı meselelerin çözüme kavuşması için elçilik yapmış,[85] *Kitâb at-Tibr al-Masbûk fî Nesayih al-Müluk* adlı eserini Muhammed Tapar'a sunmuş[86] ve Sencer ile görüşerek ona bazı tavsiyelerde bulunmuştur.[87]

Gazzâlî, daha önce Kuşeyrî'nin yapmaya çalıştığı gibi, ilmiye çevreleriyle tasavvuf erbabı arasında bir yakınlık ve meşruiyet kurmayı başarmıştır. Onun, tasavvufu Kur'an-ı Kerim ve hadislerin ışığında açıklaması,[88] sufîlerin Allah sevgisine bakışına meşruiyet kazandırmanın yanı sıra, tasavvuf ilminin İslam ilimleri arasında mütalaa edilmesini de sağlamıştır. Bu çalışmalar, tasavvufu Sünnî çevreler gözünde şüpheli ve uzak durulan bir anlayış olmaktan çıkarıp daha yaygın bir hal almasını sağlamıştır. Gazzâlî, bu şekilde tasavvufu dinin bütünleyici bir parçası haline getirerek Sünnî İslam'ı yeniden kurmakla kalmamış, aynı zamanda gayri İslamî unsurlardan arındırarak tasavvufa yeni bir şekil vermiştir.[89] Bu dönemden itibaren yetişen mutasavvıflardan çoğu, hem

80 İbnü'l-Esir, X, 212.

81 H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 226.

82 Bu seyahatin ayrıntısı için bkz. Gazzalî, *el-Munkız*, 61.

83 İbnü'l-Esir, X, 505.

84 Bundârî, 81.

85 Abdül Kayyum, *İmam Gazzâlî'nin Mektupları,* çev: Gürsel Uğurlu, İstanbul 2002, s. 22.

86 Gazzâlî'nin bu eseri Muhammed Tapar'a mı yoksa Sultan Sencer'e mi sunduğu konusunda bazı tartışmalar ve bu tartışmaların sonucunda varılan hükümler hakkında bkz. Mehmed Şerefeddin, "Sencer ve Gazzâlî", *DFİFM,* I (1341/1925), s. 52-54; İbrahim Agâh Çubukçu, "Gazzâlî ve Siyaset", *AÜİFD,* 9 (1961), s. 124.

87 M. Şerefeddin, yazmış olduğu makalesinde Sencer ile Gazzâlî arasındaki yazışmaları, Gazzâlî'nin bazı bahaneler öne sürerek Sencer'in yanına gitmek istemeyişini, ancak, Sencer'in ısrarı karşısında onunla görüşmek zorunda kalışını, görüşme ve yazışmalar sırasında yapılan tavsiyeleri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır (bkz. s. 45-51).

88 Mesela, *el-Munkız*'da, sufîlerden bahsederken, *"Allah'a giden yolda yürüyen kimseler olduklarını, Cenâb-ı Hakk'ın dünyayı onlarsız bırakmayacağını, onların yeryüzünün temel taşları olduğunu"* ifade eder ve bu görüşlerini de *"Bunların yüzü suyu hürmetine insanlara yağmur yağar, rızık ihsan olunur. Ashab-ı Kehf bunlardan bir cemaat idi"* hadisiyle destekler (bkz. *el-Munkız,* 37-38).

89 A. Ocak, *aynı eser,* s. 138-139.

zahirî ilimlerde hem de tasavvufî sahada söz sahibi olacaklardır. Bu gelenek, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı devirlerinde de devam edecektir.

Gazzâlî Kardeşlerin yaşça daha küçüğü olan Ahmed Gazzâlî, ağabeyine nazaran daha farklı bir sufî anlayış benimsemişti. Daha hareketli, dizginlenemez şevk ve heyecan sahibi olan Ahmed Gazzâlî'nin, çocukluğundan itibaren sufîlerin meclis ve dergâhlarıyla bütünleştiği, pek çok seyahate çıktığı ve ağabeyi henüz arayış içindeyken onun çoktan kendini sufîlik yoluna teslim ettiği ifade edilir.[90] Ahmed Gazzâlî, gençliğinde fıkıh tahsili görmüş, ağabeyinin Nizamiye Medresesi'nden ayrıldığı dönemde kısa süreli de olsa medresede görev yapmıştır.[91] Ahmed Gazzâlî, seyahat ve vaaza çok önem vermiştir.

Sufîlerle merkezî iktidar arasındaki ilişkiler Ahmed Gazzâlî'nin şahsında da devam etmiştir. A. Ocak, Kazvinî'den naklen, Ahmed Gazzâlî ile Melikşah ve Sencer arasında yakın bir ilişkinin mevcut olduğunu, hatta Ahmed Gazzâlî'nin Melikşah'ın şeyhi olarak kabul edildiğini ifade ederek bu konuda bir rivayetten söz eder. Buna göre, Melikşah'ın Ahmed Gazzâlî'ye karşı muhabbeti o kadar fazladır ki, oğlu Sencer'i şeyhin ziyaretine göndermiş, ziyaret sırasında Şeyh, Sencer'i yanağından öpünce, oğluna derhal hangi yanağından öptüğünü sormuş, oğlunun cevabından sonra da "*bir yanağından öptüğü için yeryüzünün yarısına malik olacaksın, eğer iki yanağından öpseydi hepsine mâlik olurdun*"[92] demek suretiyle şeyhin fazilet sahibi oluşuna dönük inancını ifade etmiştir. Burada nakledilen menkıbe, tarihî kaynaklarla desteklenmese bile, en azından Kazvinî'nin gözünde, Melikşah'ın sufîlerle olan yakınlığını, hatta devletinin geleceğini onların iki dudağının arasından çıkacak sözlere bağlayacak kadar onların sözüne ve fiillerine değer verdiğini göstermesi bakımından ilginç bir örnektir.

Ahmed Gazzâlî, tasavvufta ağabeyinin ilim, marifet, şer'i hükümler ve ahlaki kaidelere öncelik tanıyan anlayışının aksine, aşk ve vecdi, yani melâmetî anlayışı daha ön planda tutmuş,[93] *Sevânihu'l-Uşşak* başta olmak üzere yazdığı eserlerde bu konuya vurgu yapmıştır.[94] Bu nedenle, daha sonraki dönemlerde,

90 İbn Hallikan, 79; H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 25, 55.

91 İbn Hallikan, 79.

92 A. Ocak, *aynı eser,* s. 123.

93 Süleyman Uludağ, "Ahmed el-Gazzâlî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 2, İstanbul 1989, s. 70.

94 *Aşkla yola çıktı yokluktan gemimiz*
Vuslat çerağıyla aydınlanmada hep gecemiz
...
Benim yüzümden varoldu aşk ademden
Bendim aşk için âlemden yalnız ben
...
Melâmet meydanıdır helak yurdudur bu
Her şeyine oynayan has kumarbaz yoludur bu

Kalender olması gerekir insanın ve çatal yürekli
Geçmek için ayyâr gibi korkusuzca bu yolu (Ahmed Gazzâlî, *Sevânihu'l-Uşşâk [Aşk'ın Halleri],* çev: T.Koç-M. Çetinkaya, İstanbul 2004, s. 17, 24). *Sevânih* ile ilgili bir yorum için bkz. Ali Şir Nevâî, 230.

tasavvufu aşk vecd ve cezbeden ibaret görenler, Ahmed Gazzâlî'yi ağabeyinden daha üstün tutmuşlardır.[95] Ahmed Gazzâli'nin hocası, aynı zamanda Ebû Ali Fârmedî'nin de şeyhi olan Şeyh Gürgânî'nin halifelerinden Ebû Bekir en-Nessâc'dır.[96]

Ahmed Gazzâlî'nin yetiştirdiği çok sayıda talebesi arasında Anadolu Türk tasavvufunda etkili olan bazı isimler de göze çarpar. Hemedan'da derisi yüzülüp katledildikten sonra cesedi ders verdiği medresenin duvarına asılan Aynu'l-Kudat Hemedanî ve meşhur Ömer Sühreverdî'nin amcası Ebû'n-Necib Sühreverdî bunlardan ikisidir.[97] Yine, Yesevî geleneğinde önemli bir yeri olan Şeyh Yusuf Hemedanî'nin de Ahmed Gazzâlî'nin sohbetlerine katıldığı ifade edilmektedir. Sonraki dönemlerde Senâî, Ruzbihan Baklî, Ferideddin Attâr ve Fahreddin Irakî gibi büyük mutasavvıflar da Ahmed Gazzâlî'nin yolunu takip etmişlerdir. Ahmed Gazzâlî'nin benimsediği tasavvuf anlayışı Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî tarafından da güçlü bir şekilde temsil edilmiştir. Ancak, onun, özellikle iblisle ilgili görüşlerinden dolayı başta Şeyh Yusuf Hemedanî olmak üzere pek çok mutasavvıf tarafından yanlış yola girmekle itham edildiği de bilinmektedir.[98]

Bu dönemde Selçuklu topraklarında yaşayan dervişler elbette Gazzâlî Kardeşlerle sınırlı değildi. Ülkenin değişik bölgelerinde çok sayıda mutasavvıf faaliyet gösteriyor, tekkelerinde talebelerinin eğitimiyle meşgul oluyordu. Osmanlı topraklarında etkisi hissedilen Kazerunîyye tarikatının pîri Ebû İshak Kazerunî de bunlardan birisiydi. Melikşah ve Sencer devirlerinde yaşamış olan Ebû İshak, Kazerun'da kurmuş olduğu ribatta dervişlerini eğitiyor, günahlardan sakınmaları konusunda devlet adamlarına tavsiyelerde bulunuyordu.[99]

Mistik akımların son derece yaygın olduğu, dönemin büyük sufîlerinin Horasan bölgesinde faal bir hayat sürdükleri ve dinî-kültürel seviyeyi yukarılara doğru çektikleri bu dönemde, bir başka dinî akımın mensupları da yaptıkları suikastlarla Selçuklu ülkesini kargaşa ve kaos ortamının içine sürüklüyorlardı. Alamut bölgesinde ortaya çıkan Hasan Sabbah önderliğindeki bu Şiî-Batınî hareket İslam ve Selçuklu dünyasını kargaşanın içine itmişti. On iki imamcı Şiîliğin önemli kalelerinden Kum şehrinde doğan Hasan Sabbah, çocukluğundan itibaren farklı alanlarda eğitim görüp iyi derecede yetiştikten sonra, 1072 yılında Fatımî halifesine biat etmiş,[100] 1078 yılına

95 S. Uludağ, "Ahmed el-Gazzâlî", s. 70.

96 Ali Şir Nevâî, 230.

97 A. Ocak, *aynı eser,* s. 141.

98 S. Uludağ, "Ahmed el-Gazzâlî", s. 70.

99 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ,* 768.

100 Bernard Lewis, *Haşhaşiler,* çev: Ali Aktan, İstanbul 1995, s. 34.

kadar Mısır'da yaşadıktan sonra, İran'ın en çetin coğrafyasına sahip olan Deylem ve Mazenderan bölgesinde faaliyetlere girişmişti. Bir süre sonra, Alamut Kalesi'ne yerleşerek burada bir Şii/İsmailî devleti kurmuş, fedaileri vasıtasıyla devrin ileri gelenlerine suikastlar düzenlemişti. Bu suikastlar sonucunda başta Selçuklu vezirleri Nizamü'l-Mülk ve oğlu Fahrü'l-Mülk olmak üzere pek çok devlet adamı öldürülmüştü.[101] Tehdidi her geçen gün biraz daha artan bu zümreye karşı Selçuklu idaresi ve uleması tedbirler almıştı. Abbasi halifesi el-Mustazhir de bu zümreye karşı faaliyete girişmiş ve Gazzâlî'den, Bâtınîlerin fikirlerinin çürütülmesine dair bir risale yazmasını istemişti.[102] Gazzâlî, Halife'nin emriyle kaleme aldığı ve *Fedâihu'l-Bâtıniyye* adını verdiği eserinde Bâtınîlerin fikirlerini açıkça eleştirmiş, kendine göre bazı tutarsızlıklarını ortaya koymuş, bir anlamda hilafet ve Selçuklu idaresinin onlara karşı yürüttükleri siyaseti desteklemişti.[103]

Sultan Muhammed Tapar ve Haçlılara Karşı Kutsal Savaş "Cihat"

Melikşah'ın büyük oğlu Berkyaruk'tan sonra Selçuklu tahtına çıkan kardeşi Muhammed Tapar, ağabeyi döneminde başlayan Haçlı saldırılarına karşı mücadelede cihat anlayışını bir kez daha ön plana çıkarmıştı. Fakat Bâtınîlerin bir türlü durmak bilmeyen faaliyetleri, bu zümreye karşı yapılan mücadeleyi de en az Haçlılarla yapılan kadar zorunlu kıldı. Sultan, ülkede hâkimiyetini tesis eder etmez, işledikleri cinayetlerle saltanatını da tehdit eder hale gelmiş olan bu zümrenin faaliyetlerine son vermek için harekete geçti.[104]

Selçuklu ülkesinde cihat anlayışının ön plana çıktığı bu dönemde, hem Haçlılara hem de Bâtınîlere karşı düzenlenen kutsal savaşlara sadece Allah rızası için katılan mücahitlerin oluşturduğu "Mütetavvi'ân" adı verilen gönüllü bir zümre bile mevcuttu. Mütetavvi'ân, Çavlu Sakavu ile Tankred arasındaki 502/1108 yılında yapılan savaşta Haçlılara karşı; 503/1109 ve 497/1103-1104 yıllarında ise Bâtınîlere karşı savaşmışlardı.[105]

Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine yerine geçen kardeşi Sencer ülkedeki karışık duruma son vermiş, Gazne ve Semerkand'dan Horasan'a, Taberistan, Kirman, Sicistan, İsfahan, Hemedan, Rey, Azerbaycan, Ermeniyye, Erraniyye, Bağdat, Irakeyn, Musul, Diyarbekir, Şam ve Haremeyn'e kadar uzanan bir

101 Nizamül'l-Mülk'ün öldürülmesi hakkında bkz. *Selçuk-Nâme*, 15-17; Bâtınîlerin faaliyetleri için bkz. B. Lewis, *aynı eser,* s. 43; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104),* İstanbul 2001, s. 9.

102 H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 106.

103 H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 116.

104 Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118),* Ankara 1990, s. 78.

105 A. Özaydın, *Berkyaruk Devri,* s. 212.

bölgeye tek başına hâkim olmuş,[106] ülkenin huzuru 1141 yılında Karahıtaylar karşısında aldığı Katvan yenilgisine kadar devam etmiştir.

Sencer'in parlak hükümdarlığı sırasında, hüküm sürdüğü Horasan bölgesindeki sufîlerle de yakın ilişkisi olduğu bilinmektedir. İmam Gazzâlî ile yaptığı bir görüşme sırasında onu kendi tahtına oturttuğuna dair rivayet[107] bu hürmet ve sevginin kaynaklara yansımış bir tezahürü olarak kabul edilebilir. 503/1109 yılında gerçekleşen bu görüşme sırasında, Gazzâlî, Sencer'e tavsiyelerde bulunmuş, Tus ahalisinin çektiği sıkıntıları gidermesini, onları soğuktan ve açlıktan kurtarmasını rica etmiştir.[108] Yine bu dönemde, Kalenderîyye'ye mensup dervişlerden birisi ve yemeği ceylan etinden, elbisesi ceylan derisinden ibaret bir zahid olan Ahû-pûş'un da üçüncü Harezm seferi sırasında Harezmşah Atsız'ın ricasıyla Sencer'in yanına gelerek kan dökülmemesi için ona nasihat verdiği ve şehir halkı için şefaatte bulunduğu bilinmektedir.[109] İbnü'l-Esir, Sencer'in bu dönemde âbid, zahid, fakih ve münâzaracı kişiliğiyle ön plana çıkan Abdurrahman b. Abdüssamed b. Ahmed b. Ali Ebû'l-Kasım el-Ekkâf en-Nişaburî'ye de büyük bir hürmet beslediğini, huzura kabul edilmemesine rağmen onu ziyaret edip duasını talep ettiğini yazmaktadır.[110]

Bir anlamda Sencer'in ve Büyük Selçuklu Devleti'nin de sonunu hazırlayan Oğuz isyanı sırasında pek çok şeyh ve derviş de öldürülmüştür. İsyan sırasında öldürülenler arasında, Tus şeyhlerinin reisi Muhammed b. Muhammed, Nişabur'un önde gelen şeyhlerinden Abdurrahman b. Abdüssamed el-Ekkâf, Kuşeyrî'nin torunu Kâtib Ahmed b. el-Hüseyn, Ebû'l-Berekât el-Furâvî, kelâm âlimi İmam Ali es-Sebbâb ile daha pek çok âlim ve zahid yer alıyordu.[111]

Türkistan Sufîliği

Sencer döneminde, bölgede yoğun olarak yaşayan ve hâlâ yarı göçebe hayat süren Türkmen kitleleri arasına girerek ilahiler söyleyen, şiirler okuyan, Allah rızası gözetmek gayesiyle halka birçok iyilikte bulunan, onlara cennet ve saadet yollarını gösteren, Türkmen zümrelerinin eskiden dinî bir kutsiyet verdikleri ozanlara benzettikleri çok sayıda derviş bulunmaktaydı.[112] Türkmenler bu dervişlerin sözlerini dinliyor, hareketlerini tatbik ediyorlardı.

---

106 el-Hüseynî, 65. Sencer ve dönemi hakkında tafsilatlı bir çalışma için bkz. M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri,* Ankara 1954.

107 M. Şerefeddin, *aynı makale,* s. 40.

108 İ. A. Çubukçu, *aynı makale,* s. 127; Sencer ile Gazzâlî arasındaki ilişkinin ayrıntılı bir tahlili için, H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 233-243.

109 V. V. Barthold, *Türkistan,* s. 409; M. A. Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri,* s. 349; Aydın Taneri, *Harezmşahlar,* Ankara 1993, s. 20.

110 İbnü'l-Esir, XI, 172.

111 İbnü'l-Esir, XI, 154-159.

112 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* Ankara 1993, s. 19.

Arslan Baba, Şeyh Yusuf Hemedanî, Ahmed Yesevî, onun halifeleri Korkut Ata, Mansur Ata ve bölgede faaliyet gösterdiği bilinen Halil Ata bunlardan bazılarıydı.

Şeyh Yusuf Hemedanî ve Nakşî-Yesevî Yolun Başlangıcı

Nakşîbendiyye geleneğinde önemli bir yere sahip olan Şeyh Yusuf Hemedanî, Orta Asya'daki yarı göçebe Türkmen zümrelerinin İslam dinini benimsemesinde birinci derecede etkili olduğu ifade edilen Ahmed Yesevî'nin şeyhi olarak kabul edilir. 440 ya da 441/1048-1049 senesinde, Hemedan'ın Büzenecird köyünde doğan ve asıl adı Ebû Ya'kub Yusuf b. Hüseyin b. Vehre Büzenecirdî olan[113] Hemedanî, Hanefî mezhebine mensuptu. 460/1068 yılından sonra, Bağdat'a gelerek, bu sırada Nizamiye Medresesinin başında bulunan ünlü sufî Ebû İshak Şirazî'nin ders meclisine katılmış, burada fıkıh, kelam ve diğer ilimlerde gösterdiği başarısıyla hocasının dikkatini çekmişti.[114] Bağdat'ta bulunduğu sırada, dönemin önde gelen âlimleri Hatib-i Bağdâdî, Ebû Ca'fer b. Müslime ve Ebû'l-Hüseyin b. el-Mühtedî'den hadis dinledi.[115] Ancak kaç yıl olduğu kesin olarak tespit edilemeyen eğitim sürecinin sonucunda, o da tıpkı çağdaşı İmam Gazzâlî gibi, fıkıh ve kelam tartışmalarından sıkılarak tasavvufa meyletti.[116] Hemedânî, tasavvuf konusunda Abdullah Cuveynî ve Hasan Simnanî'nin yanı sıra, Ebû Ali Fârmedî'den de istifade etti. Kaynaklarda onun en fazla Ebû Ali Fârmedî'den etkilendiğinin üzerinde durulur.[117]

Yusuf Hemedanî tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra, Merv'de kurduğu ve *"Horasan'ın Kâbe'si"* denilen hankâhında mürit yetiştirmeye başladı. Tekkesinde uzun yıllar mürit yetiştirdikten sonra, altmış beş yaşını aşmış olduğu halde, ilk gençlik yıllarında eğitim gördüğü Bağdat Nizamiye Medresesi'ne gelerek vaaz ve irşad halkası kurdu.[118] Ancak kısa süre sonra buradan da ayrıldı, bir süre Merv ve Herat'ta bulunduktan sonra 535/1140 yılında Merv yolu üzerinde vefat etti.[119]

Yusuf Hemedânî, Hanefî mezhebinin gereklerini en iyi şekilde öğrenmiş,[120] ömrünü ilim, Kur'an ve tasavvuf yoluna adamış bir mutasavvıftı. Döneminde

113 Wilferd Madelung, "Yusuf al-Hamadânî and the Naqsbandiyya", *Quaderni di Studi Arabi,* 5-6 (1987-1988), s. 500; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı,* İstanbul 2002, s. 38-39.

114 Câmî, 521; Ali Şir Nevâî, 230-231.

115 W. Madelung, *aynı makale,* s. 500.

116 N. Tosun, *Bahâeddin Nakşbend,* s. 39.

117 *Makâmât-ı Yusuf Hemedânî*, 39; Câmî, 521; Ali Şir Nevâî, 231.

118 Câmî, 521.

119 Câmî, 521; Ali Şir Nevâî, 231. *Makâmât*'ta, şeyhin ölüm döşeğindeyken yerine halife olarak, diğer halifelerinin de onayını almak suretiyle Hâce Abdullah Barâkî'yi bıraktığı ve Ahmed Yesevî'ye dönerek Fâtır, Yâsin ve Nâziât surelerini okumasını istediği rivayet edilir (*Makâmât-ı Yusuf Hemedânî*, 49).

120 *Makâmât-ı Yusuf Hemedânî*, 45.

çoğu sufîler arasında âdet olduğu üzere o da seyahatlere çıkmış, Merv, Herat, Semerkand, Buhara gibi dönemin en büyük kültür merkezlerini dolaşmıştı.[121] Seyahat ettiği coğrafyada mescit, sahra, mahalle, köy ve dağlara giderek, oralarda yaşayan herkese Türk, Tacik, Arap, efendi, derviş, köle, tüccar, ağa, çoban, deveci demeden hemen her yerde İslam dinini anlatıyordu.[122] Sade ve gösterişsiz yaşantısı, gayet kibar tavırları, mütevazı karakteriyle tanınan Şeyh Hemedanî, yoksullara ve gariplere, ailesi kalabalık olanlara yardım ediyordu.[123] A. Câmî, onun altmış yıldan fazla irşad makamında oturduğunu ifade etmektedir.[124]

Yaşadığı dönemde büyük itibar sahibi olan Şeyh Yusuf Hemedânî'nin, iktidar zümreleri nezdinde de saygı ve hürmet gördüğü anlaşılmaktadır. Rivayete göre, Sencer, Yusuf Hemedanî'ye 1110 yılında bir mektup yazarak, *"Ashab-ı Kiram'ın yollarından ayrılmayan büyük şeyhin hayat tarzını bildirmelerini ve şeyhten kendilerine bir Fatiha niyaz etmelerini"* dilemiş ve 50.000 altın göndermiştir.[125] Yusuf Hemedânî sultanın bu isteğini, Abdülhâlik Gücdüvânî'ye *Makâmât*'ı yazdırmak suretiyle yerine getirmiştir.

Yusuf Hemedânî'nin fikirleri gerek yaşadığı dönemde, gerekse daha sonraki dönemlerde diğer sufîlerce benimsenmiştir. Mesela Ferideddin Attâr, meşhur *Tezkire*'sini yazmaya karar verişinin nedenlerinden birisi olarak, Yusuf Hemedânî'nin, insanların selamette kalması için tavsiye ettiği *"her gün onların [sufîlerin] sözlerinden sekiz sayfa okuyunuz"* sözünü gösterir.[126] Yine, *Makâmât*'ta onun, pek çok kişiyi tövbe ettirip yola getirdiği, sekiz bin putperesti Müslüman ettiği yönünde rivayetler vardır.[127] Bu ifadeler, abartılı olabilecekleri hatıra gelmekle birlikte, şeyhin yaşadığı dönemde, son derece itibar sahibi ve rağbet edilen bir kimse olduğunu ortaya koyma gayretleri olarak kabul edilebilir. Ancak kesin olarak bilinen, Nakşî ağırlıklı kaynakların, onun vefat ettiği zaman geride dört halife bıraktığına ilişkin yazdıklarıdır.[128]

---

121 Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 66.

122 *Makâmât-ı Yusuf Hemedânî*, 43.

123 *Makâmât-ı Yusuf Hemedânî*, 41.

124 Câmî, 521.

125 *Makâmât-ı Yusuf Hemedânî*, 40; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 70; W. Madelung, *aynı makale,* s. 505.

126 Attâr, 49.

127 *Makâmât-ı Yusuf Hemedânî*, 40.

128 Bu dört halife Hâce Abdullah Barâkî, Hâce Hasan Endâkî, Hâce Ahmed Yesevî ve Hâce Abdülhâlik Gücdüvânî'dir (*Makâmât-ıYusuf Hemedânî,* 39-40; Câmî, 523; Ali Şir Nevâî, 231). Hemedânî'nin eserleri ve halifeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. N. Tosun, *Bahâeddin Nakşbend,* s. 41-51. W. Madelung, bu sıralamanın Nakşîbendi geleneğine göre yapıldığı ve Abdülhâlik Gücdüvânî'nin, diğer üç halifeye nazaran daha ön plana çıkarılması amacıyla düzenlendiği kanaatindedir. Zira, Yusuf Hemedânî'nin Ebû Ali Fârmedî'nin dördüncü halifesi olması gibi, Gücdüvânî de Hemedânî'nin dördüncü halifesidir. Madelung aynı zamanda Yusuf Hemedânî ile Ahmed Yesevî'nin görüşmelerinin tarihen mümkün olamayacağını da ileri sürmektedir. (M. Wadelung, *aynı makale,* s. 505).

Şeyh Yusuf Hemedânî'nin fıkıhta Hanefîliği, itikadda Maturîdîliği benimsediği, İslamî emirlere son derece bağlı, sahv ve temkini esas alan bir tasavvuf anlayışına sahip olduğu,[129] keramet göstermeye iltifat etmediği, sekr ve vecdin etkisiyle meydana gelen ölçüsüz hareketleri pek tasvip etmediği, hatta bu yüzden Ahmed Gazzâlî'yi eleştirdiği bilinmektedir.[130] E. Esin'e göre, Yusuf Hemedânî, sünen-i nebeviyyeye uymayı yegâne kurtuluş yolu olarak gören, yoksulluk içinde yaşayıp günlük yemeğini bile yoksullara dağıtan, hükümdarların muhitinden kaçan, riyazet ve mücahede içinde bir sufî idi.[131] Her ay başında Semerkand mollalarını çağırarak onlarla şeriat sohbeti yapardı.[132] Yaşadığı dönemde oldukça etkin bir konuma sahipti. İbnü'l-Arabi'nin ve Şeyh Evhadüddin-i Kirmanî'nin ondan bazı menkıbeler nakletmeleri,[133] ilerleyen dönemde Anadolu Selçuklu topraklarında da etkisinin devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Türk Sufîliğinin Pîri: Hoca Ahmed Yesevî

Türk tarihi açısından bakıldığında, Şeyh Yusuf Hemedânî'nin yetiştirdiği en önemli şahsiyet şüphesiz Hoca Ahmed Yesevî'dir.[134] Bu nedenle olsa gerek, Ali Şir Nevâî onu Türkistan mülkünün şeyhü'l-meşâyihi olarak nitelendirmiştir.[135] Orta Asya'da yaşayan yarı göçebe Türkmen topluluklarının İslam dinini daha kısa sürede ve daha kolay bir şekilde benimsemesinde önemli pay sahibi olduğu bilinen Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı ve etkileriyle ilgili olarak bugüne dek pek çok söz söylenmiştir. Ancak onun gerçek kimliği ve Anadolu'nun

129 Yusuf Hemedânî eserinde, tasavvuf yoluna giren sâlikin uyması gereken kuralları sıralarken, şer'i kurallara, farz ve sünnetlere riayet etmeyi tavsiye etmekte, bu konuda ayet ve hadisler nakletmektedir (Yusuf Hemedânî, *Rütbetü'l-Hayat,* çev.: Necdet Tosun, *Hayat Nedir* içinde, s. 57-58, 60). F. Köprülü'ye göre, Yusuf Hemedânî daima Kur'an okumakla meşguldü. "Gatfer" mahallâtı müştemilâtından Hoş-dûd denilen yerden camiye kadar bir hatim indirir, mescit kapısından Hâce Hasan Endâkî ve Hâce Ahmed Yesevî hanesine varıncaya kadar Bakârâ suresini okurdu. Geri dönerken de, Al-i İmrân suresini hatmederdi (F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 69).

130 Hemedânî'nin dindar kişiliği hakkında *Makâmât*'ta epeyce bilgi vardır (*Makâmât,* 41-44). Ayrıca bkz. N. Tosun, *Bahâeddin Nakşbend,* s. 47-49.

131 E. Esin, *aynı eser,* s. 181.

132 F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 69.

133 Ali Şir Nevâî, 231.

134 W. Madelung gibi, D. DeWeese'in yayımlamakta olduğunu ifade ettiği kitabından naklen A. T. Karamustafa da, Ahmed Yesevî'nin, Şeyh Yusuf Hemedânî'nin halifesi olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Buna göre, Ahmed Yesevî'nin Ebû Ya'kub Yusuf Hemedânî adlı bir şahısla ilgisi olduğunu reddetmek gerekmemektedir. Ancak bu şahsın, büyük bir ihtimalle Yusuf Hemedânî ile aynı adı taşıyan ve 626/1228-29'da Almalık'ta Moğollar tarafından şehit edilen Harezmli Hanefî fakih Yusuf Sekkâkî veya başka bir şeyh olması daha muhtemeldir (Ahmet T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâ'îlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufîler, Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm* içinde, haz.: Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2005, s. 70).

135 Ali Şir Nevâî, 383.

dinî hayatına etkisi üzerindeki sis perdesi hâlâ tam anlamıyla kaldırılmış değildir. Bu nedenle, onun hayatı ve etkileri konusunda, birbirinden çok farklı bilgiler verilmiş ve verilmeye devam etmektedir. Bilhassa onun yaşam tarzı, mensup olduğu ekol, şeyhleri, talebeleri konusunda fikir ayrılıkları vardır ve bu konuda tarihî gerçeklik ile efsaneler birbirine karışmıştır.

Hoca Ahmed Yesevî, Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde Aksu sancağına bağlı, şimdiki Çimkent şehrinin doğusundaki Sayram kasabasında doğdu.[136] Hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Babası, Hz. Ali soyundan geldiği kabul edilen Şeyh İbrahim, Sayram'ın ünlü sufîlerinden birisi olup, Yesevî yedi yaşlarındayken vefat etmişti.[137] Annesi Ayşe Hatun, daha önce öldüğü için, Yesevî çocukluğunu ablası Gevher Şehnaz'ın himayesinde geçirdikten[138] sonra, amcası Arslan Bâb'ın[139] yanına giderek ondan dinî ve tasavvufî bilgiler aldı.[140] Bu arada değişik ilim dallarında eğitim gören Yesevî, yirmi yedi yaşına gelince tasavvufa yöneldi[141] ve Buhara'ya giderek burada Şeyh Yusuf Hemedânî'nin himayesi altına girdi. Buhara bu dönemde, Selçuklu hâkimiyeti altındaydı ve İslamî ilimlerin Maveraünnehir'deki en büyük merkezi konumundaydı. Buhara'daki medreselerde Hanefî mezhebinin temel esasları okutuluyordu. Ahmed Yesevî böyle bir zamanda şehre gelmiş ve yaygın inanışa göre, Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisap etmişti.[142]

Hoca Ahmed Yesevî, Şeyh Yusuf Hemedânî'den dinî, riyazî ve Bâtınî ilimleri öğrenmiş, hocasıyla beraber şehir şehir dolaşarak Orta Asya halkının karakterini iyice tanımış, bu bölgeye yapılacak tebliğin usul ve erkânını

---

136 Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 61; E. Esin, *aynı eser,* s. 176. İsficab veya Akşehir isimleriyle de bilinen bu şehir, onun doğduğu yıllarda İslam kültürünün önemli merkezlerinden birisi durumunda olup, bünyesinde Türk ve İranlı unsurları barındırıyordu. Sir-derya çevresinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda, Türkistan'da yaşayan halkın büyük bir çoğunluğu göçebe yaşam tarzını sürdürüyordu. Bu yarı göçebe Türkmen halkı, İslamiyete samimi bir şekilde inanmıştı.

137 Ahmed b. Mahmud Hazînî, *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr,* İstanbul Ün. Ktp., TY, Nr. 3893, vr. 34a.

138 Hazînî, 34a.

139 Hayatı hakkında tamamen efsanevi bilgiler verilen Arslan Bâb'ın, Hz. Peygamber'in sahabelerinden birisi olarak bilindiği, siyah ırktan olduğu ve bu yüzden kendisine Arap Arslan denildiği, pek çok keramet sahibi olduğu ve Ahmed Yesevî'ye "binbir zikir" telkin ettiği, öleceğini ona bildirdiği, kefeninin dikilmesi sırasında Yesevî'ye hurilerin yardım ettiği vs. ifade edilmektedir (F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 28-29; Hamid Algar, "Arslan Baba", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 3, İstanbul 1991, s. 400). A. Yaşar Ocak, Arslan Baba'nın muhtemelen Kalenderî şeyhi olduğunu ifade etmektedir (A. Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar,* İstanbul 1996, s. 36-37).

140 Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet,* haz.: Hayati Bice, Ankara 1993, s. 4, 7-8. Hikmetlerin on sekizincisinde Ahmed Yesevî, Arslan Baba'nın görüşlerinden nasıl etkilendiğini açıklamaktadır (*Divân-ı Hikmet,* 33-36).

141 "Ben yirmi yedi yaşta piri buldum / Her ne gördüm perde ile sırrı ördüm/eşiğine yaslanarak izini öptüm / Ol sebepten Hakka sığınıp geldim ben işte (*Divân-ı Hikmet*, 11).

142 Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 65. Sığnâkî, Yesevî'nin Şeyh Şihâbeddin Suhreverdî'den âvam halkın irşad usûlünü öğrenip, abdallar zümresinden olduğunu ve çehâr darb vurduğunu, yani saç, sakal, bıyık ve kaşlarını kestiğini ifade etmektedir (Sığnâkî, 78).

öğrenmişti. Onun Yusuf Hemedanî'nin yanında ne kadar kaldığı konusunda yeterince bilgi yoktur.[143]

Ahmed Yesevî, Şeyh Yusuf Hemedânî'nin ölümünden sonra üçüncü halifesi olarak 1160 yılında şeyhinin postuna oturdu. Posta geçtikten sonra irşad faaliyetlerini sürdüren Ahmed Yesevî sufî geleneğine sahip bir aileden geliyor olmanın da etkisiyle, kısa sürede etrafında çok sayıda mürit toplamayı başarmıştı.[144] Müritlerine mala değer verilmemesi, temizliğin insanın içine etki etmesi, saf ve iyi niyetli olunması gerektiğini öğütlüyor, kendi yaşayışıyla bu konuda onlara örnek oluyordu.[145]

Sığnâkî, onun otuz yıl Mekke'de medresede bulunduğunu, kırk yıl Kalenderîler ile seyahat edip abdallar, evtad, Hızır ve İlyas ile arkadaşlık ettiğini ve Abdülhâlik Gücdüvânî ile yakın arkadaş olduğunu, Baba Maçin adıyla bilinen Baba Muhammed Hotânî, Hâkim Ata, Sûfi Danişmend ve Hace Dugî ile birlikte Gücdüvan'da Kâbe'yi tavaf ettiklerini ifade etmektedir.[146] Verilen bu bilgilerden yola çıkılarak, onun bu dönemde Sünnî karaktere sahip olduğu, fakat bunun yanı sıra, Kalenderî zümrelerle de yakın ilişki kurup onlara nüfuz etmeye çalıştığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Buhara'da postnişinlik görevini devam ettiren Yesevî, bir süre sonra, irşâd görevini Yusuf Hemedânî'nin dördüncü halifesi Abdülhâlik Gücdüvânî'ye bırakarak, asıl memleketi olan Yesi'ye geri döndü ve burada Türkleri talim ve irşada devam etti.[147] Müritleri sürekli olarak arttı ve şöhreti Türkistan, Maveraünnehir, Horasan ve Harezm'i sardı. Bu nedenle Yesevî modern araştırmacılar tarafından Türkistan sufîliğinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.[148]

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönem din ve tasavvuf propagandasına oldukça elverişli bir dönemdi. İslam dünyasında tarikatların kuvvetlendiği, tekkelerin sayısının günden güne arttığı bu dönemde, Yesevî'nin yaşadığı Yesi ve

---

143 *Fakr-nâme* adlı eserinde Yesevî, pirlik ve şeyhlik davasında olan bir kişinin, kırk yıl şeyhinin hizmetinde bulunmadığı sürece, bu makamı elde edemeyeceğini ifade etmektedir. (Kemal Eraslan, "Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si", *TDED,* XXII (1977), ayrıbasım, s. 64) Buradan, onun da şeyhinin hizmetinde uzun süre kaldığını tahmin etmek mümkündür. Yine, sufî Muhammed Danişmend de onun "Bir kişi yetmiş makamdan geçmeden şeyhlik iddiasında bulunursa onun hemen kâfir olacağını" söylediğini nakleder (s. 74).

144 Sığnâkî'nin, şeyhin sohbetine 22.000 müftü, 60.000 seyyidzâde, 10.000 Harezmli imamzâde, 10.000 âlim, 90.000 velî, 8.000 abdal ve 12.000 avcının katıldığını söylemesi (Sığnâkî, 79) muhtemelen onun çok geniş kitlelere hitap ettiğinin ve çok sayıda müridinin olduğunun bir kinâyesi olsa gerekir. Yine, Hazinî de, Yesevî'nin bir defasında, bir yemekte doksan dokuz bin evliyâ, sipah ve padişahı bir araya topladığını ve bunların hepsini bir ekmekle doyurduğunu rivayet etmektedir (Hazinî, 35b).

145 Attâr, 227-228.

146 Sığnâkî, 79. *Menâkıbnâme*'nin ilerleyen bölümlerinde, Hâcegân tarikatının kurucusu olan Abdülhâlik Gücdüvânî ile Ahmed Yesevî arasındaki yakın dostluğu ısrarla vurgulayan Sığnâkî'nin Nakşî geleneğe sahip bir şahsiyet olduğu ve Nakşîlerce de önemli bir yere sahip olan Yesevî'nin bu yönüne vurgu yapma gayreti içerisinde olduğunu burada ifade etmek gerekir.

147 Câmî, 523; Ali Şir Nevâî, 232; N. Tosun, *Bahâeddin Nakşbend,* s. 50.

148 W. Madelung, *aynı makale,* s. 508.

çevresinde de pek çok mutasavvıf bulunuyordu.[149] Ahmed Yesevî'nin etkisi Doğu Türkistan'da da hızlı bir şekilde yayılmıştı. Taşkent çevresinde, Sir-derya havalisinde, hatta daha kuzeydeki bozkırlarda göçebe Türkler arasında çadırdan çadıra koşarak İslamiyet'i Türkçe, Arapça ve Farsça dilleriyle hızla öğretiyor, gönüllere hitap eden tasavvufî hikmet şiirleriyle, halkın inanç ve duygu birliğini güçlendiriyordu.[150] Ahmed Yesevî, Yesi'nin biraz kuzeyinde, gayri Müslim ve yarı göçebe Kıpçak hanlarının merkezi olan Sığnâk civarında ve Yesi'nin doğusunda, Karahanlıların başkenti Balasagun'un Budist-Şamanist Karahıtayların eline geçtiği bir dönemde, bölgede İslam dini ve kültürünün en önemli savunucularından birisi haline gelmişti.[151]

Şeyhi Yusuf Hemedânî gibi, Hanefî mezhebine ve Sünnî İslam'a sıkı sıkıya bağlı olan[152] halifesi, son derece sade bir yaşayışa sahipti. Bütün vaktini müritlerinin eğitimi, ibadet ve taat ile geçirir, boş vakitlerinde kaşık oyar, bu işten kazandığı parayı müritleri arasında paylaştırırdı.[153] Akşamları hikmet adını verdiği manzum şiirlerini yazar ve müritlerine bu şiirlerin açıklamalarını yapardı. Bazen de bölgedeki "ricalullah"ı bir araya toplar, onlarla sohbet ederdi.[154] Onun bu irşad halkası sayesinde Sir-derya ve Harezm ötesindeki Türkmen kabileleri İslam'ı tam bir samimiyetle kabul etmiş ve bütün gereklerini aynen yerine getirmeye çalışmışlardır. Bunlar İslam ilimlerini ve İran edebiyatını bilmeyen saf inançlı temiz Türkmen köylüleriydi. Ahmed Yesevî, İslam dinini bu Türkmenler arasında onların anlayabileceği bir dile indirgeyerek yaymaya çalışmıştır.[155] E. Esin'in ifadesiyle, "Yesevî, İslam'ın

149 Hazinî, 35a.

150 F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 74-75.

151 E. Esin, *aynı eser,* s. 179.

152 Yesevî, *Fakr-nâme*'de *"bir kimsenin şeriat emrinden dışarı çıktığı takdirde dinden de çıkmış olacağını, şayet tövbe etmeden ölürse, Hak Teala tarafından cehennemde her türlü azaba uğratılacağını"* ifade etmektedir. (K. Eraslan, "Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si", s. 64). Yine, *Divân-ı Hikmet*'te de, altmış üç yaşında yeraltına girişinin nedeni olarak, Peygamberin sünnetine olan bağlılığını göstermektedir: *"Sünnetimi sıkı tutasın dedi / Mustafa'ya matem tutup girdim ben işte... Kabir içinde gece gündüz ibadet eyledim / Nafile namaz kılıp adet eyledim... Altmış üç yaşta sünnetlerini sıkı tutup / İşitip okuyup yere girdi Kul Koca Ahmed"* (*Divân-ı Hikmet,* 18-21 ve muh. yer.) Ahmed Yesevî'nin fikir ve görüşleri hakkında Sufî Muhammed Danişmend'in eserinde de bir hayli bilgi vardır (bkz. *Mir'âtü'l-Kulûb,* 53 vd.) E. Esin, Yesevî'nin yaşadığı bölge itibarıyla, İslam öncesi dönemden kalma pek çok izler taşıdığını ifade etmektedir. Ona göre, Yesevî'nin benimsediği "zikr-i erre" kam ayinlerindeki davulların yankısıyla, döne döne yapılan raksın Budist devirde de uygulanan bir yöntemle, Hızır'ın Yesevî'ye kadeh sunmasının ise Taozim'in yeşim taşından yapılan ölümsüzlük iksiriyle, yani Türkçe adıyla "Tiriglig suvu" ile alakalı olması kuvvetle muhtemeldi. Fakat, o sünnete sıkı sıkıya bağlı birisiydi. Oğluna Hz. Peygamber'in ölen oğlu İbrahim'in ismini vermişti. Sünnete uymak için evlat acısını bilmeyi bile isterdi (E. Esin, *aynı eser,* s. 177-178, 182).

153 *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî <Vilâyetnâme>,* haz.: Adülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1958*,* s. 14; F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 32.

154 Hazinî, 34b.

155 A.T. Karamustafa'ya göre, Yesevî'nin okuma yazma bilmeyen Türkmenler arasında faaliyet göstermesi planlı bir hareket değildir. Onun etrafında bu kadar çok Türkmen'in toplanmasında ise, şeyhin Türk olmasının etkili olduğu düşünülebilir (A.T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik ...", s. 71).

baskı altına alınmaya çalıştığı bir dönemde, hamasi üslupta olması gereken bu *Hikmetler*'in ateşli ve fırtınalı havasında, eren, şanlı bir manevî gazi olarak belirmiş, esrara bürünen sesi, bozkır Türkleriyle birlikte Orta Asya kültürünün aks-i sedâlarıyla, Türk halk ruhunun İslamiyet'i anlayışının ifadesi olmuştur."[156] Muhtemelen, hikmetlerde, ayet ve hadislerin anlamlarının Türkçe söylenmesinin daha uygun olacağını[157] belirtmesinin temelinde de bu zümrelere daha iyi hitap etme isteği yatmaktadır. Zira Farsça'yı da çok iyi bildiği anlaşılmaktadır.

Ahmed Yesevî'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir.[158] Ölüm yılı olarak genellikle 562/1166-1167 yılı kabul edilir. Ancak, son yıllarda, bilhassa Devin DeWeese tarafından, Özbekistan'ın Taşkent Kütüphanesi ile St. Petersburg Kütüphanesi'nde bulunan ve Yesevî'nin halifeleri tarafından yazıldığı bilinen eserlere dayanılarak yapılan çalışmalar neticesinde, bu tarih, yaklaşık elli yıl daha ileriye götürülmektedir.[159]

Yapılan bu yeni araştırmalar, pek çok farklı yorum ve sonucu da beraberinde getirmektedir. Nakşîbendi geleneğinde, yukarıda da ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere, Yesevî'nin, Yusuf Hemedânî'nin halifesi olduğu kanaati vardır. Fakat elde edilen yeni bilgiler ışığında, Yesevî kaynakları ve tarafsız kaynaklar, Yesevî'nin Şihabeddin Ömer Sühreverdî'den hilafet aldığı konusunda hemfikirdirler. Ancak, bu iki şahsiyetin, yaşadıkları dönem arasında yaklaşık yüz yıldan fazla bir süre olması, her ne kadar Sığnâkî Yesevî'ye yaklaşık 126 ya da 130 yıl ömür biçiyorsa da,[160] en azından mürit-mürşit ilişkisi bağlamında konuya dair verilen bilgilerden birisine daha ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. De Weese, Ahmed Yesevî'nin Sühreverdî'nin müridi olmasının Hemedanî'ye oranla daha muhtemel olduğu kanaatindedir.[161] Bu görüş N. Tosun ve A. Karamustafa tarafından da desteklemektedir.[162] Yesevî'nin halifesi Sufî Muhammed Danişmend'in, eserinde, 1221'de vefat

156 E. Esin, *aynı eser,* s. 179.

157 *Hoş görmemekte alimler sizin dediğiniz Türkçe'yi*
Ârîflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
Anlamına yetenler yere koyar börkünü
....
Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçe'yi (*Divân-ı Hikmet,* 92-93).

158 *Divân-ı Hikmet*, s. 6-8; 17. Hazinî, onun altmış üç yaşına geldikten sonra tekkesinin altına bir merdiven kazdırıp, kerpiçten yaptırdığı hücreye girmek suretiyle, fani dünyayla ilişkisini kestiğini yazmakta, asıl ömrünün ise, yüz yirmi ya da yüz otuz üç civarında olduğunu belirtmektedir. (Hazinî, 45b-46a).

159 Ahmet T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik ...", s. 70.

160 Sığnâkî, 78.

161 Devin DeWeese, "The Masha'ikh-i Turk and the Khojagan: Rethinking the Links between the Yasawi and Naqshbandî Sufî Traditions", *Journal of Islamic Studies*, VII/2 (1996), s. 189-190.

162 N. Tosun, *Bahâeddin Nakşbend,* s. 50; Ahmet T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik ...", s. 70.

eden Necmüddin Kübrâ'dan nakiller yapmış olması[163] ikinci görüşü kuvvetlendirmektedir.[164] Yine, Mikail Bayram, Necmüddin Kübra'nın halifelerinden Mecdüddin Bağdadî'nin, kendi kütüphanesinde bulunan *Zubdetü'l-Avâlî ve Hilyeti'l-Emâlî* adlı eserinde verdiği bilgilerden yola çıkarak, Ahmed Yesevî ile Mecdüddin Bağdâdî'nin çağdaş olduklarını, hatta aynı görüşü paylaştıklarını[165] ileri sürmektedir ki, bu bilgi de dikkat çekicidir. Bu konuda sözü edilmesi gereken bir diğer husus da, *Nefahat*'ta, Şeyh Mecdüddin Bağdâdî'nin halifesi Şeyh Raziyüddin Ali La'la ile ilgili verilen bilgidir. Burada, Şeyh Ali La'la'nın Ahmed Yesevî'nin hankâhında bulunduğu ifade edilmektedir.[166] Bu bilgiden de Ahmed Yesevî ile Şeyh Necmüddin Kübrâ'nın çağdaş oldukları sonucuna ulaşılabilmektedir.[167]

DeWeese, bugüne kadar bilinenin aksine, Yesevî'nin, heterodoks bir karakter taşıdığı ve sadece göçebe Türkmen zümreleri arasında irşad faaliyetinde bulunduğu fikrine de karşı çıkmakta, Yesevî ile ilgili tek kaynağın *Divan-ı Hikmet* olarak kabul edilmeyip de, yeni kaynaklar dikkate alındığında, onun daha Sünnî bir karakter taşıdığının açık şekilde görüleceğini ifade etmektedir.[168] A. Karamustafa'nın, DeWeese'in hazırlamakta olduğunu haber verdiği[169] *The Yasavi Sufî Tradition* adlı eserin tamamlanmasının ve bu konuda yapılacak daha ayrıntılı araştırmaların konunun aydınlanmasına katkı sağlayacağı aşikârdır. Ancak burada şunu ifade etmek gerekir ki, gerçekten de, gerek Sufî Muhammed Danişmend'in, gerekse Sığnâkî'nin verdiği bilgiler bu görüşü destekler mahiyettedir.

Yesevî'nin ölümünden sonra tarikatı yayılarak varlığını devam ettirmiştir. Hazinî, Ahmed Yesevî'nin on iki bin müridi[170] olduğunu belirtmekte ve irşadla vazifeli olanların isimleri Sufî Muhammed Danişmend Zernûkî, Süleyman Hâkim Ata, Baba Maçin, Emir Ali Hâkim, Şeyh Hasan Bulganî, İmam Mergazî, Şeyh Osman Mağribî ve Hacı Bektâş-ı Rûmî olarak vermektedir.[171] Bu halifeler

163 Sufi Muhammed Danişmend, *Mir'âtü'l-Kulûb,* 50-51, çev: Necdet Tosun, "Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risale: Mir'âtü'l-Kulûb", *İLAM Araştırma Dergisi,* II/2 (Temmuz-Aralık 1997), ss. 41-85.

164 *Fakr-nâme*'de de, kırk makam konusunda bilgi verilirken Şihabeddin Sühreverdî'den nakiller bulunmaktadır (K. Eraslan, "Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si", s. 69). Bu husus da DeWeese'i destekler mahiyettedir.

165 Mikail Bayram, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hâce Ahmed-i Yesevî'nin Rolü", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Tesirleri,* haz.: Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, İstanbul 1996, s. 535-536.

166 Câmî, 608.

167 Köprülü vaktiyle bu görüşe itiraz etmiş ve kronolojik olarak bunun mümkün olmadığını açıklamıştı (F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 473-74).

168 D. DeWeese, *aynı makale,* s. 183.

169 Ahmet. T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik ...", s. 67, n. 7.

170 Bektâşî geleneğinde, Yesevî'nin doksan dokuz bin müridi olduğuna inanılmaktadır (*Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli,* 14). Bu rakam, mübalağalı olmakla beraber, Yesevî'nin oldukça geniş bir çevrede etkin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

171 Hazinî, 38b. Hazinî, eserinde bu halifelerin faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir (vr. 38b vd.). Ali Şir Nevâî ise, halife olarak Kutbeddin Haydar, Süleyman Hâkim Ata ve İsmail Ata'nın isimlerini verir (384-385). Bu halifeler hakkında bkz. F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 87-97.

değişik Türk illerine dağılarak Yesevîyye tarikatını yaymışlar ve özellikle uç boylarına yerleşerek buraları şenlendirmişlerdir. Yine, Haydarî zümresinin pîri olan Kutbeddin Haydar'ın da onun halifelerinden olduğu, şeyhin emriyle Horasan'a irşad için gönderildiği ifade edilmektedir.[172]

Ahmed Yesevî'nin "Hikmet" adını verdiği risalelerinin tefsirini yaparak dervişlerine İslamiyet'i anlattığı *Divan-ı Hikmet* adlı eseri, XII. yüzyıldan günümüze kadar devam eden Yesevî kültürünün Türkistan'dan Balkanlar'a, Hindistan'dan Anadolu'ya yayılmasını sağlayan çok önemli bir kaynak olarak kabul edilir.[173] Yesevî burada ilahi aşkı, Allah sevgisini, insan sevgisini, yaşadığı devrin sosyal aksaklıklarını incelemiş, yaşadığı yüzyıldaki halkın yaşantısından, günlük hayattan, sohbetlerden bahsetmiş, bazı aksaklıklar için çözümler ortaya koymuştur.[174] Ayrıca tasavvufî hayat, tarikatların gerekleri, insan yaşayışının temel gereklilikleri ayet ve hadis kaynaklı olarak şiirlerle ifade edilmiştir.[175]

Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'ten başka *Fakr-nâme* adlı bir eserinin varlığı bilinmektedir.[176] Bu iki eserde, Yesevî'nin tasavvufi görüşleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu esere göre, dervişlik yoluna giren birisi, hak emri üzere, şeriata uygun şekilde hareket etmeli, riya ve gösterişten uzak durmalıdır. Bir sufî dört mertebeyi, yani şeriat, tarikat, marifet ve hakikatı iyice kavramalıdır.[177] Gece kıyamda durmayanın ve gündüz şeyhine hizmet etmeyenin şeyhlik davası gütmesi boşunadır. Derviş az konuşmalı, hevâ ve heves peşinde koşmamalı, kazaya razı olmalı, belaya sabretmeli, nimete şükretmelidir.[178]

Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisi, Türkistan'ın hemen her bölgesine gönderdiği halifeleri vasıtasıyla geniş bir coğrafyada hissedilmiştir. Kendi tasavvuf anlayışını yaşadığı bölge olan Yesi yakınlarındaki Karacuk Dağı'nda yaşayan

---

172 Ali Şir Nevâî, 383-384. *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli*'de, Kutbeddin Haydar'ın, Bedahşan kâfirlerinin zulmünden bıkan halkın şikâyeti üzerine cihat amacıyla Horasan bölgesine gönderildiği ifade edilmektedir (*Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli*, 9).

173 Ancak, bu eserin doğrudan Yesevî'ye ait olup olmadığı, sonradan müritleri tarafından yazılıp ona nispet edildiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu konuda bkz. Meserret Diriöz, "Divân-ı Hikmet'e Yeni Bir Bakış", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*, haz.: A.Yuvalı-M. Argunşah-A.Aktan, Kayseri 1993, s. 93-99; A. T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik ...", s. 71.

174 *Divân-ı Hikmet,* 8 vd. Özelikle, onun hikmetlerden birisinde Hallac-ı Mansur ile ilgili görüşleri oldukça ilginçtir. Yesevî, burada, Hallac-ı Mansur'un "ene'l-hak" düşüncesine destek vermekte, Hallac'ın söylediği sözün yersiz olmadığını, yolu bulan kişiye bunu söylemenin günah olmadığını, ancak soysuzların gerçeklerden haberdar olmadığını ifade etmektedir (*Divân-ı Hikmet,* 22-23).

175 Mustafa Tahralı, "Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'indeki Dinî-Tasavvufî Unsurlar", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Tesirleri,* haz.: Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, İstanbul 1996, s. 401 vd.

176 *Fakr-nâme* üzerinde inceleme yapan Kemal Eraslan, bir anlamda *Divan-ı Hikmet*'in mukaddimesi niteliğinde olan bu eserin, *Divan-ı Hikmet* nüshalarından hiçbirinde yer almamasından yola çıkarak, Yesevî tarafından kaleme alınmadığı ve daha sonra *Divan-ı Hikmet*'i hazırlayanlar tarafından yazılıp baskıya ilave edildiğini belirtmektedir (K. Eraslan, "Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si", s. 45).

177 *Divân-ı Hikmet,* 111, 116; K. Eraslan, "Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si", s. 64.

178 K. Eraslan, "Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si", s. 64-65; benzer ifadeler, Ahmed Yesevî'nin ağzından, halifesi Sufî Muhammed tarafından da nakledilmektedir (s. 61 vd.).

Türkmenler başta olmak üzere,[179] yarı göçebe topluluklar arasına sistemli bir şekilde ve dervişane bir tarzda sokmuş olması bu genişlemeyi daha da kolaylaştırmıştır.

Ahmed Yesevî'nin ölümünden yaklaşık iki yüz otuz yıl sonra, 1396 yılında, Timur tarafından, şeyhlerin halk üzerindeki manevi nüfuzundan yararlanmak amacıyla[180] Yesi'de Ahmed Yesevî için hâlâ ihtişamını koruyan bir türbe yaptırılmıştır.

Ahmed Yesevî, kendisinden sonra Yesevîyye adıyla anılacak olan bir tarikat kurmuştu. Bu tarikat, A. Yaşar Ocak'ın ifade ettiği gibi, yalnızca Allah'ın azap ve gazabından korkmaya dayalı zühdî tasavvufa değil; aynı zamanda ilahî aşka ve cezbeye de dayalı, bu sebeple de geniş bir hoşgörü ve insan sevgisine ağırlık veren, her türlü benlik duygusunu kınayan Horasan Melâmetîyyesi'ne dayanmaktaydı.[181] Seyhun, Taşkent, Harezm, Maveraünnehir, Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılan bu tarikat, Türklere mâl edilmiş Nakşîbendiliğin ortaya çıkışına kadar bu bölgelerde hâkim güç olmuştur. Tarikatın bu bölgelerde yayılmasına Ahmed Yesevî'nin halifelerinin katkısı çok büyüktür. Yesevî'nin halifeleri vasıtasıyla yayılan bu tarikat, bölgenin yapısı gereği Şamanist bazı unsurları da bünyesinde sakıncalı olarak görülüyordu. Rivayete göre, kadın ve erkeklerin bir arada zikir yapmaları bu tarikatta yaşıyordu. Sığnâkî bu konuyla ilgili olarak şu bilgileri verir:

> *Tekkelerinde kadın erkek birlikte raks ederlerdi. Ansızın Arap yönünden bir cemaat kırk dervişle birlikte geldiler. Halife Ahmed'e, "Kadın erkek, birlikte zikir ve semâ ediyorlar, bu nasıl olur?" diye sordular. Halife Ahmed bir ateşi pamuğa sardı, kutuya koyup ağzını kapattı ve onların eline verdi. Onlar kendi memleketlerine döndüler. Mısır'ın bir şehrinde büyük camide, kalabalık bir insan topluluğu içinde açtılar. Gördüler ki, ateş pamuğa zarar vermemiş, hatta tesir etmemiştir. Dediler ki, Hâce Ahmed bize bir işaret verdi, yani "bizim sohbetimizde kadın erkek böyledir" (bir arada olmaları gönüllere zarar vermez) demek istedi. Arap şeyhleri "Halife Ahmed bizim pirimizdir" dediler.*[182]

Hoca Ahmed Yesevî'nin başlıca halifeleri, Hâkim Ata (Süleyman Bakırgânî)[183]

---

179 Hazînî, Yesevî'nin Karacuk Dağı ve civarındaki Türkmenler arasında etkili bir konuma sahip olduğuna ve gösterdiği rivayet edilen kerametler sayesinde onlar arasında itibarının her geçen zaman biraz daha arttığına dair pek çok menkıbe anlatmaktadır (Bkz. 34b-36a).

180 İsmail Aka, "Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılması ve Ahmed Yesevî Sevgisi", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Tesirleri,* haz.: Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, İstanbul 1996, s. 529.

181 A. Y. Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar,* s. 33.

182 Sığnâkî, 79. Burada sözü edilen ateş-pamuk motifi daha sonra Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde Geyikli Baba ile Abdal Musa arasında da söz konusu olmuştur.

183 Süleyman Bakırgânî adıyla da bilinen Hâkim Ata, Ahmed Yesevî'nin Türkler arasında en çok tanınan halifesiydi. Yazdığı eserleri ve Ahmed Yesevî'nin hikmetleri tarzında yazdığı manzumeleriyle Orta Asya'da İslam dininin yayılmasında etkili olmaya çalışmıştı. (Münevver Tekcan, "Hâkim Ata'nın *Ahir Zaman Kitabı*", *Bilig,* sayı: 37 (Bahar 2006), s. 21). Hâkim Ata da şeyhi Ahmed Yesevî gibi İslam'ın emirlerine

(öl. 1186), yukarıda sözünü ettiğimiz Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata (öl. 1199) ve Sa'id Ata (ö. 1218)'dır.[184] Bu halifelerin Yesevîliğin Orta Asya'da yayılmasında büyük katkıları olmuştur. Yine Türk asıllı olup, irşad için Horasan'a gönderilen Kutbeddin Haydar da onun müritleri arasında gösterilir.[185] Bunların dışında, Hacı Bektâş'ın şeyhi olduğu ifade edilen Lokman Perende'nin[186] ve daha sonraki dönemde Balkanlar'da yaşadığı bilinen Sarı Saltuk'un[187] da onun halifeleri arasında olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu bilgilerin doğruluğu şüphelidir.

A. Yaşar Ocak, Hoca Ahmed Yesevî'nin tesirlerini ve Yesevîyye tarikatının yayılma alanını üç bölgeye ayırır. Bu bölgeler, günümüzde Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Volga boylarını içine alan Orta Asya sahası, Hindistan sahası ile Anadolu sahasıdır.[188] Melikoff ise, Yesevî'nin, bu bölgelerden ikisinde, yani Orta Asya ve Hindistan sahasında daha ziyade Nakşî geleneğinin etkisiyle Sünnî bir karaktere, Anadolu ve Rumeli'de ise cemaat dışı (heterodoks) bir karaktere büründürüldüğünü ifade ederek, bu geleneğe göre Hacı Bektâş-ı Velî'nin Ahmed Yesevî'nin müridi olduğunu belirtir.[189] Ancak son dönemde yapılan çalışmalarda Hacı Bektâş-ı Veli'nin Yesevîlik ile ilişkisinin daha sonraki devirlerde öne sürüldüğü, gerçekte ise onun Baba İlyas'ın müridi olarak Vefaîyye tarikatına mensubiyeti açıkça ortaya konulmuştur.

Orta Asya sahası bizzat Hoca Ahmed Yesevî'nin tesirli olduğu kısımdır. Yukarıda da açıkladığımız gibi bu bölgede yaşamış, misyonunu yaymış ve en ücra köşelere kadar nüfuz etmiştir. Onun bu bölgedeki tesiri, Seyhun ve Harezm bozkırlarında yayılmış, buradan Bulgar sahasına geçmiştir. Sufî Muhammed Danişmend'in eserinde, Ahmed Yesevî kadar Necmüddin Kübrâ'dan da atıf yapması dikkate alındığında, bu bölgede, Yesevîliğin yanı sıra Kübrevîliğin

---

tastamam riayet edilmesini tavsiye ediyordu. Şayet bunun aksi olursa insanları ahirette büyük azaplar bekliyordu ve Hz. Peygamber, ümmetinin kurtuluşa ermesi için dualar ediyor, ümmetinin kurtuluşu için çırpınıyordu. Hâkim Ata, yazmış olduğu *Ahir Zaman Kitabı*'nda, bunların dışında kıyamet günü ve alametleri hakkında bilgiler de vermiştir (bkz. *Ahiret Kitabı,* 23-31).

184 F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 87-88.

185 K. Eraslan, "Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si", s. 93.

186 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî,* 5.

187 Ancak, Sarı Saltuk'un hayatını incelediğimiz takdirde, bu ikili arasında bir mürşit-mürit ilişkisinin yaşanmadığını görürüz. Sarı Saltuk'un hayatı hakkında ayrıntılı bir araştırma için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destânî Öncüsü,* Ankara 2002.

188 A. Y. Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 38.

189 Iréne Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektâşîlik Araştırmaları,* çev: Turan Alptekin, İstanbul 1994, s. 174-175. Ancak, Karamustafa'ya göre, Yesevî ile Hacı Bektâş'ın görüşmüş olmaları kronolojik açıdan bir sorun teşkil etmese de, aralarında mürşit-mürit ilişkisi olduğu kanaati uyandıracak kesin deliller bulunmamaktadır. Ancak, yine de Yesevî'den etkilenmediğini iddia etmek zordur (A.T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik ...", s. 73-74). Hacı Bektâş'ın Vefâîliğine dair bkz. Haşim Şahin, *Dervişler ve Sufi Çevreler*, İstanbul, 2017, s. 72-73.

de etkili olduğu tahmin edilebilir. Ancak Ahmed Yesevî'nin bu bölgedeki etkisinin daha ziyade Nakşîbendilik yoluyla olduğu aşikârdır. Bu gelenekte Yesevî, Yusuf Hemedânî'nin halifesi olarak kabul edilmesi sebebiyle, silsilede çok önemli yer tutar. İlerleyen dönemlerde, bu sahada etkisini yitirmeye başlayan Yesevîliğin yerini Nakşîbendiyye ve Kübrevîyye almıştır.[190]

Yesevîliğin Hindistan sahasında yayılışıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Yesevîlik Hindistan sahasına Haydarî dervişleri vasıtasıyla girmiştir. Ocak'a göre, Hint tarihiyle uğraşan araştırmacılar Hindistan'daki Türk unsurunu yeterince inceleyememiş, bu nedenle de bu tesiri fark edememişlerdir.[191]

Yesevîyye tarikatının konusu itibarıyla bu çalışmayı en fazla ilgilendiren kısmı Anadolu sahasıdır. Anadolu sahası, Yesevî etkisinin abartıldığı kadar fazla olmasa da somut şekilde hissedildiği coğrafyalardan birisidir. Yesevî dervişlerinin Anadolu'ya XIII. yüzyılın ikinci yarısında, yani Moğol istilası sonrasında geldikleri ifade edilmektedir. Uzun Firdevsî, *Vilayetnâme*'de Yesevî dervişlerinin büyük kalabalıklar halinde Anadolu'ya gelerek, muhtelif yöreleri fethedip buralara yerleştiklerine dair bilgiler vermektedir.[192] Anadolu'ya Yesevî kimliğini temsilen gelen bu Yesevî ve Haydarî dervişleri, Yesevî'nin vefatından sonra geçen yarım yüzyıl zarfında bütün yazılı ve sözlü gelenekleri Anadolu'ya yaymışlardır.[193] Anadolu'ya gelen Yesevî dervişleri bu dönemde Anadolu'da Vefaîlik ve Haydarîlik tarikatlarına yakınlaştıkları tahmin edilmektedir.

Anadolu Selçuklu Sahası

Selçuklular Anadolu'ya ilk defa Horasan'daki Gazneli baskısından bunalan Çağrı Bey'in 1018 yılında Doğu Anadolu'ya yaptığı akın esnasında gelmişlerdi. Ancak bu akın Türklerin bölgeye yapmış oldukları ilk akın değildi. Zira çok daha eski dönemlerde bölgeye gaziler tarafından akın-

190 A. Y. Ocak, *Türk Sufîliğine Bakışlar*, s. 40.

191 A. Y. Ocak, *Türk Sufîliğine Bakışlar*, s. 41. A.T. Karamustafa, Kutbeddin Haydar'ın da tıpkı Hacı Bektâş-ı Velî gibi, kronolojik olarak Yesevî ile görüşmüş olabileceğini, ancak onun müridi olduğunu gösterecek yeterince kanıt olmadığını ifade etmektedir (A. T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik ...", s. 77).

192 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli*, 14 vd.

193 Bugün Anadolu'nun muhtelif yerlerinde türbeleri bulunan ve Yesevî dervişi oldukları ifade edilen pek çok isme rastlamak mümkündür. Sarı Saltuk, Barak Baba, Karaca Ahmed, Karadonlu Can Baba, Gajgaj Dede, Şeyh Nusret, Emir-i Çin Osman, Pir Dede, Hacı Bektâş-ı Velî, Abdal Musa, Geyikli Baba, Horos Dede, Kıdemli Baba Sultan, Akyazılı Baba ve Otman Baba bu isimler arasında sayılabilir. Ancak kaynaklarda bu konuda kesin bilgi bulunmadığı gibi, Hazinî'nin Sultan III. Murad devrinde, oldukça geç bir tarihte kaleme aldığı eserinde halifeleri arasında adı geçen tek isim Hacı Bektâş-ı Velî'dir. Diğer isimlerin Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaşadıkları ve Abdâlân-ı Rûm zümresine mensup oldukları bilinmektedir. Anadolu'da Yesevî dervişi olduklarına inanılan şahsiyetlerden bazıları ve etrafında oluşan inançlar için bkz. F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 46-48; H. Kamil Yılmaz, "Anadolu ve Balkanlar'da Yesevî İzleri", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Tesirleri,* haz.: Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, İstanbul 1996, s. 567-580; S. Kara, *aynı eser,* s. 197-201.

lar düzenlenmişti.[194] Çağrı Bey ve arkadaşları bu akın sırasında bölgede siyasî otorite boşluğunun yanı sıra bereketli toprakların varlığını da fark etmiş,Horasan'a geri döndüklerinde bu durumdan Tuğrul Bey'e de bahsetmişlerdi. Bu tarihten itibaren, Bizans idaresindeki Anadolu toprakları, Selçuklu gazalarının temel güzergâhlarından birisini oluşturdu. Gazilerle ilgili bölümde de değinileceği üzere, bölgeye gerek Selçuklu hükümdarları gerekse komutanları tarafından gaza akınları düzenlenmeye devam edildi. Bu akınlar gayrimüslim topraklarında İslam'ın yayılmasına hız kazandırıyordu.[195]

Ancak Anadolu, Arslan Yabgu'nun soyundan gelen Selçuklu şehzadeleri için çok daha farklı bir anlam taşıyordu. Bu topraklar, onlar için siyasî hâkimiyetlerinin merkezi olan yurt konumundaydı. Malazgirt Savaşı'nın kazanılması sonucunda, Anadolu'da Bizans açısından oluşan kargaşa ortamı, Anadolu Selçukluları için uygun bir siyasî ortam meydana getirdi. Zira, Kutalmış ve oğulları bu bölgeye yabancı değillerdi ve Tuğrul Bey zamanından beri Anadolu'nun değişik bölgelerine akınlar düzenliyorlardı.[196] Dolayısıyla Anadolu'da İslam'ın yayılması, esas bu devlet zamanında sistemli ve planlı bir şekilde gerçekleşti.

Bu dönemde Anadolu topraklarında hüküm süren siyasî güç Selçuklulardan ibaret değildi. Bilhassa Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da fetih hareketine girişen Türkmen beyleri, burada kendi adlarıyla anılan fakat siyasî olarak Selçuklulara tabi beylikler kurdular. Emir Danişmend, Artuk Beğ, Saltuk Beğ ve Mengücek Gazi'nin kurdukları beylikler bunların en önemlileri arasında sayılabilir.[197] Bu beylerden başka Emir Porsuk, Afşin, Çubuk, Çökürmüş gibi Türkmen beyleri de Anadolu'ya akınlarda bulunuyorlardı.

Anadolu'da Türkmen nüfusunun bu kadar yoğun olmasının temelinde, yarımadanın yerleşmeye ve ganimete çok müsait olmasının yanı sıra Büyük

194 Bu göçlerin gerçekleşmesinde, Kıtayların baskıları ve Orta Asya'da hudut boylarında maişetlerini temin eden gazilerin, Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte Hindistan taraflarına ya da Bizans sınırına doğru kaymaları etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul 1998, s. 8-13; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı),* çev.: Y. Yücel-B. Yediyıldız, Ankara 1992, s. 2-4.

195 Ancak, Anadolu'ya İslam'ın girişini, çok eski devirlere, Dört Halife döneminde yapılan akınlara kadar götürmek mümkündür. Bu etki Abbasiler döneminde de devam etmiş, hatta bu dönemde, Anadolu'da, Şeyhîler devleti adıyla bilinen ve Abbasilere tabi olan bir devlet kurulmuştur. Bu devlet, Anadolu'da kurulan ilk Müslüman devlet olup, merkezi Amid şehridir (S. Kara, s. 141); A. Y. Ocak'a göre, bu topraklarda, İslam'ın yerleşip yayılarak bir kültür ve gelenek yaratması ve bunun giderek ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun kültürel kimliği haline gelmesi, XI. yüzyılda Türklerin yerleşmesiyle başlar (Ahmet Yaşar Ocak, "Küçük Asya'da İslam", *Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Saygı: Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 14 Mayıs 2005, Bildiri ve Makaleler* içinde, haz.: A.Y. Ocak-M. Öz vd., Ankara 2006, s. 153).

196 Mesela, Ermenilerin hüküm sürdüğü bölgeye yapılan bir akın için bkz. *Urfalı Mateos*, 85-86.

197 Bu beyliklerden bilhassa Danişmendliler yaptıkları gazalarla ün salmışlardı. Bu nedenle, bu fetihleri anlatan *Danişmendnâme* adlı anonim büyük bir destan teşekkül etmiştir (A. Y. Ocak, "Küçük Asya'da İslam", s. 156).

Selçuklu Devleti'nin, sayıları her geçen gün daha da artan Türkmen nüfusu karşısında endişeye kapılarak, bunları planlı bir şekilde Anadolu'ya, yani devlet merkezinden uzak bir bölgeye göndermek istemeleri de yatmaktaydı. Bu yoğunluk, Anadolu'da Türkmen nüfuzunun artmasını sağlayıp bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkili oldu.

Melikşah tahta çıktığı sırada ülkedeki birtakım karışıklıklar arasında Kutalmışoğlu Süleyman, kardeşleri Mansur, Alpilek ve Devlet ile birlikte Anadolu'nun Fırat ırmağı boylarında ve Urfa taraflarında fetihlerine devam ediyordu.[198] Kutalmışoğulları daha sonra bu bölgede güçlü bir nüfuzu olan Atsız'ı bertaraf etmek için Fatımî-Şiî devletini resmen tanıyarak bu devletle ittifak yaptılar. Ancak Atsız bu ittifakı mağlup edince Kutalmışoğlu Süleyman Şah askerî faaliyetlerine Anadolu'nun kuzey taraflarında devam etti.[199] Yapılan fetihlerin sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti, Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından, 1075 tarihinde fethedilen İznik şehrinin 1076 yılında başkent ilan edilmesiyle resmen tarih sahnesine çıkmış oldu. Bu tarihi 1078 yılı olarak kabul eden tarihçiler de vardır. Süleyman Şah, Bizans'ın karışık durumundan da faydalanarak kısa sürede hâkimiyet sahasını genişletti ve Kadıköy'e kadar ilerledi.[200] Ardından tekrar güneydoğuya yöneldi ve Tutuş ile yaptığı savaşı kaybederek 4 Haziran 1086 yılında hayatını kaybetti.

Kuruluş, gaza ve cihat

Kaynaklarda, Süleyman Şah'ın dinî kimliği hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Onun hem Müslüman hem de Hıristiyanlarla yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Ancak dikkatli bakıldığında bu ilişkinin daha ziyade siyasî bir mahiyet taşıdığı görülecektir. Mesela, o, Anadolu'nun fethine giriştiği yıllarda Bizans topraklarında yaşayan Râfızî mezhebine mensup yerli halk ve Pavlakîlerle yakın ilişkiler kurmuştu. Fakat bu zümrelerin Süleyman Şah'a yaklaşmasının temelinde, Bizans'ın kendilerine karşı uyguladığı Ortodokslaştırma ve Rumlaştırma politikası etkiliydi.[201] Yine onun, Şiîlerle yakın olması, Fatımî halifesine tâbiyet arzetmesi ve 1084'te Tarsus'u fethettiğinde bir Şiî kenti olan Trablusşam'dan kadı istemesi[202] de tamamen Melikşah ile girdiği siyasî rekabetten kaynaklanıyordu.[203]

198 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* s. 48-50; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu,* s. 10.

199 Bar Habreus, I, 331; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* s. 286.

200 Anna Komnena, *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası,* çev.: Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 124; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklu Devri I: Anadolu'nun Fethi,* İstanbul 1934, s. 65; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* çev: Fikret Işıltan, Ankara 1995, s. 323.

201 O. Turan, *Türkiye,* s. 56.

202 C. Cahen, *Anadolu,* s. 208.

203 Zira buna benzer bir yola daha önce, Tuğrul Bey'e karşı isyan eden İbrahim Yinal da başvurmuştu. (O. Turan, *Türkiye,* s. 70).

Süleyman Şah'ın ölümü ve oğullarının Melikşah tarafından hapsedilmeleri, yeni kurulmakta olan devletin sarsılması ve tâbi beyliklerin bağımsızlıklarını kazanmalarına sebebiyet verdi. Altı yıl sonra hapisten kurtulup geri dönebilen Kılıç Arslan'ın hükümdarlık süresi, hem kaybedilen toprakları geri almak için Bizans ve Anadolu beylikleriyle mücadele ederek ülkede istikrarı temin etmek hem de kısa süre sonra başlayacak olan Haçlı saldırılarıyla mücadele etmekle geçti.[204]

I. Kılıç Arslan dönemi, Haçlılarla yapılan mücadelelerin gaza ruhunu geliştirmesi açısından büyük bir öneme sahiptir.[205] Aynı şekilde, Haçlı seferlerine karşı Kılıç Arslan'la birlikte ortak mücadele eden Melik Danişmend Gazi'nin de Anadolu'da gaza ruhunun tüm inceliklerini ortaya koyduğu bilinmektedir.[206] Ancak, Kılıç Arslan'ın asıl Haçlı saldırısında mağlup olması, Anadolu Selçukluları'nın Orta Anadolu'ya çekilmesine ve başta İznik ve Batı Anadolu olmak üzere pek çok toprağın Bizans'ın eline geçmesine neden olmuştu.[207] Kılıç Arslan'ın Anadolu'da tekrar Selçuklu üstünlüğünü sağlama çabaları, Çavlı'ya yenildiği savaşta ölmesiyle bir kez daha yarıda kaldı. Yerine geçen oğulları Şehinşah ve I. Mes'ud devirleri de yine Bizans'la mücadele içinde geçti. Bu arada, devletin yeniden toparlanmasını sağlayan I. Mes'ud'un Haçlılar karşısında yaptığı mücadele Selçuklu gaza ruhunu yine ön plana çıkardı. I. Mes'ud ve II. Kılıç Arslan devirlerinde Selçuklu fetihlerinin artmasıyla birlikte nüfus da çoğalmış, Türkmen derviş gazilerin öncüleri bu dönemden itibaren Anadolu'da yeni yerleşim merkezleri oluşturmaya ve İslam'ı tebliğ etmeye başlamışlardır. Danişmendlilerin ortadan kaldırılmasıyla bu coğrafyada yaşayan Türkmenler Selçuklu hâkimiyetine dahil olmuş, 1176 yılında II. Kılıç Arslan Anadolu'yu Türk yurdu haline getiren Miryakefalon Savaşı'nda Bizans'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştır.[208] Kılıç Arslan'ın Bizans'a karşı yaptığı bu savaşı kazanmasına rağmen, Anadolu'da siyasî birliği tam manasıyla sağlayabilmek adına Bizans'a karşı uzlaşmacı bir politika izlemesi dönemin bazı Müslüman hükümdarlarının eleştirisine

204 Ayrıntılı bilgi için bkz. *Alexiad,* 196 vd.; O. Turan, *Türkiye,* s. 95.

205 Kılıç Arslan'ın Haçlılarla mücadelesi için bkz. *Alexiad,* 325-359; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* I, çev: Fikret Işıltan, 2. Baskı, Ankara 1989, s. 135-149; O. Turan, *Türkiye,* s. 98-104; G.Ö. Bezer, "Güneydoğu Siyaseti", s. 86-91.

206 V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti,* çev.: Azer Yaran, Ankara 1988, s. 48-49; O. Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi,* İstanbul 1994, s. 210. M. Balivet'e göre, "İlk Haçlılar yaklaşırken, Kılıç Arslan, 'Franklara karşı asker toplamaya ve cihadın şart olduğunu' ilan etmeye koyuldu. Ulaşabildiği bütün Türkmenlere başvurarak Franklara karşı yardım istedi. Pek çoğu çağrısına cevap verdi". (Michel Balivet, *Ortaçağda Türkler, Haçlılardan Osmanlılara (11.-15. Yüzyıllar),* çev: Ela Gültekin, İstanbul 2005, s. 22).

207 Bizans'ın Selçuklu topraklarına yaptığı akınlar için bkz. *Alexiad,* 327-342; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* s. 100-101; G. Ö. Bezer, "Türkiye Selçukluları'nın Güneydoğu Siyaseti", s. 87.

208 Mihail, 247-250; Bar Habreus, II, 422-423; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Kommenos Devirleri),* çev: Fikret Işıltan, Ankara 1995, s. 130-132; G. Ostrogorsky, *aynı eser,* s. 361; O. Turan, *Türkiye,* s. 205-211; C. Cahen, *Anadolu*, s. 41-42.

uğramasıyla neticelenmiştir. Mesela, Zengî hükümdarı Nureddin Mahmud, sultanı hakiki bir Müslüman değil bir "zındık" saymış ve onu tecdid-i imana davet etmiştir.[209]

II. Kılıç Arslan'ın hükümdarlık yaptığı dönemde, iç huzurun sağlanması ve kazanılan istikrar sonucunda ortaya çıkan güven ortamı diğer memleketlerden çok sayıda mutasavvıfın Anadolu'nun muhtelif yerlerine gelip yerleşmesine zemin hazırlamıştı. Mesela Anadolu'nun doğusunda yaşayan ve 557/1160-1161 yılında vefat eden Şeyh Adiyy b. Müsafir ez-Zâhid bunlardan birisidir. Aslen, Suriye'deki Ba'lebek şehrinden olan bu zat Musul'a bağlı Hakkari'ye yerleşmiş, gittikçe artan şöhreti sayesinde kısa sürede yöredeki köylerde ve dağlarda yaşayan halkı kendisine tabi kılmıştı.[210]

II. Kılıç Arslan'ın sağladığı siyasî istikrar, Selçuklu ülkesini on bir oğlu arasında paylaştırması sonucunda siyasi bir kaosa sürükledi. Ancak bu durum kısa sürdü ve fetihler oğulları zamanında da devam etti. I. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya'yı, I. İzzeddin Keykâvus Sinop'u fethetti.[211] Yeni fethedilen şehirlerde imar ve iskân faaliyetlerine girişildi. Ülkede çok sayıda imaret vakıfları meydana getirildi.[212]

Keykâvus, din adamlarıyla da yakın ilişki içerisindeydi. Bilhassa hocası ve aynı zamanda Sadreddin Konevî'nin de babası olan ünlü sufî Şeyh Mecdüddin İshak'ın onun üzerinde büyük bir tesiri vardı. Mecdüddin İshak, İzzeddin Keykâvus'un babası Gıyaseddin Keyhüsrev'in de saygı duyup hürmet beslediği bir mutasavvıftı.[213] Gıyaseddin Keyhüsrev'in emriyle İzzeddin Keykâvus'un hocalığını yapmıştı.[214] İbnü'l-Arabî ile yakın arkadaş olduğu bilinen Mecdüddin İshak, İzzeddin Keykâvus'a daima yakınlık göstermiş, savaşlarda bile onun yanından ayrılmamıştı. Fütüvvet teşkilatının yapılanması sırasında, elçi olarak Bağdat halifesine yine o gönderilmişti.[215] Sultan, halife ile arasında elçilik yapmak suretiyle Anadolu Selçuklu topraklarına fütüvvet teşkilatının girişinde büyük pay sahibi olan bu yakın dostunu ödüllendirmek

209 O. Turan, *Türkiye,* s. 231-232.

210 İbnü'l-Esir, XI, 236.

211 O. Turan, *Türkiye,* s. 302-307; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220),* Ankara 1997, s. 30-35.

212 O. Turan, *Türkiye,* s. 306; Mustafa Demir, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmâret Kurumları ve Vakıfları", *VD*, 27 (1998), s. 44-45.

213 Claude Addas, *İbnü'l-Arabî: Kibrit-i Ahmer'in Peşinde,* çev: Atila Ataman, İstanbul 2004, s. 234-235. Gıyaseddin Keyhüsrev bu sevgisini daima dile getirmişti. Mecdüddin İshak'ın Şam'da bulunduğu dönemde yazdığı bir mektupta onu *"pâk kişiliğin sahibi, kardeşlik meclisinin üyelerinin tâcı, yakınlarının şerefi, dünyanın bir tanesi ve İslam dininin dayanağı"* olarak nitelendirmişti (Mektubun detayı için bkz. İbn Bîbî, I, *El-Evâmirü'l-Alâ'iye fi'l-Umuri'l-Alâ'iye (Selçuk-nâme)*, c. I, haz.: Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 111-113).

214 İbn Bîbî, I, 114.

215 İbn Bîbî, I, 175-180; O. Turan, *Türkiye,* s. 320; S. Koca, *aynı eser,* s. 97; C. Addas, *aynı eser,* s. 235.

için, istediği kişiyi fütüvvete kabul etme yetkisini vermiş, ölümünden sonra bu görev oğlu Sadreddin Konevî'ye tevcih edilmişti.[216]

Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Anadolu'ya Etkileri

İzzeddin Keykâvus devrinde Anadolu'da Şeyh Mecdüddin İshak'ın yanı sıra daha pek çok ünlü sufînin yaşadığı bilinmektedir. Bu sufîler Anadolu'nun dinî yapısının şekillenmesinde ve Osmanlı sufîliğinin altyapısının oluşumunda etkili olmuşlardır. Bu dönemde Anadolu'ya gelen sufîler içerisinde en tanınmış ve kendisinden sonra tasavvuf tarihinin seyrinde en büyük etkiye sahip olmuş şahsiyet hiç şüphesiz Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir. Şeyhü'l-Ekber unvanıyla da bilinen Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hatimî, 1165'te, Endülüs'ün güney doğusundaki Mürsiye'de varlıklı ve asil bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.[217] Ünlü sufî Hatem-i Tâî sülalesine mensup olan İbnü'l-Arabî babası ve iki amcasının da devrinin ünlü sufîleri olması hasebiyle çocukluğundan itibaren sufîyane hayatla iç içe yaşamış, daha küçük yaşlarda iken, çevresine başta İbn Tufeyl, İbn Rüşd, İbn Zühr gibi pek çok ilim erbabını toplamıştı.[218] Gençlik yıllarından itibaren şeyhlerle görüşmeye başlayan İbnü'l-Arabî'nin, bu yolda ilerlerken yüzlerce şeyhle görüştüğü ifade edilir.[219] Keşif sahibi Salih el-Adevî, elinin emeğiyle geçinen ve duası makbul bir zat olarak nitelendirilen Ebû'l-Haccâc Yusuf, ruhuna hüzün ve gözyaşının hâkim olduğu Ebû Muhammed el-Bâgî, dağlarda ve sahil boylarında dolaşıp şehre hiç inmeyen Ebû Abdullah Muhammed, Fâtıma bintu'l-Müsennâ bu sufîlerden bazılarıdır.[220]

İbnü'l-Arabî hayatının büyük kısmını seyahat ederek geçirmiş, geliştirdiği tasavvuf öğretilerini yaymış, çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Seyahatleri arasında en önemlisi Endülüs'e bir daha dönmemek üzere 1200 yılında hac niyetiyle çıktığı seyahattir. Bu seyahat, Selçuklu'dan Osmanlı'ya, Osmanlı'dan da günümüze ulaşan İbnü'l-Arabî öğretisinin başladığı yolculuktur. İbnü'l-Arabî ilk haccını yaptıktan sonra, hayatı boyunca üzerinde derin etkiler bı-

---

216 C. Addas, *aynı eser,* s. 235. Mecdüddin İshak hakkında ayrıca bkz. Sara Nur Yıldız - Haşim Şahin, "Sultanların Yakınında: Mecdüddin İshak, İbn Arabi ve Selçuklu Sarayı", *Anadolu Selçukluları: Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*, Ed.: A.S. Peacock - S. N. Yıldız, çev.: A Sait Aykut, İstanbul: YKY, 2017, s. 139-161.

217 Câmî, 766; Bursalı Mehmed Tahir, *Terceme-i Hâl ve Fezâ'il-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî,* Dersaadet 1329, s. 5; Süleyman Uludağ, *İbnü'l-Arabî,* Ankara 1995, s. 3; Mahmut Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri,* (doktora Tezi), İstanbul 1995, s. 9; C. Addas, *aynı eser,* s. 36.

218 A. E. Affifi, "İbnü'l-Arabî", (çev: Mustafa Armağan), *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri* içinde, ed.: M.M.Şerif, İstanbul 2000, s. 346; C. Addas, *aynı eser,* s. 36 vd.

219 Bu şeyhlerden bazılarının isimleri için bkz. Câmî, 767-768; Ali Şir Nevâî, 358; M.E. Kılıç, *aynı tez,* s. 16; C. Addas, *aynı eser,* s. 91-136.

220 İbnü'l-Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye,* II, çev: Ekrem Demirli, İstanbul 2006, s. 141; S. Uludağ, *İbnü'l-Arabî,* s. 12-18; M.E. Kılıç, *aynı tez,* s. 16.

raktığını ifade ettiği Ebû Medyen el-Mağribî'nin yaşadığı şehir olan Becâye'ye gelmiş, fakat kısa süre önce vefat eden Ebû Medyen ile görüşememiştir. Ertesi yıl tekrar yola çıkarak Tunus, Mısır, Kudüs üzerinden Mekke'ye gitmiş, burada iki buçuk yıl kaldıktan sonra Bağdat'a, oradan da Musul'a geçmiştir.[221] Mekke'de kaldığı dönemde, meşhur *Füsusü'l-Hikem* adlı eserini yazmaya başlamış, 1204 yılında yanında Mecdüddin İshak olduğu halde Urfa, Diyarbakır, Sivas yoluyla Malatya'ya gelmiştir.[222]

Gıyaseddin Keyhüsrev'in, oğlu İzzeddin Keykâvus'a hoca tayin etmek üzere eski dostu Mecdüddin İshak'ı bir mektupla Konya'ya çağırdığı sırada, İbnü'l-Arabî de onunla birlikte gelmiş ve bir müddet burada ikamet etmiştir.[223] Onun Konya'da kaldığı yıllarda Şeyh Evhadüddin Kirmânî ile görüştüğü[224] ve yakın arkadaşının oğlu Sadreddin Konevî'ye tasavvufî düşüncelerini aktarma imkânı bulduğu rivayet edilir.[225] İbnü'l-Arabî, daha sonra yine sırasıyla Halep, Kudüs, Mısır, Mekke ve Bağdat'a gitmiş, burada Sühreverdî ile görüşüp[226] tekrar Konya'ya dönmüştür.

C. Addas, Bağdat ziyaretlerinden birisi sırasında İbnü'l-Arabî'nin, Abdülkadir Geylânî'nin iki önemli halifesi Ömer el-Bezzâz ve Ebû'l-Bedr et-Temâşikî ile tanışıp görüştüğünü yazmaktadır. İbnü'l-Arabî, bu seyahatini tamamladıktan sonra Halep ve Sivas üzerinden Malatya'ya gelerek 1218 yılında bu şehre yerleşmiştir. Anadolu'ya yerleşmeye karar vermesinde, İzzeddin Keykâvus ile arasındaki dostluğun daha da ilerlemiş olmasının etkili olduğu anlaşılıyor.[227] Malatya'ya yerleştiği bu dönemde, eski dostu Mecdüddin İshak öldüğü için onun dul kalan hanımıyla evlenmiş ve henüz küçük bir çocuk olan Sadreddin Konevî'yi himayesine almıştır.[228]

---

221 Bu seyahatlerin ayrıntısı için bkz. S. Uludağ, *İbnü'l-Arabî,* s. 12-32; M.E.Kılıç, *aynı tez,* s. 19-22.

222 William Chittick, "İbn 'Arabî and His School", *Islamic Spiritulality: Manifestations*, ed.: Seyyed Hossein Nasr, New York 1991, p. 49-50.

223 C. Addas'a göre, İbnü'l-Arabî'nin Anadolu'ya gelmesinde, 1204 yılında, Hicaz'da tanıştığı Mecdüddin İshak ikna edici bir rol üstlenmiştir (s. 235).

224 İlerleyen dönemde, İbnü'l-Arabî ile Evhadüddîn Kirmânî arasındaki dostluk daha da ilerleyecek, İbnü'l-Arabî Şam'a giderken "oğuldan da öte" bir sevgi beslediği Sadreddin Konevî'nin eğitimini Kirmânî'ye bırakacaktır.

225 S. Uludağ, *İbnü'l-Arabî,* s. 43. Kamer-ül Hüda, İbnü'l-Arabî ile Sühreverdî arasında meydana gelen bir görüşmeden bahsetmediği gibi, Sühreverdî'nin, son derece muhafazakâr felsefî-nazarî görüşlerinden dolayı İbnü'l-Arabî'yi eleştirdiğini ifade eder (Kamer-ül Hüda, *Şihâbeddin Ömer Sührevedî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı,* çev: Tahir Uluç, İstanbul 2004, s. 33).

226 Câmî, bu görüşme sırasında, İbnü'l-Arabî ile Sühreverdî'nin hiç konuşmadan sadece birbirlerine bakıp ayrıldıklarını, daha sonra İbnü'l-Arabî'nin Sühreverdî için *"tepeden tırnağa sünnetle dolu bir zattır"* dediğini; Sühreverdî'nin de İbnü'l-Arabî için *"O hakikatler denizidir"* dediğini ifade eder (Câmî, 757-758). Bu görüşme için ayrıca bkz. Ali Şir Nevâî, 361-362. Böyle bir görüşmenin gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda değerlendirme için bkz. C. Addas, *aynı eser,* s. 246.

227 C. Addas, *aynı eser,* s. 234-236.

228 Câmî, 769; Bursalı Mehmed Tahir, *Muhyiddin-i Arabî,* s. 5; W. Chittick, "İbn 'Arabî and His School", s. 50; S. Uludağ, *İbnü'l-Arabî,* s. 44; C. Addas, *aynı eser,* s. 236-237.

Yaşadığı dönemde, Anadolu sufîliğine damgasını vurmuş olan İbnü'l-Arabî, Mecdüddin İshak'ın da etkisiyle Gıyaseddin Keyhüsrev zamanından beri Selçuklu sarayını yakından tanıyordu. Bilhassa, İzzeddin Keykâvus'la yakın ilişkiler kurmuştu. Anadolu'ya ikinci kez geldiği dönemde yeni hükümdar olan sultanı ziyaret etmişti. Bu derece şöhrete sahip bir sufînin ziyareti genç sultanı çok etkilemiş, sultan onu bizzat karşılamış, görüşme sırasında İbnü'l-Arabî'ye hayran kalıp onu en iyi şekilde ağırlamıştı. Rivayete göre, ziyaret sonrasında sultan, şeyhe, yüz bin dirhem değerinde bir konak bağışlamıştı.[229] Sultan, bu görüşme sonrasında bazı konularda onun fikirlerine başvurmuş, tavsiyelerini yerine getirmişti. Hatta İbnü'l-Arabî Şam'a yerleştikten sonra bile, müşkül duruma düştüğü bazı konularda İbnü'l-Arabî'ye mektup yazarak danıştığı ve tavsiyelerini dinlediği bilinmektedir.[230] Mesela şeyh bunlardan birisine yazdığı cevabi mektupta Hıristiyanlara karşı tavizkâr davranmamasını, onların kilise ve manastır inşa etmelerine, harap olmuşsa yenileyip onarmalarına, buralarda casusların barınmalarına, Müslüman olmak isteyen Hıristiyanların engellenmesine izin vermemesini, savaşmak suretiyle onları zımmî hükmü altına almasını ve kâfirlerin en şiddetlisi olan Haçlıların geçtiği beldelerden Müslümanların derhal ayrılmaları gerektiğini belirtmiştir.[231] Ayrıca, o sırada Antalya'yı kuşatan sultana moral vermiş ve gördüğü bir rüyaya dayanarak şehri alacağını müjdelemiştir.[232]

İbnü'l-Arabî'nin devlet adamlarıyla olan yakınlığı sadece Selçuklu topraklarıyla sınırlı değildir. O, büyük seyahatine çıkmadan önce, Endülüs'te

229 S. Uludağ, *İbnü'l-Arabî,* s. 43; C. Addas, *aynı eser,* s. 240.

230 S. Koca, *aynı eser,* s. 98.

231 S. Uludağ, *İbnü'l-Arabî,* s. 47-48; C. Addas, *aynı eser,* s. 241-242. Aksarayî, İbnü'l-Arabî'nin, İzzeddin Keykâvus'a şu tavsiyelerde bulunduğunu rivayet etmektedir: *"Çanları kaldırmak, imansızlığı gidermek, yurdunda Müslümanlığın ününü yüceltmek, kâfirlerin koymuş oldukları töreleri kaldırmak senin üzerine görevdir. Müminlerin emiri Hazreti Ömer, dini ayrı olanlar için şunları söylemiştir: Müslümanlık dininin dışındakiler, şehrin çevresine kilise, manastır ve mücerret papaz yurtları yaptırmasınlar. Yıkılmış olan tapınakları yenilemesinler. Bu tapınaklarda herhangi bir Müslümanın üç gece için konaklaması, yiyip içmesi yasak edilmesin. Casusları barındırmasınlar. Müslümanlara kin beslemesinler. Çocuklarına Kur'an öğretmesinler, Tanrı'ya ortak koştuklarını açığa vurmasınlar. Müslümanlarla dostluk etmek isterlerse, Müslümanlara saygı gösterip derneklerinde oturmak isterlerse, onlara yer verin. Müslüman olmayanlar kılık kıyafetlerinde, şapkalarında, sarıklarında, aykkabılarında ve tıraşlarının şeklinde Müslümanlara benzemesinler. Müslüman adlarını ve künyelerini almasınlar. Eyerli atlara binmesinler. Kılıç kuşanmasınlar ve silaha dair hiçbir şey taşımasınlar. Arap yazısıyla mühür kazdırmasınlar. Şarap satmasınlar, kendi büyüklerine saygı göstersinler. Her nerede olursa olsun, kendi kıyafetlerini giysinler. Bellerine zünnar kuşansın. Müslümanların yolları üzerinde haç gezdirmesin ve kitaplarını yol üzerine çıkarmasınlar. Ölülerini götürürken yüksek sesle bağırmasınlar. Cenazeleri Müslümanların önünden geçmesin. Çanları yavaş sesle çalsınlar. Kiliselerde yüksek sesle okumasınlar. Konulan bu yasalara aykırı davranırlarsa, onlar için zimmet yoktur."* (*Müsameretü'l-Ahbar,* s. 265). Burada, İbnü'l-Arabî tarafından sultana hatırlatılan eş-Şurûtu'l-Ömeriyye'nin sıhhati konusunda bir değerlendirme için bkz. Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler,* İstanbul 1989, s. 177-181.

232 Mustafa Tahralı, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri", *Endülüs'ten İspanya'ya,* Ankara 1996, s. 70; S. Koca, *aynı eser,* s. 98; C. Addas, *aynı eser,* s. 247. Addas burada söz konusu şehrin adını Antakya olarak vermektedir.

kaldığı dönemlerde de bazı hükümdarlarla görüştüğü gibi, Şam'a yerleştikten sonra Eyyubîlerin emiri el-Melikü'z-Zâhir ve Şam emiri el-Melikü'l-Eşref ile irtibat kurmuştur.[233] Aslında anlatılanlar İbnü'l-Arabî'nin sadece dönemin sufîleri üzerinde değil, devlet adamları üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Arabî, Şam'da ikamet ettiği sırada eserlerinin[234] yazımıyla meşgul olmuş, 8 Kasım 1240 tarihinde 78 yaşında olduğu halde orada vefat etmiştir.

İbnü'l-Arabî geliştirdiği vahdet-i vücud [varlıkta birlik, tek varlık] düşüncesiyle hem yaşadığı dönemde hem de günümüze kadar uzanan süreçte büyük yankı uyandırmış, müspet yahut menfî tepkilerle karşılaşmıştır. O, vahdet-i vücud fikrini çalışmalarında temel almış, bütün fikirlerini onun üzerine bina etmiş ve bu fikirler nihayet bir sistem haline gelmiştir. Bu sistemin temelini varlık ve yokluk problemi oluşturur.[235] Buna göre, İbnü'l-Arabî gerçekte İslam'ın Allah'ın her şeyin özü ve nihâi zemini olan Bir ile aynı olduğu görüşünde hiçbir çelişki görmemektedir.[236] Ona göre, ilahî hakikat gözle müşahede edilemeyecek kadar yücedir. Oysa, müşahede edenin gözünde, varlık şartının bir izi olduğu sürece göz için müşahede gereklidir. Fakat mahiyeti itibarıyla zaten fani olan, yani mutlak olarak var olmayan varlık fani olunca ve mahiyeti itibarıyla bâkî kalınca işte o zaman gözler/varlıklar kendisini apaçık görsün, müşahede etsin diye Burhan Güneşi doğar. O zaman Mutlak güzellik içinde gerçekleşen Mutlak Yüceltme vukû bulur. İşte bu "Cem ve Vücud Gözü"dür ve "Sük'un ve Cümûd Makamı"dır. O zaman bu göz, bütün sayıları sadece "bir" olarak görür. Böyle olmakla birlikte, bu "bir" sayısı, öteki sayısal varlıklarda zuhur eder. İttihad'dan söz eden kimsenin ayağının kayması işte tam bu noktada, yani müşahede makamında olur. Çünkü o varlık, varoluşları tamamen vehmî olan, yani gerçekte var olmayan, fakat var sayılan öteki sayısal derecelerde Bir'in seyr halinde olduğunu görünce, sayısal dereceler değiştikçe, isimlerinin de değiştiğini görse bile, o sayısal derecelerin sonuçta Bir'den başka

---

233 S. Uludağ, *İbnü'l-Arabî*, s. 52-53; M.E. Kılıç, *aynı tez*, s. 23; M. Tahralı, *aynı makale*, s. 70; C. Addas, *aynı eser*, s. 230, 289.

234 İbnü'l-Arabî'nin hemen her konuda yazmış olduğu eserlerinin sayısı yüzlerle ifade edilir. Câmî (s. 757) ve Ali Şir Nevâî (s. 361) küçük risaleler olabileceği gibi, ciltler dolusu kitaplar şeklinde de olan bu eserlerin toplamının beş yüzden fazla olduğunu yazmaktadırlar. Bursalı Mehmed Tahir 439 eserin ismini kaydederken (s. 24-39), M. E. Kılıç bunlardan 289 tanesinin ismini verir (bkz. s. 30-52).

235 S. Uludağ, *İbnü'l-Arabî*, s. 114-116. Şam, İbnü'l-Arabî'nin buraya yerleştiği dönemden itibaren en önemli kültür merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Bilhassa Eyyûbî döneminde bu bölgede ve el-Cezire'de kurulan medreseler Türkiye Selçuklu ve Osmanlı ilk dönem kültür hayatını yakından etkilemiştir. Mevlânâ, Sadreddin Konevî Halep ve Dımaşk medreselerinde okumuşlar, Mevlânâ, Şems-i Tebrizî ile ilk defa Dımaşk Medresesi'nde karşılaşmıştır. İlk Osmanlı müderrislerinin çoğu da tahsillerini Şam ve Mısır medreselerinde yapmıştır. Yine, Mevlevîlikteki semâ ve raksa da Şam'daki canlı tasavvuf hayatının etkileri olmuştur (Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İstanbul 2000, s. 403-404).

236 A.E. Affifi, *aynı makale*, s. 349.

bir şey olmadığını anlar ve o sayılarda sadece Bir'i görür. Ve işte o zaman "ittihad"dan söz eder. "Bir" ancak kendine özgü olan derecede kendi "ismi" ve kendi "zat"ıyla birlikte gözükür. Bu derecenin dışında ismi ve zatıyla gözükmez. Bu, Vahdâniyet mertebesidir.[237]

İbnü'l-Arabî vahdet-i vücudu, kendisini başka her şeyi görmekten uzaklaştırıp Tanrı'nın dışındaki her şeyin yokluğunu dile getirmesini sağlayan fena fi'l-Hak [Hak'ta yok olmak] anlayışının bir neticesi olarak kabul etmiştir.[238] Bu nedenle, varlıkta Allah'tan başka bir şey olmadığını, müşahede çoğalsa bile, hakikatin varlıkta birlik olduğunu dile getirmiştir. Vücut gerçekte tektir, başka bir şey yoktur. Bu bağlamda ortaya çıkmış gayb ve gizlenmiş zuhurdan başka bir şey yoktur. Ardından zuhur etmiş, gizlenmiş, ardından zuhur etmiş ve yine gizlenmiştir. Kitap ve sünnet'i incelersen birden başkasını bulamazsın.[239] Varlık bütün yönleriyle daima O'na müteveccihtir. Bütün yönlerden daima O'na yönelmiş durumdadır. Her himmetle daima istenen O'dur. Aynı şekilde, her dilde daima konuşulan da O'dur.[240] İbnü'l-Arabî'nin benimsemiş olduğu bu görüşler, başta *Füsusü'l-Hikem* ve *el-Fütuhatü'l-Mekkiyye* olmak üzere yazmış olduğu eserlerin ana temasını oluşturmuştur. İbnü'l-Arabî ayrıca aşk konusuna da çok önem vermiş, eserlerinde ilahî aşk üzerinde derinlemesine durmuştur.[241] Ona göre, aşk ibadetin en büyük gayesidir. Uğruna ibadet edilebilecek tek şeydir. Böylece bir ibadet objesi olarak Allah, aşkın yüce gayesi olarak kalbe yerleşir.[242]

İbnü'l-Arabî'nin görüşleri, başta talebeleri İbn Savdekin (ö. 646/1248), Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), Afifeddin Tilemsânî vasıtasıyla muhtelif bölgelerde temsil edilmiştir. Daha sonra bu ekol ikinci kuşaktan Fahreddin Irakî (ö. 1289), Sadeddin el-Fergânî (ö. 699/1300), Müeyyedüddin Cendî (ö. 700/1300) tarafından devam ettirilmiş,[243] Davud-ı Kayserî (ö. 751/1350) tarafından da ilk dönemde Osmanlı topraklarında temsil edilmiştir. Aynı gelenekten gelen Molla Fenârî Osmanlı devletinin ilk şeyhülislamı olmuştur.

İbnü'l-Arabî'nin ilk dönem Osmanlı toplum hayatına etkisi konusunda farklı rivayetler vardır. Davud-ı Kayserî ve Molla Fenârî vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde düşünceleriyle etkili olduğu bilinmektedir.

---

237 İbnü'l-Arabî, *Fenâ Risalesi,* çev: Mahmut Kanık, 2. baskı, İstanbul 2006, s. 35-36.

238 Cavit Sunar, *Vahdet-i Şühud-Vahdet-i Vücud Meselesi,* Ankara 1960, s. 20; W. Chittick, "İbn 'Arabi and His School", s. 61-63; Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul 2005, s. 642.

239 el-Hakîm, *aynı eser,* s. 642-643.

240 İbnü'l-Arabî, *Fenâ Risalesi,* 44-45.

241 İbnü'l-Arabî, *İlahi Aşk,* çev: Mahmut Kanık, İstanbul 1986; aynı yazar, *Tercümanü'l-Eşvâk (Arzuların Tercümanı),* çev: Mahmut Kanık, İstanbul 2004.

242 E.A. Afifi, *aynı makale,* s. 363.

243 E.A. Afifi, *aynı makale* s. 356-357; M.E. Kılıç, *aynı tez,* s. 57; W. Chittick, "İbn 'Arabi and His School", s. 55; C. Addas, *aynı eser,* s. 240.

Bu konuda ilginç bir rivayetse, Şeyh Edebalı'nın da tedris için Şam'a geldiği dönemde kendisiyle görüştüğüne dair olanıdır.[244]

Bu dönemde Anadolu'ya gelen bir diğer büyük mutasavvıf, fütüvvet teşkilatının Anadolu'da yayılmasında etkili olan Şeyh Şihabeddin Sühreverdî'dir.[245] Aynı yıllarda Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin babası Bahaeddin Veled de Belh'ten Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'ya bu kadar yoğun sufî göçünün gerçekleşmiş oluşu, ilerleyen dönemde bu topraklarda dinî hayatın şekillenmesi bakımından belirleyici olmuştur.

Evhadüddin-i Kirmânî ve Anadolu'da Evhadîyye Faktörü

İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ ailesiyle aynı dönemde Anadolu Selçuklu topraklarına gelen ve fikirleriyle Anadolu tasavvufuna yön veren bir diğer mutasavvıf Evhadüddîn Hamid b. Ebi'l-Fahr el-Kirmanî'dir. Asil bir aileye mensup olduğu ifade edilen[246] Kirmânî, nispetinden de anlaşılacağı üzere İran'ın Kirman bölgesinde doğmuştu.[247] 1180 yılı civarında Bağdat'a gitmiş, Hakkaniye Medresesi'nde müderris olarak ders verdiği sırada gönlünde tasavvuf ateşi doğunca, Şeyh Rükneddin Sucâsî'ye intisap etmişti.[248] Rükneddin Sucâsî Ahmed Gazzâlî mektebine bağlı bir sufî olup, bu mektebin erkânını müridine de öğretti. Bu nedenle, Kirmânî de tıpkı Ahmed Gazzâlî gibi semâya düşkündü.[249] Şeyhinden icazet aldıktan sonra muhtemelen 1204 yılında Anadolu'ya gelmiş, burada İbnü'l-Arabî ile yakın dostluk kurmuştu.[250] İki dost birlikte pek çok yere seyahat etmişlerdi ve İbnü'l-Arabî Anadolu'dan ayrılırken evlatlığı Sadreddin Konevî'yi onun himayesine bırakmıştı.[251]

Kirmânî, Anadolu'da yaşadığı dönemde Malatya, Sivas, Konya gibi şehirlere seyahat etmişse de genellikle Kayseri bölgesinde ikamet etti. Onun Şeyh Rükneddin Sucâsî'nin kızı olan eşinden Fatıma adında bir kızı olduğu bilinmektedir. M. Bayram'a göre, bu kız Bacıyân-ı Rûm adıyla bilinen teşkilâtın

244 M.E. Kılıç, *aynı tez,* s. 58.

245 Şihabeddin Sühreverdî'nin kişiliği ile Anadolu Selçuklu ve Osmanlı topraklarına etkisi konusunda ikinci bölümde bilgi verilecektir.

246 Menâkıbnâmesinde, onun Kirman Selçuklularından II. Turan Şah'ın oğlu olduğu ifade edilmiş, fakat daha sonra yapılan araştırmalarda bu görüşe itiraz edilmiştir. Onun nesebi ve nereli olduğuna dair tartışmalar için bkz. Nihat Azamat, "Evhadüddîn Kirmânî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 11, İstanbul 1995, s. 518-519.

247 Mikail Bayram, Evhadüddîn Kirmânî'nin Kirmanlı olmasının, onun aslen İranlı olarak kabul edilmesi için yeterli olmayacağı, aksine, Anadolu'da Türkmen halk ve dervişler üzerinde derin tesirler yaratmasından dolayı Türk asıllı olduğu kanaatini taşımaktadır (Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Evhadîyye Tarikatı,* Konya 1993, s. 21).

248 N. Azamat, "Evhadüddîn Kirmânî", s. 519.

249 C. Addas, *aynı eser,* s. 237.

250 Câmî, 804.

251 C. Addas, *aynı eser,* s. 237-238.

kurucusu olarak kabul edilen ve aynı zamanda Ahî Evran'ın da eşi olan Fatma Bacı'dan başkası değildir.[252] Ancak somut delillere dayanmayan bu görüşü ihtiyatla karşılamak gerekir. Evhadüddin Kirmânî'nin devrin hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev ile iyi ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Kirmânî, 1211-1215 yılları arasında Bağdat'a yaptığı ziyaret sırasında, Halife Nâsır tarafından, İldenizliler'den Özbek'i diğer atabeylere karşı kışkırtmak üzere Tebriz'e gönderilmiştir. *Menâkıbnâme*'sinde, onun Horasan ve Maveraünnehir'e gittiği bu seyahati esnasında Kübrevîyye tarikatının kurucusu Necmüddin Kübrâ ile görüştüğü ifade edilir. Daha sonra Erbil'e de giden Kirmânî için, sufîlerin sohbet meclislerine katıldığı ve onlar için pek çok hankâhlar yaptırdığı bilinen[253] Erbil atabeyi Emir Muzafferiddin Kökböri tarafından Cüneyne adını taşıyan bir hankâh yaptırılmış, bu hankâh için bir köyün gelirleri vakfedilmiştir.[254] Fakat bir süre sonra, Kökböri ile arası açılınca Erbil'den ayrılıp Halep'e giden Kirmânî burada Kübrevî şeyhi Sadeddin Hamuye ile tanışmış, daha sonra Şam'a giderek İbnü'l-Arabî'nin sohbetlerine katılmış, oradan da Mısır'a geçmiştir. Bir süre sonra tekrar Anadolu'ya dönen Kirmânî, 1237 yılında halife Mu'tasım Billah tarafından Bağdat'ta Merzubânîyye Hankâhı'na şeyh tayin edildikten kısa bir süre sonra, 21 Mart 1238'de bu şehirde vefat etmiştir.[255]

Evhadüdin Kirmânî, tasavvuf anlayışında, Allah'ın cemal sıfatının tecellilerini varlıkta görmeyi esas alan ve şâhidbâzî denilen tasavvuf meşrebine mensuptu. Meşrebinin gereği gençlere ilgi duyar, onlarla raks etmekten hoşlanırdı.[256] M. Bayram, onun bu meşrebi benimsemesinde, Maveraünnehir'de bulunduğu sırada görüştüğü Yesevî şeyhlerinin etkisi olduğunu, dolayısıyla bu anlayışın Yesevî zamanından beri bilinmekte olduğunu iddia ederken,[257] C. Addas ise Kirmânî'nin şâhidbâzlık ve semâ konusunda, şeyhi Sücâsî'nin mensup olduğu Ahmed Gazzâlî mektebinden etkilendiği kanaatindedir.[258] Kendisi de taşkın bir mistik mizaca ve cezbeye sahip olduğu için, vahdet-i vücud felsefesini benimsemiş ve Kalenderîliğe geçmişti.[259] Bu meşrebin temsilcileri başlangıçtan itibaren, bazı tasavvufî meşrepler tarafından ağır eleştirilere maruz kalmışlardır.[260] Evhadüddin Kirmânî'nin değer verdiği hususiyetler ölümünden çok sonra kurulan tarikatına da yansıdığı üzere, eşyaya ve dış

252 M. Bayram, *Kirmânî,* s. 49.

253 Gülay Öğün Bezer, *Begteginliler: Erbil'de Bir Türk Beyliği,* İstanbul 2003, s. 130-132.

254 N. Azamat, "Evhâdüddîn Kirmanî", s. 519.

255 N. Azamat, "Evhâdüddîn Kirmanî", s. 519.

256 Câmî, 805; M. Bayram, *Kirmânî,* s. 49; N. Azamat, "Evhâdüddîn Kirmanî", s. 519; C. Addas, s. 237.

257 M. Bayram, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında ...", s. 541-542.

258 C. Addas, *aynı eser,* s. 237-238.

259 A. Y. Ocak, *Kalenderîler*, s. 75.

260 N. Azamat, "Evhâdüddîn Kirmanî", s. 519.

dünyaya bakarak Allah'ı bulmayı amaçlayan afakîlik ve enfüsîliktir.[261] O bu düşünceyi *Rubailer*'inde şöyle dile getirmektedir."[262]

Aşk şebnemiyle insanın toprağı gül oldu
Cihanda yüz fitne ve kargaşa hasıl oldu
Aşk neşterinin ucunu ruh damarına vurunca
Bir damla düştü: adı gönül oldu.

Evhadîyye tarikatı, Anadolu'daki Türkmen zümreleri tarafından kolayca benimsenmiş, bu meşrep Türkmenlere yeni bir bakış ve düşünüş biçimi kazandırmıştır. Bu da eşyanın yaradılış ve hikmetini öğrenip inceleme isteğidir. Yaşadığı dönemde, aynı coğrafyada bulunan pek çok sufîyle yakın dostluklar kuran veya sonraki dönemde pek çok sufînin yetişmesinde önemli bir etkisi bulunan Kirmânî'nin kurmuş olduğu Evhadîyye tarikatı kendisinden sonraki dönemde de oldukça etkili olmuştur.

Dervişlerin Başkaldırısı: Babaîler İsyanı

Evhadüddin Kirmânî'nin ölümünden iki yıl sonra, diğer bir deyişle, Muhyiddin Arabî'nin Şam'da vefat ettiği yıl Konya'da Anadolu Selçuklu tahtına çıkan I. Alâeddin Keykûbad bu devlete en parlak devrini yaşattı. Keykûbad, önceki dönemlerin aksine taht mücadelesi olmaksızın devletin başına geçmiş, hatta ona hükümdarlık menşurunu Abbasi halifesi adına Şeyh Şihabeddin Sühreverdî getirmişti.[263] Keykûbad, saltanatının ilk yıllarından itibaren, bir taraftan Anadolu'da siyasî bütünlüğü sağlamak amacıyla fetihlere girişirken, diğer taraftan da Anadolu beyliklerine, Ermenilere, Haçlılara ve Moğol tehdidine karşı tedbirler alıyordu.[264] Gittikçe artan Moğol baskısı Anadolu'ya güçlü bir Türkmen akını başlatmıştı. Yine bu baskının neticesinde Mevlânâ ailesi örneğinde görüldüğü üzere pek çok şeyh ve ilim adamı da Moğol tehdidinden kaçarak daha güvenli ve istikrarlı bir bölge olarak gördükleri Selçuklu topraklarına yerleşiyorlardı.[265] İlim ve din adamlarının göçleri, Selçuklu başkenti ve önemli şehirlerinde daha önce İbnü'l-Arabî ve Kirmanî gibi şeyhlerin atmış olduğu temelin üzerinde daha da parlak bir kültür ve irfan hayatının oluşmasına katkı sağlamıştı. Dindar bir kişi olduğu ifade edilen[266] Alâeddin Keykûbad, bu

261 M. Bayram, *Kirmânî,* s. 63.

262 Evhâdüddîn Kirmânî, *Rubâiler*, çev: Mehmet Kanar, İstanbul 1999, s. 237.

263 C. Cahen, *Anadolu,* s. 72.

264 Bu gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. O. Turan, *Türkiye,* s. 331-363; C. Cahen, *Anadolu,* s. 72-80.

265 Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD,* I (1970), s. 6-7; G.Ö. Bezer, "Güneydoğu Siyaseti", s. 109.

266 Mesela Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî, Alâeddin Keykûbad'la görüşmek için Anadolu'ya geldiği sırada Malatya'da rastladığı Necmeddin Razî'ye, *"her ne kadar padişahlara yaklaşmak doğru değilse de, bu genç,*

zümrelere verdiği destekle kültür ve irfan ortamının oluşmasına büyük katkı sağlamıştı.

Devletini ve kudretini her geçen gün biraz daha büyüten Alâeddin Keykûbad'ın, Moğollarla arasında bir tampon vazifesi gören Celâleddin Harezmşah'ı 1230'da Yassıçemen Savaşı'nda yenmesi bir anda Selçuklularla Moğolları karşı karşıya getirmişti.[267] Ancak bu tehdit güçlü iktidarı sayesinde Alâeddin Keykûbad devrinde yoğun olarak hissedilmedi. Fakat, Keykûbad'dan sonra başa geçen Gıyaseddin Keyhüsrev'in kötü yönetimi, devleti sonu alınamayacak felaketlere sürükledi. Yassıçemen Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte, Moğol baskısının da etkisiyle Anadolu'ya yoğun bir Türkmen akını başlamıştı. Sayıları her geçen gün daha da artan Türkmen nüfusunu idare etmekten aciz kalan iktidar, Türkmenleri kontrol altında tutabilmek gayesiyle bazı tedbirlere başvurdu. Bu tedbirler çerçevesinde Gıyaseddin Keyhüsrev Harezm Türkmenlerine karşı çok ağır ceza ve yaptırımlar uygulayınca, bu Türkmenler devletin aleyhine hareket etmeye başladılar. Zaten savaş sonrası ortaya çıkan kargaşa ortamından istifade ederek yağma hareketine girişmiş, gayri memnun bir zümre de vardı. Bu zümreye Türkmenler de eklenince iktidara muhalif büyük bir güç meydana geldi. Baba Resul isimli bir Türkmen babasının önderliğinde toplanan bu gayri memnun zümreler Anadolu Selçukluları için bir daha geri dönülemeyecek bir serüvenin başlangıcı haline gelecek bir isyan hareketine giriştiler.

Baba Resul'ün ismine nispetle Babaîler İsyanı adı verilen bu isyanın yegâne nedeni Türkmenlere karşı yapılan kötü muamele değildi. İsyanın iktisadî, sosyal, ekonomik ve siyasî pek çok sebebi vardı. İkta arazilerinin beyler tarafından özel mülkiyete dönüştürülmesi ve bu arada ortaya çıkan rant kavgasından halkın etkilenmesi köylü-devlet gerginliğini de beraberinde getirmişti.[268] Anadolu'ya yoğun olarak gelmekte olan Türkmenlerin hayat tarzları da Babaîler İsyanı'nın sebepleri arasında yer alıyordu. Yeni yurt bulmak amacıyla bölgeye gelmiş olan Türkmenler, çoğu zaman yer kavgası yüzünden birbirlerine düşüyorlardı.[269] Kavgalarına yerleşik zümreler tarafından aşağılanmaları ve ikinci sınıf insan muamelesi görmeleri de eklenince kargaşanın önü alınamaz hale geliyordu. Şehirli Türkler soy bakımından kendileri gibi Türk olan, ancak göçebe hayatını devam ettiren Türkmenleri aşağılıyorlardı. Devlet idarecilerinin de Türkmenleri dışlayıp İran unsuruna ağırlık vermeleri, her

---

dindar, ilimden tam nasibi olan, tasavvuf mensuplarına da bağlı bulunan bu sultanın himayesine gir, ona ve Anadolu (Rûm) halkına faydalı ol" (O. Turan, *Türkiye,* s. 392) şeklindeki tavsiyesi, Sultanın bu yönüne vurgu yapması bakımından önemlidir.

267 İbn-i Bîbî, I, 413-416.

268 Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü,* İstanbul 1996, s. 41; Reha Çamuroğlu, *Tarih, Heterodoksi ve Babaîler,* İstanbul 1999, s. 161.

269 A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 41.

fırsatta Türkmenlerden uzaklaşmaya çalışmaları bu zümrenin tepkisine neden oluyordu.[270]

İsyanın dinsel nedenlerinin başında, Anadolu'ya gelen Türkmenlerin büyük kısmının Müslüman olmakla birlikte halen eski inançlarını bünyelerinde barındırıyor olmaları gelmekteydi. Göçlerin başlamasıyla birlikte, XI. asırdan itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Türkmen kitleleri kendi inançlarını en iyi şekilde temsil ettiklerine inandıkları, daha ziyade eski "şaman"ları andıran ve "baba" unvanıyla tanınan din önderleri etrafında toplanmıştı. Aslında bu "baba"lar da merkezî iktidarla iyi ilişkiler içerisinde değillerdi. Göçebe köklerinden tamamen kopmamış, ama Müslüman yerleşik dünyayla ilişkileri sürecinde yeni bir dil ve anlatı oluşturmuş "babalar" Türkmen obaları arasında dolaşarak taraftar bulmaya çalışıyorlardı. Göçerlerin yaşadığı yerlerdeki mağaralarda hayatlarını sürdüren bu insanlar, bir zamanların kam ve şifacılarının yerini almışlardı. Üzüntü ve sıkıntılarından kurtulmak isteyenler, dertlerine deva arayanlar, barışmak isteyen kavgalılar onlara başvuruyorlardı.[271] Babalar, İslam'ın ince, teorik yapısını anlamayan, hatta pek çoğu okuma yazma dahi bilmeyen ve tüm iyi niyetlerine rağmen, İslam'ın kitabî gereklerini yerine getiremeyip kendi anladıkları tarzda bir yorum geliştiren[272] Türkmenler arasında faaliyet gösteriyorlardı.

Sözü edilen Türkmen babalarının en tanınmışlarından birisi Ebû'l-Bakâ Baba İlyas b. Ali el-Horasanî idi. İkinci göçler sırasında Moğol istilasının önünden kaçarak Anadolu'ya gelen ve ahalinin "Resul" diye hitap ettiği bu Türkmen "Baba"sı Amasya yakınlarındaki Çat köyüne yerleşmişti. Yazdığı muskalarla hastaları iyileştiriyor, geçimsiz eşlerin aralarını buluyordu; çevresindekileri etkileyecek fevkalade haller gösteriyordu.[273] İbn-i Bîbî'nin *"gençlik yıllarından beri adam aldatmaya ve mürit toplamaya meraklı bir şah-*

270 A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 41.

271 M. S. Polat, *aynı eser*, s. 189.

272 A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 46; R. Çamuroğlu, *aynı eser*, s. 165-166.

273 İbn-i Bîbî, Baba İshak'ın bu yönünü şöyle tarif etmektedir: *"Gençlik yıllarının başlarından, hayatının ilkbaharından beri kafasında insan aldatmak ve mürid avlamak sevdası vardı. Göz boyama ve büyü sanatında eli çabuk ve ustaydı. Başta şehirle ilişkisi az olan köylülerle, bilgisiz bir fakihten veya sözde bir müftüden duydukları en ufak bir yaldızlı söze aldanan, inançlarında itiraz etmek diye bir şey bulunmayan, onların sözlerine hiçbir şekilde karşı gelmeyen Türk topluluklarını davetle meşgul oldu. Her zaman gözü yaşlı, hali üzgün, vücudu zayıftı. Konuşurken kısık bir sesle konuşurdu.*

... Bir gün kimseye görünmeden Kefersud'dan ayrıldı. Uzun bir süre sonra sesi, Amasya'ya bağlı köylerin birinde duyuldu. O köye varışının ilk günlerinde köy halkının koyunlarının çobanlığını yaptı. Kendisini son derece dindar ve güvenilir birisi olarak gösteriyordu. Hiçbir yaratıktan az çok bir şey kabul etmiyor, her gün bulduğu yiyecek ile yetiniyordu. Güderken hayvanlara ve koyunlara şefkat gösteriyordu. Zühd ve takvada işi o dereceye vardırdı ki, kadın erkek bütün köy halkı ona inanma tuzağına düştü, onun maksat ve muradının kölesi oldu. Üzüntü ve sıkıntıya düşen bir kimse veya aralarına soğukluk ve düşmanlık düşen karı koca ona başvursa, o, onlara bir muska yazar, o zaman hemen sıkıntı huzura, soğukluk yakınlaşmaya ve düşmanlık da dostluğa dönerdi" (s. 49).

siyet" [274] olarak betimlediği Baba İlyas, Seyyid Ebû'l-Vefâ tarikatına mensup olup,[275] Dede Garkın adında bir Türkmen şeyhinin Anadolu'ya gönderdiği halifelerindendi.[276] Baba İlyas, A.Y. Ocak'a göre, İslamî kimliğinin altında çok derinlerde kalmış tipik bir şaman hüviyetini henüz kaybetmemiş bir Türkmen babasıydı.[277]

Baba İlyas, etrafında toplanan Türkmen zümrelerinin kendisine kutsiyet atfedip peygamber olarak kabul ettikleri bir şahsiyet olması hasebiyle onları kolayca etki altına alabiliyor ve ölümsüz olduğuna inandırabiliyordu. Bu sayede okuma yazma bilmeyen, gösterişsiz bir hayat süren Türkmen köylülerini kısa sürede etrafında toplamayı başardı. Faaliyetlerini bilhassa Türkmen nüfusunun en yoğun, ekonomik yönden en zayıf ve dinî cereyanlar bakımından en karmaşık bölgeler olan Amasya, Tokat, Çorum, Sivas, Yozgat, Adıyaman, Malatya, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye gibi yerlerde sürdürüyordu.[278]

Müritlerinin sayısının yeterli çoğunluğa ulaştığına kanaat getiren Baba İlyas, isyana en müsait bölgenin Güneydoğu olduğuna karar vererek, buradaki müridi Baba İshak vasıtasıyla isyanı başlattı. İsyan kısa sürede Anadolu'nun büyük bölümünü kapladı. İsyana Harezmşah Türkmenleri, Moğol baskısı sonucunda Selçuklu topraklarına yerleşen Türkmenler, maceraperestler ve yağmacılar, "*Bozkırlarda göçebe, yarı göçebe hayat süren, Türkmenlerle birlikte bulunan ve eski kam-ozanlara benzeyen babalar*" katılmıştı.[279]

Babaîler İsyanı'nda ilk saldırı beklenenin aksine Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'den geldi. Oruç Beğ'in naklettiğine göre, Gıyaseddin Keyhüsrev bir sebepten dolayı Baba İlyas'tan korkup asker gönderdi ve Babaîleri kılıçtan geçirdi.[280] Bunun sebebi Köre Kadı adındaki kadının, Gıyaseddin Keyhüsrev'e Baba İlyas'ın peygamberlik iddiasında bulunarak devlete karşı hayli asker topladığı ve halkı isyana teşvik ettiğine dair şikâyette bulunmasıydı.[281] Nişancı Mehmed Paşa, *"Şeyh Baba İlyas-ı Acem'in müritleri gayet çok olmağın huruc ihtimali vardır deyu Sultan Gıyaseddin katl-iâm itdi"* sözleriyle bu gerekçeyi açıklamaktadır.[282] Sultanın, Baba İlyas'ı bu şekilde ani bir saldırıyla Amasya'da sıkıştırması üzerine, Kefersud veya Adıyaman bölgesinde

274 İbn-i Bîbî, II, 49.

275 Âşıkpaşazâde, *Târih-i Âl-i Osman,* neşr.: Âli Bey, İstanbul 1332, s. 1.

276 Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l- Kudsiyye fi Menasibi'-l Ünsiyye,* haz.: A.Y. Ocak-İsmail E. Erünsal, Ankara 1995, s. 15. Dede Garkın hakkında bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/ Kolonizatör Derviş. Dede Garkın ve Emirci Sultan, Vefâîyye ve Yeseviyye Gerçeği*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

277 A. Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 96.

278 A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 115-116.

279 A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 55-63.

280 Oruç Beğ, 28.

281 Elvan Çelebi, 40-41.

282 Nişancı Mehmed Paşa, 110.

bulunan Baba İlyas'ın baş müridi Baba İshak, şeyhinin başına gelenleri haber alınca, sultanın vergi memurlarından birisinin kendisine yaptığı haksızlığı ve hareketleri bahane ederek ayaklanmayı başlatmıştı.[283] Baba İshak'ın büyük çoğunluğu Türkmenlerden müteşekkil ordusu ilk önce Kefersud'u ele geçirdi. İbn-i Bîbî, Baba İshak komutasındaki askerleri şu şekilde betimlemektedir:

> *... karınca ve çekirge gibi her köşeden harekete geçtiler, arı kümesi gibi kaynayıp uğuldamaya başladılar ... . Önce eşkıyanın doğduğu, taraftarlarının, adamlarının ve müritlerinin toplandığı o köyü ateşe verdiler. Duman gibi çevreyi ve etrafı sardılar. O melunun emri gereğince davete uyarak arkalarına düşenlere hayat hakkı verdiler. Onu tanımayanları, inkâr edip karşı gelenleri hiç korkup çekinmeden yok ettiler İlerledikçe o fitnelerin adamlarının ve askerlerinin kalabalığı artmaya başladı.*[284]

Kalabalık isyancı grubu Kefersud'dan sonra sırasıyla Adıyaman, Gerger ve Kahta'yı ele geçirdi. Her geçen gün kalabalığın biraz daha büyüdüğünü gören Malatya Valisi Muhyiddin Ali Şir topladığı askerlerle Baba İshak'ın karşısına çıktıysa da bir başarı elde edemedi. Türkmenler Emir Ali Şir'in ordusunu bozguna uğratarak ilerleyişlerini sürdürdüler.[285]

Diğer taraftan, Baba İlyas Selçuklu tazyikiyle sıkıştığı Amasya Kalesi'nden Baba İshak'a iki haberci göndererek Amasya tarafına gelmemesini bildirdi. Ancak, Baba İshak, yanındaki Türkmenlerin "peygamberlerini esaretten kurtarma hevesiyle geri dönmek istememelerinden dolayı" elçileri dinlemeyip Amasya'ya doğru hareketine devam etti.[286] Öncü kuvvetleri vasıtasıyla Sivas'ta Selçuklu ordusunu yenilgiye uğratarak Sivas-Tokat yolundan Amasya'ya doğru ilerledi. İsyancıların ilerleyişi, saltanatından endişe duyan sultanı Konya'yı terk ederek Kubadabad sarayına sığınmak zorunda bırakmıştı.[287]

Selçuklu ordusu bir taraftan Baba İshak'ın başını çektiği kalabalık isyancı grubunu karşılamaya hazırlanırken bir taraftan da isyanın sembolü haline gelen Baba İlyas'ı Hacı Mübarüziddin Armağanşah kumandasındaki birlikle Amasya Kalesi'ne sıkıştırmayı başardı. Baba İlyas, yanında bulunan müritlerine her ne kadar kendisinin bir peygamber olduğunu ve bu zorlu durumdan herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmaksızın kurtulacaklarını söylediyse de saldırı sırasında yaralanması yanındakileri büyük hayal kırıklığına uğrattı.[288] Durumdan istifade eden Armağanşah ani bir hücumla Baba İlyas'ı yakaladı ve öldürüp cesedini surlara astı. Ancak bu bile peygamber olarak kabul ettikleri önderlerini kurtarmak için Amasya'ya gelen Baba İshak ve

283 Elvan Çelebi, 47-48; A. Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 126.

284 İbn-i Bîbî, II, 50.

285 İbn-i Bîbî, II, 50-51; V. Gordlevski, *aynı eser,* s. 181.

286 A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 128.

287 İbn-i Bîbî, II, 51.

288 İbn-i Bîbî, II, 51; A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 128; C. Cahen, *Anadolu,* s. 143.

yanındaki isyancı grubu ikna etmeye yeterli olmamıştı. Bunlar kendilerine teslim olmaları çağrısı yapan Armağanşah'ın bu teklifine *"şeyhlerinin tanrı katına gittiğini söylemek suretiyle"* karşı çıktılar ve savaşmaya devam ettiler. Çetin bir çarpışma sonrasında Hacı Armağanşah'ı öldürmeyi başardılar.[289] Bu şekilde bir anlamda şeyhlerinin intikamını da almış olan isyancılar daha sonra Konya'ya yöneldiler. Hacı Armağanşah'ın ölümü sultanı yeni tedbirler almaya sevketmişti. Sultan, komutanlarından Emir Necmeddin'i isyancıları karşılamakla görevlendirdi. Emir Necmeddin, Baba İshak'ı Malya Ovası'nda karşıladı. Frenklerden de destek almış olan Selçuklu ordusu çetin bir savaş sonucunda Baba İshak'ı öldürüp isyancıları dağıtmayı başardı.[290] İsyanın bastırılmasından sonra Babaî hareketine mensup olduğu bilinen kişiler ülkenin her tarafında sıkı bir takibata uğratıldı.

Selçuklu siyasî idaresini ve ordusunu bu şekilde sıkıntıya sokan ve ancak dışarıdan yardım alınması suretiyle bastırılabilen Babaîler İsyanı, Türk-İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu isyan sonucunda siyasi açıdan Selçuklu ordusunun ve idaresinin zayıflığı ortaya çıkmış, Anadolu'ya girmek için fırsat kollayan Moğollar isyandan sonra buradaki baskılarını artırmış, üç yıl sonra da Kösedağ Savaşı'nda Selçuklu ordusunu bozguna uğratarak kendi egemenliklerini kurmuşlardır.[291]

Babaîler İsyanı'nın sadece siyasî sonuçları olmamış, isyan aynı zamanda eski geleneklerini sürdüren göçebe Türkmen kitleleri ile merkezî idareyi benimseyen devlet başkanları arasındaki çarpışmanın en büyük örneğini ve kendisinden sonra da yüzyıllarca devam edecek isyanların dayanak noktalarından birini teşkil etmiştir.

Anadolu Selçukluları Kösedağ'da aldıkları yenilgi neticesinde siyasî otoritelerini kaybetmiş olsalar da Anadolu'da dinî ve kültürel hayat tüm canlılığıyla devam ediyordu. Bir yandan siyasî mücadelelerin getirdiği huzursuzluk ve güvensizlik ortamı, bir yandan Moğol baskısı halkın büyük kısmını tarikatlara yöneltmişti.[292] Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî, Sadreddin Konevî, Necmüddin Dâye, Burhaneddin Kaniî, Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre bu dönemde halkın yoğun olarak ilgi gösterdiği şahsiyetlerden bazılarıydı.

289 İbn-i Bîbî, II, 51; A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 133, R. Çamuroğlu, *aynı eser,* s. 176.

290 İbn Bîbî, II, 52-53; Elvan Çelebi, 55.

291 F. Köprülü-F. Babinger, *aynı eser,* s. 57.

292 Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin,* İstanbul 1999, s. 19.

Mevlânâ Ailesi ve Mevlevîlik

Düşünceleri ve yaşam tarzıyla gerek yaşadığı dönemde, gerekse sonraki yıllarda beylikler ve Osmanlı coğrafyasında etkisi en fazla hissedilen tarikatlardan birisi olan Mevlevîyye'nin temelini atan Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî 30 Eylül 1207'de Belh'de doğdu. Sultanü'l- Ulema unvanıyla tanınan babası Bahaeddin Veled, Hatiboğulları adı verilen soylu bir sülaleye mensuptu. Bahaeddin Veled, Mevlânâ üç yaşındayken, artan Moğol baskısı yüzünden Belh'ten Nişabur'a göç etmek zorunda kaldı. Bu yolculuk sırasında yolda karşılaştıkları meşhur Ferideddin Attâr'ın *İlahi-nâme* isimli eserini küçük Mevlânâ'ya ithaf ettiği rivayet edilir.[293]

Bahaeddin Veled Belh'ten ayrıldıktan sonra Nişabur'a, oradan da Bağdat'a gitti. Bağdat'ta Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî ile görüştü, ardından Kûfe yoluyla Mekke ve Medine'ye geçip haccını eda ettikten sonra Şam-Halep-Malatya yoluyla Erzincan'a geldi. Erzincan'dan sonraki durak olan Malatya'ya geldiklerinde Mevlânâ'nın on sekiz yaşında olması bu yolculuğun yaklaşık on beş yıllık bir süreci kapsadığını gösterir. Mevlânâ, Malatya'dayken Gevher Hatun'la evlendi. Aile daha sonra etrafında pek çok sufî topladığı anlaşılan Alâeddin Keykûbad'ın davetiyle Konya'ya yerleşti. Bahaeddin Veled'in, Konya'da bulunduğu dönemde, daha önce Bağdat'ta görüştüğü, fütüvvet teşkilatını yaymak amacıyla Anadolu'ya gelmiş olan Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî ile bir kez daha görüştüğü rivayet edilir.[294]

Asıl ününü babasının ölümünden sonra kazanacak olan Mevlânâ, üç yaşından yirmi yaşına kadar babasının himayesinde yetişmişti. Bahaeddin Veled oğluna tasavvuf konularında dersler veriyordu. Onun ölümünden sonra, Konya'da bulunan bir diğer önemli mutasavvıf Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî Mevlânâ'nın hocalığını üstlendi. Kalenderîyye'ye mensup olan Seyyid Burhaneddin, rivayete göre herkesin gönlünden geçenleri biliyordu ve Mevlânâ'ya Şems'in Konya'ya geleceğini haber vermişti.[295]

Mevlânâ'ya dokuz yıl hocalık yaptığı bilinen bu şahsın ölümünden sonra beş yıl yalnız kalan Mevlânâ 1244 yılında Şems-i Tebrizî ile tanıştı. Şems, Mevlânâ'nın hayatında çok önemli bir yere sahip oldu. Tebriz'de sepet ve zembil dokuyup "velîlikte ve kalp sırrını bilmede zamanın bir tanesi olan"[296] Ebû Bekir Selebaf'ın müridi olan Şems seyr ü sulûkunu tamamladıktan sonra vecd ve heyecanını paylaşabileceği bir dost aramış, tüccar kılığına girerek diyar diyar dolaştığı halde bir türlü aradığı muhabbet ehli zatı

293 B. Fürüzanfer, *Mevlânâ Celâleddin,* çev: F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1997, s. 97-99.

294 Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-Ârifîn,* I, çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1995, s. 177-180.

295 A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin,* s. 45-48.

296 Eflâkî, I, 254.

bulamamıştı.[297] Şam'a uğradığı sırada Evhadüddîn Kirmanî ile görüşmüş, görüşme esnasında Kirmânî Şems'e Konya'ya gidip Mevlânâ ile tanışmasını tavsiye etmişti. Şems bu tavsiye üzerine derhal Konya'ya geldi ve Şekerciler Hanı'nda Mevlânâ ile görüştü.[298]

Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizî ile buluşması, Eflâkî Dede'nin ifadesine göre, aralarında tarifsiz bir muhabbet meydana getirmişti.[299] İkili arasında günden güne artan muhabbet Mevlânâ'nın Şems ile sohbet etmek haricinde her türlü faaliyeti bırakması, bu arada talebelerini de ihmal etmesiyle neticelendi. Bu süreçte gelişen olayları Eflâkî ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Mevlânâ, Şems ile tanıştıktan sonra laliş sarığını sardı, hindibâri feracesini giydi, şiire, semâya ve Şems'in sohbetlerine devam etmeye başladı. Mevlânâ bu süreçte yaşadığı duygularını, *"Ben bir memleketin zahidi ve bir minberin vâizi idim: Gönlümün kazası beni sana ellerimi çırpıp gelen bir âşık yaptı"*[300] dizeleriyle dile getirmektedir.

Mevlânâ'nın sürekli Şems ile vakit geçirmesi öğrencileri başta olmak üzere yakın çevresi arasında tepkiyle karşılandı. Bu şikâyetlere bazı dedikodular da eklenince Şems bir gün aniden ortadan kayboldu. Şems'in ortadan kaybolması öğrenciler açısından sorunun çözülmesi bir yana daha kötü sonuçlar doğurdu. Zira Mevlânâ, üzüntüsünden hiç kimseyle görüşmez olmuştu. Mevlânâ'nın bu şekilde büsbütün perişan bir hal alması üzerine oğlu Sultan Veled, Şam'a giderek Şems'i buldu, meydana gelen olaylar için af dileyerek, tekrar Konya'ya gelmeye ikna etti.[301] Mevlânâ ile Şems arasındaki yakın dostluk ve sohbet tekrar başladı. Ancak tekrar dedikodular çıkmaya başlayınca Şems bir daha ortaya çıkmamak üzere yeniden kayboldu. Eflâkî, Şems'in Mevlânâ ile yakınlaşmasını çekemeyenler tarafından öldürüldüğünü söylemektedir.[302] Şems'in tekrar ortadan kaybolması Mevlânâ'yı derinden etkiledi. Acısını biraz olsun dindirmek için Şems'in müridi Selahaddin Zerkûbî ile muhabbete başladı. Selahaddin Zerkûbî, ümmi bir zat olup aşırı derecede riyazete düşkündü. Mevlânâ'nın Selahaddin Zerkûbî ile geliştirdiği muhabbetin de Şems'in düşmanlarının

297 Eflâkî, II, 191; A. Câmî, 639. Eflâkî, Şems'in ilmini geliştirmek maksadıyla şehir şehir dolaşmasından dolayı "Şems-i Perende" adını aldığını ifade eder.

298 Eflâkî, II, 192-193.

299 Eflâkî, Mevlânâ'nın bu muhabbeti şu dizelerle dile getirdiğini ifade eder: *Şah ve dilber olan Şems-i Tebrizi bütün şahlığı ile / Bizim canımızın muhafızı (candâr) idi* (Eflâkî, I, 274).

300 Eflâkî, II, 199.

301 H. Ritter, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Etrafındakiler", *TM,* VII-VIII (1942), s. 275; B. Fürüzanfer, s. 199-200; Görüşmenin detayı için bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, "Mevlânâ Şems ile Altmış İki Yaşında Buluştu", *ŞM,* III (1959), s. 156-161.

302 Eflâkî, II, 264-275. *Nefâhat* müellifi, Şems'in aralarında Mevlânâ'nın ortanca oğlu Alâeddin'in de bulunduğu bir grup tarafından öldürülmek istendiğini ve bu suikast sırasında 1247 yılında ortadan kaybolduğunu yazmaktadır (bkz. Câmî, 642).

tepkisini çektiği anlaşılmaktadır. A. Gölpınarlı, bu şahısların tıpkı Şems gibi Selahaddin için de iftiralara başladıklarını, hatta onu ortadan kaldırmayı planladıklarını yazar.[303] Bütün bu gerginliklere ve çekememezliğe rağmen Selahaddin ile Mevlânâ arasındaki dostluk on yıl boyunca devam etti. A. Schimmel, bu dostluğun akrabalığa dönüşmesi için Selahaddin'in kızının Sultan Veled ile nikâhlandığını söylemektedir.[304] Bu sürecin sonunda Mevlânâ, talebesi Çelebi Hüsameddin ile sohbetlere devam etmiş ve meşhur *Mesnevi*'sini yazmıştır.[305] *Mesnevi*'nin bitimiyle iyice yorgun düşen Mevlânâ hararet hastalığının pençesine düştü ve 12 Aralık 1273'te vefat etti.

Moğol istilası sonrasında Anadolu'nun siyasî açıdan son derece istikrarsız olduğu bir dönemde yaşayan Mevlânâ gerek yaşam tarzı, gerekse fikirleri sayesinde toplumun nabzını tutmuş, verdiği eserleriyle kültür hayatının gelişmesine hizmet etmişti. Mevlânâ irfan, tahakkuk, aşk ve cezbenin ön planda olduğu bir tasavvuf anlayışını benimsemiştir. A.Y. Ocak, Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde Anadolu'da üç farklı anlayışın varlığından söz etmektedir. Bunlardan ilki Muhyiddin Arabî ve talebesi Afifeddin Tilemsânî tarafından Anadolu'ya taşınan İspanya ve Kuzey Afrika ekolüdür. İkinci anlayış Orta Doğu, yani Mısır, Suriye ve Irak yoluyla gelmiştir. Bu bölge birbirinden çok farklı Sühreverdîlik, Cavlâkîlik, Vefaîlik gibi tasavvuf akımlarının çıkış bölgesidir. Üçüncü ve son anlayışsa, Orta Asya ve Azerbaycan bölgesinden gelen tasavvuf anlayışıdır. Bu bölgeden Anadolu'ya Kübrevîlik, Haydarîlik, Melâmetîlik ve Yesevîlik tarikatları gelmiştir. Bu anlayışlardan İspanya ve Kuzey Afrika mektebi ahlakçı, Irak anlayışı zühdçü, Türkistan ve İran mektebiyse cezbeci bir yapıya sahiptir.[306] Mevlânâ sözü edilen bu anlayışların hemen hepsini yaşayışında uygulamakla beraber, Sadreddin Konevî'nin de etkisiyle en fazla İbnü'l-Arabî tarafından ortaya konulan vahdet-i vücud anlayışını benimsemiştir. Mevlânâ, insanın Allah'ın yeryüzündeki tecellisi olduğuna inanmış, Sadreddin Konevî ile sohbetlerinde bu konu üzerinde durmuştur. Mevlânâ'yı vahdet-i vücud anlayışından sonra en fazla etkileyen ikinci anlayış Necmeddin Kübra'ya izafe edilen Kübrevîyye tarikatının Anadolu'ya getirmiş olduğu zühd anlayışıdır. Zühd anlayışının Anadolu'daki temsilcileri, 1221 tarihinde Moğollar tarafından öldürülen Necmüddin Kübra'nın talebeleri olan Sadeddin-i Hamevî, Seyfeddin Beharzî ve Baba Kemal Hocendî'dir. Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled, hocası Seyyid Burhaneddin Muhakkık

303 A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin,* s. 107.

304 Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş: Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî,* çev: Senâil Özkan, İstanbul 1999, s. 27.

305 Mesnevî'nin ilk on sekiz beyitini bizzat Mevlânâ yazmış, bundan sonraki kısmıysa Mevlânâ söylemiş, Hüsameddin Çelebi yazıya dökmüştür.

306 A.Y. Ocak, "Bir XIII. Yüzyıl Sufîsi Olarak Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî", *V. Milli Mevlânâ Kongresi,* Konya 1989, s. 89, 141.

ve ünlü mutasavvıf Necmüddin Dâye de bu anlayışın diğer temsilcileridir.[307]

Mevlânâ, Şems vasıtasıyla Melâmetîlik ve Kalenderîlik anlayışını da benimsemiştir. Şems'in insanlara tepeden bakan, dünya malını önemsemeyen tavırlarının Mevlânâ'yı oldukça etkilediği anlaşılmaktadır. Onun ayrıca, bu meşrebi benimseyen Cavlâkîliğin kurucusu Şeyh Cemâleddin Sâvî'nin halifelerinden Ebûbekir Niksârî ve Haydarî şeyhi Hacı Mübarek Haydarî ile yakın dostluk ilişkileri kurduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte Buzağı Baba olarak da bilinen Şeyh Baba Merendî'nin aşırı cezbeci hareketlerini pek tasvip etmemesi, onun cezbeye ancak bir dereceye kadar müsamaha gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.[308]

Eflâkî'de yer alan bazı ifadeler Mevlânâ'nın İslam dininin temel esasları olan oruç, namaz gibi hususlarda da son derece hassas olduğunu ortaya koymaktadır. Onun çocukluğundan beri oruç konusunda çok hassas olduğu, ibadet hayatında namaza önem verdiği, hatta farz ibadetlerin yanında sünnete de çok itina gösterdiği ifade edilir.[309]

Mevlânâ böylesine karışık bir dönemde, sosyal kargaşanın had safhada olduğu bir süreçte Moğollarla Selçuklular arasında bir barış ortamı oluşturmaya çalışmıştı. Eflâkî'ye inanmak gerekirse, İlhanlı hükümdarı Hülagü, Mevlânâ'nın hürmetine Konya'yı işgalden vazgeçmiş, böylece Selçuklu başkenti yağmalanmaktan kurtulmuştu. Gerçekten de Mevlânâ'nın Moğollarla arasını daima iyi tuttuğu, sohbet ortamında Moğolların putperestliği söz konusu edildiği zaman buna karşı çıkarak, onların putperest olmadıklarını söylediği bilinmektedir.[310] Mikail Bayram Moğollara karşı bu uzlaşmacı tutumu dolayısıyla Mevlânâ'yı Moğol ajanı olmakla itham etmiştir.[311]

Mevlânâ'nın her şart altında barış isteyen, insanlar arasında dostluk bağlarını kuvvetlendirmeye çalışan karakteri onun Moğollara karşı olan tavrını çok daha güzel ifade etmektedir. Zira Mevlânâ'nın pek çok Türkmen beyi tarafından ziyaret edildiği, onlara ihsanlarda bulunduğu da bilinmektedir.[312]

---

307 A.Y. Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar,* s. 92.

308 Eflâkî, I, 597; A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin,* s. 153-167; A.Y. Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar,* s. 92.

309 Mevlânâ'nın bu hasletleri ve Sünnî bir yaşama sahip olduğuna dair bir yorum için bkz. S. Kara, *aynı eser,* s. 244-247.

310 İsmail Aka, "Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-Ârifîn*'inde Türkler ve Moğollara Dair Bazı Kayıtlar", *TDA,* sayı: 100 (Şubat 1996), s. 89.

311 Mikail Bayram, *Ahî Evren ve Ahî Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya 1991, s. 94-94; aynı yazar, *Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahî Evren-Mevlânâ Mücadelesi,* Konya 2005, s. 198-203. Bu iddialara verilen bir cevap olarak bkz. Osman Nuri Küçük, "Mevlânâ'nın Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları I", *Tasavvuf,* sayı: 11 (Temmuz-Aralık 2003), s. 259-322; aynı yazar, "Mevlânâ'nın Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları II", *Tasavvuf,* sayı: 12 (Ocak-Haziran 2004), s. 173-195.

312 Faruk Sümer, "Mevlânâ ve Oğullarının Türkmen Beyleriyle Münâsebetleri", *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri, Bildiriler,* Ankara 1973, s. 44; S. Kara, *aynı eser,* s. 248-252.

Bu durum göz önüne alındığında Moğol kumandanlarıyla görüştüğü için Mevlânâ'yı Moğol ajanı olarak nitelendirmek çok sert ve gereksiz bir yorum olsa gerek.

Mevlânâ Celaleddin'in tesirleri oğlu Sultan Veled ve torunları vasıtasıyla ölümünden sonra da devam ettirilmiştir. Sultan Veled'in bir tarikat haline dönüştürdüğü Mevlevîlik gerek Anadolu beylikleri, gerek –geç dönemde bile olsa– Osmanlı topraklarında yayılma imkânı bulmuştur. Bilhassa tarikatın üçüncü şeyhi olarak kabul edilen Ulu Arif Çelebi devrinde Mevlevîlik geniş bir sahayı etkisi altına almış, bu dönemden başlamak üzere Karaman, Beyşehir, Aksaray, Akşehir, Sivas, Afyon, Amasya, Niğde, Tokat, Denizli, Antalya, Bayburt, Erzurum, Kahire, Lefkoşe, Selanik, Belgrad gibi şehirlerde Mevlevîhaneler açılmıştır.[313]

Mevlânâ'nın sonraki dönemde etkisini devam ettirmesine olanak sağlayan bir diğer etken de yazdığı eserlerdir. Onun en fazla tanınmış iki eseri *Mesnevî* ve *Divân-ı Kebir*'dir. Altı cilt olarak kaleme alınan *Mesnevi* Mevlânâ'nın dine bakışını ve tasavvufî hikmetleri içermektedir. Diğer eserlerinde de Mevlânâ'nın düşünce yapısı hakkında bilgi bulmak mümkündür. Mesela *Rubailer*'de Allah aşkını cezbeli bir şekilde dizelere dökmüş, *Fîhî Ma Fîh*'de vahdet-i vücud anlayışına yakın bir tarzda Allah sevgisini, peygamber sevgisini ön plana çıkarmış, *Mecâlis-i Sab'a*'daysa insanlığın doğuşundan itibaren meydana gelen ibret verici olayları yedi vaaz şeklinde ortaya koymuştur.

Sadreddin-i Konevî ve Anadolu'da Ekberîyye'nin Yayılması

Mevlânâ ile aynı dönemde Anadolu Selçukluları topraklarında faaliyet gösteren bir diğer tanınmış mutasavvıf, I. İzzeddin Keykâvus'un hocası Şeyh Mecdüddin İshak'ın oğlu olan Sadreddin Konevî'dir. Konevî, babasının ölümü üzerine daha çocuk denilebilecek yaştayken, annesiyle evlenen İbnü'l-Arabî'nin talebesi olmuş, ilerleyen dönemde İbnü'l-Arabî ile temsil edilen vahdet-i vücud felsefesinin en büyük temsilcilerinden birisi olmuştur. İbnü'l-Arabî, arkadaşı Mecdüddin İshak'ın emaneti olan Konevî'yi yanından hiç ayırmamış, onu Şeyh Evhadüddin Kirmanî'ye emanet ettiği sırada, *"Sadreddin'e olan muhabbetimi biliyorsunuz. O benim için gerçek bir oğul gibidir. Hatta bu ne kelime, benim gözümde nesep itibarıyla çocuğum olandan daha sevgilidir. Onunla benim aramda birçok akrabalık bağı vardır. O benim çocuğum, müridim ve talebemdir. Ayrıca aramızda pek çok yıllık bir sohbet de vardır. Onun için babanın çocuğuna, şeyhin müridine, hocanın talebesine karşı olan vazifelerini ifa ettim ve artık hiçbir engelin kalmayaca-*

313 A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 335.

ğı bir derecede anlayışın ve sohbetin meyvesini aldım. Onun zahirini ilim ve faziletlerle tezyin ettim, onun bâtınından gelen, yani hakikat sırları ve seyr ü süluk hallerine bağlı olan da güzeldir ve hidayet ve istikâmet sayesinde tamamlanmıştır. Allah bu tahkiki size nakletti. Bu şimdi sizin mülahaza ve cevabınıza bağlıdır"[314] demek suretiyle kendisi için ifade ettiği değeri ve onun ne kadar özel bir öğrencisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu ifadelerden aynı zamanda, İbnü'l-Arabî'nin Şam'a yerleşmesi üzerine Konevî'nin Evhadüddin Kirmânî'ye intisap ettiği anlaşılmaktadır.[315]

Sadreddin Konevî'nin Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ile de yakinen görüştüğü bilinmektedir. Her ne kadar başlangıçta Mevlânâ'nın bazı görüşlerine karşı çıkmış olsa da daha sonraki dönemde Şeyh Siraceddin'in de etkisiyle Mevlânâ'ya yakınlaşmıştır. C. Addas, Konevî'nin, Şeyh Necmeddin Kübrâ'nın Sadeddin bin Hameveyh ve Necmeddin Razî isimli iki halifesiyle de görüştüğünü yazmaktadır.[316]

Sadreddin Konevî gerek fikirleri, gerekse yetiştirdiği talebeleri vasıtasıyla Anadolu Selçukluları dönemi Konya'sında önemli bir konuma sahip olmuştur. B. Fürüzanfer, onun Konya'nın en büyük şeyhi ve bilgini olarak kabul edildiğini, İbnü'l-Arabî'nin evlatlığı olması dolayısıyla da Şeyh-i Kebir unvanıyla anıldığını ifade etmektedir.[317] Konevî asıl şöhretini İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücud felsefesinin en büyük temsilcilerinden biri olması hasebiyle kazanmıştır. Câmî, onun, İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücud'a dair görüş ve sözlerini akla ve şeriata uygun gelecek şekilde şeyhinin maksadını iyice anlamış olarak güzelce yorumladığı kanaatindedir.[318] Konevî, bu görüşlerini daha ziyade Arapça olarak kaleme aldığı tasavvufa dair eserleriyle devam ettirmiştir.[319] Bu nedenle, Konevî'nin hemen hemen bütün eserleri, Ekberî irfanının esaslarını açıklamaya yöneliktir. Bu eserler, İbnü'l-Arabî ekolünün takipçileri üzerinde o kadar derin izler bırakmıştır ki, İslam âleminin doğusunda, İbnü'l-Arabî'nin temsilcisi Sadreddin Konevî olarak görülmüştür. Konevî, İbnü'l-Arabî irfanına sadece şekil ve belirgin bir çerçeve vermekle kalmamış, *vahdet-i vücûd* tabiriyle şöhret bulmasını ve fikirlerinin talebeleri vasıtasıyla İran ve Türkiye'de yayılmasını da sağlamıştır. C. Addas, Konevî'nin, Ekberî irfanın İslam âleminin doğusunda yayılmasında

314 C. Addas, *aynı eser,* s. 237.

315 Konevî'nin vasiyetinde, talebelerinden, Şeyh Evhadüddin'in seccadesini kabrinin üzerine sermelerini istemesi, yine bir talebesine yazdığı mektupta, Evhadüddin Kirmânî'nin bazı vechelerden kendisinin şeyhi olduğu ve iki yıl süresince Şiraz'da onun hizmet ve sohbetinde kaldığını açıklaması bunun en güzel göstergesidir (C. Addas, *aynı eser,* s. 238)

316 C. Addas, *aynı eser,* s. 239.

317 B. Fürüzanfer, *aynı eser,* s. 301-302.

318 Câmî, 769.

319 M. Tahralı, "İbnü'l-Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri", s. 71.

önemli bir işlev gördüğünü ifade etmekte, onun Evhadüddin Kirmânî'nin de müritlerinden birisi olarak, bu irfanın, Şiî muhite intikalinde büyük pay sahibi olduğunu belirtmektedir.[320]

Sadreddin Konevî'nin Anadolu sahasındaki en önemli halifelerinden birisi Fahreddin Irakî olmuştur. 1213 yılında Hemedan'da doğan Irakî, çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim görmüştü. Döneminde revaçta olan bilimleri öğrendikten sonra, Hemedan'daki Şehristan Medresesi'nde ders vermeye başlamıştı. Yine medresede ders verdiği bir gün, Kalenderîlerden bir cemaat Hemedan'a uğradığında, Fahreddin-i Irakî, bunların arasındaki aşk meşrebi fazla olan yakışıklı bir çocuğa ilgi duyarak, sarığını cübbesini bırakıp bu Kalenderîlerin peşine düştü.[321] Uzun müddet bu Kalenderîlerle birlikte dolaştı. Hindistan'daki Multan kasabasına giderek Şeyh Bahaeddin Zekeriyya Moltanî'ye intisap etti. Şeyhine yirmi beş yıl hizmet ettikten sonra kızıyla evlendi.

Zekeriyya Multanî'nin ölümünden sonra Multan'dan ayrılarak Anadolu'ya geldi ve Sadreddin Konevî'nin hizmetine girdi.[322] Hindistan'da bulunduğu dönem hakkında şimdilik yeterli bir bilgi olmamakla birlikte, Irakî'nin Anadolu ve Mısır'da devlet yöneticileriyle yakın dostluk kurduğu, merkezî iktidara yakın olmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Mesela, Konya'da bulunduğu süre içerisinde Muîneddin Pervâne ile yakın dostluk kurmuştu. Muîneddin Pervâne'nin Konya'da bulunduğu müddetçe onu koruması, intisap etmesi, daha sonra da Tokat'ta bir zaviye yaptırarak buraya yerleşmeye ikna etmesi bu dostluğun en belirgin göstergesidir.[323]

Fahreddin Irakî, Muîneddin Pervâne'nin Moğollar tarafından idam edilmesi üzerine Mısır'a gitti. Burada da Baybars'la iyi ilişkiler kurdu, Baybars tarafından kendisine *Şeyhu'ş-Şüyuh* unvanı verildi. Fakat burada da uzun süre kalmadığı anlaşılmaktadır. Bütün bu itibarına rağmen çevresinden aldığı tepkiler sebebiyle ömrünün sonlarına doğru Şam'a gitti ve ömrünün kalanını bu şehirde geçirdi. Fahreddin Irakî, Ekberî felsefesinin en büyük temsilcilerinden birisiydi. Sadreddin Konevî'den aldığı bu neşveyi, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'inden ilham alarak yazdığı *Lemâat* adlı eserinde işlemişti.[324]

---

320 C. Addas, *aynı eser,* s. 234, 238. Addas'ın ifadesine göre, "*... İbnü'l-Arabî'den tevârüs ettiği Arap ve Kirmânî'den tevârüs ettiği İran maneviyatının bu iki akımı arasında bir kavşak işlevi yüklenmeye hazırlamıştı. Nitekim, kendisi birçok defa şöyle söylemiştir: 'Ben, iki annenin sütüyle büyüdüm'*".

321 Câmî, 817.

322 Orhan Bilgin, "Fahreddin Irakî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 12, İstanbul 1995, s. 85.

323 Eflâkî, I, 618-619; B. Fürüzanfer, *aynı eser,* s. 315; A.Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 77.

324 C. Addas, *aynı eser,* s. 240.

Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik

Hacı Bektâş-ı Velî, bir Vefaî şeyhi olarak günümüze en fazla etki eden şahsiyetlerden birisidir. O, Yesevî geleneğiyle de ilişkilendirilmesi hasebiyle Türk tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. Şeyhin bu önemli konumu sebebiyle Türkiye'de pek çok araştırmacı değişik maksatlarla da olsa bu konuya eğilme gereğini hissetmiş, Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatını ve etkilerini konu alıp birbirinden çok farklı yorumlar ihtiva eden çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ancak burada Hacı Bektâş-ı Velî üzerine yapılan bu çalışmaların değerlendirilmesine girilmeyecek, onun Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi üzerindeki etkisine değinilecektir.

Kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hacı Bektâş-ı Velî'nin 1200'lerde doğduğu tahmin edilmektedir. Hayatını konu edinen *Vilâyetnâme*'de, Hacı Bektâş-ı Velî'nin Nişabur'da doğduğu, babasının İmam Musa Kazım soyundan Seyyid Muhammed b. Musa es-Sani, annesininse Şeyh Ahmed adında bir bilginin kızı Hatem Hatun olduğu ifade edilir.[325] Çocukluk devresini Nişabur'da geçirdikten sonra, babası onu Lokman Perende'ye götürmüş, Lokman Perende ona Hoca Ahmed Yesevî yolunu öğretmiştir.[326] *Vilâyetnâme* yazarına göre Lokman Perende ona bir ders esnasında gösterdiği bir keramet neticesinde "Hünkâr", hac esnasında gösterdiği bir keramet neticesinde de "Hacı" unvanlarını vermiştir.[327]

Hacı Bektâş-ı Velî, Lokman Perende'nin yanında tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra hocasının halifesi sıfatıyla önce Bedahşan'a, ardından da Anadolu'ya gelmiştir. Hacı Bektâş'ın Anadolu'da ilk olarak nereye gittiği konusunda yeterli bilgi yoktur. *Vilâyetnâme* yazarı onun doğrudan Suluca karahöyük'e yerleştiği kanaatindedir. Buna göre Mekke, Medine, Kudüs ve Halep yolu üzerinden Suluca Karahöyük'e gelmiş, burada onu Yunus Mukrî oğullarından İdris Hoca'nın hanımı Fatma Bacı karşılamıştır.[328]

Bektâşî geleneğindeki yaygın inanışa göre, Hacı Bektâş-ı Velî, uzunca bir süre Çepni Türkmenlerinden olduğu söylenen İdris Hoca'nın evinde kalmıştır. Hacı Bektâş'ın geldiği dönemde, ülke genelinin aksine, Cacaoğlu

---

325 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî,* 1-4.

326 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî,* 5; F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 50; S. Vryonis, *aynı eser,* s. 369.

327 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî,* 6.

328 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî,* 20-27. *Vilayetnâme*'de Hacı Bektâş'ın gerek Anadolu'ya gelişi, gerek Anadolu'da karşılanışı ile alakalı keramet motifleri üzerine bina edilmiş bazı rivayetler vardır. Hacı Bektâş'ın Anadolu'ya güvercin donunda gelmesi, Karaca Ahmed'in bir duvara binerek onu karşılaması, Anadolu erenlerinin onun gelişine engel olmak istemeleri bu tarz motifler arasında gösterilebilir. Burada sözü edilen Fatma Bacı'nın kimliği de oldukça tartışmalı bir konudur. Zira İdris Hoca'nın hanımı olarak gösterilen bu şahsın, yukarıda kendisinden söz edilen Evhadüddin Kirmanî'nin kızı Fatma Bacı'dan başkası olmadığı âşikârdır. Fatma Bacı ise, ahîlik içerisinde önemli yer tutan Ahî Evren Nasireddin Mahmud el-Hoyî ile evlidir. Verilen bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Fatma Bacı'nın ya iki defa evlendiği yahut da *Vilâyetnâme*'de verilen bilgilere ihtiyatla bakılması gereği ortaya çıkar.

Nureddin Bey tarafından idare edilen Kırşehir kısmen daha sakin bir durumdaydı. Hacı Bektâş'ın yerleşmek için Suluca Karahöyük'ü tercih etmesinde bu durumun önemli bir etken olduğu tahmin edilebilir.

Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazâde, Hacı Bektâş'ın Anadolu'ya gelişini *Vilâyetnâme*'den biraz daha farklı anlatır. Buna göre, Hacı Bektâş-ı Velî muhtemelen başını çektiği bir Türkmen oymağıyla birlikte, yanında kardeşi Menteş olduğu halde Horasan'dan kalkıp Sivas'a gelmiştir. Sivas'ta Baba İlyas ile görüştükten sonra önce Kırşehir'e, oradan Kayseri'ye gitmiştir. Kardeşi Menteş Kayseri'den geri dönerek Babaîler isyanına katılmış ve isyan sırasında öldürülmüştür.[329] Kardeşinin bizzat iştirak edip bu uğurda canını verdiği halde Hacı Bektâş-ı Velî'nin neden bu isyana katılmadığı konusu belirsizliğini korumakta. Iréné Melikoff Hacı Bektâş-ı Velî'nin de isyana katıldığı kanaatindedir. Melikoff'a göre, yaşadığı dönemde adını çok fazla duyurmayıp kendi kabuğuna çekilmesi şeyhin isyana katıldığına bir delildir.[330]

İsyana katılıp katılmadığı hususu bir muamma olmayı sürdürmekle beraber, Hacı Bektâş'ın Sulucakarahöyük'te kurduğu dergâhında faaliyet gösterdiği bilinen bir gerçektir. Bu sırada etrafında, muhtemelen Horasan'dan beri kendisiyle beraber gelen ve reisleri olduğu Çepni Oymağı'nın Bektâşlu kolu da bulunuyordu.[331] Bu şekilde, yaşadığı dönemde mütevazı bir hayat süren Hacı Bektâş-ı Velî 1271 yılında Suluca Karahöyük'te vefat etmiş ve bugün tekkesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Osmanlı kroniklerinin onun vefatını kronolojik olarak çok daha geç bir dönemde göstermeleri, hayatı hakkındaki bilgilerin azlığından kaynaklanmış olmalı.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatı hakkındaki belirsizlik, yaşadığı dönemdeki etkisinin ne derecede yaygın olduğu konusunu da karmaşık hale getirir. Onun yaşadığı dönemde pek de kalabalık bir mürit kitlesine hitap etmediği, çevresinde çok tanınan bir şahsiyet olmadığı anlaşılmakta, hatta Hasluck daha da ileri giderek onu sadece bir söylentiden ibaret kabul etmektedir. Nitekim müritlerinin olup olmadığı konusundaki belirsizlik de aynı sebepten kaynaklanmaktadır. Hacı Bektâş'ın bilinen tek müridinin, evinde misafir olduğu Kadıncık Ana olduğu ifade edilir.

I. Melikoff, Hacı Bektâş-ı Velî'nin karakterinde daha ziyade şamanist motiflerin ağır bastığı kanaatindedir. *Vilâyetnâme*'de anlatılan, Said Hacı'nın Hacı Bektâş'ın buyruğuyla ateşe konmuş bir kazana girerek kırk günde eriyip küçük bir çocuk haline geldiği ve bir başka kırk gün içinde ermiş halde kazandan çıkarak Hacı Bektâş'ın *Makâlât*'ını Türkçe'ye çevirdiğine dair rivayet buna

329 Âşıkpaşazāde, 204.

330 Irène Melikoff, *Efsaneden Gerçeğe: Hacı Bektâş,* çev: Turan Alptekin, İstanbul 1998, s. 90-94.

331 A.Y. Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar,* s. 158-159.

en güzel örneklerden birisidir.[332] Melikoff'a göre bu olayda şaman olmanın gereği olarak bir yeniden doğuş hadisesi, dinsel bir oluşum teması vardır. Yine burada şamanların olağanüstü güçlerinden olan ateşten etkilenmeme olayı ve şamanların kullandığı dinsel eşya motiflerini görmek de mümkündür.[333] Ancak, E.R. Fığlalı, *Makâlât, Fevâid* gibi eserlerinden hareketle onun Sünnî bir karaktere sahip olduğunu ileri sürer.[334]

Eflâkî'nin ifadeleri Hacı Bektâş'ın Şamanist motiflerin ağırlıklı olduğu bir hayat sürdüğünü ve bu yüzden Mevlevî çevrelerin tepkisini çektiğini destekler mahiyettedir. Eflâkî, Hacı Bektâş'ı *"marifetle dolu ve aydın bir kalbe sahip olmasına rağmen şeriata uymamakla"* itham etmekte ve bu sebepten dolayı da Mevlânâ'nın Hacı Bektâş'ın doğru yolda olmadığını söylediğini rivayet etmektedir.[335] Mevlevî geleneğinin aksine *Vilâyetnâme*, Hacı Bektâş-Mevlânâ ilişkisinde daha müspet bir portre çizer. *Vilâyetnâme* yazarına göre, Mevlânâ ile Hacı Bektâş'ın araları çok iyidir ve Mevlânâ Hacı Bektâş için övgü dolu sözler söylemektedir.[336]

Hacı Bektâş-ı Velî, sadece kendi tekkesindeki müritlerine değil aynı zamanda Ürgüp yöresindeki Hıristiyanlara ve putperest Moğollara da İslam dinini öğretmeye çalışmıştır.[337] A.Y. Ocak'a göre, bu daveti İslam hoşgörüsüne uygun şekilde, mühtedileri birdenbire geleneklerinden uzaklaştırmadan, İslam'ı onların içine adapte etmek suretiyle gerçekleştirmiştir.[338] A. Yaşar Ocak, Hacı Bektâş'ın meşrep olarak Haydarîliği benimsediği kanaatindedir. O, Hoca Ahmed Yesevî ve Kutbeddin Haydar'ın geleneklerini aynen devam ettirmiş, Anadolu'ya geldikten sonra Baba İlyas'a mürit olmak suretiyle Vefâîyye tarikatına girmiştir.[339] Hacı Bektâş'ın bazı eserler kaleme aldığı da biliniyor. Bu eserler, *Makâlât*, *Fevâid*, *Fatiha Tefsiri*, *Şerh-i Besmele* ve *Şathiye* olmak üzere beş tanedir.[340] Bunların arasında en tanınmışı olan *Makalât*'ın birinci bölümünde avâm, zahidler, arifler ve muhipler şeklinde dört çeşit Müslüman bulunduğundan ve bunların özelliklerinden, ikinci bölümde marifetten, üçüncü bölümde şeriattan, dördüncü bölümde tarikattan, beşinci bölümde marifetten, altıncı bölümde hakikattan, yedinci bölümde marifetin bilinen cevabından, sekizinci bölümde şeytanın hallerinden, dokuzuncu bölümde

332 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî,* 61.

333 I. Melikoff, *Hacı Bektâş*, s. 101.

334 Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik,* İstanbul 1996, s. 150 vd.

335 Eflâkî, I, 597-599.

336 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş,* 48-49.

337 S. Vryonis, *aynı eser,* s. 375-378.

338 A.Y. Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar,* s. 159.

339 *Aynı eser,* s. 163-164; H. Şahin, *Dervişlerve Sufi Çevreler*, s. 72-73.

340 E.R. Fığlalı, *aynı eser,* s. 158-159; Mürsel Öztürk, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Belleten,* L/196-198 (1987), s. 187.

marifet ehlinin tevhid anlayışından, on ve on birinci bölümlerdeyse Âdem'in sıfatlarından bahsedilmektedir.[341]

Vilayetnâme'de Hacı Bektâş-ı Velî'nin beş halifesinden bahsedilir. Bunlar; Seyyid Cemal, Saru İsmail, Kolu Açık Hacım Sultan, Resul Baba ve Pir Ebi Sultan'dır.[342] Ancak Bektâşî geleneğinde bu isimlerden daha ziyade Kadıncık Ana'nın ismi ön plana çıkar. Kadıncık Ana'nın müridi Abdal Musa, Hacı Bektâş-ı Velî'nin adına izafeten kurulan Bektâşîlik tarikatını ilk defa tesis eden kişi olarak kabul edilir. Tarikata esas şeklini XVI. yüzyılda Balım Sultan vermiştir.

Yunus Emre

Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Hacı Bektâş-ı Velî ile aynı dönemde yaşadığı bilinen bir diğer mutasavvıf, ünlü halk şairi Yunus Emre'dir. 631/1239 yılında doğduğu rivayet edilen Yunus Emre'nin, Anadolu da Türk-İslam birliğini tesis etme adına çaba gösterdiği biliniyor.[343] Yunus Emre'nin doğum yeri kesin olarak tespit edilmemekle birlikte Eskişehir'in Sivrihisar kazasına bağlı Sarıköy'de doğduğu konusunda yaygın bir kanaat vardır.[344] Yunus Emre'nin doğduğu dönemde Selçuklu ordusu, Moğol hükümdarı Baycu Noyan'a ikinci kez yenilmiş ve Anadolu'da sosyal hayat daha da karmaşık bir vaziyet almıştı. Bu dönemde Anadolu'da az sayıda yerli halk bulunuyordu. Yoğunluk doğudan gelen Türkmen nüfusundaydı ve hâlâ doğudan Anadolu'ya yönelik göçler devam etmekteydi.[345] Böylesi bir kargaşa ortamında yetişen Yunus Emre, Tapduk Emre'ye intisap etmiş, şeyhinden aldığı aşk ağırlıklı tasavvuf anlayışını şiirleri vasıtasıyla dolaştığı farklı coğrafyalarda Türkçe konuşan ahaliye anlatmaya çalışmıştır. Yunus Emre de tıpkı Mevlânâ gibi her kesimden insanı kucaklamış, hoşgörüyü her şeyden üstün tutmuştur. Onu halka sevdiren ve Müslüman yahut gayrimüslim herkes tarafından saygıyla anılmasını sağlayan, İslam'ın özünde yatan hoşgörü anlayışını hiçbir insanı ayırt etmeden sergilemesi olmuştur.[346]

Yunus Emre görüşlerini *Risaletü'n-Nushiye* ve *Divan* isimlerini taşıyan iki eserinde toplamıştır. Eserlerinde felsefesinin özünü, düşünce yapısını

---

341 Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât,* haz.: M. Esan Coşan, Ankara 1996, muh. yer.

342 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş,* s. 56-57. Bu dervişlerin faaliyetleri için bkz. S. Vryonis, *aynı eser,* s. 379-380.

343 Faruk Sümer, "Yunus Emre Devrinde Türkiye'nin Sosyal Durumu", *TDATD*, sayı: 52 (Nisan-1991), s. 3.

344 F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 265; A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf,* s. 65. F. Köprülü, Yunus Emre'nin Bolu yakınlarındaki bir Türkmen köyünde de doğmuş olabileceğine ihtimal vermektedir.

345 F. Sümer, "Yunus Emre Devrinde ...", s. 4.

346 Lamii Çelebi, 842; Şahin Filiz, "Yunus Emre ve Tasavvuf Felsefesi", *Diyanet*, XXXI/3 (Temmuz- Eylül 1995), s. 55. *"Gelin tanış olalım, İşi kolay kılalım/Sevelim sevilelim, Dünya kimseye kalmaz"* dizeleri Yunus Emre'nin bu felsefesini çok güzel özetlemektedir.

ve benimsediği Melâmî yaşantının bazı motiflerini görmek mümkündür.[347] 1320 yılında yaklaşık seksen iki yaşında[348] öldüğü rivayet edilen Yunus Emre tasavvufî silsilesini Tapduk Emre, Barak Baba ve Sarı Saltuk şeklinde vermiştir. Yunus Emre'nin melâmetî bir hayat sürdüğü bilinmektedir. Eserlerine bakıldığında amacının mutasavvıf şair olarak İslam ahlakını, Allah sevgisini ve varlıkta birliğe giden yolu söz vasıtasıyla çevresine yayma gayesini taşıdığı anlaşılır.[349] Bunun yanı sıra yaşayışında İslam'ın gereklerini de yerine getirmeye özen gösterdiği yine eserlerinden anlaşılmaktadır.[350] Yunus Emre yaşadığı dönemde her kesimden halk arasında yoğun ilgi görmüş, daha sonraki dönemlerde onun adını ve şiirlerini yaşatıp, hayatlarını ona benzetmeye çalışan pek çok Yunus Emre'ler ortaya çıkmıştır. Pek çok yerde kendisine nispet edilen türbenin mevcudiyeti onun etkisini göstermesi bakımından önemlidir.[351]

Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinin hüküm sürdüğü sahada faaliyet göstermiş, tasavvufta yeni ekoller meydana getirmiş olan mutasavvıflar gerek yaşam tarzları, gerek eserlerinde öne sürdükleri fikirleri ve gerekse yetiştirdikleri öğrencileri vasıtasıyla Osmanlı topraklarında etkili olmuşlardır. Türklerin İslam dinine girmesinden itibaren başlayan süreçte çok sayıda mutasavvıf yetişmiş, din kaynaklı pek çok olay meydana gelmiş, hükümdarlar tarafından desteklenen din adamları olduğu gibi, bazen onların tenkidine, hatta gazabına uğrayan sufîler de yaşamıştır. Türk devletlerinde, bilhassa Selçuklu ve Anadolu Selçukluları sahasında faaliyet gösteren mu-

---

347 *Dilsüzler haberini kulaksız dinleyesi*
Dilsiz kulaksız sözün can gerek anlayası
Dinlemedin anladuk anlamadun eyledik
Gerçek erün bu yolda yoklukdur sermayesi

Biz sevdik âşık olduk sevildük ma'şuk olduk
Herdem yini dirlikte sizden kim usanası

Yetmiş iki dilcedi araya sınur düşdi
Ol Bakışı biz bakduk yermedik âm u hâsı

Miskin Yunus ol Velî yirde gökde toptolı
Her bir taş altında gizli bin İmran oğlu Musi (Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye ve Dîvân,* haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1965, s. 146).

348 S. Kara, *aynı eser,* s. 263.

349 Mesela şu şiiri hedefini açık bir şekilde ortaya koyar:
Ben gelmedim dava için, benim işim sevi için
Dostun evi gönüllerdir, gönüller yapmaya geldim.

O hacemdir ben kulıyam, dost bahçesi bülbüliyem
O hacemin bahçesinde şad olup ötmeye geldim

Yunus Emre âşık olmuş maşuka, derdinden ölmüş
Gerçek erin kapısında halim arzetmeye geldim (Ş. Filiz, *aynı makale,* s. 69, n. 20)

350 *Namaz kılmayana sen müslümandır demegil*
Hergiz müslüman olmaz bağrı dönmüşdür taşa (S. Kara, *aynı eser,* s. 272-275).

351 F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 274-285; S. Kara, *aynı eser,* s. 264.

tasavvıfların sayısı elbette burada sözü edilenlerle sınırlı değildir. Mesela, gerek İbn Battûta'nın gözlemlerinden, gerekse Mevlevî kaynaklarında yer alan ifadelerden Rifâî dervişlerinin de bu dönem Anadolu'sunda son derece aktif oldukları anlaşılıyor.[352] Bu bölümde Osmanlı sufîliğine doğrudan veya dolaylı etkisi olduğu düşünülen bazı önemli sufîler hakkında muhtasar bilgiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin muhtemel göç güzergâhındaki dinî ve fikrî hareketler elbette bu devletin bünyesindeki sufî cereyanın şekillenmesinde de etkili olacaktır. Zira Osmanlıların yeni bir devlet olması hasebiyle çoğu Selçuklu topraklarında yaşamış olan derviş zümrelerinden etkilenmesi olağan bir durumdur.

352 S. Vryonis, *aynı eser,* s. 385.

I. BÖLÜM

Osmanlı Beyliği'nin Kuruluş Yıllarında Dinî Zümreler

Kuruluştan Yıldırım Bayezid Devri'nin Sonuna Kadar Osmanlı Siyasî Hayatına Genel Bir Bakış

Anadolu Selçukluları'nın 1243 tarihli Kösedağ Savaşı'nda Moğollara yenilerek fiilî hâkimiyetlerini kaybetmeleri üzerine meydana gelen otorite boşluğu Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde ve bilhassa uçlarda faaliyet gösteren bağımsız veya yarı bağımsız Türkmen emirlerinin yeni devletler kurmasıyla sonuçlandı. Anadolu'nun orta ve doğusundaki yaylalarda yaşayan Türkmen grupları, Kösedağ Savaşı öncesinde ve sonrasında Moğol baskısından kaçarak, Anadolu'nun batısındaki uçlarda kurulan bu küçük beyliklerin topraklarına dahil oluyorlardı. Gerek göç eden Türkmenlerle birlikte, gerekse Moğol baskısının önünden kaçmak suretiyle çok sayıda ahî, derviş, şeyh, baba, fakih gibi unvanlar taşıyan zümreler de bölgeye yerleşmişti. Bu zümreler, sınır boylarında kurdukları tekkelerde faaliyet gösteriyor, İslamî anlayışla eski "alperen"lik geleneğini gazilik geleneğine dönüştürüyorlardı.[1] Sözü edilen bu siyasî teşekküllerden birisi de kuzeybatı Anadolu'da bulunan Söğüt'ü kendisine merkez edinen Osmanlı Beyliği'ydi. Osmanlı Beyliği Bizans sınırına en yakın beylik olarak dikkati çekiyordu.[2]

İleride büyük bir imparatorluk haline gelip üç kıtada hüküm sürecek Osmanlı Beyliği'nin bu dönemdeki reisi devlete ismini verecek olan Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi idi. Ertuğrul Gazi'nin Söğüt bölgesine yaklaşık 1270'li yıllarda Orta Anadolu'dan geldiği tahmin edilmektedir. Ancak, başlangıçta hakimiyet alanı ufak bir kasabadan ibaret olan bu küçük beyliğin ilk defa tarih sahnesine çıkışı ve Anadolu'ya ne zaman geldikleri konusu hâlâ bir sis perdesiyle kaplıdır. Çoğu, Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlık yaptığı dönemden sonra kaleme alınmaya başlayan Osmanlı kroniklerinde konuyla ilgili pek çok efsane türetilmiştir. Mesela Âşıkpaşazâde, Osman Bey'in dedelerinin Anadolu'ya doğudan gelerek Erzincan civarında altı yıl yaşadıklarını, Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alâeddin Keykûbad'ı Celâleddin Harzemşah

1 Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,* I, ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 6.

2 Anadolu'da bu dönemde Konya'da Karamanoğulları, Kütahya ve civarında Germiyanoğulları, Denizli'de Ladikoğulları, Batı Akdeniz'de Hamidoğulları, Manisa'da Saruhanoğulları, Kastamonu'da Candaroğulları, Aydın'da Aydınoğulları, Diyarbakır'da Dulkadiroğulları ve Sivas bölgesinde de Eretnaoğulları beylikleri kurulmuştu (bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri,* Ankara 1988, s. 49-90).

ile yaptığı Yassıçemen Savaşı'nda desteklediklerini ve savaşın kazanılmasında kilit rol oynadıklarını yazar.[3] Bu bilgi diğer kronik yazarları tarafından da tasdik edilmiştir. Buna göre, Selçuklu hükümdarı, bu yardımın mükâfatı olarak Ertuğrul Gazi'ye Karacahisar ile Söğüt ve Domaniç yaylalarını vermiştir.[4] Osmanlıların kuruluşuyla ilgili olarak verilen bilgilerin doğruluğunu kesin bir şekilde tespit etme imkânı olmasa da, Osmanlı Beyliği'nin Söğüt ve civarında tarih sahnesine çıktığı tarihî bir gerçektir.

Osmanlı Beyliği kurulduğu dönemde diğer Anadolu beyliklerine oranla çok daha az bir nüfusa ve çok sınırlı topraklara sahip olmasına rağmen stratejik konumu sayesinde kısa sürede hızlı bir büyüme göstermiştir. Beyliğin kısa sürede büyüyüp diğer beyliklerden daha güçlü bir konuma gelmesinde "darü'l-harb"de bulunmasının, İslam'ı yayma gayreti ve ganimet arzusuyla gelen yoğun bir derviş ve gazi akınına uğramasının ve Bizans devletinin siyasî karışıklıklar içinde olmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır.[5]

Osmanlıların hızla büyümesini sağlayan etkenlerin başında Bizans Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî çalkantı ve buhranlar gelmektedir. Bizans İmparatorluğu, bu dönemde Roma Kilisesi ile yapılan mezhep kavgaları, taht mücadeleleri, askerî ve sivil isyanlar, bilhassa Venedik ve Cenevizlilerin baskısı, 1261 tarihinde ancak geri alınabilen Konstantinapolis üzerinde Latinlerin tekrar hâkimiyet kurma çabaları gibi sebeplerden ötürü çok sıkıntılı günler yaşamaktaydı. Devlet bir yandan bu sorunları çözüp yeniden istikrarı sağlamaya çalışılırken, öbür yandan hem siyasî hem de ekonomik açıdan daha büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştı.[6] Bizans halkı bu karışık ve huzursuz ortamdan çok etkilenmiş, evleri ve malları önce Latinler, daha sonra da "tekfur" olarak bilinen feodal Bizans beyleri tarafından talan

---

3 Enverî, *Düsturnâme-i Enverî,* haz.: Necdet Öztürk, İstanbul 2003, s. 18; Âşıkpaşazâde, 3; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman,* I. Defter, haz.: Şerafettin Turan, Ankara 1991, s. 46-48; Mustafa Âlî, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr,* haz.: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar-Ahmet Gül-İbrahim Hakkı Çuhadar, Kayseri 2006, s. 22.

4 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (F. Giese Neşrî), haz.: Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 5; İbn Kemal, *I. Defter*, 50.

5 Paul Wittek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkmen Aşiretlerin Rolü", *TD*, XIII/17-18 (1962-1963); a. mlf., *Osmanlı Beyliği'nin Doğuşu,* çev: Fatmagül Berktay, İstanbul 1985; Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek,* İstanbul 1989, s. 28; Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi konusundaki dinamikler için ayrıca bkz. Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası,* İstanbul 2001, s. 24-35. II. Murad devrinde Karamanoğulları ile mücadelelerin artması üzerine Osmanlı Devleti'nin soyuna dair tartışmaların da ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu süreçte yazılan eserlerde, Osmanlıların soyu Oğuz Han'ın altı oğlundan Üç Ok koluna bağlı Gün Han'a bağlanmış, böylelikle diğer beylikler arasında Osmanlıların daha saygın bir konumu olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu listelerden birisi için bkz. Ebülgâzî Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime,* İstanbul ts, s. 48-49.

6 Bu dönem hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. G. Ostrogorsky, *aynı eser,* s. 416 vd.; Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi, Son Devir (1261-1461) Bizans-Türk Münasebetleri,* Ankara 1989, s. 21; Donald Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453),* çev: Bilge Umar, İstanbul 1999, s. 43-90; Mustafa Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* İstanbul 2006, s. 19 vd.

edilmişti. Bozulan ekonomiyi düzeltmek gayesiyle konulan yeni vergilerse halkın iktidara olan güvenini daha da sarsmıştı.

Bizans Devleti'nin böylesine sıkıntı içerisinde bulunduğu bir dönemde, sınırda kurulan Osmanlı Beyliği gerek siyasî istikrarı ve yöneticilerinin âdil tutumları, gerekse halkın refah düzeyinin daha yüksek olması sebebiyle Bizans halkı için bir cazibe merkezi haline geliyordu. M. Delilbaşı, 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi'nden 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesine kadar geçen dönem boyunca Hıristiyan dünyasını oluşturan Ortodoks Bizanslılar ile Katolik Latinler arasındaki düşmanlığa varan kopukluğun ve Bizans hâkimiyet sahasının kurulan feodal beylikler arasında taksiminin Osmanlıların fetihlerini kolaylaştıran faktörlerden birisi olduğu kanaatindedir.[7] Levçenko'ya göre, İmparator VIII. Mihail'in uçta görev yapan "akritai"lerden[8] hükümet desteğini kesip, topraktan sağladıkları vergilerin bir kısmını devlete vermek zorunda bırakması 1262'de Btynia'da bir isyan çıkmasıyla neticelenmişti. Akritai sisteminin bu şekilde çözülmesi sınırları komşu devletlerin saldırılarına karşı daha savunmasız hale getirmiş, Türkler bu sayede Bizans şehirlerini daha kolay ele geçirebilmişlerdi.[9]

Osmanlı Beyliği sözü edilen böylesine müsait bir ortamı çok iyi değerlendirdi ve başlangıçta diğer beylikler karşısında daha avantajsız konumdaymış gibi gözükse de kısa sürede Anadolu'daki en güçlü beylik haline geldi. Bu dönemde beyliğin kurucusu Ertuğrul Gazi'nin aşiret reisinden öte bir işleve sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ertuğrul Gazi'nin faaliyetleri hususunda, yukarıda da bahsedildiği üzere, Alâeddin Keykûbad'a yardım ettiği yönünde

---

7 Melek Delilbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortodoks Halkın Tutumu", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999),* III/1. Kısım, Ankara 2002, s. 31; M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* s. 21.

8 Akritai, Bizans idaresi tarafından sınır bölgelerine yerleştirilmiş köylülere verilen isimdi. Bunlar, mâlikâne sistemindeki gibi vergiden ve diğer yükümlülüklerden muaf tutuluyorlardı. Görevleri, sınırları düşman saldırılarından korumak ve güvenceye almaktı. Teşkilat bu yönüyle ortaçağ İslam dünyasında yaygın bir müessese olan *ribat* kurumunu andırmaktadır. İmparator III. Ioannes Vatatzes'in askerî alandaki en önemli icraatlarından birisi on bin kadar Kuman'ı akritai olarak sınır boylarında iskân etmesidir. Bu Kumanlar, Selçuklular'la ortak sınır bölgeleri üzerinde, yani güneyde Menderes Vadisi, doğudaysa Frigya Bölgesi ve Sakarya Nehri boyunca yerleştirildiler. Kendilerine bu bölgede ıssız durumda kalmış araziler verildi. Akritai statüsünde buraları ekip biçerek geçimlerini temin edecek Kumanlar, birçok vergiden muaf tutulmuşlardı. Karşılığındaysa, Selçuklular'dan saldırı gelmesi durumunda savunma yapmaları ve zaman zaman Selçuklu topraklarına akınlar düzenleyerek hem bilgi edinmeleri hem de muhtemel tehlikeleri yok etmeleri bekleniyordu. Akritailer sayesinde sınır boylarındaki arazilerin boş kalması önlenmiş ve bu topraklar ülke ekonomisine kazandırılmıştı (M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* s. 112-113). H. İnalcık, akritailerden bazılarının İznik kalesinin tamirat ve yeni burçlarla güçlendirildiği sırada, İznik'in güvenliğini sağlamaları gayesiyle, şehir dışındaki dağlık araziye yerleştirildiklerini ifade etmektedir (Halil İnalcık, "İznik İçin Osman Gazi Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik,* ed.: I. Akbaygil-H. İnalcık-O. Aslanapa, İstanbul 2004, s. 60).

9 M.V. Levçenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi,* çev: Maide Selen, İstanbul 1999, s. 242-243. Ş. Baştav, isyanların ve sınır zafiyetinin ortaya çıkmasında VIII. Mihail'in devlet merkezini İznik'ten Konstantinapolis'e taşımak suretiyle sınır güvenliğini ikinci plana atmasının da etkili olduğu kanaatindedir (*Bizans İmparatorluğu Tarihi,* s. 17).

verilen bilgilerin haricinde kaynaklarda pek malumat yoktur. Ancak, onun devrinde yaşamış olan gazilerden bazılarının Osman Gazi devrinde de gazalara katıldığına dair ifadeler onun da zaman zaman akınlar düzenlediği şeklinde yorumlanabilir. Fakat yeni geldiği bölgede komşularıyla dostane ilişkiler kurmuş olma ihtimali de kuvvetlidir. Nitekim, Osman Gazi devrinde, yaylaya çıkılırken eşyaların emaneten Bilecik tekfuruna bırakıldığı yönündeki bilgiler bunu destekler mahiyettedir. Kroniklerde yer alan ifadelerden bu dönemde Karacahisar ile Bilecik arasındaki Ermeni Beli, Domaniç Beli ile Söğüt İli'nin yaylak ve kışlak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[10]

Ertuğrul Gazi'nin vefatından sonra boy meclisinin kararıyla yerine oğlu Osman seçilmiştir. Kronik yazarları, Alâeddin Keykûbad'ın Osman Gazi'ye tuğ, davul, kılıç, kaftan gibi hâkimiyet alametleri göndermek suretiyle beyliğini onayladığını ifade ederler.[11] Kronik yazarlarının bu yaklaşımı, dönemin meşru idaresinin onayını almak suretiyle yeni kurulan devletin de meşrulaştırma gayreti olarak yorumlanabilir. Aynı şekilde bu ifadeler, bilhassa Yahşi Fakih'in ve Âşıkpaşazâde'nin hayatta bulundukları dönemde alevlenen Osmanlı-Karaman mücadelesi çerçevesinde, Selçuklular'ın doğal mirasçısı olduklarını iddia eden Karamanoğullarına karşı Osmanlıları Selçuklular'ın mirasçısı olarak kabul ettirme çabası olarak da değerlendirilebilir.[12]

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemindeki ilk beyi olan Osman Gazi çok yiğit, gözüpek ve atılgan bir savaşçı karakteri çizmektedir. Osman Gazi asıl ününü bu kişisel yeteneklerinin yanı sıra benimsemiş olduğu gaza politikasına da borçluydu. O, bu politika sayesinde çevresine çok sayıda gazi, derviş, ahî ve abdal toplamıştı. Osman Gazi'nin Bizans topraklarına gaza akınları düzenleyip şöhretini her tarafa yayma suretiyle müstakil beylik sürecini başlatması, F. Emecen'e göre, devletin onun adıyla anılmasının nedeni olmalıdır.[13]

Osman Bey, aynı zamanda bir fakih olan Vefaî şeyhi Edebalı'nın kızıyla evlenip onunla akrabalık bağı kurduğu gibi, Kumral Abdal gibi dervişlere de topraklar vakfetmek suretiyle devletin dinî altyapısına verdiği önemi ortaya koyuyordu. Dursun Fakih devletin kuruluş aşamasında fıkhî unsuru sembolize ediyordu. Aygut Alp, Turgud Alp, Hasan Alp, Kara Mürsel gibi kumandanlar askerî kanadı temsil ediyordu. Osman Gazi ise, ilişkide bu-

10 Âşıkpaşazâde, 4; Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ,* I, haz.: Mehmed Altay Köymen, Ankara 1983, s. 65; Nişancı Mehmed Paşa, 91.

11 Şükrullah, *Behcetü't-Tevârih,* haz.: H. Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde, İstanbul 1925-1949, s. 52; Ruhî, *Ruhî Tarihi*, haz.: Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel, *Belgeler,* XIV/18 (1989-1992), s. 380.

12 Nitekim, bazı kroniklerde Ertuğrul Gazi'nin gördüğü rivayet edilen kutsal rüyayı tabir ettirmek amacıyla Konya'da bulunan Şeyh Abdülaziz adlı birisine gittiğine dair verilen bilgiler de Osmanlı-Karamanlı mücadelesinin son derece gergin olduğu dönemde yazılmaya başlanan ve diğerleri de onların birer taklidi olan Osmanlı tarihlerinin devletin kuruluşuna Konya vasıtasıyla meşruiyet elde ettirme gayretleri olarak da yorumlanabilir.

13 F. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", s. 8.

lunduğu zümreler göz önüne alındığında, hem asker, hem derviş, hem gazi hem de ahîydi. Osman Gazi, kuruluş aşamasında kendisini destekleyen her zümreye yakınlık göstermiş, bazı ihsanlarda bulunmuştu. 1288'de yeğeni Saru Yatı'nın şehit olmasıyla neticelenen savaş neticesinde ele geçirdiği Karacahisar'daki uygulamalarıyla, bundan sonraki dönemde benimseyeceği politikayı da ortaya koymuş oluyordu. Şehri alır almaz hemen yeni devletin temellerini atmaya başlamıştı. Şehri terk eden Hıristiyanların boşalttığı yerleri Germiyan Beyliği'nden gelenlere vermiş, kiliseleri camiye çevirerek Müslümanların ibadetine açmıştı. Bölgede kurduğu pazara, henüz Bizans hâkimiyetinde olan Bilecik'te yaşayan halkı bile çekmeyi başarmıştı.[14] Karacahisar'ın fethi aynı zamanda Bizans'ın en önemli şehirleri olan İznik ve İstanbul'u koruyan savunma hatlarından birisi olan Eskişehir savunma hattının tamamıyla çökmesi anlamına da geliyordu.[15]

Ancak burada şu hususu da ifade etmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nin Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi devrinin başlarında resmî olarak Anadolu Selçuklu Devleti'ne ve daha sonra İlhanlı Devleti'ne tabi olduğu anlaşılmaktadır.[16] Fakat bu tâbiyetin sadece siyasî olduğu, fiiliyatta tıpkı diğer Anadolu beylikleri gibi başına buyruk hareket edilerek Bizans topraklarına akınlar düzenlendiği görülmektedir. Osman Gazi'nin bu dönemdeki en büyük başarısı 1299 yılında Bilecik-İnegöl-Yenişehir bölgesini ele geçirdikten sonra, 27 Temmuz 1302'de Koyunhisar/Bafeus Savaşı'nda Bizans ordusunu yenmesidir.[17] Düzenli Bizans ordusuna karşı henüz profesyonel bir orduya sahip olmayan Osmanlı Beyliği'nin kazandığı bu savaş sonucunda ele geçirilen Yenişehir Osmanlıların en önemli üslerinden birisi haline gelmişti.[18] H. İnalcık, Bafeus/Koyunhisar Zaferi'nin Osmanlı tarihindeki önemli bir kırılma noktası olduğunu ifade eder. Zira Osman Gazi, bu savaşa kadar uçlarda faaliyet gösteren sıradan bir Türkmen beyi iken, artık karizmatik bir lider konumuna yükselmiş ve Osmanlı ailesi de bir hanedan olarak kabul edilmeye başlanmıştır.[19]

Bafeus Savaşı'nın kazanılmasından sonra, Osman Gazi'nin Bizans topraklarına üst üste başarılı akınlar yaptığı görülmektedir. Harmankaya Tekfuru

14 Iréne Beldiceanu, "Başlangıçlar: Osman ve Orhan", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* I, haz.: Robert Mantran, çev: Server Tanilli, İstanbul 1995, s. 18.

15 H. İnalcık, "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", s. 59.

16 M. F. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* Ankara 1994, s. 73; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, Ankara 1994, s. 109-113; Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar,* Ankara 1999, s. 150.

17 Bu savaş hakkında bkz. H. İnalcık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389),* ed.: Elizabeth A. Zachariadou, çev: G. Ç. Güven-İ. Yerguz-T. Altınova, İstanbul 1997, s. 78-105; a. mlf., "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", s. 61-67.

18 D. Nicol, *aynı eser,* s. 156.

19 H. İnalcık, "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", s. 67.

Köse Mihal'in Abdullah adını alarak Müslüman olması, Osman Bey açısından önemli bir olaydır. Yöredeki Bizans tekfurlarının zaaflarını iyi bilen Köse Mihal, savaşlarda Osman Gazi'ye yardım etmiş, kısa sürede Osmaneli, Mekece, Geyve Akhisarı, Geyve kaleleri ele geçirilmiştir.[20] Bafeus Savaşı'nın getirdiği moral, ertesi yıl kazanılan Dimbos Zaferi'yle daha da üst seviyeye çıkmıştır. Dimbos Zaferi'yle Bizans savunma hattı kırılmış, İstanbul Boğazı'na kadar uzanan bölge Osmanlı akınlarına karşı savunmasız hale gelmiştir. H. İnalcık'ın ifadesiyle, *"direnç görmeyen ve ganimet için Uç bölgesine koşup gelmiş gaziler bir sel gibi İstanbul Boğazı'na kadar yayılmışlardır."*[21] Böylece, Osman Gazi ve arkadaşlarının Bizans uç bölgesinde gerçekleştirdikleri gaza akınlarının başarılı olması bu küçük beyliğin hızlı bir şekilde genişleyip güçlenmesini sağlamıştır.

Osman Gazi'nin her geçen gün biraz daha parlayan yıldızının diğer beylikler bünyesinde faaliyet gösteren gazilerin de dikkatini çektiği anlaşılıyor. Mensubu olduğu beyliklerde yeterince cihat imkânı bulamayan, ganimete susamış maceraperest Türkmen kitleleri bir süre sonra Osman Gazi'nin saflarında yer almaya başlamışlardır. Yine pek çok fakih ve edip de bulundukları kent merkezlerini terk ederek yeni kurulmuş olan bu beyliğin bünyesinde kendilerine yer bulmuşlardır.[22] Bu yoğun göçün temelinde, dine hizmet gayreti ve "küffâra karşı gaza ve cihat" düşüncesi etkili olmakla birlikte, yeni kurulmakta olan beylikte iyi bir mevki elde etme yahut savaşlarda ele geçen ganimetlerden istifade etme gayretinin varlığı da yadsınamaz bir gerçektir.

Osman Bey'in yakalandığı nikris hastalığı dolayısıyla 1320 yılından sonra savaşlara katılmadığı ve fiilî iktidarı oğlu Orhan Bey'e bıraktığı görülmektedir.[23] Osman Gazi bu hastalık nedeniyle 1324'te öldüğünde beyliğin toprakları Mudanya ve Marmara'ya ulaşmış, Sakarya vadisinde ve Bolu yöresinde önemli ilerleme kaydedilmiş, Bursa üzerindeki Osmanlı baskısı daha da artmıştı.[24] Orhan Bey, 1326'da gazilerin, abdalların ve diğer etkili güçlerin katılımıyla Bursa'yı fethetti ve burayı beyliğin yeni başkenti yaptı.[25] G.E. Carretto'ya göre, Orhan Gazi'nin *"İstanbul'a yaklaşmak için Bursa'yı seçmesi ve fethetmesi, daha o zamandan imparatorluğun hayalini kurduğunun"* göstergesiydi ve bu işi etrafında bulunan *"gerçek gaziler"* sayesinde başarmıştı.[26] Bursa aynı zamanda Osmanlıların ele geçirdiği ilk büyük Bizans şehriydi.

---

20 Neşrî, I, 75; *Anonim-Giese,* 9-10.

21 H. İnalcık, "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", s. 67.

22 I. Beldiceanu, *aynı makale,* s. 22.

23 Neşrî, I, 145.

24 Metin Kunt, "Siyasal Tarih (1300-1600)", *Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti, 1300-1600,* ed.: Sina Akşin, İstanbul 1995, s. 36.

25 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, s. 117-118; D. Nicol, *aynı eser,* s. 157.

26 Giacomo E. Carretto, *Akdeniz'de Türkler,* çev.: Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray, Ankara 1992, s. 12.

Bu dönemde fetihler sadece bey idaresinde yapılmıyordu. Orhan Bey'in etrafında bulunan ve çoğu Osman Gazi'nin silah arkadaşları olan Samsa Çavuş, Konur Alp, Akça Koca, Kara Mürsel, Gazi Abdurrahman gibi gazilerin idareleri altında bulunan kuvvetlerle Yazı Ovası, Bolu, Göynük, Mudurnu, Kocaeli, Aydos gibi yerleri ele geçirmişlerdi.

Orhan Gazi'nin 1329'da Bizans İmparatoru III. Andronikos'a karşı kazanmış olduğu Palekanon/Maltepe Savaşı bu dönemin en önemli siyasî başarılarından birisiydi. Bizans ordusunun mağlubiyetiyle sonuçlanan savaş sonucunda Marmara kıyı hisarlarının kontrolünü ele geçiren Orhan Gazi, İznik (2 Mart 1331)[27] ve İzmit'i (1337) de Osmanlı topraklarına dahil etti. Savaştan yaralı olarak kurtulup güçbela İstanbul'a kaçmayı başarabilen İmparator III. Andronikos idaresindeki Bizans, Türk ilerleyişini artık askerî tedbirlerle durduramayacağını anlamıştı. M. Daş'ın ifadesiyle, *"bundan sonra Bizanslılar Türk ilerleyişini haraç ödeyerek durdurmayı deneyeceklerdi".*[28]

Orhan Gazi savaşlarda gazilerin desteğiyle ele geçirdiği bu arazilerin çoğunu yine gazilere yurtluk olarak verdi. 1337'de Karesi Beyliği'ni ele geçiren Orhan Gazi'nin sahip olduğu arazi 1340'lara gelindiğinde Üsküdar'a kadar uzanıyordu. Karesi Beyliği'nin fethi Osmanlılar için önemli bir gelişmeydi. Orhan Gazi bu beyliği sınırlarına dahil etmekle, hem uçta siyasî geleceğini etkileyebilecek bir tehlikeyi ortadan kaldırıyor, hem pek çok gaziyi Osmanlı topraklarına çekmiş oluyor hem de Osmanlı Devleti'ne bir deniz gücü ilavesi yaparak Rumeli'ye geçişe zemin hazırlıyordu.[29]

Osmanlıların Avrupa'ya geçişi konusunda kroniklerdeki yaygın kanı, 1351'de Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın komutasında Gelibolu yarımadasındaki Çimbi Kalesi ele geçirilmesi suretiyle Avrupa'ya ayak basıldığı şeklindedir.[30] Ancak Orhan Gazi'nin bu tarihten kısa süre önce, 1345 ve 1347 yıllarında Kantakuzenos'un yardım talebine karşılık bölgeye asker gönderdiği bilinmektedir.[31] Osmanlıların kesin olarak Rumeli'nde yerleşmesi Gelibolu'nun fethiyle gerçekleşti. Gelibolu'dan sonra sırasıyla Malkara,

27 Âşıkpaşazâde, 41-42; Oruç Beğ, 32-33; Ş. Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* s. 32; R.P. Lindner, *aynı eser,* s. 64; H. İnalcık, "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", s. 72.

28 M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* s. 96.

29 Neşrî, I, 165-166; Z. Günal, *aynı eser,* s. 54-56; M. Kunt, *aynı makale,* s. 41-43.

30 Oruç Beğ, 36; Kemal, *Selâtin-nâme,* s. 53-58; Neşrî, I, 175-178.

31 Orhan Gazi bu dönemde, Bizans Devleti'nin iç işlerine askerî yardımda bulunabilecek ölçüde güç ve kudret kazanmıştı. Kısa süre sonra iktidarı ele geçirecek olan Kantakuzenos'un en büyük müttefiklerinden birisi Orhan Gazi idi. Kantakuzenos, 1346 yılında Orhan Gazi ile yaptığı anlaşma gereğince kızı Theodora'yı Orhan Gazi ile evlendirmeyi kabul ediyordu. Hatta Bizans'a karşı Balkanlar'da geniş bir fetih hareketine girişen Sırp İmparatoru Stefan Duşan dahi, Venedik'ten yardım almaktan ümidini kesince, Orhan Gazi'ye bir elçi göndererek kızını onun oğluna vermeyi ve karşılığında İstanbul'a karşı ortak bir sefer düzenlemeyi teklif etmişti (bkz. Ş. Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* s. 42-49; M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* s. 144).

Bolayır ve Tekirdağ'a kadar uzanan bölge ele geçirildi. Bölgedeki Osmanlı askeri gücünün kumandanı olan Süleyman Paşa'nın ani ölümü fetihleri duraklatmamış, Şehzade Murad ağabeyinin bıraktığı yerden fetihlere devam etmişti. Süleyman Paşa ve daha sonra I. Murad tarafından yapılan Balkan fetihleri Osmanlı Beyliği'nin gelişmesi açısından çok önemlidir. Zira bu arazi, Şerif Baştav'ın da ifade ettiği gibi, *"Anadolu'nun kuzeybatısında yerleşen ve kuvvetli Türk emirlikleriyle çevrili bulunan Osmanlı Beyliği'nin temelini oluşturacaktı".*[32]

Orhan Gazi öldüğünde Osmanlı kendisini benzerlerinden ayıran seçkin özelliklere sahip bir beylik haline gelmişti; hem Asya'da hem Avrupa'da toprakları vardı, hem kentleri hem kırsal yerleşim birimleri vardı. Bu süreçte beylikten devlete geçişin ilk adımları da atılmıştı.[33]

Orhan Gazi'nin ölümüyle Osmanlı tahtına çıkan oğlu I. Murad, zaten Balkanlar'da ağabeyinin ölümünden beri sürdürmekte olduğu fütuhata ara vermeksizin devam etti. Çorlu, Dimetoka ve Gümülcine'nin fethinin tamamlanmasıyla Meriç vadisi Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu.[34] Ardından, 1361 yılında Edirne fethedildi ve devletin yeni başkenti oldu. Edirne'nin fethi bölgede Osmanlı hâkimiyetini çok daha etkin bir hale getirdi. Civardaki bölgeler hızla hâkimiyet altına alındı. Edirne'nin fethinden iki yıl sonra, 1363'te Lala Şahin Paşa, Filibe'ye girerek ilk Rumeli Beylerbeyi sıfatıyla buraya yerleşti.[35] Osmanlı fetihlerinin Balkan coğrafyasında bu kadar hızlı ilerleyişinde, Balkanlar'da yaşanan siyasî mücadele ve kaos ortamının yanı sıra, muhtemelen siyasî mücadeleler altında ezilmiş olan Bizans halkının Türk ilerleyişinden pek de şikâyet etmeyen tutumunun da etkisi vardı.[36]

Balkanlar'daki hızlı ilerleyiş Osmanlı Beyliği'ne aynı zamanda diğer beylikler nazarında gazanın en büyük savunucusu sıfatını da kazandırıyordu. Osmanlılar bu beylikler nezdinde gaza ruhunun en büyük temsilcisi haline gelmişlerdi. Beylikler bünyesinde bulunan gaza ülküsünü benimsemiş savaşçılar da yeni fetihlerde pay sahibi olmak için Osmanlı topraklarına

32 Ş. Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* s. 61.

33 Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650,* çev: Şiar Yalçın, İstanbul 2006, s. 15.

34 Ş. Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* s. 65.

35 G. Ostrogorsky, *aynı eser,* s. 494.

36 Hatta bu etki Osmanlıların Avrupa yakasına geçişinden önceki dönemde bile mevcuttu. Mesela, 1343 yılında çıkan iç savaş sırasında, Kantakuzenos taraftarlarına *pronoia* dağıtmakla görevli malî işlerden sorumlu devlet adamı Alexios Makrembolites, devrin sosyal tarihinin anlaşılması bakımından en önemli kaynaklardan birisi olan *Zengin ve Fakir Arasındaki Diyalog* isimli eserinde Türklere karşı menfi olmayan düşüncelerini ifade ediyordu. Makrembolites, yazılarında, Bizanslıların kötü yaradılışlı, fakirleri aşağılayan ve sayısız günah işleyen kimseler olduklarından bahsediyor, onların sosyal adaletsizlikleri karşısında "barbar Türklerin" daha az yerilmesi gerektiğini öne sürüyordu (M. Delilbaşı, "Ortodoks Halkın Tutumu", s. 33).

geliyorlardı. Üstelik ganimetlerin büyük çoğunluğunun yanı sıra yeni fethedilen bölgelerin yurtluk olarak gazilere verilmesi bu başarıyı artırmıştı.[37]

Sultan I. Murad devrinde Osmanlı ordusunun Balkanlar'da ilerleyişi bölge ülkeleri arasında paniğe neden olmuş, bu ilerleyişe son vermek için Bizans-Haçlı ittifakı meydana getirilmişti. Osmanlıları Balkanlar'dan atmayı hedefleyen Sırpların başını çektiği bu ittifak, 1371'de Çirmen'de I. Murad tarafından ağır bir malubiyete uğratıldı. Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tam anlamıyla tesis edilmesi anlamına gelen bu zafer neticesinde Türkler, Balkanlar'ın efendisi haline gelmişler, Sırp ve Bulgarlar gibi Bizans Devleti'ni de vasal devlet statüsüyle vergiye bağlamışlardı.[38] Bu savaştan sonra Bizans imparatorları artık yaptıkları her siyasî işte I. Murad'ın iznini almak zorunda kalıyor, bilhassa Anadolu'ya yaptığı seferlerinde Osmanlı ordusunun safında yer alıyorlardı.[39] Bundan sonra Hayreddin Paşa, Deli Balaban, Evrenos Bey, Lala Şahin Paşa, Yahşi Bey gibi komutanların idaresinde yapılan saldırılarla sırasıyla İskeçe, Marilya, Kavala, Drama, Zahna, Siroz, Niş, Selanik ele geçirildi.[40]

I. Murad'ın bu dönemde Anadolu'da da bazı fetih hareketlerine giriştiği bilinmektedir. Sultan, Hamidoğulları Beyliği'nden Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta'yı satın aldıktan sonra[41] ve 1387'de de Karamanoğlu İbrahim Bey'i Konya ovasında bozguna uğratıp, ardından tekrar Balkan fetihlerine döndü. 1388 yılında, Sırp-Boşnak ordusunun Ploçnik'te Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratması, Balkan devletlerinin yenilmez olarak görülmeye başlayan Osmanlı devleti karşısındaki morallerini yükselmenin yanı sıra Osmanlıları Balkanlar'dan silme hedefini de beraberinde getirdi. Bizans'ın da desteği alınarak büyük bir Haçlı-Bizans ordusu kuruldu. İki ordunun 1389'da Kosova'da karşılaştığı savaşta, Haçlı-Bizans ittifakı Osmanlı ordusu karşısında ağır bir yenilgi aldı. Ancak bu savaş I. Murad'ın savaş alanını gezerken Sırp kralı Lazar'ın damadı Miloş Kobiliç tarafından şehit edilmesi yüzünden Osmanlılar açısından da buruk bir sevince dönüştü.[42] I. Kosova Savaşı'nda, Osmanlılar gazaya çok değer veren bir hükümdarlarını kaybet-

37 M. Kunt, *aynı makale,* s. 49.

38 *Bulgar Kroniği [Osmanlı Tarihinin İlk Devirlerine Ait Bulgar ve Sırp Kronikleri]*, (çev.: Akdes Nimet Kurat), *TAD,* III/4-5 (1965), s. 190; M. Delilbaşı, "Ortodoks Halkın Tutumu", s. 33; F. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", s. 15; Fahameddin Başar, "Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı,* sayı: 12 (1998), s. 25-29; Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999, Ankara)*, III/1. Kısım, Ankara 2002, s. 15; M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* s. 79.

39 *An Anonymous Grek Chronicle af the Seventeenth Century (Codex Barberinus Graecus 111) Byzantium, Europe and the Early Otoman Sultans 1373-1513,* çev.: Marios Philippides, New York 1990, s. 19-20.

40 Oruç Beğ, 45-46; D. Nicol, *aynı eser,* s. 302-308.

41 Kemal, *Selâtin-nâme,* 66; Neşrî, I, 209.

42 Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osmân,* haz.: H. Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde, İstanbul 1925-1947, s. 20; Enverî, 32-33.

mekle beraber, sınırlarını ilk defa Tuna hudutlarına da eriştirmiş oldular.[43] İttifak açısındansa, alınan bu mağlubiyet Lazar'ın haleflerinin Osmanlının yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kalmalarıyla neticelendi. I. Kosova Savaşı'nın kazanılmasıyla Osmanlı ilerleyişinin önündeki en güçlü direniş merkezi yıkılmış, Balkanlar'daki Türk ilerleyişi daha kolay hale gelmişti.[44]

Osmanlılar'ın Avrupa'da kazandıkları başarılar ve gaza akınları I. Murad'ın ölümüyle Osmanlı tahtına çıkan oğlu Yıldırım Bayezid döneminde de devam etti. Bu dönemde İstanbul dışındaki hemen bütün topraklarını Osmanlılar'a kaptırmış ve imparatorluk başkentinden ibaret kalmış olan Bizans, Yıldırım Bayezid'in yoğun baskısı altındaydı ve Osmanlılara vergi ödemeye devam ediyordu.[45] Sultan, İstanbul'u kuşatarak Bizanslılara çok zor günler yaşatmış, Osmanlı'ya karşı meydana getirilen bir Haçlı ittifakını Niğbolu'da yenmek suretiyle hem Bizans'ın rahatlama ümitlerini boşa çıkarmış hem de Balkan coğrafyasının en güçlü hükümdarı haline gelmişti.[46] Niğbolu galibiyetiyle Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Balkanlar'daki en büyük düşmanı olan Macar ordusuna ağır kayıplar verdirilmiş, Kral Sigismund'un Türklere karşı bir mukavemet teşkilatı kurması da engellenmişti.[47] Bu zafer, Osmanlılar'ın Balkanlar'dan atılması bir yana, ilerlemelerine bile direnmenin güçlüğünü ortaya koyduğu gibi, İslam dünyasında Yıldırım Bayezid'e gazilik noktasında büyük bir şöhret de kazandırmıştı.[48] Yıldırım Bayezid'in hedefi sadece Balkanlar'da başarı elde etmek değil aynı zamanda Anadolu'da siyasî birliği de sağlamaktı. Bu amaçla tekrar doğuya yönelip beyliklerin pek çoğunun siyasî varlığına son verdi.[49]

Yıldırım Bayezid'in hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da ardı ardına kazandığı parlak zaferler ve bir dünya imparatorluğu kurma çabaları Timur ile yaptığı Ankara Savaşıyla sona erdi. 1402'de alınan ağır mağlubiyet sadece parlak zaferlerin sonu değil, aynı zamanda Balkanlar'daki Osmanlı ilerleyişinin durması ve Bizans'ın ömrünün yaklaşık elli yıl daha uzaması anlamına da geliyordu. Siyasî hâkimiyet açısından durum, şehzadelerin taht mücadeleleri

---

43 Ş. Baştav, "Bizans ve Avrupa", s. 16.

44 G. Ostrogorsky, *aynı eser,* s. 503.

45 *An Anonymous Grek Chronicle*, 24. Yıldırım Bayezid'in Bizans İmparatoru V. Ioannes'e gönderdiği emir bu dönemde Bizans'ın Osmanlılar karşısındaki durumunu açıkça ortaya koymaktadır. M. Daş'ın ifadesiyle: "*Sultan emrinde olağan haracın ödenmesini, yapacağı Anadolu seferinde 12.000 kişilik piyade asker ve süvari gönderilmesini istemekteydi. İmparatorun oğlu II. Manuel uysal bir vasal olarak verilen emir gereğince sultanın yanına gittiğinde VII. Ioannes'in de orada olduğunu görmüştü"* (M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* s. 128-129).

46 Oruç Beğ, 50; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân, IV. Defter*, haz.: Koji Imazava, Ankara 2000, s. 231-263.

47 Ş. Baştav'a göre: "*Niğbolu Muharebesi'nden sonra artık Macar tarihinin üç yüz sene müddetle başlıca problemi olan Türk meselesi ortaya çıkmakta idi"* (Bkz. Şerif Baştav, *Osmanlı Türk-Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir (1456'ya Kadar),* Ankara 1991, s. 55).

48 F. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", s. 18.

49 Beylikler üzerine Yıldırım Bayezid tarafından yapılan seferler için bkz. Oruç Beğ, 55-57.

sırasında yavaş yavaş tersine dönmüştü. Fetret Devri olarak adlandırılan bu dönemde ülke kaosa sürüklenmiş, Bizans'a karşı bilhassa Balkanlar'da pek çok taviz ve toprak verilmişti. 1403 tarihinde Bizans'la yapılan antlaşmada, Süleyman Çelebi'nin Bizans imparatoru VII. İoannis Paleologos'a pek çok toprak vermesinin yanı sıra "babam" diye hitap etmesi bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kritik durumu açıkça ortaya koymaktadır.[50] Osmanlılar bu kaos ortamına Çelebi Mehmed'in mücadeleyi kazanıp iktidarı tek başına ele geçirmesiyle son verebilecek, başta Selanik olmak üzere kaybedilen topraklarsa ancak II. Murad döneminde geri alınabilecektir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi sadece siyasî başarılarla toprakların genişletildiği bir dönem değil,aynı zamanda devletin müesseseler açısından temellerinin atıldığı bir süreçti. Düzenli ordunun temelleri bu dönemde atılmış, divân teşkilâtı, vezirlik kurumu, mali düzenlemeler, merkezi ve taşra idareleri de yine bu süreçte oluşturulmuştu. Kuruluş döneminde sosyal ve iktisadi alanda da pek çok gelişmeler yaşanmıştı. 1332'de Orhan Gazi tarafından İznik'te ilk Osmanlı medresesi kurulmuş, fetihlerde ve iskânda önemli roller üstlenmiş olan gazi, fakih, ahî ve dervişlerle yakın ilişkiler kurulmuş, bu zümreler için çok sayıda tekke ve zaviye inşa edilmişti. Bu zaviyeler kısmen de olsa göçebe unsurlar taşıyan Osmanlı toplumunun yerleşik hayatı benimsemesine katkıda bulunmuştu.

Yerleşik hayata geçişin hızlanmasıyla birlikte ilk Osmanlı beyleri de bu yönlerinden gittikçe uzaklaşmışlardır. R. P. Lindner'e göre, Osman Gazi'nin yapısında açık olarak gözüken ve göçebe savaşçısının tipik özelliği olan hız, hareket, çeviklik, ani atak ve meydan savaşında gösterilen cesaret devletin merkezîleşmesiyle birlikte yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştı. Orhan Bey zaman zaman Bursa'nın eteklerindeki çadırına dönse de onun devri tam manasıyla göçebe yapılanması değildi, Osmanlılar bu dönemde göçebe unsurunu iktidardan uzak tutmaya itina gösteriyorlardı.[51] Devletin merkezîleşmesi I. Murad devrinde daha da belirgin bir hal almıştır.

DERVİŞLER

Klasik dönem Osmanlı kronikçilerinden Âşıkpaşazâde, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Anadolu'da misafirler arasında isimleri sıkça anılan dört zümreden bahsetmiş, bunları "Gâziyân-ı Rûm", "Ahiyân-ı Rûm", "Abdalân-ı Rûm" ve "Bacıyân-ı Rûm" şeklinde sıralamıştır.[52] Sözü edilen bu zümreler hakkında biraz inceleme yapıldığı takdirde hemen hepsinin dinî-tasavvufî

50 Bu anlaşmanın muhtevası için bkz. T. Dennis, "1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması", çev: Melek Delilbaşı, *DTCFD,* XXIX/1-4 (1971-1978), ss. 153-166.

51 R.P. Lindner, *aynı eser,* s. 73-76.

52 Âşıkpaşazâde, 205.

bir mahiyet arz ettikleri görülür. Nitekim, Âşıkpaşazâde de bu dört zümrenin dinî-tasavvufî yönleri üzerinde durmuştur.

Âşıkpaşazâde'nin klasik dörtlü tasnifinde yer alan zümrelerden birisi olan dervişler bütün Anadolu'da olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin temellerinin atıldığı coğrafyada da oldukça faal durumdaydılar. Bu dervişlerden bazıları, Şeyh Edebalı ve Geyikli Baba örneklerinde görüldüğü üzere, Vefaîyye tarikatına mensup iken, Abdal Musa, Karaca Ahmed, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Poştinpûş Baba gibi bazı isimler ise Abdalân-ı Rûm adı verilen zümrenin mensuplarıydılar. Osmanlı topraklarında tarikatların tam manasıyla yayılmadığı bu dönemde değişik bölgelerde pek çok dervişin müstakil olarak faaliyette bulundukları, kurdukları zaviyelerinde "âyende ve revende"ye hizmet ettikleri bilinmektedir. Pek çoğu abdal[53] yahut baba unvanlarını taşıyan bu dervişler ilk Osmanlı padişahlarının iltifatlarına mazhar olmuş ve kendileri için yaptırılan zaviyelerinde gündelik yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Erken dönem Osmanlı toplumunda faaliyet gösteren dervişlerin beylerle ilişkisinin Ertuğrul Gazi devrine kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda, beyliğin kurulma arefesinde, Ertuğrul Gazi'nin bir uç beyi olarak faaliyet gösterdiği dönemlerde, sadece isimlerinden söz edilen, ancak hayatları hakkında şimdilik yeterli bilgi bulunmayan bazı dervişlerin varlığından söz edilir. Mesela, meşhur Baba İlyas ve halifesi Koçum Seydi bunlar arasındadır.[54] Ancak kaynaklarda Ertuğrul Gazi dönemine dair verilen bilgilerin çok berrak olmadığı göz önüne alındığında, bu konuya ihtiyatlı yaklaşmak gerektiği söylenebilir. Zira Baba İlyas'ın ilgili bölümde de değinildiği üzere Osmanlı coğrafyasının dışında yaşadığı bilinmektedir. Koçum Seydi'ye dair bilgiyse hemen hemen yok gibidir. Osman Gazi'nin beyliği zamanında durum biraz daha belirgin hale geliyor. Bu dönemde yaşayan dervişlerin hayatları hakkında biraz daha somut bilgiler vermek mümkündür.

Osman Gazi Dönemi Dervişleri

Şeyh Edebalı

Şeyh Edebalı, geçmişten günümüze adeta Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla özdeşleştirilen bir şahsiyettir. Karaman'da doğduğu ifade edilen[55] Edebalı'nın

53 Abdal kelimesinin anlamı hakkında geçmişten günümüze pek çok tanımlar yapılagelmiştir. Mesela, XII. yüzyılda Merv civarında yaşamış olan ve birinci bölümde kendisinden söz edilen Şeyh Yusuf Hemedânî, Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis nakletmektedir, *"Abdallar, sınıf sınıftır. Zengin kadınlarla evlenmezler. Ev kapıları onlara açılmaz... Ama onlar sayesinde rızıklanır ve yağmura kavuşursunuz"* (*Rütbetü'l-Hayat,* 79).

54 Âşıkpaşazâde, 199.

55 Taşköprîzâde, *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemai'd-Devleti'l-Osmâniyye,* çev: Muharrem Tan, İstanbul 2007, s. 23; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 37; Mecdî, *Hadaiku'ş-Şakaik,* neşr.: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 20. Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*'nde Edebalı'nın asıl adının "eş-Şeyh

doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 726 (1326) yılında yüz yirmi beş yaşı civarında öldüğüne dair verilen bilgilerden hareketle, doğum tarihinin yaklaşık 1201 yılı olduğu tahmin edilebilir. Şeyh Edebalı, eğitim hayatına Karaman'da başlamış, daha sonra Şam'a giderek usul, furû', tefsir, hadis ve fıkıh konusunda eğitim almıştır.[56] Mecdî, onun bu yönüne değinerek eğitimini tamamladığında, bilhassa fıkıh konusunda en önde gelen âlimlerden birisi haline geldiğini ifade eder.[57] Şeyh Edebalı'nın ders aldığı hocaları arasında dönemin belli başlı âlimlerinden Sadreddin Süleyman b. Ebû'l-İz ve Cemâleddin Hasırî'nin isimleri sayılır.[58] Onun, Şam'da bulunduğu dönemde eğitiminin haricinde ne işle meşgul olduğu, kimlerle görüştüğü ve bu şehirde ne kadar ikâmet ettiği konusunda şimdilik yeterli bilgi mevcut değildir. Şam'da eğitim gördüğü sırada Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile görüştüğü rivayet edilmekteyse de bu konuda henüz kesin bir görüş bildirmek imkânsızdır.

Şeyh Edebalı, Şam'daki eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Anadolu'ya dönerek Osmanlıların kurulduğu coğrafyaya yerleşmiştir. Bununla birlikte onun Anadolu'ya döndüğü vakit doğrudan Osmanlı topraklarına mı geldiği yoksa bir süreliğine de olsa başka bir yerde mi kaldığı konusunda bazı görüş ayrılıkları da vardır. Bayatlı Mahmud oğlu Hasan, onun, Ertuğrul Gazi döneminde Söğüt bölgesine yerleştiğini ifade eder.[59] İ.H. Uzunçarşılı'ya göre, Şeyh Edebalı, Eskişehir'e bağlı İtburnu bölgesinde bir tekke kurmuş ve müritleriyle birlikte bu bölgeyi iskân etmiştir.[60]

Şeyh Edebalı'nın Osmanlı ülkesine yerleşmesiyle birlikte beyliğin kuruluşundaki etkisi belirgin şekilde hissedilmeye başlamıştır. Şeyh Edebalı tarafından tabir edildiği öne sürülen ve bazı kaynaklarda Ertuğrul Gazi[61]

Mustafa İmâdüddin b. İbrahim İnâcü'l-Kırşehrî" ve kendisinin aslen Kırşehirli olduğunu ifade etmektedir (Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi,* III, s. 206; Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehri-Gülşehri ve Babâiler-Ahiler-Bektâşiler,* İstanbul 1948, s. 88).

56 Taşköprîzâde, 23; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 37; Mecdî, 20; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 16.

57 Mecdî, 20.

58 Seyfettin Erşahin, "Türk Hakimiyet Geleneğinde Bilge Kişi: Osmanlı Hakimiyetinden Şeyh Edebali Örneği", *İslamî Araştırmalar,* XII/3-4 (1999), s. 305.

59 Bayatlı Mahmud oğlu Hasan, *Câm-ı Cem Âyîn*, haz.: Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlı Tarihleri I* içinde, İstanbul 1925-1947, s. 394.

60 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 560.

61 Kroniklerinden bazılarında, söz konusu rüyayı gören şahsiyetin Osman Gazi değil babası Ertuğrul Gazi olduğu ifade edilmektedir (*Anonim-Giese,* 10; Oruç Beğ, 24-25; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 23). Mesela, anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'da bu olay şu şekilde nakledilir: *"Râviler şöyle rivâyet iderler kim, Osman Gâzî'nün dünyaya gelmesine sebeb noldı? Takdirde var idi, olsa gerekidi. Hâk Teâlâ virdüğine kimse mâ'ni olamaz. Ertuğrul hâl-i hayatdayiken bir gice düş gördi. Bir aceb vâkıa görüb ol vâkıadan uyanıp sabah namazın kıldı. Sûret değşirüp doğrı Konya'ya vardı. Anda bir mu'abbir kişi varidi. Adına Abdülaziz dirlerdi, sâhib-i kemâllerden idi, ilm-i rü'yâyı kemâliyle bilürdi. Ertuğrul düşini ana diyüvirdi. Amma ba'zılar didiler kim bu düşi ta'bir iden bir aziz şeyh idi, adına Edebali dirlerdi, kerâmeti zâhir olmış idi. Sultan Alâaddin dahi ana i'tikâd itmiş idi. Andan Ertuğrul geldi, ol düşi ol şeyhe i'lâm kıldı. (Yâ Şeyh! Gördüm kim, senin koynından*

bazılarındaysa Osman Gazi'nin[62] gördüğü rivayet edilen, bir anlamda Osmanlı Devleti'nin temeline kudsî bir zemin hazırlamayı amaçlayan rüya motifi adeta Edebalı'yı Osmanlı Devleti'nin manevi kurucusu haline getirmiştir.[63] Verilen bilgilerin birbirine karıştırıldığı anlaşılan bu olayda, Oruç Beğ, Edebalı'yı, Konya'da yaşayan ve rüya ilmini iyi bilen bir şahsiyet olarak tarif eder.[64] Aynı bilgi şeyhin yaşadığı yer belirtilmeksizin Neşrî tarafından da tekrarlanır.[65]

Menkıbe, Ertuğrul Gazi'nin yahut Osman Gazi'nin rüyasının Edebalı tarafından yorumlanması neticesinde oluşan evlilik bağıyla devam eder. Buna göre, Edebalı kızı Malhun Hatun'u yahut Rabiâ Hatun'u Osman Gazi ile nikahlamak suretiyle, devletin kuruluşunda pay sahibi haline getirilmektedir. Gerçekte böyle bir evliliğin olup olmadığı konusunda bazı tartışmalar günümüzde de devam etmekle birlikte, kesin olarak bilinen, Osman Gazi'nin Mal Hatun ismiyle bilinen eşinin Şeyh Edebalı'nın kızı olmadığıdır. Osman Gazi dönemine ait bir vakfiye kaydında Mal Hatun'un babasının ismi Mevlânâ Fakih Ömer olarak zikredilir.[66] Edebalı'nın Osman Gazi ile evlenen kızının ismininse Bâlâ Hatun olduğu bilinmektedir.[67] G. E. Carretto'ya göre,

---

bir ay dogar gelir benüm koynıma girür. Bu ay koynıma girdükden sonra göbeğümden bir agac biter, gölgesi âlemleri tutar. Gölgesinün altında taglar olur. Her tagın sular olur çıkub akar. Bu çıkan sulardan kimi içerler ve kimi baglar ve bagçeler suvarurlar ve çeşmeler akıdurlar. Ol uykudan uyandım. Uş düşüm budur) didi. Şeyh bu düşün tâbirden fikr idüp eytdi: (Yâ yiğit! Senün bir oğlun ola. Adı Osman ola. Çok gazalar ide. Sana muştuluk olsun kim senün nesline padişahlık virildi, mübarek olsun)" didi. Dahi (Benüm kızımı oglun Osman ala. Andan çok oglanları ola. Padişah olalar) didi. Pes bir zamandan sonra Osman vücuda geldi. ..." (s. 10). Mustafa Âlî ise, Edebalı'nın ismini vermeksizin bu olayı Ruhî tarihinden şu şekilde nakletmektedir: *"... Ertuğrul bir fakihun evine konmış. Meger ki, sâhib-i hânenün bir Mushâf-ı Şerîfi mezburın ardındaki dolabda kalmış. 'Ale'l-fevr fakih kalkdı, ardınuzda bir kitab kalmış diyü kaldırub andan yüksek bir yire dahi kodı. Mücâhid-i mezbûr bu ne makule kitâbdur diyü tefahhus-ı me'sur kıldukda Hazret-i Peygamberimize nazil olan Kitabu'llahdur didi ve umûmen ahkâm-ı diniye ve şerâyi-i Mustafaviyye bunınla cârîdür diyü beyân eyledi. Ertuğrul ki, vâkî-i hâli bildi, fakihe gayri kelâm itmeyüb sükût kıldı. Şol zaman ki sâhib-i hâne ve kendüye hemrâh olan hüddâm-ı yegâne yemeklenüb yatdılar, uyudılar, güyâ ki, âb-ı hayât çeşmesârında ferâgatle el yudılar, Ertuğrul ise, cest ü hîz-i abdestle gark-i riz oldı, sünen ü farz u vâcibi edâdan sonra Mushâf-ı Şerif cânibine teveccühle el kavuşdırub, turdı. Sabâha dek necm-i bidâr gibi gözin yummadı, başın bir sâ'at bâlin-i rahata komadı. Nihâyet fakih ve sair hüddâm uykularından uyanub, kıyâm itdiler. Bir sa'atcik ki, ımızgandı, bir ru'yâ-yı saliha ile saltanat müjdesin işitdi, yâni ki, hâbında hitâb-ı müstetâb-ı ilahî şöyle vârid oldı: 'Çünki sen benüm Kelâm-ı Kadîm'imi böyle tâ'zim itdün, ben de seni ve evlâd-ı emcâdunu, sinîn-i şuhûr ve â'sâr-ı dühûr devlet ü saltanatla i'zâz-ı tekrim itdüm' buyurıldı. Ol vâkı'adan sonra Ertuğrul'ın kevkeb-i bahtı şeref-i sa'âdetle peydâ olub her yerde mu'azzez ü muzaffer oldı."*

II. Abdülhamid devrine ait bir belgede, Ertuğrul Gazi'nin gördüğü rivayet edilen bu meşhur rüya hadisesinin Tursun Fakih'in evinde gerçekleştiği ifade edilmektedir (*BOA. YEE, nr. 91/14*).

62 Âşıkpaşazâde, 6; Neşrî, I, 81-85; Bayatlı Mahmud oğlu Hasan, 295; *Anonim Osmanlı Kroniği,* haz.: Necdet Öztürk, İstanbul 2000, s. 11; Kemal, *Selâtin-nâme,* 35-40; *Ruhî Tarihi,* s. 380; İbn Kemal, *I. Defter,* 94-95; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523),* haz.: Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 29-31.

63 Bu konuda farklı bir bilgi olarak Enverî, Ertuğrul Gazi'ye saltanat müjdesinin Hızır tarafından verildiğini ileri sürer (bkz. Enverî, 22).

64 Oruç Beğ, 24-25.

65 Neşrî, I, 83.

66 Bu konuda bir değerlendirme için bkz. C. Imber, *Osmanlı İmparatorluğu,* s. 115.

67 Edebalı'nın kızının adı Oruç Beğ ve Hadîdî'de Rabia olarak geçmekte ve ileride Osman Gazi'nin Rabia Hatun ile evlendiği ifade edilmektedir (Oruç Beğ, 25; Hadîdî, 32).

"Osmanlı hanedanı bu evlilikten doğmuştur.[68] Ancak yaygın geleneğin aksine, Orhan Gazi'nin Şeyh Edebalı'nın torunu olmayışı, Osmanlı hanedanının bu evlilikten doğduğu konusundaki yorumları da geçersiz kılmaktadır. Burada sözü edilen Bâlâ Hatun'dan doğan oğlunun dervişlik yoluna girmeyi tercih eden Alâeddin Bey olduğu daha fazla kabul görür.

Osman Gazi'nin, döneminin önde gelen şeyhlerinden birisi olan Edebalı'nın kızıyla evlenmesinin nedenleri arasında, kuruluş aşamasında, dönemin uç toplumunda saygın bir yeri olan ve kardeşi Ahî Şemseddin'den ötürü ahîlerin de saygı duyduğu bu şahsın nüfuzundan faydalanmak istemesi gösterilebilir. Elbette evlilik yoluyla kurulan bu yakınlaşma dervişler cephesinden de büyük önem arzetmektedir. Zira bu evlilik sadece siyasî gücün dinî unsurları kendi tarafına çekmesi anlamına gelmeyip, aynı zamanda, dervişler ve ahîler tarafından da, muhtemelen bir hükümdarın kendilerine katılması şeklinde yorumlanmaktaydı.[69] Şeyh Edebalı'nın, beylik henüz kurulmadan önceki dönemde de bölgede büyük şöhrete sahip olduğu, bütün halkın saygı duyduğu, oldukça zengin, bâtını kuvvetli, irşâda yetkin ve hanesinden misafir eksik olmayan bir şahsiyet olduğu Âşıkpaşazâde ve ondan esinlenen diğer kaynaklar tarafından açık şekilde ifade edilmektedir.[70] Yine şeyhin diğer damadı Dursun Fakih vasıtasıyla fakihler arasında da büyük saygı gördüğü bilinmektedir. Bu nedenle henüz kurulma aşamasındaki bir beyliğin başındaki liderin böylesine güçlü bir şeyhin nüfuzundan faydalanmak istemesi doğaldır. Ancak, bu evliliğin sadece siyasî amaçlarla gerçekleştirildiğini söylemek de haksızlık olsa gerek. Zira, bu dönem uç toplumunda sufîler son derece etkin bir konuma sahiptiler ve sadece Osmanlı topraklarında değil, diğer pek çok beyliğin bünyesinde de beyler sufîlerin yaşam tarzından etkilenmekteydiler.

Şeyh Edebalı ile Osman Gazi arasında evlilik bağıyla kurulan akrabalık ilişkisi bağımsızlığın resmen ilan edilmesinden sonra resmî bazı görevleri de beraberinde getirmişti. Osman Gazi, beyliğini kurduktan sonra emr-i fetvâ görevi için kayınpederi Edebalı'yı memur etmiş,[71] Bilecik ele geçirildikten sonra da hasılatını ona bırakmıştı.[72]

Şeyh Edebalı'nın tasavvufî kimliği konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Bazı araştırmacılar Edebalı'nın bir ahî reisi olduğu kanaatini taşımaktadır. Bunun temelinde Şeyh Edebalı'nın dönemin diğer birçok zümresiyle olduğu gibi ahîlerle de yakın ilişki içerisinde oluşu, kardeşi Şemseddin'in ve

68 G. E. Carretto, *aynı eser,* s. 9.

69 M. Kunt, *aynı makale,* s. 34.

70 Âşıkpaşazâde, 6; Taşköprîzâde, 23; Mecdî, 20.

71 *İlmiyye Salnâmesi,* haz.: S. A. Kahraman-A. N. Galitekin-C. Dadaş, İstanbul 1998, s. 276.

72 Neşrî, I, 113; Oruç Beğ, 29; *Anonim-Öztürk,* 12.

yeğeni Hasan'ın birer ahî olmalarının etkili olduğu tahmin edilebilir. Nitekim, Neşrî, İbn Kemal ve bu kaynaklardan hareketle F. Köprülü Edebalı'yı bir ahî önderi olarak nitelendirmişlerdir.[73] Ancak kaynaklarda yer alan ifadelerden Şeyh Edebalı'nın Vefaîyye tarikatına mensup olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Mesela, Elvan Çelebi, onu Hacı Bektâş-ı Velî ile birlikte Baba İlyas-ı Horasanî'nin müritleri arasına yerleştirmek suretiyle aralarında bir bağlantı kurmaktadır.[74] Âşıkpaşazâde'nin damadı olan Zeynî şeyhi Seyyid Velâyet tarafından hazırlatıldığı anlaşılan *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebû'l-*Vefâ adlı eserin girişinde de Şeyh Edebalı'nın Tacü'l-Ârifîn Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın müritlerinden olduğu ifade edilir.[75] Benzer şekilde Kâtib Çelebî de, *Süllemü'l-Vüsûl*'de, Edebalı'nın, Ebû'l-Vefâ Bağdâdî tarikatına mensup olduğunu belirtir.[76] Bu durumda, onun Vefaîyye tarikatına mensup dervişlerden birisi olduğu açık şekilde ortaya çıkmaktadır.[77] Kaynaklar, Şeyh Edebalı'yı kerameti zahir, bütün halkın kendisine hürmet beslediği ve yaşadığı bölgede çok ün almış bir şahsiyet olarak nitelendirip, Sultan Alâeddin Keykûbad'ın dahi kendisine tabi olduğu rivayet ederler.[78]

Biri gençliğinde diğeri yaşlılığında olmak üzere iki defa evlendiği söylenen[79] Şeyh Edebalı, yüz yirmi sene ömür sürdükten sonra, 726'da Bilecik'te vefat etmiştir.[80] Mezarı Bilecik'te, zaviyesinin bulunduğu yerdedir. Türbesinin hemen alt kısmındaki küçük türbede eşinin ve kızı Bâlâ Hatun'un mezarları da bulunmaktadır. Ayrıca, Eskişehir'de Odunpazarı semtinde bir makamı vardır.

Hayatı hakkındaki bilgilerin pek çoğu gibi, Şeyh Edebalı'nın yetiştirdiği müritlerinin kimliklerine dair bilgiler de oldukça sınırlıdır. Kroniklerde, Kumral Abdal ve Osman Gazi'nin bacanağı Dursun Fakih Edebalı'nın müritleri olarak gösterilir. Yine, Osman Gazi'nin ve ahîlerin önde gelenlerinden Ahî Hasan'ın da Edebalı'nın tekkesini sık sık ziyarete gittikleri bilinmektedir. Bunların haricinde, Âşıkpaşazâde, Çandarlı Kara Halil Paşa'yı da Edebalı'nın müritleri arasında sayar.[81] Ayrıca, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri*'nde Edebalı'nın zaviyesinde ölümünden sonra oğlu Mahmud'un ve daha sonra

73 İbn Kemal, *I. Defter*, 93-95; F. Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 64.

74 *"Hacı Bektâş-ı Şol Sebebden hiç / Göze almadı tâc-ı Sultânı/Edebalı ve bundağı huddâm / Gördiler Hacı'dan bu seyrâni* (Bkz. *Menâkıb-ı Kudsiyye,* 169; A. Yaşar Ocak, "Ahilik ve Şeyh Edebalı: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama", *İslamî Araştırmalar,* XII/3-4 (1999), s. 226).

75 *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefâ,* Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Buhârî, nr. 257, vr. 1a. Ayrıca, A.Y. Ocak, "Ahilik ve Şeyh Edebalı", s. 227; H. Şahin, *Dervişler ve Sufi Çevreler*, s. 74.

76 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 16.

77 A.Y. Ocak, "Ahilik ve Şeyh Edebalı", s. 227.

78 Neşrî, I, 81-83; *Anonim-Giese,* 10; *Anonim-Öztürk,* 11.

79 Neşrî, I. 85.

80 Âşıkpaşazâde, 35; Neşrî, I, 85, 145-147; Nişancı Mehmed Paşa, 97; Taşköprîzâde, 23; Mecdî, 21; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 16.

81 Âşıkpaşazâde, 40.

da torunu Şeyh Mehmed'in mutasarrıf olduğuna dair bir kayıt yer almaktadır.[82] Bu kayıttan, ailenin ilerleyen dönemde de şeyhlik vazifesini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

Kumral Abdal

Osman Gazi döneminde yaşadığı bilinen dervişlerden bir diğeri Kumral Abdal'dır. Abdal lakabını taşıması Abdalân-ı Rûm zümresine mensup olduğunu ortaya koymaktadır.[83] Bazı kaynaklarda adı Kumral Dede şeklinde de geçmektedir.[84] Eskişehir yakınlarındaki Karacahisar bölgesinde yaşamış olan Kumral Abdal, İdris-i Bitlisî'ye göre, daha Osmanlı Beyliği kurulmadan önce bu bölgeye yerleşmiş ve uçlarda hayatını sürdürmüştür.[85] İbn Kemal, Kumral Abdal'ın Söğüt nahiyesinde yaşayan "sâhib-i keramet" bir şahsiyet olduğunu ifade ederken,[86] Müneccimbaşı Ahmed Dede ise Yenişehir civarında oturduğunu söyler.[87] Âşıkpaşazâde, Kumral Abdal'ı Şeyh Edebalı'nın müridi olarak gösterir.[88] Şeyh Edebalı ile Kumral Abdal arasındaki şeyh-mürid ilişkisinin Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan önceki dönemlere kadar uzandığı anlaşılıyor. Kumral Abdal'ın farklı bölgelerde yaşadığı yönündeki bilgiler, onun uçlarda sürekli faal olduğu şeklinde yorumlanabilir. Müneccimbaşı, Kumral Abdal'ın müritleriyle birlikte kâfir köylerine gazalar yaptığını söyleyerek onun farklı bir yönüne dikkati çeker.[89]

Yaygın inanışa göre, Kumral Abdal, kendisine Hızır Peygamber yahut o bölgede yaşayan gayb erenlerinden birisi tarafından hükümdar olacağı haber verilen Osman Gazi'ye bu kutlu haberi müjdelemiş, daha sonra da onun yanında gaza akınlarına katılmıştır.[90] Şeyh Edebalı'nın meşhur rüyayı yorumladığı sırada da, Osman Gazi'den verdiği saltanat müjdesi karşılığında toprak talep etmiş, Osman Gazi, böyle bir durum gerçekleştiği takdirde istediklerini vereceğine dair söz vermiş, ileride Kumral Abdal'ın söyledikleri

82 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, haz.: Enver Meriçli-Ömer Lütfi Barkan, Ankara 1988, s. 282; *BOA. MM. nr. 27,* s. 110.

83 M. Fuad Köprülü, "Abdal Kumral", *THEA,* I, İstanbul 1935, s. 58.

84 Mesela bkz. Âşıkpaşazâde, 6.

85 Orhan F. Köprülü, "Abdal Kumral", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 1, İstanbul 1988, s. 63.

86 İbn Kemal, *I. Defter,* 88. İbn Kemal, Kumral Abdal için "Kumral Baba" tabirini kullanmaktadır.

87 Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel,* haz.: Ahmed Ağırakça, İstanbul 1995, "Giriş", s. 56.

88 Âşıkpaşazâde, 6.

89 Müneccimbaşı, 56.

90 İbn Kemal, *I. Defter,* 89-90. II. Bayezid dönemi tarihçilerinden Kemal ise eserinin, Osman Gazi'nin beyliğinin müjdelendiğine dair bölümünde ismini vermeksizin Hacı Bektâş'ın dergâhından geldiğini ifade ettiği bir şeyhten bahseder. Kemal'in bahsettiği bu şahıs hakkında verilen bilgiler Kumral Abdal hakkında diğer kaynaklarda verilen bilgilerle büyük benzerlikler arzetmekle birlikte bu eserde doğrudan Kumral Abdal ismi verilmemektedir. Muhtemelen, adı geçen tarihçi, Yeniçerilerin börk giymesini Osman Gazi dönemiyle irtibatlandırdığı bu bölümde, ilk dönem Osmanlı tarihiyle ilgili rivayetleri birbirine karıştırmış olmalı (*Selâtin-nâme,* 40-42).

doğrulanınca onun için Ermeni Derbendi denilen bölgede bir zaviye yaptırmış ve bu zaviyeye araziler vakfetmiştir.[91]

Kaynaklarda, Osman Gazi dönemi dervişleri arasında, Muhlis Paşa, Âşık Paşa, Şeyh Elvan Çelebi, Molla Hattab Karahisârî gibi şahsiyetlerin isimleri de zikredilmektedir.[92] Mecdî, adı geçenlerin yanı sıra Baba İlyas'ı da Osman Gazi dervişleri arasında gösterir.[93] Nişancı Mehmed Paşa'da kronoloji biraz daha karışıktır. Zira o, Sadreddin Konevî, Seyyid Burhaneddin Tirmizî, Şems-i Tebrizî gibi sufîleri de Osman Gazi dönemi dervişleri arasında gösterir.[94] Ancak sözü edilen bu şahsiyetlerin hemen hepsinin Anadolu Selçukluları devrinde yaşadıkları ve Osmanlı Beyliği kurulmadan önce vefat ettikleri bilinmektedir. Bu araştırma sırasında tespit edilenler, üçüncü bölümde kendilerine arazi vakfedilen meşayihin dışında, hayatları hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olunan Şeyh Edebalı ve Kumral Abdal ile sınırlıdır.

Orhan Gazi Dönemi Dervişleri

Orhan Gazi dönemi, kaynaklarda, dervişlerin yoğun bir şekilde faaliyet gösterdikleri dönemlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı medreselerinin daha yeni kurulmaya başladığı bir devre olması hasebiyle bu dönemde Türkmen dervişlerinin toplumda hâlâ içtimaî bünyede ön planda yer aldıkları anlaşılmaktadır. Geyikli Baba, Karaca Ahmed, Dûğlu Baba, Abdal Murad, Abdal Musa gibi şahsiyetler Osmanlı hükümdarıyla bazen dostane, bazen de gergin ilişkiler yaşamışlardır.[95] Bu dönem ilerleyen yılların, "tahta kılıçlı dervişler" efsanesinin temellerinin atıldığı bir zaman dilimi olarak da kabul edilebilir. Herhalde bunun nedeni, ilk dönem Osmanlı kroniklerinde Yalak-abad'ın fethi sırasında adından söz edilen bir dervişle alakalı olsa gerek. Rivayete göre, Yalak-abad Kalesi henüz fethedilmeden önce, Abâ-pûş namıyla bilinen derviş o bölgeye gidip, bazen bölge halkını İslam'a davet eder, bazen de elinde tuttuğu tahtadan yapılmış kılıcı gösterip, "*Müslüman olmayanı bununla tahta gibi ikiye biçerim*" diye onları tehdit edermiş. Kalede yaşayanlar "bu kesmez kılıçla, bizi nasıl keseceksin" diye kendisiyle alay ederlermiş. Günlerden bir gün, kaledeki askerlerden birisi gelip, "işte boynum, işte kılıcın, haydi kes de görelim" deyince, Abâ-pûş derhal elindeki tahta kılıcıyla, tığ-ı Kirmânî misali, adamı ortadan ikiye

91 *BOA. MM. nr. 27,* s. 90; Âşıkpaşazâde, 7; *Ruhî Tarihi*, 380; İbn Kemal, *I. Defter,* 91-95.

92 Taşköprîzâde, 23-24; Mecdî, 21-22; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 38.

93 Mecdî, 23.

94 Nişancı Mehmed Paşa, 97.

95 Kroniklerde zaman zaman Orhan Gazi devrinde yaşamadıkları kesin olarak bilinen bazı dervişlerin isimleri de sanki o dönemde yaşamış gibi zikredilmektedir. Bilhassa Ahî Evren'in o dönemde yaşadığı şeklindeki rivayetlere dikkat etmek gerekir (mesela bkz. Oruç Beğ, 32).

bölmüş. Olaya şahit olan herkes donmuş kalmış. Bir süre sonra da dervişi katletmeye kalkışmışlar. Ancak derviş hepsini "kerametle", hikmet-i hüdânın yardımıyla telef etmiş ve o belde İslam toprağı olmuş.[96]

Burada bahsedilen menkıbenin gerçekliği şüphe götürmekle beraber, tarihçinin gözünde, ilk dönem Osmanlı toplumunda dervişlerin işlevini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Ancak şu hususu açık şekilde ifade etmek gerekir ki, Orhan Gazi devri, kurulma aşamasındaki devletin hükümdarı tarafından çok sayıda sufîye toprak bağışlandığı, imar ve iskân maksadıyla zaviyeler inşa edildiği bir dönem olarak da kabul edilebilir. Nitekim, Orhan Gazi'nin ilim ve irfan erbabına olan hürmeti kroniklerde üzerinde en fazla durulan hususlar arasındadır.[97]

Geyikli Baba

Orhan Gazi döneminde yaşadığı bilinen dervişlerden Geyikli Baba, Azerbaycan'ın Hoy şehrinde dünyaya gelmiş olup,[98] Çeri Hasan adındaki bir sülaleye mensuptur.[99] Anadolu'dan önceki hayatı, Hoy'da kaldığı süre, eğitimi veya ne işle meşgul olduğu gibi konularda kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Geyikli Baba'nın asıl adının ne olduğu hususu da oldukça tartışmalı olup, bu konuya dair muhtelif görüşler öne sürülmüştür. Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre'nin bir şiirinde geçen, *"Geyiklünün ol Hasan söz ayıtmış kendüden / Kudret dili söyler kendünün söz nesidir"* dizele-

96 Adı geçen "tahta kılıçlı derviş efsanesi" dervişin isminde bazı değişiklikler olsa da, Osmanlı kroniklerinin çoğunda yer almaktadır. Bu olay *Anonim Osmanlı Kroniği*'nde şu şekilde nakledilmektedir: *"... ve hisarlar ve şehirler oldı ki, vasfı olmazdı. Ve hem yeri dahı sarp olduğı içün gâzilerden ürküp gelen dahı çoğalıp ziyâde oldılar. Anda ol kâfirler karâr idüp duruken nâgâh bir gün bir uryan derviş çıkageldi. Bî-nevâ Baba dirlerdi. Anları İslama da'vet itdi. Meger dervişün elinde hemân bir ağaç kılıcı var idi. Kâfirler ânı görüb gülişdiler.*

Bir gün kâfirlerin bayramı oldı. Ol hamâm üzerinde cem' oldılar. Derviş dahı anda geldi. Bunları İslama da'vet itdi. Kâfirler cümle sarhoş olub dervişin dolayı yanına cem' oldılar. Dervişi masharalığa aldılar. Eger sen didigün dimeyecek olursak bizüm ile ne eylersin. Hem yalınuz ve hem yarağun yok didiler. Derviş ayıtdı: 'İşte kılıcım. Eğer İslama gelmezseniz bu kılıc ile sizi hep kırarın' didi. Ol ağaç kılıcı bunlara gösterdi. Kâfirler gine gülüşdiler. Kâfirlerin içinden biri sarhoş kâfir ilerü geldi. Dervişün önünde durdı. Ayıtdı: 'Ol kılıcınla beni çal, görelüm keser mi?' didi. Hemân dervîş Allah'a sığınup tekbir getürüp arkurı belin çaldı. Ol ağac kılıc Hak Teâla inâyetinde kâfiri iki böldi. Ve illâk kâfir dahı yirinde örü turdı. Hemân cân cehenneme ısmarladı. Kâfirler yine gülişdiler. Ayıtdılar: 'Kılıcun katı keskin imiş" didiler. Bizümle dahı böyle mi ceng idersin' didiler. Derviş aydur: 'Yoldaşınuzu görün yerinden depredün' didi. Katına geldiler, gördiler, kâfir kef geçmiş, depredelim sandılar. Kâfir iki pâre olub düşdi. Hemân cem' olub orada olan kâfirler ol hali görüp nicesi dervişe inanıp İslama geldiler. Ve nicesi kaçup tağıldılar. Mâ-hâsıl-ı kelâm derviş ol arayı feth itdi. Âkibet ol arada kalub anda kaldı. Ziyâretgâh olub şimdiki halde ol hamâm yanında ol mezâr bellüdür, meşhûrdur" (Anonim-Öztürk, 15). Ayrıca bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 34.

97 Mesela bkz. *"Severdi ehl-i ilmi ol begâyet / Olırdı hizmetinde bî-nihâyet"* (Kemal, *Selâtin-nâme,* 48).

98 *BOA, Ali Emîrî, nr. 1*; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih,* II, İstanbul 1277, s. 32; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, Dersaadet 1295, s. 62; Nişancı Mehmed Paşa, 116; Mecdî, 32; İsmail Beliğ, *Tarih-i Brusa,* Hüdavendigar 1287, s. 220.

99 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme,* II, çev: Ahmed Cevdet, Dersaadet 1314, s. 461.

rinden yola çıkarak adının Hasan olması gerektiğini ifade eder.[100] Geyikli Baba'nın ismi Baldırzâde'de Baba Sultan,[101] İsmail Beliğ'de Ulvî Baba[102] ve Bursa Kütüğü'nde de Mehmed[103] olarak zikredilir. Geyikli Baba'nın asıl isminin yaklaşık olarak aynı dönemde yaşamış olmaları hasebiyle Yunus Emre'nin zikrettiği üzere Hasan olması daha muhtemel gözükmekle beraber, burada Yunus'un Geyiklü aşiretine mensup başka bir Hasan'dan söz etmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Geyikli Baba, muhtemelen Abdal Musa ve Abdal Mehmed gibi, Bursa fethedilmeden önce bu bölgeye gelerek İnegöl taraflarına yerleşmiştir. Kaynaklarda yaşadığı döneme ilişkin muhtelif bilgiler verilmektedir. Bazı kaynaklar onu Osman Bey dönemi meşâyihi arasında gösterirken,[104] büyük çoğunluk Orhan Bey döneminde yaşadığı kanaatindedir.[105] Olayların seyri ve hakkında anlatılan menkıbeler Orhan Gazi devrinde yaşamış olma ihtimalinin çok daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Ömer Lütfi Barkan, Konya'daki bazı aşiretler arasında Geyikli Baba dervişlerinin bulunmasından hareketle Geyikli Baba'nın Hoy'dan yola çıkarak ilk önce bu bölgeye gelmiş olabileceğini ileri sürer. Bu durumda Geyikli Baba'nın, Bursa'nın fethinden kısa süre önce Osmanlı topraklarına dahil olan bir Türkmen zümresine mensup olduğu anlaşılmaktadır.[106]

Geyikli Baba Osmanlı hâkimiyet sahasında adını ilk defa Bursa'nın fethi sırasında duyurmuştur. Yaygın inanışa göre, Geyikli Baba, ulu bir geyiğe binmiş olduğu halde Bursa'nın fethine katılmıştır. Savaş sırasında olağanüstü kahramanlıklar göstermiş, elinde altmış okka ağırlığında bir kılıç olduğu halde muhasara ordusunun önünde savaşmış ve Kızıl Kilise adı verilen bölgeyi bizzat kendi gayretleriyle ele geçirmeyi başarmıştır.[107] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ali Emîrî tasnifinde yer alan bir belgede Geyikli Baba'nın Kızıl Kilise'yi fethi şu şekilde anlatılmaktadır:

> *... merhum Orhan Padişah ol kıyıları feth iderken Kutbü'l-Ârifîn Şeyh Geyikli Baba dahi ol cânibde üç yüz altmış kapılu bir kilîsa varmış. Kızıl Kilise dimekle meşhur*

---

100 Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf,* İstanbul 1992, s. 11; aynı yazar, *Alevî-Bektâşî Nefesleri,* İstanbul 1992, s. 106.

101 Baldırzâde, *Ravzâ-i Evliyâ,* haz.: Mefail Hızlı-Murat Yurtsever, İstanbul 2000, s. 125.

102 İsmail Beliğ, *Târih-i Brusa*, Hüdavendigâr 1287, s. 220.

103 Raif Kaplanoğlu, *Bursalı Şâir Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi,* Bursa 1998, s. 146.

104 Müneccimbaşı, 87-88; J. Von Hammer-Purtsgall, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* I, İstanbul 1972, s. 144.

105 Âşıkpaşazâde, 200; Oruç Beğ, 32; Câmî, 141; Lâmiî Çelebi, *Münâzara-i Sultân-ı Bahâr bâ-Şehriyârı-ı Şitâ (Bir Bursa Efsanesi),* haz.: Sadettin Eğri, İstanbul 2001; s. 230; Neşrî, I, 83; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 62; Baldırzâde, 125;

106 Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *VD,* II (1942), s. 290.

107 Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 62; Mecdî, 32; Beliğ, 220; Hammer, *aynı eser,* s. 144.

> *imiş. Ol kilisayi kendüler feth itmişler. Ceng iderken kestan ağacı varmış. Cengi ider idermiş, ol kestaneye vardukda ol kestane yarılub Baba'yı saklar imiş. Kâfirler arar bulamazlar imiş. Sabah gene çıkub kâfirlerle ceng iderdi. Erenler bu nev'ile iletmişdir.*[108]

Kalenderî meşrep bir karakteri benimsediği anlaşılan Geyikli Baba, Bursa'nın fethinden sonra daha ziyade İnegöl civarındaki dağlarda geyikler ve diğer vahşi hayvanlarla iç içe yaşamış, bir anlamda insanlardan kendisini tecrit etme suretiyle münzevi bir hayat sürmüştür.[109] Bu dönemde Geyikli Baba'nın en yakın dostlarından birisi Osman Gazi'nin silah arkadaşı Turgud Alp'tir.

Geyikli Baba'nın, sürdüğü Kalenderî meşrep hayat tarzı daha sonraki dönemlerde Bektâşî olduğu yönünde bir düşünceyi doğurmuştur. Ancak onun Vefaîyye-Babaîyye-Kalenderîyye zümreleriyle daha yakın ilişkiler kurduğu ve kendisine tarikatını soranlara *"Seyyid Ebû'l-Vefâ müridi"* olduğunu söylediği bilinmektedir. Bu ifadelerinden onun Vefaîyye mensubu olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu nedenle Onun Bektâşîliğe mensubiyetine ilişkin şimdilik herhangi bir kaynak mevcut değildir.[110] Geyikli Baba'nın Bektâşîlikle ilişkilendirilmesinin temelinde, aynı dönemde yaşadığı Abdal Musa ile olan dostluğunun etkili olduğu düşünülebilir.

Geyikli Baba, kesin olarak tespit edilemeyen bir tarihte Bursa'da bugünkü adıyla Baba Sultan olarak bilinen bölgede faaliyet gösterdiği zaviyesinde vefat etmiştir. Orhan Gazi, Geyikli Baba için tekke ve câmi yaptırıp,[111] Kulbar ve Geyikli Baba adıyla bilinen köylerini vakfettiği[112] bu zaviyenin bulunduğu yere bir de türbe yaptırmıştır. İlerleyen dönemde, bazı şairlerin dizelerinde Geyikli Baba'ya da yer vermeleri onun etkisinin uzun süre daha devam ettiğini göstermektedir.[113]

---

108 *BOA, Ali Emîri, nr. 1.*

109 Lâmiî bu durumu şu şekilde izah eder: *"Tağlarda gezdiği yirlerde [vuhûş u tuyûr] gicikler gelürlerdi. Ve andan üns ü muhabbet kohusın alurlardı. Ve kande gitse bile giderlerdi. Ve her yandan gelüp ânı ziyâret iderlerdi"* (bkz. Lâmiî, *Münâzara,* s. 230).

110 F. W. Hasluck, Geyikli Baba'nın Bektâşîliğinin sonradan ortaya atıldığı kanaatindedir (F. W. Hasluck, *aynı eser,* s. 12). Ancak Geyikli Baba'nın günümüz Alevî-Bektâşî geleneğinde önemli bir konuma sahip olduğu ve saygı gördüğü bilinmektedir.

111 Âşıkpaşazâde, 47; Lâmiî, *Nefahat Tercümesi,* 841; Neşrî, I, 85; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 62; Beliğ, 220. Uludağ'ın eteklerinde bulunan türbenin çevresinde korular ve ulu çınar ağaçları bulunmaktadır. Burası türbe, cami, tekke ve hamamdan meydana gelen bir külliye şeklindedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında onarım gördüğü tespit edilen türbede Germiyan emirlerinden olduğu rivayet edilen Balım Sultan'ın mezarı da bulunmaktadır. Ancak Germiyanoğulları Beyliği üzerine çalışmalar yapan M. Çetin Varlık, kitabında böyle bir şehzadenin varlığından söz etmemektedir. Bu durum, dervişlerin hayatlarında çok sık rastlanılan, emirliği terk edip sufî hayata yönelme yahut emirleri dergâha çekme motifinin bir tezahürü olsa gerek. Türbenin Kanunî dönemindeki görüntüsü hakkında bkz. Lâmiî, *Münâzara,* s. 234-236.

112 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri,* I, 109-110.

113 Mesela, Latîfî eserinde, *"Hayâl-i çeşm-i âhularla her bâr Geyiklü Baba'ya döndük be hey yâr / Gözi âhularun aşufte hâlî Hevâ lûridesi miskin gazali"* dizelerinde şair Gazalî'yi Geyikli Baba ile özdeşleştirmektedir (bkz. Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsırarü'n-Nuzamâ,* haz.: Rıdvan Canım, Ankara 2000, s. 411).

Abdal Musa

Abdal Musa, Rûm Abdalları zümresine mensup bir Türkmen dervişidir. Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna adının karışması ona ilk dönem Osmanlı toplumunda özel bir yer verilmesini sağlar. Azerbaycan'ın Hoy şehrinden geldiği bilinen Abdal Musa'nın doğum tarihi kesin olarak tespit edilememiştir.[114]

Alevî/Bektâşî geleneğindeki yaygın inanca göre, Abdal Musa, Hz. Peygamber soyundan ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin amcası Haydar Ata'nın oğullarından Hasan Gazi'nin oğludur.[115] Annesinin adı Ana Sultan olup, Hüsniye Bacı isminde bir de kız kardeşi vardır.[116] Anadolu'ya hangi tarihte geldiği kesin olarak tespit edilemeyen Abdal Musa'nın Osmanlı topraklarına dahil olmadan önce Kırşehir'e yerleştiği ve burada Kadıncık Ana adıyla da bilinen Fatma Bacı'nın yanında tasavvuf eğitimi gördüğü anlaşılmaktadır. Âşıkpaşazâde bu durumu şu şekilde dile getirir: *"Abdal Musa dirlerdi. Bir derviş vardı, Hatun Ana'nın muhibbi idi. Ol zamanda şeyhlik ve müritlik iken zahir değildi, silsileden dahi fariğlerdi. Hatun Ana ol gazinin üzerine mezar itdi. Geldi bu Abdal Musa bunun üzerinde bir nice gün sakin oldu."*[117]

Âşıkpaşazâde'nin verdiği bilgiler doğru kabul edildiği takdirde Abdal Musa'nın Hacı Bektâş-ı Velî'nin ölümünden bir süre sonra Suluca Karahöyük'e gelerek bu sırada postnişin olan Kadıncık Ana'nın manevi himayesine girdiği ileri sürülebilir. Suluca Karahöyük'te ne kadar kaldığı kesin tespit edilememekle birlikte, burada Kadıncık Ana'dan Hacı Bektâş-ı Velî'nin yolunun erkânını öğrendiği ve onun vefatından sonra Hacı Bektâş'ın postuna oturarak erken dönem Bektâşîliğinin temellerini attığı söylenebilir.[118]

Abdal Musa daha sonra bilinmeyen bir sebeple Suluca Karahöyük'ten

---

114 Abdal Musa'nın söylediği rivayet edilen bir şiirde bu durum şu şekilde dile getirilmektedir:

Kim ne bilür bizi nice soydanuz
Ne zerrece oddan ne hod sudanuz
Bizim meftûnumuz marifet söyler
Biz Horasan mülkündeki boydanuz
Mûsa Tûr'da durup münâcat eyler
Neslimiz sorarsan asıl Hoy'danız
Abdal Mûsa oldum geldim cihâna
Ârif anlar bizi nice soydanuz

Bu şiirden kendisinin, "Horasan Erenleri" olarak tabir edilen zümreye mensup bir Türkmen dervişi olup, aslen Hoy'lu olduğu anlaşılmaktadır (Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri,* İstanbul 1992, s. 23).

115 Bu durum, sadece babasının isminin Seyyid Hasan Gazi olduğu şeklinde *Velâyetnâme*'de tasdik edilmektedir (bkz. *Abdal Musa Velâyetnâmesi,* haz.: Abdurrahman Güzel, Ankara 1999, s. 140).

116 Orhan Türkdoğan, *Alevi-Bektâşî Kimliği,* İstanbul 1995, s. 135; A. Güzel, *Velâyetnâme,* "Giriş", s. 44.

117 Âşıkpaşazâde, 205.

118 A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 207. Süleyman Fikri'ye göre: Hacı Bektâş, Orhan Gazi tarafından kendisi için yaptırılmış olan tekkenin postnişinliğini Hatun Ana'nın İdris Hoca'dan doğan evladına vasiyet etmiştir, bu nedenle Abdal Musa hakkındaki kelâm muhtâc-ı tashihtir (Süleyman Fikri [Erten], *Antalya Livası Tarihi,* İstanbul 1338-1340, s. 192). Ancak, Hacı Bektâş-ı Velî'nin ölüm tarihinin 1271 olması hasebiyle Orhan Gazi devrinde yaşaması mümkün değildir. Bu nedenle Süleyman Fikri bu iddiasında yanılmaktadır.

ayrılarak dervişleriyle birlikte Orhan Bey'in yanında Bursa'nın fethine katılmıştır.[119] Kroniklerde Abdal Musa'nın Bursa'nın fethi sırasında büyük yararlılıklar ve kerametler gösterdiği rivayet edilir.[120] Abdal Musa Bursa'nın fethinden sonra, muhtemelen Orhan Gazi tarafından kendisi için yaptırılan tekkesinde bir taraftan Hacı Bektâş düşüncesini yayarken diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin askerî sisteminin en önemli unsuru olan Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu aşamasında da birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun en belirgin örneği olarak Bursa'nın fethi sırasında Abdal Musa ile yeniçerilerin giydiği başlığın aynı olması gösterilebilir. Bu başlığın bir yeniçeri tarafından mı Abdal Musa'ya verildiği yoksa Abdal Musa tarafından mı yeniçerilere gösterildiği hususu tartışmalıdır. Mikail Bayram'a göre, bu başlık Anadolu Bacıları tarafından Kırşehir'deki Külahduzlar Mahallesi'nde imal edilen elif-i tac külahlardan olup, Abdal Musa'nın başındadır ve yeniçeriler ondan görerek giymeye başlamışlardır.[121]

Âşıkpaşazâde'nin eserinde yeniçerilerin giydiği başlıkla ilgili olarak, "*... ve bir yeniçeriden bir eski börk diledi, yeniçeri dahi verdi. Yeniçeri üsküfünü çıkardı bunun başına giydirdi*" şeklinde bir ibare yer almaktadır.[122] Bu sözlerin devamında, Âşıkpaşazâde, yeniçerilerin giydiği börkün ocağa Hacı Bektâş-ı Velî vasıtasıyla geçtiği fikrine şiddetle karşı çıkmakta ve onun Osmanlı soyundan hiç kimseyle görüşmediğini söylemektedir.[123] Y. Nuri Öztürk, Âşıkpaşazâde'nin bu cümlesine istinaden, yeniçerilerin Bektâşîlerden değil, Bektâşîlerin yeniçerilerden etkilendiğini ileri sürer.[124] Yeniçeriler ve Bektâşîler arasında ilerleyen dönemde sıkı bir bağ olduğu bilinmekle beraber, Bektâşîliğin yeniçerilerden etkilenmesi uzak bir ihtimaldir. O dönemde Bektâşî geleneğinin temsilcisi olarak kabul edebileceğimiz Abdal Musa ile yeniçerilerin Bektâşîliği arasında bir bağ kurmak mümkündür.[125] Abdal Musa'nın, gerek Bursa'nın fethi sırasında, gerekse fetihten sonra Bursa'da yaşadığı dönemde Bektâşîlik propagandası yapmak suretiyle kendi tarikatını yaymaya çalışmış olması son derece olağandır. Bu propagandanın yeniçeriler arasında etkili olup taraftar bulması da kuvvetle muhtemeldir.

Hacı Bektâş Tekkesi'nde onun gibi Kalenderî meşrep bir Vefaî dervişi olarak yetişen Abdal Musa'nın ve etrafına toplanan dervişlerin fetih sırasında ve sonrasında yaptıkları ısrarcı propagandalar, kılık ve kıyafetleri, Sünnî İslam'la

119 Âşıkpaşazâde, 205.

120 Mecdi, 33; Hoca Sadeddin, II, 406; Nişancı Mehmed Paşa, 116; Beliğ, 213; Baldırzâde, 88.

121 M. Bayram, *Bâciyân-ı Rûm,* s. 48.

122 Âşıkpaşazâde, 205.

123 *"... ve her kimse kim Hacı Bektâş'ı, Âl-i Osmân'dan kimse ile musâhabet itdi dirse yalandır, şöyle biliniz"* (bkz. Âşıkpaşazâde, 206).

124 Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşîlik,* İstanbul 1997, s. 86.

125 John Kingsley Birge, *The Bektashi Order of Dervishes,* London 1965, s. 51.

bağdaşmayan bazı tavırları bilhassa Sünni halk tarafından hoşnutsuzluk ve tepkiyle karşılanmıştır.[126]

Kaynaklarda, Abdal Musa ile Geyikli Baba arasında geçtiği rivayet edilen ilginç bir olaydan bahsedilir. Bu menkıbeye göre;

> *Şeyh Abdal Musa kıpkızıl kor olmuş bir ateşi pamuklu bir beze sararak Geyikli Baba'ya yollamış. Baba da ona bir kâse süt göndermiş. Aracı olan derviş Abdal Musa'nın buna şaştığını görünce, süt göndermekte şaşılacak ne var ve sizin yaptığınızla ne ilgisi var? diye sormuş. Abdal Musa cevaben "onun bize yolladığı ceylan sütüdür. Yaban hayvanını evcilleştirmek bizim ateşi tutmamızdan daha zordur" demiştir.*[127]

İki derviş hakkında anlatılan bu menkıbe, Orhan Gazi dönemi dervişlerinin birbirleriyle ilişkilerinin, sonraki devirlerde yazılan kaynaklardaki yansımasını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, Orhan Gazi'nin teftişine tabi tutuldukları anlaşılan bu iki dervişin fikir yapılarının da bir tezahürü olarak algılanabilir. A.Y. Ocak'a göre, iki şeyhi birbirine rakip olarak gösteren bu menkıbe, XIV. yüzyılda artık doğrudan doğruya Baba İlyas-ı Horasânî geleneğine bağlı olan Rûm Abdalları ile, onun halifesi olan Hacı Bektâş-ı Velî geleneğini sürdüren Rûm Abdalları'nın –başka bir ifade ile Vefaîler ile Haydarîler'in– meşrep itibariyle farklılaştıklarını ve belki de rakip konuma geldiklerini göstermektedir.[128]

Bursa'nın fethinden sonra şehirde kendisi için yaptırılan zaviyede bir süre faaliyet gösterdiği anlaşılan Abdal Musa, kesin olarak bilinmeyen bir nedenden ötürü Osmanlı topraklarından ayrılmıştır. Ayrılma nedenleri arasında Orhan Gazi tarafından yaptırılan teftişten rahatsız olması yahut diğer dervişlerle yaşadığı anlaşılan bazı sorunların etkili olduğu tahmin edilebilir. Daha sonraki devirlerde bilhassa Bursa'da yazılan bazı eserlerin yazarları Abdal Musa'nın Bursa'dan hiç ayrılmadığı kanaatini taşırlar. Bu kaynakların ortak kanısı Abdal Musa'nın Bursa'da vefat ettiği ve burada gömülü olduğu yönündedir.[129] Bursa'daki tekkesinde kendisine ait olduğu iddia edilen bir türbenin mevcut olması muhtemelen müellifleri böyle bir kanıya ulaştırmış olsa gerek.

Abdal Musa'nın Bursa'dan ayrıldıktan sonraki dönemde Rumeli'de gazalara katıldığına dair bazı rivayetler vardır. F. Köprülü, Bektâşî şairlerin-

---

126 A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 206.

127 Mecdî, 33-34; Hoca Sadeddin, II, 406-407; Evliyâ Çelebi, 46; Baldırzâde, 89; F.W. Hasluck, *Chiristianity and Islam,* I, p. 290. Bu menkıbe Ahmed Yesevî için anlatılan bir menkıbeyle hemen hemen aynıdır. Ahmed Yesevî, kendi meclislerinde kadın ve erkeklerin birlikte zikretmelerine itiraz eden Meveraünnehir ve Horasan âlimlerine, bir hokka içine pamukla ateş koyarak göndermiş, bu suretle kendi meclisinde kadınlarla erkeklerin birbirlerine, ateşin pamuğa zarar vermediği gibi zarar vermeyeceğini belirtmiştir (bkz. F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 33-34).

128 A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı,* s. 206.

129 Beliğ, 213; Baldırzâde, 88; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları),* I-II, haz.: Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997, s. 271.

den Gedâ Muslu'nun bir nefesinde onun Rumeli'ne serçeşme (kumandan) olduğunun, tahta kılıçla taşı ikiye böldüğünün, bütün Rumeli'ni İslam'a getirdiğinin, kâfirlerle gazada bulunduğu gibi bazı menkıbelerinin anlatıldığını ifade eder.[130] *Vilâyetnâme*'sinde Rumeli fetihlerinde adını sıkça duyuran Seyyid Ali Sultan'dan (Kızıl Deli) bahsedilmesi Abdal Musa'nın gerçekten de Balkanlar'da yapılan bazı akınlara katılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Fakat bu konuda kesin yargılar öne sürebilmek için şimdilik yeterli bilgi yoktur.

Kaynaklarda verilen bilgiler ışığında kesin olarak bilinense, Abdal Musa'nın Osmanlı topraklarından ayrıldıktan sonra sırasıyla Manisa, Denizli, Aydın ve Fenike'ye uğrayıp son olarak bugün kendi adıyla anılan tekkesinin bulunduğu Antalya/Elmalı yakınlarındaki Genceli'ye (bugünkü Tekkeköy) yerleşmiş olduğudur. Hayatı hakkında yazılmış olan *Vilâyetnâme*'de bahis konusu edilen olaylar Elmalı'daki faaliyetleridir. Ancak, yukarıda isimleri sayılan her ilde birer makamı yahut türbesi bulunduğu hususunu da burada ifade etmek gerekir.

Osmanlı Beyliği'nin başkenti Bursa'da aradığı huzuru bulamayan Abdal Musa'nın Ege ve Akdeniz kıyılarında bir süre dolaştıktan sonra nihayet Teke vilayetine yerleşmeye karar vermesinin başlıca sebebi eskiden beri gayrisünnî Türk oymaklarının yaşadığı bu bölgelerde daha rahat davranabilmesi ve görüşlerini yayma imkânı bulabilmesidir. Zira Abdal Musa'nın izlediği güzergâhta yer alan Aydın'da gayrisünni Türkmen zümrelerinin, Teke bölgesinde ise Şiî/Bâtınî inanca mensup Türkmenlerin yaşadığı bilinmektedir. Bu yüzden Teke bölgesini fikirleri ve yaşantısı için en uygun bölge olarak görmüş olmalı.[131] Abdal Musa başlangıçta kendisini pek de hoş karşılamadıkları anlaşılan bölge halkı arasında fikirlerini rahatça yayma imkânı bulmuş, kurduğu tekkesinde Hacı Bektâş-ı Velî ideolojisini yerleştirmeye çalışmıştır.[132] Bu tekkede yetiştirdiği müritlerinden en tanınmışı Kaygusuz Abdal'dır.[133] Ayrıca, Budala Sultan adıyla bilinen bir müridinden de söz edilir.

Abdal Musa, kesin olarak tespit edilemeyen bir tarihte vefat etmiştir. A. Güzel, Kaygusuz Abdal'ın Abdal Musa'ya kırk yıl hizmet etmiş olmasından hareketle Abdal Musa'nın vefat tarihinin 1380-1410 yılları arasında olabile-

130 M. Fuad Köprülü, "Abdal Musa", *TK*, sayı: 124 (Şubat 1973), s. 199.

131 Orhan F. Köprülü, "Abdal Musa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1, İstanbul 1988, s. 64. Bu bölgede halen aynı inancı benimseyen Tahtacı Türkmenlerinin mevcut olduğu göz önünde bulundurulduğunda durum daha rahat anlaşılabilir.

132 I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 144.

133 Abdal Musa'nın Osmanlı toprakları dışındaki hayatı hakkında bkz. *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, s. 140-153. Kaygusuz Abdal ile ilişkileri hakkında bkz. *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi*, haz.: Abdurrahman Güzel, Ankara 1999, s. 90-110; F. Köprülü, "Abdal Musa", s. 200-202. Kaygusuz Abdal ilerleyen dönemde Abdal Musa'nın isteği üzerine Mısır'a giderek Kahire'de bir mağarada kurduğu tekkesinde Bektâşîliği yaymıştır. Mağarada yaşadığı için bu bölgede Abdullah el-Mağaravî adıyla tanınmış olan Kaygusuz Abdal Mısır'da Bektâşîliğin şimdiye kadar bilinen ilk temsilcisidir.

ceği kanaatindedir.[134] Pek çok şehirde kendisine nispet edilen türbeler bulunan bu dervişin asıl türbesinin Elmalı/Tekke köyünde olduğu anlaşılıyor.[135] Anadolu'nun değişik bölgelerinde kendisine nispet edilen bu türbelerin varlığı, onun Bektâşî tarikatı mensupları ve halk nezdindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Elmalı'daki tekkenin çevresi daha sonraki dönemlerde önemli bir yerleşim yeri haline gelmiş, bölge halkı merkezî iktidarın türbeye yaptığı vakıflar sayesinde müreffeh bir hayat sürmüş, her türlü vergiden muaf tutulmuştur.[136]

Abdal Murad

Orhan Gazi döneminde yaşadığı bilinen Kalenderî dervişlerinden bir diğeri Abdal Murad'dır. Baldırzâde, Abdal Murad'ın aslen Buharalı olup, Bursa'nın fethinden önce yanında oğlu Abdal Mehmed olduğu halde Anadolu'ya geldiğini ifade eder.[137] Abdal Murad'ın güçlü bir cezbe sahibi olduğu vurgulanır. Orhan Köprülü, tıpkı Abdal Musa gibi onun da Anadolu'ya gelen kırk derviş arasında sayıldığını yazmaktadır.[138]

Henüz fethedilmeden önce Bursa civarına yerleştiği anlaşılan Abdal Murad daha bu dönemde yerli halkı yıldırmak amacıyla bazı faaliyetlere girişmişti. Kroniklerde yer alan ifadeler, onun tepelerden Bursa Kalesi'nin bulunduğu yere taşlar yuvarlamak suretiyle bölge halkını usandırmaya çalıştığını ortaya koymaktadırlar. Abdal Murad'ın bu tarz hareketleri Ö. L. Barkan'ın "kolonizatör dervişler" olarak adlandırdığı zümrenin bazı bölgelerin fethedilmesine sağladıkları lojistik desteği ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu suretle fetih öncesi dönemde bölge halkının gönlüne korku salmaya çalışan Abdal Murad, Orhan Bey Bursa'yı kuşattığında ordudaki yerini almıştır.[139] Fetih sırasında, diğer pek çok derviş örneğinde de görüldüğü üzere Abdal Murad'ın da bazı olağanüstü tavırlar sergilediği rivayet edilir. Buna göre, Geyikli Baba'nınkine benzer büyüklükteki tahta kılıcıyla olağanüstü kahramanlıklar göstermiş,[140] arkadaşı Abdal Musa'nın ve Orhan Gazi tarafından komuta etmesi amacıyla verilen birliğin de desteğiyle fethin başarılı bir

134 A. Güzel, *Velâyetnâme,* "giriş", s. 50.

135 Abdal Musa'nın Elmalı'da bulunan türbesinde kendisine ait olduğu rivayet edilen bir hırka ve tahta kılıç yer almaktadır. İç kısımda, kapının yanında ikişerli sıralar halinde kız kardeşi Zeynep Hanım, annesi Ümmü Gülsüm, babası Seyyid Hasan Gazi ve talebesi Kaygusuz Abdal'ın sandukaları yer almaktadır. (İlhan Akçay, "Abdal Musa Tekkesi", *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970),* I, Ankara 1972, s. 365.

136 Süraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşîlik,* çev: Nasuh Barın, İstanbul 2003, s.

137 Baldırzâde, 87.

138 Orhan F. Köprülü, "Abdal Murad", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 1, İstanbul 1988, s. 63.

139 Taşköprîzâde, 13; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 64; Mecdî, 34; Hoca Sadeddin, II, 407.

140 Mehmed Şemseddin, 265; Hammer, I, s. 116.

şekilde tamamlanmasına hizmet etmiştir.[141] Evliyâ Çelebi'nin uzunluğunu dört metre[142] olarak betimlediği meşhur kılıcıyla muhtemelen düşmanların gözünü korkutmak için savaş esnasında büyük bir kayayı ortadan ikiye bölmüş, pek çok düşmanı da telef etmiştir.[143]

Fetihten sonra Bursa'ya yerleşen Abdal Murad, fetih sırasında gösterdiği üstün başarısından dolayı Orhan Gazi'nin vakfettiği Filidar Köyü'nde faaliyetlerini sürdürmüştür.[144] Abdal Murad'ın herhangi bir tarikata mensup olup olmadığı konusunda yeterli bilgi yoktur. Abdal unvanını taşıması "Abdalân-ı Rûm" adıyla bilinen Kalenderî/Haydarî zümrelere mensup olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Evliyâ Çelebi, Hacı Bektâş-ı Velî ile arasında bir bağ kurmaksızın, Abdal Murad'ın tekkesini Bektâşî tekkesi olarak gösterir.[145] Kronolojik olarak Abdal Murad'ın Hacı Bektâş-ı Velî ile görüşmesi mümkün değildir. Adının Bektâşîlikle ilişkili olarak anılmasının temelinde fetih sırasında görüştüğü Abdal Musa'nın etkili olduğu tahmin edilebilir. Abdal Murad Tekkesi'nin XII. asrın ikinci yarısından önce Bektâşî tarikatı mensuplarınca ele geçirilmiş olması da diğer bir ihtimaldir.[146] Tekkenin bu durumu Evliyâ Çelebi'yi daha önceki dönemler için yanılgıya düşürmüş olabilir. F. W. Hasluck ise bu konuda daha farklı fikirlere sahiptir. O, Abdal Murad Tekkesi'nin Bektâşîlik ile hiçbir alakâsı olamayacağı kanaatinin yanı sıra, Abdal Murad adında birisinin varlığına dahi kuşkuyla bakmaktadır.[147]

Bu dönemde yaşamış pek çok derviş gibi Abdal Murad'ın ölüm tarihi konusunda da Orhan Gazi devrinde öldüğünün haricinde bilgi yoktur. Kabri ve kendisine nispet edilen tekkesi Uludağ'ın yamacında Alişir Irmağı üzerindeki belde kapılarında yer almaktadır.[148]

Karaca Ahmed

Erken dönemden bahseden Osmanlı kroniklerinde Orhan Gazi devri dervişleri arasında ismi zikredilen diğer bir şahsiyet de Karaca Ahmed'dir.[149] Karaca Ahmed'in Anadolu'ya Acem diyarından geldiği ifade edilir. Rivayete göre, Karaca Ahmed, Acem diyarında hükümdarlık yapmakta olan Süleyman

141 Hammer, I, s. 115.

142 Evliyâ Çelebi, II, 46.

143 Baldırzâde, 89. Baldırzâde, adı geçen kılıcın kendi döneminde hâlâ mevcut olduğunu, Kanunî Sultan Süleyman'ın kılıcın üçte birini kestirerek Hazine-i Âmire'ye naklettirdiğini yazmaktadır. Evliyâ Çelebi'ye göreyse kılıcı kestiren Sultan I. Ahmed'dir (Evliyâ Çelebi, II, 46).

144 Beliğ, 212; Mehmed Şemseddin, 265.

145 Evliyâ Çelebi, II, 47.

146 O.F. Köprülü, "Abdal Murad", s. 64.

147 FW. Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 12.

148 Hammer, I, s. 115.

149 Âşıkpaşazâde, 200; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 55.

el-Horasanî'nin oğludur.[150] Annesinin ismi Ana Sultan'dır. Hayatının ilk yıllarını zevk ve sefa içinde geçirirken, "cezbesi galip gelmiş" ve Anadolu'ya gelerek Geyve Akhisarı'nın fethine iştirak etmiş, fetihten sonra da buraya yerleşmiştir.[151] Geyve Akhisarı'nın 1313 tarihinde fethedildiği[152] göz önüne alındığında, Karaca Ahmed'in Anadolu'ya geliş tarihi de ortaya çıkmaktadır. Geyve Akhisarı Osman Gazi döneminde fethedildiğine göre Karaca Ahmed'in Osmanlı topraklarına dahil olduğu dönem bu padişah zamanına tekabül eder. Âşıkpaşazâde ve ona istinaden yazılan diğer eserlerin Karaca Ahmed'i Orhan Gazi devrinin ricali arasında göstermelerinin, daha ziyade bu dönemde faal olmasından ve seferlere iştirak etmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Zira Karaca Ahmed'in Osman Gazi devrinde, Geyve Akhisarı'nın fethine katıldıktan sonra, Bursa'nın fethine kadar geçen dönemdeki faaliyetleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi göze çarpmamaktadır.[153] Mecdî, Karaca Ahmed'in Akhisar'da vaktini ibadetle geçirdiğini ve bir süre sonra da vefat ettiğini ifade ediyorsa da bu durumu Manisa Akhisar'ı ile Geyve Akhisar'ını birbirine karıştırması şeklinde yorumlamak mümkündür.[154]

Vilayetnâme-i Hacı Bektâş Velî'de ve *Saltuknâme*'de, Karaca Ahmed ile Hacı Bektâş-ı Velî'nin görüşmelerini anlatan, olağanüstü güçlere sahip olma ve vahşi hayvanları itaat altına alma[155] gibi eski inanç motiflerinin de ön planda tutulduğu bazı menkıbevi bilgilerle karşılaşılmaktadır. Sözü edilen iki eserden ilkinde, Karaca Ahmed, Anadolu Erenleri adı verilen bir derviş topluluğunun gözcüsü[156] ve Sivrihisarlı Şeyh Nureddin'in müridi olarak gösterilir. Hacı Bektâş-ı Velî Anadolu'ya geldiğinde, Karaca Ahmed, Fatma Bacı'nın uyarısıyla Hacı Bektâş-ı Velî'nin gelişini ve Sulucakarahöyük'e yerleştiğini yanında bulunan dervişlere haber vermiş, gösterdiği ifade edilen birtakım kerametlerine şahit olduktan sonra yanına giderek kendisine biat etmiştir.[157]

---

150 Hoca Sadeddin, II, 406; Mecdî, 33; Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih,* haz.: Fahri Ç. Derin-Vâhid Çubuk, İstanbul 1985, s. 400; M. Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar,* I, İstanbul 1940, s. 19.

151 Taşköprîzâde, 12-13; Mecdi, 33; Baldırzâde, 281.

152 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, s. 111.

153 Haşim Şahin, "XIV. Yüzyılda Bir Türk Dervişinin Serüveni: Karaca Ahmed", *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003), Bildiriler,* II, İstanbul 2004, s. 321.

154 Mecdî, 33.

155 Bu motifler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A.Y. Ocak, *Alevî Bektâşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri,* s. 141 vd.

156 Anadolu'da bulunan ve bilhassa Kalenderî zümreleri içerisine alan grupların gözcüsü ya da bekçisi olduğu ifade edilen şahsiyetlerin varlığına daha geç dönemlerde de rastlanıyor. Anlaşıldığı kadarıyla bu anlayışın "kutb" telakkisiyle yakından alakâsı vardır. Mesela Fatih Sultan Mehmed döneminin önde gelen Kalenderî dervişlerinden olan Otman Baba'nın da İstanbul'a ilk geldiğinde, bugün bir semte de adını vermiş olan Gözcü Baba tarafından karşılandığı ileri sürülmektedir. Küçük Abdal, *Vilâyetnâme-i Otman Baba,* Ankara Cebeci Halk Ktp, nr. 495, vr. 22b vd.

157 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî,* 18-19.

Saltuknâme'ye göreyse Karaca Ahmed, Hacı Bektâş-ı Velî'nin Anadolu'ya geldiğini duyunca, *"görelim ne erdür"* diyerek eline aldığı bir yılanı kamçı yapmış olduğu halde bir aslana biner ve dervişleriyle birlikte Hacı Bektâş-ı Velî'nin yanına gider. Hacı Bektâş-ı Velî, Karaca Ahmed'in geldiğini duyunca, *"madem o canlıya bindi, biz de cansıza binelim"* diyerek bir duvara biner ve onu karşılamaya gider. Bu duruma hayran kalan ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin Hz. Süleyman'ın seccadesinde oturduğunu gören Karaca Ahmed, aslandan inerek Hacı Bektâş-ı Velî'nin elini öper ve ona saygı gösterir.[158] Karaca Ahmed'in yaşadığı dönem dikkate alındığında, sözü edilen iki kaynakta verilen bilgilerin doğruluğuna şüpheyle bakmak gerekir. Karaca Ahmed'in 1313 yılında Anadolu'ya geldiği ve Saruhanoğulları'na ait bir vakfiye kaydına göre 1371 yılında hâlâ hayatta olduğu[159] düşünülürse, 1240 yılında kardeşi Menteş ile birlikte Anadolu'ya geldiği[160] ve 1271 yılında öldüğü bilinen Hacı Bektâş-ı Velî ile görüşmüş olduğu şeklinde verilen bu bilgileri ihtiyatla karşılamak gerekir.[161]

Karaca Ahmed'in Osman Gazi döneminde Anadolu'ya geldiği ve bu tarihten itibaren, bilhassa Orhan Gazi devrinde yapılan fetihlere katıldığı anlaşılmaktadır. O, Bursa'nın fethinden sonra burada bir zaviye kurmuştur. 1329'da Bizanslılarla yapılan Palekanon Savaşı'na iştirak etmiş, savaştan sonra Üsküdar bölgesine gelerek, bugün kendi adıyla anılan mezarlığın bulunduğu bölgeye yerleşmiş, kurduğu tekkesi vasıtasıyla burada iskân faaliyetlerine girişmiştir. Bu şekilde onun nüfûzu her geçen gün daha da artmış ve Âlî'nin ifadesiyle, *"Rûm Abdalları'nın kutb-ı namdârı"* haline gelmiştir.[162]

Karaca Ahmed Orhan Gazi döneminde Balkanlar'da yapılan fetihlere de katılmış, faaliyet gösterdiği bu coğrafyada çoğu defa Aziz Georgios ile özdeşleştirilmiştir.[163] Bir süre Balkanlar'da fetihlere katıldıktan sonra Üsküdar'daki tekkesine geri dönmüş, tam olarak tespit edilemeyen bir tarihte, yine bilinmeyen bir nedenden ötürü Osmanlı topraklarından ayrılmıştır. Karaca Ahmed'in bu sırada çok sayıda müridinin olduğu ve bu nedenle de Orhan Gazi'nin Türkmen dervişlerini kontrol altına almak amacıyla yaptırdığı teftiş sırasında yapılan baskıdan çekinerek bölgeyi terk ettiği tahmin edilebilir. Nitekim Osmanlı topraklarından ayrıldıktan sonra izlemiş olduğu güzergâh bu tezi doğrulamaktadır. Osmanlı ülkesinden ayrıldıktan sonra, ilk önce kendisi gibi yörük topluluklarının yoğun olarak yaşadıkları Afyon'a, oradan

158 Ebu'l-Hayr Rûmî, *Saltuknâme,* II, haz.: H. Şükrü Akalın, İstanbul 1988, s. 45.

159 M.Ç. Uluçay, *aynı eser,* s. 139.

160 Âşıkpaşazâde, 204; A.Y. Ocak, *Babâîler İsyanı,* s. 71.

161 Haşim Şahin, "Karaca Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 24, İstanbul 2001, s. 374.

162 Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 55.

163 F. W. Hasluck, *aynı eser,* s. 582.

da yine yörüklerle meskun olan ve hükümdarları İshak Bey'in bu tarz derviş gruplarına karşı son derece müsamahakâr davrandığı Manisa'ya gitmiş[164] ve bu bölgede vefat ederek[165] Akhisar'daki türbesine defnedilmiştir.[166]

Karaca Ahmed, günümüzde Bektâşî tarikatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere onun Hacı Bektâş-ı Velî ile görüşmesi kronolojik olarak mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla onun Bektâşîlikle olan bağlantısı ve daha sonra bu tarikat içinde önemli şahsiyetlerden birisi haline gelmesi Hacı Bektâş-ı Velî ile ilişkisinden ziyade Abdal Musa'dan kaynaklanmıştır. Bu dönemde Osmanlı topraklarında yoğun olarak Bektâşîlik propagandası yaptığı tahmin edilen Abdal Musa, Hacı Bektâş ocağının postnişini olarak muhtemelen Bursa'nın fethi sırasında Karaca Ahmed ile görüşmüş olmalı. Ayvansarayî ve ondan naklen A. Süheyl Ünver Karaca Ahmed'in tarik-i Nakşîbendiyye'ye sâlik olduklarını ifade etmektedirler.[167] F.W. Hasluck'a göreyse, Karaca Ahmed, pek çok diğer derviş gibi daha sonraki dönemlerde Bektâşîler tarafından benimsenmiştir.[168] Ancak Karaca Ahmed'in yaşamış olduğu dönemde Nakşîbendilik Osmanlı topraklarına henüz girmemiş olduğundan bu ihtimal zayıf görünmektedir.[169] Karaca Ahmed'in ölümünden sonra, onun misyonunu ve halk hekimliğindeki tecrübelerini oğlu Eşref'in devam ettirdiği rivayet edilir.[170]

---

164 Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası,* İstanbul 2001, s. 139-140.

165 Saruhanoğulları vakfiyelerinde, 1371 yılında Revak Sultan'a yapılan bir vakıf tahsisinde Karaca Ahmed'in şahit olarak adı geçmektedir. Bu tarih onun bu tarihte halen hayatta olduğunu gösterir. Ancak, 1390 yılında Hoşkadem Mescidi ve Yengi'deki Karaca Ahmed evkafının, "merhum" Karaca Ahmed Tekkesi'ne vakfedilmesinden onun bu tarihten önce öldüğü anlaşılmaktadır (M.Ç. Uluçay, *aynı eser,* s. 139).

166 Karaca Ahmed'in nerede gömülü olduğu konusunda epeyce tartışma yapılmıştır. Bir kısım araştırmacı onun Üsküdar'da bugün kendi adıyla anılan mezarlığın bulunduğu türbede gömülü olduğunu iddia ederken, bir kısım araştırmacı da onun Afyon, Aydın, Tokat/Kumnad, Sivrihisar, Göynük/Dedeler Köyü, Bursa/İnegöl, Makedonya/Üsküp, Bolu/Aktaş veya Uşak'ta medfun bulunduğunu söyler. Hoca Sadeddin, Mecdi ve ondan naklen Ayvansarâyî, Karaca Ahmed'in mezarının İznik'e tabi Akhisar'da bulunduğunu ifade ederler (Hoca Sadeddin, II, 406; Mecdî, 33; Ayvansarayî, 400). Ancak, yukarıdaki belgelerden onun Manisa'daki Akhisar'da bulunan türbede gömülü olduğu anlaşılıyor. Türbenin yeriyle ilgili tartışmaların değerlendirilmesi için bkz. H. Şahin, "XIV. Yüzyılda Bir Türk Dervişinin Serüveni", s. 324-327.

167 Ayvansarâyî, 400; A. Süheyl Ünver, *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar,* Ankara 1976, s. 65.

168 F.W. Hasluck, *aynı eser,* s. 405.

169 Bilindiği kadarıyla, Nakşîbendilerin Anadolu'da kurduğu ilk tekke 807 (1404-1405) senesinde Amasya'da Bedreddin Mahmud Çelebi tarafından yaptırılıp vakıfları tanzim olunan ve ilk meşihatını Bahâeddin Nakşbend'in halifelerinden olduğu söylenen Hâce Rükneddin Mahmûd Buhârî'nin üstlendiği tekkedir (N. Tosun, *Bahâeddin Nakşbend,* s. 269). Nakşîbendiliğin Anadolu'ya girişi hakkında ayrıca bkz. Kasım Kufralı, "Molla İlâhî ve Kendisinden Sonra Nakşîbendiyye Muhiti", *TDE*, III/1-2 (1948), s. 129-151; Mustafa Kara, "Molla İlâhî'ye Dâir", *OA*, VII-VIII (1988), s. 365-392.

170 Karaca Ahmed'in Eşref'ten başka, Hıdır Abdal Sultan adında bir oğlundan daha söz edilir. Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, onun soyundan geldiğini iddia eden ve Seyyid oldukları iddiasıyla vergiden muafiyet isteyen şahsiyetler hakkında bazı bilgiler de yer almaktadır. Mesela, bunlardan birisi olan Basri Ahmed Efendi'nin çıkardığı şecere için bkz. BOA, *HSD.CB. ½.* Ancak burada sözü edilen Karaca Ahmed'in söz konusu Karaca Ahmed ile aynı kişi olup olmadığı konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Dûğlu Baba

Osman Gazi ve Orhan Gazi devirlerinde yaşamış olup,[171] Kalenderî meşrep karakteriyle tanınan dervişlerden bir diğeri de Dûğlu Baba'dır. Hayatı adeta efsanelerle örülmüş olan Dûğlu Baba'nın gerek doğum yeri ve tarihi, gerekse ölüm tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Osmanlı kroniklerinde adından Bursa'nın fethi sırasındaki faaliyetleri dolayısıyla bahsedilir. Baldırzâde ve Beliğ, kendisinden Tavullu Baba ismiyle söz etmektedirler.[172] Geyikli Baba, Karaca Ahmed, Abdal Musa gibi Dûğlu Baba da Orhan Gazi'nin yanında Bursa'nın fethine iştirak etmiştir.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ermiş, velî ve meczub bir şahsiyet[173] olarak nitelendirdiği Dûğlu Baba'nın Bursa'nın fethinde büyük yararlılıklar gösterdiği, savaş esnasında, iki taraf arasında çarpışmaların hızlandığı bir dönemde gazilerin ve dervişlerin sıcaktan bitap düştükleri bir sırada, elinde süte su katılarak elde edilmiş bir ayran bakracı olduğu halde onların yardımına koştuğu, sıcaktan yükselen hararetlerini ve susuzluklarını giderip dualarına mazhar olduğuna dair bir rivayet vardır.[174] Asıl adı bilinmeyen Dûğlu Baba'ya ismin bu tarihten itibaren verildiği tahmin edilmektedir. Zira Farsça'da "dûğ" ayran anlamında kullanılmaktadır. Dûğlu Baba ismi, yukarıda bahsedilen olaya kinaye olarak kendisine verilmiş bir unvandır.[175] Nitekim, Âlî de, *"Dûğlu Baba denilmek ayranı bol manasındadır"* diyerek bu konudaki görüşünü dile getirmiştir.[176] İsmâil Beliğ ise, bu ismin daha farklı bir anlam taşıdığı kanaatindedir. Ona göre, Dûğlu Baba'nın adı "dua"dan türemiştir.[177]

Dûğlu Baba, Bursa'nın fethinden sonra, Uludağ'ın doğusunda yer alan ücra bir bölgeye yerleşerek burayı iskân etmiştir. M. Ş. Eğilmez, Orhan Gazi'nin, Turgud Alp'in delaletiyle bu bölgeyi Dûğlu Baba'ya bağışladığını ifade eder.[178] Hayatının bundan sonraki dönemi hakkında yeterince bilgi bulunmayan Dûğlu Baba'nın Orhan Gazi tarafından kendisine bağışlanan bu topraklarda kurduğu tekkesinde müritlerinin eğitimiyle meşgul olduğu tahmin edilebilir. Yeni fethedilmekte olan bu bölgede, onun imar ve iskâna katkı sağladığı şüphesizdir. Nitekim tekkesini kurduğu bölge, ilk dönem dervişlerinin üst-

171 Mehmed Süreyya, II, s. 340.

172 Baldırzâde, 163; Beliğ, 230.

173 Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 64.

174 Taşköprīzâde, 13; Mecdî, 24; Nişancı Mehmed Paşa, 105. Lâmiî bu olayı şu şekilde nakletmektedir: *"Dirler ki, belde-i Brusanun fethi eyyâmında ve mücâhidîn-i kirâmun sâ'y-i hengâmında Duğlu Baba didükleri 'aziz dervişlerle ol şugra nigehbân ve ol memerde mizbân olub, âyende vü revendeden her sühte-cigere ve ashâb-ı seferden her ehl-i güzere bir çanak duğ vazife-i mukarreri var imiş"* (bkz. Lâmi'î Çelebi, *Münâzara*, s. 226).

175 Baldırzâde, s. 163; R. Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* s. 123.

176 Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 65.

177 Beliğ, 230.

178 Mümtaz Şükrü Eğilmez, "Doğlubaba", *Uludağ,* sayı: 45-46 (Mart-Nisan 1942), s. 10.

lendikleri işlevleri göstermesi bakımından son derece önemlidir. Lâmiî'nin, "*velâyeti zâhir ve kerâmeti bâhir, mazhâr-ı envâr-ı fütüvvet ve masdâr-ı âsâr-ı mürüvvet derviş imiş*"[179] sözlerinden Dûğlu Baba'nın sahip olduğuna inanılan vasıfları hakkında ipuçları elde etmek mümkündür. Nitekim, Âlî gibi Nişancı Mehmed Paşa da Dûğlu Baba'nın meczubiyetine vurgu yapmaktadır.[180]

Orhan Gazi devrinde Bursa'da vefat eden Dûğlu Baba'nın tekkesi Uludağ'ın yüksek bir mevkiinde, Karbelen Tepesi denilen yerde bulunmaktadır.[181] Ölümünden sonra, Orhan Gazi, kendisi için bir türbe, türbenin yanına da bir cami yaptırmıştır.[182] Günümüzde türbe ve tekkesinden eser kalmayan Dûğlu Baba'nın mezarının bulunduğu bölgenin Kanunî Sultan Süleyman devrinde tüm canlılığını koruduğu Lâmiî'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır.[183] Raif Kaplanoğlu, Hammer'den naklen Dûğlu Baba hakkında pek çok söylence bulunduğunu, bunlardan birisinin onun Türklerin Aristosu şeklinde nitelendirilmesi olduğunu ifade eder.[184]

Kaynaklarda yukarıda adı geçenlerin yanı sıra, Orhan Gazi döneminde yaşadıkları ifade edilen ancak hayatları hakkında pek fazla bilgi verilmeyen bazı dervişlerden de söz edilmektedir. Mesela Âşıkpaşazade ve Neşrî'de adı geçen Şeyh Mahmud bunlardan birisidir. Şeyh Mahmud'un adından Bursa'nın fethine iştirâki münasebetiyle bahsedilir. Buna göre, Orhan Gazi, Bursa'yı ele geçirmek için sefere çıktığında, Ahî Hasan ile birlikte Şeyh Mahmud'un da sefere katılmasını istemiştir.[185] Burada sözü edilen Şeyh Mahmud'un Şeyh Edebalı'nın oğlu olması kuvvetle muhtemeldir. Akça Koca'nın soyundan olduğu ifade edilen Fazlullah Gazi'nin durumu da bu şekildedir. Kaynaklarda, Fazlullah Gazi hakkında, Gelibolu'da bir tekke kurmuş olduğu[186] dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Yine, kroniklerin bazılarında Ahî Evran örneğinde görüldüğü üzere,[187] Orhan Gazi dervişleri arasında gösterilen ancak daha önceki dönemlerde yaşadıkları bilinen dervişler de vardır.

---

179 Lâmiî, *Münâzara,* 226.

180 Nişancı Mehmed Paşa, 116.

181 Beliğ, s. 230; Hammer burayı Gök-tepe adında bir yer olarak belirtir (Hammer, I, s. 115).

182 M.Ş. Eğilmez, *aynı makale,* s. 11.

183 Lâmiî, *Münâzara,* 226.

184 R. Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* s. 124.

185 Âşıkpaşazâde, 29; Neşrî, I, 131.

186 Oruç Beğ, 33; *Anonim-Öztürk,* 18. Burada sözü edilen Fazlullah Gazi'nin ismi, Âşıkpaşazâde ve Neşrî'de Fazlullah Kadı şeklinde geçmektedir. Tekkesinin kurulduğu yer olaraksa, Kekyi-Vize (?) isminde bir yer gösterilir (Âşıkpaşazâde, 39; Neşrî, I, 153).

187 Nişancı Mehmed Paşa, 104.

Sultan I. Murad Dönemi

Postinpûş Baba (Mehmed Hammârî)

I. Murad döneminde yaşamış Kalenderî dervişlerindendir. Lakabı olan Postinpûş, post giyen anlamına gelen bir terimdir.[188] Asıl adı Seyyid Mehmed Hammârî olan[189] Postinpûş Baba, Orhan Gazi döneminde Acem diyarından Bursa'ya gelmiştir.[190] A.Y. Ocak, sahip olduğu "baba" unvanından dolayı Postinpûş Baba'yı Kalenderî zümreleri arasında sayar.[191]

Postinpûş Baba bir süre Bursa'da yaşadıktan sonra Yenişehir'e yerleşmiş, hayatının geri kalan kısmını orada geçirmiştir. Orhan Gazi'nin Yenişehir'de Baba için bir zaviye yaptırması ve oğullarından birisini bu türbeye defnettirmesi,[192] Postinpûş Baba'nın Orhan Gazi ve iktidar ailesi nezdindeki itibarının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Zaviyesinde gündelik hayatını sürdüren Postinpûş Baba, I. Murad'ın beyliği döneminde, tam olarak tespit edilemeyen bir tarihte Yenişehir'de vefat etmiştir. Osmanlı kroniklerinde Postinpûş Baba'nın ölümünden sonra I. Murad tarafından mezarının üzerine bir türbe ve yanına zaviye inşa ettirildiği söylenmekteyse de,[193] zaviyenin daha önce Orhan Bey döneminde yaptırıldığı bilinmektedir. Türbenin I. Murad tarafından zaviye bünyesine sonradan dahil edilmiş olması muhtemeldir.

Mustafa Âlî, Postinpûş Baba'yı *"Allah'ın sevgili kullarından olup kerametleriyle meşhur bir kimse"* olarak tanımlar.[194] Nitekim, onun bu yönü daha sonraki kaynaklar tarafından da teyid edilmekte ve halk arasında kerametleriyle meşhur ve güçlü bir cezbe sahibi olduğuna[195] ilişkin yaygın bir inancın yaşadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mecdî de bu paralelde, Postinpûş Baba'nın kerametlerinin çok meşhur olduğunu ve yaptığı her duanın kabul edildiğini ifade eder.[196] Postinpûş Baba'nın sahip olduğu bu aşırı cezbeci karakteri sahip olduğu Kalenderî meşreple alakalı olmalıdır. Büyük ihtimalle, Kalenderî

188 Bu tarz şahsiyetlerin giydikleri kıyafete göre sembolize edildikleri başka örnekler de bulunmaktadır. Mesela Mevlevîliğe intisap etmiş ve kerâmetleriyle ün yapmış olan Âbâpûş-ı Velî de bu zümreye örnek olarak gösterilebilir. Bu şahıs hakkında bkz. Esrâr Dede, *Tezkre-i Şuârâ-yı Mevlevîyye*, haz.: İlhan Genç, Ankara 2000, s. 163-167.

189 Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 77.

190 Mecdî, 45; Baldırzâde, 129.

191 A.Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 81.

192 Sedat Emir, zaviyeyle ilgili kayıtlarda ismi belirtilmeyen bu şehzadenin 724/1324 tarihli Mekece vakfiyesinde şahitler arasında zikredilen Sultan olduğu kanaatindedir. Buna göre, Sultan'ın Yenişehir'de sözü edilen bu zaviyeye gömüldüğü kabul edilirse, Orhan Gazi'nin zaviyeyi 1347 tarihinden önce yaptırdığı söylenebilir (bkz. *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler II, Orhan Gazi Dönemi Yapıları,* II, İzmir 1994, s. 51-62).

193 Neşrî, I, 203; Nişancı Mehmed Paşa, 110; Mecdî, 45; Baldırzâde, 129. Bu zaviyenin Orhan Gazi devri eseri olduğu hakkında bkz. E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* I, İstanbul 1966, s. 535.

194 Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 77.

195 Baldırzâde, 129.

196 Mecdî, 45.

dervişleri gibi hayvan postu giyerek dolaştığı için kendisine Postinpûş ismi verilmiştir.

Mustafa Âli, Postinpûş Baba'nın Yenişehir'de bir posta sahip olduğunu ifade eder.[197] Alî'nin bu ifadesinden hareketle, Postinpûş Baba'nın yaşadığı dönemde yeni fethedilen yerleri iskân eden, buraların imarına katkı sağlayan ve etrafında belirli sayıda Türkmen grubu bulunan derviş zümrelerinden birisinin lideri olduğu tahmin edilebilir.

Postinpûş Baba'nın mezarı, Yenişehir'deki zaviyesinin içinde yer almaktadır. Zaviyeye şeyhin asıl adına nispetle Mehmed Hammârî Zaviyesi de denilmektedir. *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri*'nde selâtin evkafı arasında sayılan[198] bu zaviyede, tekke müritlerinden ziyade âyende ve revendeye hizmet verildiği anlaşılmaktadır.[199] Bu durum tekkenin değişik bölgelerde de örneğine sıkça rastlanan, yol üzerinde kurulmak suretiyle gelen geçen yolculara hizmet vermeyi gaye edinen tekkelerden birisi olduğunu ortaya koymaktadır. Orhan Gazi bu zaviyenin giderleri için çok sayıda arazi vakfetmiştir. *14 Numaralı Mühimme Defteri*'nde yer alan bir kayıttan, Postinpûş Baba Zaviyesi'ne I. Murad'ın emriyle Kur'an cüzleri okunması tayin olunduğu ve daha sonraki devirlerde de on cüz va'az olunması hasebiyle bir medrese görüntüsü arz eden bu zaviyeye bir müderris ve talebe emredildiği anlaşılmaktadır.[200]

I. Murad devrinde adından söz edilen mutasavvıflardan bir diğeri Şeyh Cemâleddin Aksarayî'dir. Nispetinden de anlaşılacağı üzere Aksaraylı olan Cemâleddin'in asıl adı Mehmed'dir.[201] Taşköprülüzâde, Aksarayî'nin ilim sahibi, ilmiyle âmel eden, Arap dili ilimlerini, dinî ve aklî ilimleri iyi bilen, fazilet ve takva sahibi bir kimse olduğunu yazar.[202] Cemâleddin Aksarayî'nin tasavvufî meşrebi konusunda şimdilik yeterli bilgi yoktur. Mecdî, onun mezhep itibariyle Şafiî olduğunu belirtmekle birlikte tasavvufî meşrebi konusunda herhangi bir bilgi vermez.[203] Döneminin önde gelen ilim adamlarından olan Aksarayî'nin çok sayıda talebe yetiştirdiği ve yazdığı bir haşiyeyi dönemin veziri Çandarlı Halil Paşa'ya ithaf ettiği bilinmektedir.[204]

I. Murad'ın beylik yaptığı dönemde yaşamış şahsiyetler arasında Şeyh Muhammed Küşterî'den de bahsedilir. Ancak onun hakkında da dönemindeki Kalenderî meşrep dervişlerin pek çoğu gibi İran'dan Anadolu'ya geldiği ve cezbe ve keramet ehli olması dışında bilgi verilmemektedir.[205] Bazı kaynaklar

197 Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 77.

198 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 239.

199 Z. Erginli, *aynı tez*, s. 49.

200 *BOA, MD, nr. 14;* S. Emir, s. 51.

201 Mustafa Öz, "Cemâleddin Aksarâyî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 7, İstanbul 1993, s. 308.

202 Taşköprîzâde, 37-38; Mecdî, 40.

203 Mecdî, 41.

204 İ.H. Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa", *Belleten,* XXIII/91 (1959), s. 466.

205 Taşköprîzâde, 39-40; Mecdî, 45.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin de bu dönemde yaşadığını ifade eder.[206] Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, 1277 yılında Suluca Karahöyük'te vefat ettiği bilinen Hacı Bektâş-ı Velî ile ilgili olarak verilen bu bilginin ilmî bir kıymeti yoktur.

Yıldırım Bayezid Dönemi Dervişleri

Emir Sultan

Aslen Buharalı olan ve soyunun Hazreti Hüseyin'e ulaştığı ifade edilen Emir Sultan'ın asıl adı Seyyid Şemseddin Mehmed b. Ali el-Hüseynî el-Buhârî'dir.[207] Gençlik yıllarında döneminin tanınmış şahsiyetlerinden dersler almıştır. Tasavvufî hayata babası vasıtasıyla erken yaşlarda başlayan Emir Sultan, babasının da mensubu olduğu ve daha sonraki dönemde Nurbahşîyye adını alacak olan Kübrevîyye tarikatına intisap etmişti. Nurbahşîyye silsilesi vasıtasıyla tasavvufî altyapısı Şeyh Necmeddin Kübrâ'ya ulaşmaktadır.[208] Rivayete göre, Medine'ye Hz. Peygamber'in mezarını ziyarete geldiği sırada, rüyasında gördüğü Hz. Peygamber'in bir işareti doğrultusunda Anadolu'ya gelerek Bursa'ya yerleşmiştir.[209] Bu dönemde Osmanlı tahtında Yıldırım Bayezid bulunuyordu. Hoca Sadeddin, Emir Buhârî'nin Bursa'ya yerleştikten sonra Molla Fenârî'den dinî ilimleri tahsil ettiğini ve Sadreddin Konevî'nin *Miftâhü'l-Gayb* isimli eserini baştan sona okuduğunu yazar.[210] Taşköprülüzâde ise zühd, büyük bir cezbe ve tasavvuf konusunda derin bilgi sahibi bir şahsiyet oluşu üzerinde durur.[211]

Bursa'da kısa sürede zahir ve batında engin bilgisiyle büyük şöhrete ulaşan Emir Sultan, Yıldırım Bayezid ile yakın ilişkiler kurmuş, kızı Hundî Fatma Sultan ile evlenmek suretiyle Osmanlı merkezî idaresine damat olmuştu.[212] Bu dönemde onun Bursa'daki Ulu Cami'nin inşasına önayak olduğu ifade edilir.[213]

---

206 Taşköprîzâde, 39; Mecdî, 44; Nişancı Mehmed Paşa, 110.

207 Hoca Sadeddin, II, 425-426; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, s. 532-533, n. 4.

208 Emir Sultan'ın Nurbahşîyye silsilesi şu şekildedir: Seyyid Muhammed Şemseddin el-Buhârî b. es-Seyyid Ali b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Hüseyin b. es-Seyyid Ali b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Muhammed el-Mehdî b. Hasan el-Askerî b. Ali et-Tâkî b. Muhammed en-Nâkî b. Ali Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım b. Câ'fer es-Sâdık b. Muhammed Bakır b. Ali b. Zeynelâbidin b. Hz. Hüseyin (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ,* I, haz.: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2006, s. 344)

209 *Sefîne,* I, 345; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, s. 532-533, n. 4.

210 Hoca Sadeddin, II, 426; Taşköprîzâde, 67.

211 Taşköprîzâde, 67.

212 Bu evliliğin oluş biçimiyle ilgili bir rivayet için bkz. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, I-II, haz.: Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997, s. 37; *Sefîne,* I, 346; Şaban Aykut, *Bursa'nın Manevi Tarihi,* İstanbul 1976, s. 63.

213 Bu konuda kaynaklarda şu şekilde bir rivayet nakledilir: *"Emir Sultan, bir gece, âlem-i mâ'nâda, Fahr-i âlem (sav) efendimiz hazretlerini görmüşlerdir. Risâlet-penâh efendimiz, saâdetle, Câmi-i Kebir'in yerini teşrif buyurup, mübârek asâ-yı şerifleriyle câmi-i şerîfin hududunu çizip, işâretle, 'şu mahalle ümmetim için bir ulu câmi binâ edin' diye emr ü ferman buyurmuşlar. Hazreti Emîr vak'â-ı mezkûreyi kayınpederi Yıldırım Bayezid'e ifâde eylemesiyle, her ikisi de erkân-ı devlet, derhal câmi-i şerîfin olduğu mahalle gelip, Sultânü'l-Enbiyâ'nın işâret buyurdukları mahalde nûrâni bir hudud görüp derhal câmî-i şerîf inşasına muvaffak olmuşlardır"* (*Sefîne,* I, 346).

Emir Sultan dönemin hükümdarının damadı ve çok yakınındaki bir şahsiyet olması hasebiyle bu dönem itibarıyla bir anlamda tasavvuf ricalinin hükümdar nezdindeki temsilcisi olarak da kabul edilebilir. Emir Sultan, kendi dönemindeki diğer tasavvuf erbabı tarafından da saygı görmüş, onlarla yakın ilişkiler kurmuştur. Baldırzâde, Abdal Mehmed'den bahsederken, Emir Sultan ile birlikte Abdal Mehmed Camii'nin bahçesindeki çınar ağacının dibinde sık sık sohbet ettiklerini nakleder.[214]

Emir Sultan'ın II. Murad devrinin önde gelen sufîlerinden Hacı Bayram Velî ile de gayet iyi münasebetler kurduğu, hatta Hacı Bayram'a kendisinin gasil işlemleriyle uğraşmasını ve cenaze namazını kıldırmasını vasiyet ettiği ifade edilir.[215] Hayatı boyunca Bursa'da ilim erbabıyla sohbet etmiş, Yıldırım Bayezid'in karşısında tasavvuf ehlinin temsilcisi olmuş Emir Sultan 833/1429-1430'da Bursa'da vefat etmiştir.[216]

Somuncu Baba (Şeyh Hamidüddin Aksarâyî)

Kendisiyle muasır olan Ümmî Kemal'in bir mersiyesinden asıl adının Abdullah olduğu anlaşılan[217] Şeyh Hamideddin'in Kayserili olduğu belirtilmektedir.[218] Ancak, Abdurrahman el-Askerî şeyhin Aksaray'da dünyaya geldiğini yazar.[219] Atalarının Türkistan'dan geldiği rivayet edilen Hamideddin Aksarayî'nin babasının adı Şeyh Şemseddin Mûsâ'dır. Hamideddin Aksarayî, ilk tasavvufî terbiyesini babasından alıp hayli aşamalar kaydettikten sonra,[220] dönemindeki pek çok talebenin de yaptığı gibi Şam'a giderek zahirî ilimlerini tedris etti. Daha sonra, burada bulunan Bayezidîyye Hankâhı'nda bir şeyhin hizmetine girip uzun süre bu hizmetini devam

214 Baldırzâde, 79.

215 *Sefîne,* I, 435; Bursalı Mehmed Tahir, *Hacı Bayram Velî,* İstanbul 1329, s. 7.

216 Hoca Sadeddin, II, 427. Hoca Sadeddin, Emir Buhârî'nin mezarını bizzat ziyaret ettiğini ve vefat tarihini gördüğünü ifade etmektedir.

217 *"Abdullah idi ismi, bu idi âdet ü resmî/Kî hergiz düzmedi cismi o cânın mûteber kıldı"* (A.R. Karabulut, *Kayserili Meşhur Mutasavvıflar,* Kayseri 1984, s. 112-113).

218 Lamiî, *Nefahat Tercümesi,* 833; Taşköprîzâde, 67; Enisî, *Manâkib-i Akşemse'd-dîn,* haz.: Ali İhsan Yurd-Mustafa S. Kaçalin, *Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri* içinde, İstanbul 1994, s. 141; İsmail Hakkı Bursevî, *Silsilenâme-i Tarîk-i Celvetî,* İstanbul 1291, s. 70. Bursevî, burada şeyhin Aksaray'da yaşamış olmasına rağmen babası Şemseddin Musa'nın Kayserili olduğu ifade eder. A.R. Karabulut ise şeyhin Kayseri'nin Akçakaya Köyü'nde doğduğunu yazmaktadır. (A. R. Karabulut, *aynı eser,* s. 105).

219 İsmail E. Erünsal, *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin* Mir'âtü'l-Işk'ı, Ankara 2003, s. 204. Ancak, daha sonra yazılan eserlerde, Şeyh Hamideddin'in Kayserili olduğu yolunda da pek çok rivayet bulunmaktadır. Mesela bkz. Kemâleddin el-Harirî, *Tibyân-ı Vesâ'ilü'l-Hakâ'ik,* Fatih Ktp., İbrahim Ef., nr. 340, vr. 172a'da, ismi Şeyh Ebû Hamid b. Musa Şemseddin el-Kayserî şeklinde verilmiştir.

220 İsmail Hakkı Bursevî, 70;. *Sefîne,* I, 433. Mefail Hızlı, Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin babası Şeyh Musâ'dan Ebherîyye tarikatının esaslarını öğrendiğini ifade etmektedir (Mefail Hızlı, "Somuncu Baba (öl. 815/1412) (Şeyh Ebû Hâmid Hamîdüddîn Aksarayî)", *UÜİFD,* II/2 (1987), s. 265).

ettirdi.[221] Ancak bir türlü iç huzuru bulamıyordu. Bu nedenle kendine bir mürşid aramak için yollara düştü. Tebriz yakınlarındaki Hoy isimli kasabada meşhur mutasavvıf Hâce Alâeddin Erdebilî'nin[222] bulunduğunu haber aldı. Ününü çok duyduğu bu şeyhin dergâhına gittiğinde, sanki içinde bir şeylerin değiştiğini hissetmişti. Şeyh Alâeddin Erdebilî'nin yanına gidip tertip ettiği zikre katılıp, bir hayli mest olduktan sonra, oldukça etkilendiği bu şahsın hizmetine girdi.[223] Alâeddin-i Erdebilî'nin himayesine girdikten sonra şeyhinin rehberliğinde tasavvuf yolunda büyük ilerlemeler kaydetti.[224]

Hamideddin Aksarayî Erdebil Tekkesi'nde seyr ü sülukunu tamamladıktan ve bir süre inziva hayatı yaşadıktan sonra,[225] şeyhinin emriyle Bilâd-ı Rûm'a (Anadolu'ya) gelerek Bursa'ya yerleşti.[226] Onun, Bursa'dayken, eşeğiyle ormandan odun getirip, bu odunlarla ekmek pişirdiği, bu ekmekleri sırtına yüklenip "somunlar, müminler" diyerek sokaklarda dolaşıp halka dağıttığına dair meşhur rivayet farklı kaynaklarda zikredilir.[227] Nitekim, kendisine bu yüzden

221 Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde'-i ve'l-Meâd,* İstanbul 1288, s. 227; Lâmiî, *Nefahat Tercümesi,* 834; Enisî, 141; Lâ'lîzâde Abdülbâkî Efendi, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye (Sergüzeşt),* Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., nr. 2456, vr. 129b.

222 Safevîyye silsilesinde önemli bir yere sahip olan Hâce Alâeddin Erdebilî Türk tasavvuf tarihinin önemli şahsiyetlerinden birisidir. Onun, bilhassa Ankara Savaşı sonrasında, Timur tarafından esir alınan yaklaşık 30.000 civarında Türk esirinin serbest bırakılmasını sağladığı ve kendisine mürid olan bu zümre sayesinde Anadolu tasavvufunda önemli yere sahip olduğu ifade edilir. Hakkında bkz. Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi,* çev: Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 9; Nihat Azamat, "Erdebilî, Alâeddin", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 11, İstanbul 1995, s. 279.

223 *Mir'âtü'l-Işk*, 203; Hoca Sadeddin, II, 425; Lâ'lîzâde Abdülbâki, *Sergüzeşt,* 130a. Şeyh Hamideddin'in Erdebil'de kime intisap ettiği konusunda farklı yorumlar yapılmaktadır. Mesela, Bursevî'ye göre, onun intisap ettiği şeyh Hâce Alâeddin Erdebilî değil, onun oğlu olan İbrâhim Erdebilî (ö. 851/1447) idi (İsmail Hakkı Bursevî, s. 70). Ancak, kronolojik olarak Hamideddin Aksarayî'nin, 888/1429 yılında vefat eden Şeyh Alâeddin Erdebilî'ye değil de onun babası Şeyh Sadreddin Erdebilî'ye (ö. 794/1392) intisap etmiş olma ihtimali çok daha kuvvetlidir. Kaynakların Şeyh Alâeddin Erdebilî üzerinde bu kadar fazla durmasının ve onu Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin şeyhi olarak göstermelerinin nedeni bu şahsın Timur ile birlikte Anadolu'ya gelerek burada epeyce popüler hale gelmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Kaynaklarda, ayrıca onun Üveysî meşrep olduğu ve Şeyh Bayezid-i Bistâmî'nin manevi himayesinde yetiştiği şeklinde rivayetler de yer almaktadır (mesela bkz. Lâmiî, 833; İsmail Hakkı Bursevî, 70). Ayrıca, Hoca Sadeddin, onun Hızır ile görüştüğünün rivayet edildiğini belirtmektedir (Hoca Sadeddin, II, 425).

224 *Mir'âtü'l-Işk*, 203.

225 Kaynaklarda Hacı Bayram'ın silsilesi şu şekilde verilmektedir ki bu silsile aynı zamanda Şeyh Hamideddin'in silsilesini de göstermektedir: Hacı Bayram Velî, Şeyh Hamid-i Velî, Hâce Alâeddin Ali Erdebilî, Şeyh Sadreddin Erdebilî, Şeyh Safiyyüddin Erdebilî, İbrahim Zâhid Geylânî, Cemâleddin Tebrizî, Şehâbeddin Tebrizî, Rükneddin Mahmud Sücâsî, Kutbeddin Ebherî, Şeyh Ebü'n-Necîb Sühreverdî, ... Şeyh Ahmed Dinâverî, Mimşâd Dinâverî, Cüneyd-i Bağdâdî, Seriyyüs Sakâtî, Ma'ruf-ı Kerhî, Davûd Tâî, Habîb-i Acemî, Hasan Basrî, Emirü'l-Mü'minîn, Esedullah Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Muhammed (sav) (mesela bkz. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye,* İstanbul Ünv. Ktp., İbnülemin, nr. 3357, vr. 1a-b). Silsilenin biraz değişmiş bir şekli için bkz. *Sefîne,* I, 429-430; Bekrî silsile için s. 434.

226 A. Akgündüz, kaynak göstermeksizin Hamideddin Aksarayî'nin Anadolu'ya döndükten sonra ilk önce Kayseri ve Dârende'de ikamet ettiğini daha sonra Aksaray yoluyla Bursa'ya gittiğini ileri sürer (Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hâmid-i Velî ve Neseb-i Âlîsi,* İstanbul 192, s. 30); ancak kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

227 Hoca Sadeddin, II, 425; *Semerâtü'l-Fuâd*, 231; Lâmiî, 833; Enisî, 141; İsmail Hakkı Bursevî, 71; Lâ'lîzâde Abdülbâki, *Sergüzeşt,* 130b; *Sefîne,* I, 433; A.R. Karabulut, *aynı eser,* s. 108.

Etmekçi Koca/Somuncu Baba denildiği bilinmektedir.[228] Rivayete göre, Şeyh Hamideddin'in pişirmiş olduğu somunlar halk tarafından kapışılırmış, ancak hiç kimse bu somunları pişirenin kim olduğu konusunda bir fikir sahibi değilmiş. Ne var ki, Yıldırım Bayezid Bursa'da yaptırmış olduğu caminin inşasını tamamlayıp açılış hutbesini damadı Emir Sultan'dan okumasını rica edince Şeyh Hamideddin'in sırrı açığa çıkmış. Zira Emir Sultan, Yıldırım Bayezid'in teklifini, *"gavs-ı âzâm şu anda bu şehirdedir, onların mübarek varlığı varken, halka nasihat ve hitap etmeyi bize teklif etmek münasib değildir"* diyerek geri çevirirken aynı zamanda Şeyh Hamideddin'in kimliğini de ortaya çıkarmış.[229] Bunun üzerine Yıldırım Bayezid, cuma namazını kıldırma ve hutbeyi okuma görevini Şeyh Hamideddin'e tevcih etmiş. Şeyh Hamideddin Aksarayî hükümdarın bu ricasını kabul ederek hutbeye çıkmış ve gayet güzel bir hutbe okumuş. Bu arada yeni yapılmış olan camiye toplanan ahali "Etmekçi Koca" dedikleri şahsın kim olduğunu anlamışlar. Bu arada, yine aynı camide yedi farklı şekilde Fatiha suresini tefsir ederek, Molla Fenârî'nin karşılaşmış olduğu bir güçlüğü de gidermiş. Verilen bu bilgilerden hareketle Fenârî'nin büyük iltifatına mazhar olduğu,[230] hatta bu olaydan sonra Molla Fenârî'nin kendisine mürit olduğu da rivayet edilir.[231]

Bu şekilde gerçek kimliğinin ortaya çıkması üzerine halkın kendisine rağbeti aşırı derecede artınca durumdan fena halde rahatsız olan Şeyh Hamideddin Bursa'dan ayrılarak bir süre Adana'da Ceyhan Irmağı'nın kenarında bulunan Sis Kalesi'nin dağ tarafındaki bir köyde Nebi Sufî adında birisinin evinde yaşadıktan sonra[232] Şam'a gitmiş, buradan da Mekke'ye gidip haccını eda ettikten sonra tekrar Sis'e dönerek yanına Nebi Sufî'yi de almış olduğu halde Aksaray'a gitmiş,[233] ömrünün sonuna kadar burada yaşamış, mürit yetiştirmeye devam etmiş,[234]

228 Abdurrahman el-Askerî, Bursa halkının Şeyh Hamideddin Aksarayî'ye "Deli Etmekçi" şeklinde hitap ettiğini ifade etmektedir (*Mir'âtü'l-Işk,* 204)

229 *Semerâtü'l-Fuâd*, 231; İsmail Hakkı Bursevî, 71-72; Lâ'lîzâde Abdülbâki, *Sergüzeşt,* 130b-131a; Harirî, 172b; Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı-Soyu-Vakfı,* I, Ankara 1983, s. 20.

230 *Semerâtü'l-Fuâd*, 232; İsmail Hakkı Bursevî, 72; *Sefîne,* I, 433; F. Bayramoğlu, s. 20; A. Akgündüz, *Somuncu Baba,* s. 35. Rivayete göre, Şeyh Hamideddin Aksarayî, Fatiha Suresi'ne o zamana kadar kimsenin bilmediği yedi anlam verir. Molla Fenârî, *"ilk bahsettiği anlamı bizim bildiğimiz, ikincisi kimimizin bilip kimimizin bilmediği anlamdı, ondan sonrakilerse hiç anlayabildiğimiz şeyler değil"* diyerek takdirlerini vurgulamıştır.

231 Lâmiî, *Nefahat Tercümesi,* 833; Enisî, 141; A. Akgündüz, *Somuncu Baba,* s. 41; Şahin, Dervişler ve Sufi Çerçeveler, s. 98.

232 *Mir'âtü'l-Işk,* 203; İsmail E. Erünsal, "Yeni Bir Kaynağın Işığında Somuncu Baba", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı,* İstanbul 1995, s. 303.

233 *Mir'âtü'l-Işk,* 203.

234 Şeyh Hamideddin Aksarayî'ye Yıldırım Bayezid tarafından Ulu Camii'de vaaz vermesinin teklif edildiği, şeyhin bunu kabul ederek birkaç defa kürsüye çıktığı, fakat artan kalabalık nedeniyle Bursa'dan ayrılarak Aksaray'a gittiği şeklinde bir rivayet de mevcuttur (Lâmiî, 833; Enisî, 141).

15 Şaban 815 (20 Eylül 1412) tarihindeki vefatından sonra da buraya defnedilmiştir.[235]

Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin tasavvuf düşüncesinde cezbeci Melâmetî anlayışının daha ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, hayat hikâyesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, Harirî, şeyhin babasından Halvetî tarikatının kollarından birisi olan Ebherîyye'nin hırkasını giydiğini ve inâbesini aldığını öne sürmektedir.[236] Diğer kaynaklarda görüşü destekleyen mahiyette bir bilgiye rastlanmamakta ve Halvetîyye tarikatına mensup olduğu fikri ağır basmaktadır. Yine, Şam'da Bayezidîyye Medresesi'nde eğitim gördüğü yıllarda, buradaki şeyhler vasıtasıyla intisap ettiği Bistâmîyye tarikatını Anadolu'ya getiren kişi olduğu da ifade edilmektedir.[237]

Şeyh Hamideddin'in *Şerh-i Hadis-i Erbâin,*[238] *Zikir Risâlesi,*[239] *Silâhu'l-Müridîn* ve *Kâşifü'l-Estâr an Vechi'l-Esrâr*[240] isimlerini taşıyan eserleriyle Yusuf Hakîkî[241] ve Halil Taybî[242] adlarında iki oğlu olduğu bilinmektedir. Oğullarından bilhassa Yusuf Hakîkî'nin tasavvufa meyli olduğu, bu konuda

235 *Mir'âtü'l-Işk,* 100, 204; Enisî, 141; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 56; F. Bayramoğlu, *aynı eser,* s. 20; İ.E. Erünsal, "Somuncu Baba", s. 300. *Sefîne*'de Vassâf, Gebze'de Şeyh Hamideddin Aksarayî'ye nispet edilen bir türbe gördüğünü, halk nezdinde bu türbenin keşfen yapıldığına dair rivayetlerin olduğunu söyleyerek, adı geçen türbenin gerçek olmadığını belirtmiştir (s. 434). Yine onun Malatya'nın Dârende İlçesi'nde Hıdırlık Mahallesi'nde kendi adını taşıyan bir mescidin haziresinde oğlu Halil Taybî ile birlikte gömülü olduğu konusunda bazı görüşler ileri sürülmektedir. Bu konuda yapılan tartışmalar, Dârende'de bulunan ve Şeyh Hamideddin'in soyundan gelen Osman Hulûsî Efendi'nin aile arşivinde bulunan fermanlar için bkz. M. Ali Cengiz-Yüksel Adıgüzel, Mehmet Gülseren, *Somuncu Baba (Şeyh Hamid-i Velî),* Ankara 1965, s. 7-17, 29-45; A. Akgündüz, *Somuncu Baba,* s. 52-56; Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, *Dârende Temettuat Defterleri,* I, İstanbul 2002, s. 265-280; a. mlf., *Dârende Tarihi,* İstanbul 2002, s. 762-780.

236 Harîrî, 224b; A.İ. Yurd-M.S. Kaçalin, s. 175-177, n. 66.

237 M. Hızlı, Şeyh Hamideddin'in üç ana kaynaktan beslendiğini tablo şeklinde ortaya koymaktadır. Buna göre, Şeyh Hamideddin babası vasıtasıyla Ebherîyye'ye, Şeyh Şâdi-yi Rûmî vasıtasıyla Bistâmîyye'ye ve Şeyh Alâeddin Erdebilî vasıtasıyla da Safevîyye'ye mensuptur (M. Hızlı, "Somuncu Baba", s. 270). İ.H. Uzunçarşılı, onun Bistâmîyye'ye nasıl müntesib olduğunu belirtmeksizin, tarikatın onun vasıtasıyla Osmanlı memleketine girdiğini yazar (İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, s. 533).

238 *Sefîne,* I, 434; *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 55-56. Şeyh Hamideddin Aksarayî bu eserinde, bilhassa tasavvufî hayatla ilgili, sülûk esaslarını ön plana çıkarak kırk hadisi derlemiş, her hadisin sonuna da o hadisten anlaşılan tasavvufî manayı kısaca izah etmiştir. Bilinen beş nüshası bulunan (Süleymaniye Ktp, Bağdatlı Vehbi, nr. 2747/7, vr. 235b-242a; Hacı Mahmud Ef., nr. 569/1, vr. 1b-12b; Çelebi Abdullah Ef., nr. 21/2, vr. 353b-354b; Şehid Ali Paşa, nr. 340/4, vr. 111b-116a; Dârende Şeyh Hamid Velî Camii Onarım ve İhya Derneği tarafından 1977'de İstanbul'da fotoğraf tabı yapılan nüsha) bu eser, A. R. Karabulut tarafından tercüme edilmiştir (A.R. Karabulut, *aynı eser,* s. 127-154).

239 Bu risale, İhsan Özkes tarafından *Zikrin Tanımı, Sebepleri-Kısımları ve Âdâbı* (İstanbul 1991) adıyla tercüme edilerek yayınlanmıştır.

240 Bu eser Arapça ve talik yazıyla yazılmış olup tasavvuftaki zikirlerden bahsetmektedir. Eser hakkında kısa bir bilgi için bkz. Hayrettin İvgin, "Somuncu Baba'nın Yeni Bulunan Bir Eseri ve Diğerleri", *Erciyes,* sayı: 152 (Ağustos 1990), s. 10-11.

241 F. Bayramoğlu, *aynı eser,* s. 20; A.R. Karabulut, *aynı eser,* s. 163-164 .

242 Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin kaynaklarda ismi belirtilmeyen bu oğlu ve şeceresi hakkında bkz. A. Akgündüz, *Somuncu Baba,* s. 60-134; *Dârende Temettuat Defterleri,* I, s. 265-280; aynı yazar, *Dârende Tarihi,* s. 762-780. Bu eserlerde, daha sonraki dönemlerde ailenin Dârende'de yaşayan mensuplarına yapılan vakıf kayıtları ve ailenin elinde bulunan şecereler değerlendirilmektedir.

eserler yazdığı, başlangıçta babasının müridi olup, ölümünden sonraysa Hacı Bayram'a tabi olduğu bilinmektedir.[243]

Hamideddin Aksarayî'nin en önemli halifesi ve kendisinden sonra fikirlerinin Anadolu coğrafyasına yayılmasını sağlayan iki müridi, Akşemseddin ve Bıçakçı Ömer Dede gibi iki farklı meşrebe ve karaktere sahip şahsiyeti yetiştiren, II. Murad devri Anadolu sufîliğine damgasını vurmuş Hacı Bayram-ı Velî'dir.[244] Ankara'da Çubuk suyu kenarındaki Zülfazl (Solfasol) Köyü'nde dünyaya gelen Hacı Bayram Velî, Koyunluca Ahmed isminde bir zatın oğluydu.[245] İlim tahsilini tamamladıktan sonra, Ankara ve Bursa'daki Çelebi Mehmed Medresesi'nde müderrislik yapmış, Bursa'dayken tanıştığı Şeyh Hamideddin Aksarayî'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girmişti.[246] Kaynaklarda Hacı Bayram Velî'nin Şeyh Hamideddin Aksarayî'ye mürit oluşuyla ilgili ilginç bir menkıbe anlatılmaktadır. Buna göre, Şeyh Hamideddin, halifelerinden Şeyh Şücâ Karamânî'yi göndererek, "Ankara'da Hacı Bayram adlı bir müderris vardır, var ânı davet eyle gelsin" diyerek göndermiş. Şeyh Şüca, Ankara'da Hacı Bayram Velî'yi medresede ders verirken bulmuş ve kendisine Şeyh Hamideddin'in davetini iletmiş. Bunun üzerine Hacı Bayram, davete icabet gerektir diyerek yola çıkmıştır.[247] Hatta, bu görüşme bir bayram ayında gerçekleştiği için, asıl adı Numan olan Hacı Bayram'a bu ismi Şeyh Hamideddin'in verdiği ifade edilmektedir.[248]

---

243 Zahirî ilimleri tahsil etmiş olan Yusuf Hakîkî, Yazıcıoğlu Muhammed'in *Muhammediyye*'si tarzında *Hakikînâme* adıyla meşhur olan bir divan ile *Muhabbetnâme*, *Metâliü'l-İman*, *Tasavvuf Âdâbına Dâir Risale* gibi eserler kaleme almış, ayrıca babasının *Şerh-i Hâdis-i Erbâ'în*'ine de şerh yazmıştır. Bu eserde, Tevhid, nübüvvet, sekr, ilahî aşk, vahdet, sufînin gitmesi gereken yol vb konulara yer verilmiştir. Yusuf Hakîkî, eserleri ve kendisinden sonra gelen evlatları, ailesine yapılan vakıflar için bkz. M. Zeki Oral, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", *VD,* sayı: 5 (1962), s. 229-231; A.R. Karabulut, *aynı eser,* s. 164; A. Akgündüz, *Somuncu Baba,* s. 152-198. Ayrıca, Hacı Bayram Velî ile olan yakın ilişkisinin ortaya konulduğu bir yazı için bkz. Ali Çavuşoğlu, "Somuncu Baba'nın Oğlu Yûsuf-ı Hakîkî'nin Dilinden Şeyhi Hacı Bayram-ı Velî", *Bilimname,* I/1 (2003), s. 207-216.

244 Hacı Bayram Velî'nin silsilesi Lâ'lîzâde tarafından şu şekilde verilmektedir: Hacı Bayram Velî, Hamideddin Aksarayî, Şeyh Şâdî-yi Rûmî, İbrâhim Busrî, Süleyman İskenderânî, Hasan Esterâbâdî, Mahmud Busrî, Osman Rûmî, Mahmud Kerhî, Sâ'deddin Bağdadî, İshak Harezmî, Süleyman Buhârî, Ahmed Horasânî, Ebu'l-Hasan el-Hercânî, Şeyh Musa Bistâmî, İbrâhim Hindistânî, Ebû Yezid Bistâmî ks. (*Sergüzeşt,* 131b); Belgradî'ye göre, Safevîyye tarikatına ulaşan silsile ise şu şekildedir: Hacı Bayram Velî, Şeyh Hamid Kayserî, Hâce Ali, Şemseddin Erdebilî, Safiyyüddin Erdebilî, Zâhid Geylânî, ... Cemâleddin Tebrizî ... Şihabeddin Işkî, ... Kutbeddin Ebherî, Ebu'n-Necîb Sühreverdî, Ahmed Gazzâlî, Ebû Bekir Zeccâc, Muhammed b. Nessâc, Ebû Bekir Şiblî (Münîrî Belgradî, *Silsiletü'l-Mukarrebîn ve Menâkibı'l-Muttakîn,* Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2819/3, vr. 27b).

245 İsmail Hakkı Bursevî, Koyunluca Ahmed'in Hacı Bayram Velî haricinde Safiyeddin ve Abdal Murad isimlerini taşıyan iki oğlunun daha olduğunu ifade eder (*Silsilenâme,* 73). Bilhassa küçük oğlunun isminin Abdal Murad olması, Orhan Gazi döneminde Bursa'da yaşamış olan Abdal Murad'ın etkisinin devam ettiği ve doğan çocuklara hâlâ bu ismin verildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

246 Hoca Sadeddin, II, 428.

247 Mecdî, 77.

248 *Sefîne,* I, 435; F. Bayramoğlu, *aynı eser,* s. 19; A.R. Karabulut, *aynı eser,* s. 110-111; A. Akgündüz, *Somuncu Baba,* s. 38.

Hacı Bayram Velî, Şeyh Hamidüddin Aksarayî'nin meşrebini benimsemişti. Hatta şeyhinin Bursa'dan ayrılmasından sonra onu aramak için peşinden gitmiş, nihayet onu Adana'da, Sis'te bulmuş, onunla birlikte Şam ve Mekke'ye gitmiş, haccını eda ettikten sonra tekrar Aksaray'a dönmüştü.[249] Şeyhinin vefatından sonra da Ankara'ya gelerek burada Halvetîyye ve Nakşîbendiyye'nin meczinden meydana gelen Bayramîyye tarikatını kurmuştu.[250]

Şeyh Hamidüddin Aksarayî'nin diğer halifeleri arasında Şeyh Şücâeddin Karamanî, Şeyh Muzaffer Larendevî[251] ve Molla Fenârî'nin isimleri sayılmaktadır. Ayrıca, daha sonraki dönemde Hacı Bayram Velî'ye intisap eden Kızılca Bedreddin'in de Şeyh Hamideddin Aksarayî ile birlikte "diyar-ı Acem"den Anadolu'ya geldiği rivayet edilir.[252]

Abdal Mehmed

Yıldırım Bayezid devrinde yaşadığı bilinen Abdal Mehmed, Orhan Gazi dönemi dervişlerinden Abdal Murad'ın oğludur. Yaşadığı döneme ilişkin muhtelif rivayetler mevcut olan Abdal Mehmed'i F. Köprülü, Orhan Gazi dönemi dervişleri arasında göstermekte ise de,[253] gerek Baldırzâde'nin Abdal Mehmed'in Emir Sultan'ın çağdaşı olduğuna dair kaydından[254] gerekse *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'de Eşrefoğlu Rûmî'nin Abdal Murad'ın himmeti ve feyziyle velîlik mertebesine erdiğine dair verilen rivayetten,[255] Yıldırım Bayezid dönemi ve sonrasında yaşadığı anlaşılmaktadır. Süleyman Uludağ, hem Orhan Gazi döneminde hem de II. Murad döneminde iki farklı Abdal Mehmed bulunduğundan söz ediyorsa da[256] bu konuda başka herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

---

249 *Mir'âtü'l-Işk,* 203; *Semerâtü'l-Fuâd*, 234; Lâ'lîzâde Abdülbâki, *Sergüzeşt,* 131a; Harîrî, 172a; Bursalı Mehmed Tahir, s. 3-4; *Sefîne,* I, s. 434; F. Bayramoğlu, *aynı eser,* s. 20; İ.E. Erünsal, *aynı makale,* s. 303. İ.E. Erünsal'a göre, Hacı Bayram Velî'nin Adana'ya geldiğinde Hamideddin Aksarayî'nin, *"Neye geldün. Hal nice oldu"* sorusuna Hacı Bayram, *"Yıldırım Han öldü"* şeklinde cevap vermiştir. Yıldırım Bayezid'in ölümü 14 Şaban 805/9 Mart 1403 olduğuna göre bu buluşma bu tarihten sonra gerçekleşmiştir.

250 Lâ'lîzâde Abdülbâki, *Sergüzeşt,* 131a-b; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler,* İstanbul 1931, s. 34. *Mir'âtü'l-Işk*'ta , Hacı Bayram Velî'nin Somuncu Baba'nın izniyle vefatından önce Ankara'ya gittiği ifade edilmektedir (*Mir'âtü'l-Işk,* 203). İ.E. Erünsal'a göre, bu ifadeden yola çıkılarak Hacı Bayram Velî'nin Ankara'ya dönüş tarihi 806-807/1403-1405 olarak teklif edilebilir (İ.E. Erünsal, "Somuncu Baba", s. 304).

251 Lâmiî, *Nefahat Tercümesi,* 833; Enisî, 141; A.R. Karabulut, *aynı eser,* s. 121-123.

252 Müstakimzâde, vr. 4b. Adı geçen Kızılca Bedreddin, Hacı Bayram Velî'nin önde gelen halifelerinden birisi olup İstanbul'un fethine katılmış ve fetih esnasında şehit olmuştur. Bu şahıs Hacı Bayram'ın isteği doğrultusunda Fahreddin Irakî'nin *Lemâ'ât*'ını Türkçeye tercüme etmiştir (F. Bayramoğlu, *aynı eser,* s. 22, n.22). Bayramîyye tarikatı hakkında ayrıca bkz. Haşim Şahin "Bayramîyye", *Türkiye'de Tarikatlar* içinde, ed.: Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yay., 2015, s. 781-847.

253 M.F. Köprülü, "Abdal Mehmed", *THEA,* I, İstanbul 1935, s. 59.

254 Baldırzâde, 89.

255 Süleyman Uludağ, "Abdal Mehmed", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 1, İstanbul 1988, s. 63.

256 S. Uludağ, "Abdal Mehmed", s. 63.

Baldırzâde, Abdal Murad'ın Orhan Gazi zamanında, oğlu Abdal Mehmed ile birlikte Bursa'nın fethinden önce Buhara'dan Osmanlı topraklarına geldiğini ve diğer pek çok abdalla birlikte fetihte hazır bulunduğunu ifade eder.[257] Oldukça geç bir tarihte kaleme alınan bu bilgileri ihtiyatla karşılamakla birlikte, doğruluğuna inanmak gerekirse, bu tarihte Abdal Mehmed'in henüz küçük yaşta olduğu düşünülebilir. Bursa'nın fethinden sonraki dönemdeki faaliyetleri konusunda da yeterince bilgi yoktur. Baldırzâde, aşırı cezbe ve kerâmet sahibi olduğunu ifade ettiği[258] Abdal Mehmed'in daha ziyade Emir Sultan'la olan ilişkilerine ağırlık vermektedir. Bu durumda Abdal Mehmed'in babasının ölümünden sonra da Bursa'da son derece faal, halk tarafından sevilen ve dönemin diğer sufîleriyle yakın ilişki içerisinde olan birisi olduğu anlaşılmaktadır.

Abdal Mehmed'in hayatı hakkında en ayrıntılı bilgiler Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed Efendi'ye aittir. Eserde Abdal Mehmed'in gösterdiğine inanılan olağanüstü güçler ele alınmıştır. Bu şekilde Abdal Mehmed'in çevresindeki insanlardan daha saygın bir konuma getirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Eserin Abdal Mehmed'in yaşadığı dönemden çok sonraları yazılmış olması, yazarın Abdal Mehmed ile ilgili olarak naklettiği bilgileri muhtemelen halk arasında dolaşan rivayetlerden derlemiş olabileceğini akla getirmektedir. Bu sebeple Abdal Mehmed'in dostluk kurduğu kişilerin ve olayların birbirine karıştırılma olasılığı da hayli kuvvetlidir. Ancak Baldırzâde'nin Abdal Mehmed hakkında en fazla bilgi verilen kaynak olması ve kendisinden sonraki devirlerde yazılan eserlere kaynaklık etmesi hasebiyle burada adı geçen şahsiyet hakkında sonraki dönemde meydana gelmiş fikirlerin anlaşılması bakımından da olsa ilgili rivayetlere değinilecektir.

Baldırzâde eserinde çoğunlukla Abdal Mehmed'in, müritlerinden Başcı İbrahim ile dönemin diğer meşayihi Emir Sultan, Eşrefoğlu Rûmî ve Molla Fenârî ile olan ilişkilerinden söz ederek, bu şahıslarla arasındaki yakınlığın nasıl daha da güçlendiğini hikâye eder. Bu rivayetlerden birisi şu şekildedir:

> *... ve ol mahalde Başcı İbrahim nâm bir revvasın başcı dükkânı olup aziz-i mezburın baş müridi ve ahbabının hülusla feridi olmağla her gün azize bir bişmiş baş verir imiş ve cân u baş ile hizmetin görür imiş. Bir gece mu'tadı üzre başları kazgana koyub temcid zamânında yoklamış, görmüş ki, aziz-i mezbûrın himmeti ve iksir-i devlet ü kimyâ-yı sa'adet olan nefes-i nefisinin bereketi ile hâlis altın olmuş.*[259]

Böylesine efsanevî bir şekilde yoksulluktan kurtularak zengin olan Başcı İbrahim elde ettiği bu yeni servetiyle şeyhi için Abdal Camii'ni, kendi adına da Gökdere semtindeki mescidi yaptırmış ve çeşitli vakıflar da tesis etmiştir.[260]

257 Baldırzâde, 87.

258 Baldırzâde, 89.

259 Baldırzâde, 90; Mehmed Şemseddin, 269.

260 Baldırzâde, 90; S. Uludağ, "Abdal Mehmed", s. 63.

Baldırzâde'nin eserinde Abdal Mehmed ile Eşrefoğlu Rûmî arasında geçtiği rivayet edilen bir menkıbe de mevcuttur. Buna göre;

> *Eşrefzâde Sultan dahi hengâm-ı Cuvânide Abdal Mehmed Hazretlerine varur buyurular ki, 'Danişmend var bize köfteli şurba getür'. Onlar dahi çarşuya varub köfteyi bulamayub, sa'de şurba alub getürdüklerinde, 'ya bunun köftesi yok' derler. Hemân oturdukları yere karib mezbeleden bir avuç hâk-âlûde çamur alup köfte edüp içine katarlar ve 'ekl eyle' derler. Onlar dahi ekl edüp onlara dahi ulûm- zâhire ve bâtına münkeşif olur.*[261]

Bu rivayet, XVII. asırda kaleme alınan bir menâkıb kitabının yazarına göre, Hacı Bayram Velî'nin damadı ve yakın dostu olan, aynı zamanda Anadolu'ya Kâdirîyye tarikatını sokan şahsiyet olarak kabul edilen Eşrefoğlu Rûmî'nin şahsında Abdal Mehmed vasıtasıyla Kalenderî motiflerin varlığının ortaya konulması anlamına da gelmektedir. Bundan dolayı olsa gerek, Abdal Mehmed daha sonraki dönemlerde de Kadirîler tarafından hürmetle anılan ve mezarı ziyaret edilen bir şahsiyet olacaktır.[262]

Abdal Mehmed'in benzer bir tavrı dönemin şeyhülislamı Molla Fenârî karşısında sergilediği de ifade edilir. Rivayete göre;

> *Molla Fenârî Hazretlerinin müşârün ileyhe hürmet-i mahsûsası olmağla ara sıra gelür, ellerini öper, du'âsını alur imiş. Bir gün mu'tâdı vechile yine gelmiş, orada bir lâşe var imiş, dimiş ki, 'Ey Monla-yı Rûm ve ey câmi-i fezâil-i ulûm! Gel seninle şunı yiyelim'. Molla Hazretleri de redd itmeyerek kabûl ider. Sûretde lâşe görünen şeyin hakikatde et'imeyi dünyaya benzemez, gâyetle lezîz-i latîf oldığını anlar ve Molla Hazretlerine ise bundan sonra ulûm-ı gaybiyye keşf olur.*[263]

Görüldüğü üzere burada da Kalenderî meşrep bir sufînin, yaşadığı dönemin şeyhülislamı üzerindeki etkisi üzerinde durulmakta, hatta şeyhülislamın bâtın gücünü bu şahıstan aldığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Abdal Mehmed'in buna benzer muhtemelen halk arasında sözlü olarak anlatılagelen menkıbelerinin haricinde, hayatının diğer aşamaları ve fikir yapısı hakkında bilgi yoktur. Hayatını, Bursa'daki tekkesinde müritlerinin eğitimiyle meşgul olarak geçirdiği tahmin edilen Abdal Mehmed, II. Murad devrinde vuku bulan vefatından sonra zaviyesinin bulunduğu yere defnedilmiştir.[264] II. Murad, Abdal Mehmed'in ölümünden sonra buraya bir türbe, cami ve çeşme yaptırmıştır.[265]

---

261 Baldırzâde, 91.

262 Mehmed Şemseddin, Kadirîyye tarikatı mensuplarının bayramın ikinci günü Eşrefoğlu ile olan yakınlığından dolayı Abdal Mehmed'in türbesini de ziyaret ettiklerini belirtmektedir (s. 270).

263 Baldırzâde, 91; Mehmed Şemseddin, 269. Ayrıca Gazzîzâde'den nakleden Z. Erginli, *aynı tez*, s. 90.

264 Baldırzâde, 92; Mehmed Şemseddin, 269.

265 Abdal Mehmed Türbesi çevresinde daha sonraki dönemlerde birtakım halk inançları da meydana gelmiştir. Mesela M.F. Köprülü, "*kolay doğuramayan kadınların bu türbeye giderek burada bulunan pabuçlara su doldurup içmesi halinde şifa bulduğuna inanıldığını*" nakletmektedir (bkz. M.F. Köprülü, "Abdal Mehmed", s. 59).

Abdal Mehmed'in ölümünden sonra misyonunun müritlerinden Başçı İbrahim tarafından devam ettirildiği anlaşılıyor. Varlıklı bir şahsiyet olduğu anlaşılan Başcı İbrahim'in şeyhinin yanı sıra kendisi için de bir zaviye yaptırdığı bilinmektedir.[266] Bu zaviyenin Başcı İbrahim'in ölümünden sonra Semerkandîyye tarikatı mensupları tarafından sahiplenilmesiyse hayli ilginçtir.

Yıldırım Bayezid devrinde yaşadığı bilinen, fakat hayatları hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan başka dervişler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Osmanlı kroniklerinde kendisinden söz edilen Şeyh Ramazan'dır. Şeyh Ramazan, Yıldırım Bayezid'in katında çok makbul bir insan, ilim erbâbı ve zamanının en büyük uleması olarak tavsif edilir. Rivayete göre, Yıldırım Bayezid, onunla sohbet etmekten çok hoşlanıyordu, hatta onu kendisine şeyh edinmiş,[267] vaktiyle çok yoksul olan bu şeyhe muhabbetinden dolayı onu ihsanlara boğup zengin etmiş ve kendisine kazasker yapmıştı.[268]

Bu dönemde yaşadığı bilinen bir diğer şahsiyet Şeyh Abdurrahman Erzincanî'ydi. Şeyh Abdurrahman Erzincanî, Şeyh Safiyyüddin Erdebilî'nin tasavvufi eğitimini tamamladıktan sonra, Timur istilasının önünden kaçarak Anadolu'ya gelip Amasya'ya yerleşmişti.[269] Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin, Şeyh Hamideddin Aksarâyî (Somuncu Baba) ile birlikte Anadolu'ya Halvetî/Erdebilî kültürünü taşıyan önemli şahsiyetlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. A. Akgündüz, Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin Dârende ile Malatya yolu üzerindeki eski adı Gerimter, yeni adı Balaban olan kasabada medfun olduğunu yazmaktadır.[270] Bazı kroniklerde Yunus Emre ve şeyhi Tapduk Emre'nin de Yıldırım Bayezid devrinde yaşadıkları ifade edilir;[271] ancak sözü edilen bu iki mutasavvıfın Anadolu Selçuklu Devleti'nin son yıllarında ve beylikler devrinde yaşadıkları bilinmektedir.

FAKİHLER

Osmanlı Öncesi Dönemde Fakihler

Fakihler Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde son derece aktif olduğu anlaşılan bir diğer önemli zümredir. Din bilgini yahut fıkıh ilminde âlim kimseler[272] olan fakihler, genellikle Suriye ve Mısır'da fıkıh, tefsir vb eğitimi

266 Mehmed Şemseddin, 285.

267 Kemal, *Selâtin-nâme,* 68.

268 Neşrî, I, 361; Şükrullah, 56; Ruhî, 396-397; Taşköprîzâde, 63.

269 Taşköprîzâde, 69; Hoca Sadeddin, II, 428.

270 A. Akgündüz, *Somuncu Baba,* s. 16. Ancak yazar burada bu inkârın neden yapılamayacağı konusunda bilgi vermemektedir.

271 Mesela Taşköprîzâde, 69; Hoca Sadeddin, II, 429.

272 Fakih kelimesi değişik dönemlerde farklı şekilde tanımlanmıştır. Sözlükte bilmek, bir şeyi anlamak, bir konuda derin bilgi sahibi olmak anlamına gelen *fıkh* sözcüğünden türetilmiş olan fakih, "bir şeyi bilen, iyi anlayan kimse" demektir. Hadislerde, fakihlerin dünyaya düşkün olmaması, Allah'tan korkması,

aldıktan sonra Anadolu'ya gelerek yeni oluşmakta olan siyasi teşekküllerde kadılık vazifesini üstlenmiş, daha önce yaşadıkları devletler bünyesinde edindikleri siyasi tecrübelerini yeni kurulmakta olan beyliklere aktarmış şahsiyetlerdir. Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında bunun en iyi bilinen örneği devletin bağımsızlık hutbesini okuduğu ifade edilen Dursun Fakih'tir. Ancak Osmanlı öncesi dönemde de devlet bünyesinde yahut sosyal hayatta bu unvanı taşıyan pek çok şahsiyetin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti zamanında bilhassa Nizamiye Medreseleri'nde çok sayıda fakihin yetiştiği bilinmektedir. Nizamülmülk dinin doğru öğreticisi olarak gördüğü bu fakihlere çok değer veriyor, onlar için ödenekler tahsis ediyordu.[273] Bu dönemde toplum ve siyasî iktidar nezdinde önemli konuma sahip oldukları anlaşılan fakihler gittikleri bölgelerde mensubu oldukları mezhebin gereklerini yaydıkları gibi, bazen iki ülke arasında elçilik vazifesiyle görevlendirilebiliyor, bazen de hükümdarların yanında savaşlara da katılabiliyorlardı. Mensup olduğu mezhebin gereklerini yayma konusunda en faal olan fakihler Nizamiye Medresesi'nden yetişenlerdi. Sünnî İslam'a muhalif düşünceleri ortadan kaldırmak amacıyla Şafiî fakihlerin yetiştirilmesi Nizamiye Medreseleri'nin vakfiyeleri arasında yer alıyordu. Bu sebeple, bu medreselerden mezun olan Şafiî fakihler İslam âleminin çeşitli bölgelerine dağılmış ve gittikleri yerlerde mezheplerini yaymışlardır. Fakihler, savaş arefesinde hükümdarların ve askerlerin moralini en üst seviyeye çıkarma gayretine de sahiplerdi. Alp Arslan'ın imamı ve fakihi Ebû Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buhârî el-Hanefî Malazgirt Savaşı öncesinde hazırlıkların bir türlü tamamlanamamasından dolayı üzüntüye kapılan sultanı teskin etme gayretiyle; "*Sen Allah'ın zafere ulaştıracağını ve diğer dinlere üstün kılacağını vaad ettiği bir din uğruna savaşıyorsun. Umarım Allah u Teâlâ bu fethi sana nasip edecektir. Cuma günü zeval vaktinden sonra hatiplerin minberde olduğu mücahidler için Allah'a duada bulundukları ve dualarının kabul edildiği saatte hücum et*" diyerek tavsiyede bulunmuştu.[274]

Büyük Selçuklu döneminde elçilikle görevlendirilen fakihlerden birisi Ebû Câfer Muhammed en-Neccâr'dı. Bu şahıs, Malazgirt Savaşı öncesinde Mısır ordusundaki Türk askerlerin komutanı Nâsirüddevle b. Hemdân tarafından

---

sabırlı ve soğukkanlı olması insanları Allah'ın rahmetinden ümit keser hale getirmemesi gibi vasıflara sahip olması gerektiği ifade edilmiştir (Hayreddin Karaman, "Fakih", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 12, İstanbul 1995, s. 126-127; terim etrafında yapılan tartışmalar için bkz. Mehmet Gel, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Fakihler ve Tursun Fakih,* (YLS Tezi), Ankara 2004, s. 1-9). Fakih terimi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeyse daha ziyade yeni fethedilen bölgelerde halka İslam dininin görevlerini öğreten köy imamları veya müezzinlerini ifade etmek için kullanılmıştır.

273 A.Y. Ocak, *aynı eser,* s. 126.

274 A.Y. Ocak, *aynı eser,* s. 275. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da bu tavsiye isim belirtilmeksizin nakledilmiştir (el-Hüseynî, 12).

gelip Mısır'ı alması ve Sünnî hutbesi okutması için Sultan Alp Arslan'a gönderilmişti.[275] Buna benzer bir görevi ilerleyen dönemde Selahaddin Eyyûbî'nin amcası Şirkuh'un baş imamı ve aynı zamanda büyük bir diplomat olan el-Fakih Ziyâeddin İsa üstlenmişti. Şirkuh, Mısır'da Haçlıların üzerine yürüdüğü dönemde, 8 Ocak 1169'da Kahire'ye geldiğinde, Ziyâeddin elçi olarak gönderip Haçlı ordularının komutanı Amaury'e bildirmesini istemişti. Ziyâeddin İsa Şirkuh'un müşavirlerinden birisi olması hasebiyle baş imamlığın yanı sıra siyasî bir nüfuza da sahipti. Bu nüfuzu sayesinde Şirkuh'un ölümünden sonra çevirdiği siyasî manevralarla Selahaddin'in komutan olmasında büyük pay sahibi olmuş, ilerleyen dönemde Haçlılara karşı yapılan savaşlarda Selahaddin Eyyûbî'nin ordusunun ön saflarında yer almıştı.[276] Selahaddin Eyyûbî çok güvendiği bu devlet adamına önemli idari görevler de vermişti.

Fakihlerin Anadolu Selçukluları döneminde de oldukça faal oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemde Anadolu'nun tam anlamıyla bir kültür yuvası olması, başkent Konya, Kayseri, Malatya, Sivas, Aksaray, Karaman gibi şehirlerde çok sayıda medresenin mevcudiyeti fakihlerin sayısının artmasında önemli bir etkiye sahipti. Buralarda yetişen fakihler ülkenin değişik bölgelerine giderek fıkıh âlimi, imam, hatip veya müezzinlik görevi üstleniyorlardı. Hatta bizzat medreselerde beş vakit namaz kıldırmaları için bu tarz görevliler tayin edilmekteydi.[277]

Bilhassa Sünnî eğitim verme noktasında önemli pay sahibi olan medreselerin yapımına daha önce Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kurulan beyliklerin hükümdarları gibi bu dönemde de Selçuklu devlet adamları büyük önem vermişlerdi. Siyasî mücadeleler nedeniyle ilk dönem Anadolu Selçuklu hükümdarları medrese inşa ettirememiş olsalar da, 1200'lü yıllardan itibaren gerek bizzat hükümdarlar, gerekse önemli devlet adamları başta Konya olmak üzere önemli şehirlerde medreseler kurmuşlardı. Bu dönemden itibaren Anadolu ve Orta Doğu'da kurulan medreselerin sayısı hayli artmıştı. Öyle ki, Cahen'in İbn Şeddad'a dayanarak verdiği bilgiye göre, XIII. asrın ortalarına gelindiğinde sadece Halep'te bulunan medrese sayısı kırktan fazlaydı.[278] Kayseri'de Gevher Nesibe Medresesi de denilen Çifte Medrese, Ümmühan Hatun Medresesi, Ankara'da Alâeddin Keykûbad Medresesi, Konya'da Karatay Medresesi, Sivas'ta Gök Medrese, Burûciye, Kemâliye, Terken Hatun, Gıyâseddin Keyhüsrev medreseleri ve daha pek çok medrese bu dönemde verdikleri eğitimle Anadolu'nun kültür hayatının gelişmesine önemli katkı sağlamışlardı.[279]

---

275 A.Y. Ocak, *aynı eser,* s. 271.

276 R. Şeşen, *Selâhaddin,* s. 41-42. Mesela III. Haçlı Seferi'ne karşı Akkâ'nın savunulduğu savaşta ordu dizilişinde merkezin önünde yer almıştı (*a.e,* s. 145)

277 S. Kara, *aynı eser,* s. 628.

278 C. Cahen, *Anadolu,* s. 208. Cahen'e göre ilk medrese, Kayseri'de 589/1193 tarihinde kurulmuştur.

279 Bu dönemde kurulan medreseler hakkında bkz. S. Kara, *aynı eser,* s. 616-620.

Gerek Anadolu Selçukluları döneminde, gerekse Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında faaliyet gösteren fakihlerin pek çoğu bu medreselerde eğitim görmüşlerdi. Bilhassa fıkıh, hadis ve tefsir sahasında çok iyi eğitim veren buralarda eğitim gören fakihler yahut mutasavvıflar eğitimlerinin temelini buralarda aldıktan sonra Suriye, İran yahut Mısır'a giderek oralardaki köklü medreselerde yüksek eğitimlerini sürdürüyorlardı. Mesela, aşağıda kendisinden söz edilecek olan Dursun Fakih Karaman'daki medreselerde eğitim görmüştü. Davûd-ı Kayserî de ilk eğitimini Kayseri'de tamamlamıştı. Ortaçağda kurulmuş olan bu medreselerde fıkıh ilmine çok önem veriliyordu.[280] Gerek Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminde, gerekse erken Osmanlı döneminde fakih unvanını taşıyan pek çok şahsiyetin varlığı, bu konuda değişik yerlerde eğitim görenlerin hayli fazla olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bu şekilde fıkıh eğitimi alarak Sünnî İslam'ın en önemli temsilcileri haline gelen fakihlerin bazen bizzat mensup olduğu mezhebin mensuplarının eğitimi için medreseler inşa ettirdiklerine de şahit olunmaktadır. Fakih Muhammed el-Mervezî'nin Konya'da kurduğu medrese bunlardan birisidir. Fakih Muhammed Mervezî medresesini sadece Hanefî mezhebi mensuplarının eğitim görmesi için inşa ettirmişti.[281] Mervezî'nin bu şekilde bir tavır sergilemesinde Anadolu Selçuklu hükümdarlarının Hanefî mezhebine mensup olmaları ve medreselerinde daha ziyade Hanefîlik esaslarının okutuluyor olmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Eflâkî'de yer alan kayıtlardan bu dönemde bilhassa Mevlânâ'nın etrafında kendilerine yer bulan bazı fakihler hakkında bilgi edinmek mümkündür. Buna göre, Mevlânâ ailesiyle ilişkisi olan fakihlerden birisi Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled'in müritleri arasında sayılan Fakih Habib-i Akşehrî'dir.[282] Aynı şekilde Bahâeddin Veled'den fıkıh öğrendiği ifade edilen Ahmed Fakih de vardır. Kendisinden "saf yürekli bir Türk" olarak bahsedilen Ahmed Fakih, Bahâeddin Veled'e mürit olmuştu. Eflâkî, Ahmed Fakih'in tasavvuf yolunda belirli merhaleler katettikten sonra eşsiz bir bilgin olduğunu, elindeki kitabı fırlatarak alıp başını dağlara gittiğini, çok riyazetler çektiğini ve tam manasıyla bir meczup haline geldiğini ifade eder.[283] Eflâkî'ye göre Ahmed Fakih'in bu şekilde sağlam bir riyazete girmesinin ve meczubane davranmasın

280 Cahen bu dönemdeki medreselerin bilhassa kadroların oluşumunda çok etkili olduğu kanaatindedir (s. 208). Bu medreseler daha ziyade Sünnîliği yayma gayreti içerisinde oldukları için fıkıh âlimleri de bir anlamda bu görevin sürdürülmesini sağlıyorlardı. Bu dönem medreselerinde Kur'an, hadis ve fıkıh en önemli ilim dallarıydı (bu ilimler ve fıkıh okuyan bazı önemli şahsiyetler için bkz. George Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim,* çev: A.H. Çavuşoğlu-H.T. Başoğlu, İstanbul 2004, s. 135-145, 197-198). Medreselerin Sünnî ağırlıklı eğitimi konusunda bkz. S. Kara, *aynı eser,* s. 621-622.

281 S. Kara, *aynı eser,* s. 621.

282 Eflâkî, I, 642.

283 Eflâkî, I, 201-202, 641.

nedeni bilginlik illetinden kurtulma isteğidir.[284] C. Cahen, Ahmed Fakih'in bu şekilde münzeviliği benimsemesine rağmen kentli bir mutasavvıf olduğu kanaatindedir.[285]

Ahmed Fakih'in Bahâeddin Veled'in ölümünden sonra Mevlânâ ile de yakın ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır. Eflâkî, Bahâeddin Veled'in ölümüne kadar bir daha Konya'ya dönmeyen Ahmed Fakih'in Mevlânâ ile görüşmesi ve bundan sonraki ilişkileri konusunda oldukça abartılı ifadelere yer vermektedir. Buna göre Ahmed Fakih Konya'ya döndükten sonra henüz genç yaşta olan Mevlânâ hakkında "yol verin, ayaklı hazine geliyor" diyerek halkı uyarmıştı.[286] İbn Battûta, seyahat ettiği dönemde Ahmed Fakih'in Mevlânâ'nın hocası olduğuna dair halk arasında bir söylenti olduğunu ifade etmek suretiyle[287] bu ilişkiye daha farklı bir boyut kazandırmakta. Mevlânâ'nın ilerleyen dönemde Fakih Ahmed'e son derece hürmetkâr davranması, "şeriata uygun hareket etmeyen" bu şahıs için övgü dolu sözler söylemesi[288] yakınlığın boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak burada şu hususu da ifade etmek gerekir ki, bu dönemde Konya'da birkaç tane farklı Ahmed Fakih'in bulunması bu konuda bazı karışıklılıkları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Eflâkî'nin Bahâeddin Veled'in müridi olan Ahmed Fakih ile Mevlânâ döneminde yaşayan ve aynı zamanda Evhadüddin Kirmânî'nin de halifesi olduğu ifade edilen Ahmed Fakih'i birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır.[289] Mevlânâ'nın hayatında her iki Ahmed Fakih'in de derin izler bırakmış olması bu karışıklığı anlaşılır hale getiriyor. Bilhassa Mevlânâ döneminde yaşamış olan ikinci Ahmed Fakih'in Konya'da oldukça meşhur olduğu anlaşılmaktadır.

---

284 *"... Mevlânâ Hazretleri buyurdu ki: Hoca Fakih Ahmed daima 'Tam kırk yıldır, gece ve gündüz sonsuz mücâhede ve birçok riyazetler çektim ki, bilginlik illeti benden gitsin ve o perdeden dışarı çıkayım. Fakat hâlâ bende ondan bir eserin kaldığını görüyorum. Gönül levhası ne kadar sade olsa, Tanrıya yakınlık da o kadar fazla olur. Çünkü levh-i mahfuz, hâfızın levhasından daha yüksektedir' derdi"* (Eflâkî, I, 634-635).

285 C. Cahen, *Anadolu,* s. 217.

286 Eflâkî, I, 641.

287 İbn Battûta, *Rıhle (İbn Battûta Seyahatnâmesi),* I, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul 2004, s. 416.

288 Eflâkî, I, 641-642. Eflâkî, Mevlânâ'nın Ahmed Fakih, Fakih Ahmed yahut Hoca Fakih Ahmed gibi isimlerle andığı bu şahıs için övgü dolu pek çok söz söylediğini nakletmektedir: *"Derler ki, Mevlânâ Hazretleri fakihi her gördüğünde önünden geçinceye kadar gözlerini kapardı ve 'O, uyan (bir kimse) değildir. Candan uyan kimse, uyma yolunda, uyduğu kimseye her bakımdan uyar. Bu ise, kilimini girdaptan kurtaran ve kurtulan bir süvaridir. Gayb âleminde onlara ehl-i fütûr derler. Bakalım Tanrı hazretleri onun hakkında ne buyurur ve ona ne muamele eder' derdi."* (s. 641).

289 Eflâkî, Fakih Ahmed'in 618/1221'de öldüğü vakit cenaze namazının Mevlânâ tarafından kıldırıldığını ifade eder (s. 642). Ancak, sonraki dönemde yapılan araştırmalarda Mevlânâ'nın cenaze namazını kıldırdığı Ahmed Fakih'in ikinci bir Fakih Ahmed olduğu ve bu şahsın cenaze namazının da 651/1253 tarihinde kılındığı ortaya konulmuştur (A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* s. 88, n. 102; Fakih Ahmed'ler hakkındaki tartışmalar için bkz. Hidayet Işık, "Hoca Fakih Ahmed'in Tarihî-Dinî Kişiliği ve Konya'da Hoca Fakih Türbesi", *Yeni İpek Yolu (Konya Kitabı),* V (2002), s. 177-185; M. Gel, *aynı tez,* s. 13-24. Bu durumda Eflâkî'nin sözünü ettiği Fakih Ahmed'in aslında ikinci Fakih Ahmed olduğu ancak ilkiyle karıştırıldığı anlaşılmaktadır.

Kirdeci Ali, *Kesikbaş Destanı*'nın sonunda dua kısmında, duasının Mevlânâ ve Ahmed Fakih hürmetine kabul edilmesini dilemektedir.[290] Ahmed Fakih'in *Çarhnâme*, *Kitâb-ı Evsâf-ı Mesacidi'ş-Şerife*, *Mevlid* gibi bazı eserler de kaleme aldığı bilinmektedir.[291]

Eflâkî, Mevlânâ ile doğrudan ilişkisi olan fakihler arasında Mevlânâ İhiyâreddin Fakih, Fakih Sirâceddin Tatârî ve bir Türk Fakih'in isminden de söz eder. Bunlardan İhtiyâreddin Fakih, Mevlânâ'nın ermiş müritleri arasında gösteriliyordu.[292] M. Gel'e göre İhtiyareddin Fakih imamlık görevini de yürütmekteydi.[293] Aynı şekilde Fakih Sirâceddin Tatarî'nin de Mevlânâ'nın müritlerinden ve yakın dostlarından olduğu anlaşılmaktadır. Tatarî nispetinden kuvvetle muhtemel Moğollara mensup olduğu anlaşılan Fakih Sirâceddin, Mevlânâ'nın kendisiyle görüşmek istediğini öğrendiği zaman sevinçten her şeyini, hatta giydiği elbiselerini bile şükrâne olarak müritlerine dağıtabilecek kadar cömert ve Mevlânâ muhibbî bir şahsiyettir.[294] Eflâkî'nin sözünü ettiği Türk Fakih, aslında fıkıhtan pek anlamadıkları halde bilgin geçinen bazı fakihlerin karşılaştıkları zorlukları halletmesi için Mevlânâ'ya gönderdikleri bir elçidir.[295] Elbette, Tatarî, Türk gibi unvanlarla anılan bu şahsiyetlerin mevcudiyeti Mevlanâ'nın etrafında her milletten insanların toplandığını göstermesi bakımından da önemlidir. M. Gel, Anadolu Selçukluları devrinde yaşamış Süle Fakih isimli birisinden daha söz etmektedir. Dinî ilimleri az çok bilen Süle Fakih *Yusuf u Züleyhâ* isminde bir de eser kaleme almıştır.[296]

Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasî otoritesini kaybetmesinin ardından kurulan beylikler döneminde de muhtelif beylerin hizmetinde şer'i konuları danışabilecekleri fakihlerin görev yaptıkları bilinmektedir. İbn Battûta, seyahati sırasında ziyaret ettiği beylerin hizmetinde bulunan fakihlerden bazıları hakkında kısaca bilgi vermektedir. Eğridir beyi Dündar Beg'in hizmetinde görev yapan Muslihiddin Fakih bunlardan birisidir. Suriye ve Mısır'da tahsil görmüş olan Muslihiddin Fakih Arapça ve Türkçeyi akıcı bir dille konuşabiliyordu.[297] Aynı şekilde, Denizli'de Ahî Tûmân'ın zaviyesinde konakladıkları sırada Lâdikoğulları beyliği hükümdarı Yinanç Bey, kendisini karşılaması için

290 Kirdeci Ali, *Kesikbaş Destanı,* haz.: Mustafa Argunşah, Ankara 2002, s. 84.

291 Eserlerden bazıları hakkında bkz. Fuad Köprülü, "Selçukîler Devrinde Anadolu Şâirleri: Ahmed Fakih", *Türk Yurdu,* IV/22 (1926), ss. 289-295; Turhan Genceî, "*Çarhnâme*'nin Müellifi ve Tarihi Hakkında Notlar", *TK,* sayı: 256 (1987), ss. 74-77..

292 Eflâkî, I, 316.

293 M. Gel, *aynı tez,* s. 12.

294 Eflâkî, I, 488-489.

295 Eflâkî, I, 345-348.

296 M. Gel, *aynı tez,* s. 16.

297 İbn Battûta, I, 406.

Fakih Alâeddin Kastamûnî'yi göndermişti.[298] Fakih Alâeddin Kastamûnî, İbn Battûta'nın en iyi şekilde ağırlamaya gayret etmiş, hatta hükümdarın oğlu Murad Bey ile konuşmaları sırasında tercümanlık da yapmıştı.[299]

Mevlevî tarikatına mensubiyetiyle tanınmış olan Menteşe Beyliği hükümdarlarının da fakihler zümresiyle yakın ilişki içerisinde oldukları anlaşılmakta. Babası Mesud Bey gibi Mevlevîyye'nin koyu bir müntesibi olan Şücâeddin Orhan Bey fakihleri yanından ayırmayan bu hükümdarlardan birisiydi. O, daima bir arada bulunduğu fakih ve âlimlere büyük değer veriyordu.[300] Orhan Bey'in hizmetindeki fakihlerden birisi de bütün ilimlere vâkıf, necîp bir insan olan Fakih Harezmî idi.[301] Komşu devlet hükümdarlarıyla Orhan Bey arasında elçilik yaptığı da anlaşılan Fakih Harezmî, böyle bir elçilik sırasında aldığı hediyeler yüzünden Orhan Bey ile arası bozulduğu için İbn Battûta'dan arabuluculuk yapmasını rica etmiş, bu sayede hükümdarla arasını düzeltmeyi başarabilmişti.[302]

Germiyanoğulları Beyliği bünyesinde görev yapan Hacı Halil oğlu İshak Fakih de bu dönemde adından en fazla söz edilen bir diğer fakihti. İshak Fakih, Osmanlı tahtında I. Murad'ın bulunduğu dönemde yaşamıştı. Süleyman Şah ve oğlu II. Yakup Bey devirlerinde ilmî ve siyasî açıdan güçlü bir şahsiyet olduğu anlaşılan[303] İshak Fakih, I. Murad'ın, şehzade Bayezid için Germiyanoğlu'nun kızını istediği sırada, Osmanlı ülkesine elçi olarak gönderilmişti. Osmanlı başkentine gelirken sultana iyi atlar, kıymetli mücevherler getirmiş, kızın çeyizi olarak Osmanlılara verilecek topraklar konusunda da bey adına anlaşmayı yapmıştı.[304]

İshak Fakih'in yaşadığı dönemde vakfiyelerinde vakfın hukuka uygunluğunu tanzim ve tasdik eden icra organının başında yer aldığı görülmektedir.[305] M. Ç. Varlık'a göre, İshak Fakih'in, sahip olduğu bu işlevi itibarıyla, *"en büyük kadı olması gerektiği anlaşılmaktadır."*[306] Yakub Bey'in 817/1414 tarihli Taş Vakfiyesi'ne mütevelli olarak İshak Fakih'i tayin etmesinden hareketle

298 İbn Battûta, I, 408, 410.

299 İbn Battûta, I, 410.

300 İbn Battûta, I, 411.

301 Paul Wittek, *Menteşe Beyliği,* çev: O.Ş. Gökyay, Ankara 1999, s. 66, 115.

302 İbn Battûta, I, 411-412.

303 İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 222; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-Oğulları Beyliği (1300-1429),* Ankara 1974, s. 131-132.

304 Âşıkpaşazâde, 56-57; Neşrî, I, 205.

305 Germiyanoğlu II. Yakup Bey'in vakfiyesinde yer alan ifadeler şu şekildedir: *"Açıklandığı ve yazıldığı üzere benim katımda sâbit oldu. Ve beyan edildiği şekilde bence sıhhati anlaşıldı. Ve sıhhatine hükmettim, bu hükmüme yanımda bulunan âdil, güvenilir fıkıh ve ehliyet sahibi kimseleri şahit kıldım. Ben celîl olan Allah tarafından desteklenen el-Hac Halil oğlu İshak Fakı'yım. Cemîl olan Allah onları affetsin"* (M.Ç. Varlık, *aynı eser,* s. 82-83).

306 M.Ç. Varlık, *aynı eser,* s. 100.

hükümdar nezdindeki itibarını daha iyi görebilmek mümkündür.[307] 1429'da, Osmanlılar'ın Germiyan Beyliği'nin siyasî varlığına son vermesiyle birlikte İshak Fakih de Osmanlı hizmetine girmiştir. Son derece faal bir şahsiyet olan İshak Fakih'in vakfiyesinden bir mescit, geniş bir dershane, yedi odalı –ayrıca kütüphane olarak kullanılan bir diğer odası da mevcut– bir medrese yaptırdığı, yanına da bir zaviye inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.[308] Çelebi Mehmed zamanında, Osmanlı topraklarında görev aldığı sırada kendisine İnegöl kazasına tabi Ulu-Çeltükçi karyesi yurtluk olarak verilmiştir.[309] Sâkıb Dede, 1482 yılında halen sağ olan İshak Fakih'in, 1373'te ölen Kütahya Mevlevîhânesi potnişini Celâleddin Ergun Çelebi ile yakın bir dostluk kurduğunu, hatta onun müridi olduğunu yazmaktadır. Kronolojik olarak bu pek mümkün görünmese de söz konusu ifadeler, ünlü fakihin Mevlevî çevrelerince de benimsenip saygı gördüğünü ortaya koymaktadır.[310]

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında, İshak Fakih'in şahsında, bir fakihin sahip olduğu konumu anlamak daha da kolaylaşmaktadır. Âşıkpaşazâde'nin İshak Fakih ile ilgili ifadeleri fakihlerin bu dönemde de imamlık ve hukukî danışmanlığın yanı sıra elçilik görevi üstlendiklerini, hatta hükümdar adına antlaşma dahi imzalayabildiklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Vakfiyelerse bu zümrenin hem dinî hem de sosyal açıdan sahip oldukları rollerinin birer yansıması niteliğindedir.

İbn Battûta, Osmanlıların ilhak ettiği ilk beylik olan Karesi Beyliği dahilinde Musa Fakih isminde bir şahıstan söz eder. Musa Fakih, Balıkesir'in kadılığı ve hatipliği görevini icra ediyordu.[311] Karesi topraklarında faaliyet gösteren sadece Musa Fakih değildi. Tahrir Kayıtları'ndan Karesioğlu İbrahim Bey'in Balıkesir yakınlarındaki Yeniceköy'de bir çiftlik arazisini Mehmed Fakih'e evlatlık olarak vakfettiği, vakfın daha sonra adı geçen şahsın oğlu Ahmed Fakih tarafından tasarruf edildiği anlaşılmaktadır.[312] İbn Battûta'nın ifadeleri bu dönemde, buraya kadar sözü edilen beyliklerin haricindeki beyliklerin bünyesinde de fakihlerin aktif roller üstlendiklerini, halk ve iktidar nezdinde büyük itibara sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

---

307 Bu vakfiyede mütevellilik hakkı olarak İshak Fakih'e günde beş akçe, yılda altı mud buğday ve Subaşı Hamamı'nın geliri tâyin edilmiştir (M. Ç. Varlık, *aynı eser,* s. 108-109).

308 M.Ç. Varlık, *aynı eser,* s. 131-132; Vakfiye'nin tercümesi için bkz. s. 150-154.

309 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 114-115.

310 A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* s. 122.

311 İbn Battûta, I, 428.

312 Zerrin Günal Öden, *Karası Beyliği,* Ankara 1999, s. 61 vd.; M. Gel, *aynı tez,* s. 27.

Osmanlı Kuruluş Döneminde Fakihler

Fakihler Anadolu Selçukluları ve Beylikler devrinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafyada da son derece etkin bir konumdaydılar. Kroniklerde, başta Şeyh Edebalı olmak üzere mutasavvıfların ve fakihlerin fıkıh eğitimi aldıkları vurgulanır. Bizans sınırında henüz tam anlamıyla müesseseleri oluşmamış yeni kurulan bir devlet olması hasebiyle, erken dönem Osmanlı toplumunda faaliyet gösteren fakihlerin eğitimlerini tamamlamak amacıyla Konya, Kayseri gibi şehirlere yahut İslam dünyasının önde gelen kültür başkentlerine gittikleri bilinmektedir. Bu amaçla pek çok âlim Kahire, Şam veya Tebriz gibi şehirlere giderek bilhassa fıkıh ve hadis konularında ihtisas ve icazet sahibi olduktan sonra tekrar Anadolu'ya dönmüştür. Bu fakihlerden bazılarının, Dursun Fakih örneğinde olduğu gibi devlet kademelerinde en üst makamlarda yer aldığı görülürken, pek çoğunun da sadece cami imamı veya müezzin olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu sebepten olsa gerek, kuruluş döneminde faaliyet gösteren "fakih" yahut halk dilindeki söyleyişle "fakı" unvanını taşıyan bu şahsiyetler daha ziyade imamlar olarak kabul edilmişlerdir.[313] Tahrir defterlerinde yer alan kayıtlar bazı fakihlerin kadılık görevi yaptıklarını da ortaya koymaktadır.

Dursun Fakih ve Osman Gazi Devrinde Fakihler

Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde fakih kimliğiyle en fazla tanınan şahsiyet, aynı zamanda Osman Gazi'nin bacanağı da olan Dursun Fakih'tir. Taşköprülüzâde, Dursun Fakih'in Karaman diyarından olduğu ifade eder.[314] İ.H. Konyalı ise, Konya'ya ait bir evkaf defterinde yer alan *"Vakf-ı Mescid-i Mahalle-i Tursun Fakih"* ibaresini Taşköprülüzâde'de verilen bilgi ile desteklemek suretiyle Dursun Fakih'in Konyalı olduğu kanaatine varır.[315] Erken dönemden bahseden Osmanlı kroniklerinde ise menşei hakkında herhangi bir bilgi yer almaz. Dolayısıyla bu konuda hâlâ bir belirsizlik mevcuttur.

Dursun Fakih erken dönem Osmanlı toplumunda, tefsir, usul ve fıkıhta Edebalı'dan sonra gelen ikinci kişi olarak kabul edilir.[316] O, bu haklı şöhretini

313 *Tahrir Defterleri*'nde, cami veya mescit imamlarını ifade etmek amacıyla bu şekilde isimlendirilmiş, değişik dönemlerde yaşadıkları bilinen pek çok şahsiyetin mevcudiyeti bilinmektedir. Mesela çok daha geç dönemde yaşayan Ali Fakih bunlardan birisidir. Adı geçen bu şahsiyet, Bursa Kazası'na tabi Kırca-Hasan karyesinde Hacı Hamza b. Musa tarafından yaptırılan mescidin imamlığını yapmakta olup, aynı zamanda mescidin vakfının mütevellisidir (bkz. *Hüdâvedigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 53).

314 Taşköprîzâde, 23; Mecdî, 21.

315 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Konya Tarihi,* Konya 1964, s. 347-348. Ancak, M. Gel, Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminde kaleme alınmış bir eser olan *Şekâik*'te verilen bu tarz bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerektiği kanaatindedir. M. Gel, bu ihtiyatının sebebi olarak Taşköprîzâde'nin verdiği bilgilerin başka hiçbir kaynakta yer almamasını ve Edebalı ile fazla yakınlık kurulmasını göstermektedir. Bu konudaki geniş değerlendirme için bkz. s. 90-102.

316 Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 37.

kayınpederi Şeyh Edebalı'dan aldığı tefsir, hadis, usul ve fıkıh eğitimi sayesinde edinmiştir.[317] Dursun Fakih, Karacahisar'da ilk cuma ve bayram namazını kıldırıp, Osmanlı Devleti'nin ilk bağımsızlık hutbesini okuyan kişidir.[318] Osman Gazi tarafından kendisine bu derece önemli bir görevin tevcih edilmiş olması, iktidar nezdinde ve halk nazarında sahip olduğu konumu göstermesi bakımından önemlidir. Âşıkpaşazâde, Dursun Fakih'in bu dönemde Osman Gazi'nin kavmine imamlık yaptığını yazmaktadır.[319] Nişancı Mehmed Paşa da Dursun Fakih'in bağımsızlık hutbesini okumasının devletin bekasına işaret ettiği kanaatindedir.[320]

Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ilan edilmesinden sonra Dursun Fakih, Osman Gazi tarafından Karacahisar'da devletin ilk kadısı olarak tayin edilmiştir.[321] Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda son derece etkin bir şahsiyet olduğu anlaşılan Dursun Fakih, hükümdarın ve kendisinin de kayınpederi olan Şeyh Edebalı'nın 1326 yılında vefatından sonra fetva makamına getirilmiştir.[322] Bu tarihten sonra Osmanlı sultanları şer'i konularda ona danışmış, onun fetvaları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Taşköprülüzâde, Dursun Fakih'in de hocası Şeyh Edebalı gibi ilmiyle amel eden ve duası kabul edilen bir şahsiyet olduğunu ifade etmektedir.[323]

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde son derece etkin roller üstlenen Dursun Fakih aynı zamanda *Hz. Peygamber Ebû Cehil ile Güreş Tuttuğudur, Muhammed Hanefî Cengi, Gazâvât-ı Resulullah (Kısa-i Mukaffa)* ve *Cumhur-nâme* gibi eserlerin de müellifidir. Bunlar arasında en meşhuru, Hz. Peygamber'in, başta Hz. Ali ve Halid b. Velîd olmak üzere diğer sahabeleriyle birlikte Mukaffa isminde putperest bir hükümdara karşı giriştiği mücadeleyi konu edinen *Gazâvât-ı Resulullah* isimli eseridir.

Hangi tarihte öldüğü tespit edilemeyen Dursun Fakih'in Eskişehir'de kitabesiz bir mezarı; Bilecik ile Söğüt arasında yer alan Küre Köyü yakının-

317 Taşköprîzâde, 23; Mecdî, 21.

318 Neşrî, I, 109; *Anonim-Giese,* 10; Oruç Beğ, 29; *Anonim-Öztürk,* 11; Mecdî, 20; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 16.

319 Âşıkpaşazâde, 18; Neşrî, I, 109.

320 Nişancı Mehmed Paşa, 94.

321 *İlmiyye Salnamesi,* 276.

322 Mecdî, 21; *İlmiyye Salnamesi,* 276. M. Gel, *Şekâik*'te verilen bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği ve Dursun Fakih'in Şeyh Edebalı'nın damadı olamayacağı kanaatindedir: *"Çünkü Taşköprülüzâde'nin Tursun Fakı hakkında bu bilgileri vermesinin sebebi, bizce onun biyografisini bütünüyle Şeyh Edebalı'ya bağlamasında düğümlenmektedir. Bu tutumun sebebi ise, A.Y. Ocak'ın dediği gibi Taşköprülüzâde'nin kuruluş dönemindeki bazı zevâtın tarihî kişiliklerini, eserini kaleme aldığı Kanunî dönemindeki güçlü Osmanlı Devleti'nin şanına yakışır bir tarzda sunmak istemesine bağlanabilir. Ayrıca Taşköprülüzâde'nin Tursun Fakı'yı Şeyh Edebalı ile birlikte düşünerek böyle bir ilişki kurması ise, muhtemelen Âşıkpaşazâde'den kaynaklanmış olmalıdır..."* (M. Gel, *aynı tez,* s. 112).

323 Taşköprîzâde, 23.

daki tepedeyse bir türbesi bulunmaktadır.[324] H. Aksoy ise Dursun Fakih'in Bilecik'te Şeyh Edebalı türbesi içerisinde gömülü olduğu kanaatindedir.[325]

Vakıf kayıtları Osman Gazi devrinde, Ömer Fakih ve Mevlânâ Muhammed Fakih isimlerini taşıyan iki fakihin mevcudiyetini haber vermektedir. Bunlardan, Söğüt'teki caminin imamlığına tahsis edilen bir çiftlik vakfını tasarruf eden Ömer Fakih adı geçen vazifeyi deruhte ediyordu. Ömer Fakih'e gelir olarak, Söğüt'te iki çiftlik yer, yine on bir mezra ve iki çiftlik ile Kızıl-Saray köyünde bir mezra vakfedilmişti.[326] Osman Bey'den itibaren daha sonraki dönemlerde de yenilenen bu vakıfların çokluğu Ömer Fakih'in iktidar nezdinde itibar sahibi bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Ölümünden sonra, ailesinden Mehmed Fakih, Yahya Fakih gibi şahsiyetlerin adı geçen arazileri tasarruf etmeleri bu ailede fakihliğin bir gelenek halinde sürdürüldüğünü göstermektedir. Yine, Mevlânâ Muhammed Fakih'e de Osman Gazi tarafından Yarhisar'da Çamlıca adlı bir arazi vakfedilmişti.[327] Osman Gazi'nin vakıf tahsis ettiği fakihlerden bir diğeri de Mevlânâ Osman Fakih'ti. Osman Gazi, adı geçen şahsa Yenişehir kazası sınırları içinde kalan Kazık Musa isimli köyden bir çiftlik bağışlamıştı.[328]

Kaynaklarda Osman Gazi döneminde yaşadığı ifade edilen fakihlerden bir diğeri de Ebû'l-Kâsım Hattab Karahisarî'dir. Nispesinden onun Karahisarlı olduğu tahmin edilebilir.[329] Hattab Karahisarî'nin diğer fakihler gibi "fakih" veya "fakı" unvanını taşımamakla beraber, fıkıh, tefsir ve hadis eğitimi gördüğü ve çok iyi bir fakih olduğu bilinmektedir. Taşköprülüzâde'ye göre, eğitiminin ilk devresini memleketinde tamamlamış, ardından Şam'a giderek burada tefsir, hadis ve fıkıh okumuştur.[330] Hattab Karahisârî'nin ölüm tarihi bilinmemektedir. Bilecik'teki Şeyh Edebalı türbesi içindeki Karahisarî'ye ait bir sanduka yer almaktadır.

---

324 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 16.

325 Hasan Aksoy, "Dursun Fakih" *TDV İslam Ansiklopedisi,* 10, İstanbul 1994, s. 7.

326 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 284.

327 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 155; Sezai Sevim, "Osman Gazi ve Oğullarının Vakıfları", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi,* haz.: K. Atlansoy-S. Sevim, Bursa 1996, s. 161.

328 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri*, I, 257.

329 R. Cici'ye göre, Hattâb Karahisarî'nin doğum yeri, Osman Gazi tarafından 1308 yılında fethedilen ve İznik-İzmit yolu üzerinde bulunan Karahisar isimli bir kasabadır (Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar,* Bursa 2001, s. 58). Karahisarî'nin doğum yerinin Karahisar kasabası olduğu tezi doğru kabul edildiği takdirde, Osman Gazi döneminde yaşayıp yaşamadığı konusu karmaşık bir hal alacaktır. Zira, 1308 tarihinde ilk defa Türk hâkimiyetine geçen bir bölgede doğduğu ifade edildiği takdirde adı geçen şahsın ya Osman Gazi devrinden daha geç bir dönemde yaşadığı ya da Karahisar-ı Sahib'de doğduğu düşünülmelidir. Üstelik, eserinde, Şam'daki eğitimi sırasında 691/1292 tarihinde vefat eden ünlü fıkıh âlimi Celâleddin Habbâzî'den ders aldığını ifade etmesi Osmanlı coğrafyası açısından bakıldığında durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu nedenle, R. Cici'nin Karahisar'ın yeriyle ilgili tespitlerine ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Nitekim, Taşköprîzâde'de de Karahisarî'nin doğum yerinin neresi olduğu konusunda kesin bir bilgi verilmemiştir.

330 Taşköprîzâde, 23; Mecdî, 21.

Orhan Gazi Dönemi Fakihleri

Fakihler Orhan Gazi devrinde de faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. S. Sevim, Orhan Gazi'nin vakıflarından hareketle, Orhan Gazi devrinde yaşamış ve fakih unvanını taşıyan sekiz isim tespit etmiştir. Bunlar Seğid Fakih, İsmail Fakih, Muslih Fakih, Ede Fakih, Halil Fakih, İshak Fakih, Davûd Fakih ve Adil Fakih'tir.[331] Orhan Gazi burada sözü edilenlerden birisi olan Seğid Fakih'e İnegöl sancağına bağlı Ada-Öyük Köyü'nde bir çiftlik vakfetmiştir. Karababa Zaviyesi olarak bilinen bu zaviyeyi Seğid Fakih'in ölümünden sonra oğlu Burhan Fakih idare etmiştir.[332] İsmail Fakih içinse Yenişehir'e bağlı Avşar mezrasından altı mudluk arazi tahsis edilmiştir.[333]

Yine 1348 tarihli, Orhan Bey tarafından verilen bir temliknâmede, şahitler arasında adı geçen Sinaneddin el-Fakih de bu dönem fakihlerindendir.[334] Burada sözü edilen Sinaneddin el-Fakih, dönemin önde gelen âlimlerinden birisi olup, Hacı Paşa'dan sonra Orhan Gazi'nin vezirliğini yapmıştır.[335] Orhan Gazi'nin Sinaneddin el-Fakih'i kendisine vezir olarak tayin etmesi, onun ulemaya verdiği değerin en belirgin göstergelerinden birisidir.

Orhan Gazi devrinde yaşadığı tahmin edilen diğer fakihler olan Murad Fakih, Ahmed Fakih, Leglek Fakih, Mustafa Fakih, Güneyd Fakih için Kızılsaray, Virancık, Kösedik, Ahur, Yoğunca-pelid karyelerinde araziler vakfedilmiştir.[336] Yine Yenice-i Taraklı'ya tabi Toy-deresi'nde bulunan bir mezra babasının mesleğini sürdürdüğü kuvvetle muhtemel olan Halil Fakih oğlu Satılmış'a vakfedilmiştir.[337]

Burada, Hacı Çakra'ya da ayrı bir bahis açmak gerekir. Fakih unvanını taşımamakla birlikte sultanın sarayında imamlık vazifesini üstlendiği anlaşılan Hacı Çakra'nın Orhan Gazi ile arası gayet iyidir. Orhan Gazi, Hacı Çakra'nın sahibi olduğu zaviye için İznik/Gürle'de bir köy, dört parça tarla ve bir zemin tahsis etmiştir.[338] Orhan Gazi'nin şeyhlere oranla fakihlere daha fazla vakıflar tahsis etmesini herhalde bu zümrenin onun nezdinde sahip oldukları ayrıcalıklı konumu ortaya koymaktadır.

Seyahati sırasında Orhan Bey'i ziyaret eden İbn Battûta, İznik şehrine geldiği zaman Hacı Alâeddin Sultan Öyükî isminde bir fıkıh bilgininin yanında

331 Sezai Sevim, "Bursa ve Yakın Çevresinde Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II (Orhan Gazi ve I. Murad Devirleri)", *Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü,* Bursa 2002, s. 153.

332 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 121.

333 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 257.

334 İ.H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", *Belleten,* III/9 (1939), s. 103.

335 İ.H. Uzunçarşılı, "İlk Vezirler", s. 103.

336 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 284-286, 321.

337 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 366.

338 S. Sevim, "Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II", s. 152, 154.

kalmıştır. Seyyah sözünü ettiği hoş suretli, güzel ahlak sahibi bu fakihten çok hoşlanmıştı. Bu nedenle onu "fazilet erbabının ve cömertlerin başı" olarak nitelendiriyordu.[339] Seyyah, Gerede'de de bu şehirde hüküm süren Şah Bek adındaki bir şahsın hem hocası hem de hatibi olan Şamlı Şemseddin adında bir hatiple tanışmıştı. Seyyahın ifadesine göre bu şahıs yıllarca o bölgede yaşamakta olup hükümdarı nüfuzu altına almıştı.[340]

Orhan Gazi devri için, buraya kadar sözü edilenlerin dışında, İshak Fakih ve ailesi için özel bir paragraf açmak gerekir. Orhan Gazi'nin imamı olan İshak Fakih, hükümdarın yakın ilgisine mazhar olmuş, kendisi için pek çok araziler vakfedilmiştir. Bu çerçevede Orhan Gazi, İshak Fakih için Akyazı'da bulunan Saru-çayır'da bir mezra vakfetmiştir.[341] Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa da, babasının bu yakın dostu için Gelibolu'da Emir İlyas çiftliğini vakfetmiştir.[342] İshak Fakih ile Orhan Gazi arasındaki yakınlaşma, I. Murad'la İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih arasında da devam etmiştir. Sözü edilen bu Yahşi Fakih'in, Âşıkpaşazâde'ye yazdığı tarih kitabına kaynaklık eden eseri veren[343] Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih ile aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Geyve'de, dedesi Alişar Danişmend'in mutasarrıf olduğu Alan-Argı, Kıran-tarla ve Armud-dibi isimlerini taşıyan üç pare yerin tasarruf hakkı Yahşi Fakih adına Orhan Gazi devrinden başlamak üzere, Yıldırım Bayezid tarafından da onaylanmıştır. Bu bölge daha sonra Yahşi Fakih'in oğlu Mehmed-şah tarafından tasarruf edilmiştir.[344] Yahşi Fakih aynı zamanda Edirne'deki mahallerden bazılarının kurucusu olup, kale içinde mescit, hamam ve zaviye yaptırmıştır. Yahşi Fakih'in bu gayretleri karşılıksız kalmamış, sultan tarafından kendisine kurduğu yerler ve Edirne'nin Üsküdar nahiyesine bağlı bir köy evlatlık olarak vakfedilmiş ve bu berat daha sonra gelen padişahlar tarafından da yenilenmiştir.[345]

---

339 İbn Battûta, I, 431.

340 İbn Battûta, I, 438.

341 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 447. Bu vakıf daha sonra İshak Fakih'in evlatlarından Ali Pîrî ve İbrahim tarafından tasarruf edilmiştir.

342 M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası,* İstanbul 1952, s. 171.

343 Elvan Çelebi Zaviyesi'nden Bursa'ya giderken Geyve'de hastalanan Âşıkpaşazâde, Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakı'nın (Fakih) oğlu Yahşi Fakı'nın (Fakih) evinde kalmıştı. Burada, Yahşi Fakı, Âşıkpaşazâde'ye I. Bayezid zamanına (1389-1402) kadarki olayları anlatan bir Osmanlı tarihi olan *Menâkıb-ı Âl-i Osman*'ı armağan etmiştir (bkz. V.L. Ménage, "The Menâqıb of Yakhshi Faqih", *BSOAS,* XXVI (1969), s. 50-51; H. İnalcık, "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalıdır?", s. 121. Yahşi Fakih'in eserinin muhtevası hakkında bkz. V.L. Ménage, s. 50-54; Elizabeth A. Zachariadou, "İlk Osmanlılar'a Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a,* haz.: O. Özel-M. Öz, Ankara 2000, s. 341-394).

344 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 407. Beypazarı'na tabi Eymür mezrasında Süleyman Paşa tarafından Yahşi Fakih ismini taşıyan bir şahıs için bir çiftlik yeri vakfedildiği kayıtlıdır (*Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 703). Sözü edilen Yahşi Fakih'in İshak Fakih'in oğlu olan Yahşi Fakih olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

345 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası,* s. 175.

Bu dönemde Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın da fakihler zümresiyle yakın ilişki içerisinde olduğu, bu unvanı taşıyan kimselere yaptığı vakıfların çokluğundan anlaşılıyor. Süleyman Paşa tarafından, Ahmed Fakih için Göl kazasına bağlı Sürüm mezrasında on mudluk bir arazi,[346] İsmail Fakih için Akyazı'ya tabi Kargalı'da,[347] Yahya Fakih için Geyve Akhisarı'na tabi Yunak karyesinde,[348] Süleyman Fakih için ise Göynük'e tabi Eblestan karyesinde bir çiftlik, Ali Fakih için Satı adını taşıyan bir yer, Danişmend oğlu Hoca Fakih için Esredik'te bir çiftlik, Mehmed Fakih için ise Ödemiş'te bir çiftlik bağışlandığı görülmektedir.[349]

Süleyman Paşa'nın bir cami ve bir hamam inşa ettirmiş olduğu Göynük'te de ahîler, dervişler ve fakihler için yapmış olduğu vakıfların sayısı hayli fazladır. Mesela, camii için vakfettiği Boyalıca kazasının tasarrufunu Ahî Timurhan ile birlikte caminin müezzini İshak Fakih'e bırakmış; Behşâyiş Çiftliği'ni Mevlânâ Hatib Bâlî'ye, Hacılar karyesini Mevlânâ Receb Fakih'e, Öz-Viranı mezrasındaki bir çiftliği ise Göynük hatibi Mevlânâ Alâeddin'e vakfetmiştir.[350] Yine, İdris Fakih'e Beypazarı'nın Kara-Horan karyesinde üç mudluk yer, Ahmed Fakih için ise Eymür karyesinde yarım çiftlik vakfetmiştir.[351]

Süleyman Paşa, fetih akınlarına bizzat iştirak ettiği Yenice-i Taraklı kazasına tabi Kükürt karyesinde bir çiftliği benzer şekilde bir fakih ailesine vakfetmiştir. Babadan oğula fakihlik görevi yaptıkları anlaşılan bu ailede, Süleyman Paşa'nın beratının sahibi İbrahim Fakih oğlu Halil Fakih'tir. Bu çiftliğe Halil Fakih'in ölümünden sonra kardeşi Hâce Beğ, oğulları İshak ve Mustafa mutasarrıf olmuşlardır. Daha sonra bu çiftlik aynı ailenin fakih olan diğer üyeleri Mustafa Fakih ve Süleyman Fakih tarafından tasarruf edilmiştir. Ellerindeki beratlarsa daha sonraki Osmanlı hükümdarları tarafından yenilenmiştir.[352]

I. Murad Devrinde Fakihler

Vakfiye kayıtlarından hareketle, I. Murad'ın da fakih unvanını taşıyan şahsiyetlere çok sayıda vakıf tahsis ettiği anlaşılmaktadır. S. Sevim, I. Murad'ın vakıf tahsis ettiği fakihler arasında Ahmed Fakih, Hızır Fakih, Hızır İlyas Fakih, Hasan Fakih, Ömer Fakih, Turud Fakih ve Hacı Danişmend Fakih'in isimlerini saymaktadır.[353] Bu fakihlerden Turud Fakih için kendi adıyla

346 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 322.
347 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 448.
348 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 496.
349 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 583-586.
350 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 573-574.
351 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 702.
352 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 366.
353 S. Sevim, "Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II, s. 155.

anılan köy vakfedilmiştir.[354] Ancak, I. Murad'ın vakıf tahsis ettiği fakihler bu isimlerle sınırlı değildir. Burada sözü edilenlerin haricinde, I. Murad'ın, Resul Fakih isimli bir şahsa İnegöl'e bağlı Süpürdi karyesinde bir bölgeyi, *"karye-yi mezkûreye imam olan tasarruf eder"* kaydıyla bağışladığı[355] ve Ermeni-ili'nde yer alan Ali Beğ Çiftliği'ni de Yunus Fakih'in ailesine evlatlık olarak vakfettiği[356] anlaşılmaktadır. Yıldırım Bayezid tarafından da beratı onaylanan Yunus Fakih'in sahip olduğu bu çiftliği daha sonraki dönemlerde evlatlarından Muhiddin Fakih, Mevlânâ İsa, Musa ve Pîr Mehmed gibi şahıslar tasarruf etmişlerdir.[357]

Yunus Fakih'in durumuna çok benzer bir durum Nazır Fakih için de geçerlidir. I. Murad, Nazır Fakih için Yenişehir kazasına tabi iki mezra vakfetmiş, âyende ve revendeye hizmet ettiği ifade edilen bu şahsın zaviyesinin geliri olan bu vakıf Nazır Fakih'in ölümünden sonra neslinden Musa Fakih ve Mustafa Fakih tarafından tasarruf edilmiştir.[358] Aynı şekilde, Göl kazasına bağlı İl-mümin viranında bulunan ve vaktiyle Süleyman Çelebi tarafından Resul Danişmend'e vakfedilen mezra, I. Murad tarafından önce Halil Fakih'e, onun ölümü üzerine de oğulları Ömer Fakih ve Duru Fakih'e tevcih edilmiştir. Ömer Fakih'in ölümünden sonra bu arazinin tasarrufu aynı aileye mensup Tayyib Fakih, Mehmed Fakih, İbrahim Fakih ve Tahir Fakih arasında paylaşılmıştır.[359]

Osmanlı topraklarında I. Murad devrinde faaliyet gösteren fakihlerden bir diğeri de Elvan Fakih'tir. I. Murad'ın Evrenos Gazi'ye Gümülcine, Serez, Manastır bölgelerinin idaresini verdiği beratında yer alan ifadelerden Elvan Fakih'in o dönemde itibar sahibi ve Murad Hüdâvendigâr'ın sevgisini kazanmış bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Bu beratta Elvan Fakih'in, faziletleriyle iftihar edilen, kendisini ilme adamış, güzel huylu ve "vârise-i Seyyidü'l-En'am" bir şahsiyet olduğu ifade edilmektedir.[360] Burada, Elvan Fakih'in Rûm Eli'ne şeyhülislam tayin edildiği bilgisi de yer almaktadır.[361]

---

354 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 405. Köyün adı geçen şahsın adıyla anılması ve daha sonraki dönemde fakih unvanını taşıyan kimselerin tasarrufunda olması, ayrıca daha sonraki hükümdarlar tarafından da beratlarının yenilenmesi, ilerleyen dönemde Turud Fakih ailesinin bu bölgede fakihlik geleneğini babadan oğula devam ettirdiklerini gösteriyor. Bu karye, Murad Hüdavendigâr tarafından Murad Fakih oğlu Ali Fakih'e vakfedilmiştir. Daha sonra Ali Fakih kendi rızasıyla Timur Fakih'e devretmiştir.

355 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 123.

356 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 169.

357 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 169.

358 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 255.

359 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 323.

360 J. Kraelitz, *aynı makale,* s. 248. M. İnbaşı'na göre, burada sözü edilen Elvan Fakih, 1359 tarihinde vefat eden *Menâkıb-ı Kudsiyye* yazarı Kırşehirli Elvan Çelebi'den başkası değildir (bkz. M. İnbaşı, *aynı makale,* s. 232).

361 J. Kraelitz, *aynı makale,* s. 248; *İlmiye Salnâmesi,* 277.

Ayrıca, Hasan Fakih ve Kasım Fakih gibi fakihlere de I. Murad döneminde bazı vakıflar tahsis edildiği görülmektedir.[362]

Hüdâvedigâr Livası Tahrir Defteri'nde, Barak Fakih isimli bir şahsın da, I. Murad'ın nişanıyla Bursa kazasına tabi Serme karyesinde bir mezraya sahip olduğuna dair bir kayıt mevcuttur.[363] Sultan ayrıca Göl kazasına bağlı Poladlu mezrasında Seydi Fakih için bir çiftlik, Aktaş karyesinde Durabeği oğlu Davûd Fakih için bir çiftlik, Kuzcaviran'da Hüseyin Fakih için iki çiftlik, Sapak mezrasında Kılağuz Fakih için iki mudluk yer vakfetmiştir.[364]

Yıldırım Bayezid Devrinde Fakihler

Yıldırım Bayezid devrinde de fakihlerin varlığı bilinmektedir. Bunların en tanınmışlarından birisi günümüzün de vazgeçilmez dinî motiflerinden birisi olan *Mevlîd-i Şerif*'in yazarı Süleyman Çelebi'dir. Âşık Çelebi'nin eserinde ifade ettiğine göre, Süleyman Fakih, Yıldırım Bayezid'in imamlığı görevini yürütüyordu.[365] Yine bu dönemde, Yıldırım Bayezid'in Nasırüddinler isimli bölgeyi kendilerine bağışladığı bir fakih ailesi de dikkati çeker. Üç mudluk arazi ve bir bağdan müteşekkil bu araziyi Yıldırım Bayezid'in Ümmid Fakih'e vakfettiği anlaşılmaktadır. Daha sonra bu vakfı sırasıyla oğlu İsmail Fakih, torunu Yusuf Fakih, oğulları Mehmed ve Velî tasarruf etmişlerdir.[366]

Bu dönemde adından söz edilen diğer bir fakih ise İvaz Fakih'tir. Aynı zamanda şeyh olduğu da bilinen İvaz Fakih'e Yıldırım Bayezid'in Kısıklı'daki Laçin bölgesini tımar olarak verdiği görülmektedir.[367] Yıldırım Bayezid tarafından verilen bu tımar onun ölümünden sonraki dönemde oğlu İsa Çelebi tarafından da yenilenmiştir.[368] İvaz Fakih'in Çelebi Mehmed devrinde de itibar gören bir şeyh olduğu ve bu hükümdarla yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir. *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri*'nde, Orhan Gazi tarafından Yenişehir'e tabi Toprak-Öyüğü ve Umur köylerinde çiftlik vakfedilen bir İvaz Fakih'ten daha bahsedilmektedir.[369] Ancak söz konusu iki şahsın aynı şahıslar mı olduğu, yahut farklı dönemde yaşamış iki farklı kişi mi olduğu konusu müphemdir. Aradaki dönem göz önüne alındığında iki farklı kimse

362 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 257.

363 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri*, I, 54.

364 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 324-325.

365 Âşık Çelebi, *Meşâ'ir üş-Şu'arâ,* by G.M. Meredith-Owens, London 1971, vr. 19b.

366 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 154.

367 Süheyl Ünver, "Yıldırım Bayezid'in İvaz Fakih'e Verdiği Tımar", *Belleten,* XI/41-44 (1947), s. 335.

368 Süheyl Ünver, "Yıldırım Bayezid'in Oğlu İsa'nın Bir Emri", *Belleten,* XI/41-44 (1947), s. 337-338.

369 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, s. 258. Ayrıca yine Beypazarı'na tabi Kızılca-söğüt, Karaağaçyakası, Kızılca, Yol-altı, Dikmen, Küçük Boruk, Çorak Harmanı arazileri kendisine vakfedilen ve daha sonraki dönemde oğlu Mehmed Fakih ve kızı Efendi-Bula tarafından tasarruf edilen bir İvaz Fakih'in varlığı daha bilinmektedir (*Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 691).

olmaları çok daha muhtemel görünmektedir. Yıldırım Bayezid, yukarıda adları zikredilenlerin yanı sıra, fakihler zümresine mensup daha pek çok şahsa değişik bölgelerde araziler vakfetmiştir. Mesela Tuzaklu'da Ahmed Fakih ve Davûd Fakih için bir çiftlik, Sürmelü'de Hacı Fakih için bir çiftlik, Dereköy'de Süleyman Fakih ve Hızır Fakih için bir çiftlik, Toy-deresi'nde Halil Fakih için bir çiftlik yer vakfetmiştir.[370] Ayrıca, Beypazarı'na tabi Nallu-karahisar nahiyesini de İlyas Fakih isimli bir şahsa vakfetmiştir.[371]

Bütün bu verilerin ışığında görüldüğü üzere fakihler zümresi mensuplarının sayılarının bir hayli fazla oluşu, bu zümrenin Osmanlı erken döneminde ne derece etkin olduğunu göstermesi bakımından önem arz eder. Fakihlerin sayısındaki artış ilerleyen dönemde daha büyük bir gelişme göstermiştir. Mesela Anadolu'nun sadece kuzeybatısında Abdi Fakih, Abdulgânî Fakih, Abdülkerim Fakih, Abdüllatif Fakih, Ahmed Fakih, Ali Fakih, Aydın Fakih, Ayvâti Fakih, Bâli Fakih, Bedrüddin Fakih, Celal Fakih, Cemal Fakih, Davûd Fakih, Dede Fakih, Divâne Fakih, Duranşah Fakih, Durbeği Fakih, Emir Fakih, Eymir Fakih, Fethullah Fakih, Hacı Fakih, Hacı Eşref Fakih, Halil Fakih, Hamza Fakih, Hasan Fakih, Hayran Fakih, Himmet Fakih, Hızır Fakih, Hızır-şah Fakih, Hüsam Fakih, Hüseyin Fakih, İbrahim Fakih, İdris Fakih, İsa Fakih, İsmail Fakih, İvaz Fakih, İzzeddin Fakih, Kabil Fakih, Kademlü Fakih, Kasım Fakih, Kemal Fakih, Kudbeddin Fakih, Latif Fakih, Mahmud Fakih, Mansur Fakih, Mehmed Fakih, Menteş Fakih, Mevlânâ İshak Fakih, Mevlânâ Müsafir Fakih, Mezid Fakih, Muharrem Fakih, Murad Fakih, Musa Fakih, Muslihiddin Fakih, Mustafa Fakih, Nasuh Fakih, Nebi Fakih, Nimetullah Fakih, Nureddin Hamza Fakih, Nurullah Fakih, Nusret Fakih, Osman Fakih, Pir Ahmed Fakih, Pir Gayb Fakih, Ramazan Fakih, Recep Fakih, Resul Fakih, Sadık Fakih, Said Fakih, Salih Fakih, Seferşah Fakih, Sinan Fakih, Süleyman Fakih, Şeyh Velî Fakih, Şeyhî Fakih, Umur Fakih, Ümmid Fakih, Üveys Fakih, Velî Fakih, Yahya Fakih, Yakub Fakih, Yusuf Fakih;[372] Rumeli'deyse Mehmed Fakih, Hamza Fakih, Belgrad imamı Hacı Fakih, Avranya/Akçahisar imamı Dura Fakih[373] gibi şahsiyetler bunlar arasında sayılabilir. Buraya kadar verilen bilgiler fakihler zümresinin Osmanlı erken dönemindeki aktif rolünü ve iktidar nezdindeki yerini ortaya koymaktadır.

370 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 326-327.

371 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 703.

372 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, muh. yer.

373 *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid,* neşr.: Halil İnalcık, Ankara 1987, s. 19, 23, 58, 119.

MEDRESEDE DİNÎ ZÜMRELER: MUTASAVVIF MÜDERRİSLER

Osmanlı Beyliği'nin Orhan Gazi devri devletin temellerinin müesseseler açısından daha sağlam bir zemine oturtulduğu bir zaman dilimidir. Osmanlıların ilk medresesi onun döneminde kurulmuştur. İlme büyük önem veren ve ilim erbabının koruyucusu hükümdarlardan birisi olan Orhan Gazi, medreseyi kurduktan sonra başına müderris olarak, İbnü'l-Arabî ekolünün en önemli temsilcisi, büyük mutasavvıf ve filozof Sadreddin Konevî'nin öğrencilerinden Davûd-ı Kayserî'yi getirmişti. Ancak Osmanlı topraklarında daha önceki dönemde de görev yapan ve kendilerinden yukarıda bahsedilen, medreseli sufîler olarak fakihler de mevcuttu. Bu fakihlerin en önde gelenlerinden birisi Dursun Fakih'ti.

Yine bu dönemde, medresede yetişmiş ve devlet hizmetinde görev alarak I. Murad devrinde vezirliğin ilk temellerinin atılmasında büyük katkıları olan Çandarlı Kara Halil Paşa'dan da bahsetmek gerekir. Kara Halil Paşa, Orhan Gazi'nin değer verdiği, pek çok konuda kendisine danıştığı, özel sohbetler ettiği bir şahsiyetti.[374] Sırasıyla Bilecik, İznik ve Bursa kadılıklarında bulunmuş, daha sonra I. Murad'ın kazaskeri olmuştu.[375] Kaynaklarda onun ilmî yönden ne kadar kuvvetli bir şahsiyet olduğuna vurgu yapılır. Nitekim Gelibolu'da yaptırdığı caminin orta kapısında yer alan kitabede kendisi için kullanılan *"Seyyidü'l-ulemâ hayri'l-milleti ve'd-dîn"* ifadesinde de bunu görmek mümkündür.[376]

Davûd-ı Kayserî

Osmanlıların ilk medresesinin baş müderrisliğine tayin edilen ve daha ziyade Davûd-ı Kayserî olarak tanınan Davûd b. Mahmud b. Muhammed el-Kayserî, nispetinden de anlaşılacağı üzere Kayserilidir.[377] Ancak, Mustafa Âlî onun Karamanlı olduğunu yazmaktadır.[378] Bazı kaynaklarda geçen, hocaları arasında gösterilen Kadı Siraceddin el-Urmevî'nin Kayseri'den Konya'ya baş kadı olarak tayin edildiği 1273'te Davud-ı Kayserî'nin on iki yaşında olduğu ifadesinden hareketle onun 1260 yılı civarında doğduğu söylenebilir.[379]

Bir süre memleketi Kayseri'de eğitim gördükten sonra, Mısır'a giderek devrinin ünlü hocalarından usul, tefsir ve hadis eğitimi almış, zamanla bu

374 Kemal, *Selâtin-nâme,* 48-49.

375 Âşıkpaşazâde, 52.

376 Bu konu hakkında Üçüncü Bölüm'de daha fazla bilgi verilecektir.

377 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 67.

378 Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 50.

379 Mehmet Bayraktar, "Davûd-ı Kayserî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 9, İstanbul 1994, s. 32.

konuda büyük şöhret kazanmıştı.[380] Zahirî eğitimini tamamladıktan sonra tasavvufa yönelmiş, Sadreddin Konevî'nin halifelerinden olan Cemâleddin Abdürrezzâk Kâşânî'nin tasavvufî terbiyesinde yetişmişti.[381] Kayserî'nin *Füsus Şerhi*'nde yer alan ifadelerinden, şeyhinin ilminden çok etkilendiği ve onu âlimlerin önderi olarak kabul ettiği anlaşılıyor.[382] İ. Fazlıoğlu, Davûd-ı Kayserî'nin tasavvufa meyletmesinde ilk eğitimi sırasında ders aldığı, Tokat-Niksar Nizamiye Medreseleri'nde müderrislik yapan ve aynı zamanda Meraga matematik-astronomi okulunun üyesi olan müderris mutasavvıf Şemsuddin Muhammed b. Sartak b. Çoban b. Şîrkîr b. Muhammed b. Sartak el-Vararkînî el-Merâgî'nin de tesiri olduğunu yazmaktadır.[383] Davûd-ı Kayserî'nin, İbn Sartak'ın iki eserini şerh etmiş[384] olması hocasının üzerindeki etkisini gösterir.

Orhan Gazi İznik'te ilk medreseyi kurup, bu müessesenin idaresine yetecek kadar gelirler ve gayrimenkuller vakfettikten sonra, şöhretini duyduğu Davûd-ı Kayserî'yi müderris olarak buraya davet etmiş, o da hükümdarın davetine icabet ederek şehre yerleşmiştir.[385] Onun, ölümüne kadar, yaklaşık on beş yıl görev yaptığı bu medresede çok sayıda öğrenci yetiştirdiği ve eserlerini kaleme aldığı bilinmektedir. Davûd-ı Kayserî'nin ölüm tarihi konusunda kaynaklar arasında ihtilaf olmakla birlikte büyük çoğunluk, bu tarihin 751/1350 olduğu konusunda hemfikirdir.[386]

Taşköprülüzâde, Davûd-ı Kayserî'nin tasavvufî yönüne vurgu yaparak, onun ilmiyle amel eden, fazilet ve kemâl sahibi, ibadete düşkün, zühd sahibi, titiz ve güzel ahlaklı bir kişilik olduğunu ifade eder.[387] Ancak, onun tasavvufî meşrep olarak İbnü'l-Arabî'nin yolunu benimseyen bir sufî olmakla birlikte, irşad makamında bulunan ve bu şekilde mürit yetiştiren bir şeyh olmadığını da ifade etmek gerekir.[388] Davûd-ı Kayserî, İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsü'l-Hikem* adlı eserine bir şerh ve bu şerhin giriş bölümüne de tasavvuf ilminin usulünü

---

380 Taşköprîzâde, 27; Mecdî, 27; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 50; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 67; Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *VD,* V (1962), s 127.

381 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 66; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı,* Ankara 1988, s. 228; M. Bayraktar, "Davûd-ı Kayserî", s. 32.

382 Kayserî, Kaşânî için şu ifadeleri kullanmaktadır: *" ... âllâme, kâmil, zamanın biriciği, ariflerin övüncü, muvahhidlerin göz bebeği, muhakkıkların gözünün ışığı, milletin, Hakk'ın ve dinin yetkinliği, üstadımız, âlimlerin önderi Abdurrezzak Cemâlüddin Ebî Ganâim el-Kâşânî..."* (Davûd-ı Kayserî, *Mukaddemat,* çev: Hasan Şahin-Turan Koç-Abdullah Sevim, Kayseri 1997, s. 11).

383 İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Coğrafyasında İlmî Hayatın Teşekkülü ve Davûd el-Kayserî", *Uluslararası Davûd el-Kayserî Sempozyumu,* Ankara 1998, ss. 38.

384 Ramazan Şeşen, *en-Nevâdir-i Mahtûtât,* s. 737.

385 Âşıkpaşazâde, 42; Neşrî, I, 163; Nişancı Mehmed Paşa, 103; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 50; Mecdî, 27; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 68.

386 İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı,* s. 228.

387 Taşköprîzâde, 27.

388 M. Bayraktar, "Davûd-ı Kayserî", s. 33.

açıkladığı geniş bir mukaddime yazmıştır.[389] A. Adıvar'a göre, bu mukaddime sayesinde tasavvuf Osmanlı sahasında kolaylıkla tanınmış, bu şerh dolayısıyla ilk Osmanlı medresesinde sufîce bir çevre oluşmuştur.[390] Davûd-ı Kayserî'nin çok sayıda eser kaleme aldığı bilinmektedir.[391]

Tâceddin Kürdî

Orhan Gazi'nin inşa ettirdiği İznik Medresesi'nde, Osmanlı Devleti'nin ikinci başmüderrisi olan Tâceddin Kürdî, son derece âlim ve fâzıl, edep sahibi bir şahsiyet olarak bilinir.[392] Âşıkpaşazâde, Tâceddin Kürdî'nin bir "aziz" olduğunu belirterek onun mutasavvıf yönüne de vurgu yapar.[393]

Tâceddin Kürdî, döneminin önemli ilim adamlarının himayesinde yetişmiştir. Hocaları arasında en meşhuru, fıkıh, kelam ve mantık konusundaki derin ilmiyle bilinen ve Siraceddin el-Urmevî adıyla tanınan Mahmud b. Ebû Bekr b. Hamîd b. Ahmed ed-Dımeşkî'dir.[394] Kürdî, *Metâli' ve Beyânü'l-Hikme* isimli eserleriyle tanınan hocasının hizmetinde kusur etmemiş, ondan bilhassa fıkıh ilmi konusunda ziyadesiyle istifade etmiştir.[395] Kısa sürede, gerek erdemli davranışları, gerekse Davûd-ı Kayserî'nin vefatı üzerine, Orhan Gazi'nin hükümdarlık döneminde müderrislik görevine başlamıştır.[396]

Neşrî Tarihi'nde, Şeyh Edebalı'nın iki hanımının varlığından bahsedilirken, bu hanımlarından ikincisinin Tâceddin Kürdî'nin kızı olduğu belirtilmektedir.[397] Aynı yerde, Şeyh Edebalı'nın böylelikle Çandarlı Hayreddin Paşa'nın bacanağı olduğu, dolayısıyla Tâceddin Kürdî'nin diğer kızının da bu meşhur vezirle evli olduğu anlaşılmaktadır.[398] Neşrî'de verilen bu bilgiler doğru kabul edildiği takdirde, Tâceddin Kürdî'nin devletin ileri gelen şahsiyetleriyle evlilik yoluyla akrabalık bağı kurduğu yahut yakın dostluk içerisinde olduğu söylenebilir. Son derece etkin bir şahsiyet ve

389 Taşköprîzâde, 27; Mecdî, 27.

390 A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim,* İstanbul 1991, s. 16.

391 Bursalı Mehmed Tahir'e göre bu eserler şunlardır: 1. *Şerh-i Füsûsü'l-Hikem*, 2. *Şerh-i Hadis-i Erbâ'în,* 3. *Şerh-i Kasîde-i Ta'iyye ibn Fâriz*, 4. *Merâtibü't-Tevhîd*, 5. *Tahkik*, 6. *Nihâyetü'l-Beyân ve Derâyeti'z-Zamân*, 7. *Şerh-i Kaside-i Şerh-i Ekber*, 8. *Şerh-i Aruz-ı Endelüsî*, 9. *Tefsir-i Kâşânî'nin Besmele-i Şerife tefsirindeki suret-i nev'iye-i insaniye dair risale*, 10. *Şerh-i Füsûsü'l-Hikem (sagir),* 11. *Şerh-i Menazili's-Sâ'irîn*, 12. *Risâle fî Beyân-ı Ahvâl-i Hızır*, 13. *Şerh-i Kaside-i Hamriyye*. (Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 68-69). Benzer bir liste için bkz. R. Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri", s. 272.

392 Nişancı Mehmed Paşa, 104; Taşköprîzâde, 27; Mecdi, 27.

393 Âşıkpaşazâde, 43.

394 Taşköprîzâde, 27

395 Mecdî, 28.

396 Âşıkpaşazâde, 42; Neşrî, I, 163; Taşköprîzâde, 27; Mecdi, 30; A.H. Berki, *aynı makale,* s. 127.

397 Neşrî, I, 85; Taşköprîzâde, 27.

398 Neşrî, I, 85; Taşköprîzâde, 27.

kuvvetli bir ilim adamı olan Tâceddin Kürdî *Şerh el-Ferâiz el-Sirâciyye* isimli bir eser kaleme almıştır.[399]

Alâeddin Ali Esved

Tâceddin-i Kürdî'nin vefatından sonra İznik Medresesi'ne müderris olarak "Kara Hoca" adıyla da bilinen Mevlânâ Alâeddin-i Esved geçmiştir.[400] Alâeddin Esved'in doğumu ve çocukluğu konusunda şimdilik ayrıntılı bilgi mevcut değildir. A. Özel onun Afyonkarahisarlı olduğunu ifade eder.[401] Mecdî, *Zeyl*'inde, İznik'te bulunan mezar kitabesindeki: *"bu ravza merhum ve mağfur-ı âlem mebrûr Kara Alâeddin bin Ömer ravzasıdır"* ibaresinden hareketle babasının adının Ömer olduğunu belirtir.[402] Neşrî ise Alâeddin Esved'i Konya'da Mevlânâ Siraceddin Konevî'nin öğrencisi olarak göstermektedir.[403] Taşköprülüzâde'nin ilim sahibi, ilmiyle âmil, fazilet ve kemâl sahibi bir bilgin olarak nitelendirdiği Alâeddin Esved, Anadolu'da başladığı tahsilini tamamlamak üzere İran'a gitmiş, dönemin önemli müderrislerinden ders almıştır.[404] Arap dünyasına ve bilhassa Kahire'ye ilim gayesiyle Osmanlı ülkesinden pek çok zatın gittiği bir dönemde Alâeddin Esved'in İran'ı tercih etmesi hayli ilginçtir. İran'dan tekrar Anadolu'ya döndükten sonra, Orhan Gazi tarafından, Tâceddin Kürdî'nin ölümüyle boşalan İznik Medresesi müderrisliğine getirilmiştir.

Alâeddin Esved'in görev yaptığı İznik Medresesi'nde pek çok talebe yetiştirdiğini tahmin etmek mümkün. Ancak, onun öğrencileri arasında en tanınmış olanları, oğlu Hasan Paşa ile ilerleyen dönemde Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı olacak Molla Fenârî'dir.[405] Taşköprülüzâde, Molla Fenârî'nin, ders aldığı sırada, Alâeddin Esved ile arasının bozulması üzerine onun ilim meclisini terk ederek Cemâleddin Aksarayî'nin ders halkasına katıldığını yazar.[406] Alâeddin Esved, 26 Muharrem 800/20 Ekim 1397 tarihinde İznik'te vefat etmiş ve Şerefzâde mahallesine defnedilmiştir.[407]

---

399 R. Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri", s. 275.

400 Âşıkpaşazâde, 43; Neşrî, I, 163; Taşköprîzâde, 28; Mecdî, 29; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 50.

401 Ahmet Özel, Alâeddin Ali Esved", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 2, İstanbul 1989, s. 319.

402 Mecdî, 30; Ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmii'l-Kütüb ve'l-Fünûn,* neşr. Kilisli Muallim Rifat-M. Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1360-1362/1941-1943, s. 211.

403 Neşrî, I, 163.

404 Taşköprîzâde, 28; Mecdi, 29; R. Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri", s. 265.

405 A. Özel, *aynı madde,* s. 319.

406 Taşköprîzâde, 28; Mecdî, 29-30.

407 Mecdî, 30; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn,* 211; A. Özel, *aynı madde,* s. 319.

Molla Fenârî

İlk Osmanlı şeyhülislamı olarak kabul edilen Molla Fenârî Bursa'nın Fenâr karyesinde, 751/1350 yılında doğdu. İlk tahsilini Karaman'da tamamladıktan sonra Alâeddin Esved ve Cemâleddin Aksarayî'den dersler alıp hacca gitti, oradan Mısır'a geçerek, burada meşhur şair Ahmedî ve hekim Hacı Paşa ile birlikte eğitim gördü. Mısır'da oldukça faal bir eğitim devresi geçirdikten sonra tekrar Anadolu'ya döndü.[408] Anadolu'ya döndükten sonra, tefsir, fıkıh, kelâm, mantık ve belâgat gibi sahalarda döneminin en kudretli âlimlerinden birisi olarak kabul edilen bu zât, mutasavvıflığıyla da ön plana çıkmıştı.[409]

Mısır'dan döndükten sonra Bursa'ya kadı ve Manastır Medresesi'ne de müderris olarak tayin edilen Molla Fenârî'nin kadılığı sırasında şer'i meseleleri halletmekte çok başarılı olduğu rivayet edilir.[410] Onun bir ara Yıldırım Bayezid'e karşı koyarak Karaman'a gittiği, fakat daha sonra padişah tarafından ikna edilerek geri getirildiği şeklinde verilen bilgileri, sonraki dönemde kaleme alınan kaynaklarda adının daha da yüceltilme gayreti olarak değerlendirmek mümkündür.[411]

Molla Fenârî'nin Şeyh Hamideddin Aksarayî ile Ulu Camii'nin ilk cuma hutbesinde verdiği vaaz esnasında aralarında geçen Fatiha tefsiri ile ilgili rivayetlerden daha önce bahsedilmişti. Molla Fenârî, Şeyh Hamideddin'e bu olaydan sonra yakınlık duyup müridi olmuştu. Hoca Sadeddin, onun Hamideddin Aksarâyî'nin sohbetlerine devam ettiğini ve manevi feyzinden istifade ettiğini yazmaktadır.[412] Haririzâde Molla Fenârî'nin, Şeyh Hamideddin Aksarayî vasıtasıyla Halvetîyye tarikatına, babası Hamza vasıtasıyla da Evhadîyye tarikatına mensup olduğunu söyler.[413] Yine, onun daha sonraki dönemde Anadolu'ya gelen Şeyh Abdüllatif Kudsî'den Zeynîyye adabını ve Sadreddin Konevî'nin halifelerinden Mevlânâ Ömer vasıtasıyla da Ekberîyye'yi öğrendiği ifade edilir.[414] Uzunçarşılı, Molla Fenârî'nin vahdet-i vücud felsefesinin Osmanlı ülkesinde yayılmasında büyük pay sahibi olduğu kanaatindedir.[415] Baldırzâde, Molla Fenârî'nin zaman zaman Abdal Mehmed'in yanına giderek onu ziyaret edip sohbetinde bulunduğu, yolda

408 Taşköprîzâde, 28; *İlmiyye Sâlnâmesi,* 283; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,* İstanbul 1976, s. 295.

409 İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı,* s. 229.

410 *İlmiyye Sâlnâmesi,* 283.

411 Taşköprîzâde, 46; A. A. Adıvar, *aynı eser,* s. 17.

412 Hoca Sadeddin, II, 425; *İlmiyye Sâlnâmesi,* 284.

413 Harîrî, 33b.

414 M. Hızlı, "Somuncu Baba", s. 268.

415 İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı,* s. 228-229.

karşılaştıklarındaysa atından inip onun elini öptüğü şeklinde rivayetlere yer verir.[416] Molla Fenârî'ye ait olduğu rivayet edilen *"din ve dünya, ilim ve takva önderliğini kendinde toplayacaksın"* sözü onun benimsediği hayat felsefesini anlamak bakımından önemlidir.[417]

Molla Fenârî aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamıdır. II. Murad'ın yakın iltifatına nail olan, şöhreti her geçen gün biraz daha artan ve kısa süre sonra sultanın müşavirliğini üstlenen Molla Fenârî sadece hükümdar nezdinde değil, halk nezdinde de büyük bir itibara sahipti. Öyle ki, *İlmiyye Sâlnâmesi*'nde, cumaları camiye giderken halkın kendisini görmek için toplandığı ve onu görmeyi büyük bir şeref addettikleri vurgulanmaktadır.[418]

Hayatının sonlarına doğru gözleri kör olan[419] Molla Fenârî, 834/1431 tarihinde Bursa'da vefat etmiştir. Bursa'da onun ismiyle anılan bir camii ve medrese mevcuttur. Eserleri arasında *Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli'ş-Şer'iye, Sûre-i Fâtihâ Tefsiri, Enmûzec-i Ulûm* ve *Ferâ'iz-i Şer'iye Şerhi* sayılabilir.[420] Molla Fenârî'nin yazımını otuz yılda tamamladığı *Fusûlü'l-Bedâyi'* medreselerde fıkıh ders kitabı olarak okutulmuştur.[421]

GAZİLER

Âşıkpaşazâde'nin Gaziyân-ı Rûm adıyla zikrettiği zümre planlı bir teşkilat olmayıp, devletin kuruluş yıllarında savaşçı kimlikleriyle öne çıkan ve sultanların silah arkadaşları olarak kabul edebileceğimiz topluluğun genel adıdır.

Gaza Anlayışının Temelleri

Gazilik ve gazanın kökeni İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzanır. Gaza anlayışı İslam kültüründe önemli bir yere sahiptir. Hücum etmek, savaşmak, özellikle din uğrunda cihat etmek anlamlarına gelen gaza, Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir. Hz. Peygamber tarafından da övücü sözlerle değerinden bahsedilen gaza, İslam fütuhatında önemli bir yere sahip olmuştur. İslam'ın zamanla gelişip inkişaf etmesinden sonra, şehitlikle birlikte kullanımı gittikçe artan gazilik, neferden hükümdara kadar savaşa katılanın herkesin

416 Baldırzâde, 91; Mehmed Şemseddin, 269.

417 Taşköprîzâde, 47.

418 *İlmiyye Sâlnâmesi,* 283.

419 Bu konuda ilginç bir rivayet için bkz. Taşköprîzâde, 47.

420 *İlmiyye Sâlnâmesi,* s. 284. Molla Fenârî'nin eserlerin listesi için bkz. R. Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri", s. 280. Şeşen burada, *Füsûl el-Bedâyi' fî Usûl el-Şerâyî, Tefsir el-Fâtihâ, Esas el-Tasrîf, Şerh el-Ferâiz el-Sirâciyye, Şerhu Miftâh el-Gayb, Haşiye alâ Şerh el-Ca'berî alâ Hırz el-Emânî, Şerhu Risâlet el-Eşribe, Hâşiye alâ Şerh el-Mevâkıf li'l-Seyyid, Avîsat el-Efkârfî İhtiyârî uli'l-Ebsâr, Şerhu İsâgucî, Ahkâme el-Salât, Şerhu Fıkh el-Keydânî* ve *Hâşiye alâ Dav el-Misbâh* isimlerini taşıyan on üç eserin adını vermektedir.

421 R. Cici, *aynı eser,* s. 46.

almak istediği bir unvan olmuştur.[422] Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün, *Siyasetnâme*'de, her işte bağışta bulunulması gerekenleri sayarken, âlimler, doğru yolda ve namuslu Ali soyundan olanlar, Kur'an ehli olanlar ve uç'larda yaşayanların yanı sıra gazilere de beytu'l-mal'den pay ayrılmasını talep etmesi ve bu anlayışın geçmiş dönemlerden beri tatbik edilen bir uygulama olduğunu söylemesi geçmiş dönemlerden itibaren gazilere verilen değeri göstermektedir.[423]

Gazilik bazen bir oluşumun ana gayesi, bazen de şahsî bir hedef olarak algılanabilmektedir. Devletle birlikte, yani orduyla gazaya gidildiği gibi, bazen belirli bir grubun seçilip gazaya gönderildiği zamanlar da olurdu. Mesela ortaçağda, İran'da yaygın bir tarikat olan Kazerunîyye tarikatı, gerek kurucusu Ebû İshak Kazerunî'nin sağlığında, gerekse onun ölümünden sonra her yıl Kazerun dergâhında mücahit dervişlerden meydana gelen bir gazi kafilesi oluşturup, bunları kâfirlerle savaşmaları için gönderirdi.[424] Şeyh Yusuf Hemedânî de insan nefsinin terbiyesiyle ilgili bir konuyu ele alırken dolaylı olarak gazilerden de bahsetmiş ve Hak yolunda gaza eden gazinin atına yem vermenin bile Hak nezdinde çok makbul bir iş olduğunu ifade etmiştir.[425]

Osmanlı Öncesi Dönemde Gaza Akınları

Anadolu'nun, Bizans hâkimiyetinde bulunduğu dönemlerde, gaziler için önemli bir hedef olduğu bilinmektedir. Bilhassa, Emeviler döneminde yaşamış uç kumandanlarından Seyyid Battal Gazi gaza anlayışının sembollerinden birisi olarak kabul edilmiş, onun gazalarından bahseden ve *Battalnâme* adıyla tanınan destanlar yazılmıştır.[426]

İbnü'l-Esir, 352/963 gibi oldukça eski sayılabilecek tarihlerde Horasan'dan Anadolu'ya gaza akınlarının yapıldığını yazar. Bu dönemde, Müslümanların idaresinde bulunan el-Messina'ya (Misis) Bizans kuvvetleri tarafından düzenlenen bir saldırı sonucu yaklaşık on beş bin civarında Müslüman şehit edilince, bunun intikamını almak isteyen Horasanlı bir Müslüman yanına aldığı beş bin kadar Horasanlıyla birlikte Ermenistan üzerinden Meyyafarikin'e gelmiş, burada Seyfüddevle'nin yönlendirmesiyle, Bizans toprakları üzerine yürümüştü. Fakat gittikleri yerde düşman bulamamış ve bölgedeki şid-

422 Abdülkadir Özcan, "Türklerde Gaza Geleneği", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı,* İstanbul 1995, s. 362.

423 Nizamülmülk, 99. Nitekim, Attâr, Abdullah b. Mübârek'ten (ö. 797) bahsederken, onun *"bir sene hacca gittiğini, diğer sene gazaya çıktığını, diğer bir sene de ticaret yaptığını"* söylemektedir (Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ,* 242). Bu örnek de eski dönemlerden itibaren gazanın yaygınlığını ortaya koymaktadır.

424 M. Fuad Köprülü, "Vakfa Ait Tarihî Istılahlar: Ribât", *VD,* sayı: 2 (1942), s. 273; S. Vryonis, *aynı eser,* s. 367.

425 *Rütbetü'l-Hayat,* 58.

426 A. Özcan, "Türklerde Gaza Geleneği", s. 362.

detli pahalılığa dayanamayarak, büyük bir kısmı Bağdat'a, kısmı da tekrar Horasan'a dönmüştü.[427]

Buna benzer bir diğer gaza akını da 355/965-966 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu yılın sonlarına doğru, Horasan'dan yaklaşık yirmi bin civarında gazi topluluğu gaza niyetiyle yola koyulmuş, fakat güzergâhlarındaki Müslüman bölge hâkiminin kendilerinden korkup güruhu dağıtmaya kalkışması üzerine bu topluluk siyasî bir sorun haline gelmişti.[428] Bu dönem gazilerinin, bu şekilde yeni ülkelere akınlar yapmak istemelerinin nedeni, biraz da yaşadıkları öz yurtlarındaki asayişsizlik ve siyasî çekişmelerden kurtulma isteğinden kaynaklanıyordu. Mesela, vatanlarına çok da sıkı bağlarla bağlı olmayan Maverünnehirli gönüllüler her nerede gaza olursa ve her nerede ganimet ümidi varsa oraya giderlerdi.[429]

İbnü'l-Esir'in yaşadığı dönemden yıllar öncesine dair bu anlattıklarına ihtiyatlı yaklaşıp bu olayları, onun yaşadığı dönemde gelişen Bizans ve Anadolu anlayışının geçmişe yansıtılan bir tezahürü olarak görmek de mümkündür. Ancak her halükârda, ikinci gazi zümresinin reisinin, kendilerini dağıtmak isteyen bölge hâkimine verdiği cevap, bu dönemdeki, yahut İbnü'l-Esir'in zihnindeki gaza ideolojisinin dinamiklerini göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Reis, bölge hâkimine, *"Bizler Allah yolunda cihada çıkmış gazileriz, aynı zamanda fakir ve garip hükmündeyiz. Bundan dolayı da bu [bölgedeki] zekâtları almada sizden daha çok hak sahibiyiz"*[430] şeklinde cevap vermiş ve Allah yolunda cihat edenlerin her yerde daha ön planda tutulmaları gerektiğini ifade etmiştir. Yine Râvendî de eserinde, kâfirlerle muharebe yapmanın hem dünya ganimetlerini elde etmeyi sağladığını hem de ahiret sevabı kazandırdığını ifade etmiştir.[431]

Gaza anlayışı Hindistan'a karşı yapılan seferlerde Gaznelilerin benimsediği bir yoldu. Aslında bu dönemde bölgede pek çok savaşçı gazinin varlığı bilinmekteydi. Bu gaziler teşkilat halinde faaliyet gösteriyorlardı. Hemen hemen bütün İslam topraklarından gelmiş olan gaziler, bilhassa uç bölgelerinde yerleşiyor, sınırlarda yaşayan çiftçilerle yakınlık kuruyor, toplu halde geldikleri takdirde örf ve âdetlerini de koruyorlardı.[432] Bu gaza anlayışı, bir

427 İbnü'l-Esir, VIII, 476.

428 İbnü'l-Esir, VIII, 491. Osman Turan'ın verdiği bilgilere göre, bu gönüllüler 353/963 ve 355/965 yıllarında 5000 ve 20.000 kişi halinde Azerbaycan ve Meyyafârikin yoluyla uçlara (Avasım-Sugur) varmışlar; Adana, Tarsus ve Mesisa şehirlerine dağılarak taarruza geçen Bizanslılara karşı cihat yapmışlardı. İçlerinde âlim ve şeyhler bulunan ve Allah yolunda sefer yapan bu gönüllülerin çoğu Türklerden müteşekkildi. Büveyhilerden Adidü'd-Devle zamanında (949-983) ve 1006 yılında bile Yabgulu Oğuzları da bu gazalara katılmışlardı (O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve ...",* s. 90).

429 V. V. Barthold, *Türkistan,* s. 231.

430 İbnü'l-Esir, VIII, 490.

431 Râvendî, I, 32.

432 C. Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 3.

anlamda, uçtaki yaşantılarının ve benimsedikleri politikanın bir gereği olarak, daha kurulduğu dönemden itibaren Büyük Selçuklu Devleti'nin temel ideolojilerinden birisi haline gelmişti. Oğuz Yabgu Devleti'nden kopuşun hemen sonrasında, Selçuk Bey'in Cend'deki gazaları, hatta bu gazalar sırasında oğlu ve Tuğrul ve Çağrı beylerin babası Mikail'in şehit düşmesiyle sonuçlanacak şekilde benimsenip[433] ön plana çıkarılmış olan gaza anlayışı, Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemlerinde de devam ettirilmişti. 1018 yılında, Gazneliler karşısında zor durumda kalan Selçuklu birliklerinin Çağrı Bey komutasında Anadolu'ya yaptığı akınlardan ve Alp Arslan'ın özellikle Gürcistan ile Bizans üzerine yaptığı gazalardan ilgili bölümlerde bahsedilmişti. Tuğrul Bey, 498/1049-1050'de İbrahim Yinal ve Kutalmış'ı Anadolu'nun doğusunda bulunan Ermeni şehirleri üzerine göndermiş,[434] 1054 yılında da Bizans'ın elinde bulunan Erzurum üzerine bir gaza yapmıştı.[435]

Gaza anlayışı Büyük Selçuklu Devleti'nin Haçlı tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı yıllarda cihat halini almış ve özellikle Muhammed Tapar'ın temel ideolojisi haline gelmişti. Tabii bu dönemde, Bâtınîlere karşı yapılan mücadele de bir tür cihat kabul ediliyordu.[436] Aslında Rafızî ve Bâtınî zümrelerine karşı yapılan mücadelenin kökeni Gazneliler devrine kadar uzanıyordu. Gazneli Mahmud, nahiyelerde ve şehirlerde fikirlerini açıkça söyleyip namaz, oruç, zekât ve haccı inkâr eden, yol kesip insanları soyan bu zümrelere karşı mücadeleyi Hindistan'a yaptığı gazadan daha evla görüyordu.[437]

Anadolu Selçuklu Devleti'nin teşekkül ettiği yıllarda Anadolu'da kurulmuş beyliklerde de gaza ve cihada son derece önem veriliyordu. Başlangıçta Bizans'a karşı bir dinî politika olarak geliştirilen gaza ve cihad anlayışı, Anadolu'yu talan eden Haçlılara karşı bölgedeki bütün beyliklerin temel ideolojisi haline gelmişti. İbnü'l-Esir'de nakledilen, Artukoğlu Sökmen ile ilgili bir hadise, o dönemde cihat anlayışına ne derece değer verildiğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Trablus hâkimi Fahrü'l-Mülk İbn Ammar, Sökmen'e haber göndererek ondan Haçlılara karşı destek istemiş, kendisine asker ve para yardımında bulunacağına söz vermişti. Sökmen çok hasta olmasına rağmen bu teklifi kabul etti. Sefere çıktığında hastalığı daha da arttı. Adamları ısrarla Hısn-ı Keyfa'ya dönmesini tavsiye ediyordu. Ancak o bunu kabul etmedi ve *Hayır, yola devam edeceğim ve eğer iyileşirsem niyetimi gerçekleştireceğim. Allah Teala benim ölümden korkarak küffar ile sa-*

433 O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve ...,* s. 68, 87.

434 Mateos, 85-86; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve ...,* s. 122-123, 129-131; S. Vryonis, *aynı eser,* s. 80-81.

435 Bar Habreus, I, 306; Mateos, 100-103. Tuğrul Bey'in Anadolu akınları hakkında bkz. M. H. Yinanç, *Türkiye Tarih,i* s. 22-34; S. Vryonis, *aynı eser,* s. 83-86; C. Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 9-12.

436 A. Özaydın, *Tapar Devri,* s. 71-137.

437 Nizamülmülk, 47.

vaşmaktan çekindiğimi görmeyecek. Eğer ölürsem cihat uğrunda şehit düşmüş olurum" cevabını verdi; iki gün sonra da yolda öldü."[438] Aslında bu anlayış sadece Artukoğlu Sökmen'e mahsus değildir. Anadolu'nun Haçlı saldırıları karşısında zor günler yaşadığı bu dönemde Haçlıların komşusu olan veya yolunun üzerinde bulunan bütün Türk beyleri benzer anlayışlara sahipti. Nitekim, Halife el-Müsterşid'in Necmeddin İlgazi'ye hil'at gönderip Haçlılar'a karşı yapmış olduğu gazalardan dolayı teşekkür etmesi,[439] gerek Bizans'a gerekse Haçlılara karşı yapmış oldukları savaşlar nedeniyle Danişmend Gazi, Emir Gazi, Mengücek Gazi, Melik Gazi gibi dönemin beylerinin çoğunun gazi unvanını taşımaları bunun en bariz delilidir.[440] Anadolu'nun fethinde önemli bir yere sahip olan bu beylerin hepsi gaza geleneğinin temsilcileri olmuşlardır.[441]

İlk Anadolu beylikleri döneminde bu derece etkin bir yere sahip olan gaza anlayışı kuruluşundan itibaren –tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi– Bizans sınırında bulunan Anadolu Selçuklu Devleti'nde de önemli bir yere sahipti. Daha devletin ilk yıllarında Kutalmış'ın Bizans'a karşı yapılan gazalarla başlayan süreç, I. Kılıç Arslan'ın Haçlılara karşı benimsediği politikada zirveye ulaştı. Haçlıların ilk birliğini yenilgiye uğratan I. Kılıç Arslan, Birinci Haçlı Seferi sırasında da oldukça mücadele vermiş, Haçlılara karşı yaptığı cihat ilanına bütün Türkmenler katılmış,[442] 1099 yılında Anadolu'dan geçmek isteyen 15.000 kişilik Haçlı ordusunu yenilgiye uğratmış, yine 1101 yılında oldukça kalabalık üç ayrı grup halindeki Haçlı ordusunu mağlup etmişti. Onun vefatı üzerine Selçuklu tahtına çıkan I. İzzeddin Mes'ud da babasının yolunda devam ederek Haçlılarla savaşmıştı. Onun Antakya taraflarında Haçlılar karşısında kazandığı zaferler bölgedeki diğer Türk beylerini de cesaretlendirmiş, başarılarından dolayı halife tarafından kendisine hil'atler gönderilmişti.[443]

Kutsal savaş, Haçlı Seferleri döneminde sadece Müslüman toplumlara has bir anlayış değildi. Zira Müslüman ülkesine saldıran Haçlıların önde gelen

---

438 İbnü'l-Esir, X, 315-316. Artukoğlu Sökmen'in Haçlılara karşı mücadelesi hakkında bkz. Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", *Makaleler,* I, haz.: E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek, Ankara 2005, s. 161-186; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul 1973, s. 86-89.

439 İbnü'l-Esir, X, 450-451. Gazalar hakkında bkz. Süryani Mihail, *Vekayi-nâme,* çev: Hrand D. Andreasyan, 1944, s. 79-81. İlgazi'nin Franklarla gazaları hakkında ayrıca bkz. Bar Habreus, II, 356-358.

440 Müslümanların elinde bulunan şehirlerin Haçlılar tarafından ele geçirilmiş olması, ülkelerini bu "küffâr'a kaşı savunma gereği hisseden bey ve kumandanların cihat etmeleri için oldukça geçerli bir nedendi. Bu dönemde, gerek siyasî, gerekse dinî nedenlerle pek çok bey ve kumandan yeni bir saldırı başlatmak ya da kaybedilen bir toprağı geri almak için Haçlılara karşı cihat akınları düzenliyordu. Mesela Belek, askerlerini toplayıp Suriye'ye cihada gitmiş, Haçlılara karşı savaşmış ve sonuçta onları mağlup etmeyi başarmıştı (İbnü'l-Esir, X, s. 488). Belek'in faaliyetleri için bkz. Bar Habreus, II, 356-358; Emir Gazi için bkz. Bar Habreus, II, s. 363; Mateos, 185 vd.

441 A. Özcan, "Türklerde Gaza Geleneği", s. 365.

442 M. Balivet, *Ortaçağda Türkler,* s. 22.

443 Mihail, 158; *Anonim Selçuk-nâme*, 95.

hükümdarları için de kendi yazılı ve sözlü geleneklerinde pek çok menkıbe anlatılmış, bunların Tanrı tarafından dinlerini korumak ve yüceltmek için görevlendirilen kutsal şahsiyetler olduğu ileri sürülmüştü.[444]

Bu dönemde gaza anlayışı Türk ve İslam devletleri arasında öylesine gelişmişti ki, Hıristiyan bir devletle barış halinde olmak ya da ülke içinde yer alan gayrimüslim tebaaya karşı aşırı hoşgörü sahibi olmak ağır şekilde eleştiriliyordu. Bunun en iyi bilinen örneklerinden birisi Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'dı. II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a karşı Miryakefalon Savaşı'nı kazanmak suretiyle Anadolu'da Türk yerleşimini kalıcı hale getirmiş olmasına rağmen, adı geçen devlete karşı savaşçı bir politika benimsememesi ve *"kâfirlerle savaşmaktan geri durması"* gerekçesiyle İmadeddin el-İsfahanî tarafından *"kâfire dönmek"*le itham edilmişti.[445] Ancak, tam da bu dönemlerden kısa bir süre önce, Selahaddin Eyyûbî Kudüs'ü Haçlılar'ın elinden geri almak suretiyle[446] İslam dünyasının en tanınan mücahitlerinden birisi haline geliyordu.

Gaza anlayışı Selçuklu Devleti'nin siyasî hâkimiyetini kaybettiği dönemlerde, Anadolu'nun kuzeybatı ucunda Bizans sınırında doğan bir beylik olarak Osmanlı Devleti tarafından da sürdürüldü. Osmanlı'ya gelinceye kadar bu anlayış, sınırda bulunan beylik ya da devletler için vazgeçilmez bir unsur haline gelmişti. A. Özcan'a göre, "*Anadolu Beylikleri tarafından sürdürülmekte olan gaza geleneği fütüvvetin seyfî kolunu temsil etmekte ve bu gaziler şehirlerden ziyade uçlarda yerleşmek suretiyle tamamen din mücahidi vazifesini üstlenmekteydiler.*"[447] Sınır beylikleri toplumunun kültürü, sürekli gaza ve dârü'l-İslam'ın bütün dünyayı kapsayana dek sürekli yayılması ülküleriyle kuşatılmıştı.[448] Mesela, Menteşeoğulları Beyliği de gaziliği düstur edinmiş bir beylikti ve Menteşe beyleri Rûm denizcilerine karşı başarılı savaşlar yapıyorlardı.[449] Yine bu dönemde Aydınoğlu Umur Bey'in gazaları da oldukça meşhurdu.[450]

---

444 Krş için bkz. M. Balivet, *Ortaçağ'da Türkler,* s. 13-95.

445 M. Balivet (*Ortaçağda Türkler,* s. 59) bu olayı naklettikten sonra Bizanslı Kinnamos'a atıf yaparak *"Romalılarla (Bizanslılar) çok uzun süredir dostlu yaptığı için halifenin de sultana kızdığını"* belirtmektedir.

446 Kudüs'ün alınması ve Selahaddin Eyyîbî'nin faaliyetleri için bkz. Mihail, 279-283; Bar Habreus, II, 441 vd.; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devri,* İstanbul 2000, s. 95-130.

447 A. Özcan, "Türklerde Gaza Geleneği", s. 364.

448 H. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),* çev: Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 12.

449 G.E. Carretto, *aynı eser,* s. 11.

450 İbn Battûta, seyahati sırasında görüştüğü Umur Bey'in İstanbul kapılarına kadar dayandığını, topladığı ganimetleri askerleri arasında dağıtıp tekrar gazalara çıktığını yazmaktadır (İbn Battûta, I, s. 426). *Abdal Musa Velâyetnâmesi*'nde, Umur Bey'e gazi unvanının Abdal Musa tarafından verildiğine dair anlatılan rivayet (*Velâyetnâme,* s. 148), menâkıbnâme yazarının gazilerin derviş zümreleriyle yakınlığını ortaya koyma gayretini görmek bakımından önemlidir. Ancak burada şu hususu da ifade etmek gerekir ki, Umur Bey gerçekten de Abdal Musa ile aynı dönemde yaşamıştı ve Bizans'ın içine düştüğü taht mücadeleleri sırasında sık sık taraflardan birisi için yardımcı kuvvet olarak düşünülüyordu. Sahip olduğu

Bu dönemde gaza her türlü girişim için esin kaynağı olan dinî bir görev kabul ediliyordu.[451] Hatta bu dönemde yazılan kitaplarda bir gazide bulunması gereken vasıflar bile belirlenmişti. Mesela, Âşık Paşa'ya göre cesaret, kuvvet, gayret, iyi bir at, özel bir elbise yani zırh, yay, iyi bir kılıç, süngü ve yâr-ı muvafık, yani iyi bir dost bir alperen/gazide mutlaka bulunması gereken dokuz şarttı.[452] Âşık Paşa'nın düşüncesine göre, düşmandan korkan kişi muradına eremeyeceği için bir alpin hiçbir şeyden korkup çekinmemesi, düşmanı görünce bozulmaması için cesur olması gerekiyordu. Ona göre yüreği sağlam, arslan gibi düşmana heybetle korku salan alperen, ordunun kendisine bel bağladığı kişiydi ve sayısız kuvvetli kimselerle dövüşeceği için, kolunda ve vücudunda kuvvet bulunmayan kimse alp olamazdı.[453] Yine alplığın bir gereği candan vazgeçmekti. Buysa ancak gayretle mümkün olabilirdi. Gayretsiz kişide, şerefini koruma ve fedakârlık bulunmaz, öyle bir kişinin iş yapamayacağı da aşikârdır. Alplığın bir şartı da etrafını görüp gözetmek ve fedâkârlıkta bulunmaktı, zaten bunlar da gayrete bağlıydı. Canından vazgeçmeyen kişiyse alplığı başaramazdı.[454]

Gaza bu dönemde uç toplumunun en temel dinamiklerinden birisiydi. Gerek Ahmedî'de gerekse diğer kroniklerde Osmanlı devletinin kuruluş arifesinde benimsedikleri politikanın bir tezahürü olarak, gaza, cihat ve gazilik gibi hususiyetler övülmekte, gazilerin devletin bekâsı olduğu, onlara mahşerde sorgu olmayacağı, gaza esnasında şehit olanların rızıklarının hak katında olduğu, aslında onların ölmedikleri ve diri oldukları vurgulanmakta, gazinin aslında hakkın kılıcı olduğu dile getirilmektedir.[455] Ahmedî'ye göre, gazadan kaçmak Allah'ın emrine itaatsizlik anlamına gelir, ki bunun sonu hüsran ve felakettir.[456] Verilen tüm bu bilgiler ve övgü dolu ifadeler temel yayılma politikasını Bizans ile mücadele üzerine şekillen-

---

gemilerle ile faaliyet gösteren Umur Bey'in donanması, 1344 yılında Papa VI. Clemens'in gayretleriyle oluşturulan Haçlı koalisyon güçleri tarafından yakılmıştı (M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* s. 144).

451 H. İnalcık, *Klasik Çağ,* s. 12.

452 Âşık Paşa, *Garibnâme,* II/2, haz.: Kemal Yavuz, İstanbul 2000, 549-561.

453 *Garibnâme,* II/2, 551.

454 *Garibnâme,* II/2, 553.

455 Mesela Ahmedî bunu şu şekilde dile getirmektedir: *"Bildi ânı kim, gaza key iş olur / Gâzi olanın haşrı biteşvîş olur / Gâzi olan hak dînindür âleti / Gazi olan hak dinindür âleti / Lâcerem hoş olasıdur hâleti / Gazi olan Tanrının ferrâşıdur / Şirk çirkinden bu yeri arıdur / Gazi olan Hakkın kılıcıdur yakîn / Gazidür püşt ü penâh-ı ehl-i dîn / Ola kim ol Tanrı yoluna şehîd / Öldi sanma kim diridür ol sa'id / Hak katunda rızk içindedür olar / Ölmediler, belki zindedür olar / Pes heves etdi ki-ede ol bir cihâd / Ola kim gâzi uralar ona ad"* (Ahmedî, *Dâstân,* 7-8). Aynı mısraların biraz değişmiş tekrarı için bkz. *Anonim-Giese,* 4-5; *Anonim-Öztürk,* 5.

456 Ahmedî, eserinde gazanın Allah'ın emri olduğunu vurgulamakta, bu konuda Kur'an'dan İsrailoğulları'na dair bir kıssayı nakletmektedir. Buna göre, İsrailoğulları kendilerine Allah tarafından verilen gaza emrini yerine getirmeyince hüsrana uğramış, kadınları, kızları ve çocukları esir düşmüştür. Her ne zaman ki hatalarını anlayıp doğru yolu bularak tekrar gazaya sarılmışlar, ancak bu şekilde kurtulabilmişlerdir (Ahmedî, 17-20).

dirilmiş bir toplumu cesaretlendirmenin en yaygın yöntemleri olarak da kabul edilebilir.

Erken Dönem Osmanlı'da Gaza Anlayışı ve İlk Osmanlı Beyleri ve Akıncı Gaziler

Böylesi bir ortamda tarih sahnesinde yerini alan Osmanlı Beyliği kurulduğu bölgenin stratejik önemi dolayısıyla gazaya en müsait beyliklerden birisiydi. Ancak, her ne kadar Osmanlı kroniklerinde Ertuğrul Gazi'nin gaza ve cihadı benimseyen, İslam dinini yayma politikasına samimiyetle inanan bir karaktere sahip olduğu vurgulanmaktaysa da,[457] kurulma aşamasındaki beyliğin bir strateji olarak yeni komşularına karşı daha barışçı bir politika benimsediği anlaşılmaktadır.[458]

Osman Gazi de saltanatının ilk yıllarında daha yumuşak bir siyaset izlemiş, başta Bilecik tekfuru ve arkadaşı olan Yarhisar tekfuru Köse Mihal olmak üzere kimi Hıristiyan idarecileriyle dostane ilişkiler geliştirmişti. İlerleyen yıllarda önemli bir gazi ailesinin atası olacak Köse Mihal ise henüz Müslüman olmadan önce de pek çok defa Osman Gazi ile birlikte seferlere katılmış, Osman Gazi bazı seferlerde onun görüşüne başvurmuştu.[459] Bu yakınlık neticesinde Köse Mihal, kısa süre sonra Abdullah adını almak suretiyle Müslüman olacak ve Mihal Gazi ailesi Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki gazi ailelerinin en önemlilerinden birisi haline gelecekti.[460] Müslümanlığı kabul etmek suretiyle Köse Mihal, ayrı bir siyasal güç olmayı bırakıp Osman Bey'in önemli yardımcılarından biri haline gelmişti.[461]

Osman Gazi'nin atak şahsiyeti ve ince siyaseti neticesinde devlet her geçen

457 Mesela Enverî, Ertuğrul Gazi'nin Selçuklu sultanından yanında bulunan gazileriyle birlikte *"Hak yoluna gaza etmek için"* izin istediğini ifade eder (Enverî, 18-19; benzer bilgi için bkz. İbn Kemal, *I. Defter,* 50). Yine Âlî, Osmanlı devletinin kuruluşunda rol oynadığı ifade edilen dört yüz neferin her daim gaza ve cihat için Ertuğrul Gazi'nin emrini beklediklerini yazar (*Künhü'l-Ahbâr,* 21).

458 R.P. Lindner, Osmanlıların başarılarının gaza anlayışından ziyade göçebe gelenekleri sayesinde kazanıldığı kanaatinde olup, bu noktada P. Wittek'in gaza tezlerini eleştirmektedir (bkz. R. P. Lindner, *aynı eser,* s. 24).

459 Âşıkpaşazâde, 12-14; Neşrî, I, 89 vd.

460 Âşıkpaşazâde, 23-24; Neşrî, I, 119-121; Oruç Beğ, 26; *Ruhî Tarihi,* 382; Hadîdî, 34-35. Halil İnalcık, Osman Gazi ile Köse Mihal arasındaki yakınlaşmayı Bizanslı sınır savaşçıları ile Müslüman gazilerin ortak tarihsel deneyimleriyle ilişkilendirmektedir. İnalcık'a göre, *"ortak tarihsel deneyim, Bizanslı sınır savaşçıları* akritai'yı, *Müslüman gazilerle yakın temasa geçirmişti. İslamiyet'i kabul edip Osman'ın savaşçılarıyla iş birliği yapan Rum Beyi Mihal Gazi, özümseme sürecinin en iyi bilinen örneğidir"* (Bkz. H. İnalcık, *Klasik Çağ,* s. 13). Köse Mihal'in Aziz, Balta ve Gazi Ali isimlerini taşıyan üç oğlu vasıtasıyla bu aile Rumeli ve Anadolu'da iki kol halinde varlığını sürdürmüştür. Anadolu kolu, Amasya ve Bursa'ya yerleşen Gazi Ali Bey ve ahfadıyla devam ederken, Rumeli koluysa, bir taraftan Edirne ve daha sonra Plevne'ye yerleşen Aziz Bey'in oğullarıyla, diğer taraftan da İhtiman'a yerleşen Balta Bey'in oğlu İlyas'ın oğlu olan Mahmud Bey ile devam etmiştir (bkz. Ayşe Kayapınar, "Kuzey Bulgaristan'da Gazi Mihaloğulları Vakıfları (XV-XVI. yüzyıl)", *AİBÜSBED,* sayı: 10 (Bolu 2005), s. 171.

461 M. Kunt, *aynı makale,* s. 35.

yıl biraz daha güçlendi ve gaza ve cihat oluşumunu tamamlayan beyliğin temel ideolojilerinden birisi halini aldı. Böylece ilk Osmanlı beyleri de gazanın en önde gelen savunucuları oldular.[462] Nitekim, Osman Gazi, Âşıkpaşazâde'nin rivayetine göre, fethettiği Karacahisar'a kadı atanması konusunda çıkan bir tartışmada, "*Ben bu kendü kılıcum ile fethettim, buraya kavuşmaya sultandan neden izin isteyecekmişim, ona sultan olma onurunu veren Tanrı, bana dahi cihat yoluyla han olma onurunu verdi*"[463] demek suretiyle benimsemiş olduğu misyonun kendisine bir hükümdar meşruiyeti vermeye yeteceğine dair inanç ve iddiasını apaçık ortaya koymaktaydı. Yine Âşıkpaşazâde, Osman Gazi'nin, İslamı yaymak gayretiyle din kılıcı kuşandığını, âlemi kâfirlerin elinden kurtarıp felaha erdirmeyi hedeflediğini yazmak suretiyle onun gazilik yönüne vurgu yapmakta[464] ve Osmanlıların nevbet çalmasını dahi bu minval üzere yorumlamaktadır.[465] Osman Gazi'nin bu şekilde bir tavır sergilemesi, fethettiği topraklarda hüküm sürmesinin kendisine verilen ilahi bir hak olduğu düşüncesine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Yapılan fetihlerin artmasıyla birlikte, gaza vazgeçilmez bir prensip halini aldı. H. İnalcık'a göre, bu dönemde gaza ve yerleşme Osmanlı fetihlerinin etkin öğretileriydi.[466] Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında benimsenmiş olan Bizans'a karşı aktif gaza politikası ve hükümdarların gaza ve cihat ruhu taşımaları, diğer beyliklerin idaresindeki Anadolu halkının da Osmanlıların bu politikasını fiili olarak desteklemesi sonucunu doğurdu.[467] Sınırların atak savaşçısı Osman Gazi, belki de bu yüzden en fazla tercih edilen beylerden birisiydi. Üstelik, o, akınlarda elde edilen ganimetleri gaziler arasında paylaştırmaktan asla çekinmiyordu.[468] Neşrî, Osman Gazi'nin, "*... atası Ertuğrul tariki üzerine gazaya nasb-ı nefs idüb ve niyet-i hayr olub 'mahza etmeği gazadan çıkarayın ve hiçbir melîke ihtiyaç göstermiyeyin; hem dünya ve hem âhiret elüme*

462 Âşıkpaşazâde bu dönemde yaygın gaza anlayışını şu dizeleriyle ortaya koymaktadır:

"Gazâ kim eytdiler Allah u Ekber *Dediler her nefes Allah u Ekber*
Salındı seyf-i İslam kâfir üzre *Uruldı nevbet Allah u Ekber*
Kılıclar gölgesinde cennet hak *Resulden bu haber Allah u Ekber*
Bozıldı çâklar hem kilisâlar *Makâm oldı dine Allah u Ekber* (Âşıkpaşazâde, 8).

Diğer kroniklerde, *"Oldı Osman bir ulu gâzi ki ol / Nireye vardise buldı yol / Her yana varurdı bir bölük çeri / Ki il uralar katlideler kâfiri"* şeklinde geçen ifadeler bu dönemde Osman Gazi'nin ülküsünü göstermektedirler (bkz. Ahmedî, *Dâstân,* 9; *Anonim-Giese,* 6, 8; *Anonim-Öztürk,* 6, 10). Kemal, Osman Gazi'den *"şâh-ı gâzî"* şeklinde bahsetmektedir (*Selâtin-nâme,* 47).

463 Âşıkpaşazâde, 18.

464 Âşıkpaşazâde, 4.

465 *" .. Tâ şimdiye değin kim Âl-i Osman Gâzî seferde nevbet olursa ayağın turırlar. Sual: Pâdişahlarda bu âdet yok, Âl-i Osman'ın nedendir dirsin? Cevab: İki mâ'nâ-yı has vardır. Biri budur kim, bunlar gâzîlerdir. Gâzilerin kim, nevbet olursa i'lâm-ı gazadır, gazaya hâzır olun dimek olur. Bunlar dahi Allah Teâlâ rızasıyçün gazaya hâzırız deyu ayağın turırlar..."* (Âşıkpaşazâde, 10).

466 H. İnalcık, *Klasik Çağ,* s. 14.

467 F. Başar, "Beylikten İmparatorluğa Yükselten Dinamikler", s. 335.

468 Mesela, Karacahisar ganimetlerinin gaziler arasında paylaştırılması için bkz. Âşıkpaşazâde, 9.

girsin' dediğini ifade etmektedir.[469] Bilhassa Bafeus Savaşı'ndan sonra, Osman Gazi gazayı kendisinin temel ideolojisi haline getirmişti.[470] Onun gaziliği ön planda tutan anlayışı, benzer amaçlar taşıyan çok sayıda gazinin beylik topraklarına göç etmesiyle sonuçlanmış, böylece insan gücü günden güne daha da artmıştı.[471] Nitekim, Osman Gazi, aynı anlayışı oğlu Orhan Gazi'nin de benimsemesini istiyor ve ona *"ömrünü gazaya sarfetmesini"*[472] öğütlerken bu öğretiyi ne kadar benimsediğini açıkça ortaya koyuyordu. Kuruluştaki bu gazi uç beyliği karakteri, devletin altı yüz yıllık tarihî varlığının çeşitli yönlerini; güttüğü dinamik fetih politikasını, temel askerî yapısını, çok çeşitli dinî, kültürel ve etnik unsurları bağrında toplamayı başaran bir imparatorluk örtüsü içinde askerî sınıfın egemenliğini derinden etkiledi.[473]

Uç bölgesindeki gazalar sadece Osmanlı beyinin idaresinde yapılmıyordu. Osmanlılarla birlikte veya müstakil olarak hareket eden ve bu beylikten önce veya aynı dönemde bölgeye yerleşmiş olan alp-gaziler de bazen kendi başlarına akınlar düzenliyorlardı. Mesela, Osman Gazi döneminin önde gelen şahsiyetlerinden olup kardeşi Sülemiş ile birlikte Göynük ve Taraklı civarına yerleşen Samsa Çavuş bunlardan birisiydi.[474] Samsa Çavuş, Osman Gazi'nin bölgeye yaptığı ilk fetih hareketleri sırasında kendisine yardımlarda bulunmuştu.

Köse Mihal gibi Samsa Çavuş'un da Osman Gazi ile kısa sürede dost olup onun adına savaşmasında uç bölgesindeki gaza dinamikleri oldukça etkiliydi. M. Kunt'a göre, "*Samsa Çavuş'un önderi olduğu uç toplumu dil, din, gelenek ve yaşam biçimi bakımından Osmanlı toplumundan farklı değildi. Bizanslı Hıristiyan halk bile elli altmış yıldır neredeyse iç içe yaşadığı Türk-Müslüman uç halkına kolayca uyabilecek kadar yakınlaşmıştı.*"[475] Samsa Çavuş Osmanlı fetihlerinde önemli roller oynamış, başta Mudurnu, Taraklı ve Göynük olmak üzere, Osman Gazi'nin muhkem Bizans kalelerini ele geçirmesinde büyük katkısı olmuştu.[476] Samsa Çavuş, Orhan Gazi ile birlikte pek çok sefere çık-

469 Neşrî, I, 53.

470 H. İnalcık, Bafeus Savaşı'ndan sonra, "*Osman'ın kendisini çok güçlü bulduğunu ve fethetmek istediği İznik'e doğudan ve kuzeyden, İstanbul'dan gelecek yardımları kesmek suretiyle ablukasını tamamlamak üzere 1304'te geniş kapsamlı yeni bir sefer düzenlediğini, Paflagonya ve Anadolu'nun başka taraflarından gaza ve 'doyum' için akın akın bayrağı altına gelen yoldaşlarla ordusunu beş bin kişiye çıkardığını*" ifade etmektedir ("İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", s. 70-72).

471 F. Emecen, "Kuruluş'tan Küçük Kaynarca'ya", s. 9.

472 Kemal, *Selâtin-nâme,* 46.

473 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)* , I, çev: Halil Berktay, İstanbul 2002, s. 47.

474 Âşıkpaşazâde, 12; Neşrî, I, 91 vd.; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, s. 106; I. Beldiceanu, *aynı makale,* s. 20.

475 M. Kunt, *aynı makale,* s. 35.

476 Âşıkpaşazâde, 13, 27.

mıştı. 1317 senesinde İznik yolu üzerindeki Karatekin Hisarı'nın fethinde bulunmuş, fetihten sonra kalenin komutanlığına atanmıştı.[477]

Durumun bu şekilde Osmanlılar lehine dönüşmesinde, Türklerin âdil idaresinin Selçuklular zamanından beri Bizans halkı tarafından bilinmesinin, uçta yaşayan gaziler ve dervişlerin gönül çelme politikalarının ve hepsinden de öte gaza akınlarıyla günden güne biraz daha büyüyen Osmanlı Beyliği'ne karşı koymanın pek bir fayda sağlamayacağının anlaşılmasının etkili olduğu muhakkaktır.

Savaşlarda elde edilen ganimetler bilhassa beyliğin kurulduğu bu dönemde gaziler arasında paylaştırılıyordu. Üstelik bu durum sadece Osman Gazi devrine mahsus değildi. Kendisinden önce olduğu gibi, onun ve oğlu Orhan Gazi'nin devrinde de var olacaktı.[478] Elbette, Osman Gazi, yoldaşlarını ihya etmekten bir an olsun geri durmamıştı. Mesela Karacahisar'da yapılan savaş sonrasında gazilere sunduğu ihsanlar[479] ve Yenişehir'i fethettiği sırada burada gaziler için evler yaptırması bunun en güzel delilleriydi.[480]

Mustafa Âlî, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, bilhassa Osman Gazi döneminde, faaliyet gösteren gazilerin isimlerini Agca Hâce, Konur Alp, Kutgün Alp, Turgud Alp, Aygud Alp, Hasan Alp, Saltuk Alp, Abdurrahman Gazi, Akbaş Mahmud Alp, Kara Oğlan, Kara Mürsel, Bahşlu Karateke, Şeh Mahmud Targâl, Mihmâr, Kara Tekin olarak saymaktadır.[481] Bu şahıslar savaşlarda Osmanlı ordusu adına büyük başarılar kazanıyor, pek çok bölgenin fethinde birinci derecede rol oynuyorlardı. Bu gazilerin fetihlerde bu kadar etkin olmasında, o dönem gaza anlayışında fethedilen bölgeyi fetheden şahsın kılıç hakkı olmasından kaynaklanıyor, bu durum muhtemelen teşvik edici bir unsur haline geliyordu.

---

477 İbn Kemal, *I. Defter*, 178-180.

478 Âşıkpaşazâde İznik'in fethi sırasında elde edilen ganimetlerin Orhan Gazi tarafından gazilere nasıl üleştirildiğine dair ilginç bir örnek vermektedir: *"Orhan Gazi tekfura adam gönderdi. Bile koşdı, gemiye iletivürdiler, murâdı oldığı iklime gitdi. Tekfur kim, kapudan çıkdı, Orhan Gazi Yenişehir kapusından girdi. Kapunın içi bir bağçe idi. 'Aya Kelsos' dirlerdi, gayet hûb makamdır. Orhan Gazi toğdı ol bağçeye iletdiler. Bu şehrin kâfirleri karşıladılar. Birçok hatunlar geldi. Orhan Gazi sordı kim, 'bunların erleri kanı?' cevâb virdiler kim, "kırıldı, kimi cengden ve kimi aclıkdan'. Gâyet hûb sûretli çokdı. Orhan Gazî gazîlere üleşdirdi. Emr itdi kim, 'bu dul hatunlara nikâh idin' ve hem anın gibi itdiler. Şehr dahi ma'mur oldı. Ol evlenen gazîlere evleri virdiler"* (Âşıkpaşazâde, 41-42) Ayrıca bkz. H. İnalcık, "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", s. 78.

479 Bu ganimetleri Âşıkpaşazâde şu şekilde saymaktadır: *"Sebeb Osman'dan toydı guzât Kimi altun gümüş aldı kimi at / Kimi beğendiği kızlardan aldı Gâzîlere değidi ol demde fırsat / Gâzîler cem' oldı Osman'a niyet Ki dâîm artıralar fazl u ni'met* (Âşıkpaşazâde, 13).

480 *Ruhî Tarihi,* 381.

481 Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 21. Nişancı Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde faaliyet gösterdiği bilinen bu şahsiyetleri Ertuğrul Gazi'nin silah arkadaşları arasında saymakta ve bunların *"İslam'ın zuhuru için canlarını, mallarını ve başlarını fedâ edip şehit olduklarını"* ifade etmektedir (bkz. *Tarih,* 92). A. Işık Doğan'a göre, burada kullanılan "alp" unvanı Türklerde çok eski zamanlardan beri kullanılan, "kahraman, cengâver" anlamına gelen bir takıdır. Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra bu unvanın yerini Arapça, din uğruna savaşan mücahitlere verilen "gazi" sıfatına bıraktığı görülmektedir (bkz. A. Işık Doğan, *aynı eser,* s. 24).

Bu dönemde yapılan gaza akınlarının en önemli hususiyetlerinden birisi de ganimet elde etme isteğiydi. Fethedilen yeni şehirlerde yerleşen veya ziyadesiyle ganimet elde eden gaziler, Osman Gazi'nin idaresinde Âşıkpaşazâde'nin ifadesiyle *"daima gaza etmek dilediklerini"* dile getiriyorlardı.[482] Gerçekten de fethedilen yerler genellikle fetheden şahsa bırakılıyor ve onun adıyla anılıyordu. Osman Gazi'nin gaza arkadaşları ve Orhan Gazi'nin de en gözde komutanları arasında yer alan bu gazilerden Akça Koca, Konur Alp, Abdurrahman Gazi, Akbaş ve Kara Mürsel, Aşağı Sakarya boylarının fethini gerçekleştirmişlerdi.[483]

Bu dönemde yaşamış gazilerden birisi olan Hasan Alp, Osman Gazi döneminde faaliyet göstermişti. Hasan Alp gayet "yarar" bir yiğit er olup, bahadır bir şahsiyet olarak tanınıyordu.[484] Rivayete göre Ertuğrul Gazi ile birlikte Acem diyarından Anadolu'ya gelmiş,[485] kazandığı başarılarından ötürü Osman Gazi tarafından Yarhisar kendisine bağışlanmıştı.[486] Yine Geyikli Baba'nın müritleri arasında gösterilen Turgud Alp de İnegöl taraflarını fethetmiş, daha sonra bu bölge kendisine tevcih edilmişti.[487]

"Gayet bahadır bir er" olarak nitelendirilen bir diğer gazi olan Balabancık da Osman Gazi döneminde faaliyet gösteren gazilerdendi.[488] Osman Gazi, Bursa civarındaki kalelerden birisinin kumandanlığını bu şahsa tevcih etmişti. Âşıkpaşazâde, Balabancık'ın görevinde ne kadar başarılı olduğunu *"Balaban karga uçurmaz kaleden, Bursa Tekfuru kaçtı beladan"* dizeleriyle biraz da abartılı bir şekilde dile getirmektedir.[489] Osman Gazi'nin yakın dostlarından olan Aygud Alp İnönü Kalesi'nin muhafazasıyla görevlendirilmişti. Aygud Alp uzun süre İnönü ve çevresinin iskânıyla ilgilendikten sonra, İznik'in fethine katılmış, Orhan Gazi tarafından oğlu Kara Ali ile birlikte Koyunhisar'ın fethiyle görevlendirilmişti.[490]

Feridun Emecen'e göre, "Osman Bey'in liderliğindeki bu gaziler topluluğu, uç bölgelere hâkim olan yaygın halk tarikatları, tasavvuf, destan edebiyatı ve örfî hukuka dayalı kalıplaşmış yerleşik İslam üst kültüründen farklı bir kültür çevresinden besleniyordu. Buna bağlı cengâverlik ruhu ve ganimet propagandası, fetih heyecanını artırdığı gibi artık efsanevî şöhrete ulaşan Osman Bey'in beyliğinin siyasî hedefini de tayin ediyordu."[491]

---

482 Âşıkpaşazâde, 23.

483 Âşıkpaşazâde, 24-26; Nişancı Mehmed Paşa, 96; Hadîdî, 55-58.

484 Âşıkpaşazâde, 20.

485 *Anonim-Giese,* 10.

486 *Ruhî Tarihi,* 381.

487 Âşıkpaşazâde, 16, 20; Neşrî, I, 103; *Ruhî Tarihi,* 381.

488 Neşrî, I, 117-119.

489 Âşıkpaşazâde, 22.

490 A. Şimşirgil, *aynı makale,* s. 100-101.

491 F. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", s. 9.

Orhan Gazi de babası gibi gazaya çok önem veriyor etrafından topladığı ilim erbâbından gazanın sevabı hakkında bilgiler alıyordu.[492] Zira Orhan Gazi'nin düşüncesinde din uğruna yapılan gaza çok önemli bir yere sahipti. Nitekim, onun bu vasfı Bursa'da yaptırmış olduğu imaretin kitabesine de yansımış ve burada Orhan Gazi için *"sultânü'l-guzât ve'l-mücâhidîn Orhan Bey ibn Osman Bey"*[493] ifadesi kullanılmıştı.

Bu dönemde gazilerin ayırıcı vasfı başlarına giydikleri ak börktü. Nitekim, Âşıkpaşazâde, Orhan Gazi'yi *"gazâ içün ak börk giyüptür, yüzü ak, işi sağ Orhan Gazi"* şeklinde nitelendirmektedir.[494] Colin Imber'e göre, "bilhassa kroniklerin kutsal savaş ideolojisi Osmanlı egemenliğine iki tür haklılık kazandırıyordu. İlkin, kronikler sultanları dinsel bir yükümlülüğü yerine getiren kişiler olarak resmediyordu; ikincisi, sultanlara fethettikleri topraklarda hüküm sürme yolunda dinî-hukukî bir hak sağlıyordu."[495]

Söz konusu ak börk daha sonraki dönemde Bektâşîlik ile ilişkilendirilmiş, kuruluş devrinden itibaren bilhassa Yeniçeriler ve Bektâşilik ilişkisinin başlıca argümanlarından birisi olarak kabul edilmişti.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Orhan Gazi devri gazilerin en yoğun faaliyet gösterdikleri dönemlerden biriydi. Âşıkpaşazade, Osman Gazi'nin son dönemleri ve Orhan Gazi'nin fiili olarak iktidarda bulunduğu dönemde yaygın gaza anlayışıyla ilgili bazı bilgiler vermektedir. Ona göre, gaziler, fetihlerin başarıyla sonuçlanması için geceleri uyku uyumamakta, gündüzleri ise at sırtından inmemektedirler. En büyük gayeleri, fetih hareketine giriştikleri bölgelerin Müslüman olması ve bu sayede isimlerinin ebediyen yaşamasıdır.[496]

Elbetteki bu bilgiler biraz da Aşıkpaşazâde'nin hayalindeki kuruluş ideolojisinin yazıya dökülmüş bir yansımasıydı.

Gaza anlayışı, sürekli "kâfirlerle gaza halinde olan"[497] Orhan Gazi'nin saltanatının daha ilk yıllarından itibaren benimsenen esaslardandı. G.E. Carretto'ya göre, "Orhan Gazi, kendisine vezir olarak tayin ettiği kardeşi

---

492 Kemal, *Selâtin-nâme,* 48-49.

493 Bu metin için bkz. S. Emir, *aynı eser,* s. 18.

494 Âşıkpaşazâde, 43. Ayrıca bkz. A. Özcan, "Türklerde Gaza Geleneği", s. 365.

495 C. Imber, "İdealler ve Meşruiyet", s. 145.

496 Nitekim eserinde yer verdiği şu şiir bunu en güzel ifade etmektedir:

Konur Alp kılıcı Bolu'ya saldı — *Velî Akyazı'da Düz basar oldı*
Uzunca-Bel'de kâfire bulışdı — *İki gün gîcesiyle hoş durışdı*
Oradan kâfiri döndirdi koğdı — *Konur Alp Düz Pazar'a tutdı*
Ak-Ova'ya segirdir oldı Koca — *Gazî Rahman yatırmaz halkı gîce*
Çıkar İslam bulur kâfiri dem dem — *Kırar gazîler bunları ey hoca*
Bu iklîmde bunlar turışdılar — *Kim bu iklimleri Müslümanlık ideler* (Âşıkpaşazâde, 28).

497 İbn Battûta, bizzat Orhan Gazi'nin Türkmen hükümdarları içinde mal ve ülkece en büyüğü olduğunu, hiçbir şehirde bir aydan fazla oturmadığını ve devamlı kâfirle gaza halinde olduğunu ifade etmektedir (İbn Battûta, I, 430).

Alâeddin ile birlikte imparatorluğa giden yolun ilk temellerini bu anlayışla atmıştı."[498]

Osman Gazi devrinde olduğu gibi Orhan Gazi zamanında da gazilerin pek çoğu bazı şehirlerin fethinde önemli roller oynamıştı. Konur Alp bu gazilerin en tanınmış olanlarındandı. Ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmayan Konur Alp'in ismi, Osmanlı kaynaklarında ilk defa Osman Gazi'nin Kara Çepüş ve Alp Suyu hisarlarının kuşatılması sırasında geçmektedir. Osman Gazi devrinde, iki hisarın fethi sonrasında, Alp Suyu kalesi Akça Koca'ya, Kara Çepüş ise Konur Alp'in himayesine verilmişti.[499] Hatta Orhan Gazi, babası zamanında, 1305 yılında aşağı Sakarya bölgesi taraflarına ilk seferine çıktığında, Osman Gazi ona "dört yarar yoldaş" olarak yanına Konur Alp, Gazi Rahman, Akça Koca ve Köse Mihal'i almasını tavsiye etmişti.[500] Osmanlı kroniklerinde Konur Alp'in ismi, daha ziyade Orhan Gazi devrindeki Akyazı, Bolu, Düz Pazar, Konrapa ve Mudurnu bölgelerinin fethiyle birlikte anılır.[501] İbn Kemâl, Konur Alp'in yanındaki gazilerle zaman zaman akınlara çıkışını, *"Konur Alp, kendüye tabi olan tazı süvar gâzîleri alub Akyazı cânibine gitdi. Nîl-vâr cûş idüb seyl-kerdâr hurûc idüb gaza sahrasında akın deryasını akıtdı"*[502] cümleleriyle ifade etmektedir.

Yine Akça Koca da bu dönemin önde gelen komutanlarından birisiydi. Akça Koca, Osman Gazi döneminde başladığı gaza faaliyetlerini Orhan Gazi döneminde de sürdürmüş, o da Konur Alp gibi Sakarya nehrinin aşağı mecrasında yer alan İznik'in(Nikaia) kuzeyinde ve kuzeybatısında fetihlere katılmıştı. İlerleyen dönemde, sırasıyla bugün kendi adıyla anılan Akça Koca başta olmak üzere, Yazı Ovası, Kocaeli ve Yalak Ova'nın fetihlerinde önemli roller üstlenmişti.[503] Fetih sonrasında Yalak Ova kendisine verilen Akça Koca bu bölgeyi kendisiyle birlikte sefere katılan gazi yoldaşları arasında paylaştıracak kadar da cömert bir kimseydi.[504] Bunun yanı sıra Akça Koca, yanında Yahşi Bey olduğu halde, Kandıra-Karasu hattındaki Bizans hâkimiyetine son vermiş, bu sayede Osmanlılar ilk kez Karadeniz'e ulaşmışlardı.

Akça Koca, gaza yoldaşları Konur Alp, Gazi Rahman, Ak Temür ile birlikte Osmanlı uç topraklarında adeta gaza sembolü haline gelmişti. Âşıkpaşazâde,

498 G.E. Carretto, *aynı eser,* s. 12. Carretto'ya göre, İstanbul'a yaklaşmak için Bursa'nın başkent olarak seçilmesi de imparatorluk hırsının bir sonucuydu. Orhan burada ilk kez kendi parasını bastırdı. Para bastırmak Orhan'ın bağımsızlığının bir simgesiydi.

499 Âşıkpaşazâde, 25.

500 Âşıkpaşazâde, 25; Neşrî, I, 125; Oruç Beğ, 31; *Anonim-Öztürk*, 16-17; H. İnalcık, "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", s. 75.

501 Âşıkpaşazâde, 27 vd.; Oruç Beğ, 32; *Anonim-Öztürk,* 17; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân,* II, Defter, haz.: Şerafettin Turan, Ankara 1991, s. 7; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 48.

502 İbn Kemal, *II. Defter*, 7.

503 Âşıkpaşazâde, 27-28; Neşrî, I, 129; Oruç Beğ, 33; *Anonim-Öztürk*, 17-18; Nişancı Mehmed Paşa, 95-96.

504 Oruç Beğ, 33.

bu süreçte adı geçen bu gaziler için, *"gecelerde uyku uyumazlardı ve gündüzlerde at erkesinden inmezlerdi"*[505] ifadesini kullanmak suretiyle gaza uğruna gösterdikleri fedakârlıkları övmektedir. Benzer şekilde Neşrî de onların faaliyetlerini öven ifadelere yer vermektedir:

> *... el kıssa, vardukça, İznik'a rahat virmez oldılar. Ve bu taraftan Konur Alp dahi Ak Yazı'ya ve bir taraftan dahi Akça Koca, İznikmid'e meşgul olub bu uclar be-gâyet aşılır olmuşdı; şöyle ki, rûz-ı şeb gâzîler at arkasından inmeyüb feth-i fütûha durışırlardı. Konur Alp, Ak Yazı'da Tuz Pazarı'nı alub Uzunca-Bil'de kâfirlerle bulışub iki gün iki gice duruşub kâfiri dönderüb yine Tuz Pazarı'na geldi. Akça Koca dahi Ak Temür'le Ak-Ova'ya segirdür oldılar. Ve Gazi Abdurrahman dahi İstanbul tarafındağı ilesegirdürdi. Pes İstanbul'dan kâfir seçüb gönderürlerdi. Gazi Abdurrahman dahi İstanbul'dan geçen kâfiri kırardı, kovardı. Her vakıt bu hal ile durulurlardı, uruşurlardı. İslam içün can ve baş oynarlardı.*[506]

Bu şekilde, hayatını, uç topraklarında Osmanlı beyliği adına gaza akınları yaparak geçiren Akça Koca, İzmit'in fethinden kısa süre önce vefat etti ve Türk töresine uygun olarak, Kandıra ile Kefken yolu üzerindeki yüksekçe bir tepeye defnedildi.[507]

Osman Gazi devrinin sonlarında adı duyulmaya başlayan ve bilhassa Orhan Gazi devrinde ismi Aydos Kalesi'nin fethiyle özdeşleşen Gazi Abdurrahman o dönemde faaliyet gösteren bir diğer gaziydi.[508] Kalenin ele geçirilmesi sırasında, kendisinin yardım edip, fetih sonrasında da evlendiği tekfur kızının Müslüman olması hadisesi, aşağıda da değinilecek olan Dursun Fakih'in *Gazavâtnâme*'sinde geçen olayla gösterdiği benzerlik açısından dikkat çekicidir.

Bu dönemde adı geçen gazilerden bir diğeri Osman Gazi devrinin meşhur gazilerinden Aygud Alp'in oğlu Kara Ali idi. Kara Ali, adını ilk defa Osman Gazi'nin himayesinde 1308 yılında Galios/Alyos adasını fethederek duyurmuş, sonraki dönemlerde de sırasıyla Geyve yakınlarındaki kalelerden Yenikale ve Yanıkçahisar'ı ele geçirmişti. Orhan Gazi devrinde Hereke kuşatması sırasında gözüne ok saplanmasına rağmen savaş meydanını terk etmeyecek kadar cesur ve vefakâr bir savaşçı olan Kara Ali'nin ismi en son Palekanon Savaşı'nda duyulmuştu.[509]

Orhan Gazi döneminde yaşamış olan Hacı İlbeyi de kendi adına savaşan alp-gazilerden birisiydi. Hacı İlbeyi, Karesi Beyliği'nin Orhan Gazi tarafından ilhak edilmesinden sonra, Gazi Fazıl Bey ve Ece Halil, Evrenos Gazi ile birlikte

505 Âşıkpaşazâde, 28.

506 Neşrî, I, 129.

507 Âşıkpaşazâde, 37; Neşrî, I, 149; Hadidi.

508 Âşıkpaşazâde, 33-35; Neşrî, I, 139-143; Nişancı Mehmed Paşa, 97.

509 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 109.

Osmanlı saflarına katılan gazilerden birisiydi. Başlangıçta, Süleyman Paşa'dan bağımsız olarak faaliyet gösteren pek çok alp-gaziden biri olan Hacı İlbeyi, Iréne Beldiceanu'ya göre, meşhur Şeyh Bedreddin Simavî'nin babasıydı.[510] Hacı İlbeyi'nin adı, bilhassa I. Murad devrinde yapılan Balkan fetihlerinde ön plana çıkmıştı. Âşıkpaşazâde, onun, Meriç nehri kenarında küçük bir kale fethettiğini, gündüzleri kalede bekleyip, geceleri civardaki düşmanı rahatsız ettiğini yazmaktadır.[511] Orhan Gazi'nin Bizanslılarla barış yaptığı sırada Lala Şahin Paşa ve Evrenos Beyle birlikte gerilemeyi engelleyen beylerden birisi olan Hacı İlbeyi, 1359 yılında Dimetoka'yı almak suretiyle Edirne'nin fethini kolaylaştırmıştı.[512] Yine, Rumeli'ye geçişte isimlerinden söz edilen Ece Beğ ile Fazıl Gazi de bu dönemde Osmanlı fetihlerinde önemli roller üstleniyorlardı.[513]

Osmanlı Devleti'nde, bilhassa Rumeli'ye geçişle birlikte, bu bölgeye yerleşen akıncı gazilerin benimsemiş olduğu temel prensip olması hasebiyle gaza fikri bir anlamda zirve noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde Osmanlılar Rumeli'de gazanın en önemli temsilcisi durumundaydılar.[514] Devletin büyüyüp güçlenmesiyle birlikte bilhassa Süleyman Paşa'nın mizacının da etkisiyle, bu bölgede yapılan her hareket gaza akınlarına dönüşmeye, uç bölgesi her geçen gün daha hareketli hale gelmeye başlamıştı. Şükrullah, Balkanlar'a geçişte Osmanlı Devleti'nin benimsediği bu gaza politikasını şu şekilde ifade etmektedir:

> *[Orhan Gazi] bir gün kendi kendine tasasızca oturmuştu. Kâfiri yok edip kökünü kazımak yollarını düşünüyordu. Gönlüne düştü ki: Denizi geçmeli, o ülkenin kâfirlerini de imana çağırmalı. Razı olmazlarsa Tanrı uğruna savaşıp yok etmeli. Bunu düşünürken adı Süleyman Paşa olan ulu oğlu, atasının eşiğini öpmeye geldi. İzin dileyip girdi. Atası, gönlünde olanı oğluna anlatınca Süleyman Paşa yer öpüp dedi: 'Padişah bu kuluna buyurur, bu savaşın ululuğunu bana yakıştırırsa buyruk verir, Yaradanın yarlıgaması, Muhammed dininin gücü, atam kağanın himmetiyle, yüce Tanrı dilerse, isteğince ülke almak işi kolaylaşıp yerine gelir.*[515]

Bu şekilde "kutsal" bir temele oturtularak başlayan Osmanlı fetihleri gerek Süleyman Paşa'nın, gerekse diğer alp-gazilerin faaliyetleriyle Balkan coğrafyasının büyük kısmına yayılmıştır. Süleyman Paşa Balkanlar'daki faaliyetleri neticesinde gaza düşüncesinin Balkan coğrafyasında en etkili ismi olmuştur. Ruhî'ye göre, Süleyman Paşa, *"altı yıl mikdârı gaza idüb cihadda kusur koymamıştı."*[516] Balkan gazaları Süleyman Paşa'nın ani ölümüyle kesintiye

510 I. Beldiceanu, *aynı makale,* s. 28. Hacı İlbeyi kendi başına buyruk hareketlerini sürdürünce Lala Şahin Paşa tarafından öldürülmüştür.

511 Âşıkpaşazâde, 53; Neşrî, I, 193-195.

512 Abdülkadir Özcan, "Hacı İlbey", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 14, İstanbul 1996, s. 482.

513 Osmanlıların Rumeli'ne sal ile yüzerek geçtiklerine dair anlatılan efsanevi olayın iki kahramanı olan Ece Beğ ve Fazıl Beğ'in bu olaydaki rolleri için bkz. Oruç Beğ, 35-37.

514 F. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", s. 12.

515 Şükrullah, 53.

516 *Ruhî Tarihi,* 386.

uğramamış, Sultan I. Murad'ın liderliğinde devam etmiştir. Üstelik kronikler, bu dönemde bilhassa Süleyman Paşa'nın ölümünün hemen akabinde, Balkanlar'da sürdürülen gaza faaliyetlerine mucizevî/olağanüstü bir mahiyet de vermektedirler. Buna göre, Balkanlar'da gazilerin fetih veya savunma hareketlerine sıkıştıkları dönemde yardımlarına "boz atlılar" denilen "gayb erenleri" yetişmekte ve "küffâr" askerini perişan etmektedirler.[517] Sözü edilen ve ilerleyen dönemlerde de benzerler örneklerine rastlanılan bu gayb erenleri motifi, N. Öztürk'e göre, "muhtemelen II. Bayezid devrinde ortaya çıkan ve Osmanlıların Rumeli fetihlerinde kazandıkları başarılara manevi bir hava katmak isteyen bir anlayışın ürünü olarak kabul edilebilir."[518]

Az önce belirttiğimiz üzere, Şehzade Murad, 1357'de ağabeyinin ölümü üzerine onun yerini alarak Avrupa toprağındaki Osmanlı savaşçı birliklerinin başı ve mücahidi olmuştu.[519] N. Vatin'e göre, "desteği olduğu gazilerin kutsal savaşını uygulayan Murad, daha o zamanda iktidara katılıyor ve babasının doğal mirasçısı olarak görülüyordu."[520] Murad'ın gazilik hususiyetleri Ahmedî tarafından da övülmekte, onun muradının her daim gaza ve cihat olduğu ifade edilmektedir.[521] Murad Hüdavendigâr'ın, Memluk hükümdarı Berkuk tarafından *"sultânü'l-guzât ve'l-mücâhidîn"* olarak zikredilmesi,[522] bu hükümdarın

517 Mesela bu tarz bir olay *Anonim Osmanlı Kroniği*'nde şu şekilde nakledilir: *"... Gazîler bir gün Bolayır'da dururken gördiler kim, Kavak Duzlası tarafından mübalağa gemiler göründi. Geldiler Duzla tarafında Bolayır'a karşu döküldiler. Karaya çıkdılar. Bolayır'a karşu gazîlere sancak çözüp alaylar bağladılar. Dahı yürüdiler. Kâfirler çok gazîler az idi. Ve hem gâzîler Süleyman Paşa'nun vefatından şikest olmışlardı. Tevekkül idüp, gayret idüp ve Süleyman Paşa'nın vasiyyetün saklayup bir yüksek yire çıkub Süleyman Paşa'nın tabutın bir divar altına gömüp üzerine taşlar yığdılar. Belirsüz eylediler. Kâfir bulırsa bir hâdes itmeyeler. Çün kâfirler alaylar bağladılar, yürüdiler. Hemandem ki denizden hayli yer gitdiler. Gâziler dahi durup tekbîr getirüb Allah'a sığınup bu gelen kâfirlerin galebesinden ve hem leşkerine nazâr idüp dururken hemân anı gördiler kim, kâfirler geliyorurken karış murış olup tağılup kaçmağa yüz dutdular. Birbirine bakmayup gemiler tarafına hücûm itdiler. Hak ta'âlânun fazlı yetişüp kâfirler ol ova içinde şöyle kırıldı kim, demet gibi döküldiler helâk oldılar. Gemiden yana dönüp gemilerine koyuldılar kaçdılar gitdiler. Ve illâ bunları kıranları hiç müslimanlar görmediler. Çün gâzîler dahı kâfirleri bu halde böyle gördiler. Segirdüm idüp kâfirleri soyup taraşlamağa başladılar. Ve toyum olup gine Bolayır'a gelüp karâr itdiler. Acabâ bu kâfirleri kim kırdı diyü ta'accüb itdiler. Andan Hak ta'âlâya çok çok şükürler kıldılar. Râviler şöyle rivâyet iderler kim: Sonra ol kaçup kurtulan kâfirlerden haber aldılar kim aytdılar: Heman kim denizden ayrılduk, gördük kim, bir alay boz atlular çıkageldiler. Heman biz anlaru gördük tâkâtımuz tâk oldı. Elimüz dutmaz oldı. Bize kılıç koydılar. Bizi anlar kırdılar. Siz anları kanda pusuya komışsız kim, biz anları görmedük, gökden mi indiler ve yirden mi çıkdılar kim hemân ol arada belürdiler. Kâfirler anları bizden sandılar. Anlar hod gâyib erenleriyimiş. Hak ta'âlâ anları bize meded gönderdiler. Gelüp düşmanumızı helâk itdiler. Andan bunda olan gâzîler Orhan Gazî'ye Brusa'da âdem gönderdiler. Üzerlerine gemilerle mübalâğa kâfirler gelüp karaya çıkub bunların üzerine çıkub geliturırken kâfirler kırıldugın, gâzîler kıranları görmeyüp kaçanlardan haber alup bizi bir alay boz atlular kırup sıdı didüklerin bir bir beyânın vâkî' haber gönderdiler. Ol kâfirlerle geçen mâcerâyı cemîân haber virdiler. Orhan Gazi, oğlı Süleyman Paşa vefâtına heyli melûl oldı. Ve illâ kâfirlere gayb erenleri yetişdügine Hak ta'âlâ'ya çok çok şükürler eyledi* (Bkz. *Anonim-Giese,* 20 vd; *Anonim-Öztürk,* 23-24) Ayrıca boz atlılar hakkında bkz. Necdet Öztürk, "Rumeli Fetihlerinde Boz Atlılar", *Avrupa'ya İlk Adım, Uluslararası Sempozyum (01 Kasım 1999, Gelibolu),* İstanbul 2001, s. 29-44.

518 N. Öztürk, "Boz Atlılar", s. 41-42.

519 Enverî, 27; *Anonim-Öztürk,* 25.

520 N. Vatin, *aynı makale,* s. 43.

521 *"Nezr itdi kim kıla dâyim gaza / Ânı ide kâfire ki oldur sezâ"* (Ahmedî, 14-15).

522 Neşrî, I, 217; Ruhî, 386; A. Özcan, "Türklerde Gaza Geleneği", s. 365.

gazilikteki şanının Osmanlı toprakları dışında da yayıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim, İbn Hacer'in verdiği bilgiler de bunu destekler mahiyettedir. İbn Hacer, Murad Hüdavendigâr'ın memleketinde adilâne bir şekilde hüküm süren bir bey olmasının yanı sıra kâfirlere karşı cihaddan geri kalmadığını da ifade etmektedir.[523] Nitekim, I. Murad, sefere çıktığı sırada ele geçirdiği Karamanoğlu Alâeddin Bey ile yaptığı konuşmada, *"benüm kasdum ve işüm gice ve gündüz gazaya dürüşmekdür"* demek suretiyle gazanın kendisi için ne anlama geldiğini ifade ediyordu.[524] Neşrî, eserinde, I. Murad'ın ömrünü gazaya sarfettiğini, onun yaptığı gazaları başka hiçbir Osmanlı hükümdarının yapmadığını vurgulamak suretiyle onun gazilik yönünü övmektedir.[525]

Murad Hüdavendigâr devrinde pek çok gazinin faaliyetlerinden söz edilebilir. Enverî'de I. Murad döneminde gaza faaliyetlerine katılan şahsiyetler arasında Hâce Ömer isimli bir şahıstan bahsedilmektedir. Diğer kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan Hâce Ömer, çok bahadır bir er olup, *"kâfirün cümle dilin bilüridi."*[526] Mara isimli bir Hıristiyan ile evlendiği ifade edilen bu şahıs, savaşlarda büyük yararlılıklar göstermesinin yanı sıra, I. Murad'ın Balkan hükümdarlarıyla yaptığı görüşmeler de elçi olarak gidip geliyordu.[527]

Gaziler Balkanlar'da girişilen hemen her fetih hareketinde önemli roller üstlenmişlerdi. Mesela Hacı İlbeyi ile Evrenos Gazi, Edirne'nin alınmasında büyük paya sahiplerdi.[528] Üstelik bu ikilinin başarıları sadece bu şehrin alınmasıyla sınırlı değildi. Adından yukarıda da söz ettiğimiz Hacı İlbeyi Edirne'nin fethinden evvel, daha önce Evrenos Bey ile birlikte defalarca yağmaladıkları Dimetoka'yı ele geçirmişti.[529] Osmanlı kroniklerinde, Hacı İlbeyi'nin Sırp Sındığı adı verilen bir savaşın kazanılmasında önemli rol üstlendiği ifade edilir. Onun başka kaynaklarda bahsedilmeyen bir savaşın başkahramanı haline getirilmesi, erken dönemde uç bölgesindeki aktif yaşantısının kronik yazarlarının yaşadığı dönemde bile hâlâ izlerini sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir.[530]

Edirne'nin fethinden sonra I. Murad tarafından uç beyliğiyle görevlendi-

---

523 İbn Hacer, *Enbâü'l-Gomr fî Ebnâi'l-Omr,* çev: Şevkiye İnalcık, "İbn Hacer'de Osmanlılara Dair Haberler", *DTCFD,* VI/3 (Mayıs-Haziran 1948), s. 191.

524 Neşrî, I, 215, 219.

525 Neşrî, I, 307.

526 Enverî, 28.

527 Enverî, 29.

528 Âşıkpaşazâde, 53-54; Neşrî, I, 195-197; Oruç Beğ, 40-41; *Anonim-Öztürk,* 27-28; N. Vatin, *aynı makale,* s. 46; M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* 191.

529 Oruç Beğ, 40-50; *Anonim-Öztürk*, 27.

530 Osmanlı tarihlerinde "Sırpların mağlup edildiği yer" anlamına gelen Sırp Sındığı savaşıyla ilgili olarak Batı kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamakta, sadece 1371'deki Çirmen Savaşı'ndan bahsedilmektedir. Osmanlı kaynaklarında bu iki savaşın birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Hacı İlbeyi'nin bu savaşta oynadığı rol şüpheli görünmekte, 1371'deki Çirmen Savaşı'na katılıp katılmadığı da bilinmemektedir (A. Özcan, "Hacı İlbey", s. 482).

rilen[531] ve uzun yıllar bu görevini başarıyla devam ettiren Evrenos Gazi ise, bu dönemde başta Gümülcine olmak üzere uç bölgesinde yer alan pek çok şehri fethetmişti. Evrenos Gazi'nin I. Murad nezdinde önemli bir yeri vardı. Sultan, Evrenos Gazi'nin Süleyman Paşa döneminden beri Osmanlı fetihlerindeki başarılarını ve gaza uğrunda verdiği mücadeleyi çok iyi bilmekte ve bunu takdir etmekteydi. Bu yüzden, Rumeli bölgesinin bir kısmını onun idaresine verdiği beratında, Evrenos Gazi için, *"cenâb-ı emâret-meâb eyâletnisâb iftihârü'l-ümerâi'l-kirâm melîkü'l-guzât ve'l-mücâhidîn kâhire-i kefere ve'l-müşrikîn el-Hac Gâzi Evrenos Beg"* tabirini kullanmıştı.[532]

Başlangıçta, Karesi Beyliği altında faaliyet gösteren gazilerden birisi olan Evrenos Bey, bu beyliğin Orhan Gazi tarafından ilhakından sonra pek çok gazi arkadaşı ve bu arada babası Prangı lakabıyla tanınan İsa Bey'le[533] birlikte Osmanlı saflarına katılmış, bilhassa Rumeli fetihlerinde aktif rol üstlenmişti. Süleyman Paşayla birlikte Rumeli'ye geçen ilk Osmanlı askerlerine komuta eden Evrenos Bey, Rumeli'de uç beyi olarak akıncı kuvvetleriyle birlikte Gelibolu civarında Konur Hisar ve Burgaz'a yerleşip 1359'da Keşan ve Dimetoka'ya kadar akınlar düzenlemiş, Gümülcine'yi fethedip pek çok ganimet elde etmişti.[534] Daha I. Murad'ın şehzadeliği sırasında aralarında dostluk başlamış ve yaklaşık otuz yıl boyunca Evrenos Gazi I. Murad'ın himayesinde gaza faaliyetlerine katılmıştı.

Fetihlerindeki başarılarından dolayı, yukarıda sözü edilen beratla bölgede tam yetkiyle hareket etmeye başlayan Evrenos Gazi, I. Murad'ın Balkanlar'daki en büyük destekçilerinden biri olarak gaza akınlarına ara vermeksizin devam etti. Onun, Şehzade Bayezid'in düğünü sırasında getirdiği hediyelere dair kaynaklarda yer alan ifadeler, abartılı olsa bile, bu gaza akınları sırasında epeyce bir servete sahip olduğunu göstermektedir.[535] Evrenos, 1385 yılında Makedonya'nın fethini tamamladıktan sonra, kendisine *"sünnete uyması konusunda sıkı tavsiyelerde bulunan"* I. Murad'dan izin alarak hacca gitti.[536] Hac dönüşü, I. Murad'ın şehadetiyle sonuçlanacak olan I. Kosova Savaşı'na katıldı ve Paşa Yiğit ile birlikte, bölgeyi çok iyi tanıması sebebiyle öncü kuvvetlerin

531 Âşıkpaşazâde, 55; Neşrî, I, 199; *Anonim-Öztürk*, 29.

532 *BOA. CBT 1/1;* Feridun Bey, *Mecmuâ-i Münşeâti's-Selâtin,* I, İstanbul 1274, s. 87; M. İnbaşı, "Sultan I. Murad'ın Evrenos Bey'e Mektubu", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* sayı: 17 (Erzurum 2001), s. 228. Bu ifade, J. Von Kraelitz tarafından yayınlanan nüshada, *"kâtilü'l-küffâri'l-müşrikîn Gazî Hacı Evrenos Bey"* şeklinde geçmektedir (bkz. J. Von Kraelitz, "İlk Osmanlı Padişahlarının Isdâr Etmiş Oldukları Bazı Beratlar", *TOEM,* V/28 (1330), s. 246).

533 Evrenos Bey'in babası olan ve Prangı lakabıyla tanınan İsa Bey, Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli fütuhatına katılmış ve Makedonya'nın fethi sırasında Vrina'ya bağlı Prangı köyünde şehit düşerek orada gömülmüştür (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Evrenos", *İA,* 4, İstanbul 1988, s. 414-415; Fahamettin Başar, "Evrenosoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 11, İstanbul 1995, s. 539.

534 Âşıkpaşazâde, 61; G. Ostrogorsky, *aynı eser,* s. 506-507; F. Başar, "Evrenosoğulları", s. 539.

535 Âşıkpaşazâde, 57-58; Neşrî, I, 205-207.

536 Neşrî, I, 257.

komutasını yürüttü. Verdiği taktikler sayesinde savaşın kazanılmasında büyük pay sahibi oldu, savaş sonrasında Vodina ve Çitroz kalelerini fethetti.[537]

Evrenos Gazi, I. Murad'ın ölümünden sonra da hâlâ aktif bir savaşçıydı ve Yıldırım Bayezid'in yanında pek çok savaşa katılıp tavsiyeleriyle ona yol göstermişti.[538] Yıldırım Bayezid'in ilk saltanat yıllarında onun Arnavutluk'a akınlar yaptığı bilinmektedir. Bu çevrede, 6 Ocak 1392'de Üsküp şehrini ele geçirdiği[539] 1396 tarihindeki Niğbolu Savaşı'nda akıncı kuvvetlerine komuta ettiği bilinmektedir.[540] Yaklaşık yüz yıl ömür süren Evrenos Gazi, Fetret Devri mücadeleleri sırasında ilk başta Süleyman Çelebi'nin tarafında yer almasına rağmen, onun Gelibolu Antlaşması'yla bazı yerleri Bizans'a geri vermesine itiraz etmiş, onun ölümünden sonra Musa Çelebi'nin yaptığı teklifi hastalığını ve yaşlılığını bahane ederek geri çevirmiş, Çelebi Mehmed tarafına geçerek tahtı ele geçirmesine yardım etmiştir.[541] Evrenos Gazi, Osmanlı ülkesindeki yetmiş iki yıllık hizmetinden sonra 1417 yılında Yenice-i Vardar'da vefat etti. Evrenos Bey'in faaliyetleri daha sonraki devirlerde de oğulları tarafından devam ettirildi. Yıldırım Bayezid devrinde Evrenosoğlu Barak Bey'in faaliyetlerinden söz edilmektedir.[542]

Balkanlar'da Osmanlıların hızlı ilerleyişinde büyük pay sahibi olan gazi/akıncı ailelerinden bir diğeriyse Evrenos Bey'in ölümünden sonra uç beyi olan Turahan Bey ailesidir. Turahan Bey'in bu dönemde Teselya ve Mora bölgelerinin fethiyle görevlendirildiği ifade edilmektedir. Turahan Bey, uzun yıllar kendisine verilen bu fetih görevlerini başarıyla yerine getirmiş, ölümünden sonra da oğulları Ömer ve Ahmed Beyler bu vazifeyi II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devirlerinde devam ettirmişlerdir.[543] İbn Kemal, Yenişehir'in Yıldırım Bayezid devrinde Turahan Bey ve oğlu Ömer Bey tarafından imar edildiğinden söz eder. Buna göre, Turahan Bey bu şehri mamur etmek için pek çok ihsanlarını bu vilayete akıtmış, oğlu Ömer Bey ise şehri mescit, medrese, hankâh ve imaretlerle doldurmuştur.[544]

Lala Şahin Paşa'nın bu dönemdeki gaziler arasında Osmanlı idaresi açısından önemli bir yeri vardır. Bu sebepten olsa gerek, Osmanlı kronikleri onun başarılarından övgüyle söz eder. Onun adı Balkanlar'da başta Zağra, Filibe, Eski Zağra, Terkos, Kavala, Drama, Zahna, Serez ve Karaferye olmak

537 Neşrî, I, 267-307; İ.H. Uzunçarşılı, "Evrenos", s. 415; F. Başar, "Evrenosoğulları", s. 540.

538 *An Anonymous Grek Chronicle,* 27-28.

539 M. İnbaşı, *aynı makale,* s. 226.

540 Neşrî, I, 327; Ruhî, 395; Feridun Bey, *Münşeât,* s. 122.

541 İ.H. Uzunçarşılı, "Evrenos", s. 416; F. Başar, "Evrenosoğulları", s. 540.

542 İbn Kemal, *IV. Defter,* 225.

543 Levent Kayapınar, "Teselya Bölgesinin Fatihi Turahan Bey Ailesi ve XV.-XV. Yüzyıllardaki Hayır Kurumları", *AİBÜSBED,* sayı: 10 (Bolu 2005), s. 188-189.

544 İbn Kemal, *IV. Defter*, 229-231.

üzere pek çok şehrin ele geçirilmesinde ilk sırada zikredilir.[545] I. Murad'ın emriyle Bosna üzerine gaza akınları yapan ve sefer dönüşünde mağlup olan ordunun başında Lala Şahin Paşa vardır.[546] Çirmen Savaşı'nda Osmanlı ordusunun vazgeçilmez kumandanı, kale baskınlarının en iyi tanınan ismi de Lala Şahin Paşa'dan başkası değildir. Bilhassa I. Murad'ın fetihlerinde Lala Şahin Paşa onun en önde gelen adamı, en büyük destekçisi ve yardımcısıdır. Başlangıçtan beri fetihlerdeki başarı ve Osmanlı beylerine kayıtsız bağlılığıyla tanınan Lala Şahin Paşa, Yıldırım Bayezid devrinde de Balkan fetihlerinde görev almış, Arnavutluk'a akınlar düzenlemişti.[547] Rumeli fetihlerinde ismi bu derece ön planda olan Lala Şahin Paşa, I. Murad döneminde gerçekleştirilen idarî yapılanmada Osmanlıların ilk Rumeli beylerbeyi olmuştu.

Bu dönemin gaza anlayışı Yıldırım Bayezid döneminde daha farklı bir seyir izlemiştir. Yıldırım Bayezid, gerek şehzadeyken babasının yanında, gerekse kendi hükümdarlığı döneminde herkes tarafından takdir edilen çevikliği, atılganlığı ve bilhassa Niğbolu'da Haçlı ordusu karşısında elde ettiği başarısıyla dönemin en önde gelen mücahit gazilerden birisi olarak kabul ediliyordu. İbn Hacer onu İslam hükümdarlarının en büyüğü, iman cihetinden en kuvvetlisi ve kâfirlere karşı en çok gaza yapanı olarak nitelendirmek suretiyle sultanın bu yönüne vurgu yapmaktaydı.[548] Yıldırım Bayezid dönemindeki gaza vurgusu, devrin görgü tanığı Schiltberger'in eserine de yansımıştı. Schiltberger, yaşadığı dönemde Hıristiyanlara karşı kutsal gayelerle savaşan bir Müslüman teşkilatının mevcut olduğunu, Türklerde bunların sayılarının hayli fazla olduğunu ve âdetleri gereği daima Hıristiyanlara karşı sefere çıktıklarını yazmaktaydı.[549]

Yıldırım Bayezid'in gazi kimliği ve dönemindeki gaza anlayışı üzerinde bu derece önemle durulmasına rağmen, aynı zamanda Anadolu'da siyasî birliği sağlamak amacıyla beyliklerin üzerine yürümesi ve bunların büyük çoğunluğunu hâkimiyet altına alması, ciddi anlamda eleştirilmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Her ne kadar, Anadolu beylikleri üzerine yapılmış olan seferler, *"gazâya mâni olana yapılan gaza, gaza-yı ekber'dir"*

---

545 Oruç Beğ, 38-50; *Anonim-Öztürk*, 32.

546 Ruhi, 389.

547 N. Vatin, *aynı makale*, s. 58.

548 İbn Hacer, 191.

549 Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev: Turgut Akpınar, İstanbul 1997, s. 164. Burada Schiltberger, bu teşkilatın geçmişi hakkında kendi zihninde oluşan şekliyle bazı kısa bilgiler vermektedir: *"Muhammed henüz hayatta iken kırk yardımcısı vardı. Bunlar özel bir teşkilat kurdular ve Hıristiyanlara karşı bir anlaşma yaptılar. Kuralları şu idi: Teşkilata girmek isteyen herkes, rastladığı hiçbir Hıristiyanı sağ bırakmamaya, tutsak almamaya ve bunu herhangi bir yarar veya para için yapmamaya yemin etmek zorundaydı. Müslümanların, Hıristiyanlara karşı açtığı bir savaşta bulunmayan herkesin, bir Hıristiyan satın alıp onu öldürmesi gerekiyordu. Bu teşkilatın üyelerine "They" (Gazi ?) denilirdi. Türklerde bunlardan çok vardır..."*

düsturu gereğince kronik yazarları tarafından büyük gazalar yahut *"gazilerin ayağı bağı olan bâğîler"*[550] üzerine yapılan seferler olarak zikredilmişse de, Müslüman olan devletlere karşı yapmış olduğu bu akınlar dolayısıyla hem Anadolu beylerinin hem de Timur'un eleştirisine uğramıştır. Nitekim, Yıldırım Bayezid'in saldırıları karşısında Timur'un yanına sığınan Anadolu beylerinin şikâyeti üzerine gönderdiği elçisi vasıtasıyla Timur, yabancılara karşı savaşmasından dolayı onu takdir ettiğini fakat kendi dindaşları olan Müslümanlara karşı savaşından dolayı da iyi bir adam olarak görmediğini bildirmiş, Müslümanlara haksızlık ettiğini söylemiş ve onu tahkir etmek için kadın süsleriyle bezeli bir elbise göndermiştir.[551]

Yıldırım Bayezid'in gaza anlayışını bu şekilde daha farklı bir mecraya çekmesi, onun siyasî anlamda son derece güç ve kudret sahibi olmasının bir sonucu ve hâkimiyet altına almak istediği beylik topraklarına hücum edebilmesinin meşru gerekçesi olarak kabul edilmelidir. Bu durum aynı zamanda Yıldırım Bayezid devrinde kuruluş yıllarına nispetle çok daha güçlü ve merkezî bir yapıya sahip Osmanlı Beyliği'nde meydana gelen zihniyet değişiminin de belirtisidir. Zira Osman Gazi devrinde benzer durumlar karşısında –muhtemelen beyliğin henüz temelinin atılmakta olması ve ideolojisini küffara karşı kutsal savaş olarak ilan ederek bu yönüyle destek görmesi nedeniyle– çok daha farklı ve ılımlı bir tavır sergilendiği bilinmektedir. Osman Gazi sefere çıktığı sırada Eskişehir'deki pazarı yağmalayan, fakat Orhan Gazi'nin ani saldırısıyla esir olan Germiyan komutanını *"bu zalimler müslümanlardur, öldürmek caiz olmaz"* diyerek salıvermiştir.[552]

Bununla birlikte Yıldırım Bayezid'in hükümdarlığı döneminde de Osmanlı topraklarında bilhassa Balkan fetihlerinde isimlerinden söz edilen gazilerin varlığı biliniyor. Üsküp ve Bosna'nın fethi dolayısıyla kroniklerde zikredilen Paşa Yiğit ve Vidin'i ele geçiren Firuz Beğ bu gazilerden sadece ikisidir.[553]

---

550 Mesela, İbn Kemal, *IV. Defter,* 67 vd.

551 Timur'un bu eleştirisi karşısında Yıldırım Bayezid çavuşa dönerek, *"Git hükümdarın Timur'a söyle ki, din uğruna savaştığım için ne doğuda ne de batıda beni seviyorlar. Madem ki benim hareketlerim onun hoşuna gitmiyor ve kılıcımla ele geçirdiğini yerlerden beni çıkarmak istiyor, ben de onun düşmanı olacağım. Söyle ona bana bir daha öyle bir elbise göndermesin, ben saltanat soyundanım ve ondan daha zenginim"* demek suretiyle karşılık vermiş ve yaptığı gazanın kendince meşru olduğunu ifade etmiştir (*An Anonymous Greek Chronicle,* 29-30).

552 Âşıkpaşazâde, 25; Neşrî, I, 123. Ancak, burada, gaza misyonunu farklı yönde kullanma eğilimini sadece Yıldırım Bayezid'in şahsına indirgemek yanlış olur. Yıldırım Bayezid'in hemen hemen bütün Anadolu beyliklerini hâkimiyeti altına alması bu noktada onu daha ön plana çıkarmıştır. Mesela, buna benzer bir durum babası I. Murad devrinde de yaşanmıştır. I. Murad, Balkanlar'da fetih hareketlerine giriştiği bir sırada Karamanoğlu Alâeddin Bey'in Osmanlı topraklarını yağmalamasına hayli sinirlenmiş ve *"şol ahmak zâlımün itdüği işleri görün; ben Allah ü Teâlâ yolunda din gayretine çalışub, ıklîmumı koyub, bir aylık yol kâfir içine girüb, gice ve gündüz ömrümi gazaya sarf itmeğe niyyet kılub, ıyş u işreti terk idüb, belâ vü mihnet idem; dahi ol gele bir bölük mazlum Müslimanlarun üzerine düşe, gâret ide, incide!"* sözleriyle tepkisini dile getirmiş ve kendi "haklı" davası için Karamanoğlu üzerine yürümüştür (Neşrî, I, 215-221).

553 Faaliyetleri hakkında bkz. Oruç Beğ, 49; *Anonim-Öztürk,* 35; İbn Kemal, *IV. Defter*, 27-50.

İbn Kemal, Paşa Yiğit'i hayatını cihada adamış, yaz kış cihat ve gaza eden, düşmanın yüreğine korku salan, İslam ülkesine saldıran kâfirlere geçit vermeyen, küffârı perişan eden serdarlardan birisi olarak nitelendirmekte ve onun Üsküp'ü fethini büyük bir heyecanla anlatmaktadır.[554] Yine, başta Evrenos Gazi olmak üzere, I. Murad devrinde fetihlere katılan gazilerin de aktif şekilde faaliyetlerini sürdürdüklerini de ifade etmek gerekir. Bu durum kronik yazarları nezdinde gaza fikrinin hâlâ son derece güçlü bir kabul gördüğünü de ortaya koyuyor.

Gazaya Karşı Kutsal Savaş: Gayrimüslimlerin Kutsal Savaşı

Buraya kadar ele alınıp tespit edilmeye çalışılan tarihî gelişmelerden açıkça anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde hâkim olan güçlü dinî temellere sahip gaza fikri Timur darbesiyle bir süre kesintiye uğrasa da devletin birliğinin yeniden sağlanmasından sonra, bilhassa II. Murad'dan itibaren yoğun olarak devam ettirilmiştir.

Ancak bir anlamda kutsal savaş olarak adlandırılabilecek bu cihat ve gaza anlayışı bu dönemde sadece Osmanlı Türklerine has bir olgu değildi. Anadolu'daki diğer Türkmen beyliklerinin de gerek gayrimüslimlerle yaptıkları savaşları, gerekse değişik sebeplerle birbirleriyle yaptıkları savaşları "kutsal" olarak kabul ettikleri bilinmektedir. Bunun dışında, yine bu dönemde yaşayan gayrimüslimler de Haçlı seferlerinin başlangıcından itibaren Müslüman devletlerle yaptıkları savaşları *"Tanrı uğruna yapılan kutsal savaşlar"* olarak görmüş, yaşanılan başarısızlıkları ise *"kulların Tanrıya karşı işledikleri günahların cezalandırılması"* olarak kabul etmişlerdir. Gayrimüslim devletler arasındaki bu "kutsal savaş" anlayışı Osmanlı Beyliği'nin fetihlerinin hızlandığı dönemde de aynı şekilde benimsenmiş, başarısızlıklar da yine benzer şekilde yorumlanmıştır.

Bu mücadelelerin yapıldığı dönemde yazılmış kroniklerde bu durumu açıkça görmek mümkündür. Söz konusu kroniklerde Osmanlıların ilerleyişi karşısında duyulan panik açık bir şekilde hissedilmekte, Osmanlı Türklerinin başarıları, "kâfirlerin" ilerleyişi olarak nitelendirilerek bunun daha önce kutsal kitaplar tarafından haber verildiği ifade edilmektedir. Mesela, I. Murad'ın şehit edildiği I. Kosova savaşında kazanılan Osmanlı zaferi *Bulgar Kroniği*'nde şu şekilde nakledilmektedir:

> *... Sırp memleketine yürüdüler ve orada harbe giriştiler, ve hadsiz hesapsız asker öldürüldü ve kan döküldü ki, (mukaddes) kitapta yazılı şu fıkra hakikat oldu: 'Tanrı, putperestler senin ülkeni ele geçirecekler ve senin mukaddes mabedini pisletecekler, Kudüs-ü Şerif'i âdeta bir sebze anbarına döndürecekler, senin kullarını kuşlara yem*

554 İbn Kemal, *IV. Defter*, 27-29.

> *olmak üzere ölü olarak cesetler halinde koyuverecekler, ve senin nazarında makbul olan (kullarının) eti (vücudu) yırtıcı hayvanlara bırakılacaktır' [Zebur 78, 1-2] O esnada ise, askerlerden bir cesur kimse, Miloş adlı, vaktiyle Aziz Dimitri'nin, Selanik üzerine yürümekte olan Skıloan (Sklav-Slav) hükümdarını süngüsüyle delip deştiği gibi, habis Murad'ı süngüsüyle deldi ve onun içini alt üst etti ve pis kanını çıkarttı.*[555]

Aynı eserde, Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u kuşattığı sırada şehir halkının kutsal bir savunma arayışı içerisinde olduğu bilgisine yer verilmektedir. Kronikte belirtildiğine göre, kuşatma altındaki şehrin imparatoru Manuel ellerini havaya kaldırmış, *"Yâ Hazreti Mesih, Tanrı'nın oğlu, yardımını esirgeme!"* diyerek niyazda bulunmuş, Patrik Antonius bütün cemaat ve ruhanilerle mukaddes haçı ve Hazreti İsa'nın resmini alıp oruçlu olduğu halde ilahiler söyleyerek surların etrafını dolaşmıştır.[556] Nitekim, Yıldırım Bayezid'in kuşatmayı kaldırması, bir süre sonra da Timur'a karşı mağlup olması bu yakarışların kabulü olarak değerlendirilmiştir.

Yine Niğbolu Savaşı sırasında Osmanlılar tarafından esir edilen Bavyeralı derebeyi Hans Grief'in öldürülmek üzere giderken arkadaşlarına söylemiş olduğu şu sözler Hıristiyanlıktaki kutsal savaş anlayışının mahiyetini ve halen varlığını koruduğunu anlamak bakımından oldukça önemlidir. Schiltberger'in tanıklığına göre, *"Hans Grief kendilerinden nasıl kanlı bir intikam alınacağını anlayınca, öldürülmek üzere orada bulunan şövalyeler ve askerleri, yüksek sesle teselli etti: 'Mutluluk duyun ki kanımız Hıristiyan inancı için dökülünce, Tanrı'nın iradesiyle İsa'nın önüne cennete gideceğiz.' Sonra dizinin üstüne oturdu, kendisi ve kader arkadaşları kafalarını uzattılar."*[557]

Burada kısaca zikredilen ve daha detaylı olarak yapılacak araştırmalarla konuya geniş yaklaşımlar getireceği şüphe götürmeyen bu bilgiler Osmanlılara karşı Hıristiyan toplumların sahip olduğu kutsal savaş fikrini anlamak açısından önemlidir.

555 *Bulgar Kroniği*, 191.

556 *Bulgar Kroniği*, 193.

557 Schiltberger, 35.

II. BÖLÜM

Sultanlar, Dervişler, Fakihler ve Gaziler

İLK OSMANLI SULTANLARININ DİNÎ YAŞANTILARI

İlk Osmanlı beylerinin dervişlere, gazilere ve fakihlere pek çok ihsanda bulundukları, onlar için tekkeler, zaviyeler, camiler ve imaretler inşa ettirdikleri bilinmektedir. Bu faaliyetlerde, ilk dönemin kendine has yapısının, devletin kurulma aşamasında beylerin hemen her zümreye duydukları ihtiyacın, yeni fethedilen bölgeleri Türkleştirme ve İslamlaştırma çabasının etkisi büyüktür. Bu aşamada, bir devletin siyasi amaçlarla dinî zümrelerden istifade etmek istemesi son derece normal bir durumdur. Ancak, ilk beylerin bu zümrelere karşı böylesine ilgili olmaları, aşağıda örnekleri görüleceği üzere onlarla yakın ilişkiler kurmaları, dervişleri ziyaret edip onlardan dua istemeleri, onlar için vakıflar tahsis etmeleri gibi davranışları sadece siyasî amaçlar çerçevesinde değerlendirmek eksik bir yorum olacaktır. Burada, ilk Osmanlı beylerinin veya hanedan mensuplarının bizzat kendi dindarlıklarının ve manevî eğilimlerinin, hayır müesseseleri kurma isteklerinin de etkili olduğu göz önünde bulundurulmalı. Nitekim, Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'sinde bahsedilen bazı hususlar, bu dönemde toplumda yaygın bir anlayışın Osmanlı idarecileri arasında da mevcut olduğunu açık şekilde anlatmaktadır.

Âşık Paşa, yüce Yaratıcıyı bulup, onun rızasını kazanmanın temel şartlarından birisinin Allah dostlarını bulmak, onların kalplerini kazanıp, gönüllerine girmek olduğunu ifade etmektedir. Zira, dostunu sevmek, Allah'ı sevmektir; kim onun sevdiklerini hoşnut ederse, onu bulmuş demektir.[1] Yine Âşık Paşa'ya göre, uluların sohbetinde bulunan kişi kendini Allah'a ulaşmış bilmelidir. Kim Allah'la bulunmayı dilerse, tasavvuf ehliyle düşüp kalkmalıdır. Çünkü dünya bunlara engel olamaz, bunlar da dünya zevkine kapılmazlar. Şayet bir kimse, Âşık'ın söylediklerini duyar ve dünyada velîlere uyarsa, o büyükler onu Yüce Allah'a götürürler ve şüphesiz o zaman saadete kavuşur.[2] Âşık Paşa'nın belirttiği bu hususlar, beylikler ve erken dönem Osmanlı toplumunda dinî şahsiyetlere, manevî büyüklere ve onların kurumlarına neden çok sayıda araziler bağışlanıp hürmet gösterildiğinin ve sultanların iltifatına

1 *"Allah'ın dostlarına âşık ol, onların ayağında yüzünü toprak eyle. Geçtikleri yerlere yüzünü sür. Çünkü bunların bastığı yer iksirdir, o neye ulaşırsa inci gibi kıymet verir"* (Âşık Paşa, *Garib-nâme,* I/1, s. 43).

2 Âşık Paşa, *Garib-nâme,* I/1, 111-113.

mazhar olduklarının anlaşılması bakımından son derece önemlidir.

En büyük şehirlerden en ücra köylere kadar ahî zaviyelerinin ve derviş tekkelerinin mevcut olduğu bir toplumda, bilhassa gaza ideolojisini temel prensip olarak benimsemiş bir devletin hükümdarlarının veya devlet adamlarının kendilerini bu akımların etkisinden veya cazibesinden koruyabilmeleri elbette çok zordur. Sufî akımlar devletin kurulduğu dönemden itibaren sultanlar üzerinde etkili olmuşlardır. Mesela *Ruhî Tarihi*'nde, Osman Gazi devrinde yaşayan ve onun *"sadakalarını"* yiyen, *"tahminen kırk bine karîb"* sâdât, meşâyih, ulema, fukara ve hatibin varlığından söz edilmektedir.[3] Burada verilen rakamın Osman Gazi devri gibi devletin henüz kuruluş aşamasında olduğu bir devre için abartılı olduğu düşünülebilir. Ancak yine de, abartılı olsa bu tarz bir ifade, kuruluş aşamasında, devletin çeşitli kademelerinde ve sosyal hayatında dinî zümrelerin çok etkili olduğunu veya en azından kronik yazarları nezdinde böyle kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Kaynaklarda, Osman Gazi'nin üç günde bir yemek pişirtip salihlere, fakir fukaraya dağıttığı, yoksulları giydirdiği ve dul kadınlara daima sadaka verdiği belirtilmek suretiyle, onun hayırseverlik yönüne, *"gayet salih ve dindar"* kişiliğine vurgu yapılmaktadır.[4]

İlk dönem Osmanlı beyleri üzerindeki etkisinin en belirgin şeklini, Osman Gazi'nin oğlu Alâeddin Bey nezdinde görmek mümkündür. Kronik yazarlarına göre, Osman Gazi 1324 yılında vefat ettiği zaman geride kalan altı oğlundan sadece Orhan ile Alâeddin'in isimleri beylik için konuşulmuş, iki kardeş arasında yapılan görüşme neticesinde, Alâeddin Bey, kendi isteğiyle beylikten feragat ederek ağabeyinin bey olmasını onaylamıştır.[5] Neşrî, bu olayı şu şekilde nakletmektedir:

> *... Orhan karındaşına eyitdi: 'ne buyurursun?'. Alâüd-Din Paşa eytdi: 'Bu vilâyete çobanluk itmeğe padişah gerekdür kim cemi'i reâyâyı ve sipâhiyi görüb gözede. Bu atlar ve yundlar ve koyunlar cümlesi anun ola. Zirâ heb bunlar eshâb-ı şâhîdür. Babam gaza içün saklamışdur. Bizüm miras idecek nesnemüz yokdur' didi. Andan, Orhan Gazi, Alâüd-Din Paşa'ya eytdi: 'Gel, imdi ey karındaş! Ol çoban sen ol!'. Alâüd-Din Paşa eytdi: 'Atam hal-i hayatında beglügi sana tefvîz kılmışdur. Sen tururken bana ne iş düşer. Sen heman benim atam yerine ulu karındaşumsun' didi. Bu cem' olan azizler bunun sözine tahsîn itdiler. Andan Orhan eytdi: 'Gel imdi bana vezir ol'. Anı dahi kabul itmeyüb eytdi: 'Kite Ovasında Future dirler bir köy var, anı bana vir. Ol bana yeter' didi. Orhan ol köyi ana virdi. Alâüd-Din Paşa dahi Bursa'da Kürkürdlü'de bir tekke yapdı ve Kapluca kapusın girdik yirde kal'a içinde bir mescit ve kapudan yukaru dahi bir mescit yapub yanında evler yapub kendü dahi anda sâkin oldı. Tâ bu zamana dek anun evladından vardur.*[6]

3 *Ruhî Tarihi,* 371.

4 Neşrî, I, 73; Nişancı Mehmed Paşa, 94.

5 Âşıkpaşazâde, 36-37; Neşrî, I, 149; *Ruhî Tarihi,* 383.

6 Neşrî, I, 149.

Görüldüğü üzere, Alâeddin Bey'in beylikten vazgeçmesindeki asıl etken, kroniklere göre, onun sufîyâne yapısından kaynaklanmaktadır. O, devlet yönetmeyi istemeyecek kadar derin bir sufîdir ve kendisine tahtı teklif eden ağabeyine, bir dergâha giderek dervişlik yapmak istediği cevabını vermektedir. Nitekim, ağabeyinin kendisine yaptığı vezirlik teklifini kabul etmekle beraber, vaktinin büyük kısmını, Kete Ovası yakınlarında yer alan Kükürdlü isimli köydeki tekkesinde ve Bursa'da Kaplıca Kapısı'nın iç tarafında yaptırdığı mescidinde geçirdiği anlaşılmaktadır.[7]

Saltanat üzerinde doğrudan hak sahibi olan bir şahsiyetin iktidardan vazgeçerek tekkeyi tercih etmesi, bu dönemde sufî imbiğinden süzülmüş dindarlığın Osmanlı toplumundaki yerini ortaya koyması açısından önemli bir örnek niteliğindedir. Orhan Bey'in babası zamanında fetihlere aktif olarak katılması, babasının son yıllarında beyliği fiilen idare etmiş olması, Alâeddin'in iktidar yarışında ağabeyine oranla kendisine daha az şans tanıması ve bu nedenle böyle bir tercih yapmasıyla neticelenmiş gibi görünmektedir.[8] Ancak, bilhassa Orhan Gazi döneminde inşa edilen zaviye sayısı ve tekkelerde dönemin seyyahı İbn Battûta'yı bile kendisine hayran bıraktıracak şekilde sürdürülen yaşam, Alâeddin Bey'in gerçekten de tekkelerin cazibesini iktidarın sıkıntılarına tercih etmesinde daha etkili olmuş gibi görünmektedir. Nitekim, Nişancı Mehmed Paşa, Alâeddin Bey'in *"tarik-i meşâyihe süluk ettiğini"* açıkça ifade eder.[9] Yine onun bu tavrında dedesi Şeyh Edebalı'nın sufî kimliği de etkili olsa gerektir.

Benzer şekilde kaynaklarda diğer Osmanlı hükümdarlarının da dindar karakterleri ve bilhassa ilgili bölümde de ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere gaza ve cihada olan bağlılıkları üzerinde ağırlıklı olarak durulur. Mesela, Neşrî, Orhan Gazi'nin "*sofî-sîret, sahib-i mürüvvet ve ehl-i şecaat*" olduğunu vurgular. Onun "*müminlere rahmet, kâfirlere zahmet*" olduğunu ifade eder.[10] Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, bilhassa kuzeybatı Anadolu ve Balkan fetihlerinde Osmanlı orduların yılmaz ve cengâver gazisidir. Öyle ki, bir sefer sonrası düzenlenen av sırasında attan düşerek ölümü bile, şehadet olarak yorumlanır. Yine, I. Murad'ın dindar yönüne dair pek çok hikâye anlatılır. I. Murad'ın, ağabeyi Süleyman Paşa'nın ani ölümünden sonra Osmanlı/İslam ordularının başına geçtiği, gaza akınlarına ara vermeden devam ettiği, hükümdarlığı sırasında da sürdürdüğü bu anlayışın neticesinde I. Kosova

7 Âşıkpaşazâde, 37; Neşrî, I, 149; *Ruhî Tarihi,* 383; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* s. 49-52.

8 C. Imber, Alâeddin Paşa'yla ilgili olarak kroniklerde anlatılan bu rivayetlerin uydurma olduğu kanaatindedir. Ona göre, Orhan Gazi'nin Alâeddin isminde bir kardeşi yoktur. Bu tarz olayların anlatılma nedeniyse, Osmanlıların erken dönemlerinde saltanata geçişlerin kargaşadan uzak gerçekleştiğini ifade etme gayreti olsa gerektir (C. Imber, *Osmanlı İmparatorluğu,* s. 126-127).

9 Nişancı Mehmed Paşa, 94.

10 Neşrî, I, 171-173.

Savaşı akabinde şehit olduğu bilinmektedir. Kuruluş döneminde gazanın hedef değiştirdiği dönemse merkezîleşme açısından da epeyce yol katedilen Yıldırım Bayezid dönemi olmuştur.

DİNÎ ZÜMRELERLE İLİŞKİLERİN BAŞLANGICI: ERTUĞRUL GAZİ VE OSMAN GAZİ DEVİRLERİ

Dervişlerle İlişkiler

Devletin kurulma aşamasında gerek Ertuğrul Gazi, gerekse Osman Gazi hemen hemen her kesimle olduğu gibi derviş zümreleriyle de yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Kuruluş sürecinde her türlü güce ve yardıma duyulan ihtiyaç, iktidar açısından bu yakınlaşmanın nedenlerinden birisi olarak gösterilebilir. Osman Gazi döneminde Şeyh Edebalı, Kumral Abdal, Orhan Gazi döneminde ise Geyikli Baba hükümdar üzerinde etkili oldukları bilinen dervişlerdir.[11] Dervişler açısından bakılacak olursa aynı yakınlaşmada, yeni kurulan bir devletin getirebileceği avantajlardan yararlanma, Allah rızası için yapılan gaza ve cihat anlayışı, yeni bir yurt edinme, Osmanlı Beyliği'nin coğrafi konumu, darül'l-harb'e komşu oluşu, yani uç bölgesinde yer alması, savaşlardan ganimet elde etme gibi unsurların etkili olduğu söylenebilir. Bu nedenle, kuruluş döneminde bilhassa önemli şehirlerin fethi anlatılırken dervişlerin isimlerinden sıkça söz edilir.

İlk dönem Osmanlı sufîleriyle ilk Osmanlı beylerinin ilişkilerinin temeli, uzun bir ömür sürdüğü bilinen Şeyh Edebalı ile adeta özdeşleştirilmiştir. Bazı kroniklerde, Şeyh Edebalı'nın Osmanlı ailesi ile ilişkisinin kökeni, Osmanlıların efsanevî atası Süleyman Şah'ın yaşadığı ifade edilen devre kadar götürülür. Mesela Hadîdî, zamanın kutbu olarak kabul edilen Şeyh Edebalı'nın Süleyman Şah'la birlikte gaza akınlarına katıldığını ileri sürmektedir.[12] Ancak, adı geçen şeyhin Osmanlı tarihiyle adeta bütünleştiği olay, Ertuğrul Gazi veya Osman Gazi tarafından görülüp de şeyh tarafından yorumlandığı öne sürülen rüya hadisesidir. Teferruatta bazı farklılıklar ve karışıklıklar olmakla birlikte kronik yazarlarının, geçmişte de pek çok devletin kuruluşunda dinî meşruiyeti işlemek amacıyla çok sık kullanılan bu motifle[13] Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu manevî temele dayandırma gaye ve arzusunu taşı-

11 S. Vryonis, *aynı eser,* s. 392.

12 Hadîdî, 30.

13 Mesela, Karahanlı Devleti'nin kuruluşu, Oğuz Devleti'nin kuruluşu, Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda benzer şekilde kutsal rüya motifleri ön plana çıkar. Şeyh Edebalı'nın hayatından bahsedilen kısımda da belirtildiği üzere, böyle bir rüya hadisesinin devletin temeline kutsiyet verme gayesi olduğu aşikârdır. Nitekim, kaynaklarda, rüyayı gören ve yorumlayan kişilerle ilgili çelişkiler bunun en bariz delilidir. Mesela Neşrî'de Osman Gazi'nin rüyayı, adı belirtilmeyen bir köyde bir imamın evinde gördüğü öne sürülmektedir (Neşrî, I, 73-75). Köprülü, bu tür rüya motiflerinin Heredotos'tan başlayarak ilk ve ortaçağ tarihçilerinin eserlerinde sıklıkla görüldüğünü ifade eder (F. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* s. 7-9).

dıkları bâriz olarak hissedilmektedir. Rüyayla başlayan yakınlaşma, evlilik yoluyla kurulan akrabalıkla devam edecek, bunu Bilecik bölgesinde verilen vakıflar takip edecektir.[14]

Vefaîyye tarikatının Osmanlı topraklarındaki en büyük temsilcisi olan Şeyh Edebalı gerçekten, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Osmanlı beyleriyle yakın ilişki içerisinde olduğunu kesin olarak tespit edebildiğimiz birkaç şahsiyetten birisidir. Osman Gazi ile daha bağımsızlığını ilan etmeden önceki dönemlerde görüştüğü, Osman Gazi'nin zaman zaman onun tekkesine gidip geldiği, tavsiyelerini aldığı nakledilir.[15] Daha sonra, Osman Gazi'nin Edebalı'nın kızıyla evlenmesiyle bu yakınlık akrabalığa dönüşmüş,[16] Bilecik'in fethinden sonra ise bölgenin tımarı Edebalı'ya verilmiştir.[17] Osman Gazi, Bilecik'te kayınpederi için bir zaviye inşa ettirmiş, Koz Ağacı isimli köyü bu zaviyeye gelir olarak vakfetmiştir.[18]

Mecdî, ilk Osmanlı beylerinin yapacakları işlerin pek çoğunda Şeyh Edebalı'ya danışıp ondan fikir aldıklarını ve buna göre meşveret ettiklerini ifade eder.[19] Nitekim Âşıkpaşazâde'nin anlatısında, Osman Gazi'nin Karacahisar'ı ele geçirdiği sırada bağımsızlığını ilan etmek gayesiyle yaptığı toplantıda en başta danıştığı şahsiyetin kayınpederi Şeyh Edebalı olması,[20] Mecdî'nin bu bilgiyi verirken nereden esinlendiğini ortaya koymaktadır.

Rüya motifini Ertuğrul Gazi'ye isnâd eden kaynaklarda, Konya'da yaşayan ve devrinin Aristo'su olarak nitelendirilen Şeyh Abdülaziz isimli bir

14 Neşrî, I, 75-85, 113; *Ruhî Tarihi,* 381. Mesela, Söğüt Kazası sınırları dahilinde bulunan Koz-Ağaç ve Kozcı karyeleri Şeyh Edebalı zaviyesi için vakfedilmiştir (*Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 282-283).

15 Neşrî, I, 83; Nişancı Mehmed Paşa, 109.

16 A.Y. Ocak, Şeyh Edebalı ile Osmanlı hükümdar ailesi arasında evlilik yoluyla kurulan ilişkiye farklı bir yorum getirmektedir. Ocak'a göre, *"Şeyh Edebalı'nın 'Osman Gazi'nin kayınpederi olduğu' bilgisi sorgulanması gereken bir meseledir. Bu konudaki bilginin temeli Âşıkpaşazâde başta olmak üzere, Neşrî, Oruç Beğ gibi ilk Osmanlı vekâyinâmeleri ve daha sonra da İbn Kemal, Bedayiü'l-Vekâyi yazarı Hüseyin Efendi vesairedir. Şeyh Edebalı ve Osman Gazi ilişkisinin, XV. yüzyıl sonlarıyla XVI. yüzyıl başlarında kaleme alınan ilk Osmanlı vekâyinâmelerinin bir icadı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Âşıkpaşazâde'nin Osman Gazi'nin Şeyh Edebalı'nın damadı olduğu konusuna özel bir önem atfetmesinin ve bunu eserinin birçok yerinde müteaddit defalar vurgulamasının sebebi bizce çok açıktır. Şunu bir kere daha hatırlatalım ki, Âşıkpaşazâde, Anadolu Selçukluları döneminde büyük bir isyan hareketi başlatarak Selçuklu iktidarının sarsılmasına katkıda bulunan Baba İlyas-ı Horasanî'nin torunudur ve eserini XV. yüzyıl sonlarında II. Bayezid döneminin başlarında yazmıştır. Şeyh Edebalı ise büyükdedesinin halifelerindendir. Dolayısıyla o eserini yazdığı sırada, meselenin esasını bilen pek kimse yoktur. O, Osman Gazi'yi büyükdedesinin halifelerinden birinin damadı yaparak, büyükdedesi, dolayısıyla kendi soyuyla bağlantılı hale getirmek suretiyle, çok muhtemeldir ki, hem kendine büyük bir şeref payı çıkarmış hem de vaktiyle devlete karşı ayaklanmış sülalesini böylece aklamış olsun. Sonuç olarak, ne Şeyh Edebalı'nın ahîliği, ne Osman Gazi'nin kayınpederi ve hukuk danışmanı olduğu ne de ahîlerin reisi sıfatıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna büyük destek verdiği konusu, ilk Osmanlı tarihçilerinin birer kurgusu olmaktan öteye geçmiyor görünmektedir"* (A.Y. Ocak, "Şeyh Edebalı ve Ahîlik", s. 228-229).

17 Âşıkpaşazâde, s. 20; Ö.L. Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 20-22.

18 Ö.L. Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 353; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* s. 8.

19 Mecdî, 20.

20 Âşıkpaşazâde, 18.

şahsiyetten de söz edilir. Rivayete göre, Ertuğrul Gazi, rüyasını yorumlatmak için bu şahsa müracaat etmiş, o da soyundan gelecek birinin büyük bir devlet kuracağı müjdesini vermiştir.[21] Ancak, bu şahsın daha sonraki dönemlerde Şeyh Edebalı ile karıştırılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Giese tarafından neşredilen *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da da aynı olay Şeyh Abdülaziz'e atfen nakledildikten sonra, *"Amma ba'zılar dediler kim bu düşi ta'bir iden bir aziz şeyh idi, adına Edebalı dirlerdi, kerâmeti zâhir olmış idi"* denilmek suretiyle bu konudaki karışıklık daha o zaman dile getirilmiştir.[22]

Bu konuda Edebalı'yı takip eden iki şahsiyet, onun müridi oldukları yolunda yaygın bir kanı bulunan Kumral Abdal ve Dursun Fakih'tir. Kumral Abdal henüz bağımsızlık ilan edilmeden Osman Gazi ile tanışıp, onunla yakın bir arkadaşlık kurmuştur.

Osman Gazi'nin henüz beyliğini ilan etmediği yıllarda, o civarda yaşadığı ve müritleriyle birlikte kâfir köylerine gaza akınları yaptığı[23] ifade edilen Kumral Abdal'ın, aynı zamanda Hızır Peygamber ile görüştüğü ve ondan bu bölgede kurulacak olan yeni bir beyliğin müstakbel beyi hakkında bilgiler aldığı rivayet edilir.

Bu konuda anlatılan yaygın rivayete göre, Kumral Abdal bir gün Ermeni Derbendi denilen bölgede dinlenirken Hızır Peygamber yanına gelerek kendisine Osman Bey'den bahsetmiştir. Hızır Peygamber, Kumral Abdal'a, Osman Gazi'nin geleceğinin çok parlak olduğunu, Allah'ın Osman Gazi ve çocuklarına kıyamete kadar sürecek bir padişahlık bahşedeceğini söyleyerek, onu bulmasını ve bu müjdeyi vermesini söylemiştir.[24] Bu görüşme gerçekleştiği sırada, Kumral Abdal Osman Gazi'yi tanımamaktadır. Bu yüzden de onu tanımasını sağlayacak bazı ipuçları vermesini istemişti. Hızır Peygamber, Kumral Abdal'a Osman Gazi ile ilgili bazı bilgiler verip onu tanıyabilmesi için bazı işaretlerden bahsetti. Kumral Abdal, Osman Gazi ile ilgili bilgileri aldıktan sonra onu bulmak ve hayırlı haberi vermek üzere seher vakti yola çıktı. İbn Kemal'in rivayetine göre, onu Bozüyük yakınlarında buldu. Derhal onu tanıdı ve "rical-i gayb"in söylediklerini Osman Gazi'ye anlatarak onun beyliğini müjdeledi. Onun vermiş olduğu haber, uç topraklarında gazayla meşgul olan Osman Gazi'yi cesaretlendirmiş, Osman Gazi bu mutlu haber

21 Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 24-25.

22 *Anonim-Giese,* 10.

23 Müneccimbaşı, 56.

24 Müneccimbaşı, 56; M. F. Köprülü, "Abdal Kumral", s. 56-58. İbn Kemal'e göre, Kumral Abdal'a Osman Gazi'nin hükümdarlığını haber veren "cema'ât-ı ricâl-i gayb"den birisidir ve Osman Gazi'nin gazilik yönünden bahsetmekte, onun yanına giderek her nereye giderse, her nereye gaza ederse onunla birlikte gitmesi ve yanından ayrılmaması konusunda kendisini ikaz etmekte ve Osman Gazi'nin Allah indinde saadet sahibi bir kimse olduğunu ilave etmektedir (İbn Kemal, *I. Defter*, 88-89).

karşısında sevincini uzak yakın küffârın bulunduğu her bölgeye gazalarını artırarak ortaya koymuştu.[25]

İbn Kemal'in ifadelerinden, Kumral Abdal'ın bu dönemden itibaren Osman Gazi'nin yoldaşları arasına dahil olduğu ve onunla birlikte seferlere katıldığı, gittiği her yere birlikte gittiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen Şeyh Edebalı'ya intisabı da bu dönemde gerçekleşmiş olmalıdır. Kroniklerde Osman Gazi'nin, Şeyh Edebalı'ya meşhur rüyasını anlattığı sırada Kumral Abdal'ın da orada bulunduğu bilgisine yer verilir.[26] Osman Gazi rüyasını anlattıktan sonra Şeyh Edebalı Osman'a padişahlık verildiğini ve kızının onunla evleneceği müjdesini verince,[27] Kumral Abdal da, Osman Gazi'ye dönerek, onun beyliğini tebşir etmiş ve şükrâne olarak bir hediye talep etmiştir.

Kroniklerde Osman Gazi ile Kumral Abdal arasında geçtiği rivayet edilen bu olay şu şekilde anlatılmaktadır:

> *Ey Osman, sana padişahlık verildi. Bize dahi şükrâne dedi. Osman Gazi eyder; Her ne vakitkim padişah olam sana bir şehir vereyin dedi. Derviş eyder: Bize bir kâğıd ver imdi der. Osman Gazi eyder: Ben kâğıd yazmak bilirmiyim ki benden kâğıd istersin dedi. Amma atamdan bir kılıc kalmışdır. Sende dursun nişan. Beni Allahü Teala padişahlığa mazhar görürse benim neslim ol kılıcı göreler, köyü almayalar deyü verdi. Şimdi dahi ol kılıcı Kumral Dede neslindedir. Al-i Osman'dan her kim ki padişah olsa ol kılıcı ziyaret ederler.*[28]

Kaynaklarda verilen bu bilgilere bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında uç bölgesinde faaliyet gösteren gazi-dervişlerden birisi olan Kumral Abdal'ın daha devletin kurulma aşamasından itibaren Osmanlı tarihinin içine dahil edilmeye çalışıldığı ve meşhur rüya motifiyle bağdaştırılmak suretiyle de adı geçen sufîye devletin kuruluşunu muştulamak gibi son derece önemli bir görev verildiği görülür.

Osman Gazi ile yakın dostluk kurduğu anlaşılan Kumral Abdal, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun arefesinde ve Osman Gazi devrinde uçlarda faaliyet gösteren ve muhtemelen bölge halkına İslam dinini kabul ettirip ganimet elde etmek amacıyla gaza ideolojisini benimsemiş bir derviş-abdal tiplemesidir. Kumral Abdal, kronikler tarafından, efsanevî rüya motifiyle birlikte Osman Gazi'nin dostları arasına dahil edilmiştir. Ancak, her halükârda, Osman

---

25 İbn Kemal, *I. Defter,* 90-91.

26 Âşıkpaşazâde, 6-7; İbn Kemal, *I. Defter*, 92-94.

27 Âşıkpaşazâde, 6; *Ruhî Tarihi,* 380. Ancak *Ruhî Tarihi*'nde, Edebalı'nın müridi olan bu şahsın ismi Derviş Turud şeklinde verilmektedir.

28 Âşıkpaşazâde, 7; Müneccimbaşı, Kumral Abdal'ın Osman Gazi'nin vermiş olduğu kılıcı kabul etmediğini, yalnız teberrüken maşrabayı aldığını ifade etmektedir (*Câmiü'd-Düvel*, 56). Neşrî ve İbn Kemal, Şeyh Edebalı'nın oğlu Mehmed Paşa'dan naklolunduğunu söyledikleri bu kıssada, Osman Gazi'den mülk isteyen şahsın Şeyh Edebalı'nın Derviş Turvud (Turgud) adıyla bilinen başka bir müridi olduğunu ifade etmekte ve bundan sonra gelen anlatıyı bu şahıs üzerine kurmaktadırlar (Neşrî, I, 83; İbn Kemal, *I. Defter,* 94-95).

Gazi'nin bu gazi-derviş ile arkadaşlık kurduğu ve adı geçen şahsın savaşlarda Osman Gazi'nin yanında yer aldığı tahmin edilebilir. Nitekim, Kumral Abdal'ın, kazandığı Ermeni Derbendi Savaşı sonrasında Osman Gazi'yi tebrik ettiği bilinmektedir.[29]

Osman Gazi bağımsızlığını ilan ettikten sonra verdiği sözde durarak Ermeni Derbendi denilen bölgede Kumral Abdal için bir zaviye yaptırmış, bu zaviyeye birçok köy ve tarla vakfederek onu tüm vergilerden muaf tutmuştur.[30] Yine Osman Gazi tarafından, Kumral Abdal adına, Karaağaç köyü yakınlarında bir zaviye daha kurulmuş ve köyün 43 hanesinin hasılı olan 3500 akçe ile Işıklar ve Geler köylerinin gelirleri bu zaviyenin vakfına gelir olarak yazılmış, ayrıca bu bölgeler her türlü "tekâlif-i örfiye ve avârız-ı divâniyye"den muaf ve müsellem tutulmuştur.[31] Yapılan vakıflar ve bağışlardan Osman Gazi ile Kumral Abdal arasındaki yakınlığı daha da iyi anlamak mümkün olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin ilerleyen dönemlerinde de Kumral Abdal'a ait vakıfların korunması, kuruluşun efsanevî dervişine sonraki yıllarda da büyük hürmet beslendiğinin ifadesidir. Örneğin 1476 ve 1481 yıllarında reaya yazılan bazı aileler kendilerinin Kumral Baba sülalesinden olduklarını kanıtlayarak vergiden muaf tutulmuşlardır. *I. Selim Kanunnâmesi*'nde, Karaağaç ve Kumral Şeyh köylerinde oturanların her türlü rüsum, salgın ve bilcümle "avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye"den muaf ve müsellem olduklarına dair hüküm verilmiştir.[32]

Yine, anlatılan menkıbeden açık bir şekilde anlaşıldığına göre, Osman Gazi neslinden –en azından Fatih devrine kadar– her hükümdar, devletin başına geçtiğinde beyliğini kutsamak amacıyla Osman Gazi tarafından Kumral Abdal'a verilen kılıcı ziyaret etmektedir. Bu örnek de devletin kuruluşundaki sembollerin ilerleyen dönemde de canlılığını koruduğunu ve Osmanlı ailesinin Kumral Abdal'ın müjdesine duydukları hürmeti canlı tutmaya gayret ettiklerini göstermektedir.

Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri'nde, Osman Gazi'nin Şeyh İshak ve Zekeriyya Baba'ya da araziler vakfettiğinden söz edilmektedir. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre, Osman Gazi, adı geçen Şeyh İshak'ın zaviyesi için Yarhisar

29 Kumral Baba için yapılan vakıflar hakkında bkz. *BOA. TD. nr. 438,* s. 145; *BOA. MM. nr. 27,* s. 90; Halime Doğru, "Karacahisar Beştaş Zaviyesi", s. 14.

30 İbn Kemal, *I. Defter,* 91-92. Müneccimbaşı, zaviyenin yerini belirtmeksizin, Yenişehir civarında birkaç köyün vakfedildiğini ifade eder (*Câmiü'd-Düvel*, 57). Ayrıca bkz. M. Cevdet, *aynı eser,* s. 273; M. F. Köprülü, "Abdal Kumral", s. 59; a. mlf., *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* s. 63; O.F. Köprülü, "Abdal Kumral", s. 63; H. Doğru, "Karacahisar-Beştaş Zaviyesi", s. 14.

31 *BOA.CE. 20023*. Bu belgede, Osman Gazi tarafından Karaağaç zaviyesine Kumral Abdal için bağışlanan köyler sayılmış, fakat ilerleyen dönemde bu hususta karşılaşılan bir zorluktan dolayı tekrar eski statüsüne kavuşturulması talebi arzedilmiştir.

32 *BOA.CE. 20023*; H. Doğru, "Karacahisar-Beştaş Zaviyesi", s. 15.

kazasına tabi Gökçe-su karyesini,[33] Zekeriyya Baba için ise Ermeni Pazarı'nda kendi adıyla anılan köyü vakfetmiştir.[34]

Fakihlerle İlişkiler

Kuruluş döneminde fakihler zümresinin en önemli temsilcisi Osman Gazi ile dostluğu olan Dursun Fakih'tir. Onun Şeyh Edebalı'nın damadı, dolayısıyla Osman'ın bacanağı olması, fakih hükümdar ilişkilerinin boyutu konusunda tahmin yapmayı kolaylaştırmaktadır. İlgili bölümde de ifade edildiği üzere, Dursun Fakih, Karacahisar'ın fethinden sonra, Osman Gazi'nin ve Şeyh Edebalı'nın isteği üzerine, Osmanlı Devleti'nin ilk bağımsızlık hutbesini okumuş, Eskişehir'de de ilk bayram namazını kıldırmış,[35] ardından Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı olarak tayin edilmiştir.

Devletinin meşru temellerinin atıldığı bu törenler için Dursun Fakih'in seçilmiş olması, onun iktidar nezdinde sahip olduğu karizmayı göstermesi bakımından dikkate değerdir. Osman Gazi ile Dursun Fakih arasındaki dostluk, bu ikilinin Şeyh Edebalı'nın tekkesinde karşılaştıkları dönemlere kadar uzanmaktadır. Âşıkpaşazâde'nin ifadelerinden Dursun Fakih'in daha sonra Osman Gazi'nin imamlığını yaptığı anlaşılmaktadır.[36]

Edebalı'dan aldığı eğitim sayesinde, dönemin önde gelen fakihleri arasında kendine haklı bir yer bulan Dursun Fakih, Osman Gazi'nin nezdinde de itibar sahibi ve onun en güvendiği yoldaşlarından birisi olmuştur. Dursun Fakih'in, aynı zamanda fıkıh kurallarına son derece itina gösterdiği anlaşılmaktadır. Âşıkpaşazâde'nin devletin kuruluşu sırasında gerçekleştiğini ifade ettiği bir olay bu görüşümüzü destekler mahiyettedir:

> *Kaçan kim, Karacahisar'ı aldı. Şehrin evleri boş kaldı ve Germiyan vilâyetinden ve gayrı vilâyetden hayli halk geldi. Osman Gazi'den evler dilediler. Osman Gazi virdi. Sehl zamanda ma'mûr oldı. Bir nice kilîseler dahi vardı, mescit itdiler ve Pazar dahi turgırdılar. Ve bu kavim ittifâk itdiler kim Cum'a namazın kılalım ve hem bir kadı dahi dileyelim didiler. Tursun Fakîh dirlerdi bir azîz vardı ve ol kavme imamlık iderdi. Âna söylediler. Ol dahi geldi Osman Gazi'nin kayın atası Edebalı'ya söyledi. Dahi söz tamam olmadan Osman Gazi geldi, sordı, muradların bildi. Osman Gazi eyder, her ne kim size gerekdir, ânı eydin dir. Tursun Fakîh, 'Hânım, Sultan'dan izin gerekdir' dir. Osman Gazi eyder: 'Bu şehri hod kendi kılıcımla aldım, Sultanın bunda ne dahli var kim, andan izin alam, âna Sultanlık viren Allah bana dahi Hanlık virdi' didi. 'Eğer minneti şu sancaksa, ben hod kendi sancağıyla getürüb uğraşdım ve eğer eyderse kim, ben Âl-i Selçuk'am dirse ben hod Gök Alp nesliyim. Eğer bu vilâyete ben anlardan*

33 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 149-150.

34 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 168.

35 Neşrî, I, 109; *Anonim-Giese,* 10; Oruç Beğ, 29; *Anonim-Giese,* 10; *Anonim-Öztürk,* 11; Mecdî, 20; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 16.

36 Âşıkpaşazâde, 18; Neşrî, I, 109.

> *önden geldim dirse, Süleyman Şah anlardan hod önden geldi'. Ve ol kavim dahi razı oldı. Kadılığı ve hatibliği Tursun Fakih'e virdi. Cum'â hutbesi Karacahisar'da okundı. Bayram hutbesi Eskişehir'de okundı.*[37]

Görüldüğü üzere, Dursun Fakih, burada, fıkıh kurallarına riayet ederek, nasıl davranması gerektiği konusunda başlangıçta Osman Gazi'yi ikaz etmiş, daha sonra Edebalı'nın da reyi alındıktan sonra bağımsızlık hutbesini okumuştur.[38] Ayrıca, Edebalı'nın vefatından sonra fetva makamına onun getirilmesi ve dinî meselelerde bundan sonra onun sözleri doğrultusunda hareket edilmesi de tesadüf değildir.

Dursun Fakih, hayatı boyunca Osman Bey ile yakın ilişki içerisinde olmuş, gaza faaliyetlerinde onu desteklemiş, dönemin gaza ruhunu daha da şevklendirecek eserler kaleme almıştır. Taşköprülüzâde, Dursun Fakih'in Osman Gazi'nin gazaları sırasında gazilere imamlık yaptığını ifade etmektedir.[39] Bu bilgi, bize Dursun Fakih'in yazdığı kahramanlık eserlerini hangi ortamda yayma imkânı bulduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Dursun Fakih Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde üstlendiği aktif rollerle ilerleyen devirlerde de adından söz ettirmiştir. XVI. asırda eserini kaleme alan Taşköprülüzâde'nin ondan övgüyle söz etmesi, II. Abdülhamid dönemine ait bir evrakta Ertuğrul Gazi'nin meşhur rüyasını Tursun Fakih'in evinde gördüğünün iddia edilmesi hep bu tesirin neticeleri olsa gerek.[40]

ORHAN GAZİ'NİN DERVİŞ VE GAZİLERLE İLİŞKİLERİ

Orhan Gazi döneminde de iktidar ile sufî çevre/dinî zümreler arasındaki ilişkiler yoğun şekilde devam etmiştir. Orhan Gazi'nin bu zümreler için birçok imaret tesis etmesi, ulema ve şeyhlere karşı çok hürmetkâr olması sebebiyle yeni fethedilmiş olan Marmara sahasına doğudan çok sayıda dervişler göç ederek tekkeler kurmaya başlamış ve pek çok "cihet" elde etmişlerdir.[41] Osmanlı sultanlarının bu şekilde bir tavır sergilemeleri, dervişlerin

---

37 Âşıkpaşazâde, 18. Osman Gazi'nin bağımsızlığını ortaya koyduğu bu ifadelerden onun Selçuklu hükümdarına rağmen böylesine bir karar aldığı anlaşılıyor. Ancak, münşeat mecmualarında, onun Sultan Alâeddin'in izniyle bağımsızlığını kazandığı yargısı hâkimdir (Keykûbad ile Osman Gazi arasındaki mektuplaşma için bkz. *Münşeat Mecmuası,* Recep Yaşa Özel Kütüphanesi'ndeki nüsha, s. 33-41; Feridun Bey, *Münşeât,* I, 48-65.

38 M. Gel, Dursun Fakih'in Şeyh Edebalı'ya danıştığına dair bu bilgiye itiraz ederek, bu bilginin Âşıkpaşazâde'nin yanlı tutumundan kaynaklandığı kanaatini dile getirmektedir. Buna göre, Âşıkpaşazâde, dedesinin tarikatına mensup olan Şeyh Edebalı ile ilgili bilgileri biraz abartılı olarak vermektedir (s. 105-106).

39 Mecdî, 3; M. Gel, *aynı tez,* s. 72.

40 Sultan II. Abdülhamid'in kurenâsından Emin Bey, meşhur rüya hadisesine konu olan Kur'an-ı Kerim'in elinde olduğunu ve Sultana doğum günü hediyesi olarak vermek istediğini ifade eden bir arz kaleme almıştır (*BOA.YEE, nr. 91/14*).

41 M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi,* I, İstanbul 1995, s. 272.

toplum nezdinde üstlendikleri rollerle yakından alakalıydı. Dervişler, ilgili bölümde de bahsedileceği üzere, gerek imar ve iskân, gerekse toplumsal düzeni kurup sürdürmekte ilk Osmanlı beylerinin en iyi yardımcıları olmalarının yanı sıra, savaşlarda da ön saflarda yer alıyorlardı.

Bununla birlikte, ilk Osmanlı beyleriyle dervişler arasındaki ilişkilerin seyri dönem dönem farklılıklar göstermiştir. Mesela Orhan Gazi, dervişlerle yakın ilişki kurabildiği gibi, bazı dönemlerde onların hareket alanlarını sınırlama, teftiş etme ya da bu grupları sınır dışına atma gibi faaliyetlere de yönelebilmiştir. Bu noktada, Orhan Gazi'nin merkeziyetçi bir devlet yapısı kurma çabaları sezilebilir. Ancak her halükârda, onun son derece adil bir hükümdar olarak hareket etmeye çalıştığı da bir gerçektir. Kroniklerde, Kara Tigin Hisarı'nı fethettiği sırada, gazilerin yağma sırasında ele geçirdikleri esirleri bedellerini ödemek suretiyle geri alıp tekrar serbest bırakışı adeta onun adaletinin simgesi olarak büyük bir övgüyle anlatılır.[42]

Orhan Gazi devrinde, kendilerine dair bilgi sahibi olduğumuz dervişler bilhassa Bursa'nın fethi sırasında aktif roller üstlenmişlerdir. Türkmen babaları, ahîler, medreseli dervişler hep birlikte bu fethe iştirak etmişlerdi. Bursa'nın fethine Köse Mihal, Turgud Alp gibi ünlü gazilerin yanı sıra Şeyh Edebalı'nın oğlu Şeyh Mahmud ve Ahî Hasan da katılmışlardı.[43] Adı geçen Şeyh Mahmud Osmanlı fetihleriyle yakından ilgileniyor, hatta fetihleri övmek için şiirler dahi söylüyordu. Mesela Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçmesi dolayısıyla onun aşağıdaki dizeleri kaleme aldığı ifade edilmiştir:

Kerâmet gösterip halka suya seccade salmışsın
Yakasın Rumili'nin dest-i takvâ ile almışsın[44]

Bu dizeler, Şeyh Mahmud'un fetihlerdeki teşvik edici rolüne bir örnek olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda, Şeyh Mahmud'un şahsında, derviş zümrelerinin kendilerine karşı son derece lûtufkâr davranan Süleyman Paşa'ya ve Rumeli'nin fethine bakışlarını göstermesi açısından da önemlidir.

Orhan Gazi, bilhassa Bursa'nın fethinden sonra, devletinin yeni başkentini tam anlamıyla aktif hale getirmeye gayret etmiş, burayı önemli bir ticaret merkezine dönüştürerek, ünlü kişilerin, dervişlerin ve ulemanın, diğer bir deyişle âlimlerin dikkatini çekmeye çalışmıştır.[45] Ayrıca, İzmit'i fethettikten sonra buradaki kiliseleri camiye dönüştürmüş, mescitler ve medreseler yaptırmış, daha sonra buranın tımarını yanında savaşan gazilerden Kara Mürsel'e vermişti.[46]

42 Âşıkpaşazâde, 27; Neşrî, I, 127-129.

43 Âşıkpaşazâde, 29-30; Neşrî, I, 131.

44 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, s. 561.

45 G.E. Carretto, *aynı eser,* s. 12.

46 *Anonim-Öztürk,* 18.

Uçta yerleşen bu zümreler yayılma ve fetih arzusuyla dolu olan "gazilik" geleneğini de bozmadan, bu yeni devletin kuruluşunda aktif bir yol üstleniyorlardı.[47] Ancak yine bu dönemden itibaren dinî zümreler ile iktidar sahipleri arasındaki ilişkilerin seyrinde, adı geçen grupların üstlendikleri işlevler veya mensubu oldukları çevrelerin belirgin derece rol oynadığı görülmektedir. Mesela bu dönem, etrafında kalabalık Türkmen grupları toplayan bazı şahsiyetlere karşı iktidarın son derece dikkatli ve tedbirli bir politika izlediği bir sürece sahne olurken aynı zamanda ahîler ve medreseli sufîler örneğinde olduğu gibi, bir atılım devri özelliği de gösteriyordu.

Orhan Gazi döneminde, Bursa'nın fethine sağladıkları katkıdan dolayı hükümdar tarafından kendileri için birer tekke yaptırılmış olmasına rağmen, Abdal Musa, Karaca Ahmed ve Geyikli Baba gibi dervişlerin ilerleyen dönemde devletin takibine uğradıkları anlaşılmaktadır. Bunlardan ilk ikisi Osmanlı topraklarından ayrılıp Türkmen zümrelerinin daha yoğun olarak yaşadıkları Manisa ve Antalya gibi bölgelere göç ederken, sonuncusu Osman Gazi'nin yakın arkadaşlarından olan Turgud Alp'ın kefil olması sayesinde teftiş ve takibattan kurtulmuştu.[48] Bu hikâyenin kahramanı olan Geyikli Baba ile Orhan Gazi'nin tanışmaları Bursa'nın fethine kadar uzanıyordu. Geyikli Baba'nın Bursa'nın kuşatılması ve fetih sırasında yaptıkları üzerine pek çok hikâye anlatılmaktadır. Buna göre, Baba, bir geyiğe binmiş ve elinde "altmış okkalık bir kılıç" olduğu halde, muhasara ordusunun en ön safında savaşmış hatta Kızıl Kilise adı verilen yeri bizzat kendi çabalarıyla ele geçirmişti.[49]

Geyikli Baba'nın kuşatma ve fetih sırasındaki üstün gayretleri ve kazandığı başarılar Orhan Gazi'ye bildirilmiş, padişah da onun bu başarısını ödüllendirmek için, *"baba meyhordur deyu iki yük araki ve iki yük şarap"* göndermişti.[50] BOA, Ali Emiri nr. 1'de yer alan *Menâkıbnâme*'de bu olay şu şekilde nakledilmektedir;

> *.... yanındaki Balım Sultan'a cevab virüb Padişah bize iki yük yağ ve iki yük bal göndermişler deyü bir kazgan getirdüb ateş yakdırub kaynatdırur ve içine pirinc koyub ala zerde olub getiren adam nazarında ve hem anın ile bu zerdeden padişaha gönderüb ve hem ateşde yanan ateşden biraz kor bir panbuk içine koyup padişaha göndermiş.*[51]

Burada anlatılan, Orhan Gazi'nin savaşta gösterdiği üstün başarıdan ötürü ödül olarak Geyikli Baba'ya şarap ve rakı göndermesi hadisesi üzerinde pek çok spekülasyon yapılmıştır. İlk Osmanlı ppadişahlarının Alevî meşrep oldukları, dervişlerin içki içtikleri gibi konular bu hususta yapılan yo-

47 G.E. Carretto, *aynı eser,* s. 12.

48 Lâmiî, *Münâzara,* 232.

49 Kızıl Kilise'nin alınması bir sonraki bölümde ayrıntılı şekilde anlatılacaktır.

50 BOA, Ali Emiri, nr. 1.

51 BOA, Ali Emiri, nr. 1.

rumlardan bazılarıdır. Adı geçen belgede açık şekilde ifade edildiği üzere, Orhan Gazi, bilhassa Kızıl Kilise adlı yerin ele geçirilmesini sağlayan Geyikli Baba'ya, "meyhor" olduğunu düşünerek *"iki yük araki ve iki yük şarap"* göndermiştir. Orhan Gazi'nin, Sünnî İslam anlayışıyla pek de bağdaşmayan bu hediyeleri gönderme nedenini Geyikli Baba'nın ve onun şahsında Osmanlı topraklarında yaşayan ve benzer özelliklere sahip diğer Türkmen dervişlerinin yaşam tarzlarını göz önünde bulundurduğumuzda daha iyi anlamamız mümkündür.

Bu noktada Geyikli Baba'nın yaşam tarzı ve benimsediği dinî kimlik hakkındaki bilgileri gözden geçirmemiz gerekiyor. Geyikli Baba, yaşadığı dönemde kuvvetli bir cezbeye ve olağanüstü güçlere sahip birisi olarak bilinmektedir.[52] Kaynaklarda onun yabani hayvanları evcilleştirip, binek ve yük hayvanı olarak kullandığından, onlarla dost olup dağlarda birlikte yaşadığından, bunların sütüyle beslendiğinden söz edilmektedir.[53] Zaten kendisine Geyikli Baba adının verilmesinde de geyiğe binerek gezmesinin, onlarla arkadaşlık kurmasının ve hepsinden de önemlisi geyik postu giyerek dolaşmasının etkili olduğu bilinmektedir.[54] Geyikli Baba, ormanların loşluğunu sevdiği ve sessizliğinden hoşlandığı için genellikle ormanda yaşamayı tercih ediyor, vahşi hayvanlarla iç içe yaşıyor, İslam öncesi Türk toplumunda da önemli bir yere sahip olup saygı gören[55] geyik motifini bizzat kendi şahsında simgeliyor, bu yönüyle Büyük Selçuklu sultanı Sencer zamanında Harezm bölgesinde yaşayan, giyeceğini, yiyeceğini geyiklerden temin eden Zâhid-i Âhûpûş[56] ile Anadolu Selçuklu Devleti topraklarında Baba İlyas'ın en tanınmış halifelerinden olup Tokat'ta yaşamış olan Aynü'd-Devle'yi[57] anımsatıyordu.

Geyikli Baba bu şekilde sürdürdüğü yaşam tarzıyla, bugün anladığımız manada klasik Sünnîlikten farklı bir İslam anlayışına sahipti ve İslam ön-

52 Hoca Sadeddin, II, 32.

53 Câmî, 841; Hoca Sadeddin, II, 32; Nişancı Mehmed Paşa, 116; Baldırzâde, 89; Marcus Könbach, "Münzevilikten Gaziliğe: Geyikli Baba, Osmanlı Menakıbnâmelerinden Bir Kesit", *Toplumsal Tarih,* IV/24 (Aralık 1995), s. 58; Haşim Şahin, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Adı Geçen Önemli Bir Derviş: Geyikli Baba", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi (23-28 Ekim 2001),* Ankara 2002, s. 791.

54 Mecdi, 32; A.Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 194; a.mlf, "Geyikli Baba", s. 46; Ahmet T. Karamustafa, "Early Sufism in Eastern Anatolia", *Classical Persian Sufism: From Origins to Rûmî,* ed.: Leonard Lewisohn, Londra 1993, s. 184.

55 Eski Türklerde geyik motifi ve sembol olarak geyik hakkında bkz. Saadet Çağatay, "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Motifler", *Türk Dünyası Araştırmaları Yıllığı,* Ankara 1956; Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* çev: Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994, s. 156; A.Y. Ocak, *İslam Öncesi Temeller,* s. 192-196; Ümit Hassan, "Osmanlılık Öncesi Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış", *Türkiye Tarihi,* I, ed.: Sina Akşin, İstanbul 1995, s. 296; Gıyasettin Aytaş, "Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destân-ı Geyik", *GÜHBVAD*, sayı: 12 (Kış 1999), s. 164 vd.

56 Bu şahıs hakkında bkz. Cuveynî, 254; M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 47; V.V. Barthold, *Türkistan,* s. 409; A.Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 22.

57 A.Y. Ocak, *Babâîler İsyanı,* s. 168.

cesi Türk geleneklerinden bir kısmını şahsında devam ettiriyordu.[58] Cemal Kafadar'a göre: "*Geyikli Baba'nın bu şekilde bir yaşam sürdürmesi elbette aşırı doğru fikirci (ortodoks) bir âlime İslam dışı görünebilir, ancak bu Geyikli Baba'nın kendini Müslüman görmesi ve yanındaki pek çok müridi tarafından da öyle kabul edilmesi sonucunu değiştirmemektedir.*"[59]

Geyikli Baba'nın bu şekilde bir yaşam sürmesinde mensubu olduğu dinî hareketin de önemi büyüktür. Geyikli Baba meşrep olarak Kalenderî bir yapıya sahiptir. Evliyâ Çelebi ve ondan naklen F.W. Hasluck, onun Yesevî fukarası olduğunu ifade etmektedir.[60] Fakat bu dönemde Anadolu'da Yesevî tesiri çok güçlü olmadığı için bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekiyor. Geyikli Baba'dan bahseden diğer kaynaklardaysa kendisinin hangi tarikata mensup olduğu sorulduğunda, "Baba İlyas müridiyim, Seyyid Ebû'l-Vefâ tarikatındanım"[61] şeklinde cevap verdiği yönünde bilgiler mevcuttur. Osmanlı coğrafyasında ve Selçuklu Anadolusu'nda Vefaî tarikatının etkisi göz önüne alındığı takdirde, bu bilgi daha doğru gibi görünmektedir. Zeki Velidi Togan'a göreyse,[62] Geyikli Baba, Barak Baba'nın[63] müridîdir.

Geyikli Baba'nın dinî-tasavvufî kimliğiyle ilgili bir diğer husus onun Mevlevî çevreleriyle olan ilişkisiydi. Sâkıb Dede tarafından kaleme alınmış olan *Sefîne-i Mevlevîyye*'de, Kütahya Mevlevîhânesi postnişini ve aynı za-

58 A.Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 22; I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar,* s. 201.

59 Cemal Kafadar, "İki Cihan Âresinde", *Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı),* sayı: 19 (Güz 1999), s. 47.

60 Evliyâ Çelebi, 461; FW. Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri,* İstanbul 1928, s. 116. Ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü", *SBFD,* I/2 (1944), s. 355.

61 Âşıkpaşazâde, 46; Lâmiî, *Nefahat Tercümesi,* 842; aynı yazar, *Münâzara,* 230; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 62; Mecdî, 32; Hoca Sadeddin, II, 32; Beliğ, 220; M.F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 46; Ömer Lütfi Barkan, tarikatın adını "Seyyid Ebû Elvan tarikatı" şeklinde vermektedir (Ö. L. Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 290).

62 Z.V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* İstanbul 1981, s. 334.

63 Barak Baba, Babâî hareketinin ikinci kuşağına mensup Kalenderî-Haydarî dervişlerindendir. Kendisinin Tokatlı ve Sarı Saltık'ın müritlerinden olduğu ifade edilmektedir. Yaşadığı dönemde, oldukça tanınan bir şahsiyet olduğu anlaşılan Barak Baba, Moğol hükümdarı Gazan Han'ın yanına gitmiş, Moğol şamanlarına benzeyen yapısıyla hükümdarla yakınlık kurmayı başarmıştır. Daha önce Şam'a da elçi olarak gönderilen Barak Baba, Olcaytu Hudâbende döneminde, 1307 tarihinde yine bir elçilik heyetinin başında gittiği Gilân'da, bölgenin hükümdarı tarafından dervişleriyle birlikte öldürülmüştür. Barak Baba, o dönemde yaşayan ve Şamanist karakter sergileyen dervişlerin görüntüleri ve yaşam tarzları hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz en önemli şahsiyetlerden birisidir. Şeyhin elçilik vazifesiyle Şam'a gittiği sırada, kendisini gören Arap kaynaklarının betimlemesine göre, hepsi de aynı kıyafetleri taşıyan yüz kadar dervişiyle birlikte şehre gelmiş ve kendisi de dahil olmak üzere yanındaki bütün dervişler öküz boynuzuna benzer külahlar giymişlerdi. Kazınmış saçlarına, kaş ve sakallarına karşılık, aşağı sarkan bol ve gür bıyıkları vardı. Belden yukarı çıplak olup boyunlarında ve omuzlarında küçük ziller ve kınayla boyanmış, aşık kemiklerinden yapılmış kolyeler asılıydı. Ayrıca tahtadan yapılmış kılıçları da vardı. Defler, kudümler ve ziller çalarak raksediyorlardı. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 65-68; aynı yazar, *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü,* Ankara 2002, s. 78-84. Anadolu'nun güney bölgesinde yaşamış ve dervişleriyle birlikte pek çok yöreyi dolaşmış olan Barak Baba ile Bursa'nın fethinden kısa süre önce Osmanlı topraklarına dahil olan Geyikli Baba'nın, Azerbaycan'dan hareket edip seyahati sırasında, Anadolu'da veya Azerbaycan yakınlarındaki bir bölgede karşılaşmış olmaları kronolojik olarak uzak bir ihtimal değildir.

manda Mevlânâ'nın kızı tarafından torunlarından olan Celâleddin Ergun Çelebi'nin[64] Kütahya'dan kalkarak, Bursa'ya geldiğine ve Geyikli Baba'yı ziyaret ettiğine dair bir rivayet yer almaktadır.[65] Geyikli Baba hakkında Mevlevî çevreleri tarafından böyle bir rivayetin ortaya atılmış olmasını Mevlevî çelebilerinin Kalenderî/Haydarî zümrelere karşı yakınlığı ve ilişkisinin varlığıyla ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim, böyle bir yakınlığın Barak Baba'nın müridi olduğu ifade edilen Hayran Emirci ile Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi arasında da geçtiği bilinmektedir.

Aynı zamanda İran'daki zaviyede yaşayan müritlerin Anadolu'yla ilişkilerinin devam ettiği şeklinde de yorumlanabilecek bir olayda, Sultaniye'deki Barak Baba müritlerinin şeyhi ve aynı zamanda Sinop kadısının oğlu olan Hayran Emirci'nin, Ulu Ârif Çelebi ile çok iyi münasebetler geliştirdiği, iki şeyhin birbirini ziyarete giderek birbirlerinin ayinlerine katıldıkları ifade edilmiştir.[66] Buna çok benzer bir olayın, aynı aileye mensup Celâleddin Ergun Çelebi ile –Barak Baba'yla görüştüğü kuvvetle tahmin edilen– Geyikli Baba arasında da geçmesi durumu çok daha iyi izah etmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Geyikli Baba, sufî bir karakter olarak, Barak Baba'nın müritleriyle benzer bir yaşantıya sahip olan *"Baba İlyas müridi ve Seyyid Ebü'l-Vefâ tarikinden"* olduğunu ifade etmektedir. Nitekim, Babâî dervişleriyle Geyikli Baba'nın birbirine çok benzeyen bir yaşam sürdükleri ortadadır.[67] Burada, Geyikli Baba ve benzeri şahsiyetlerin günümüzde yaygın olarak bilinenden çok daha farklı bir İslam yorumu geliştirdikleri dikkat edilmesi gereken bir diğer husustur. Ancak, şu hususa da dikkat etmek gerekir ki, Geyikli Baba her ne kadar Baba İlyas'ın müridi olduğunu ifade ediyorsa da bu kronolojik açıdan mümkün gözükmemektedir. Böyle bir söz söylemekle Geyikli Baba'nın muhtemelen Babâî geleneğine mensup olduğunu ve tarikata bağlılığını ortaya koymak istediği düşünülebilir.[68] Geyikli Baba, bu

64 Celâleddin Ergun Çelebi, Kütahya bölgesinde Mevlevîliğin tesisinde önemli bir rol oynamıştır. Mevlevîlik, Ulu Ârif Çelebi ile yakın ilişkiler kurduğu bilinen Germiyan beyi I. Yakub Çelebi (702/1302-741/1340) döneminde Kütahya'nın köylerine kadar yayılmıştır. Kısa bir süre sonra da, burada sözü edilen ve anne tarafından Çelebi, baba tarafından Germiyânî olan Ergun Çelebi Kütahya'da mevlevîhâneyi kurmuştur. Ergun Çelebi, Ulu Ârif Çelebioğlu Âlim Çelebi ve Emir Vâcid Çelebi döneminde Konya'da eğitim görmüş, daha sonra Kütahya'ya postnişin olarak gönderilmiştir. Hayatı ve kendisinden sonra postnişinlik yapanlar hakkında bkz. A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* s. 122-124; Bilal Kemikli, "Kütahya Mevlevîliği: Mevlevî Kültürünün Merkezlerinden Biri Olarak Kütahya", *İSTEM,* sayı: 1 (Konya 2003), s. 107-110.

65 A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* s. 122; B. Kemikli, *aynı makale,* s. 106.

66 Eflâkî, II, 360-362; A.Y. Ocak, *Sarı Saltuk,* s. 82.

67 A.Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 84; aynı yazar, *Babâîler İsyanı,* s. 202; H. İnalcık, "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalıdır?", s. 141-142.

68 Figen Gönen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Merkezî İktidar-Sûfî Çevre İlişkileri (1300-1450),* (YLS Tezi), Ankara 1993, s. 15; Ethem Ruhî Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik,* İstanbul 1996, s. 128; H. Şahin, "Geyikli Baba", s. 794.

tarikata mensubiyetini dile getirirken, muhtemelen kendisine teftiş amaçlı olarak rakı ve şarap gönderen padişaha, çok saygı duyduğu Şeyh Edebalı ile aynı tarikata mensup olduğunu söyleyerek bir anlamda kendisini de meşrulaştırmaya çalışıyordu.

Geyikli Baba'nın yaşam tarzını ve mensubu olduğu tasavvufî hareketi bu şekilde değerlendirdikten sonra, Orhan Gazi'nin, şahsî gayretleriyle Kızıl Kilise'yi fetheden bu cezbeli Vefaî dervişine neden iki yük şarap ve rakı gönderdiği konusuna bir kez daha ayrıntılı olarak bakmak gerekir. Orhan Gazi, Geyikli Baba'nın bu Kalenderî yapısını ve yaşam tarzını bildiği yahut tahmin ettiği için, biraz da onun bu konudaki tavrını ölçüp bir anlamda teftiş etmek amacıyla *"Baba'nın içme alışkanlığı vardur deyü"* bu hediyeyi göndermekte ve bu tarz yaşam süren bir Türkmen dervişi için en uygun hediyenin bu olabileceğini düşünmektedir.

Melikoff'a göre, Orhan Bey'in Geyikli Baba'ya şarap göndermesinde Baba'nın yaşam tarzı kadar etkili olduğu tahmin edilen bir diğer husus da ilk Osmanlı beylerinin, en azından bu tarz yaşam süren dervişlerle olan ilişkilerinde daha hoşgörülü ve pek tutucu olmayan bir tavır sergilemeleridir.[69]

Ancak, daha evvel yapılan pek çok araştırmada kayıp olduğu söylenen belgenin ikinci kısmında yer alan bilgiler, durumun pek de Orhan Gazi'nin düşündüğü gibi olmadığı, yani Geyikli Baba'yı içki veya şarap içen, meyhor bir şahsiyet olarak nitelendirmenin zor olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Sözü edilen bu belgeye göre;

> *Orhan Padişah, Baba meyhordur deyu iki yük arakı ve iki yük şarab gönderüb Baba dahi yanındaki Balım Sultan'a cevap virüb, padişah bize iki yük bal ve iki yük yağ göndermişler deyü bir kazgan getirdüb kaynatdırur ve içine pirinç koyub ala zerde olub getüren adam nazarında ve hem anınla bu zerdeden padişaha gönderüb ve hem yanan ateşden biraz kor bir panbuk içine koyub padişaha göndermiş.*[70]

Sözü edilen belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Geyikli Baba, kendisine gönderilen bu ilginç hediyeleri kabul etmekle beraber, "yağ ve bal" niyetiyle aldığını ifade etmekte, bir kazana koyup kaynattırmakta ve Orhan Gazi'ye iade etmektedir. Anlatılan bu menkıbeyi bu dervişlerin hayat tarzının anlatılmaya çalışıldığı sembolik bir motif olarak görmek de mümkündür. Ancak, bu belgeden yola çıkmak suretiyle Geyikli Baba'nın "meyhor" bir şahsiyet olduğu yorumuna varmanın ne dereceye kadar mümkün olduğu hususu tartışmalıdır.[71]

---

69 I. Melikoff, "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni", s. 151.

70 BOA, Ali Emîrî, nr. 1; Ayrıca, Ahmet Refik ve Ahmet T. Karamustafa da bu belgenin kayıp olduğu belirtilen kısımlarını kullanmışlardır. Bkz. A. Refik, *aynı eser,* s. 349; A.T. Karamustafa, "Early Sufism in Eastern Anatolia", s. 185.

71 Geyikli Baba'ya Orhan Gazi tarafından "meyhordur deyu iki yük arakı ve iki yük şarap gönderdiği"ne dair ilk çalışma Hilmi Ziya Ülken tarafından yapılmıştır. Ülken, bu çalışmasında, elinde bulunan bir

Kalenderî meşrep bir yapıya sahip olan Geyikli Baba'nın kendisine "Orhan padişah" tarafından gönderilmiş olan "rakı ve şarab"ı içmekte tereddüt göstermesinde, ilk defa Bursa'nın fethi sırasında karşılaştığı Orhan Gazi'den çekinmiş olma ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekir. Yani, Geyikli Baba, Orhan Gazi'nin ifade ettiği gibi, gerçekten "meyhor" bir şahsiyet olsa bile, kendisine padişah tarafından gönderilmiş olan bu hediyelere karşı ihtiyatlı davranmayı tercih etmiş; rakı ve şarabı içmeyip onları "yağ ve bal"a dönüştürmek suretiyle, adeta kudretini göstermek istercesine geri göndermiştir. Geyikli Baba'nın bu tavrında, ileride Fatih Sultan Mehmed devrinde yaşayan Otman Baba örneğinde olduğu gibi, dervişin kendisini "kutup" olarak kabul edip, devrin hükümdarına asıl tasarruf yetkisinin kendisinde olduğunu ispatlama gayretinin varlığı ihtimali göz ardı edilemeyeceği gibi,[72] diğer taraftan Orhan Gazi'nin bu dönemde bazı Türkmen dervişlerine karşı uyguladığı teftiş-takip politikasının da etkisi olduğu ve Geyikli Baba'nın bunu bilip sultandan çekinmiş olabileceği de düşünülebilir. Nitekim bu olaydan sonra gelişen süreç, hem bu gerginliği ve teftiş olayını hem de Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'ye karşı sergilemiş olduğu tavrı gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Geyikli Baba, bu olaydan sonra İnegöl civarında, yine dağlarda kendisine has yaşantısını sürdürmeye devam etmiş; etrafında kendine has mistik şahsiyetinden etkilenen çok sayıda insan toplanmıştır. Geyikli Baba'nın çevresine pek çok Türkmeni toplamanın yanı sıra, merkezî iktidar nezdinde önemli bir yere sahip olan bazı şahsiyetleri etkilediği de anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi, Osman Gazi döneminin önde gelen kumandanlarından ve aynı zamanda Osman Gazi'nin silah arkadaşı olan Turgud Alp'tir.

Turgud Alp, Geyikli Baba ile oldukça iyi ilişkiler kurmuş, hatta onun müridi olmuştur.[73] Onun, Geyikli Baba'ya derin bir muhabbetle bağlanıp ölünceye kadar hizmet ettiği rivayet edilir.[74] Bu dönemde İnegöl bölgesinin

---

belgede Geyikli Baba'ya rakı ve şarap gönderildiğine dair bilgi verildiğini fakat bu belgenin bundan sonraki kısmının kayıp olduğunu ifade etmektedir. Gerek Hilmi Ziya Ülken, gerekse onu kaynak olarak kullanan araştırmacılar bu belgeden yola çıkmak suretiyle Geyikli Baba'nın "meyhor" olduğu kanaatine varmışlardır (Bkz. H.Z. Ülken, *aynı makale,* s. 447; I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar,* s. 201; A.Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 90-91; R. Kaplanoğlu, *Kuruluş,* s. 146). Ancak, sözü edilen bilgilerin verildiği bir belge kayıp olduğu ifade edilen kısımları da ihtiva eder şekilde *BOA Ali Emîrî (Musa Çelebi)*'de yer almaktadır.

72 Dervişler ile Sultanlar arasındaki ilişkilerde, bilhassa Kalenderî meşrep dervişlerin yaşantısında önemli bir yer tutan kutup telakkisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Burada, devrin hükümdarıyla bir nevi nüfuz mücadelesine giren "kutup-dervişler", kainatta asıl tasarruf sahibinin kendileri olduğunu ispatlar anlamında tavırlar sergilemektedirler. Geyikli Baba'nın rakı ve şarabı yağ ve bala çevirmesi, Orhan Gazi'nin sarayının bahçesine bir kavak ağacı dikerek hâkimiyetini kutsaması, Otman Baba'nın Fatih Sultan Mehmed'e İstanbul'un asıl fatihinin kendisi olduğunu ifade etmesi ve benzeri olaylar hep bu anlayışın tezahürleri olarak değerlendirilebilir.

73 Âşıkpaşazâde, 46; Lâmiî, *Nefahat Tercümesi,* 841; Neşrî, I, 169; Mecdî, 32; Hoca Sadeddin, II, 32.

74 Mecdî, 32.

kontrolünü sağlamakla görevli olan Turgud Alp, Geyikli Baba'yı yakından tanımış ve muhtemelen onun kendine has mistik yaşantısından etkilenmiş olmalı. Turgud Alp ile iyi ilişkiler kuran Geyikli Baba, kısa sürede bölgenin en önemli şahsiyetlerinden birisi haline gelmiştir. Geyikli Baba'nın mürit sayısının her geçen gün biraz daha artmasını Vefaîyye tarikatının Osmanlı topraklarındaki yaygınlığıyla ilişkilendirmek mümkündür.

Geyikli Baba'nın günden güne daha popüler bir şahsiyet haline gelmesi, zaten baştan beri kendisini takip ettirdiği anlaşılan Orhan Gazi'nin dikkatinden kaçmamıştır. Kaynaklarda verilen bilgilerden, Orhan Gazi'nin bu dönemde, bilhassa Türkmen dervişlerine karşı ihtiyatlı bir tavır benimsediği ve zaman zaman onları teftiş ettirdiği anlaşılmaktadır. Orhan Bey, tıpkı Abdal Musa gibi Geyikli Baba'yı da etrafında toplanan çok sayıda müridi dolayısıyla kendisi için bir tehdit görmüş olmalıdır. Ancak Turgud Alp, Orhan Gazi'nin dervişleri teftiş ettirdiğini öğrenince, kendisine haber göndererek, Geyikli Baba'nın *"hayli mübarek bir kişi"* olduğunu söylemiş;[75] onun bu uyarısı şeyhi olası bir sıkıntıdan kurtarmış, hatta padişahın ona karşı olan olumsuz tavrını değiştirip saygı ve hürmet duymasını sağlamıştır.[76]

Orhan Gazi, bu baba dostu hatırlı kumandan tarafından da güvenilirliği tasdik edilen Geyikli Baba'yla ilişkisini daha da ileri bir seviyeye getirmek için, adamlarından bazılarını Geyikli Baba'nın yanına göndererek tarikatını sordurmuş, *"Baba İlyas müridiyim, Seyyid Ebû'l-Vefâ tarikindenim"* cevabını aldıktan sonra da onu kendisine dua etmesi ricasıyla yanına çağırmıştır. Ancak, Geyikli Baba, muhtemelen kendisine karşı yapılan teftişten ötürü padişaha kızdığı veya kendi tarikatının sorgulanmasından rahatsız olduğu için, Orhan Bey'in yaptığı teklifi geri çevirmiş ve *"Orhan dahi zinhar gelmesin, buraya gelerek beni günaha sokmasın"*[77] demek suretiyle kendisi gitmediği gibi onun gelmesini de istememiştir. Aldığı olumsuz cevap karşısında Orhan Gazi, niyetinin sadece dua istemek olduğunu belirterek Baba'nın neden gelmek veya kendisini kabul etmek istemediğini sormuş, Geyikli Baba bu kez cevâben, *"dervişler gözcü olup dua vaktini gözedirler, varırlar. İnşallah vaktinde beyin katına varır dua ederiz"*[78] diyerek Orhan Gazi'nin ısrarlı tavrı karşısında bu kez olumlu bir tavır sergilemeyi yeğlemiştir.

Kaynaklarda belirtildiğine göre, Orhan Gazi ile Geyikli Baba arasında geçen bu mülakattan kısa süre sonra, Geyikli Baba, *"bir geyiğin sırtına binmiş ve omzunda bir kavak fidanı olduğu halde"* gelerek, elindeki fidanı Bursa

75 Âşıkpaşazâde, 46; Neşrî, I, 169.

76 M. Akdağ, *aynı eser,* I, s. 272.

77 Âşıkpaşazâde, 46; Neşrî, I, 169.

78 Âşıkpaşazâde, 46; Neşrî, I, 169; Hoca Sadeddin, II, 32.

sarayında Bâbü's-Sa'âde önüne dikmiştir.[79] Bu olaya şahit olan saray görevlileri, derhal Orhan Gazi'nin yanına giderek, *"o derviş geldi, bir kavak ağacı dikiyor"*[80] diyerek durumu haber vermişlerdir. Orhan Gazi'nin adamlarının Geyikli Baba'yı tereddütsüz tanıyıp sultanı onun gelişinden haberdar etmeleri Baba'nın sadece Orhan Gazi nezdinde değil, saray çevresinde de oldukça iyi tanındığını ortaya koymaktadır.

Orhan Gazi sarayın önüne geldiğinde, Geyikli Baba ona dönerek, *"bu bizim duamız oldukçadır, amma, dervişlerin duası senin ve dervişlerin için makbuldür"*[81] diyerek mekânına geri dönmüştür. İlk dönem Osmanlı kroniklerinde yer alan bu menkıbe dönemin derviş-iktidar ilişkilerine dair güzel bir örnektir. Burada, Orhan Gazi'nin Geyikli Baba'dan dua istemesi, devletin kuruluş aşamasında dervişlere duyulan ihtiyacı ve Orhan Gazi'nin şahsında iktidar sahiplerinin onlarla işbirliği arayışı içinde olmalarını açık surette ortaya koymaktadır. Hükümdarın talebine karşılık Geyikli Baba, *"dervişlerin duası seninledir"* demek suretiyle ona bir anlamda istediği güvenceyi vermekte ve dervişlerin iktidara karşı benimsediği politikayı da ortaya koymaktadır. Burada, Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'nin adamlarına söylediği, *"dervişler gözcü olup dua vaktin gözedirler"* ifadesi de hayli ilginçtir.[82] Bu ifade, bir anlamda, dervişlerin iktidarın hareketlerini yakından izlediklerini ve gerektiği durumlarda müdahale edebileceklerini de ima ediyor. Nitekim, Geyikli Baba, sarayın bahçesine çınar/kavak dikip Orhan Gazi'ye devletinin ömrünün uzun olacağını ifade ederken, bir anlamda, artık kendisinin de onun yanında olup faaliyetlerini desteklediğini, kısacası, onun saltanatını kendince onayladığını belirtmektedir.[83]

Orhan Gazi ile Geyikli Baba arasında böylesi bir diyalogun gelişmesinden, yukarıda sözü edilen teftiş olayı sırasında Türkmen dervişleriyle arası bozulan Orhan Gazi'nin, bilhassa Turgud Alp'in de desteğini alarak dervişlerle arasını tekrar düzeltme isteğinde olduğu ve dervişlerin de buna karşı menfî bir tavır sergiledikleri sonucu da çıkarılabilir.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus, Geyikli Baba'nın, sarayın bahçesine diktiği söylenen kavak ağacının ifade ettiği anlamdır. Kavak,

79 Âşıkpaşazâde, 46; Oruç Beğ, 32; Neşrî, I, 84; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* V, 62; Hoca Sadeddin, II, 32; Baldırzâde, 127.

80 Âşıkpaşazâde, 46; Neşrî, I, 169.

81 Âşıkpaşazâde, 46; Neşrî, I, 169.

82 Ömer Lütfi Barkan, Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'nin teklifine cevaben söylemiş olduğu ifadeyi gizli bir muhalefet olgusu olarak değerlendirmektedir. Buna göre, Geyikli Baba, kendi âleminde, kendi kuvvetinden emin ve çekingen bir halde yaşamakla birlikte padişahın hareketlerini de uzaktan takip etmektedir (Bkz. Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü", s. 355; aynı yazar, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 290).

83 Buna benzer tavırlar, Fatih devrinin tanınmış Kalenderî dervişlerinden Otman Baba'nın şahsında da görülmektedir. Otman Baba'nın da Fatih'e karşı benzer şekilde, eleştirici/onaylayıcı tavırlar sergilediği bilinmektedir (*Vilâyetnâme-i Otman Baba*, muh.yer).

dayanıklı bir ağaç olması hasebiyle, Geyikli Baba'nın şahsında dervişlerin, henüz oluşum aşamasındaki Osmanlı Beyliği'nin ömrünün bu kavak gibi kök salarak dallarını uzaklara ulaştırıp, göğe kadar yükselmesi temennilerinin nişanesidir.[84] Belki de bu sebepten dolayı, Orhan Gazi ve kendisinden sonra gelen padişahlar bu ağacı koruyup gözetmiş, *"kurusunu gidermişler"*dir. Kavak ağacı İslam öncesi dönemde Türk toplum hayatında inanç motifi olarak önemli bir yer temsil etmektedir. Osmanlı sarayının bahçesine dikilmiş olan bu mukaddes kavak ağacı, Geyikli Baba örneğinde Türkmen babaları arasında şamanistik ağaç kültünün hâla yaşadığının da bir ispatı niteliğindedir.[85]

Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'ye göstermiş olduğu *"teveccüh"* Baba'ya karşı memnuniyeti de beraberinde getirmiştir. Orhan Gazi bu ilgi ve desteğin karşılığı olarak İnegöl ve civarını Geyikli Baba'ya mâlikâne olarak vermek istemiş, ancak Geyikli Baba *"mal, mülk sultanlara, beylere gereklidir; dervişler dünya malına gönül vermezler"* diyerek kabul etmek istememiş, fakat hükümdarın ısrarı karşısında *"şu karşıki tepecikten berisi dervişlerin havlısı olsun"* demek suretiyle, kendisinin yaşadığı köyü hediye olarak kabul etmiştir.[86] Bu menkıbeden, Osmanlı hükümdarının Türkmen dervişiyle arasındaki bağı daha da güçlendirmek amacıyla –tıpkı babası Osman Gazi ile Kumral arasında geçtiği rivayet edilen hadiseye benzer bir şekilde– köy ve arazi vakfettiği, dolayısıyla devletin kuruluşu aşamasında dervişleri kendisine yaklaştırma, bir anlamda gönlünü kazanma çabası içerisine girdiği anlaşılıyor. Bu politika Geyikli Baba'nın şahsında yankı bulmuş, o ve müritleri kendilerine vakfedilen toprakları iskân ve ihyâ ederek bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini perçinlemiş ve aynı zamanda meşrulaştırmışlardır.[87]

Bu olaydan sonra Osmanlı sultanının da Geyikli Baba'yla daha iyi ilişkiler geçirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, N. Öztürk, Enverî'de geçen *"Seyyid anun şeyhi idi şeyh-i kebîr / Ol Horasan'dan gelüben tutdı yir"*[88] beyitinde sözü edilen Orhan Gazi'nin şeyhinin Geyikli Baba olmasının kuvvetle muhtemel olduğu kanaatindedir[89]

Geyikli Baba, daha önceki dönemden beri yaşamakta olduğu ve Orhan Gazi tarafından kendisine verilen bölgede, padişahın da onayını aldıktan

---

84 Hammer, *aynı eser,* I, s. 144-145.

85 H. İnalcık, "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalıdır", s. 142; M. Könbach, *aynı makale,* s. 58. Ayrıca, İslam öncesi dönemde Türk toplum hayatında ağaç motifi için bkz. Mircea Eliade, *Şamanizm,* çev: İ. Birkan, Ankara 1999, s. 97; Abdülkadir İnan, *Tarihte Dün ve Bugün Şamanizm,* Ankara 1995, s. 15; J.P. Roux, *aynı eser,* s. 123.

86 *BOA*, *Ali Emirî, nr. 1;* Âşıkpaşazâde, 46-47; Neşrî, I, 84; Hoca Sadeddin, II, 33; Mehmed Süreyya, IV, s. 86. Zaviyenin vakıfları için bkz. *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 109-110.

87 Ö.L. Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 290.

88 Enverî, 27.

89 N. Öztürk, *Düsturnâme-i Enverî,* "giriş", s. LII.

sonra daha rahat bir hayat sürmeye başlamış, ömrünün geri kalan kısmını dağlarda yaşayarak ve müritlerinin eğitimiyle ilgilenerek geçirmiştir.

Mezarında bulunan ve bazı kaynaklarda Germiyan şehzadelerinden olduğu rivayet edilen Balım Sultan'ın emirliği terk ederek hayatını Geyikli Baba'nın hizmetinde geçirdiğine dair ifadeler[90] onun sadece Osmanlılarla değil, aynı zamanda Germiyanoğulları ve diğer Türkmen beylikleriyle de ilişki içerisinde olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.[91]

Orhan Gazi döneminde yaşamış bir diğer önemli sufî olan Karaca Ahmed için de padişah ile ilişkisi noktasında Geyikli Baba'nınkine benzer menkıbeler nakledilir. Osman Gazi döneminde Geyve Akhisarı'nın fethi sırasında Anadolu'da yaşadığı bilinen, ardından Bursa'nın fethiyle Palekanon Savaşı ve Üsküdar taraflarına yapılan akınlara ve Balkan fetihlerine de katılan Karaca Ahmed, bilinmeyen bir nedenle âni bir şekilde Osmanlı topraklarından ayrılmış ve Türkmenlerin daha yoğun olarak yaşadığı Afyon'a ve oradan da yine bir başka Türkmen bölgesi olan Saruhanoğulları beyi İshak Bey'in hâkimiyeti altındaki Manisa'ya yerleşmiştir. Onun bu bölgeyi tercih etmesinde, bölgenin idarecilerinde Orhan Bey'in sergilediği politikanın aksine bir tavır görmesi etkili olmuştur. Zira İshak Bey'in, konar göçer yörüklerin yoğun olarak yaşadıkları Yund Dağı civarında zaviyesi bulunan Karaca Ahmed'in yanı sıra, aynı bölgede faaliyet gösteren Işıklar-Kar Dede, Belen Dede, Emir Işık, Kıllı Işık, Kızıl Emeli gibi dervişlere de tolerans gösterdiği bilinmektedir.[92]

Orhan Gazi ile arası bozulduğu için Osmanlı topraklarından ayrıldığı kesin olarak tespit edilen Abdal Musa'nın gitme gerekçesi konusunda somut delil mevcut değildir. Abdal Musa'nın, o dönemde Hacı Bektâş Dergâhı'nın postnişini olması hasebiyle Vefaî/Kalenderî görüşlerini yaydığı ve bu tarz yaşam tarzının hükümdar tarafından pek makbul karşılanmadığı için Osmanlı topraklarından ayrıldığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte Şeyh Edebalı ve Geyikli Baba örneğinde olduğu üzere, Osmanlı padişahlarının Vefâî zümrelerle iyi ilişkiler geliştirdikleri de bilinmektedir. Bu sebeple onun Osmanlı topraklarından ayrılma nedeni mensup olduğu tarikattan ziyade hitap ettiği geniş Türkmen zümrelerinin Osmanlı yönetimini tedirgin etmesi olsa gerektir. Karaca Ahmed örneğinde de görüldüğü gibi, bu tarz yaşam süren Türkmen dervişlerinin yaşam tarzları gereği zaten iktidarın baskısından uzak kalmayı yeğledikleri ve kendilerini kontrol altına almaya çalışan merkezî iktidara karşı sert tavırlar takındıkları da malumdur.

Abdal Musa'nın Osmanlı topraklarında yaşadığı dönemde dönemin hükümdarı Orhan Gazi ile bu tarz bir ilişki içerisinde bulunduğuna dair bilgi

90 Mecdi, 32; E.H. Ayverdi, *aynı eser,* s. 24.

91 H.Z. Ülken, *aynı makale,* s. 447.

92 F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar,* s. 139-140.

yoktur. Ancak, Abdal Musa'nın, en son yerleştiği yer olan Antalya/Elmalı'da da bölgede hüküm süren Teke beyine karşı son derece sert tavırlar takınıp onunla mücadeleye girişmesi kendisinin iktidar muhalifi yapısını göstermektedir. O, bu bölgeye yerleştiği andan itibaren iktidar zümreleriyle ilişki içerisindedir. İlk icraatlarından birisi Alaiye beyinin oğlu Alâeddin Gaybî'yi kendisine mürit yapıp babasıyla arasını açması ve bir süre sonra da beyin trajik şekilde ölümüne neden olacak bir dostluk içerisine girmesidir. Diğer bir icraatıysa tekkenin temeli kazılırken bulunan ve gayrimüslimlere ait olduğu gerekçesiyle Teke beyine teslim edilmeyen bir kazan altın dolayısıyla beyle arasının açılmasıdır. *Velâyetnâme*'de Abdal Musa'nın, kendisini yola getirmek için beyin gönderdiği adamları teker teker müridi haline getirişi ve en sonunda da onunla bizzat asker toplamak suretiyle mücadeleye girişen beyin attan düşüp başını taşa çarpmak suretiyle trajik ölümü büyük bir coşkuyla anlatılır.[93]

Anlatılanların gerçekliği kesin olarak tespit edilemese de, burada bahsedilen olaylar, Abdal Musa'nın merkezî iktidara yaklaşımı konusunda fikir sahibi olmayı kolaylaştırmakta. Abdal Musa, merkezî iktidara karşı daima mesafeli davranmayı tercih etmiştir. Muhtemelen onun bu tarz bir tavır sergilemesinde Kalenderî dervişlerinin genel karakteristiği olan kutbiyyet telakkisinin önemli payı olmalı. Fatih döneminde yaşayan Otman Baba'nın şahsında da görüleceği gibi, bu dönemde kendisinin "kutb" olduğunu ileri süren Kalenderî meşrep dervişler, âlemin asıl nizamının kendileri tarafından sağlandığı gerekçesiyle merkezî iktidarın otoritesine karşı çıkmakta ve bu nedenle yaşadıkları dönemin hükümdarıyla sık sık sorun yaşamaktadırlar. Bu yüzden, Abdal Musa'nın Elmalı'da Teke beyine karşı tavrını göz önünde bulundurarak onun Osmanlı topraklarından asıl ayrılma nedeni konusunda yorumlar yapabilmek, buradan da benzer nedenlerle ayrıldığını söylemek mümkündür. Fakat tahsis edilen vakıflardan ilerleyen dönemde Abdal Musa Tekkesi'nin oldukça faal olduğu ve Osmanlı idaresi tarafından destek gördüğü anlaşılmaktadır.[94]

Orhan Gazi devrinde, fethedilen bölgelerde hâkimiyetin tesisi için dervişlere, ahîlere ve gazilere pek çok arazi vakfedildiği bilinmektedir. Bu konuda gerek tapu tahrir defterlerinde, gerek evkaf defterlerinde, gerekse vakfiyelerde bilgiler bulunmaktadır. II. Bayezid devrinde adı geçen vakfiyelerin beratlarının yenilenmesi sırasında bazı değişikliklere uğramış olmaları bazen bu vakfiyelerin ve vakfiyelerde adı geçen şahsiyetlerin gerçek olup olmadığı konusunda bazı şüpheleri de beraberinde getirmektedir. Orhan Gazi'nin fer-

93 *Abdal Musa Velâyetnâmesi,* 141-144.

94 Mesela, 1567 tarihinde, tekkenin başında, meşhiât-ı berât-ı hümâyun ile görevlendirilmiş Seyyid Şa'ban isimli birisi bulunmaktadır. Bu dönemdeki vakıflar için bkz. Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı,* Isparta 2002, s. 378.

manıyla bir bölgeye sahip olduğu ifade edilen şahsiyetlerden birisi Şeyh İzzeddin İbrahim'dir. Orhan Gazi, adı geçen şahsa, bugün Sakarya'nın Hendek ilçesine bağlı Çalıca ve Şeyhler köylerini 700/1321 tarihinde vakfetmiştir. Sözü edilen bu vakıf muhtemelen bir aile vakfı olup, belki de kökeni Anadolu Selçukluları'na kadar uzanmaktadır. Zira, Orhan Bey, Şeyh İzzeddin İbrahim'e bu bölgeyi verirken, *"biti hükmü oldur, bitiyi getüren Şeyh İzzeddin İsmail'e atası İbrahim yerine Çalıca'da vakf eyledim"* demekte, buradan vakfın aslında atadan beri bu ailenin tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh İzzeddin İsmail'e Orhan Gazi tarafından bağışlanmış veya daha önceden yapılmış olan bağışı tasdik edilmiş bu vakıf daha sona gelen padişahlar tarafından da sürekli olarak yenilenmiştir. Aynı bilgi, 1521 tarihli tahrir defterinde de Kirmastı defterine atıf yapılmak suretiyle tekrarlanmıştır.[95] Orhan Gazi benzer şekilde, İznik'i ele geçirdikten sonra da büyük bir kiliseyi camiye çevirip yanına büyükçe bir imaret yaptırmış ve buranın şeyhliğini Edebalı'nın müritlerinden olan Hacı Hasan'a vermiştir;[96] ki bu şahıs Şeyh Edebalı'nın yeğeni Ali Hasan olmalıdır.

Orhan Gazi'nin yakın ilişkiler kurduğu bilinen bir diğer şahsiyetse Abdal Murad'dır. Orhan Gazi, Kalenderî zümresine mensup olan Abdal Murad'a, Bursa'nın fethindeki başarısından dolayı kahramanlıkları menkıbelere konu olmuş bu Kalenderî şeyhine[97] Filidar köyü denilen araziyi vakfetmiştir.[98] Daha sonra da onun halkın karşılaştığı sıkıntıları gidermek için zaman zaman Abdal Murad'ı görevlendirdiği rivayet edilmektedir.[99] Orhan Gazi ayrıca, Abdal Murad için bir tekke yaptırmış ve bu tekkeye pek çok kap kacak vakfetmiştir.[100]

Orhan Gazi devrinde burada sözü edilenlerin dışında, vakfiye kayıtları sayesinde varlığı bilinen ancak kaynaklarda kendilerinden söz edilmeyen bazı şahsiyetlerin varlığı da tespit edilebilmektedir. Mesela, Bolu'nun Gerede ilçesine bağlı Taceddin Divanı'nda bulunan Tur Ali Şeyhoğlu Zaviyesi'ne,[101] Yenişehir'deki Şeyh Esenlü Zaviyesi'ne,[102] Ermeni Pazarı dahilindeki Saru Baba ve Şeyh İlyas zaviyelerine[103] de Orhan Gazi tarafından bazı araziler vak-

95 *"Mezra'â-ı Çalıca vakıfdur. Orhan Bey'den Şeyh İsmail tasarruf iderlermiş, der-defter-i Kirmasti. Şimdi mezkûrun evlâdı evlâdından Derviş İsmâ'il ve minnet ve Bâlî ve Yusuf mutasarruflardur. Ellerinde Orhan Hüdavendigârdan hükm-i hümâyunları vardur. Merhum Sultan Mehemmed'den ve padişahımız hullide hilâfetuhu hazretlerinin mukarrernâmeleri var deyu kayd olunmuşdur, der defter-i köhne"* (F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar,* s. 199).

96 Âşıkpaşazâde, 42.

97 A.Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 83.

98 Beliğ, 212; Mehmed Şemseddin, 265.

99 Baldırzâde, 88; Mehmed Şemseddin, 265.

100 Mehmed Şemseddin, 265; O. F. Köprülü, "Abdal Murad", s. 64.

101 K. Z. Taş, *aynı tez,* s. 208.

102 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 258.

103 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 168-169.

fedilmiştir. Yine onun Sefer Şeyh, Musa Şeyh,[104] Hızır Şeyh, Kılağuz Şeyh,[105] Şeyh Muhyiddin, Şems Şeyh, Şeyh Adil, Ermeni Baba, Barak Dede ve Âşık isimlerini taşıyan şahısların zaviyelerine de vakıflar tahsis ettiği görülmektedir.[106] Sözü edilen şahıslardan birisi olan Ermeni Baba'nın torunlarından birisinin fakih unvanını taşıması bu ailenin aynı zamanda ilerleyen dönemde imamlık vazifesi üstlendiğini de göstermektedir. Ermeni Baba'nın soyundan gelen Şeyh Musa oğlu Musa Fakih zaviyenin arazisini tasarruf etmektedir.[107] Yine Orhan Gazi, Akyazı kazasına tabi Çalıca mezrasını Şeyh İsmail'e vakfetmiştir.[108] Orhan Gazi'nin arazi vakfettiği bir diğer sufî Yahya Şeyh'tir. Padişah, onun için Akyazı'ya tabi Hendek karyesinde iki pâre yer vakfetmiştir. Yahya Şeyh'in ölümünden sonra tasarruf hakkına oğlu Yusuf Şeyh sahip olmuştur.[109]

Yine bu dönem için, hayatı hakkında şimdilik Sultanönü Sancağı'na bağlı Sivrihisar nahiyesinde yaşadığı haricinde bilgimiz bulunmayan Mestan Şeyh'ten de söz etmemiz gerekir. Orhan Gazi, adı geçen şeyhin zaviyesine bazı vakıflar tahsis etmiştir. Bu çerçevede, Dutluca köyünde oturan yedi hane hükümdar tarafından Mestan Şeyh zaviyesine bağışlanmış, Orhan Gazi devrinde hayatta olan Mestan Şeyh'in oğlu bu bağışı zaviyeye vakfetmiştir.[110] Aynı bölgede benzer bir durum Şeyh İmam isimli bir şahsın oğlu olan Kaya Ali için de uygulanmıştır. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, Küçük Çeğen köyünden yedi haneyi adı geçen şahsa bağışlamış, onun ölümünden sonra I. Murad, bölgeyi bu kez Şeyh Abdi oğlu Kaya Ali isimli bir başka şahsa sadaka etmiş ve burası daha sonra evlâd-ı vakıf olarak tasarruf edilmiştir.[111]

Orhan Gazi'nin, hükümdarlığı döneminde ahî teşkilatı mensuplarıyla da yakın ilişkiler kurduğu biliniyor. Şeyh Edebalı'nın kardeşi Ahî Şemseddin'in oğlu Ahî Hasan bunlardan biridir. Orhan Gazi Bursa fethi için hareket ettiği sırada, Ahî Hasan'ın da yanında gelmesini istemiş, bunun için Ahî Şemseddin'in

104 Musa Şeyh için Göl kazasına tabi Kavacık'ta bir çiftlik vakfedilmiştir. Daha sonra Yıldırım Bayezid tarafından da beratı yenilenen bu çiftliğin tasarrufu Musa Şeyh'in ölümünden sonra oğlu Şeyh Hasan'a geçmiştir (bkz. *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 321).

105 *"Harman-kaya'da Kulağuz Şeyh mutasarrıf olduğu yer, Orhan Beğ'den vakıf imiş, el-an neslinden Nusret ve Hacı mutasarrıflardır..."* (*Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 577).

106 S. Sevim, "Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II, s. 154.

107 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 152.

108 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 447.

109 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 447.

110 H. Doğru, *Sivrihisar Nahiyesi,* s. 90. Bu dönemde Geyve'ye tabi Bulut-özü karyesinde bir Mestan Şeyh'in daha yaşadığı bilinmektedir. Ancak bu iki şahsın aynı kişi olup olmadığı konusunda şimdilik yeterli bilgi mevcut değildir. Geyve'de yaşayan Mestan Şeyh'in babası da yine bir şeyh olan Mehmed Şeyh olup adı geçen köy kendisine Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından vakfedilmiştir. Mehmed Şeyh'in ölümünden sonra Mestan Şeyh, onun ölümünden sonra da oğlu Mahmud mutasarrıf olmuşlardır. Bu zaviyenin beratı da sırasıyla Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed tarafından onaylanmıştır (bkz. *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 403).

111 H. Doğru, *Sivrihisar Nahiyesi,* s. 90.

iznini talep etmiştir.[112] Hükümdarın neden böyle bir talepte bulunduğu, Ahî Hasan'ın şehrin kuşatması sırasındaki tavırları göz önüne alındığında daha kolay anlaşılabilir. Ahî Hasan, Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre, fetih sırasında en ön saflarda savaşmış ve kalenin burcuna ilk çıkan Osmanlı askeri olmuştur.[113] Fetihten sonra, onun kahramanlıkları elbette karşılıksız kalmamıştır. Orhan Gazi, bu gözüpek ahî önderi için, Bursa Kalesi'nin yakınında bir mescit yaptırmış ve pek çok arazi vakfetmiştir.[114]

Orhan Gazi devrinde zaviyesine vakıf tahsis edilen bir diğer mutasavvıf, İ. H. Uzunçarşılı'nın ahîlerden birisi olarak nitelendirdiği Hacı Karaoğlan adıyla da bilinen Osman bin Yusuf'tur.[115] Hacı Karaoğlan, Osman Gazi ve Orhan Gazi devirlerinin manevi şahsiyetleri arasında sayılmakta, İznik surları içinde mescit ve imareti bulunmaktadır. Orhan Gazi'nin bu zaviye için yaptırdığı vakfiyede, Hacı Karaoğlan hakkında kullanılan ifadelerde, "*herkesin sevgilisi, büyüklerin iftihar edeceği bir şahsiyet olduğu*" cümlesi de yer alır.[116]

Orhan Gazi devrinde sadece Müslümanlar için dinî yapılar inşa edilmemiştir. Bu dönemde Osmanlı toplumunun tebaası olan ve Müslümanlarla iç içe yaşayan Hıristiyanların varlığı da bilinmektedir. Bu nedenle gerek hanedan üyeleri, gerekse devletin üst kademelerinde görev yapan şahsiyetlerin bazen kilise yaptırdıkları da rivayet edilir. Mesela Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun, eski Bursa-Mudanya yolu üzerinde küçük bir kilise inşa ettirmişti. Osman Gazi'nin dervişliğiyle tanınan oğlu Alâeddin Bey de Bursa'da kurduğu tekkenin yanı sıra bir de küçük kilise inşa ettirmişti.[117] Alâeddin'in bu tavrında, bir Müslüman dervişinin ve iktidar elitinin istimalet siyasetinin bir uzantısı olarak, Hıristiyanlarla yakınlık kurup onların gönlünü kazanma politikasının varlığı hissedilmektedir.

I. MURAD DEVRİNDE DİNÎ ZÜMRELERLE İLİŞKİLER

Osmanlı hükümdarlarının derviş zümreleriyle ilişkileri gaziliğin timsali kabul edilen I. Murad devrinde de devam etmiştir. Kaynaklarda yer alan ifadelerden ve vakıflarının sayısından, I. Murad'ın da gazaya, din adamlarına, meşâyihe, ilim adamlarına çok önem veren, onları kollayan bir şahsiyet olduğu anlaşılıyor. Sultan Murad'ın böyle bir tavır sergilemesinde onun dindar karakterinin de büyük payı var. Neşrî, I. Murad'ın Osmanlı

112 Âşıkpaşazâde, 29; Neşrî, I, 131.

113 Âşıkpaşazâde, 29; Neşrî, I, 131.

114 Âşıkpaşazâde, 30; Neşrî, I, 135, 147; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* s. 49.

115 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Orhan Gazi'nin, Vefat Eden oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Belleten,* XVII/107 (1963), s. 439.

116 İ.H. Uzunçarşılı, "Süleyman Paşa Vakfiyesi", s. 439.

117 I. Beldiceanu, *aynı makale,* s. 37.

hükümdarları içinde en fazla gaza edeni, aynı zamanda hayırsever, adil, dindar, himmet sahibi, fakirlerin ve gariplerin dostu, namaza düşkün ve gayet sâlih bir şahsiyet olduğunu ifade eder.[118]

I. Murad 788/1386 yılında meşhur Gazi Evrenos Bey'e verdiği beratta başarılarından dolayı gurura kapılmamasını, zira başarının ancak Allah Teâlâ'nın izniyle ve ondan sonra da halifesinin inayetiyle mümkün olacağını, Allah'ın nimetlerine şükretmekten geri kalmamasını, Resulün sünnetinden ayrılmamasını tavsiye etmektedir.[119] I. Murad'a göre, bir memlekette bey olmak, bir kefesi cehennem, bir kefesi cennet olan iki kefeli bir terazidir.[120] Cümle amellerin en faziletlisi ve başı adalettir; bu nedenle de adaletle hükmetmek gerekir. Hz. Peygamber, *"adaletin her bir günü bin yıllık ibadetten daha efdaldir"* buyurmuşlardır.[121]

I. Murad'ın Evrenos Bey'e temlik olarak verdiği Rumeli'de nasıl bir siyaset uygulaması konusundaki tavsiyeleri onun dinî konulara yaklaşımını da ortaya koyması bakımından önemlidir. Buna göre, uzak vilayetler olan Rumeli vilayetlerinde yönetimi sürdürebilmek için Evrenos Bey'in kılıç ve kalem ehline ihtiyacı olacaktır. Ancak bunları seçerken bazı hususlar göz önünde bulundurulmalıdır. İlk olarak Allah korkusunu gönülden çıkarmamak gerekir. Dünya nimetleri uğruna din emirlerine uymayan Allah korkusunu unutur. Bu yüzden içinde Allah korkusu olmayan bir kimseye güvenmemek gerekir. Zira bazı kimseler vardır ki, gece gündüz ibadetle meşgulmüş gibi görünse bile, aslında puta tapmaktadırlar. Bu gibi insanlardan sakınmak gerekir. Hiç kimsenin dış görüntüsüne/zahirine kesinlikle aldanmamak gerekir. Nitekim Hz. Ömer b. el-Hattab, Rebî' b. Ziyad'ın zahir haline bakıp aldanmıştır. Bunlardan ders almak gerekir. Seçilen emirler, eli altındaki Müslümanları kardeşleri gibi görüp ona göre muamele etmelidir. Halka gayet hoş davranılmalı, zulüm edilmemelidir. Çünkü fukara Allah Teâlâ'nın sevgilileridir. Bunlar fakirlik belasına sabredip dünya malına değer vermezler, kendi hallerine şükrederler.[122]

I. Murad'ın bu vakıf beratında Evrenos Gazi'ye verdiği tavsiyeler, onun kişilik yapısını, bilgisini ve din emirlerinde gözettiği hususların anlaşılabilmesi bakımından son derece önemlidir. Zira onun burada Evrenos Bey için verdiği tavsiyeleri kendi hayatında da birer ilke ve yönetim prensibi, aynı zamanda yaşam tarzı olarak benimsediği şeklinde yorumlamak da mümkündür. Nitekim, onun dinî zümrelerle ilişkilerinde, devlet yönetim ilkelerinde,

---

118 Neşrî, I, 307.

119 *BOA.CBT 1/1;* Feridun Bey, *Münşeât,* 87-88; J. Kraelitz, *aynı makale,* s. 247; M. İnbaşı, *aynı makale,* s. 228.

120 Feridun Bey, *Münşeât,* 88; J. Kraelitz, *aynı makale,* s. 247.

121 *BOA.CBT 1/1;* Feridun Bey, *Münşeât,* 88; M. İnbaşı, *aynı makale,* s. 229.

122 *BOA.CBT 1/1;* Feridun Bey, *Münşeât,* 88-89; J. Kraelitz, *aynı makale,* s. 247-248; M. İnbaşı, *aynı makale,* s. 229-230.

vakıflarının çokluğunda, din uğruna yaptığı savaşlarda gaza anlayışına büyük bir vukufiyete sahip oluşunda hep bu anlayış görülmektedir. Üstelik o bu tavırlarını gündelik hayatta da sergilemektedir. Kaynaklarda, onun, bilhassa cuma namazlarından sonra, bulunduğu şehirlerde fukaraya akça dağıttığı vurgulanır.[123]

I. Murad ahîlerle de yakın dostluk kurmuştur. Hatta kendisinin de ahî kuşağı kuşandığı ve ahî reisi olarak Ahî Musa'ya bu kuşağı kuşandırdığı, Ahî Musa ve Ahî Gündüz'e bazı araziler vakfettiği bilinmektedir.[124]

I. Murad'ın bu şekilde, sufîlerle yakın ilişki kurmasında kendi dindar yapısının da muhtemelen büyük etkisi vardı.[125] O, sadece Bursa bölgesinde İshak Ede Şeyh, Şeyh Ali, Menteşe Şeyh, Şeyh Güvenç ve Timurhan Şeyh gibi mutasavvıflara araziler vakfetmiştir.[126] Bunların haricinde, Geyve'ye tabi bir mezrayı Süli Şeyh ve evlatlarına vakfetmiştir. Adı geçen Süli Şeyh'in ölümünden sonra bölgenin tasarrufu onun yerine "şeyh" adını ya da unvanını taşıyan oğluna geçmiştir. Süli Şeyh'in yeğeni olan Ahî Mürüvvet de bu arazide pay sahibidir.[127] Yine, Geyve Akhisarı sınırları dahilindeki Kâki adı verilen mezrayı İsmail Şeyh'e; Balkan coğrafyasındaysa, Dimetoka'da bulunan Karaca Halil nahiyesine tabi Elmalı mezrasını Timurhan Şeyh'e evlatlık olarak vakfetmiştir.[128]

I. Murad sözü edilenlerin haricinde diğer bazı şeyhler için de değişik bölgelerde araziler vakfetmiştir. Mesela, Şeyh Hayran adlı bir şahsa İnegöl'e bağlı Devâlı mezrasında bulunan Hacı Çiftliği isimli araziyi vakfetmiştir. Bu arazi Şeyh Hayran'ın vefatından sonra oğlu Şeyh İsmail ve onun ölümünden sonra da torunu Şeyh Mustafa tarafından tasarruf edilmiştir.[129] Benzer şekilde, Göl kazasına tabi Samsam mezrasını İsrail Şeyh'e,[130] Beğ-pazarı'na tabi Çatlı-ağzı isimli köyü de Bolkar Şeyh oğlu İshak Şeyh'e vakfetmiştir.[131]

Bu dönemde öne çıkan bir diğer önemli şahsiyet Çandarlı Kara Halil'dir. Bazı kroniklerde onun kimi uygulamaları yerilirken, bazılarındaysa âlimliği, dervişliği ve devlet adamlığı gibi hususlar ön plana çıkarılır.[132] Aslen Eskişehir bölgesinden olduğu anlaşılan Çandarlı Halil Paşa'nın Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri Orhan Gazi'nin fiilen iktidarı elinde tuttuğu yıllara

123 Âşıkpaşazâde, 200; Neşrî, I, 309.

124 M. Cevdet, *aynı eser,* s. 272.

125 Nitekim Kemal, onu, velâyet ehli olarak tavsif etmekte ve namaza üç defa tekbirle başladığını rivayet etmektedir (*Selâtin-nâme*, 63).

126 S. Sevim, "Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II, s. 155.

127 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 407.

128 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası,* s. 174.

129 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 122.

130 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 325.

131 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 698.

132 Mesela, onun ve bilhassa oğlunun örfü bozdukları, gelenekleri tahrip edip rüşveti meşrulaştırdıkları hakkında bkz. Âşıkpaşazâde, 61 vd; Neşrî, I, 337-339.

kadar uzanmaktadır. Âşıkpaşazâde, Çandarlı Halil Paşa'nın, sırasıyla Bilecik, İznik, Bursa şehirlerinin kadılığını yaptığını, I. Murad devrindeyse kazasker olarak görevlendirildiğini yazmaktadır.[133] İlk kadılığı, muhtemelen bacanağı Şeyh Edebalı'nın tesiriyle Bilecik kadılığına getirilmesi suretiyle olmuş ve bu kadılığı sırasında, muntazam bir askerî ocak olan yaya teşkilatını düzenlemiştir.[134] *İlmiye Salnâmesi*'nde onun, Elvan Fakih'ten sonra Rumeli'nin ikinci şeyhülislamı olduğu bilgisine yer verilir.[135] Kaynaklarda ayrıca, onun Şeyh Edebalı'nın müritlerinden birisi yahut yakın bir arkadaşı olduğu, aynı zamanda her ikisinin de müderris Tâceddin Kürdî'nin damadı olmaları hasebiyle bu yakınlığın akrabalık bağlarıyla da kuvvetlendiği üzerinde durulur.[136] Bu evlilik bir taraftan da Edebalı vasıtasıyla Osman Gazi ile bir akrabalık anlamına da gelmektedir.[137]

Çandarlı Halil Paşa'nın iyi bir fıkıh bilgini, önemli bir mutasavvıf ve devlet adamı olarak ilk Osmanlı beyleri nezdinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda, onun Osmanlı hizmetine girmesine dair anlatılan rivayetler de bunu desteklemektedir. İ.H. Uzunçarşılı'nın, Muhammed b. Hacı Halil Konevî'nin eserinden naklen verdiği bilgilere göre, Çandarlı'nın Orhan Gazi'yle bağlantı kurmasına aracı olan kişi Mudurnulu Şeyh Fahreddin'dir. Rivayete göre, Orhan Gazi, Şeyh Fahreddin'in ziyaretine gidip şeyhin kendisine vezir olmasını istemiş, ancak Şeyh Fahreddin, hükümdarın bu teklifini kabul etmeyerek bu iş için müritlerinden birisi olan Kara Halil'i (Hayreddin Paşa) tavsiye etmiştir.[138]

Bu konudaki ikinci rivayetse ilkinden biraz daha farklı. Buna göre, Orhan Gazi bir gün Alâeddin Esved'i ziyarete gitmiş, hoca ibadetle meşgul olduğundan biraz beklemiş, o sırada namaz vakti olmuş, Kara Hoca'nın talebelerinden Kara Halil imam olup namaz kıldırmış. Namazdan sonra Orhan Bey ile Kara Hoca görüşmüşler. Orhan Gazi, hocanın talebelerinden birisinin kendisiyle beraber seferde bulunarak şer'i işleri görmesini istemiş, fakat talebeler gitmek istememişler; Orhan Gazi ısrar edince hocası, Kara Halil'i vermiş ve o da bunu istemeyerek kabul etmiş.[139] Gerek Şeyh Fahreddin'in çok daha geç bir dönemde yaşamış olması, gerekse Alâeddin Esved'in müderrislik yaptığı dönemde, Çandarlı Kara Halil Paşa'nın yaşı göz önünde bulundurulduğunda, kronolojik olarak doğruluğunun mümkün olmadığı anlaşılan bu iki olayın

133 Âşıkpaşazâde, 52, 188.

134 M. Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", s. 214.

135 *İlmiye Salnâmesi,* 277.

136 Neşrî, I, 85; Taşköprîzâde, 27; Mecdî, 29.

137 M. Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", s. 214.

138 İ.H. Uzunçarşılı, "Çandarlı Kara Halil Paşa", s. 459; aynı yazar, *Çandarlı Vezir Ailesi,* Ankara 1974, s. 3-4.

139 Mecdî, 30; İ.H. Uzunçarşılı, "Çandarlı Kara Halil Paşa", s. 459.

anlatılması, muhtemelen yazarın onun dindar kişiliğine vurgu yapmak istemesiyle ilintilidir.

İlerleyen dönemdeki faaliyetleri, Kara Halil Paşa'nın Osmanlı tarihi için ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunu doğrular niteliktedir. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa, kazaskerliği sırasında Acemi Ocağı ile Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasında büyük pay sahibi olmuş,[140] Bursa'da zaviyesi bulunan Karamanlı Molla Rüstem ile birlikte Osmanlı maliyesinin teşkilatlanmasında da önemli rol oynamıştır.[141]

Çandarlı Halil Paşa, daha sonra vezirliğe tayin edilmiştir. Evrenos Gazi ile birlikte, Batı Trakya ve Makedonya'nın fethi için görevlendirilmiş, daha önce ele geçirilen Gümülcine'yi kendisine merkez yaparak Avrathisarı, İskeçe, Kavala, Drama, Zahna ve Serez'in ele geçirildiği dönemde kumandanlık vazifesini yürütmüştür. Yine bu dönemde Selanik, Manastır, Ohri gibi şehirleri de fethetmiştir.[142] Çandarlı Halil Paşa'nın Osmanlı beyleriyle başlattığı yakın ilişki onun Balkan fütuhatı sırasında vuku bulan vefatı sonrasında oğulları tarafından da devam ettirilmiş, oğlu Ali Paşa kendisinden sonra Osmanlı veziri olmuştur. Hoca Sadeddin, onun ölümünün I. Murad'ı derinden etkilediğini yazmaktadır.[143] Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın ayrıca, Celâleddin Kazvinî'nin belâgat üzerine kaleme aldığı *Telhisü'l-Miftah* isimli eserini şerhettiği bilinmektedir.[144] İlme ve ilim adamına son derece kıymet veren Hayreddin Paşa'nın, İznik'te, bilinen ilk Osmanlı Darü'l-Hadis'ini kurduğunu da ifade etmek gerekir.[145]

YILDIRIM BAYEZİD VE DİNÎ ZÜMRELER

Yıldırım Bayezid devri Osmanlı topraklarına yoğun olarak mutasavvıfların geldiği bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Her geçen gün yıldızı biraz daha parlayan ve gerek Avrupa'da, gerekse Anadolu'da büyük siyasî başarılar elde edip, bilhassa Bursa'yı bir kültür merkezi haline getiren Yıldırım Bayezid'in yönettiği devletin vaat ettiği cazip şartlar, yüksek hayat standardı ve bizzat sultanın sufîlerle yakın ilişki içerisinde olması, onlara değer vermesi ve ihsanlarda bulunması bu yoğun sufî akınının nedenleri arasında sayılabilir.

---

140 İ.H. Uzunçarşılı, "Çandarlı Kara Halil Paşa", s. 461.

141 Âşıkpaşazâde, 54, 188-189; Neşrî, I, 197-199; İ.H. Uzunçarşılı, "Çandarlı Kara Halil Paşa", s. 472; Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A'zamlık (1299-1453)*, Ankara 1974, s. 35; M. Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", s. 215.

142 Âşıkpaşazâde, 61; Neşrî, I, 215 vd; İ.H. Uzunçarşılı, "Çandarlı Kara Halil Paşa", s. 467-469.

143 Hoca Sadeddin, I, 103.

144 İ.H. Uzunçarşılı, "Çandarlı Kara Halil Paşa", s. 460; *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 4; A. Taneri, *Vezîr-i A'zamlık*, s. 35.

145 C. Baltacı, s. 594; Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-Hadislerin Yeri*, Ankara 1997, s. 141.

Nitekim Şükrullah, Yıldırım Bayezid'in son derece dindar karaktere sahip ve sufîlerle yakın ilişki içinde bir şahsiyet olduğunu beyan etmektedir. Ona göre, *"Gazi Sultan, kötü ve şüpheli işlerden çekinmeği ve Tanrı'dan korkmağı kamudan ileri tuttu. Beğlerle sultanların göreneği olan şeriate aykırı eğlence, çalgı ve bunun gibi aldatıcı ne varsa hepini bıraktı. O zamanın bilginleri ve şeyleri onun arkadaşlığı ile yücelerdi."*[146] Eserinde, Yıldırım Bayezid'e övgü dolu sözlerle yer veren İbn Hacer de, onun, dünyanın seçkin meliklerinden birisi, ilmi ve âlimleri seven, Kur'an ehline teveccüh gösteren bir hükümdar olduğunu ifade etmektedir.[147] Yıldırım Bayezid'in saltanat dönemine ilişkin benzer ifadelere Ruhî'nin eserinde de rastlanmaktadır: *"'ulemâ-i kirâm ve fuzalâ-yı fihâma ihtirâm-ı fevka'l-hadd idüb meşâyihe i'zâz ve ikrâm idüb her birine hallü hâlince teşrifler ve ihsânlar erzânî buyurub 'ulemâ meclisinde hâli olmayub şer'i kavîm üzre müstakîm olub şer'i nebevî tamâm icrâ idüb kudâtın ve ümerânun mahâiflerün ve mezâlimlerin şer' ile teftîş itdürüb zulmi ve hayfı olan kimesnelerün mezâlimi yerine koyub müstahak-ı 'azl olanları 'azl itdi. Bir vech ile 'adl itdi ki vilâyeti Osmân tamâm abâdân olub re'âyâdan şerîf ve denî, ganî ve zaîf aralarında küdûret ve adâvet olmayub mecmu'ı âlem ibâdete meşgûl olmışlardı."*[148]

Kroniklerin bu övgü dolu ifadeleri, yaşadığı dönemde sert mizacı ve içkiye düşkünlüğü sebebiyle eleştirilen padişahın, sonraki dönemde dindar bir kimliğe büründürülme gayreti olarak yorumlamak da mümkündür.

Bununla birlikte Yıldırım Bayezid'in kendisinden önceki pardişahlar gibi devrin önde gelen bazı meşâyihi ile yakın ilişkiler kurduğu da bilinmektedir. Mesela, bu dönemde Anadolu'ya gelen sufîlerden bilhassa ikisi hem sultanla yakın dostluklar kurmuş hem de sonraki dönemin Osmanlı sufîliğinde derin izler bırakmışlardır. Bunlardan ilki olan Buharalı Emir Sultan Yıldırım Bayezid'e karşı son derece cesur sözler söyleyebilen birisi olup, aynı zamanda kızı Hundî Fatma Sultan ile evlenmek suretiyle damadı da olmuştur. İ.H. Uzunçarşılı'ya göre, Yıldırım Bayezid'in Emir Sultan'a kızını vermesi Osmanlı hükümdarlarının tarikat erbabına göstermiş oldukları hürmetin canlı bir delilidir.[149] Gerçekten de Yıldırım Bayezid'in Emir Sultan'a olan hürmeti son derece fazlaydı. Onun sözünü dinler, seferlere çıkarken mutlaka duasını alırdı.[150] Hatta geç tarihli kaynaklarda şeyhin, Yıldırım Bayezid'e Ulu Camii'nin inşası konusunda tavsiyelerde bulunduğu ve kılıç kuşattığı da

146 *Behcetü't-Tevârih,* 57.

147 İbn Hacer, 192.

148 Ruhî, 396.

149 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, s. 532.

150 *Sefîne,* I, 346.

rivayet edilmektedir.[151] Hoca Sadeddin'e göre, Osmanlı hükümdarları Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonraki dönemde de ona karşı hürmet beslemeye devam etmişlerdi.[152]

Dönemin bir diğer mutasavvıfı Somuncu Baba adıyla da bilinen Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin de Yıldırım Bayezid ile yakın dostluk kurduğu bilinmektedir.[153] Hatta Yıldırım Bayezid'in ondan yeni yaptırmış olduğu Ulu Cami'de vaaz vermesini rica ettiği, bu teklifi kabul eden Şeyh Hamideddin Aksarâyî'nin birkaç defa vaaz verdiği, ancak kendine gösterilen aşırı teveccüh dolayısıyla Bursa'dan ayrıldığı malumdur.[154] Yine, Melâmî kaynaklarında Hacı Bayram Velî'nin Şeyh Hamideddin'e intisap etmeden önce Yıldırım Bayezid'in kapıcıbaşısı olduğuna dair bir rivayet[155] mevcut ise de, bu konuda sözü edilenlerin haricindeki kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte, *Mir'âtü'l-Işk* gibi XVI. asırda kaleme alınmış bir eserde söz konusu rivayete değinilmiş olması böyle bir ihtimali güçlendirmektedir.[156]

Bu dönemlerde Osmanlı hükümdarlarının yaptırdıkları hayır kurumlarına veya sosyal ve siyasal içerikli faaliyetlerine dervişlerin de katıldıkları anlaşılmaktadır. Yukarıda anlatıldığı üzere, Osman Gazi'nin ilk bağımsızlık hutbesi Dursun Fakih tarafından okunmuştur. Yine, Yıldırım Bayezid, Ulu Cami'yi inşa ettirdiğinde ilk hutbeyi vermesini damadı Emir Sultan'dan rica etmiş, o ise Şeyh Hamideddin Aksarayî'yi işaret etmiştir. Neticede bu teklif kabul edilmiş ve hutbe Şeyh Hamideddin Aksarayî tarafından okunmuştur.[157] Bu olay, ilk dönemde şeyhlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koyması bakımından da önemlidir. Zira Emir Sultan'ın Yıldırım Bayezid tarafından kendisine yapılan bir teklifi, hükümdarın damadı olmasına rağmen, kendisinden derece olarak daha üstün olduğunu düşündüğü bir kişiye havale edişi, bu dönem dervişlerinin birbirlerine karşı gösterdikleri hoşgörü ve tevazuya bir örnektir. Yine, Molla Fenârî'nin söylediği ifade edilen, Şeyh Hamideddin'in sahip olduğu bilgi ve tecrübeyi öven ve bir anlamda onu taltif eden sözleri de bu bakış açısıyla değerlendirilebilir. Osmanlı hüküm-

151 Hoca Sadeddin, II, 427. Vassâf'a göre, Emir Sultan'ın Bursa'ya gelişi, Yıldırım Bayezid'in hükümdarlık dönemine rastladığı için, bu kılıç kuşandırma olayı daha sonra teberrüken gerçekleşmiş olmalı. (*Sefîne,* I, 346).

152 Hoca Sadeddin, II, 427.

153 *Mir'âtü'l-Işk,* 204.

154 Lâmiî, *Nefahat Tercümesi,* 833; Enisî, 141; Hoca Sadeddin, II, 425.

155 *Mir'âtü'l-Işk,* 202; *Semerâtü'l-Fuâd*, 234; F. Bayramoğlu, *aynı eser,* s. 15-16.

156 Ancak yine de, bu eserin yazarı olan Abdurrahman el-Askerî'nin Hacı Bayram'ın tarikatı olup Melâmîyye'den ayrılmış olan Bayramîyye'ye mensup olduğunu ve silsilesinde önemli bir yere sahip olan Hacı Bayram'ı yüceltmek amacıyla böyle bir rivayetten bahsetmiş olabileceği ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir.

157 *Semerâtü'l-Fuâd*, 231; İsmail Hakkı Bursevî, 71-72; Lâ'lîzâde Abdülbâki, *Sergüzeşt,* 130b-131a; Harîrî, 172b.

darlarının yaptırdıkları müesseselerin açılış törenleri sırasında yanlarında sufîleri bulundurma geleneklerinin bir benzerine farklı bir aktivitede de rastlanmaktadır. II. Murad tarafından 829/1426 yılında Edirne'deki Uzun Köprü'nün temel atma törenine de çok sayıda derviş katılmıştı. Katılanlar arasında en tanınmış olanlarıysa şüphesiz hükümdarın enişteşi Emir Sultan ile Hacı Bayram Velî'dir.[158]

Kroniklerde belirtildiğine göre, Yıldırım Bayezid'in yakın ilişkide bulunduğu bir diğer mutasavvıf da Şeyh Ramazan'dır. İ.H. Uzunçarşılı, Şeyh Ramazan'ın Kırşehirli Bayezid isminde bir şahsın oğlu olduğunu yazar. Kaynaklarda, Yıldırım Bayezid'in döneminin büyük ulemasından olan bu sufîye çok değer verdiği, onunla sık sık sohbet ettiği, ihsanlarda bulunduğu ifade edilir.[159] Neşrî, Yıldırım Bayezid'in, vaktiyle çok yoksul olan bu şeyhe muhabbetinden dolayı onu ihsanlara boğup zengin ettiğini, köyler ve haslar bağışladığını, daha sonra da kendisine kazasker edindiğini belirtir.[160] Diğer bir kronik yazarı olan Kemal, Şeyh Ramazan'ı, Yıldırım Bayezid'in katında çok makbul bir insan, ilim erbâbı, zamanının en büyük uleması olarak nitelendirip, sultanın onu kendisine şeyh ve kazasker edindiğini ileri sürer.[161] Ruhî'ye göreyse, Yıldırım Bayezid adı geçen şahsiyetin fıkıh bilgisinden çok istifade etmiştir.[162] A. Taneri, Şeyh Ramazan'ın Fetret Devri'nde Çandarlı Ali Paşa'dan sonra Emir Süleyman'ın vezirliğini yaptığını ifade etmektedir.[163]

Değişik şehirlerde yaptığı vakıflardan Yıldırım Bayezid'in desteklediği yahut irtibat halinde olduğu şeyhlerin, sadece burada sözü edilenlerle sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. *Tahrir Defterleri*'nde, onun arazi vakfettiği çok

158 F. Bayramoğlu, *aynı eser,* s. 25, n. 25.

159 Neşrî, I, 361; Şükrullah, 56; Kemal, *Selâtin-nâme,* 68.

160 Neşrî, I, 361.

161 *Cihân hep hoşnudidi Yıldırım'dan*
Görünmezidi balçık kaldurumdan

Begâyet ehl-i ilmi ol severdi
Olarla sohbet itmege everdi

Şehinşâhun katında vardı bir er
El alup şeyh idinmişti ol server

İderdi dün ü gün şâhile sohbet
Hem iderdi şâha çok nasihat

Ki dirler Ramazan adına anun
Oyıdı uleması ol zamânun

Ulu şeyh idi ol illerde ol er
El alup şeyh idinmişidi o server

İdindi kadı-'asker sonra anı
Anunla bile geçürür zamânı (bkz. Kemal, *Selâtin-nâme,* 68).

162 Ruhî, 396.

163 A. Taneri, *Vezîr-i A'zamlık,* s. 35.

sayıda şeyh ismi yer alır. Mesela, Beypazarı'na tabi Pelidçik karyesinde bir arazi vakfettiği İsmail Şeyh bunlardan birisidir. Bu vakfı daha sonra İsmail Şeyh'in oğlu Hacı Şeyh tasarruf etmiştir.[164] Padişah ayrıca Balkan coğrafyasında arkadaşı Rüstem Gazi ile birlikte önemli fetihler gerçekleştiren Seyyid Ali Sultan'a, Şeyh Ahmed'e ve Malkara'da tekkesi bulunan Aydın Şeyh'e de araziler vakfetmiştir.[165]

KURULUŞ DÖNEMİNDE TARİKATLARLA İLİŞKİLER

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemi tarikatlardan ziyade ferdî ilişkilerin daha ön planda tutulduğu bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, kuruluş döneminde Osmanlı beylerinin bazı tarikatlarla yakınlık kurdukları, kuruluş aşamasında söz konusu tarikatların desteğini almaya çalıştıkları da bilinmektedir. Bazı örnekler göz önünde tutulduğunda, beylerin Vefaîyye, Kalenderîyye, Kübrevîyye Erdebilîyye tarikatlarına mensup dervişlerle dostluk kurdukları görülmekte. Osmanlı topraklarına çok daha geç tarihlerde giren bazı tarikatlarsa, oluşturdukları literatürde, daha en başından bu devlet bünyesinde faaliyet gösterdikleri, hatta kuruluşta pay sahibi oldukları düşüncesini ispatlama gayreti içerisine girmişlerdir.

Mesela bu konuda kesin yargılara ulaşmanın zor olduğu konulardan birisi ilk Osmanlı beylerinin diğer Anadolu beyliklerinde daha fazla yayılma alanı bulan Mevlevîyye tarikatıyla olan ilişkileridir. Osmanlı beylerinin ilk dönemde sözü edilen tarikatın mensupları veya önderleriyle ilişkilerinin boyutu yahut böyle bir ilişkinin var olup olmadığı konusundaki bilgiler, Anadolu'daki diğer Türkmen beylikleri hakkında bilinenlere oranla çok daha sınırlıdır.[166] Mevcut bilgilerse daha sonraki devirlerde yazılmış bir iki kaynakta yer alan rivayetlerden öteye gitmemektedir. Mesela, bu kaynaklardan birisi olan *Sefîne*'de bizzat Osman Gazi ile bazı Mevlevî şeyhlerinin görüştüğüne dair rivayetlere yer verilir.

Sahih Ahmed Dede de çok daha geç bir dönemde yazılmış Mevlevî kaynaklarından birisi olan *Mecmuâtü't-Tevârihi'l-Mevlevîyye* adlı eserinde benzer görüşler öne sürer. Hatta bu eserde, Osman Gazi'nin gördüğü rivayet edilen meşhur saltanat rüyası hadisesi de Mevlevîlerle bağlantılı hale getirilerek, Osman Gazi'ye saltanatının Mevlânâ tarafından verildiği ileri sürülür.[167] Osmanlı hanedanının kuruluşuyla ilgili Mevlevî rivayetleri sade-

164 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 698.

165 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası,* s. 184-188.

166 Mesela bu beyliklerden Saruhanoğulları Beyliği'nin Mevlevîlerle ilişkisi için bkz. F. Emecen, *İlk Osmanlılar,* s. 133-149.

167 *"... Sultan Gıyâseddîn Keyhusrev-i Sânî Selçukî merhûmun ortanca oğlu 10. Padişah-ı Yunânî olan Sultan Rukneddîn Süleymân-ı Sânî Selçûkî cenâbı bu vakte gelince, 13 seneden ziyâde saltanat-ı hükûmetde ber-karâr*

ce bununla sınırlı değildir. Bu konuyla ilgili olarak, Selçuklu hanedanının yıkılmasından sonra, Mevlânâ'nın Konya'da on sekiz gün padişahlık yapıp, sonra görevini Osman Gazi'ye devrettiği, Sultan Veled tarafından Osman Gazi'ye kılıç kuşatıldığı şeklinde iki rivayet daha söz konusudur. A. Gölpınarlı, bu rivayetlerin yayılma nedenini haklı olarak, III. Selim devrinden itibaren Mevlevîliğin siyasî hayatta önem kazanmasıyla ilişkilendirir.[168] Sahih Ahmed Dede'nin, Osman Gazi'nin Sultan Veled'i ziyaret edip hayır duasını aldığına[169] ilişkin verdiği bilgileri de yine bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Ancak bunun dışındaki kaynaklarda bu bilgilerin netleştirilmesine yarayacak bilgiler şimdilik ortaya çıkarılmış değildir. *Sefîne*'de yer alan, Kütahya Mevlevîhanesi postnişini Celaleddin Ergun Çelebi'nin, aşağıda da değinileceği üzere, Orhan Bey devri dervişlerinden Geyikli Baba'yı ziyaret ettiğine dair rivayetin doğru olduğunun kabul edilmesi bu konuda bazı şüpheleri de beraberinde getirebilir. Yine, kroniklerde, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın komutasında yapılan akınlarda elde edilen ganimetlerin/altınların Mevlevî külahı vasıtasıyla gaziler arasında üleştirildiğine[170] dair rivayet de doğru kabul edildiği takdirde, Osmanlı ordusunda Mevlevîyye mensuplarının yahut Mevlevî külahı kullananların mevcut olduğu düşünülebilir. Ancak verilen bütün bu bilgileri, eserin yazıldığı dönemde, yazarların üzerindeki Mevlevî etkisinin varlığıyla alakalandırmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Yine Hoca Sadeddin'de, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın, babasının da izniyle Rumeli fetihlerine başladığı sırada Mevlevî şeyhlerinin desteğini ve duasını almaya çalıştığına dair şu şekilde bir rivayet vardır:

> *... şehzâde-i âl-i himmet Rûm ili teshirine azîmet eyledükde vaz'ı mu'tad üzere ehl-i bâtından istimdâd itmegin sadr-ı nişîn makamât-ı mâ'nevî, sâhib-i Mesnevî Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî kuddise sırruhu bi'l-fazli'l-kayyûmî hulefâsından bir azîz-i âzâde hîn-i teveccüh-i gazada şâhzâde-i âlî-nijâda mülâkat idüp bir külâh-ı Mevlevî hediye*

---

olup, bugün Hazret-i Mevlânâ hazretini ekâbirden bir gece ziyâfete dâ'vet icâbet olunup, Çelebi Hüsâmeddin Efendi beraber, gece Hüsâmeddin Efendi'ye uyku galebe, Hazret-i Mevlânâ hazretinin fırâce-i şerîfesine başını koyup hâba vardı, bidâr oldu. Hazret-i Mevlânâ hazreti suâl buyurdu. Çelebi Hüsâmeddîn Efendi cenâbı kesik baş rü'yâsında gördüğünü söyledi. Hazret-i Mevlânâ hazreti ta'biri zuhûra gelir buyurdu. 10 gün mukaddem Ertuğrul Gâzî oğlu 22 yaşında Osman Gâzî beraber bir mesâlih için Konya şehrinde bulunup, ba'de's-sabâh ziyâret-i meşâyih olundu. Bu gecede sâkin olduğu mekânda Mushâf-ı Şerîfe kıyam ve Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân'a ta'zim ve Kelâm-ı Kadîm'e terkîm ve Kelâmullâh'a inkıyâd buyurdu. Tâ sabâh oldu. Cümle azizân-ı meşâyih, sarây-ı pâdişaha da'vet ve âlî ziyâfet. Hazret-i Mevlânâ ve Çelebi Hüsâmeddîn Efendi mevcûd, Baba Merendi menkıbesi. Ve Çelebi Hüsâmeddîn Efendi'ni rü'yâsında gördüğü kesikbaş ta'biri zuhur. Gayret-i evliyâullah Hazret-i Mevlânâ hazreti münfa'il taşraya teşrîf buyurduğu hînde, ol mahalde ziyâret-i meşâyih için gelen Sultan Osman Hân Gâzî cenâb-ı nazâr-ı saâdetine müsâdif olup, oğulluk ve evlâdlık edip, duâ ve senâ buyurup, ol gece olan hâlini keşf ve hıdmetini kendine tebşîr buyurması bu sâlde oldu" (bkz. Sahih Ahmed Dede, 185-186).

168 A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 274.

169 Sahih Ahmed Dede, 208.

170 Şükrullah, 54.

> *getürmiş ve nusret ve firûzî rûzî olmak du'âsını tekrâr idüp... vedâ eylemiş, ol sefer-i pür-ahvâlde selâmet-i hâl ve âmâl, eser-i himmet-i icâl itdügin...*[171]

Kaynaklarda Osmanlı topraklarında faaliyet gösterdiği ifade edilen Derviş Niyazî adında bir mevlevî dervişinden de söz edilmektedir. Oldukça geç bir dönemde eserini kaleme alan Esrar Dede, Derviş Niyazî'nin Bursalı olduğunu, Yıldırım Bayezid devrinde yaşadığını, Anadolu'da kaside ve gazeli Türkçe olarak okuyan ilk şahsiyet olduğunu, hatta Yıldırım Bayezid namına dahi bazı kasideleri bulunduğunu ifade eder.[172] Burada yer alan bu rivâyetler ilk dönem Osmanlı toplumunda Mevlevîlerin etkisinin hissedildiğini, en azından bu konudan bahseden eser yazarlarının böyle bir kanıya sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim, Mevlevî müelliflerin beylikler üzerinde giriştikleri etkin faaliyetlerini, Osmanlı Beyliği'yle karşılaştırdığımız zaman durum daha iyi kavranılabilir. Mesela Ulu Arif Çelebi, henüz babası Sultan Veled'in sağlığında Menteşe Beyliği hükümdarı Mesud Bey'i ziyaret etmiş, burada bir ayin düzenlemiş, bu ayinden çok etkilenen hükümdar, oğlu Şücaeddin Orhan'ı mürit olarak onun yanına vermiş;[173] hatta bu ziyaretler ilerleyen dönemlerde artarak devam etmişti. Paul Wittek'e göre, bu ziyaretlerin nedeni, *"uc'da büyük mikyasta yapılan fütuhatlarıyla saygın bir konum kazanmış olan hükümdar ailelerini menfur Türk babalarının tesirinden uzaklaştırmak ve Mevlânâ sülalesi için kazanmaktı."*[174]

Erken dönem Osmanlı tarihinde Bektâşîyye tarikatının oynadığı role dair rivayetler de çoğunlukla daha sonraki dönemlerde geliştirilmiştir. Kronikler-de, Hacı Bektâş'ın Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında yaşadığı şeklinde verilen yanlış bilgiler, ilerleyen dönemde Osman Gazi'nin bey oluşuyla ilgili olarak Bektâşî zümrelerinde de Mevlevîlerinkine benzer rivayetlerin türetilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu rivayetlerde, aslında birbirlerini hiç tanımamış olan Hacı Bektâş ile Osman Gazi arasında bir yakınlık meydana getirilmekte, hatta Osman Gazi'nin saltanat kuşağını Hacı Bektâş'ın elinden kuşandığı ifade edilmektedir. Mesela, kuruluştan bir hayli sonra kaleme alınmış *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî*'de bu yönde bilgiler verilmektedir:

> *Osman Bey sözlerine uydu, Kayı yiğitlerini katına topladı. Yarhisar, Bilecik, İnegöl, İznik taraflarını yağmaladı, hem kendi doydu, hem yanındaki yiğitleri doyurdu.*
>
> *Bursa Beyi, Sultan Alâeddin'e adam saldı, seninle ahîdleştik, barıştık, öyle olduğu halde ne diye bu çeşit bir adamı başımıza saldın; ilimi, yurdumu yağmalamada, yıkmada, ya hakkından gel yahut da barışıklığı bozar, düşmanlık ederiz diye şikâyette bulundu.*

171 Hoca Sadeddin, I, 56; N. Öztürk, "Boz Atlılar", s. 43.

172 Esrar Dede, 509-510.

173 P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 59-62.

174 P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 60.

Sultan Alâeddin kızdı, Gündüzalp'a kardeşinin oğlu Osman'ı tut, bana gönder, yoksa ona yapacağımı sana yaparım diye buyruk yolladı. Gündüzalp, Osman'ı gözetledi, bir köyde habersizce yatarken ansızın baskın yaptı, arkadaşlarıyla tutup bağladı, Padişaha gönderdi.

Vezirler, Osman'ın boylu poslu, güçlü kuvvetli, yakışıklı bir yiğit olduğunu gördüler. Öylesine güzeldi ki, dille tarife imkân yok. Padişaha, bu çeşit bir genci öldürmek doğru değil, bir kâfirin sözüyle bir civana kıymak yazıktır. Bırak da senin önünde canıyla başıyla oynasın, din aşkına kâfire kılıç sallasın dediler. Sultan Alâeddin, bu sözleri duyunca tuhaflaştı, hele dedi, bir getirin o yiğidi göreyim. Osman Bey'i getirdiler. Gerçekten de dile gelmez bir güzellikte, boylu poslu, güçlü kuvvetli bir civan olduğunu görünce vezirlerine, dediğiniz gibiymiş, şeyhimiz, azizimiz, Peygamber soyu Hacı Bektâş Hünkâr'a, bir nice güvenilir kişiyle yollayın bakalım, bunun hakkında ne buyurur? Her ne der, her ne yaparsa, o adamlar bana yazsınlar biz de ona göre hareket edelim dedi. Hünkâr, Kâvus Han'ı Müslüman edeli, Sultan Alâeddin, Hünkâr'a adamakıllı muhib olmuştu. Başına ne gelse Hünkâr'a bildirir, ona danışırdı, ne derse ona göre hareket ederdi. Osman Bey'in yanına adamlar kattılar, Hünkâr'a gönderdiler.

Hacı Bektâş, Sulucakarahöyük'e yerleşinde kendisine uyanlara elifî tâc giydirirdi... Oğlunuz Sultan Alâeddin Padişah, mübarek ellerinizi öperler, bu yiğit Kayı boyundan Osman Bey'dir dediler, ahvâli anlattılar.

Hacı Bektâş-ı Velî Osman Bey'in yüzüne baktı, safa geldin Osman'ım, kadem getirdin, başındakini çıkar ileri gel dedi. Osman huzura geldi, diz çöktü. Hünkâr o tâcı aldı, tekbîr edip Osman Bey'in başına giydirdi. Belindeki kemeri çıkardı, tekbirleyip Osman Bey'in beline kuşattı. Önündeki çerağı uyandırdı, tekbirledi, öğüt vererek Osman Bey'in eline sundu. Önüne yayılan sofrayı aldı, Osman'ın önüne koydu. Bunları al dedi, seni din düşmanlarına havale ettik. Senin başındaki tâcımızı gören kâfirler, kılıcına karşı duramasınlar, kılıçları seni kesmesin, nereye varırsan üst gel, önünden sonun gür gelsin, kimse senin soyunun sırtını yere getirmesin. Hünkâr adımı sana bağışladım, senin soyunu adını bu adla ansınlar. Gün doğusundan gün batısına dek çerağın yansın. Rûm erenleri bu makamı birisine vermek istedi, her biri, bir eri tuttu. Bense yedi yıldır senin ve soyunun ruhlarını vilâyet kabzasında saklayıp durmadayım. İşte geldin, nasibini aldın. Sonra Padişah adamlarına varın, oğlumuz Sultan Alâeddin Padişah'a söyleyin, buna yüce bir makam versin, o da bizim gibi kâfirlere havâle etsin bunu dedi...[175]

Buna benzer bilgilerin izleri daha sonraki dönemde yazılan eserlerde de görülmektedir.[176] *Vilâyetnâme*'de, sadece bir menkıbeden ibaret olup tarihen doğruluğu mümkün olmayan bu tarz bilgiler verilmek suretiyle Bektâşîliğin Osmanlı Devleti'nin kuruluşu üzerindeki etkisinin vurgulanmaya çalışıldığı tahmin edilebilir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki, her ne kadar bu dönemde Bektâşîlik tarikat olarak mevcut olmasa da, Hacı Bektâş

175 *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî,* 73-75.

176 Mesela bkz. Üsküdarlı Mustafa Hâşim Baba, *Ankâ-yı Maşrık,* Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., Haşim Baba, nr. 60, vr. 26 -34; A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* s. 301-302.

Dergâhı'na bağlı olduğu bilinen Abdal Musa'nın Osmanlı topraklarında faaliyet gösterdiği biliniyor. Bu hususa ilgili bölümde değinilmiştir.

Yukarıda da değinildiği üzere ilk Osmanlı beylerinin somut olarak yakınlık kurdukları tarihen sabit oup kuruluş döneminde etkili olduğu anlaşılan tarikat Vefaîyye'dir. Daha önce hayatlarından ayrıntılı şekilde bahsedilen Şeyh Edebalı, Osman Gazi devrinde, Geyikli Baba ise Orhan Gazi devrinde bu tarikatın en önemli temsilcileriydi.

Yıldırım Bayezid devrindeyse, Osmanlı topraklarında etkin olmaya gayret eden bir başka tarikat göze çarpar. Bu tarikat, meşhur Ebû İshak Şehriyar Kazerûnî'nin adına nispetle Kazerûnîyye olarak bilinen tarikattı. Şeyh Ebû İshak tarafından kurulup cihat anlayışını ön planda tutan bu tarikatın mensuplarının daha ziyade Hindistan civarında yayıldıkları bilinmekte. Ancak, kaynaklarda yer alan ifadelerden tarikat mensuplarının Yıldırım Bayezid devri Bursa'sında da faaliyet gösterdikleri, hatta oldukça rağbet gördükleri anlaşılmaktadır. Zira Yıldırım Bayezid, Bursa'da yaptırdığı meşhur imaretinin parçaları arasında, Ebû İshâk Kazerûnî tarikatına mensup dervişler için bir de Ebû İshâkîhâne inşa ettirmiş ve buraya vakıflar tahsis etmiştir.[177]

İshâkî dervişleri için Karamanoğlu Mehmed Bey'in de bir zaviye inşa ettirmesi bu tarikatın yayılmasının sadece Osmanlı topraklarıyla sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır.[178]

Buraya kadar verilen bilgiler göz önüne alındığında, araştırma konusu yapılan dönemde dinî zümrelerle ilk Osmanlı beylerinin ilişkilerini ve beyler tarafından bu zümrelere tahsis edilen vakıfların sayılarının çokluğunu kısaca şu sebeplere bağlamak mümkün gözükmektedir. Osmanlı beyleri, sözü edilen zümrelere vakıflar tahsis etmek suretiyle, dervişlerin nüfuzundan siyasî olarak faydalanmayı, yeni fethedilen topraklarda onlara daha aktif roller vermeyi, onları desteklemek suretiyle Allah'ın rızasını kazanmayı, dinin emrini yerine getirmeyi, iskân ve İslamlaşmayı sağlamayı, yol üzerinde ve derbentlerde kurulan tekkeler sayesinde yol güvenliğini ve ulaşım kolaylığını temin etmeyi, şehirlerde bulunan tekkeler sayesinde de konaklama kolaylığını ve iç huzuru sağlamayı hedeflemiş, bunda da büyük başarı elde etmişlerdir.[179] Bu konudaki örnekler Dördüncü Bölüm'de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

177 Âşıkpaşazâde, 64; Şükrullah, 57-58; Neşrî, 361.

178 Fuad Köprülü, "Abû İshâk Kâzrûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri", *Belleten,* XXXIII/130 (1969), s. 227.

179 S. Sevim, "Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II, s. 156.

SULTANLARIN VAKIFLARI VE YAPTIRDIKLARI KURUMLAR

İlk Osmanlı Hükümdarlarının Vakıfları

Kaynaklarda, ilk Osmanlı sultanlarının dindar kişiliklerine, gaza ruhunu benimsediklerine ve şer'î kurallara sıkı sıkıya bağlı olduklarına sık sık vurgu yapılmaktadır. Mesela, anonimlerde ve Neşrî'de, Yıldırım Bayezid'in çok şarap içen bir hükümdar olduğu konusu eleştirilirken, Ertuğrul Gazi'nin *"gâyet dindar"* bir şahsiyet olduğunun,[180] Osman Gazi, Orhan Gazi ve Murad Hüdâvendigâr'ın asla şarap içmediklerinin altı çizilir.[181] Elbette, devletin daha sistematik bir İslam anlayışını benimsemiş olduğu bir dönemde yazılan Osmanlı kaynaklarında bu tarz vurguların yapılması doğaldır. Ancak, verilen bilgilerin doğru olmadığına dair kesin bir yargıda bulunmak da mümkün değildir.

Ancak her halükârda, ilk dönem Osmanlı beylerinin ilme ve ilim adamlarına değer verdikleri, onlar için tekke, zaviye, cami ve türbe gibi binalar inşa ettirdikleri veya sık sık onların sohbetinde bulunup fikirlerinden yararlanmaya gayret ettikleri anlaşılmaktadır. Hükümdarlar ile dinî zümreler arasındaki bu yakınlığın Osmanlı beylerinin hayır işlerine ehemmiyet vermeleri sonucunu doğurduğu da tahmin edilebilir. Yeni kurulan ve Türkleşip İslamlaşmasına çok önem verilen arazilerde yapılan bu tür eserler elbette siyasî iktidarın devamlılığını sağlayabilmesi ve kamuoyu onayının alınabilmesi için de önemlidir.

Nitekim kaynaklarda, Osmanlı sultanlarının fethettikleri şehirlerin imarı için yaptıkları faaliyetlerden de övgüyle söz edilmiştir. Bu konudaki hassasiyet bilhassa büyük şehirlerin fethedildiği dönemlerde daha bariz şekilde ortaya çıkar. Mesela Orhan Gazi, Bursa'yı ele geçirdikten sonra derhal oranın imarına girişmiştir. Burada imaretler yaptırmış, medrese kurmuş, gelirinin halka verilmesi şartıyla köyler vakfetmiştir.[182] Aslında bu durum ilk dönem Osmanlı sultanlarının çoğu için geçerlidir. Bu amaçla yaşadıkları şehirlerin daha mamur hale gelmesi için çabalamış ve pek çok hayır eseri yaptırmışlardır.

Ancak, iskân noktasında bizzat dervişlere çok fazla ihtiyaç duyulduğu ortadadır. *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri*'nde yer alan derviş zümrelerine yapılan ihsanlarla ilgili kayıtlar, bu durumu açık bir şekilde ortaya koymak-

180 Neşrî, I, 73.

181 *" ... Tâ Vılk-oğlı kızı gelmeyince Sultan Bayezid sohbet ve işret neyddügin bilmedi. Hiç şarâb içmezlerdi. Ve şarâb sohbeti olmaz idi. Osman ve Orhan ve Murad Han zamanında hamr içmezlerdi. Anlar dahı ulemadan utanıp ne dirlerse sözlerinden çıkmazlardı. Ve ol zaman ulemaları sözlerin geçürirlerdi. Âl-i Osmân'dan bir günâh ve bir cürüm sâdır olsa anı men' iderlerdi. Eger memnu' olmasalar ulemalar padişahlardan kaçar yanına varmazlardı. Şimdiki âlimler gibi mansıbdan korkup tek turmazlardı. Ol ki şer'a muhalifdür men' idüp sözlerin geçürürlerdi"* (bkz. *Anonim-Öztürk,* 36).

182 Kemal, *Selâtin-nâme,* 51.

tadır. Bu dönemde, Osmanlı hükümdarları dervişlere pek çok mal veya arazi vakfetmişlerdir. Bu vakıflar da yine ilişkinin boyutuna ve dönemine göre farklılık göstermiştir. Doğal olarak ilk dönemlerde bu lütuflar daha fazla ve daha kontrolsüz iken, devletin merkezîleşmesi arttıkça daha kontrollü bir hal almaktadır. Mesela ilk dönemde bu tür tahsisatlarla dervişler hem pek çok arazi ve malın tasarrufuna malik olmalarının yanı sıra vergiden de muaf iken, ilerleyen dönemde ve özellikle I. Murad döneminden sonra, arazi dağıtımı konusunda daha hassas davranılmış, dervişleri sadece vergiden muaf tutmaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde yukarıda sözü edilen dervişlere pek çok vakıf yapılmıştır. Mesela Osman Gazi kendisine beylik müjdesini veren Kumral Abdal'a bu müjdesinin karşılığı olarak ilk fethettiği araziyi bağışlamayı vaat etmiş ve bu vaadinin nişanesi olarak kılıç ve maşrabasını adı geçen dervişe vermiştir. Ardından padişah olur olmaz vaadini yerine getirmiş, Kumral Abdal'a Ermeni Derbendi denilen yerde bir zaviye yaptırarak buraya köyler ve tarlalar da vakfetmiştir.[183]

Osman Gazi'nin ve oğullarının vakıfları üzerinde değerli bir araştırma yapan Sezai Sevim, onun, beş tanesi Söğüt, bir tanesi Bursa civarı, iki tanesi Yarhisar ve bir tanesi de Bilecik yakınlarında olmak üzere dokuz tane vakfını tespit etmiştir. Buna göre; "*1. Bilecik'te Şeyh Edebalı zaviyesine Koz Ağaç köyü vakıftır. 2. Söğüt'teki caminin imamlığına bir çiftlik yer vakıftır. Ömer Fakih tasarruf etmektedir. 3. İsa Sofi zaviyesine Gökçe Viran adlı arazi vakıftır. 4. Söğüt'te olan bir zaviyeye bir miktar arazi vakıftır. 5. Akbaş Derviş zaviyesine Söğüt Derbendindeki bir çiftlik vakıftır.*[184] *6. Şeyh Süleyman zaviyesine Söğüt'te İnce Pelid köyünde bir çiftlik yer vakıftır. 7. Yarhisar'da Mevlânâ Muhammedî Fakih'e Çamluca adlı arazi vakıftır. 8. Şeyh İshak zaviyesine Yarhisar'da Gökçesu köyü vakıftır. 9. Bursa yakınlarında Şıhlar isimli arazi adı bilinmeyen bir tekkeye vakıftır.*"[185]

Osman Bey'in ölümüyle beyliğin başına geçen Orhan Gazi'nin de hayır işlerine son derece düşkün bir padişah olduğu biliniyor. Neşrî'nin, Orhan Gazi zamanında ulemanın ve fukaranın *"müreffehü'l-hâl"* olduklarını belirtmesi bu dönemdeki manzarayı gözler önüne sermektedir.[186] Nitekim, *Muhasebe Defterleri* tetkik edildiğinde görüleceği üzere, Orhan Gazi'nin bizzat dervişlere ve fakihlere yaptığı vakıfların sayısı bu hükümdarın dinî zümrelere verdiği değeri göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zira Orhan Gazi'nin bu türden toplam yirmi sekiz adet vakfı bulunduğu tespit

183 Orhan Köprülü, "Abdal Kumral", s. 63.

184 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 286.

185 S. Sevim, "Osman Gazi ve Oğullarının Vakıfları", s. 161.

186 Neşrî, I, 187.

edilmiştir.[187] Hükümdarların sufîlere yaptığı bağışlara bazen hükümdar ailesinin bütün üyelerinin dahil olmak istemesi de dinî zümrelere karşı beslenen sempatinin ve sevap kazanma gayretinin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Orhan Gazi'nin Mekece'de Rebiüevvel 724/Mart 1324 tarihinde kurduğu vakıf bu konudaki en meşhur örneklerden birisidir.[188]

Orhan Gazi daha ziyade Şerefüddin Bey zaviyesi adıyla da anılan bu zaviyesi için Mekece'de iki köy, ayrıca Dere, Kaki ve Esedler karyelerinin gelirlerini, 49 sığır, üç yüz altmış baş koyun ve zaviyenin mesâlihi için Mekece yakınlarından bir orman vakfetmiştir.[189] Orhan Gazi'nin bu zaviyenin geçimi için vakfettiği toprakların listesini gösteren vakfiyeyi, erkek kardeşlerinin yanı sıra üç oğlu, bir kız kardeşi ve –bir olasılıkla– bir kız yeğeninin de imzalaması[190] bu gayretin yansıması olarak düşünülebilir. Sözü edilen bu vakfiye, Orhan Gazi'nin sahip olduğu mentaliteyi göstermesi bakımından son derece önemlidir. Burada, Orhan Gazi, Mekece nahiyesinin tamamını adı geçen zaviyeye sırf Allah rızası için vakfettiğini açık bir şekilde ifade etmektedir.[191] Bu ifadede, gaza ruhunu kendisine prensip edinmiş olan bu genç Osmanlı beyinin, Allah rızasını kazanmak uğruna sahip olduğu arazileri fakir fukaranın geçimi için bağışlaması durumu söz konusudur. Nitekim, o, bu araziye kölesi Tavâşî Şerefeddin Mukbilî'yi mütevelli tayin ederken, hankâhta misafir olan veya gelip giden fukarayı, garipleri, miskinleri, dervişleri ve ilim ehlini iskân ve infak etmesi şartını koşmaktadır.[192]

Orhan Gazi'nin kurduğu vakıflar elbette bununla sınırlı değildir. O, yaşadığı dönemde hayır işlerine ve bu işlerin yürütülmesinde etkili olan müesseselerin varlığına çok önem vermiştir. Nitekim Şükrullah, Orhan Gazi'nin kiliseleri camiye çevirdiğini, İznik ve Bursa'da yoksullar evi yaptırıp bu müesseselere yoksulları doyurmak için gelir kaynakları vakfettiğini, bilgi erlerinin Orhan Gazi'nin gönlünde bolluğa kavuştuklarını yazmaktadır. Orhan Gazi yoksullar evinde yaşayan bilginlere ve hafızlara akça bağlamıştır.[193]

Orhan Gazi, bilhassa Bursa'nın fethinden sonra, devletinin yeni başkentini tam anlamıyla aktif hale getirmeye gayret etmiş, burayı önemli bir ticaret merkezî haline getirerek, ünlü kişilerin, dervişlerin ve ulemanın, diğer bir deyişle bilginlerin dikkatini çekmeye çalışmıştır.[194] Yine, İzmit'i fethettikten

187 Bu vakıflar için bkz. S. Sevim, "Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II", s. 150-157.

188 Sözü edilen vakfiyenin Neşrî için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten,* V/19 (1941), ss. 277-288.

189 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 487-489.

190 I. Beldiceanu, *aynı makale,* s. 31.

191 İ.H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s. 281.

192 İ.H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s. 281-282.

193 Şükrullah, 53; Nişancı Mehmed Paşa, 103; *Ruhî Tarihi,* 384.

194 G.E. Carretto, *aynı eser,* s. 12.

sonra buradaki kiliseleri camiye çevirmiş, yerine mescitler ve medreseler yaptırmış, daha sonra buranın tımarını yanında savaşan gazilerden Kara Mürsel'e vermişti.[195]

Orhan Gazi'nin İznik'i fethettikten sonra yaptırdığı ve yakın dostu Ahî Hasan'ı şeyhliğe tayin ettiği zaviyesi ile ilgili verilen bilgiler hayli ilginçtir. Kaynaklarda, Orhan Gazi'nin 735/1335 tarihinde hizmetkârı Hacı Paşa'ya yaptırmış olduğu bu imarette bizzat kendi eliyle misafirlerine "aş" dağıttığı nakledilir.[196] Giriş ekseninde bir sofa ve bir eyvanla iki yan oda ve bir revaktan oluştuğu bilinen bu imaret, Sedat Emir'in ifadesiyle, *"Osmanlı mimarlığında çok işlevli yapı tipinin bilinen ilk örneğidir."*[197] Orhan Gazi'nin İznik İmareti'nden kısa bir süre sonra, yaklaşık 1335-1339 tarihleri arasında, Bilecik'te, bugün Şeyh Edebalı Türbesi'nin karşı yamacında yer alan mezarlığın bulunduğu yerde bir imaret daha inşa ettirdiği bilinmektedir.[198]

Orhan Gazi'nin bu dönemdeki imar faaliyetlerine 740/1339-1340 yılında Bursa'da inşa ettirdiği imaretle devam ettiği anlaşılmaktadır. Orhan Gazi, başkentinde yaptırdığı bu imaret için pek çok araziler vakfetmiştir. Bu imaret, Orhan Gazi'nin imar ve iskân hususuna verdiği önemi verdiğini ve dervişlere karşı benimsediği politikayı göstermesi bakımından dikkate değerdir; ki Neşrî'nin ifadeleri buna açıkça şahitlik etmektedir:

> *... ve dahi muhabbet itdügi dervişlere zâviyeler yapdurdı. Bursa'da yapdurdı. Nitekim Geyikli Baba üzerinde yapdurdı. Evsafın sâbıka zikr itdük ve her yirleri imaret itmak severdi. Issuz yirleri ma'mur idüb, müslimanları urındurdı. Ve Bursa'da yapdurdığı imaret yiri bir ıssuz yiridi-kim, ikindüden sonra âdem varmağa vehm iderdi. Zira Gök Dere suyı ol eyyâmda Balık Pazarı'na akardı. Ol sebebden dereyi öte yakaya geçmeğe vehm iderlerdi. Sonradan derenün çaydan yana tarafına At Pazarı olıcak, hisârdan yana biraz emin oldı...*[199]

Orhan Gazi'nin ayrıca, yukarıda sözü edilen Hacı Karaoğlan'ın İznik'te bulunan zaviyesine, av sırasında attan düşerek ani bir şekilde hayatını kaybeden oğlu Süleyman Paşa'nın ruhu için bazı araziler vakfettiği bilinmektedir. Şaban 761/Haziran 1360 tarihinde düzenlenen vakfiyede belirtildiğine göre, Orhan Gazi, babası Osman Gazi'nin de dostluğunu kazanmış, hatta bir rivayete göre vasiyeti sırasında da yanında bulunmuş olan bu şahsın zaviyesi için İznik'in Tirsi veya Tirse ile Katırözü köylerini vakfetmiş, vakıf mütevelliliğine de onu

---

195 *Anonim-Öztürk,* 18.

196 Âşıkpaşazâde kendi zamanında hâlâ varlığını sürdüren bu tekkenin kurulduğu sırada, gelene geçene yemek verildiğini, hatta bizzat Orhan Gazi'nin kendi eliyle yemek dağıttığını yazmaktadır (bkz. Âşıkpaşazâde, 42). Ayrıca aynı rivayet için bkz. Oruç Beğ, 34-35; *Anonim-Öztürk,* 19.

197 S. Emir, *aynı eser,* s. 13.

198 S. Emir, *aynı eser,* s. 14-17.

199 Neşrî, I, 187.

getirmişti.[200] Orhan Gazi'nin tanzim ettirdiği bu vakfiyeye şahitlik edenlerden birisinin, hakkında şimdilik bilgi sahibi olunmayan Şeyh Mecnun b. Hasan adını taşıyan bir mutasavvıf olduğunu da ifade etmek gerekir.

Buraya kadar söz edilenlerin dışında, Orhan Gazi'nin, Adapazarı'nda halen Orhan Bey Camii adıyla bilinen cami ile Kandıra'da bir cami yaptırdığı ve bunlara vakıflar tahsis ederek müderris, imam, hafız, nakîb, tabbâh, hadîm ve bevvâb gibi görevliler tayin ettiği de bilinmektedir.[201] Yine, onun Bolayır'da bir cami ve büyük bir imaret inşa ettirdiği de ifade edilmektedir.[202]

Osmanlıların üçüncü padişahı olan I. Murad da, dindar karakteri dolayısıyla hayır işlerine son derece düşkün bir şahsiyet olarak kabul edilir. Mesela, 787/1386-1386 yılında Edirne'de, "duâları müstecâbü's-sâdâtlar" oldukları için Seyyid Ali isimli bir şahsın oğulları olan Seyyid Eyne ve Seyyid Paşa Yiğid isimli seyyidleri her türlü vergiden muaf tutmuş, bu muafiyetin oğulları ve torunları zamanında da devam etmesi yönünde ellerine berat verip devletin bekâsı için dua etmelerini rica etmiştir.[203]

I. Murad, ayrıca Bilecik'te bir cami, Bursa'da misafirhane, cami ve medreseden müteşekkil bir imaret inşa ettirmişti.[204] Şükrullah'ın ifadesiyle, *"[Sultan] kimsesizler, yoksullar için paçalardan, tatlılardan, ekşilerden, daha güzeli olmayan yemeklerin hepsinden verilmesini, konukların hayvanlarının da yemlendirilmesini buyurdu. Hatiplere, hafızlara, müderrislere, muîdlere, öğrencilere vazife karşılığı akça bağladı. O, evin [imaretin] karşısında güzel bir kubbe yapılmasını buyurdu. Her gün ayrıca otuz hafız o kubbede güzel sesle Kur'an'ı okuyup hatmetmektedirler."*[205] I. Murad, bu imaretinin varlığını devam ettirebilmesi için sadece Bursa'da Kavak, Balados, Çavuş, Çeltükçi, Yahşi Bey, Armud, Hamidler, Denişler, İzvat, Demür-Kapı, Misi, Yenice, Eşek-yedi, Karaman, Gökçe Viran, Çankara, Gök-Pınar, Mürseller köyleri gibi pek çok köyün gelirini vakfetmiştir.[206] Yine, onun, döneminin Kalenderî şeyhi Postinpûş Baba için Yenişehir'de bir türbe ve cami yaptırdığı,[207] ayrıca İştip şehrinde de bir Darül hadis inşa ettirdiği de bilinmektedir.[208]

---

200 İ.H. Uzunçarşılı, "Süleyman Paşa Vakfiyesi", s. 437-443. Vakfiyede belirtildiğine göre, Hacı Karaoğlan'dan sonra onun oğullarından en layıkının mütevelli ve nâzır olması, şayet nesli kesilecek olursa, tevliyet ve nezaretinin İznik hâkimine intikali ve vakıf gallesinin, yani mahsulünün öşrünün mütevelli ve nazır olanlara tahsisi ve hâkimine de otuz cüzden üçünün verilmesi şahitlerin şehadeti ve bizzat kendi ikrarıyla şart koşulmuştur.

201 E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* I, s. 21-31; A.H. Berki, *aynı makale,* s. 128.

202 Nişancı Mehmed Paşa, 102.

203 J. Von Kraelitz, *aynı makale,* s. 244-246.

204 Neşrî, I, 309; Ruhî, 386; *Anonim-Öztürk,* 30.

205 Şükrullah, 55; Ruhî, 386.

206 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 26-27.

207 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 239 (burada zaviye Orhan Bey vakfı olarak gösterilmiştir). Ayrıca bkz. Neşrî, I, 203, 309; Mecdî, 45.

208 C. Baltacı, *aynı eser,* s. 594.

Osmanlı hükümdarlarının yeni fethedilen bölgeleri imar etme gayretlerinin tezahürlerine Yıldırım Bayezid devirlerinde de sıkça rastlanmakta. Yıldırım Bayezid, seleflerinin yolunu takip etmiş, Balkanlar ve Anadolu'da kazandığı başarılarından sonra son derece işlevsel hayır müesseseleri yaptırmıştır. Nitekim, bu dönemin görgü şahidi Schiltberger, Yıldırım Bayezid devrinde Bursa'da insanların Müslüman, Hıristiyan veya Yahudi olduğuna bakılmaksızın tedavi edildikleri sekiz tane hastane bulunduğunu yazmaktadır.[209] Bu bilgiler, dönemin refah seviyesini ve iktidarın halka karşı dostane yaklaşımını göstermektedir. Kroniklerde ilim adamlarının muhibbi ve koruyucusu olarak nitelendirilen Yıldırım Bayezid çok sayıda cami, tekke, zaviye ve imaret yaptırmıştır.[210]

Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı hayır eserleri arasında en çok bilinenleri Edirne ve Bursa'dakilerdir. Edirne'de bir darülhayr yaptırmış, kimsesizler, yoksullar, bilginler ve şeyhlere burada yemek verilmesini emretmişti.[211] Bursa'daysa, bir darülhayr, bir hastane, iki medrese ve bir caminin yanı sıra bir Ebû İshâkîhâne de inşa ettirmiş, bunlar için vakıflar tahsis etmişti.[212] Bursa'da yapılan bu darülhayrın evkafından olmak üzere aş ve yemden başka, her yıl bilginlere ve yerli-yabancı yoksullara 600 mud buğday verilecek, her gün konuğa ve yerliye et ile birlikte 300 çanak aş eriştirilecekti. Ancak bu imarette konaklama süresi üç günle sınırlıydı. İmaret görevlileri, üç günlük süre boyunca misafirlerine ve bineklerine yiyecek sağlamakla mükelleftiler. Daha fazla kalınma ihtiyacı hasıl olduğundaysa mütevellinin izni gerekliydi. Bu imarette misafir olmanın bir diğer şartı da kâfir olmamaktı.[213]

Bu imaret bünyesinde yer alan hastane, Ebû İshâkîhâne, medreseler ve caminin her birinde görev yapan tabip, şeyh, müderris, imam ve müezzin gibi görevlilere hak ettikleri ölçüde ücret ödenmekteydi. Ayrıca her gün Kur'an'dan bir cüz okumaları için darülhayıra ve camiye otuzar hafız tayin edilmişti.[214] Medreselerden her birinde yirmi fakih talebe bulunacak, her birine günde birer dirhem ve iki medreseye talebe için elli ekmek, hasır için bir dirhem ve kandil yağı için de mütevellinin re'y edeceği bir bedel verilecekti.[215] Yine bu imaretin faaliyetini sürdürebilmesi için pek çok köyün geliri Yıldırım Bayezid tarafından imarete vakfedilmişti.[216] Hüküm-

209 Schiltberger, 101.

210 Oruç Beğ, 52; İbn Kemal, *IV. Defter*, 55-57.

211 Şükrullah, 57; *Anonim-Öztürk,* 35. Bu imaretin vakıfları için bkz. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası,* s. 177-182.

212 *Hüdâvedigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 49; Âşıkpaşazâde, 64; Şükrullah, 57-58.

213 E.H. Ayverdi, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi", s. 42.

214 Şükrullah, 58; E.H. Ayverdi, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi", s. 41.

215 E.H. Ayverdi, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi", s. 41.

216 Bu vakıfların ayrıntıları için bkz. E.H. Ayverdi, "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi", s. 38-43.

darın yaptırdığı ve temel işlevi gelip geçenleri doyurmak olan bu tekke ve zaviyelerde genellikle dönemin önde gelen şahsiyetleri şeyhlik yapmışlardı.

Yıldırım Bayezid'in bunlardan başka, Niğbolu Savaşı'nı kazandıktan sonra Karaferye'de bir imaret yaptırdığı da bilinmektedir.[217] *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri*'nde, Yıldırım Bayezid'in İnegöl'e bağlı Eymür Köyü içerisinde beş mudluk bir yeri Şeyh Musa isimli bir şahsa vakfettiği yazılıdır.[218]

Süleyman Paşa'nın Vakıf Eserleri

Orhan Gazi'nin Rumeli fatihi olarak tanınan oğlu Süleyman Paşa'nın da hayır eserlerine çok düşkün olduğu, dönemindeki ahî, fakih ve şeyh unvanını taşıyan zümrelere pek çok arazi bağışladığı bilinmektedir. Süleyman Paşa gerek Anadolu, gerekse Rumeli'de fethettiği şehirlerde çok sayıda imaret inşa ettirmişti. Bunların en meşhurlarından birisi Bolayır'da bulunan imaretiydi. O, imaretine ve İznik'teki medresesine gelir olması amacıyla Gelibolu'da, Malkara'da çok sayıda köy vakfetmişti.[219] Benzer şekilde, Göynük'te yaptırdığı camii ve hamamı için de Eski-hisar, Görenç, Hacılar, Boyalıca köylerinin gelirlerini vakfetmişti.[220]

Süleyman Paşa ayrıca, bilhassa fetih güzergâhında bulunan Göl, Beğpazarı, Göynük, Akhisar, Geyve gibi kazalarda dostluk kurduğu dervişler ve fakihler için de çok sayıda arazi vakfetmiş, bu şekilde yeni fethettiği şehirlerin kısa süre içerisinde imar ve iskânını temin etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, Göl kazasına tabi Kara-Ağaç mezrasını Bektâş Şeyh ve Mustafa Şeyh isimli şahıslara, Pelid-viranı mezrasında iki çiftlik yeri Ali Şeyh oğlu Mahmud Şeyh'e, Dükkân-önü mezrasını Yusuf Şeyh oğlu Hamza Şeyh'e, Gökçekaya'da beş mudluk yeri Esenlü Şeyh'e bağışlamıştır.[221] Yine Yenice-i Taraklı'ya tabi Çapa-alanı mezrasındaki üç mudluk yeri Şeyh İshâk'a vakfetmiştir.[222]

Süleyman Paşa'nın aynı bölgede arazi bağışladığı bir diğer şeyh ailesiyse Tekür Şeyh'in ailesidir. Verilen beratlardan, bu ailenin daha sonra gelen padişahlar tarafından da desteklendiği anlaşılıyor. Süleyman Paşa, Tekür Şeyh için, Göl kazasına bağlı bulunan Elma-kolu isimli mezrayı bağışlamış; Tekür Şeyh'in ölümünden sonra arazinin tasarrufu yine şeyh unvanını taşıyan iki

---

217 Âşıkpaşazâde, 68; *Anonim-Öztürk,* 36.

218 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 121-122.

219 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası,* s. 163-170.

220 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 572-573.

221 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 321-322. Pelid-viranı mezrasındaki iki çiftlik yer kendisine vakfedilen Ali Şeyh oğlu Mahmud Şeyh'in oğullarının da aynı şekilde şeyhlik yaptıkları anlaşılmaktadır. Zira, adı geçen arazi Mahmud Şeyh'in ölümünden sonra, I. Murad'ın onayıyla oğlu Davud Şeyh'in tasarrufuna bırakılmıştır. İlerleyen dönemdeyse, bu çiftliğe Hamza Fakih ve Mustafa Fakih isimli fakih unvanını taşıyan kimseler sahip olmuşlardır.

222 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 365.

oğlu, Yusuf Şeyh ve Umur Şeyh arasında paylaşılmış, bu paylaşım, I. Murad ve Yıldırım Bayezid tarafından da onaylanmıştır.[223]

Süleyman Paşa'nın, Göynük'te de iki şeyh ailesine yaptıkları vakıflar dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki, Böğüler mezrasında Şeyh Bağdad'ın ailesine bağışlanmıştır. Bağdad Şeyh'in mutasarrıf olduğu bu arazi ölümünden sonra oğlu Hasan Şeyh tarafından tasarruf edilmiştir. Yıldırım Bayezid, II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve nihayet Yavuz Sultan Selim tarafından da beratları yenilenen bu şeyh ailesinden Paşayiğit, Şeyh Paşa ve Şeyhî Fakih bu çiftlik üzerinde sırasıyla tasarruf sahibi olmuşlardır.[224] Diğeriyse Ömer Şeyh'e ve ailesine bağışlanan Kavak mezrasıdır. Bu mezrada da Ömer Şeyh'ten sonra sırasıyla oğulları Süleyman Şeyh ve Ümmed Şeyh mutasarrıf olmuşlardır. Yavuz Sultan Selim döneminde mutasarrıfı Mevlânâ Musa Fakih olan bu arazinin beratı da aynı hükümdarlar tarafından tasdik edilmiştir.[225]

Geyve'ye tabi Kurd-alanı karyesi Süleyman Paşa'nın dervişlere yaptığı bir diğer vakfıdır. Kara-teke adıyla da bilinen bu köy, köyün kurucusu olduğu anlaşılan Kara-teke'nin oğlu Ali'ye vakfedilmiştir. Ali'nin oğlu olan Şeyh Resûl burada bir zaviye kurmuş, zaviyesinde âyende ve revendeye hizmet etmiştir. Şeyh Resul'un zaviyesinin faaliyetlerinin daha sonraki hükümdarlar tarafından da desteklenmesi, iktidar nezdindeki itibarının da bir göstergesidir. Zira, sözü edilen bu zaviyenin beratı Süleyman Paşa'dan sonra, sırasıyla Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad ve nihayet Fatih Sultan Mehmed tarafından da yenilenmiştir.[226] Şeyh ailelerine ait beratların pek çoğunu yenilemeyen Fatih Sultan Mehmed'in sözü edilen bu zaviyenin beratını yenilemesi, herhalde Şeyh Resul ve soyundan gelen şeyhlerin bölgenin iskânı konusunda gösterdikleri gayretin ve iktidar ailesi nezdinde kadimden gelen itibarlarının bir mükafatı olmalı. Âyende ve revendeye hizmet ettiği ifade edilen bir diğer zaviye Karaca Ahmed Seydi zaviyesidir. Adı geçen zaviyeye Süleyman Paşa tarafından Geyve Akhisar'ındaki Eynel karyesi vakfedilmiştir.[227]

Aynı şekilde, Göynük'e tabi Falanos karyesindeki bazı yerler Kandemiş oğlu İzzeddin Şeyh, Kara Şeyh ve İlyas Şeyh'e, Göllü-viran Nusret Şeyh'e, Kozalanı Turhan Şeyh'e, Demürlü-kilise Arab Şeyh'e, Eşek-Gerisi adlı bölgedeki bir çiftlik Hamza Şeyh'e ve Tonşa karyesindeki bir çiftlikse Abdal Şeyh adıyla bilinen Şeyh Abdurrahman'a vakfedilmiştir.[228] Süleyman Paşa'nın Göynük'te Embanus'ta bir çiftlik vakfettiği Kara-başlular'ın geniş bir şeyh ailesi olduğu

223 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 321.

224 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 581.

225 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 581-582.

226 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 395.

227 Eynek karyesi, Karaca Ahmed Seydi'nin ölümünden sonra, oğlu Şeyh oğlu Seydi İbrahim tarafından tasarruf edilmiştir. Bu vakfiyenin beratı I. Murad ve Çelebi Mehmed tarafından da yenilenmiştir (*Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 494).

228 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 582-587.

anlaşılmaktadır. Bu ailenin ilk üyesi, Süleyman Paşa'nın iltifatına mazhar olan Hacı Şeyh'tir. Hacı Şeyh'in tasarruf ettiği çiftlik ölümünden sonra oğlu Şaban tarafından tasarruf edilmiştir. I. Murad ve Fatih Sultan Mehmed tarafından beratları yenilenen bu araziye aynı aileden Durak Şeyh de mutasarrıf olmuştur.[229]

Süleyman Paşa'nın şeyhlere karşı yaptığı bağışların sayısını çok daha artırmak mümkün. Mesela, Beypazarı'nda Pelidçik'te kendisine evlatlık olarak bir çiftlik vakfedilen Ebûbekir Şeyh bunlardan birisidir. Daha sonra muhtemelen adı geçen şeyhin soyundan oldukları anlaşılan Yahşi Şeyh, Şeyh Şaban ve Ali Fakih vakıf olan bu çiftliği tasarruf etmişlerdir.[230] Süleyman Paşa aynı bölgede Ali Seyyid oğlu Halil Şeyh, İbrahim Şeyh, Mustafa Şeyh,[231] Ulubeğ Şeyh, Duman Dede ve Şeyh Ali Gölî[232] ile İsmail Şeyh oğlu Mezid, Umurca Şeyh, Yakub Şeyh, Bekir Şeyh, İl-beğ Şeyh isimlerini taşıyan şeyhler için de araziler vakfetmiştir.[233]

Hanedan Kadınlarının Yaptırdıkları Zaviyeler

Osmanlı hükümdarlarının son derece hassas olup itibar ettikleri bu hayırseverlik ve din adamlarına yakın olma anlayışı hanedan üyelerinin eşleri veya çocuklarında da görülmektedir. Mesela, seyahati sırasında İznik'te İbn Battûta'ya pek çok ihsanlarda bulunan Nilüfer Hatun bu konuda en önde gelen isimlerdendir. Orhan Gazi'nin eşi olan Nilüfer Hatun, Bursa'da Kaplıca Kapusı yakınındaki Bursa Hisarı'nın dibinde bir tekke inşa ettirmiştir.[234] Bu konuda bilinen bir diğer şahsiyet de Orhan Gazi'nin kızı Hadice Hatun'dur. Hadice Hatun, Ahî Tuzcu'nun Bursa'da, Top-Hisar adı verilen bölgenin yakınlarında bulunan zaviyesine bir mezra vakfetmiş, bu vakıf daha sonraki dönemde gelen padişahlar tarafından da tasdik edilmiştir.[235]

---

229 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 585.

230 *"... Merhum Süleyman Paşa'dan, 'Ebubekir Şeyh'e Çayır-ı Pelüdçiği canım için vakf-ı evlâd virdim' deyü nişân-ı şerif var..."* (*Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 696).

231 *"Mezre'a der karye-i Mikâil tabi-i Beğ-Pazarı; Mustafa Şeyh'in dört mudluk vakıf yeri var, Süleyman Paşa'dan ve Orhan Beğ'den; şimdi mezkuûr (Mustafa) Şeyh oğlu Temmâr tasarruf ider, deyü naklolunmuş. ... vakfiyet üzere Temmar Şeyh ile Halil Şeyh mutasarrıflardır."* (*Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 697).

232 *"Mezre'a der karye-i Sakız: bir çiftlik yer vakıf imiş, Süleyman Paşa'dan, Duman Dede ve Şeyh Ali Gölî tasarruf iderler imiş. mezkûr Şeyh Ali Gölî'nin oğlu oğlu Baba Ali ve Abdi ve Hamza Şeyh oğlu Baba Şeyh'ullah tasarruf iderler, ellerinde merhum Sultan nişanı vardır, deyu nakl olunmuş. ... Abdi ve Baba Şeyh'ullah fevt olub kimesneleri kalmaduğı sebebden Baba Ali'ye sadaka olunmuş, elinde Padişahımız berâtı var deyu naklolunmuş..."* (*Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 697). Burada sözü edilen Duman Dede'nin ve Şeyh Ali Gölî'nin soyundan gelen diğer şeyhlerin "dede" ve "baba" unvanlarını taşımaları dikkat çekicidir. Geyikli Baba'nın çağdaşı olan bu şahsiyetlerin taşımış oldukları bu unvanlar, adı geçenlerin Kalenderîyye yahut Vefâîyye tarikatı mensubu olmaları ihtimalini akla getirmektedir.

233 Diğerleri için bkz. *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 697-699.

234 Âşıkpaşazâde, 17; Neşrî, I, 105.

235 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 49.

I. Murad'ın hanımı ve Yıldırım Bayezid'in annesi olan Gülçiçek Hatun da Bursa'da bir zaviye yaptırmış, gelir olarak Bursa Sancağı'na tabi Lala ve Kelamine karyelerini vakfetmiştir.[236] Burada, Gülçiçek Hatun'un zaviyesine, âyende ve revendeye hizmet edilmesini şart koşması, sadece hükümdarların değil hükümdar eşlerinin benzer bir tavra sahip olduklarını gösterir. Zira, ileride de belirtileceği üzere, bu dönem zaviyelerinin temel misyonlarından biri gelip geçen yolculara yiyecek ve yatacak yer imkânı sağlamaktır; ki bu zaviyede de benzer durum söz konusudur.

Erken dönemde, sadece padişahlar değil önemli devlet adamları da pek çok hayır eseri yaptırmışlardı. Mesela Orhan Gazi ve I. Murad devrinin önde gelen komutanlarından olan Lala Şahin Paşa bunlardan birisidir. Osmanlı tarihinde ilk kez paşa unvanı kullandığı kabul edilen Lala Şahin Paşa, Bursa'da bir medrese, bir mescit ve bir kervansaray, Mustafakemalpaşa'da bir zaviye, köprü ve medrese yaptırmıştır.[237] Lala Şahin Paşa'nın savaşlardan elde ettirdiği ganimetlerle yaptırdığı Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi aynı zamanda, hanedan dışından birisi tarafından Bursa'da inşa ettirilen ilk medrese olma özelliğini de taşımaktadır.[238] Yine bu medrese, Orhan Gazi'nin İznik'te yaptırdığı medreseden sonra, inşa tarihi açısından Osmanlı tarihinin ikinci medresesi olarak da kabul edilir.[239] Lala Şahin Paşa, bu medrese için bazı vakıflar tahsis etmiştir.[240] Lala Şahin Paşa ayrıca, Bolu'ya bağlı Alpagud köyünde bir zaviye inşa ettirmiştir.[241] Verilen bütün bu bilgiler Osmanlı erken döneminde padişahların, şehzâdelerin, hanedan kadınlarının ve ileri gelen bazı devlet adamlarının vakıflar tahsis etmek suretiyle dinî zümrelerin en büyük destekçisi olduklarını ve aynı zamanda toplumsal düzenin halk lehine gelişmesine katkı sağlama gayreti sergilediklerini açık şekilde ortaya koymaktadır.

---

236 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 61.

237 Mecdî, 36; C. Baltacı, *aynı eser,* s. 571; Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri,* İstanbul 1998, s. 26.

238 M. Hızlı, *Bursa Medreseleri*, s. 26-27; Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500),* Ankara 1999, s. 11.

239 Y. Demiralp, *aynı eser,* s. 11.

240 Vakfiyeye göre, müderris yevmî 8 dirhem nakîd, yılda 28 mud buğday, talebelerin her birine yermî üç dirhem nakîd verilmesi ve müderrisin âlim, hanefî olup şer'i bir özrü olmaksızın medreseyi terk etmemesi şart kılınmıştı (C. Baltacı, *aynı eser,* s. 571).

241 E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* s. 48.

III. BÖLÜM

Dinî Zümrelerin İşlevleri ve Faaliyet Gösterdikleri Kurumlar

SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATTA DİNÎ ZÜMRELER

Osmanlı kentlerinin sıradan halk dışındaki değişmez unsurları imamlar ve hatipler, müezzinler, hem hukukî hem de dinî kimlikleri olan müftüler ve kadılar, müderrisler, Peygamber soyundan gelen seyyitler ve şerifler ve nihayet, çağın çok yaygın bir kurumu olan sufî tarikatlarının mensubu olan şeyhler ve dervişlerdi.[1] İlk dönemde ayrıca ahîler, dindar karakterleriyle toplumda ön plana çıkan gaziler ve ümmete imamlık eden fakihler de önemli bir yere sahipti.

Şeyhler genellikle gerek bizzat kendileri, gerekse padişah veya ileri gelen devlet adamları tarafından yaptırılan tekkelerinde müritlerinin eğitimiyle meşgul olurlardı. Şeyh, tekkede müritlerine ders verir, kitap okutur veya kitap istinsah ettirir; belirli günlerde zikir toplantıları veya sohbet meclisleri düzenlenirdi. Bu tekkeler kültürel canlılığın ve halkın toplanma merkezleriydi. Yoksul insanlar, kimsesizler, yolda kalmışlar bu tekkelere gelerek karınlarını doyurabilir, üç gün misafir edilir, hamamda yıkanabilir ve şeyhin sohbetlerine katılma imkânı bulabilirlerdi. Bu yönleriyle tekkeler, kuruldukları ilk devirlerden itibaren birer sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumu niteliğini taşıyorlardı.

Tekkeler, beyliğin kuruluş döneminden itibaren Osmanlı topraklarında son derece etkin bir rol üstlenmişlerdi. Kuruluş döneminde Osmanlı toplumunda dervişlerin etkisi belirgin bir şekilde hissedilebiliyordu. Üstelik bu dönemde sadece Osmanlı topraklarında değil, dünyanın her tarafında güçlenen İslamın yankıları ve cezbeci sufîlerin etkileri hissedilmekteydi. Mesela bu etkinin Anadolu ve İslam coğrafyasıyla sınırlı kalmayıp Papa II. Pius'un yardımcıları ve her ikisi de kardinal olan Segovialı Juan ve Nikolaus von Kues vasıtasıyla Papalığın merkezine kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu iki şahsiyetin örnek aldıkları isimse ünlü Katalan tanrıbilimci Ramon Llul (ö. 1315) idi. M. Balivet'in ifadesiyle, "*kendisine 'Dinsizlerin savcısı' unvanını veren Llul, dilini, kültürünü ve dinini incelediği ve tilmizlerine de incelettiği Arap-Müslüman kültürüyle diyaloğu çok ileriye götürmüştü. Tasavvufun etkisinde kaldığını itiraf etmiş, aşk sözleri ve veciz örnekler veren, konuştukları insanlara büyük bir dindarlık telkin eden sufîlerin yaşantısından hayranlıkla*

1 A. Yaşar Ocak, "Küçük Asya'da İslam", s. 172.

bahsetmişti."[2] Müslüman olmayan bir toplumda bile dervişlerin etkisinin bu kadar yoğun olarak hissedildiği bu devrede, Müslüman olan ve kurulduğu günden itibaren geçen zamanla birlikte gücüne güç katan Osmanlı Beyliği'nde sufîlerin etkisi elbette çok daha yoğun olarak hissedilecektir. Nitekim, daha beylik oluşmadan önceki döneme kadar götürülebilecek örnekler bunun en güzel delilidir.

Osmanlı sahasında Ertuğrul Gazi döneminde bile dervişlere rastlanıyordu. Mesela, devletin kuruluşuyla ismi adeta özdeşleştirilen Şeyh Edebalı'nın tekkesi bunlardan birisiydi. Osman Gazi'nin daha bey seçilmeden önce sık sık ziyaret ettiği bu tekke oldukça etkiliydi. Burada ilim toplantıları düzenleniyor, müritlerle sohbetler yapılıyor, misafirlere ve yolculara yemek verilip kalacak yer temin ediliyordu. Üstelik, Şeyh Edebalı oldukça varlıklı birisiydi. Güçlü bir fıkıh bilgini ve bâtını kuvvetli, irşada yetkin bir şahsiyet olması dolayısıyla ünü her tarafa yayıldığı için tekkesi kendisini görmeye gelen misafirlerle dolup taşıyordu.[3] Taşköprülüzâde'nin ifadeleri, Şeyh Edebalı'nın tekkesinin bu dönemde neden bu kadar fazla rağbet gördüğünü ortaya koymaktadır. Buna göre, Şeyh Edebalı ilim sahibi, ilmiyle amel eden, ibadete düşkün ve zühd sahibi bir kişilik olup duası kabul edilenler arasındaydı. Büyük bir serveti olmasına rağmen tasavvuf yolunu tercih etmiş ve bir tekke kurmuştu. Halk da onun mübarek nefesinden feyizlenmek için onun tekkesine akın ediyordu.[4]

Zikir meclisleri bir tekkenin en temel motiflerinden birisidir. Zikir meclisinin toplanacağı gün tekke oldukça hareketli olur, sabah erkenden başlayarak müritler akşam için hazırlık yaparlardı. Yemekler pişirilir, şerbetler hazırlanır, dergâhın içi temizlenip toplantıya hazır hale getirilirdi. Akşam yemek yenilip, yatsı namazı kılındıktan sonra şeyh bir süre sohbet eder, daha sonra zikri idare ederdi. Zikir meclislerinin bazen günlerce devam ettiği zamanlar bile olurdu.

Zaman zaman bu tür toplantılarda dervişlerden bazılarının aşırı cezbeye kapılarak naralar atıp bayıldıkları, hatta hayatlarını kaybettiklerine de şahit olunmaktaydı. İbn Battûta Bursa'da Ahî Şemseddin isminde bir ahî reisinin zaviyesinde misafir kaldığı sırada, aşure gecesi pek çok ordu mensubu ve halkın da katıldığı, Kur'an okunan, etkili bir hatip tarafından vaaz verilen ve sonrasında semâ ve zikir de yapılan bir toplantıda böyle bir olaya bizzat şahit olmuştu. Kendisi, çok etkilendiği anlaşılan bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

> *Aşûre gecesi Şemseddin'in zaviyesinde Vâiz Mecdüddin'in geç bir saatte verdiği vaazı dinliyorduk. Bir derviş feryat edip kendinden geçti! Hemen üzerine gülsuyu döktülerse de ayılmadı; tekrar döktüler, yine fayda etmedi. Millet adam hakkında görüş ayrılığı-*

2 M. Balivet, *Ortaçağda Türkler,* s. 162-163.

3 Âşıkpaşazâde, 6; Mecdî, 20.

4 Taşköprîzâde, 23; Mecdî, 20.

na düştü; kimi öldüğünü, kimi de sadece kendinden geçtiğini söyledi. Bu arada vaiz de sözlerini bitirdi. Hep beraber, Kur'an-ı Kerim dinledikten sonra sabah namazını kıldık. Güneş doğudan gülümsemeye başlamıştı. Adamın durumunu yine araştırdılar, dünyadan ayrıldığını anladılar; Allah rahmetiyle onu kuşatsın. Yıkadılar, kefenlediler, ben de cenaze namazına katıldım, defin işinde hazır bulundum.

Bu adam seyyah diye çağrılırmış. Anlatılanlara göre hayatını bir kovukta ibadetle geçirirmiş. Vaiz Mecdüddin'in konuşacağını öğrenince şehre inerek öğüt meclisine katıldığı, kimseden bir buğday tanesi kadar yiyecek kabul etmediği, vaizin sözleriyle kendinden geçip feryadu figana başladığı, sonra açılıp abdest aldığı ve iki rekat namaz kıldığı bildiriliyor. Mecdüddin'in sesini tekrar işitince yine bağırıp çağırmaya başlamış ve geceyi böyle geçirmiş. Bu yüzden ona 'feryat eden' lakabı verilmiş. Eli ve ayağı özürlü olduğu için iş görecek durumda değilmiş. Annesi yün eğirerek bu çocuğa bakarmış. Anacığının ölümünden sonra yerin bitirdiği şeylerle karnını doyurmaya başlamış.[5]

Seyyahın anlattığı bu olay oldukça abartılı görünmekle ve son derece uç bir örnek olmakla beraber, yazdıkları dikkate alınırsa, buradan Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarında yaşayan bir derviş portresi çizmek açısından önemli ipuçları elde edilebilir. Seyyahın anlattıklarından yola çıkarak, bu dönemde bir ahî zaviyesinde yapılan bir toplantıda Kur'an okunduğu, vaizler tarafından etkileyici ve halkı coşturucu sohbetler yapıldığı, sözü edilen toplantılara ordu erkânının, dervişlerin ve sıradan halkın da katılabildikleri, sohbetlerin sabaha kadar devam ettiği ve daha önce pek çok ahî zaviyesinde de örneğine rastlanıldığı gibi semâ ve raksa da kalkıldığı anlaşılmaktadır.

Zikir meclisinin düzenlendiği akşamlarda genellikle sohbet, zikir, semâ ve raks yapılırdı. İbn Battûta, Göynük ve Mudurnu arasında yer alan bölgede yüksekçe bir dağ başında kurulduğu anlaşılan bir tekkede, bir cuma gecesi yine böyle bir zikir toplantısına şahit olmuştu. Cuma gecesi bütün halk tekkede toplanmış, herkes yemekler getirmiş, sabaha kadar zikirler yapılmıştı.[6]

Bu tarz faaliyetler bilhassa ahî zaviyelerinde teşkilata yeni dahil olacak fityânın şedd kuşanma töreninde de yapılırdı. Tekke erkenden tören için hazırlanır, en büyük şeyh gelip posta oturur, daha sonra etrafında sırasıyla diğer şeyhler, halifeler, müfredler, miyân-besteler ve ahbâp belirli bir hiyerarşi ve nizam içerisinde yerlerini alırlardı. Daha sonra sohbet edilir, Kur'an okunur, ardından peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri, dervişlerin sırları anlatılırdı. Ahîler bu geleneğin Hazreti Ali'ye kadar uzandığına ve Hazreti Hasan ile Hazreti Hüseyin vasıtasıyla kendi dönemlerine kadar geldiğine inanırlardı.[7]

---

5 İbn Battûta, I, 429.

6 İbn Battûta, I, 435. Seyyah benzer bir ziyafete daha önce Denizli'de de katılmıştı. Ahî Tûmân'ın zaviyesinde düzenlenen zikir meclisinde de meyveler, enfes yiyecekler ve tatlılar yenilmiş, daha sonra Kur'an okunduktan sonra semâ ve raks edilmişti (İbn Battûta, I, 410; M. Cevdet, *aynı eser,* s. 117-120).

7 Bu tarz törenlerden bazıları için bkz. Razavî, 90-140.

Yıldırım Bayezid dönemi meşâyihinden olan Şeyh Hamideddin Aksarâyî, Tebriz'de Hâce Alâeddin Erdebilî'nin yanına gittiği sırada, daha sonra kendisinin de defalarca düzenleyeceği zikir meclislerinden birisine katılmıştı. Hâce Alâeddin Erdebilî, sohbet-i zikrullah için bütün fukarasını/dervişlerini cem etmiş, Huveyde kasabasında Makâm-ı Şems-i Tebrizî denilen mekânda toplanılmıştı. Bütün müritlerin katılımıyla gerçekleşen toplantı büyük bir şevk verip üç gün boyunca devam etmişti. Bazı dervişler, cezbelerinin galebe çalmasından dolayı yerlere düşmüşler, bu şekilde raks ve devrân etmişlerdi.[8]

Zikir genellikle salavât getirilerek tekbirler eşliğinde yine şeyh tarafından sona erdirilirdi. Toplantılar büyük çoğunlukla cuma geceleri tertip edilirdi.

Ancak bu tarz yaşantı, genellikle bir tekkeye mensup dervişler tarafından yapılan bir ritüeldi. Erken dönemde etkileri yoğun olarak hissedilen Kalenderîyye ve Vefaîyye tarikatlarına mensup dervişlerin bu tarz uygulamaları olup olmadığı konusunda yeterli bilgi yoktur. Ancak, bilhassa Orhan Gazi döneminde yaşayan Türkmen dervişlerinin gündelik yaşam tarzlarının sözü edilenlerden çok farklı olduğu aşikâr. Mesela, Geyikli Baba'nın gündelik hayatını genellikle dağlarda, yabanî hayvanlarla bir arada geçirdiği ve yerleşik bölgelere çok az uğradığı bilinmektedir.

Geyikli Baba'nınkine benzer bir yaşam tarzı, Kalenderî meşrep dervişlerin genel karakteristiği olarak kabul edilebilir. Zira Geyikli Baba'dan yaklaşık bir buçuk asır sonra yaşamış olan Otman Baba da tıpkı Geyikli Baba gibi yerleşiklerin yaşadığı yerlerden ziyade dağlarda veya ıssız mekânlarda yaşamayı tercih ediyordu.[9] Bu bağlamda o, kendilerine abdal, baba, ışık, torlak gibi isimler verilen ve gezdikleri veya yerleştikleri bölgelerde tıpkı Türk-Moğol şamanları gibi davranmak suretiyle halkın ilgi odağı haline gelen ve Kalenderîyye, Vefaîyye, Haydarîye, Babaîyye veya Cavlakîyye denilen zümrelere mensup olan derviş tipini en iyi karakterize eden şahsiyetlerden birisiydi.[10] Ancak onun, halktan kendisini tamamıyla soyutlamadığı, kendisine vakfedilen tarlalardan topladığı ürünlerden tutmaç çorbası, pilav vb. pişirerek yoksul halka dağıttığı ve bu geleneğin kendisinden sonra da devam ettirildiği ifade edilmektedir.[11]

Yine, Orhan Gazi döneminin dervişlerinden Abdal Musa da benzer bir yaşam tarzına sahipti. Onun da, bilhassa Elmalı'da geçen yaşantısı sırasında kendisi için bir tekke inşa ettirmiş olmasına rağmen vaktinin büyük kısmını

8 *Semerâtü'l-Fuâd*, 229. Sarı Abdullah Efendi, bu zikir meclisi ile ilgili olarak, yapılan zikir sırasında dervişlerin çıkarmış olduğu "hu, hu" seslerinden, civarda otlayan hayvanların bile etkilenip, zikir yapılan bölgeye doğru hareketlendiklerinin rivayet edildiğini ifade etmektedir. Bu bilgi için ayrıca bkz. Lâ'lîzâde, *Sergüzeşt,* 130a.

9 *Otman Baba Vilâyetnâmesi*, muh. yer.

10 Bu tarz dervişlerin yaşam tarzları için bkz. A.Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 50 vd; A.T. Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period 1200-1500,* Salt Lake City 1994, s. 95-220.

11 Ahmed Refik, *aynı eser,* s. 349.

dağlarda geçirmekten hoşlandığı anlaşılmaktadır. Ancak, yukarıda kendisinden söz edilen Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin durumu bu tarz dervişlerin yaşantısını andırmakla beraber biraz daha farklıydı. Melâmet neşvesine sahip olduğu bilinen Şeyh Hamîd, Bursa'da bulunduğu yıllarda sırrını pinhân etmek için budelâ-sıfat geziyordu ve bu nedenle halk tarafından kendisine Deli Etmekçi ismi verilmişti.[12] Aynı dönemde yaşamış olan bir diğer şahsiyet olan Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin de genellikle dağların tepelerinde ve tepelerin zirvelerinde ikamet ettiği bilinmektedir.[13] Burada güdülen gayenin halktan uzak olup, bizzat Hakk ile beraber olma arayışı olduğu ifade edilmektedir.

Iréne Beldiceanu'ya göre, "*kısa süre önce Bizanslılardan alınmış kentlere yerleşen Müslüman kentli ahalinin haricinde tutulması gereken ve Türk kabile geleneklerini sürdüren Türkmenler, medreselerde eğitim gören ve daha ziyade Ortodoks inancı yayan sufîlerin aksine, Hakk-mezhep dışı diye nitelendirilebilecek bir halk dinini yaşıyorlardı. Bu din, Peygamberin damadı Ali kültüne, on iki imamı ululamaya ve törenle girilen gizli toplantılara dayanıyordu.*"[14]

Dervişler bazen önemli toplantılara ve önemli şahsiyetlerin düğünlerine de katılırlardı. Mesela, I. Murad döneminde Şehzade Bayezid'in Germiyanoğlu'nun kızıyla evlenmesi vesilesiyle yapılan düğüne dervişler de katılmıştı. I. Murad, oğlunun düğünü için getirilen çok kıymetli hediyelerin bir kısmını düğünde hazır bulunan ulema ve fukarayla birlikte dervişlere de paylaştırmıştı. Dağıtılan hediyeler öylesine fazlaydı ki, Neşrî'nin ifadesiyle, *"düğüne gelen dervişler cümle ganî olup"* gitmişlerdi.[15]

Medresede görev yapan sufî müderrislerin ve imam veya hatip olarak görev yapan fakihlerin gündelik yaşamları ise dervişlerden biraz daha farklıydı. Müderrisler farklı sahalarda eğitim görmüş ve pek çoğu eserlerini Arapça olarak kaleme almışlardı. Müderris sufîler, aynı zamanda yazdıkları eserler, benimsedikleri fikirler açısından da çevrelerinde etkili olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin ilk medresesinin baş müderrisliğine getirilen Davûd-ı Kayserî, sadece bir müderris değil aynı zamanda çok büyük bir sufî olarak tanınıyordu. Davûd-ı Kayserî, erken dönem Osmanlı tarihinin en önemli isimlerinden birisiydi. Dinî ilimlerden, bilhassa fıkıh ve hadis sahalarında derin bilgi sahibi olduğu anlaşılmakla beraber, onun, erken Osmanlı toplumu

12 *Mir'âtü'l-Işk,* 204.

13 Taşköprîzâde, 69; Mecdî, 78; A. Akgündüz'e göre, kaynaklarda tarif edilen bu dağlık yerin Dârende'den başka bir yer olmadığı âşikârdır (*Somuncu Baba,* s. 14). Ancak, bilimsel metot bakımından önemli hatalar yapılan ve belirli bir gayeyle yazıldığı anlaşılan bu eserde verilen bu bilgiye, Orta Anadolu'nun pek çok yerinde dağlık ve sâkin bölgeler bulunduğunu düşünerek ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Nitekim, Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin hayatının büyük kısmını geçirdiği Amasya'da da buna benzer yerler bulunmaktadır.

14 I. Beldiceanu, *aynı makale,* s. 38.

15 Neşrî, I, 207.

ve medrese çevrelerinde daha ziyade tasavvuf ve kelâm alanlarındaki derin bilgisiyle benimsendiği anlaşılmaktadır.

Müderrisler, medresede dersler vermenin, eser telif etmenin yahut talebe yetiştirmenin yanı sıra birtakım idarî görevlerde de bulunmuşlardır. Mesela Yıldırım Bayezid döneminin önde gelen müderris sufîlerinden Molla Fenârî ilerleyen yıllarda, Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı olmuştur. Bu şahsiyetlerin bazı dönemlerde, camilerde tefsir yaptıkları da bilinmektedir. Molla Fenârî'nin, Yıldırım Bayezid'in inşa ettirdiği Bursa Ulu Camii'nde Fatiha tefsiri yaptığı, hatta üstesinden gelemediği müşkil bir meselede Şeyh Hamideddin Aksarayî'den yardım istediği rivayet edilir.[16]

Fakihler ise daha ziyade görevli oldukları cami veya mescitlerde namaz kıldırıyorlar, bilhassa cuma günleri verdikleri hutbelerde halkı bilgilendiriyorlardı. Bu zümrenin mensupları erken Osmanlı toplumunda bir anlamda Sünnî/kitabî İslam anlayışının temsilcisi durumundaydılar.[17]

Dervişler sosyal hayata sadece birer din önderi veya mürşit olarak katkı sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda erbabı oldukları bir mesleği devam ettirmek suretiyle toplum hayatına faydalı olmaya da gayret ediyorlardı. Mesela, müderris sufîler birer sufî olmalarının yanı sıra medresedeki derslerini de aksatmadan devam ettiriyorlardı. Yine bazı sufîler hekimlik, çiftçilik gibi mesleklere sahiptiler. Bu konuda en önemli örneklerden birisi Karaca Ahmed'dir. Günümüzde de hâlâ halk hekimliği tarihindeki en önemli şahsiyetlerden birisi olarak kabul edilen Karaca Ahmed yaşadığı devirde bilhassa akıl hastalarını tedavi etmesiyle ün salmıştı. Onun bilhassa Osmanlı topraklarından ayrıldıktan sonra Saruhanoğulları ülkesinde tedavi ettiği hastalar konusunda pek çok rivayet nakledilmektedir. Mesela, Karaca Ahmed'in Afyon'a yerleşmesi ve burada kendi adıyla anılan bir köy kurmasıyla ilgili olarak şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: Rivayete göre, Karaca Ahmed, Tezhüyük adlı bir bölgeye gelerek oturur. Bu sırada o civardaki köyde oturan bey, bir adamını *"şu karşıda çadır kuran Yörük mü nedir? Hayvanları falan da var, anla bakalım neymiş?"* diye bu tarafa gönderir. Beyin adamı geldiğinde, bahar ayı olduğu halde Karaca Ahmed'in söğüt dalından elma topladığını görür. Şaşırmış olduğu halde beyin kendisini görmek istediğini Karaca Ahmed'e iletir. Karaca Ahmed, topladığı elmaları da hediye olarak vermek üzere yanına alarak beye gider. Adamı vasıtasıyla olan bitenden haberdar olan bey korkup Karaca Ahmed'i kovmaya hazırlanırken, beyin uzun süreden beri akıl hastası olan, bağırıp çağıran, üstünü başını parçalayan kızı, Karaca Ahmed'i görünce susar. Bu durum karşısında iyice heyecana kapılan bey,

16 *Semerâtü'l-Fuâd*, 232.

17 M. Gel, *aynı tez*, s. 87.

"kimsin?" diye sorunca *"Karaca Ahmed'im, Horasan Erenlerindenim"* cevabını alır. Karaca Ahmed'den kızını iyileştirmesini rica eder. Karaca Ahmed üç gün boyunca kızı tedavi eder ve kız tamamen iyileşir. Çok sevdiği kızının iyileşmesine sevinen bey, *"develerini sal, akşama kadar otlasınlar, nereye kadar giderlerse senin mülkünün sınırı orası olsun"* der. Böylece Karaca Ahmed köyü kurulmuş, Karaca Ahmed'in hekimliği de iyice ortaya çıkmış olur.[18] Gerçekliği tartışılır olan bu ve benzeri anlatılar Karaca Ahmed örneğinde de görüldüğü üzere, evliya kültürünün halk nezdindeki yerini ortaya koyan hikâyeler olarak görülmelidir.[19] Karaca Ahmed'in, Manisa Akhisar'a yerleştikten sonra da kurmuş olduğu tekkesinde hem ruh hastalarına şifa dağıttığı hem de İshak Bey'in himayesinde diğer din âlimleriyle hoşça vakit geçirdiği rivayet edilmektedir.[20]

Bunların dışında gündelik yaşantısını sadece kendi tekkesinde müritleriyle veya diğer sufîlerle sohbet ederek geçirmeyi tercih eden dervişler de bulunmaktaydı. Mesela Yıldırım Bayezid döneminde yaşayan ve Emir Sultan ile Başcı İbrahim gibi döneminin diğer şeyhleriyle yakınlığı bilinen Abdal Mehmed bu sade hayatı tercih eden dervişlerden birisiydi. Baldırzâde'nin rivayetine göre, Abdal Mehmed, vaktinin büyük kısmını kendisi için yaptırılan caminin avlusunda yer alan çınar ağacının dibinde Emir Sultan ile sohbet ederek geçiriyor, gelen geçen fukara bu zatın ellerini öpmekle iftihar ediyordu.[21] Hatta zaman zaman Molla Fenârî de kendisini ziyaret için bu caminin bahçesine geliyordu.[22]

Abdal Mehmed'in bir diğer sohbet mekânıysa Başcı İbrahim'in dükkânıydı. Başcı İbrahim onun has müritlerinden birisiydi ve şeyhe her gün paça çorbası ikram ederdi.[23] Ancak rivayete göre, aşırı cezbeli bir şahsiyet olan Abdal Mehmed'in cezbesinin galip olduğu dönemlerde yanına gitmeye kimse

18 Edib Ali Bâki, *Karacaahmed ve Delileri Tedavi Yurdu,* İstanbul 1947, s. 7-9; Nezihe Araz, *Anadolu Evliyâları,* İstanbul 1958, s. 420-421; Ragıp Üner, "Karaca Ahmed Sultan", *Hayat Tarih Mecmuası,* II/2 (Aralık 1974), s. 19-20.

19 Karaca Ahmed'in ruh hastalarını tedavi eden bir hekim olduğu inancı bir zamanlar Eşme'deki Karaca Ahmed köyündeki caminin minaresinden de okunan "Karaca Ahmed ulu velî / Akıllanır gelen deli" beyitiyle günümüze kadar devam etmiştir. Türbelerinde hasta tedavilerinin yapılmakta olması halkın ona karşı sevgisini ve Türk tıp folklorundaki yerini göstermesi bakımından da önemlidir.

20 R. Üner, *aynı makale,* s. 19; E.A. Baki, *aynı eser,* s. 6-7. Karaca Ahmed'in ölümünden sonra, şeyhlik ve ruh doktorluğu vazifesini oğlu Eşref'in üstlendiği anlaşılmaktadır. Daha sonraki yıllarda da Karaca Ahmed'in mezarı bilhassa ruh hastalarının tedavisi için bir merkez haline getirilmiş, bu tedavi sayesinde ruh hastalarının sağlıklarına kavuştuklarına inanılmıştır. Karaca Ahmed'e izafe edilen türbelerdeki halk hekimliği uygulamaları ve inançlar için bkz. Evliyâ Çelebi, II, 26; E.A. Baki, *aynı eser,* s. 7; Naci Kum, "Karaca Ahmed'ler Hakkında İncelemeler, Düşünceler", *TFA*, Yıl: IV/94 (Mayıs 1957), s. 1500-1501; H. Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara 1967, s. 148-150; H.Ş. Akalın, *aynı makale,* s. 21-25.

21 Baldırzâde, 89.

22 Mehmed Şemseddin, 270.

23 Baldırzâde, 90; Mehmed Şemseddin, 270.

cesaret edemezdi. Baldırzâde'ye göre, "*eğer cezbe ve istiğrakı çok fazlaysa yanına uğramaktan çekinip aşağıdaki başka bir yoldan giderlermiş.*"[24] Burada verilen örneklerin daha sonraki dönemlerde halkın tahayyülünde tezahür eden olaylar olması kuvvetle muhtemel olmakla beraber, bir sufînin gündelik yaşantısında sohbetin yerini ve sohbet meclislerinin müdavimlerini göstermesi bakımından önemlidir. Abdal Mehmed'in faaliyet gösterdiği zaviyenin, yaklaşık XVIII. asra kadar varlığını devam ettirmesi, bu şahsın Osmanlı toplumunda kazanmış olduğu yeri anlamak bakımından önemlidir.

Dönemin en önde gelen şeyhlerinden olan Emir Sultan da padişah nezdinde itibarlı bir şahsiyet olmasına rağmen oldukça sade bir hayat sürüyor, vaktinin çoğunu, yakın arkadaşı Abdal Mehmed ile sohbet ederek geçiriyordu. Baldırzâde'nin rivayetine göre, Yeni Kaplıca yakınlarında yer alan Akça Hamam'a haftada bir gün gitmeyi âdet edinmişti.[25]

Yukarıda kendilerinden bahsedilen Şeyh Edebalı, Dursun Fakih, Emir Sultan ve Şeyh Ramazan örneklerinde görüldüğü gibi, padişah ile yakın dostluk kurup sohbet etme ve onları tesir altında bırakma imkânına sahip olan bazı şeyhlerin varlığı da bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde, pek çok ülkede olduğu gibi, Osmanlı topraklarında da gezici dervişlerin varlığı bilinmektedir. Bu dervişlerin en önemli hususiyetleri, kendilerine herhangi bir ülkenin toprağını yurt olarak görmeyip, hayatlarını bir anlamda seyahat ederek geçirmeleridir. Bu tarz yaşantı aslında beyliğin ilk döneminin tanımış Kalenderî/Vefaî dervişleri olan Geyikli Baba, Abdal Musa, Karaca Ahmed gibi şahsiyetleri de anımsatmakta. Ancak, bu gezici dervişlerin daha ziyade bir ülkeyi benimsemeye ve orada yaşamaya çalışmadıkları anlaşılmaktadır. Hayatını gezerek geçiren dervişlerin bilinen bir örneği İbn Battûta'nın Bursa'dayken karşılaştığı Mısırlı Gezgin Abdullah'tır. Bu şahıs İbn Battûta'nın ifadesiyle, *"yeryüzünü epey gezmiş, ancak Sin, Serendib adasına, Fas'a, Endülüs'e ve Sudan'a ulaşmamıştır."*[26]

FİKİR YAPILARI, ESERLERİ: EĞİTİM HAYATINDA DİNÎ ZÜMRELER

Osmanlı erken döneminde yaşamış derviş gruplarının ve diğer dinî zümrelerin fikir yapıları hakkında gerek seyrek de olsa yazmış oldukları eserler, gerekse daha sonraki dönemlerde onlardan bahseden kaynaklar vasıtasıyla bilgi edinmemiz mümkündür. Bu konuyla ilgili olarak İbn Battûta, Anadolu'nun genel yapısını ifade etmek maksadıyla, halkın İmâm-ı Âzam

24 Baldırzâde, 90.

25 Baldırzâde, 89-90.

26 İbn Battûta, I, 430. Aslında, tezde konu edilen dönem için en önemli kaynaklardan birisinin yazarı olan İbn Battûta'yı da bu tür gezgin dervişlerden birisi olarak kabul etmek mümkündür.

Ebû Hanife mezhebi ve ehl-i sünnet mensubu olduğunu söylemektedir.[27] Ona göre, Türk ülkesi olarak adlandırılan Anadolu'da ne Kaderî, ne Rafızî, ne Mu'tezilî, ne Haricî ne de sapkın başka bir mezhep mensubu vardır.[28] Ancak, İbn Battûta'nın verdiği bilgilerin, onun seyahat güzergâhı ve konakladığı bölgeler dikkate alındığında daha çok merkezî yerleşim yerleri için geçerli olduğunu kabul etmek gerekir. Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu coğrafyada, bilhassa Osman Bey ve Orhan Bey devirlerine ait çok az sayıda eser bulunduğu için, bu dönemin fikrî ve inanç açısından mevcut yaşantısının hâlâ yeterince belirgin surette ortaya konulamayacağı açıktır. Bununla birlikte, gerek Dursun Fakih'in eserlerinde, gerekse Kalenderî meşrep veya Melâmetî yönü kuvvetli olan dervişlerden bahseden kaynaklarda, bu dönemde medrese dışında kalan çevrelerde yoğun olarak Hazreti Ali vurgusunun yapıldığı anlaşılıyor. Dursun Fakih'in eserlerinde Hazreti Ali'nin dinî karakterinden ziyade kahramanlığı ön plana çıkarılmıştır. Nitekim, Hazreti Ali'nin kahramanlık hikâyelerinin övgüyle anlatıldığı, bunun yanı sıra Sünnîliğe de vurgu yapılan bazı destanlara ve *Hazreti Ali Cenknâmeleri*'ne de bu dönem itibarıyla sıkça rastlanmaktadır.[29]

Dursun Fakih eserlerinde, daha ziyade Hazreti Peygamber'in ve Hazreti Ali'nin kahramanlıklarını ön plana çıkarmaya ve çevresindekilere sahabe sevgisini, kahramanlıklarını, birlik ve gaza ruhunu, İslam dininin üstünlüğünü aşılamaya çalışmıştır. Bugün elimizde mevcut olan ve genellikle erken dönem İslam tarihinde yaşandığı ifade edilen konuları ele alan eserleri sayesinde onun fikir yapısı hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bilinen dört eserinden en meşhuru *Gazavât-ı Resûlullah* veya *Kıssa-i Mukaffa* adıyla da bilinenidir.[30] Bu eserinde, Mukaffa isimli putperest bir hükümdara karşı yapılan seferi, sefer sonunda Mukaffa ve cengâver kızı Huttam'ın İslam ordusu karşısında yenilip Müslüman olmalarını, bu arada başta Hazreti Ali ve Halid b. Velîd olmak üzere sahabelerin gösterdikleri kahramanlıkları anlatır.[31]

---

27 İbn Battûta, I, 402.

28 *Aynı yer*. İbn Battûta, bölge halkının ehl-i sünnet mensubu olması hasebiyle Yüce Allah'ın onları diğer halklara üstün kıldığını belirtmekle birlikte, bu şahısların esrar içmelerine de çok şaşırmaktadır.

29 Mesela Kirdeci Ali bu yazarlardan birisidir. Kirdeci Ali de Dursun Fakih ile aynı dönemde yaşamış, Mevlevî zümrelerine mensup olması kuvvetle muhtemel bir şahsiyettir. *Kesikbaş Destanı* isimli eserinde, Hazreti Ali'nin kahramanlıklarını, erdemlerini, dindarlığını, namazlarına karşı son derece riayetkâr yaklaşımını ve devin elinden Sünnî Müslümanları nasıl kurtardığını ele alır (bkz. Kirdeci Ali, *Kesikbaş Destanı,* 56-85).

30 Bu eserin bugüne kadar bilinen biri Millet Ktp., Ali Emiri-Manzum- nr. 1222; biri İstanbul Ünv. Ktp, TY, nr. 311 ve birisi de Konya Koyunoğlu Müzesi Ktp., nr. 11.930'da olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Bu çalışmada Millet Kütüphanesi'ndeki nüsha esas alınmıştır.

31 Dursun Fakih, *Gazavât-ı Resulullah: Kıssa-i Mukaffa Cengi,* Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 1222, vr. 80a-107b; krş.: Tursun Fakih, *Gazavat-ı Resulullah,* haz.: Numan Külekçi, İstanbul 2002, s. 35-112.

Dursun Fakih'in diğer bir eseri, *Hazreti Peygamber Ebû Cehil ile Güreş Tuttuğudur* ismini taşımaktadır.[32] 269 beyitlik bu eserde, Hazreti Peygamber'in çocukluğu sırasında kendisine meydan okuyan Ebû Cehil'i yerden yere vurmasından bahsedilir.[33] Eserin sonunda, Dursun Fakih, okuyucularına şu öğütlerde bulunur:

> *Ey gâfil, kendine gel! Bunun neye benzediğini anla. Aklını Mustafa'ya, nefsini Ebû Cehil'e benzet! Nefsin işi daima fitne ve fesattır, aklına bir zarar vermektir. Cenâb-ı Hakk'a sığınarak aklınla onu yen. Hakk'ın, Peygamberin yolundan ayrılma ki dünyadan îman ile gidesin. Kimsenin gıybetinde bulunma. Senden artık kimseye hayf eyleme. Tevâzu evine gir. Nefis arzularına mâni ol. O habibin ümmetindensen onun sünnetini tut, ona salavat getir.*[34]

Dursun Fakih'in gazayı ön plana çıkardığı bir diğer eseriyse *Muhammed Hanefî Cengi* adını taşımaktadır. Bu eserin kahramanları Hazreti Ali ve oğlu Muhammed el-Hanefî'dir. Bu eserde, Hazreti Ali'nin imana davet etmek üzere Rûm Kayzeri üzerine gitmesinden, imana gelmemesi üzerine de kayzerin başını kesip Hanife isimli kızını esir alarak geri dönmesinden bahsedilir. Hazreti Peygamber, Mukaffa cenginde, Mukaffa'nın kızı Huttam'ı İslam'a davet edip, daha sonra Halid b. Velîd'e nikâhladığı gibi, burada da Rûm kayzerinin kızı Hanife'yi İslam'a davet edip Hazreti Ali'ye nikâhlar. Hikâyenin asıl kahramanı Muhammed el-Hanefî de bu evlilikten dünyaya gelir. Daha sonra, Medine civarında yaşayan güçlü bir putperest beyin üzerine küçük Muhammed el-Hanefî'nin tek başına sefere çıkması, her seferinde onlardan çok kişiyi öldürmesi, yaralanması ve en sonunda da babası Hazreti Ali, ağabeyleri Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin ile birlikte adı geçen beyin üzerine yürüyerek İslam'a girmeyen bu şahsı öldürmelerinden bahsedilir. Savaşın sonunda ayrıca, Muhammed el-Hanefî'nin Mine ile evlenmesine değinilir.[35] Dursun Fakih'in bu eserde Hazreti Ali ve oğullarını, bilhassa Muhammed el-Hanefî'yi ön plana çıkarıp onların gazalarını büyük bir coşkuyla anlatması dikkat çekicidir.[36]

---

32 Bu eser, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege (A. Sırrı), nr. 544, vr. 5a-12b arasında yer almaktadır.

33 Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî (XV. yüzyıla kadar)*, İstanbul 1999, s. 73.

34 A. Çelebioğlu, *aynı eser,* s. 73.

35 Dursun Fakih, *Hikâye-i Hazret-i Muhammed Hanefî,* Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef., nr. 4739, s. 2-16.

36 Bu eserde Muhammed el-Hanefî'nin kahramanlıklarına değinilirken aynı zamanda Hazreti Ali'nin gazilik yönüne de vurgu yapılmaktadır. Daha küçük bir çocukken babasından habersiz gazaya çıkan oğluna Hazreti Ali gazanın çocuklara farz olmadığını söylemekte, buna karşı Muhammed el-Hanefî'de yine izinsiz çıktığı bir gaza sonrasında babasını kendisine hayran bırakmaktadır:

... Dokuzı geçdi erişti onına
Emr-i gazanın aşkı üşdi canına
Ali istemez ânı gazaya ilete

Görüldüğü üzere, Dursun Fakih'in bütün eserlerinde, İslam'ın küffara, Hakk'ın bâtıla galebe çaldığı, doğru yolun İslam olduğu, gazilerin hem dünyada hem de ahirette bahtiyar oldukları, insanların bunu bir an evvel anlamaları gerektiği gibi hususlar ele alınmaktadır. Hatta Mukaffa üzerine yapılan seferde, gaza emri bizzat Cebrâil tarafından getirilmektedir.[37] Buradan, Dursun Fakih'in, mensubu olduğu ve önemli bir mevkii işgal ettiği erken dönem Osmanlı toplumunda, gaza anlayışının ön planda tutulduğu bir devirde, Osmanlı beylerine, bilhassa da halka bu ilahî kökenli anlayışı aşılamayı hedeflediği anlaşılıyor. Nitekim, Cevat İzgi de Dursun Fakih'in *Gazavâtnâme*'yi "*mücahitlere cihat ve gaza fikrini açıklayabilmek için yazdığı*" kanaatindedir.[38] Vakitlerinin çoğunu gaza yaparak geçiren Osman ve Orhan Gaziler herhalde böylesine anlatıların sohbet meclislerinde önemli yer tuttuğu bir toplumda benimsedikleri misyonu Dursun Fakih gibi yardımcıları sayesinde topluma çok daha kolay ulaştırabilmekteydiler. Dili son derece sade olan bu eserleri okuyan zümrelerin heyecanları göz önüne alındığında Dursun Fakih'in topluma vermek istediği mesaj daha anlaşılabilir hale gelmektedir.

Onun eserlerinde vurguladığı bir diğer husus, erken dönem Osmanlı toplumunda faaliyet gösteren gazilerin hayatında çok önemli bir yeri olan

---

...
Bile çıkdı ol gazaya gitmeye
Atasıyla bile gaza itmeye
...
Sen tıfılsın gaza farz değil sana
Mustafâ'dan yâdigârsın sen bana
...
Beylerinin başın alub döndi ol
Sağ selâmet Medine'ye vardı ol
Dikdi meydanın içine ol başı
Acîblendi ol başı gören kişi
Ol başı gören tahayyülünde kalır
Gazâdan döndi Ali eve gelür
Ali eyder eyledim bunca gaza
Eyledim kâfirlere cevr ü cezâ
Kesmedim ben böyle bir büyük başı
Zehî erdir başı kesen kişi
Didiler oğlın Muhammed Hanefî
Üç gün oldı gelmedi bizden hafî
Kande gitdügini bilmedik ayân
Bu başı kesmiş getürdi ol heman (*Muhammed Hanefî Cengi,* 3-5).

37 *Şol saatde geldi Cebrâ'il-i emîn*
Hak çalabdan çün getirdî hitâb
Kıldı Resul gönlünü nurü'l-müstetâb
Çünki Hazret eydür: Ey hayrü'l-beşer
Hak Teâlâ buyrugıla kıl sefer
Ol mukaffa eline eyle gaza (*Gazavâtnâme,* 26).

38 C. İzgi, *aynı eser,* s. 129.

ganimet hususudur. Gerek Mukaffa, gerekse Muhammed el-Hanefî cenklerinde, baş aktörler, bir anlamda gaza akını sonucu elde ettikleri hükümdar kızlarıyla, Hazreti Peygamber'in müsaadesini alarak evlenmişlerdir. Dolayısıyla, elde edilen ganimetin, cinsi ne olursa olsun, Hazreti Peygamber'in şahsında temsil edilen devlet yöneticisinin onayıyla, olayın kahramanlarına kaldığı görülmektedir.

Osmanlı kroniklerinde de buna benzer pek çok olaydan söz edilmekte, gazilerin yaptıkları akınlar sonunda elde ettikleri şehirlerde esir edilen kadınlarla evlendikleri gözlenmektedir. Bunun en belirgin örneğiniyse Gazi Abdurrahman'ın Aydos kalesini fethinde görmek mümkündür. Başlangıçta, elindeki sapanla Osmanlı ordusuna büyük zarar veren ancak fetihten kısa süre önce rüyasında gördüğü Gazi Abdurrahman'ı fetih sırasında tanıyarak ona yardım eden, kalenin Osmanlıların eline geçmesinden sonraysa Orhan Gazi'nin izniyle adı geçen şahısla evlenen bir tekfur kızından söz edilir.[39] Muhtemelen Dursun Fakih'in eserini yazdığı döneme çok yakın bir süre zarfında yaşanan bu olayın kahramanları, bize sanki Mukaffa cengindeki İslam ordusuna büyük zarar veren savaşçı Huttam ile Halid bin Velîd'in yaşadıkları olayları[40] anımsatmaktadır. Her iki olayda da savaşın seyrini belirleyen savaşçı iki bey kızı ve iki cengâver gazi bulunmakta, sonuçta, İslam'ın karşısında olanların yenilerek İslam'ı kabul etmeleri ve en yüksek idarî otoritenin izniyle evlenmeleri motifi işlenmektedir. Dursun Fakih'in eserlerinin bir diğer özelliğiyse Eski Anadolu Türkçesi'ne ait ilk örnekler olmalarıdır.[41]

Osman Gazi devrinde yaşamış bir diğer fıkıh âlimi olan Hattâb Karahisarî de üçü furûa, birisi de usule ait olmak üzere dört eser kaleme almıştır. Furûa dair eserleri *Şerhu Manzûmeti'n-Nesefî fi'l-Hilâf, Şerhü Kenzi'd-Dekâik* ve *Şerhu'l-Muhtâr fî Furûi'l-Hanefîyye* isimlerini taşımaktadır. Usule dair eseriyse *Şerhu'l-Menâr*'dır.[42] Onun gerek hayatındaki uygulamalarından, gerekse eserlerinden fıkhı çok ön planda tuttuğu fıkha çok bağlı bir âlim olduğu anlaşılmaktadır.

Orhan Gazi döneminin son derece etkili dervişlerinden birisi olan Abdal Musa'da da Hazreti Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi ön plandaydı. *Velâyetnâme*'sinde, kendisinin de Seyyid Hasan isimli birisinin oğlu olmasından[43] ötürü soy olarak Ehl-i Beyt'e bağlanan Abdal Musa, çevresindeki insanlara ve müritlerine Hazreti Ali sevgisini işlemişti. Sonraki yüzyıllarda Alevi-Bektâşî geleneği içerisinde önemli bir konuma sahip olması ve erken dönem Bektâşîliğinin kuru-

39 Âşıkpaşazâde, 33-35; Neşrî, I, 139-143.

40 *Gazavât-ı Resulullah,* 100b-103b.

41 Nitekim, H. Aksoy da *Gazavatnâme*'nin bu yönüne vurgu yapmıştır (H. Aksoy, *aynı madde,* s. 7-8).

42 Bu eserler hakkında bkz. R. Cici, *aynı eser,* s. 59-65.

43 *Vilâyetnâme-i Abdal Musa,* 140.

culları arasında yer alması da bunda etkili olsa gerektir. Nitekim, *Nasihatnâme* isimli eserinde müritlerine Hazreti Peygamber ve Hazreti Ali evladına cân u gönülden dost olmalarını, onları sevmelerini ve daima salavat ile hatırlamalarını tavsiye ediyordu.

Abdal Musa Osmanlı topraklarında yaydığı fikirlerle her dönemde adından söz ettirmiştir. Hacı Bektâş dergâhı postnişini Kadıncık Ana'nın müridi ve erken Bektâşîliğin kurucusu olan Abdal Musa, Osmanlı topraklarına dahil olduğu dönemden itibaren, *Nasihatnâme* isimli eserinden başka şimdilik başka bir eserinin varlığı bilinmemekle beraber, bizzat kendi yaşantısı ve görüşleriyle ilk dönem Osmanlı toplumunda etkili olmuş bir şahsiyetti. Abdal Musa, gerek Bursa'nın fethi sırasında, gerekse şehrin fethinden sonraki dönemde Osmanlı toprakları ve Abdalân-ı Rûm içerisinde sahip olduğu tasavvuf düşüncesinin yayılmasına gayret etmişti. "*Hacı Bektâş Velî'yi yaşadığı zamana kadar anlatılan menkıbeleri de ilave ederek, mensubu olduğu Haydarî düşüncesini Abdalân-ı Rûm'a tanıtmıştır.*"[44]

O sahip olduğu bu düşünceyi sadece Osmanlı topraklarında yaymakla kalmamış, bu bölgeden ayrıldıktan sonra uğradığı Denizli, Manisa, Aydın, Fenike ve nihayet son durağı olan Antalya/Elmalı bölgesinde de yaymış, halifesi Kaygusuz Abdal vasıtasıyla bu etkisini Mısır'a kadar ulaştırmıştır.[45] Bektâşîlik tarikatı içinde, Hacı Bektâş Velî'den sonra Pîr-i Sânî olarak tanınan Abdal Musa'nın Elmalı/Tekke köyünde kurmuş olduğu tekke Bektâşîliğin dört büyük tekkesinden biri olarak kabul edilmektedir.[46] Yine Elmalı'daki Abdal Musa türbesinin yakınlarında bulunan türbeler, dervişin bölgedeki etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Müritleri arasında sayılan ve aşçıbaşısı olduğu söylenen Budala Sultan, Fenike ilçesine bağlı Limyra antik kenti yakınlarında yer alan Kafi Baba, Elmalı ilçesine bağlı Özdemir köyünde bulunan Kilerci Baba ve Korkuteli'nde Abdal Musa'nın kardeşi ve tekkenin oduncusu olduğu ifade edilen Baltası Gedik türbeleri Abdal Musa kültünün günümüze dek uzanan tezahürleridir.

Bektâşî tarikatının Abdal Musa'nın yaşadığı dönemden çok daha sonra kurulmuş olması, ona dair bilgilerin de çok daha sonraki tarihlerde Bektâşî literatürüne dahil edildiğini düşündürmektedir. Bu nedenle Abdal Musa'nın Bektâşîliğiyle ilgili olarak verilen bilgileri proto-Bektâşî bir Rûm abdâlının faaliyetleri olarak görmek gerekir. Abdal Musa'nın propagandasını yapmış olduğu ve ilk Osmanlılar arasında etkili olan tasavvufî düşünce Kalenderî anlayışa sahip ve halk arasında yaygın olan proto-Bektâşîlikti. Abdal Musa ve

44 A.Y. Ocak, *Babâîler İsyanı,* s. 204-207.

45 Mısır'da, mağarada yaşadığı için Abdullah el-Mağravî adıyla tanınmış olan Kaygusuz Abdal, Bektâşî geleneğine göre Kahire Bektâşîliği'nin kurucusu olarak kabul edilmektedir (J.K. Birge, *aynı eser,* s. 55).

46 O.F. Köprülü, "Abdal Musa", s. 64.

talebesi Kaygusuz Abdal'ın Bektâşîlikleri aşırı Şiî eğilimler göstermemekteydi. Zira, Bektâşîlik ileride Hurufîlik ile kaynaştıktan ve Safevi propagandasına dahil olduktan sonra daha farklı bir yapıya bürünecektir.[47] Bu nedenle, erken dönemin bir karakteri olarak Abdal Musa yalnız Bektâşîlerin değil, Anadolu'daki Alevî zümrelerinin de takdis ettiği en büyük evliyalardan biri olup, Abdal Musa cemi, Abdal Musa kurbanı gibi önemli Alevî ritüelleri daha sonraki dönemlerde tarikata dahil edilmiş olmalı.[48]

Abdal Musa ve müritlerinin yaşantılarında onların Kalenderî yapılarını açıkça görmek mümkündür. Onun ve müritlerinin ellerinde "çomak" olarak tabir edilen bir çeşit ucu kıvrık âsâ ve "keşkül" taşıdıkları bilinmektedir. Çomak ve keşkülün Kalenderîlerce sıklıkla kullanılan öğeler olması onların da Kalenderî yapıya sahip olduklarını görmemize olanak sağlar.[49] Abdal Musa, yaşantısında İslam öncesi dönem Türk kültürüne ait motifleri de barındırmaktadır. Mesela, *Velâyetnâme*'de ondaki tenasüh inancını açıkça görmek mümkündür. Eserde geçen, "*Ya Erenler, Genceli'de genç ay gibi doğam, adum Abdal Musa çağır duram*"[50] şeklindeki ifade bunun en güzel delilidir. Burada, büyük bir velînin ruhunun başka bir velîye nakli şeklinde bir tenasüh inancı mevcuttur.[51] Yine, Kaygusuz Abdal'la ilk karşılaşmaları sırasında geyik donuna girmesi, Teke beyinin kendisini ortadan kaldırmak amacıyla yaktığı ateşin ona etki etmemesi, kendisinin Teke beyinin yaktığı ateşe doğru giderken dağlarla, taşlarla birlikte hareket etmesi, misafir olduğu evde yerden su çıkarması, tahta kılıçla savaşması, Teke beyinin üstlerine geldiğini müritlerine bildirerek gaipten haber vermesi vb pek çok motif kendisinde hâkim olan İslam öncesi Şamanlara mahsus olgular olarak gösterilebilir.[52]

Abdal Musa'nın önde gelen müritlerinden olup Mısır'da Bektâşîliğin temellerini atan Kaygusuz Abdal ise eserlerinde şeriat, tarikat, marifet, hakikat terimleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Mesela, *Saray-nâme* adlı eserinde, insanoğlunun dünyaya gelişindeki temel maksadın Allah'a ibadet olduğunu söyleyerek ibadetin gereklerini ifade etmekte ve dört kapı yani şeriat, tarikat, marifet ve hakikate ulaşma yollarını göstermektedir. Ona göre, insan yalancı dünyaya aldanmamalı, Allah'a ibadet etmekten bir an bile geri durmamalıdır.[53]

---

47 I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar,* s. 408.

48 A. Y. Ocak, *Babâiler İsyanı,* s. 207.

49 A. Y. Ocak, "Kalenderîler ve Bektâşîlik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,* İstanbul 1981, s. 304.

50 *Abdal Musa Velâyetnâmesi,* 140.

51 A.Y. Ocak, *İslam Öncesi Temeller,* s. 170.

52 *Abdal Musa Velâyetnâmesi,* 140-150.

53 Kaygusuz Abdal bu duygularını şu dizeleriyle ifade etmektedir:
Sen bu insan kisvetünde ey gafil
Cihâna geldün gidersin bi-hâsıl
Sen âdemsin hayvâna benzer işün

Yıldırım Bayezid dönemi sufîlerinden Şeyh Hamideddin Aksarayî de tasavvufa dair bazı eserler kaleme almıştır. Zahirî ve bâtınî ilimleri çok iyi bildiği ve nasihatlerinin tutulduğu[54] ifade edilen Hamideddin Aksarayî hayatı boyunca tasavvufla iç içe yaşamış, babasının yanında başladığı tasavvuf terbiyesini müridi olduğu diğer şeyhlerin himayesinde tamamlamıştı. Daha sonra bizzat kendisi hilafet almak suretiyle Anadolu'nun değişik bölgelerinde faaliyet göstermiş, Ebherîyye, Bistâmîyye, Erdebillîyye/Safevîyye gibi tarikatlar onunla birlikte Anadolu'ya girmiş ve halifelerinden Hacı Bayram Velî'nin kurduğu Bayramîyye tarikatı vasıtasıyla değişik bölgelere yayılmışlardır. Onun fikir yapısı, düşünceleri, yaşam tarzı, öğütleri gerek yaşadığı yıllarda gerekse daha sonraki dönemde müritleri vasıtasıyla Osmanlı toplumunu etkilemiştir.

Eserlerinden yola çıkarak tasavvufa yaklaşımı, dinî karakteri, zikir adabı gibi konularda bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Mesela, kendisi bilhassa tasavvufî hayatın öneminden bahseden hadislerin ön planda tutulduğu eseri *Şerh-i Hadis-i Erbâ'în*'de, iki cihan saadetinin din ve dünya işlerinde samimi ve ihlaslı olmakla kazanılacağı kanaatindedir.[55] Ona göre, bir insan ahiret hayatında da dünyada birlikte olduğu kimselerle karşılaşacağı için, dünyadayken âlimlerle oturup kalkmalı, hikmet sahiplerine karışmalı, takvâ sahibi ve iyi kimseleri dost olarak seçmeli, sâlih kimselerin sohbetlerine katılmalı, cahil, günahkâr, kötü insanlar ve eşkıyalarla sohbet etmekten kaçınmalıdır. Zira Hz. Peygamber'in de ifade ettiği üzere *"kişi sevdiğiyle beraberdir"*. Ancak, kişi birlikte oturup kalktığı kimselere karşı sert ve kaba olmamalı, yumuşak ve şefkatli davranmak suretiyle *"Rahman olan Allah Teâlâ'nın kahır sıfatının tecellisi üzerine lütuf ve merhamet sıfatının öne geçtiğini"* delillendirmelidir.[56] Ancak, insan kendisini dünyaya fazla kaptırmamaya gayret etmeli, hadiselerle gururlanmamalı, dünyanın ve dünya hayatının geçici olduğunu da unutmamalıdır. Bu yüzden dünyada kendini gurbette bilmeli, dünyanın gerçek olmayan geçici güzelliklerine meyletmemeli ve sevinç diyarı olan ahireti vatan edinmeye çalışmalıdır. Bunun yolu da âlim ve sâlih insanlarla beraber olmak, kötülüğe meyilli

---

Zi-hayf esfele düşdi gerdişün
Bu sarayı görüb ibret almadun
Sen hod bunda kendüzünden gelmedün
Seni bunda getüren Sultâna sen
Gafil olmagıl gafil ol câna sen
Bir uyan aklını divşür gözin aç
Yüki terk it kimesneye virme baç (Kaygusuz Abdal, *Saray-nâme,* haz.: Abdurrahman Güzel, Ankara 1989 s. 70).

54 Hoca Sadeddin, II, 425.

55 Hamideddin Aksarayî, *Şerh-i Hadis-i Erbâ'în,* A.R. Karabulut, *Meşhur Mutasavvıflar* içinde, s. 129.

56 *Şerh-i Hadis-i Erbâ'în,* 147-148.

topluluklardan uzak durmak ve dinin emrettiği yolda yürümektir.[57]

Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin en çok önem verdiği hususlardan birisi, Hazreti Peygamber'in sünnetine uygun hareket etmektir. Bu yüzden o, sünnete uymanın hem söz hem de amel ile olması gerektiği, ancak bu şekilde ihlasa ulaşabileceği kanaatindedir. Bunun aksini iddia edenlerse gizli şirk nedeniyle müşrik olmaktadırlar. Nitekim, Hazreti Peygamber ümmetine, ahir zamanda fitne zuhur ettiğinde, bütün işlerde sünnet-i seniyyeye sarılmayı ve kötülükleri emreden nefisle savaşmayı, ayrıca ibadete devam etmelerini tavsiye etmektedir.[58] Sünnete uymanın en önde gelen şartıysa dinin temel emirlerini eksiksiz yerine getirmek, bunun yanı sıra Hazreti Peygamber'in benimsediği ibadetleri de yapmaktır.[59]

Kendisinden önceki ve sonraki devirlerde yaşamış pek çok sufî gibi Hamideddin Aksarayî de nefis terbiyesi konusuna büyük önem vermiştir. O nefsi en büyük düşman olarak görmekte ve nefsini öldüren kişinin Allah katında şehitlerin en büyüğü olduğunu ifade etmektedir.[60] Nitekim kendisi de sünnete uymakta ve bu husus Ümmi Kemal tarafından da tasdik edilmektedir.[61]

Hamideddin Aksarayî'ye göre, kişiyi Allah'a ulaştıran yolların en önemlilerinden biri zikirdir. Eserlerinde bu konuya fazlasıyla yer vermiş, hatta bu konuda iki tane risale de kaleme almıştır. Ona göre, insanı Cenâb-ı Hakk'a en iyi ve en evlâ bir şekilde yaklaştıran şey Allah'ı zikretmektir. Zikirdeki amaç, insanın mahlukattan uzaklaşıp Allah'a yaklaşmasıdır.[62] Her kim lisanıyla, cismânî ve ruhânî bütün azalarıyla zikir yolunu seçerse, en yüce maksuda ermiş ve en yüce Tevhid mertebesine ulaşmış olur.[63] Hamideddin Aksarayî, *"Lâ ilahe illallah"* zikrinin ön plana çıkarıldığı ve bir anlamda bunun nedenlerinin örnekler verilmek suretiyle izah edildiği risalesinde benimsediği zikrin şekli, türleri, şartları ve gerçekleştiğine inandığı faydaları hakkında bazı bilgiler de vermektedir. Buna göre, *"en faziletli ve en meşhur olan bu zikir gizli aşikâr, farzlardan, sünnetlerden ve sair ibadetlerden sonra, her zaman her yerde, halk içinde veya yalnız başınayken söylenmelidir. Bu yol en doğru ve Allah'a giden ve O'na en yakın olan yoldur".*[64] Zikrin faydalı olabilmesi ve semeresinin görülebilmesi için bazı şartları yerine getirmek gereklidir. Zikre katılacak bir

57 *Şerh-i Hadis-i Erbâ'în,* 149, 150.

58 *Şerh-i Hadis-i Erbâ'în,* 133, 141.

59 Şeyh Hamideddin Aksarayî, zikir risalesinde, farz ibadetlerin yanı sıra pek çok nafile ibadet ve bunların ne şekilde uygulanacağı konusunda da bilgiler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Zikir Risâlesi,* 16-20.

60 *Şerh-i Hadis-i Erbâ'în,* 133.

61 *"Tutûben Hâlıka yüzün, Rāsûlün izledi izin"* (A.R. Karabulut, *Meşhur Mutasavvıflar,* içinde, s. 114).

62 *Zikir Risâlesi,* 11.

63 *Şerh-i Hadis-i Erbâ'în,* 139.

64 *Zikir Risâlesi,* 7. Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin çok önem verdiği anlaşılan "Lâ İlahe İllallah" zikrinin izahı, en çok tercih edilme nedenleri ve varolduğuna inanılan faziletleri bu eserin 7-11. sayfaları arasında açıklanmıştır.

kişi günahlarından tevbe etmeli, gusletmeli, abdest almalı, temiz elbiseler giyip güzel kokular sürünmeli, şeyhine râbıta etmeli, zikir esnasında iyi veya kötü olsun kalbinden geçen her şeyi şeyhine anlatmalı, mümkün olduğu oranda hareketli ve sesli zikri tercih etmeli, zikir meclislerinden uzak kalmamaya gayret etmelidir.[65] Şeyh Hamideddin Aksarayî bu şartların sıhhatini ispat etmek için Hazreti Ali'den ve İmam Gazzâlî'den nakiller yapmaktadır. Burada kalbe hasıl olan hemen her şeyin şeyhe arzedilmesi ve mutlaka râbıta yapılması gerektiğine dair sözleri, Şeyh Hamideddin'in de diğer pek çok şeyh gibi müritlerinden tam teslimiyet istediği izlenimini uyandırmaktadır.

Şeyh Hamideddin Aksarayî'de de tıpkı daha önce Dursun Fakih'te ve Kalenderî dervişlerinde olduğu gibi Ehl-i Beyt düşkünlüğünün varlığı açıkça hissedilmektedir. Oldukça geç bir dönemde eserini kaleme alan ve Melâmî çevrelerine mensup olan Sarı Abdullah Efendî, *Semerâtü'l-Fuâd*'da, Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin, şeyhi Hâce Alâeddin Erdebilî ile ilk karşılaştığı ve onun cezbesine kapıldığı sırada şu dizeleri söylediğini nakleder:[66]

Aşk elinden yandı cânım yâ Ali senden meded
Ben garib-i bî-nevâyım yâ Ali senden meded
Sen bana lûtf u keremle derdime bir çare kıl
Şahsın sen, ben gedâyım yâ Ali senden meded

Hamideddin Aksarayî'nin tasavvuf yoluna girenlere yaptığı tavsiyeler onun zihnindeki sufî tipini anlamak bakımından önemlidir. Aksarayî, bu yola girmiş olanlara, gizli ve aşikâr her yerde Allah'tan korkmalarını, az yemelerini, az uyumalarını, halkın içerisine fazla karışmamalarını, her türlü kötülükten sakınıp şehvetten uzak durmalarını, dinin yasakladığı şeylerden kaçınmalarını, açlıktan öleceklerini bilseler bile haram lokmadan uzak durmalarını tavsiye etmektedir.[67] Yine, *Silâhü'l-Müridîn* adını verdiğini ifade ettiği[68] bir diğer eserinde Hazreti Peygamber'in dilinden dökülen ve *Kütüb-i Sitte*'de yer alan dualaların insanların maslahatı için önemli olduğunu belirtmektedir.[69]

---

65 *Zikir Risâlesi,* 12-15.

66 *Semerâtü'l-Fuâd*, 230. Ali İhsan Yurd, Sarı Abdullah Efendi'yi bu dizeleri Seyyid Nesimî'nin (ö. 1418) *Divan*'ının 38. beyitinin ilk iki gazelinde yer alan; *"Aşk ile yandı vücudum yâ Ali senden meded/Bir fakîr-i derd-mendim yâ Ali senden meded/Sen bana lütf-u keremden derdime bir çare kıl/Şah sensin ben gedâyım yâ Ali senden meded"* şiirini Hacı Bayram Velî'ye söylettirmek suretiyle *"katıksız bir Sünnî-Müslüman Türk müderris ve şeyhine Alicilik adına aczini itiraf ettirdiğini"* ileri sürmektedir ve onu Nakşîbendiliğe yeterince değer vermeyip, Şiî meyilleri daha ön plana almakla itham etmektedir (s. 175-176, n. 66)

67 *Zikir Risâlesi,* 16. Tasavvuf erbabının temel esasları olarak kabul edilebilecek olan bu prensipler sadece Şeyh Hamideddin Aksarayî'ye has değildir. Kendisinden çok önce ve çok sonra yaşamış olan sufîler de bu prensipleri benimsemişler, ideal insanın ve kâmil sufînin olmazsa olmaz niteliklerini belirlemek gayretiyle bunları sözlü veya yazılı olarak nakletmişlerdir.

68 *Zikir Risâlesi,* 20.

69 Günümüze kadar herhangi bir nüshası tespit edilemeyen ve varlığı ancak Şeyh Hamideddin'in *Zikir Risalesi*'ndeki bahsinden anlaşılan bu eser, A. Akgündüz'e göre, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin *Mecmuâtü'l-Ahzâb* adlı eserinin Şâzelî cildinde "Hazâ hizbu'ş-Şeyh Hâmid el-Â'rif" başlığı altında tam

Aksarayî tasavvufun sembolleri olarak kabul edilen tâc ve hırka konusuna da oldukça önem vermektedir. Müridi Hacı Bayram'ın talebesi olup Bayrâmîliği ve Melâmîyye kolunu kuran Bıçakçı Ömer Dede tarafından reddedilmek suretiyle Bayramî Melâmîliği geleneğinde yer bulamayacak olan bu iki motiften ilki olan tâc, Hamideddin Aksarayî'ye göre cennet tâcının sembolü ve cennet örtülerinden bir örtüdür. Bu nedenle her kim mürşidin, halifenin veya sâlih kişinin elinden tâc giyerse o tâc kıyamet günü sahibinin başında nûr olur.[70] Diğer bir sembol olan hırka ise, ona göre, Hazreti Peygamber'in hırkasına ve diğer tüm enbiyanın hırkalarına işarettir. Hırka giyen bir müridin nazarında tüm yaratılanlar kardeştir. Hırka, sahibi kötü bir şey işleyeceği zaman onu bu yoldan döndürerek iyi işler yapmaya sevk eder. Çünkü hırka hayâ edenlerin elbisesidir ve Allah'tan gelmiştir.[71] Buraya kadar verilen bilgiler Hamideddin Aksarayî'nin düşünce yapısını tarikat anlayışını, tarikat sembollerine bakışını ortaya koymaktadır. Ancak, sözü edilen zikir risalesinin oldukça geç bir dönemde istinsah edilmesi ve bilinen tek bir nüshasının varlığı nedeniyle bu eserdeki bilgilere ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.

Hamideddin Aksarayî'nin hayattayken çok sevilen ve hürmet edilen birisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ümmî Kemal, vefatından sonra herkesin onun için matem tuttuğunu, âlemdeki her yaratığın figan ettiğini, bütün müritlerinin ve muhiplerinin yasa boğulduğunu yazmaktadır.[72]

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus da erken dönem Osmanlı Devleti'nde önemli bir mevkide bulunan ve toplumun düşünce yapısını belirlemede büyük pay sahibi olan müderrislerin fikir yapıları ve benimsedikleri görüşlerdir. Orhan Gazi tarafından İznik'te kurulan medreseyle başlayıp sonraki dönemde süratle artan medreselerin sayısı, genç beyliği âdeta bir cazibe merkezi haline getirmiş, gerek Anadolu kökenli ve gerekse bu coğrafyanın dışından gelen çok sayıda âlim Osmanlı topraklarına dahil olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, bilhassa medreseyle adı özdeşleşen âlimlerin hayatında ilmî seyahatler belirleyici rol oynamıştır. Yeni kurulan bir beylik olması hasebiyle, henüz ilmî bir geleneği oluşmamış olan Osmanlı Beyliği'nin bu şekilde İslam âleminin mevcut mirasından istifade etmesi ve sistemini bu temel üzerine bina etmesi kaçınılmazdı. İlmî seyahat geleneği Osmanlı öncesi dönem için de söz konusudur.

---

olarak kaydedilmiştir (A. Akgündüz, *Somuncu Baba,* s. 209). Adı geçen risale için bkz. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Mecmuâtü'l-Ahzâb (Şâzelî)*, I, İstanbul 1311, s. 306-315.

70 *Zikir Risâlesi,* 21.

71 *Zikir Risâlesi,* 22.

72 *Yir ü gökler kamû âlem, anınçün tuttular mâtem*
Melâik cinn ü hem Âdem, fiğân ü nevhalar kıldı

Bu dönemde eğitimlerine doğdukları yer olan Anadolu'da başlayan talebeler, yüksek eğitimlerini Suriye, Mısır, İran ve Orta Asya'da yer alan medreselerde tamamlıyorlardı. Suriye ve Mısır'da bulunan medreseler genel olarak tefsir, hadis, tarih, edebiyat kavâid gibi ilimler konusunda daha öne çıkıyordu. İran ve Maveraünnehir ise riyaziye, heyet ve felsefe ilimlerinde daha ileri bir seviyedeydi.[73] Bu medreselerde eğitim görme geleneği Osmanlı Devleti'nin teşekkül ettiği yıllarda da devam etti. Şeyh Edebalı, Hattâb Karahisarî, Muhammed Cezerî, Şeyh Abdurrahman b. Ali gibi şahsiyetler Suriye'de fıkıh eğitimi almışlar; Davûd-ı Kayserî, Molla Fenârî, Şeyh Bedreddin Simavî gibi âlimler Mısır'da eğitim görmüşler; Alâeddin Esved, Alâeddin Rumî, Alâeddin Koçhisarî gibi âlimler de İran'a gitmişlerdi.[74]

Osmanlıların ilk medresesinin ilk başmüderrisi Davûd-ı Kayserî de bu şekilde bir eğitim sürecinden geçmiş, eğitimini Mısır'da tamamlamıştı. Davûd-ı Kayserî, kaynaklarca âlim, zahid, fazıl bir kişilik olarak tanıtılmaktadır. Kayserî'nin çok önemli bir müderris olmanın yanı sıra iyi bir mutasavvıf olarak tanındığı da bilinmektedir. Ancak, onun fikirleri hakkında yorum yapabilmesi eserlerinin ayrıntılı şekilde incelenmesiyle mümkündür. Davûd-ı Kayserî'nin sekiz eseri ve çok sayıda risalesi olduğu bilinmektedir. Kaleme aldığı eserler arasında en meşhuru, *Matla'u Husûsi'l-Kilem ve Me'ânî Fusüsi'l-Hikem*'dir.[75] Bu eserin mukaddimesi genellikle ayrı bir eser gibi değerlendirilir. Davûd-ı Kayserî bu eserini, İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın veziri Gıyaseddin Muhammed b. Reşideddin Fazlullah'a ithaf etmiştir.[76]

Diğer eserleriniyse, İbn Farız'ın *Nazmü's-Sülûk* adıyla da bilinen *et-Tâ'iyyetü'l-Kübrâ* isimli eserinin şerhi olan *Şerhu Kasideti't-Ta'iyye*; yine İbnü'l-Farız'ın *Hamriyye* adıyla bilinen *el-Kasidetü'l-Mimiyye* adlı eserinin şerhi olan *Şerhu'l-Kasideti'l-Mimiyye;* hocası Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin *Kitâbu Te'vilâti'l-Kur'ani'l-Kerîm* adlı eserinin mukaddimesinde, besmeleyle ilgili verilen bilgilerin şerhi olan *Şerhu Besmele bi's-Sûreti'n-Nev'iyyeti'l-İnsaniyyeti'l-Kâmile;* Aristoteles ve Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî'nin zaman arayışlarını tenkit ederek yeni bir zaman felsefesi geliştirmeyi denediği *Nihâyetü'l-Beyân fî Dirâyeti'z-Zaman;* Hızır Peygamber'in yaşayıp yaşamadığını, peygamber mi yoksa bir velî mi olduğunu tartıştığı *Tahkiku Mâ'i'l-Hayât ve Keşfu Esrâri'z-Zulümât;*

Bu kamû sufî miskinler, kılur nâle vü nefrinler
Firâk ü cümle müminler, gözün pür hûn ü ter kıldı

Mürîdler âh idüb ağlar, muhibler ciğerin dağlar
Anun derdi kamû sağlar kıluben hasta ter kıldı (A.R. Karabulut, *Meşhur Mutasavvıflar,* s. 113).

73 R. Cici, *aynı eser,* s. 36-37.

74 R. Cici, *aynı eser,* s. 37.

75 Eserin yazar nüshası Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

76 M. Bayraktar, "Dâvûd-ı Kayserî", s. 34-35.

Allah'ın kelâm sıfatını ele aldığı *Keşfü'l-Hicâb 'an Kelâmi Rabbi'l-Erbâb* ve vahdet-kesret ilişkisi açısından vahdet-i vücud meselesini incelediği *Esasü'l-Vahdaniyye ve Menbâ'u'l-Ferdaniyye* şeklinde sıralamak mümkündür.[77] O, bu eserlerinde ve risalelerinde farklı konularda benimsemiş olduğu görüşleri açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Davûd-ı Kayserî'yi Osmanlı toplumu için önemli kılan yönlerden birisi, İslâm medeniyetinin köklü geleneğini, yeni kurulmakta olan bir beyliğe taşımasıdır. O, Mısır'da aldığı eğitimi sırasında ve İran'da bulunduğu dönemdeki tecrübeleri neticesinde, İslam âleminin geleneksel ilim anlayışını iyice kavramış, tecrübe kazanmış ve bunu Osmanlı ülkesine taşımıştır. Böylesine önemli bir şahsiyeti, henüz kurulma aşamasında olan ve diğer beyliklerle kıyaslandığında daha az gelişmiş durumdaki Osmanlı topraklarına çeken etkenlerin neler olabileceği konusu aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin hızlı gelişim sürecinin de daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Davûd-ı Kayserî'nin bu tavrında, Orhan Gazi'nin kişiliğinin ve faaliyetlerinin çok önemli bir yeri olduğu düşünülebilir. Davûd-ı Kayserî, aynı dönemde bu bölgeye gelen İbn Battûta'nın Türkmen hükümdarları arasında en aktifi olarak nitelendirdiği Orhan Gazi'nin bu özelliğini, ilme ve ilim adamına değer veren yapısını fark etmiş olmalıdır. Nitekim, Kayserî'nin müderrislik yaptığı İznik Medresesi'nin inşasından hemen sonra yine İznik ve Bursa'da arka arkaya medreseler kurulmuş olması ilk Osmanlı beylerinin bu konudaki hassasiyetlerinin en bariz göstergesidir. Davûd-ı Kayserî, işte böylesine, kendisine her türlü imkânların sunulduğu bir beyliğin bünyesinde müderrislik yapmış, görüşlerini rahatça yayma imkânı bulup tecrübesini talebelerine aktarabilmiştir. Ancak Davûd-ı Kayserî'nin bu tercihi konusunda yegâne sebep bu değildir. Burada, Davûd-ı Kayserî ile ilgili olarak asıl çözülmesi gereken mesele, Orhan Gazi'nin, pek çok ilim adamı varken neden Davûd-ı Kayserî'yi davet etmiş olduğudur.

M. Bayraktar'ın ifadesiyle, "*zahirî ilimlerle tasavvufu kendinde birleştiren Davûd-ı Kayserî, özellikle İbnü'l-Fârız, İbnü'l-Arabî ve Abdürrezzâk el-Kâşânî gibi büyük sufîlerin geliştirip sistemleştirdikleri vahdet-i vücud nazariyesini benimsemiştir.*"[78] Davûd-ı Kayserî'nin düşüncesinde, mensubu olduğu ekolün

77 Eserleri ve kendisine ait olduğu ifade edilen diğer bazı eserler hakkındaki tartışmalar için bkz. M. Bayraktar, "Davûd-ı Kayserî", s. 34-35. Ekrem Demirli'ye göre, "*Davûd el-Kayserî İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fâriz ve hocası Kâşânî'nin eserlerini şerh ederek tasavvuf tarihinde müessir olmuş üç önemli müellifin düşüncelerinden bir sentez meydana getirmiştir. Özellikle, çağdaş bazı yazarlar tarafından vahdet-i vücud mektebine muhalif bir sufî olarak kabul edilen tasavvuf tarihinin önemli şairlerinden Ömer İbnü'l-Fâriz'in eserlerinin, Sadreddin Konevî'nin talebelerinden Saidüddin Fergânî ve Davûd el-Kayserî gibi mutasavvıflar tarafından şerh edilmesi, kendilerinden sonra, İbnü'l-Fâriz'i İbnü'l-Arabî geleneğinin bir parçası sayan bir geleneğin oluşmasını temin etmiştir* "(Ekrem Demirli, "Davûd el-Kayserî'nin *Fususu'l-Hikem* Şerhi: 'Matla-ı Hususı-ı Kelîm fi-Maani Fususı'l-Hikem", *Uluslararası Davûd el-Kayserî Sempozyumu,* Ankara 1998, s. 63).

78 M. Bayraktar, "Davûd-ı Kayserî", s. 33.

en önemli temsilcisi olan İbnü'l-Arabî ve *Füsus*'un etkisi açık şekilde hissedilmektedir. İbnü'l-Arabî'ye büyük bir samimiyetle bağlı olan Davûd-ı Kayserî, *Füsüs*'un İbnü'l-Arabî'ye Hazreti Peygamber tarafından verildiği kanaatindedir.[79] Yine, ona göre, düşünce yapısının en temel direği olan Şeyhu'l-Ekber, yani İbnü'l-Arabi, âriflerin kutbu, muvahhidlerin imamı, muhakkıkların göz bebeği, enbiya ve resullerin varisi, Muhammedî velâyetin hatemidir. Mislinin gelmesine dehir ve asırların müsamaha göstermediği, çark-ı feleğin ona yakın birini getiremediği, ilahî sırların kâşifi, millet, Hakk ve dinin dirilticisidir.[80] Bu ifadeleri dikkate alındığında, Osmanlı medrese sufîliğine vahdet-i vücud anlayışının daha başından itibaren girmesinde ve uzun süre bu etkinin devam etmesinde Davûd-ı Kayserî'nin rolü daha iyi anlaşılır.

Aristoteles gibi Yunan filozoflarıyla, Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî gibi İslam filozoflarını tenkit edecek seviyede felsefe bilgisine sahip olan Kayserî, vahdet-i vücud nazariyesini felsefî mahiyette yorumlayıp savunan ilk müelliftir.[81] Kayserî, felsefe ve kelâm arasındaki konu benzerliklerine rağmen, sufîler ve onların metafizikteki tavırları ile diğer ilim mensuplarının tavrı arasında farklar bulunduğuna dikkat çekmiştir. Bu fark, kelâm ve felsefenin, kulun Rabbine nasıl ulaşacağı, nasıl yaklaşacağından söz etmeyişidir. Halbuki bu, bütün ilimlerin en üstün gayesi, en değerli konusudur.[82] İşte bu noktada metafiziğin gayesi Tanrı'nın zâtını ve sıfatlarını araştırmaktır. Tanrı'nın zât ve sıfatlarının araştırılmasının gayesi ise, yüce Yaratıcıya ulaşmanın anahtarı olmaları hasebiyledir. Dolayısıyla metafiziğin konusu Tanrı'nın zat-ı ahadiyyeti, O'nun ezeli sıfatlarıdır. İlm-i İlahî'nin meseleleri, çokluğun zat-ı ilâhîden sudûr edip tekrar kendisine dönmesinin keyfiyetidir. Bunun yanı sıra ilahî isimlerin ve rabbânî natların mazharlarının açıklanması; Ehlullah'ın hakka dönmelerinin açıklanması; onların süluklerinin, mücahedelerinin ve riyazetlerinin açıklanması; bütün amel, fiil ve zikirlerin dünya ve ahiretteki gibi nefsü'l-emre göre olan neticelerinin açıklanmasıdır.[83]

Davûd-ı Kayserî vahdet-i vücud konusunda sahip olduğu bu görüşleriyle erken dönem Osmanlı tarihinde çok önemli ve haklı bir başarı elde etmiştir. İ. Fazlıoğlu'na göre, "*Davûd-ı Kayserî'nin İslam-Osmanlı düşüncesindeki en önemli başarısı irfânî söylemi, yani genelde tasavvufî keşf ve ilhamı, özelde vahdet-i vücud tasavvufî manzumesini burhânî ıstılahlarla, yani medrese diliyle yeniden inşa etmesi, buna bağlı olarak da Selçuklu-Osmanlı medrese ile tasavvuf geleneği arasında, dil çerçevesinde belirli bir mutabakat sağlamasıdır. Davûd-ı*

79 *Mukaddemat,* 11.

80 *Mukaddemat,* 11.

81 M. Bayraktar, "Davûd-ı Kayserî", s. 33.

82 Davud-ı Kayserî, *Risâle fî İlmi't-Tasavvuf,* 110; E. Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık,* s. 79.

83 *Risâle fî İlmi't-Tasavvuf,* 110; E. Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık,* s. 88, 91.

Kayserî'nin irfânî söylem ile burhâni söylem arasında kurduğu bu dil birliği onun mantık ve matematik eğitiminin tesirini taşımaktadır."[84] Yine bu bağlamda onu, Selçukluların ilk yıllarında Nizamiye Medreseleri'nde kendisi gibi hizmet veren Gazzâlî ile başlayarak, İslam düşüncesinin ulaştığı disiplinler arasında farklılıklardan ziyade, benzerlik ve uzlaşmanın esas olduğu "mecz" dönemi ilim adamı prototipini temsil eden bir şahsiyet olarak da görmek gerekir.[85]

Davûd-ı Kayserî, tabiat felsefesiyle ilgili görüşleri bakımından önemli bir düşünürdür. Ona göre, tabiatın da içinde yer aldığı görünür görünmez maddî ve ruhî bütün varlıkların toplamı olan âlem, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisidir. Küllî unsur adını verdiği tabiattaki her şey atom ve moleküllerden teşekkül etmiştir.[86] Birlik ve çokluk, iki aklî kavramdır. Dıştaki şeylerin bunların birisinden soyutlanması mümkün değildir.[87]

Davûd-ı Kayserî'nin eserlerinde değindiği bir diğer husus zaman kavramıdır. Eserlerinde bu konu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuş hatta bu konuda *Nihâyetü'l-Beyân fî Dirâyeti'z-Zaman* adını taşıyan bir de risale kaleme almıştır. O kendisinden önceki bazı filozofların aksine, zamanın bir cevher olmayıp bir araz olduğu kanaatindedir. Bu yüzden de zaman bizatihi bir varlığa sahip değildir. Zamanın esasını teşkil eden şey ne hareket, ne cevher ne de hareketin kendisidir, dolayısıyla bu anlamda zaman mahiyeti itibarıyla varlığın varoluş sürecinin ölçümüdür. İşte mesele benim zamanım, benim hayatım veyahut herhangi bir cismin var oluş süreci onun zamanıdır.[88]

Erken dönemde, İznik Medresesi'nde görev yapan bir diğer şahsiyet olan Alâeddin Esved'in de bazı eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Bu eserler, *el-Muğnî fi'l-Usûl* ve *el-Vikâye* isimli eserlere yazmış olduğu şerhlerdir.[89] Alâeddin Esved, Tâcüşşeria el-Mahbûbî'nin Hanefî fıkhına dair kaleme aldığı *el-Vikâye* isimli eserinin şerhi olan *el-İnâye (Şerhu'l-Vikâye)* isimli eserini Orhan Gazi tarafından İznik Medresesi'nde başmüderris olarak görevlendirildikten sonraki dönemde iki cilt olarak kaleme almıştır.[90] Bu iki eser, daha sonraki dönemde medresede "füru" derslerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.[91] Esved'in ayrıca, I. Murad adına kaleme alınan *Rumûzü'l-Esrâr* isimli fıkıh usulüne dair eserin şerhi olarak *Kunûzü'l-Envar* adıyla bir eser

84 İ. Fazlıoğlu, "Osmanlı Coğrafyasında ...", s. 38.

85 E. Demirli, "Davûd el-Kayserî'nin *Fususu'l-Hikem* Şerhi" s. 62-63.

86 M. Bayraktar, "Dâvûd-ı Kayserî", s. 33.

87 E. Demirli, *Sadreddin Konevi'de Bilgi ve Varlık,* s. 223.

88 Mehmet Bayraktar, "Davûd el-Kayserî'de Zaman Kavramı", *Uluslararası Davûd el-Kayserî Sempozyumu,* Ankara 1998, s. 128-129.

89 Taşköprîzâde, 28; Mecdî, 29.

90 Taşköprîzâde, 28; Mecdî, 29.

91 R. Cici, *aynı eser,* s. 50-51, 80-81.

daha yazdığı ifade edilmektedir.[92] Bu eser, usul-ı fıkha dair olup on bir fasıl ve otuz konudan meydana gelir. Yine, Alâeddin Esved'in Hatib el-Kazvinî'ye ait *el-İzâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân* isimli esere de tıpkı çağdaşı Cemâleddin Aksarayî gibi şerh yazdığı bilinmektedir.[93]

Burada sözü edilen Cemâleddin Aksarâyî, I. Murad devrinde yaşamış müderris şeyhlerdendir. Taşköprülüzâde, soyunu ünlü filozof Fahreddin Râzî'ye dayandırdığı Aksarayî'nin, verdiği dersler ve birbirinden güzel eserler sayesinde pek çok âlim yetiştirdiğini ifade eder.[94] Taşköprülüzâde'ye göre, onun talebeleri kendi aralarında üç gruba ayrılmaktaydı. En alttaki grup, bineği üzerinde giderken kendisinden istifade eden öğrencileriydi ki bunlara yaya olarak yürümeleri nedeniyle "meşşâîler" denilirdi. Orta grup, medresenin revakında yer alırdı. En üst grupsa medresenin içindekilerdi. Aksarayî, ilk olarak yolda meşşâîlere ders verirdi. Atından inip medresenin avlusuna girdiğinde revâk sakinlerinin dersi başlardı. Ardından medreseye girerek içeride ders gören öğrencilerini okuturdu.[95] Aksarayî'nin talebeleri arasında en meşhuru Molla Fenârî idi. Aksaray Zincirli Medresesi'nde müderris olarak görev yapmış olan Cemâleddin Aksarayî pek çok öğrenci yetiştirmenin yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh, meânî ve tıb gibi şer'i, aklî ve pozitif ilimler konusunda on beşin üzerinde eser kaleme almıştı.[96]

SAVAŞLARDA ÜSTLENDİKLERİ İŞLEVLER

Dervişler, devletin kurulma aşamasından itibaren sadece sosyal hayatın şekillenmesinde değil, savaşlarda da bazen savaşçı bazen de psikolojik destek bakımından aktif bir rol üstlenmişlerdi. İlk dönemde, Osman Gazi döneminde yaşayan derviş-gazilerden Kumral Abdal'ın Yenişehir ve Ermeni Derbendi civarındaki kâfir köylerine gazalar yaptığı bilinmektedir.[97] Nitekim, İbn Kemal'e göre, Kumral Abdal'a Osman Gazi'nin hükümdar olacağını haber veren gayb eri, ona Osman Gazi'nin gazilik hususiyetlerini övmekte ve onun yanında gazalara katılmasını ve her nereye gidip gaza ederse yanından ayrılmamasını tavsiye etmektedir.[98]

Bilhassa, Osman Gazi'nin son demlerinde ve Orhan Gazi'nin fiilî iktidarının sürdüğü bir dönemde gerçekleşen Bursa'nın fethi sırasında, ikinci bölümde isimlerinden bahsedilen dervişlerin adları sıkça zikredilir. Abdal

92 A. Özel, *aynı madde,* s. 319; R. Cici, *aynı eser,* s. 82-85.

93 Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn,* I, 210-211.

94 Taşköprîzâde, 38; Mecdî, 40.

95 Taşköprîzâde, 38; Mecdî, 41.

96 Eserleri hakkında bkz. M. Öz, *aynı madde,* s. 308-309; R. Cici, *aynı eser,* s. 66-69.

97 İbn Kemal, *I. Defter,* 88-89; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, 56.

98 İbn Kemal, *I. Defter,* 89.

Musa, Geyikli Baba, Karaca Ahmed, Abdal Murad, Postinpûş Baba gibi şahsiyetlerin fetihte gösterdikleri üstün gayretlerden övgüyle bahsedilir. Gerçekten de bu dönem dervişlerinin güçlü bir fetih ruhuna sahip oldukları, yapılan akınlarda yer almaya gayret ettikleri anlaşılmaktadır.

Mesela Karaca Ahmed'in Osmanlı topraklarına ilk girişi 1313 yılında Geyve Akhisarı'nın fethiyle olmuştur.[99] Kendisi bu fethe bizzat iştirak etmiş, ardından yeni fethedilen bu şehirde kendisine muhtemelen sultan tarafından verilen bir bölgeye yerleşmiştir. Daha sonraki fetihlerden, Karaca Ahmed'in burada sürekli kalmadığı, yeni fetihlere katıldığı ve sürekli yeni fethedilen bölgelere doğru göç ettiği görülür. Nitekim o, Geyve Akhisar'ından sonra Bursa'nın fethine katılmış, Orhan Gazi ile birlikte 1329 yılında Palekanon Savaşı'na iştirak etmiş, Osmanlıların eline geçen Üsküdar bölgesine gelerek burada kurduğu tekkesinde faaliyet göstermiştir. Yine onun Rumeli fetihlerine katıldığı da bilinmektedir.[100] Karaca Ahmed'in savaşçı sufî karakteri Osmanlı topraklarından ayrıldıktan sonra da devam etmiştir. Onun, Afyon'dan ayrıldıktan sonra, Saruhanoğullarının hüküm sürdüğü Manisa bölgesine yerleştiği bilinmektedir. Manisa'ya geldiğinde, Saruhan Bey'in Manisa ve Akhisar'ın fethiyle uğraştığı ve Karaca Ahmed'in elli yedi bin müridiyle bu fethe katıldığı yönündeki rivayete ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.[101]

Kaynaklarda, Osman Gazi döneminde veya Orhan Gazi döneminde yaşadığı konusunda çelişkili bilgiler verilen bir dervişten daha söz edilmektedir. Âbâ-pûş namındaki bu derviş, fetihten önce Yalak Abad yakınlarında yerleşmişt olup, bölge halkını bazen lafla, bazen de elinde taşıdığı tahta kılıcıyla Müslüman olmaya davet etmekte, şayet Müslüman olmazlarsa elindeki kılıçla kafalarını uçurmakla tehdit etmektedir.[102] Gelibolulu Mustafa Âli bu dervişin elinde tahta kılıç olduğu için kendisiyle alay eden kale muhafızlarından birisinin kafasını uçurduğu, arkadaşlarının intikamını almaya gelen diğerlerini de telef ederek bu kaleyi fethettiği yönünde bir bilgiye yer verir.[103] Böyle bir şahsın yaşayıp yaşamadığını veya böyle bir olayın vuku bulup bulmadığını ispatlamak zordur. Bunun, kuruluş efsanelerinden birisi olduğu düşünülebilir. Ancak, her halükârda kaynaklarda zikredilen bu örnekler, kuruluş döneminde dervişlerin fetihlerde oynadıklarına inanılan rolü göz önüne sermesi bakımından önem arzeder.

Bursa'nın fethi sırasında, Geyikli Baba'nın da büyük kahramanlıklar gösterdiği, hatta tek başına Kızıl Kilise denilen yeri ele geçirdiği bilinmektedir.

---

99 Taşköprüzâde, 12-13; Mecdî, 33; Baldırzâde, 281.

100 H. Şahin, "XIV. Yüzyılda Bir Türk Dervişi", s. 322.

101 Muharrem Bayar, "Afyonkarahisar'da Yaşamış Büyük Velîlerden Karaca Ahmed Sultan", *II. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyum Bildirileri (3-4 Mayıs 1991)*, Afyon 1991, s. 67.

102 Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 34.

103 Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 34.

Rivayete göre, Geyikli Baba elinde altmış okka ağırlığında bir kılıç olduğu halde,[104] Kızıl Kilise adı verilen yeri fethederken, kâfirlerin üzerine gider, epey bir süre savaşıp yorgun düştükten sonra, yakınlarda bulunan büyük bir kestane ağacının kovuğuna girip saklanır, kâfirler kendisini bulamazlarmış. Ertesi sabah, kestanenin içinden çıkıp savaşmaya devam edermiş.[105]

Bu tarz anlatıların çoğunun, daha sonraki dönemlerde, kendisine hayranlık duyan şahısların hayallerinin ürünü ve bir şahsa aşırı derecede olağanüstülük yükleme gayreti olarak görmek de mümkündür. Nitekim dervişlerin hayatlarından bahseden menâkıbnâmelerde benzer pek çok örneğe rastlanmaktadır. Ancak, her halükârda, erken dönemden itibaren kaynaklarda ve Osmanlı kroniklerinde yer alan bu tarz anlatılar, ilk dönem Osmanlı toplumunda dervişlerin işlevlerine dair fikir edinebilmek bakımından önemlidir. Nitekim, daha sonraki dönemde Orhan Gazi'nin Geyikli Baba'yı ödüllendirmek istemesi, hem savaşlarda gösterdiği yararlılıkların hem de sahip olduğu nüfuzun anlaşılması bakımından son derece önemlidir.

Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethi sırasında orduya katılıp kahramanlıklar gösterdiği rivayet edilen bir diğer şahsiyet Buhara asıllı Abdal Murad'dır. Abdal Murad'ın Bursa'nın fethinden önce bölgeye yerleşip kaleye taşlar yuvarlamak suretiyle kale halkını bezdirdiği, Bursa'nın fethi sırasındaysa meşhur kılıcı ve topuzuyla kahramanlıklar gösterdiği rivayet edilir. Hammer'in belirttiğine göre Abdal Murad, Bursa'nın fethi sırasında Geyikli Baba'nınkine benzer büyüklükteki tahta kılıcıyla olağanüstü kahramanlıklar göstermiş;[106] Orhan Gazi tarafından kendisine idare etmesi için bir fırka verilmiş ve Abdal Musa ile birlikte fiziksel güçlerinin yanı sıra hem duaları hem de kerametleri vasıtasıyla fethin başarılı bir şekilde tamamlanmasını sağlamıştır.[107] Halk arasında yaygın inanışa göre, Abdal Murad meşhur tahta kılıcıyla fetih sırasında büyük bir kayayı ortadan ikiye bölmüş ve pek çok düşmanı da telef etmiştir.[108]

Orhan Gazi döneminin tahta kılıçlı dervişlerinden bir diğeri Abdal Musa'dır. Ancak, Abdal Musa Bursa'nın fethi sırasında büyük yararlılıklar göstermesine ve fetihten sonra Orhan Gazi tarafından kendisi için bir zaviye

104 Hammer, Geyikli Baba'ya ait olduğunu söylediği kılıcı şu şekilde betimler: "Büyük Sultan Süleyman, genel inanışa saygı için bu zâtın (Geyikli Baba) tekke ve türbesini ziyaret ettiği vakit kılıcın üçte birini kestirip, o parçayı saray hazinesinde Hazreti Peygamber ve halifeler ile onların büyük serdarlarının kılıçlarını yan yana koydurmuştur. Bazı Anadolu seyyahları, vecdli dervişin kılıcını [Aziz] Roland'ın kılıcı olmak üzere tanıyarak, Müslümanları dehşete düşüren bu kılıcın, onlar tarafında saygıyla görüldüğünü hayal etmişlerdir" (J. Hammer, *aynı eser,* I, s. 145).

105 *BOA. Ali Emirî, nr. 1*; Baldırzâde, 125.

106 J. Hammer, *aynı eser,* I, s. 116.

107 J. Hammer, *aynı eser,* I, s. 115.

108 Baldırzâde, 89.

yaptırılmış olmasına rağmen, bilinmeyen bir sebepten ötürü uğradığı bir teftiş neticesinde Osmanlı topraklarından ayrılmış ve gazayı temsil eden yönünü asıl Umur Bey ile birlikte Balkan fetihlerinde göstermiştir.[109] Bu arada, *Velâyetnâme*'de, Yıldırım Bayezid devrinde Rumeli fetihlerinde adından sıkça söz edilen Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ile bağlantı kurulması ve bu şahsın Rumeli fetihlerine Abdal Musa tarafından teşvik edildiğine dair bilgiler verilmesi[110] Osmanlıların Balkan fetihlerine hız verildiği dönemde, bu fetihlerden Abdal Musa'ya pay çıkarma gayreti olarak da değerlendirilebilir. Abdal Musa, daha sonra Antalya taraflarına yönelmiş ve Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları Teke Sancağı'na gelerek burada, bu kez daha farklı bir savaş başlatmış ve Alâiye beyinin oğlu olan Alâeddin Gaybî'yi kendisine bağlamıştır. Bu şahıs daha sonra onun görüşlerinin en büyük temsilcisi olan Kaygusuz Abdal'dan başkası değildir.

Kaynaklarda, I. Murad'ın şehit edildiği Kosova savaşına da isimleri belirtilmeksizin "erenlerin" katıldığı ifade edilmektedir. Sözü edilen bu erenler, savaş sırasında ön saflarda yer almış, ordunun moralini yükseltmek için nutuklar çekmişlerdir. Neşrî, bu durumu şu şekilde nakletmektedir:

> *... ve erenler dahi at arkasına gelüb, çavuşlar çağrışunb eytdiler: 'Hey merdâneler, hey Gâzîler, bu gün ol gündür ki, kâfirün bağrını hun, kanını Ceyhûn idüb, bağırsakların perrân ve başlarını tob gibi galtân idevüz. Ey gâzîler, bu gün ol gündür ki, gayret demidür ki ve hamiyyet eyyamidür. Bunca yıldur, Hân'un nân u nemekin yirüz. Her gün ata binüb, kılınc kuşanurız; ve bunca rûzgârı 'ayş u 'işret şâdi vü sohbet birle geçürdüğümüz heman bu dem içündür. Ve bi'l-cümle erenler âlât-ı harble müretteb ve esbâb-ı cengle müzeyyen ve silâh-ı âheninle müsellah olub, temâm at arkasına gelüb alaylar bağlayub ve saflar düzüb, kalb ve cenâh bâr u büngâh, meymene ve meysene ârâste kılub, kimi öne ve kimi kafaya turmağa başladılar...*[111]

Derviş zümrelerinin savaşlardaki faaliyetlerinin Yıldırım Bayezid devrinde de devam ettiği görülmektedir. Timur'un, Ankara Savaşı sırasında Osmanlı ordusu adına savaşan Eflâk askerlerini muhtemelen farklı kıyafetlerinden dolayı dervişler zannetmesi, aslında bu dönemde de dervişlerin savaşlara katılıp ön saflarda çarpıştıklarını göstermektedir. *Anonim Osmanlı Kroniği*'nde, bu hadise şu şekilde nakledilir:

---

109 *Velâyetnâme*'de Umur Bey'in başına Abdal Musa tarafından kızıl bir börk giydirildiğine ve gaziliğinin kabul ve teşvik edildiğine dair bir rivayet yer almaktadır (s. 148). Burada, Bizans imparatorları tarafından iç karışıklıklar sırasında destek sağlamak amacıyla yardıma çağrılan ve yaptığı akınlarla 14. yüzyıl Anadolusu'nda gaziliğin sembolü haline gelmiş olan Umur Bey ile Abdal Musa arasında bu şekilde bir bağlantı kurulması, eserin yazıldığı dönemde, Abdal Musa'nın gazilik karakterinin yansıtılması bakımından anlamlıdır.

110 *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, 148-149.

111 Neşrî, I, 289-291.

> *... leşker tefrika olındı tağıldı. Andan Yıldırım Han'un kendü leşkeri dahı hâyin olup kaçdılar. Zîrâ incinmişler idi. Hemân, İflâk-oğlı, kim kâfir idi, çerisi ile ol ceng itdi. Timür Han kâfir çerisin görüp dervîşler sanup ayıtdı: 'Hey yaman ışıklar ne katı ceng itdiler' didi. Bilenler ayıtdı: 'Hanum, anlar kâfirlerdür' dediler...*[112]

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde dinî zümreler içerisinde savaşçı kimlikleriyle en fazla öne çıkan grup hiç şüphesiz gazilerdir. Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi'nin silah arkadaşları olan Turgud Alp, Konur Alp, Gazi Abdurrahman, Hasan Alp, Akça Koca ve Köse Mihal gibi şahsiyetler devletin kuruluş yıllarında yapılan fetihlerde birinci derecede rol oynamışlardır. Bu etki Orhan Gazi döneminde de aynen devam etmiş, bilhassa Balkanlar'a geçişiyle birlikte, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın başını çektiği bu gaziler zümresi, Balkan topraklarının Osmanlı toprağı haline gelmesini sağlamıştır. I. Murad devrinde Lala Şahin Paşa, Hacı İlbeyi, Evrenos Gazi; Yıldırım Bayezid dönemindeyse Turahan Bey, Paşa Yiğit gibi önde gelen akıncı ailelerinin reisleri bölgenin fethinin hızlı bir şekilde tamamlanmasına büyük katkı da bulunmuşlardır.

İSTİMALET POLİTİKASI VE İHTİDA OLAYLARI

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemde faaliyet gösteren dervişlerin öne çıkan hususiyetlerinden birisi de ihtida olaylarında üstlendikleri roldür. Örneklerde de görüleceği üzere, dervişler zaten yokluk ve siyasi istikrarsızlık içerisinde olan yerli ahaliyi bilhassa gönül çelme veya özendirme politikasıyla İslam'a ısındırmaya, bir süre sonra da bu dini benimsetmeye gayret etmişlerdir. Bu ikna çabalarının zaman zaman bir bağdaştırmaya doğru seyrettiği de anlaşılmaktadır. Yerli halkın kendilerine kalıcı bir barış vaat eden Türklere karşı sıcak bir tutum sergilemesi de bu konuda dervişlerin işini kolaylaştırmıştır.

Türkmen dervişlerinin yeni fethedilen bölgelerde yerli halkı İslam'a özendirip din değiştirmesini sağlamaları konusunda iktidarın da büyük teşvik ve desteği olmuştur. İlk Osmanlı beylerinin kendileri de bu tarz bir politika benimsiyorlardı. Babası öldüğünde küçük bir beyliğin başına geçen Osman Gazi, adalet ve hoşgörü temelleri üzerine kurduğu devletini oğlunun da aynı temeller üzerinde devam ettirmesini arzuluyordu. Nitekim Orhan Gazi'ye yapmış olduğu vasiyet de bunu apaçık ortaya koymaktadır. Osman Gazi vasiyetinde oğluna ulemaya hürmet gösterip onları himaye etmesini, bilmediği işleri âlimlerden sorup öğrenmesini, daima iyilik ve ihsanlarda bulunmasını, herkese adil davranmasını, kendisine tabi olanları korumasını, zalim

112 *Anonim-Öztürk,* 48.

olmayıp insaflı olmasını ve zulmü ortadan kaldırmasını tavsiye ediyordu.[113] Âşıkpaşazâde, Osman Gazi'nin bey olduğu dönemde, Eskişehir'de kurulan pazara Bilecik'in gayrimüslim halkının kadınlarının dahi emniyetle gelip mallarını satmalarından ve padişahın bölge Hıristiyanlarına yapılan haksızlıkların önüne nasıl geçtiğinden[114] bahsederek, aslında gayrimüslim ahaliye karşı izlenen politikanın bir anlamda devlet politikası olarak benimsendiğini de ima etmektedir.

Daha sonraki dönemde Orhan Gazi ve I. Murad da bu politikayı benimsemişlerdir. Padişahlar sufîleri de bu konuda desteklemişlerdir. Yeni fethedilen bölgelerde, beyler tarafından kendileri için yaptırılan zaviyelerde faaliyet gösteren dervişler, istimalet politikası gereği, bölgenin yerli halkıyla yakın dostluk kurup onlar tarafından benimsenmişlerdi. Kroniklerde, Osmanlı fetihleri sırasında yerli halkın bu adaleti görerek yeni fatihlerin yönetimine girmeyi tercih ettikleri ve diğer yerli ahaliyi de buna teşvik ettiklerinin üzerinde sıklıkla durulur. Hükümdarların ve beylerin adaletine sıklıkla vurgu yapılır.

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında benimsemiş olduğu istimalet politikasının yanı sıra, Türkmen dervişlerinin yerli Hıristiyan halk arasında kendilerini kolayca kabul ettirebilmelerinin nedenlerinden birisi de, bilhassa Bursa ve civarında Osmanlı öncesi dönemde yaygın bir keşiş kültürünün mevcudiyetiydi.[115] Osmanlılar Bursa'yı fethettiklerinde bu bölgede hâlâ çok sayıda keşiş bulunmaktaydı. Geyikli Baba, Abdal Murad gibi Hıristiyanlarca da benimsenen dervişlerin yaşadığı Uludağ'a "Keşiş Dağı" adı verilmekteydi. Osmanlı fetihlerinden sonra Müslüman dervişler manastırlara yerleşip buraları tekke haline getirmişler, bu tekkelere yeni sahiplerini Hıristiyan keşişlerden farklı görmeyen Hıristiyan ahali de gitmişti.

Orhan Gazi döneminde de yeni fethedilen bölgelerde yaşayan yerli halkla dervişlerin ilişkilerinin varlığını gösteren bilgilere sıkça rastlanmaktadır. Geyikli Baba bunun en iyi bilinen örneklerinden birisidir. Onun, müritleriyle birlikte, bazı zamanlarda civardaki Hıristiyan köylerine giderek İslam propagandası yaptığı bilinmektedir. Elbette, bu propaganda kılıç zoruyla değil gönül çelme şeklinde gerçekleşiyordu.

Geyikli Baba'nın yerli Hıristiyanlara karşı uyguladığı gönül çelme politikası başarılı olmuş, kurduğu yakın ilişkiler neticesinde Hıristiyan kültürü içinde bir yer edinmeyi bile başarmıştır. Bu yüzden, çoğu defa, Hıristiyan azizleri olan Aziz Fransis, Aziz Roland, Saint Georgios veya Yeoryios ile özdeşleşti-

113 Âşıkpaşazâde, 32; Neşrî, I, 89; F. Başar, "Beylikten İmparatorluğa Yükselten Dinamikler", s. 338.

114 Âşıkpaşazâde, 12.

115 S. Vryonis, *aynı eser,* s. 393. Hıristiyanlıkla bağlantılı binalar için bkz. *aynı eser,* s. 394-396.

rilmiştir.[116] Onun bu azizlerle özdeşleştirilmesinin kökeninde, benzer yaşam tarzına sahip olmaları yatmaktadır. Nitekim, Aziz Fransis'in de Geyikli Baba gibi, ormanlarda yaşayan, münzevî, garip bir şahsiyet ve[117] vahşi hayvanlarla, bilhassa geyiklerle haşır neşir olduğu, Aziz Roland'ın, Geyikli Baba'nın kılıcına benzeyen altmış okka ağırlığında bir kılıca sahip olduğu,[118] Aziz Georgios veya Yeoryios'un ise yine ormanlarda vahşi hayvanlarla ve geyiklerle birlikte yaşadığı[119] ifade edilmektedir. Geyikli Baba'nın yerli Hıristiyan azizleriyle özdeşleştirilmesinde onun tekkesinin eski bir manastırın bulunduğu yerde kurulmuş olmasının etkisi büyüktür. Bu örnekler daha sonraki dönemde Hıristiyan inançlarıyla Müslüman inançlarının birbirine karıştırıp çoğu defa ortak anlatılar oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Elbetteki bu, Müslüman Türk dervişlerinin yerli Hıristiyan halk tarafından sahiplenilmesinden ve kendilerinden kabul edilmelerinin bir sonucudur.

Geyikli Baba'nın uyguladığına benzer bir politika Karaca Ahmed tarafından da benimsenmiştir. Karaca Ahmed, Balkan fetihleri sırasında bu bölgede faaliyet gösterirken çoğu defa Aziz Georgios ile özdeşleştirilmiştir.[120] Onun Aziz Georgios ile özdeşleştirilmesi, bölge Hıristiyanlarının kendisine sahip çıkıp aralarında güçlü bir etkileşimin doğmasıyla sonuçlanmıştır. Elbette bu yakınlık, onların hem Karaca Ahmed'i hem de İslamiyet'i kolayca benimsemelerinde etkili olmuştur.[121] Bu tarz etkileşimlerde, adı geçen dervişlerin çoğu defa tekkelerini eski Hıristiyan yerleşim yerlerinde bulunan ve merkezî iktidar tarafından kendilerine bağışlanan kiliselerin yerine kurmaları ve kısa süre sonra da yöre halkı tarafından kendi kutsal azizleriyle özdeşleştirilmeleri belirleyici oluyordu.

Osmanlıların kuruluş döneminde gönül çelme politikasının nasıl gerçekleştirildiğine dair örnekleri *Abdal Musa Vilâyetnâmesi*'nde de görmek mümkün. Verilen örnekler her ne kadar Abdal Musa'nın son durağı olan Elmalı'da yaşansa da, hayatının bir bölümünü Osmanlı ülkesinde geçirdiği bilinen bir Kalenderî dervişinin fikir yapısı hakkında yorum yapabilmemizi

116 J. Hammer, *aynı eser,* I, s. 145; M. Könbach, *aynı makale,* s. 57; Michel Balivet, "Açık Kültür ve XIV. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler", *Osmanlı Beyliği (1300-1600),* ed.: E. Zachariadou, s. 4.

117 M. Könbach, *aynı makale,* s. 57.

118 Hammer, *aynı eser,* I, s. 145; R. Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* s. 146.

119 M. Balivet, "Açık Kültür ve ...", s. 4; R. Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* s. 146.

120 FW. Hasluck, *aynı eser,* s. 582. Buna benzer özdeşleştirmeler, benzer işlevlere sahip şahsiyetler için daha önceki devirlerde de yapılmıştır. A.Y. Ocak'ın tespitlerine göre, "*Hacı Bektâş-ı Veli'nin XIII. asırda Sulucakarahöyük'te kurmuş olduğu tekke, bölge Hıristiyanlarının takdis ettiği Saint Charalambus kültünü İslamileştirerek kendine mal etmiş, böylece Hacı Bektâş Hıristiyanlarca da benimsenmiştir. Yine, Dobruca'daki Sarı Saltık Aziz Nikolaos'la, Baba İlyas ise Aziz Theodoros ve Aziz Georgios ile özdeşleştirilmiştir*" (bkz. A.Y. Ocak, *Menâkıbnâmeler,* s. 17).

121 H. Şükrü Akalın, "Akhisar'daki Karaca Ahmed Türbesi ve Bu Türbe İle İlgili İnançlar", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi,* Ankara 1997, s. 21.

kolaylaştırmaktadır. *Velâyetnâme*'nin daha ilk sayfalarında Abdal Musa'nın gayrimüslimlere karşı benimsediği dostane tavır ve onların haklarını koruma anlayışı işlenmektedir. Rivayete göre, Abdal Musa, Elmalı'da bulunan tekkesinin yaptırıldığı yerin temelinden çıkan bir kazan altını, gemicilik yapan gayrimüslimlere ait olduğu gerekçesiyle, müritlerinin veya bölgenin beyinin aksine, sahiplerine teslim etmiştir. Hatta bu sebepten dolayı, *"biz burada İslam padişahı iken bize virmeyüp kâfire niçün virdi?"* diye tepki gösteren Teke beyi ile arası açılmış ve taraflar arasında bir husumet dahi meydana gelmiştir.[122] Yine, *Vilâyetnâme*'de, Abdal Musa'nın gayrimüslimler tarafından tertip edilen bir şarap meclisine katılıp, kendisine sunulan şarabı bala çevirmek suretiyle o mecliste bulunan "kâfir"leri Müslüman yaptığı şeklinde bir rivayet de mevcuttur.[123] Abdal Musa'nın bu tarz tavırlarını anlatının bir menkıbe olduğunu hatırda bulundurmak kaydıyla, Müslüman bir dervişin, adaletini, dürüstlüğünü, Hakk için iktidarla çekişmeyi dahi göze alacak bir karaktere sahip olduğunu göstermek suretiyle yaşadığı bölgenin halkını İslam'a kazandırma gayreti olarak değerlendirmek mümkündür. Kendilerine gönderilen şarabı yağa ve bala çevirme motifi yukarıda da anlatıldığı üzere Orhan Gazi ile Geyikli Baba arasındaki ilişkiler çerçevesinde de anlatılmıştır. Burada anlatılanlardan maksat, bu tarz eserleri kaleme alan yazarların, kahramanlarını muhatabına karşı yüceltmek suretiyle daha üstün ve hâkim konuma getirmek olsa gerek.

Orhan Gazi dönemine ait bu konuda örnek olarak kabul edilebilecek bir diğer şahsiyet, yine Abdalân-ı Rûm zümresine mensup olan Abdal Murad'dır. Bursa'nın fethinden önce oğluyla birlikte Osmanlı topraklarına gelerek Bursa yakınlarında, Uludağ civarında, bugün mezarlarının bulunduğu bölgeyi kendisine mesken tutan Abdal Murad'ın, anlatılan menkıbelerde gerçeklik payı bulunduğu kabul edildiği takdirde yerel halkla çok yakın ilişkiler kurduğu, zaman zaman onların yardımına koştuğu anlaşılmaktadır. Abdal Murad'ın bölge Hıristiyanlarıyla kurduğu yakınlık, hakkında halk arasında bazı menkıbelerin dolaşması sonucunu da doğurmuştur.

Mesela bunlardan birisi olan ve halk arasında yaygın bir şekilde anlatılan menkıbeye göre, Abdal Murad'ın, Bursa'nın fethinden önce faaliyet gösterdiği dönemde bir eşeği varmış. İhtiyacı olduğunda onu, Bursa Kalesi'nin Zindan Kapısı denilen kapısına gönderirmiş. Kalede yaşayan Hıristiyanlar kutsiyetine inandıkları için eşeğin heybesini doldurup geri gönderirlermiş.[124] Bu menkıbeden de anlaşılacağı üzere, bölge halkı arasında, Abdal Murad Bursa'nın fethinden önce yerli Hıristiyan ahaliyle yakın ilişkiler kuran bir ermiş olarak kabul görmekteydi.

122 *Abdal Musa Velâyetnâmesi,* 141.

123 *Abdal Musa Velâyetnâmesi,* 145-146.

124 Baldırzâde, 87; Mehmed Şemseddin, 265; M.F. Köprülü, "Abdal Murad", s. 60.

Bununla birlikte Abdal Murad'ın fetih öncesi dönemde Hıristiyan ahaliye karşı pek dostça davranmadığı yönünde bir rivayet de mevcuttur. Rivayete göre, Bursa'nın fethinden önce Uludağ civarına yerleşen Abdal Murad, Bursa Kalesi'ni tahrip etmek için tepelerden kayalar yuvarlamakta ve kale halkını korkutmak suretiyle bir anlamda yıldırma politikası izlemekteydi. Bölge halkı muhtemelen ondan korktukları için yakınlık kurmayı tercih etmişlerdi. Anlatılan menkıbelerden her ikisi de tebliğci Türk dervişlerinin klasik istimalet yöntemlerini ve Abdalân-ı Rûm zümresinin din yayma yolundaki temel politikalarını anımsatmaktadır. Diğer arkadaşları gibi Abdal Murad da hem kılıç yoluyla hem de gönül çelme politikasıyla halkı İslam dinine sokmaya ve yerleştiği bölgeyi şenlendirip mamur bir hale getirmeye çalışıyordu.

Abdal Murad fetihten sonra da bölge halkıyla yakından ilgilenmiş ve onlara karşılaştıkları sıkıntılarını gidermede yardımcı olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Baldırzâde'nin naklettiği bir rivayete göre, Abdal Murad'ın türbesinde yılan şeklinde ve en az kılıcı kadar meşhur bir de topuzu bulunmaktadır. Rivayete göre, Orhan Gazi zamanında denizden iki ejderha çıkıp kıyıdaki köylerin halkına büyük zararlar verirlermiş. Nihayet bu durum Orhan Gazi'ye bildirilince, Orhan Gazi bu işi halletmesi için kerametleriyle ünlü Abdal Murad'ı görevlendirmiş. Abdal Murad deniz kıyısına giderek yüksek sesle bir sayha atınca ejderhalar denizden çıkmış, Abdal Murad da elindeki topuzla birer vuruşta bunları öldürmüş. Olay sırasında orada bulunan Orhan Gazi'nin adamları bu ejderleri tunçtan birer kalıba dökerek birisini Abdal Murad'ın zaviyesine birisini de hazineye götürmüşler.[125] Bu menkıbede Abdal Murad'a muhtemelen onun daha önce Bursa ve civarında da benzer kerametler gösterdiklerine inanılan azizlerle özdeşleştirildiği görülüyor. Bu menkıbenin hemen hemen aynısı Abdal Murad'ın tekkesinin kurulduğu yerdeki manastıra uğrayan Aziz Joannice için de anlatılmaktadır. Sık seyahat etmesiyle tanınan Aziz Joannice çıktıkları bu yolculuklarının sonuncusundan dönerken, Apollunia Gölü'nden geçtiği sırada Thosios Adası'nı basan yılanlardan yöre halkını kurtarmıştır. Bu hikâye de anlaşıldığı kadarıyla sonraki dönemde Abdal Murad'a uyarlanmıştır.

Abdal Murad'la ilgili olarak burada anlatılan menkıbe, doğruluğu şüphe götürmekle birlikte, bu dönemde yaşayan ve Ö.L. Barkan tarafından *"kolonizatör Türk dervişleri"* olarak isimlendirilen erken dönem derviş zümresine mensup bir şahsiyetin, sahip olduğu işlevi göstermesi bakımından değerlidir. Nitekim onun Orhan Gazi tarafından, Bizans döneminde Trichalice Manastırı'nın bulunduğu yere yaptırılmış olan tekkesi gelen geçene hizmet edip ihtiyaçlarını karşılayan bir sosyal yardım kurumu mahiyeti taşımaktadır.

125 Baldırzâde, 89; Mehmed Şemseddin, 265; O.F. Köprülü, "Abdal Murad", s. 60.

Abdal Murad, bu tekkedeki büyükçe bir mutfak sayesinde gelip geçenlerin karnını doyurmaktadır.[126] Ölümünden sonra türbesiyle ilgili pek çok menkıbeler anlatılması, kendi adıyla anılan bir mahallenin ve mesire yerinin oluşması,[127] Abdal Murad'ın şahsında ilk dönem dervişlerinin iskânda ve İslamiyeti insanlara yaşayarak tebliğ etmede üstlendikleri rolü açıkça ortaya koymaktadır.

Aslında bu politika sadece bu devre ve coğrafyaya mahsus olmayıp, Orta Asya'ya kadar uzanan örnekleri de mevcuttur. Ahmet Yaşar Ocak'ın belirttiğine göre, X. ila XII. asırlarda İslamiyet Orta Asya'da yayılırken, tekkelerin çoğu eski Budist manastırlarının yerine yahut yakınlarına inşa ediliyor, zamanla bu manastırlar çevresinde mevcut azize ait menkıbeler İslamîleştiriliyordu. Böylece, o bölgedeki eski kültün kendine mal edilmesi suretiyle yerli halkla bir bağ kurularak İslamlaştırma kolaylaştırılmış oluyordu.[128] A.Y. Ocak, aynı politikanın, gayrisünnî tarikatlara mensup şeyh ve dervişlerin tekkelerini terk edilmiş yahut henüz faaliyette olan kiliselerin ve manastırların yerine veya civarına kurmak suretiyle, oradaki eski din merkeziyle doğrudan karşılaşarak kullandığı vasıtaları aynen kullanıp, tesirini zamanla zayıflatarak onun yerine geçmek şeklinde uygulandığı kanaatindedir.[129]

Elbette ihtida hareketlerinin hızlı bir şekilde etkisini göstermesinde yegâne sebep derviş zümrelerinin faaliyetleri değildi. Birinci bölümde de anlatıldığı üzere Bizans'ın içinde bulunduğu kargaşa ortamı, dinî ve siyasî isyanlar, savaşlardan bıkan yerli halkın, kendilerini daha güvende hissettikleri Türk idaresini desteklemeleri de muhtemelen bu hareketlerde etkili oluyordu. Bizans halkının bu şekilde düşünmesinde 1204-1261 yılları arasında hüküm süren Latin idaresinin menfî etkileri açıkça hissediliyordu. Bizans halkı, Osmanlı öncesi dönemde, bilhassa Anadolu Selçukluları idaresi sırasında da sık sık karşılaştıkları Türklerin kendilerine inançlarını ve kültürlerini yaşamaları konusunda hürriyet tanımalarına rağmen Latinlerin böyle bir özgürlük vermediklerini alenen görmüşlerdi. Herhangi bir mezhep veya kültürel farklılık gözetmeksizin Türk hâkimlerinin Hıristiyanlara karşı istimalet politikaları izlemeleri, Bizanslılar için Türk hâkimiyetini Latinler karşısında bir alternatif haline getirmişti.[130]

---

126 Mehmed Şemseddin, 265.

127 Sezai Sevim, "Osmanlı Bursa'sına Grup Yerleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler", *Bir Masaldı Bursa,* ed.: Engin Yenal, İstanbul 1996, s. 149. Raif Kaplanoğlu, Bursa'nın hemen üzerinde, Uludağ yamaçlarında yer alan Abdal Murad mesiresinin kayıtlarda köy olarak da kaydedildiğini ve I. Murad'ın vakfı olduğunu belirtmektedir (*Bursa Ansiklopedisi,* s. 5).

128 A.Y. Ocak, *Menâkıbnâmeler,* s. 16.

129 A.Y. Ocak, *Menâkıbnâmeler,* s. 16-17.

130 M. Daş'ın tespitlerine göre, "*XIV. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun kaderini belirleme konusunda Bizanslı entelektüeller ve idareciler arasında iki görüş çekişmekteydi. Bir grup Katolik inancına girip Roma*

İlerleyen dönemde de bu konuda değişen bir durum söz konusu olmadı. Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kendisini toparlama çabaları sırasında verilen tavizler nedeniyle merkezî iktidarın etkinliğinin kırılması siyasî parçalanmayı da beraberinde getirmiş, bu durumdan faydalanan Müslüman Türkler Bizans şehirlerini kolayca ele geçirmişlerdi. Tekfurların kendi çıkarlarını yönetimi altındaki halkın çıkarlarından üstün tutarak baskıcı politikalar izlemeleri, Bizans halkını hem onlara hem de kendi devletlerine karşı yabancılaştırmıştı. Gayrimüslimlere karşı hoşgörü/istimalet politikası izleyen Osmanlılar Bizans halkı için kendi yöneticilerine göre daha tercih edilebilir bir seçenek haline gelmişti.[131]

M. Daş'ın tespitlerine göre, bilhassa VIII. Mihail'in icraatları neticesinde yanlış bir şekilde uygulanan toprak rejimleri nedeniyle zenginler daha da zenginleşirken, köylüler vergilerini ödeyemez hale gelmişlerdi.[132] Osmanlı hakimiyeti dönemindeyse yönetimin "baştina" gibi çiftlikleri bir süre eski sahiplerinin elinde tutmakla birlikte feodal yapıya son verip tımar sistemini getirmesi, köylünün yükünü bir hayli hafifletmişti.[133]

Bilhassa Bizans'ın son yıllarında Türk hâkimiyeti her halükârda tercih edilen bir idare haline gelmişti. Osmanlılar şehirleri teker teker ele geçirirken, bir taraftan da yerli halkla gayet iyi ilişkiler kurmayı ihmal etmiyorlardı. Nitekim, Orhan Gazi'nin İznik'i ele geçirmesinden sonra, yerli halkın *"nolaydı, bunlar daha evvelden bize bey olaydı"* sözleri bunun en somut ifadesidir. Bunun temeli sadece beylerin değil savaşçı gazilerin de benzer bir tavır sergilemeleriydi. Mesela kaynaklarda, Akça Koca'nın fethettiği bölgeleri sadece kılıç gücüyle değil, aynı zamanda "adl ü eman"la kendine bağladığı ifade edilir.[134]

Osmanlılar, benzer bir politikayı Balkan fetihleri sırasında da uygulamışlardı. Melek Delilbaşı'nın bu konuda Selanik halkının tutumuna dair verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Delilbaşı, dönemin önemli kaynaklarından Cydones'in 1383-1387 yılları arasında yazdığı mektuplarda "*Selanik'e Türk*

Kilisesi'nin üstünlüğünü tanıyarak Batı'dan askerî ve ekonomik yardım almayı ve böylece imparatorluğun kurtulacağını savunuyordu. Bunun karşısında olan görüşse, Türkler'in hakimiyetine girerek imanlarını ve kültürlerini yaşatabileceklerini savunuyordu. Bu fikri destekleyenlere, 'union karşıtları', 'Turcophile [Türk sever]' veya Türk partisi adı veriliyordu" (M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* 182-183). Bu bilgiler, sadece Bizans halkının değil, aristokrasinin de Türklere karşı sempati duyduğunu göstermektedir.

131 M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* s. 43, 170. Anadolu Selçuklu döneminde de gerek iktidar mensupları gerekse önde gelen mutasavvıflar gayrimüslim ahaliyle dostâne ilişkiler sürmüşlerdi. Bu dönemde hükümdarların pek çoğu gayrimüslim hükümdarların kızlarıyla evlendikleri gibi pek çok gayrimüslim mimar da Müslüman yapılarının inşasında görev almıştı (ayrıntılı bilgi için bkz. S. Vryonis, *aynı eser,* s. 235-238).

132 VIII. Mihail'in faaliyetleri ve dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Daş, *Bizans'ın Düşüşü,* s. 85 vd.

133 İlhan Şahin, "Osmanlılar'ın Balkanlar'ı İskân Politikası", *Avrupa'ya İlk Adım, Uluslararası Sempozyum (1 Kasım 1999, Gelibolu),* İstanbul 2001, s. 67.

134 Âşıkpaşazâde, 32; Neşrî, I, 139.

saldırılarından ziyade şehirdeki halkın şehre zarar verdiğini, Selaniklilerin şehri Türklerden kurtarmaya çalışmanın açıkça Tanrı'ya savaş açmak anlamına geleceğini" söylediğini yazar.[135] Bu bilgiler yerli Hıristiyan halkın Osmanlı idaresi karşısındaki tutumunu ve Türk idaresinin gönül çelme politikasında ne derece başarılı olduğunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. M. Delilbaşı'na göre, "*Osmanlıların feodal baskılar, angaryalar, Latin yöneticilerin dinsel baskıları, sosyal çalkantılar içinde bulunan Ortodoks halka karşı izledikleri politika Osmanlı yayılmasına daha etkin güç kazandırmış ve yayılmayı kolaylaştırmıştır. 'İstimalet-gönül çekme' adı verilen bu politika İslam'ın gayrimüslimler için tanıdığı zimmet hukukunun uygulanmasından ibaretti.*"[136] Bilhassa din adamları, tekfurlar ve imparatorluğun vergi memurlarının baskısı altında altında ezilen köylüler,[137] kendilerine daha iyi imkânlar sunan Osmanlı idaresini ve bir anlamda bu idarenin temsilcisi olan dinî zümreleri rahatlıkla benimseyebiliyorlardı. Nitekim *Anonim Osmanlı Kroniği*'nde geçen, *"ol yörenin kâfirlerin incitmediler, istimâlet verdiler, kâfirleri, hatunlarını, oğlanlarını ve kızlarını hoş tuttular"*[138] şeklindeki ifadeler de devletin istimalet politikasını ve ihtida olaylarında istimaletin etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu şekilde başlatılan birlikte yaşama tecrübesine bir süre sonra dervişlerin dahil olması ve yukarıda da bahsedildiği üzere gönül çelme politikaları sayesinde yerli halkın önce İslam'a ısındırılması neticesinde hiçbir zorlama olmaksızın bir kısmı Müslüman oluyordu.

Türkmen dervişlerinin istimalet politikasındaki etkisi bilhassa Balkan bölgesindeki fetihlerde açıkça görülmekteydi. Osmanlıların halka karşı adil tutumları ve bu konudaki hassasiyetleri dinî ve siyasî baskı altındaki ahalinin yeni yönetime kolayca ısınmasını sağlıyordu.[139]

Bu konuda uç topraklarında yapılan mücadelelerde uygulanan istimalet/gönül çelme politikasının ne kadar başarılı olduğuna dair Âşıkpaşazâde ve Neşrî de bazı bilgiler verirler. Âşıkpaşazâde'nin İznik'in alınışına dair naklettiği bir olay, sınırlarda yaşayan ve Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan yerli Bizans ahalisinin kendi dinlerine mensup İznik halkını da Osmanlı idaresine çağırdıklarını ortaya koymaktadır:

---

135 M. Delilbaşı, "Ortodoks Halkın Tutumu", s. 34.

136 M. Delilbaşı, "Ortodoks Halkın Tutumu", s. 38.

137 M. Delilbaşı göre "*bu dönemde köylünün elindeki küçük arazilere el koyanlar sadece aristokratlar değildi; ruhban sınıfı da bu konuda hiçte az becerikli sayılmazdı. Ruhbanlar halkın dinî duygularını istismar ederek arazilerini kiliseye veya manastırlara bağışlamaları için sahtekârlık dahi yapabiliyorlardı. Cennet vaatleri, azizlerin ruhuna bağışlar, rüya yorumları gibi yollarla cahil dindarların ellerinden arazileri alınıyordu*" (bkz. *Bizans'ın Düşüşü,* s. 166).

138 *Anonim-Giese,* 19.

139 F. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", s. 13.

> *... gâziler dayim İznik'in kapusın açdırmazlardı. Be-gâyet açlıkdan bunalmışlardı. Zirâ memleketindeki köyleri tîmâra virmişlerdi. Vechen mine'l-vücûh köylerin halkı hisar halkına zevâd virmezlerdi. Vakt olur idi kim, Müslümanlarla bile savaşa varırlardı. İznik halkına iderlerdi kim: 'biçâreler, gelin rahat olun, biz rahat olduk' dirlerdi. Şehrin halkı göle balık avlamağa çıkamaz olmışlardı.*[140]

Yine, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın babasının emriyle Taraklı, Göynük ve Mudurnu bölgesinin fethini tamamladığı sırada, *"ol vilâyetde yaşayan ne kadar kâfir var ise Süleyman Paşa'nın adl ü dâdını görüp cem'î Müsliman"* oldukları yönündeki bilgiyi de bu merkezde değerlendirmek mümkündür.[141]

İstimalet, I. Murad tarafından da benimsenen bir politikaydı. Kaynaklarda onun Apollunia/Polonya Kalesi'ni fethettiği sırada bu politikayı uyguladığı ifade edilmektedir. *Anonim Osmanlı Kroniği*'ne göre, *"Murad Han Gâzî, ol hisarun kâfirleriyle ahdleşüp, avratı ve oğlanlarıyla istimâlet virdi. Girü yirlerine gönderdi."*[142]

Gerçekten de Türk fetihlerinin karşısında duramayacaklarını anlayan yerli Bizans halkı hızla Türk idaresini benimsiyor, bir süre sonra da yeni efendilerinin dinlerini kendi inançları haline getiriyorlardı. S. Vryonis'in tespitleri bu durumun seyrine daha ayrıntılı yaklaşmamızı sağlamaktadır. Buna göre, XV. asra ait bir piskoposluk listesinde Anadolu'da sadece yedi metropolitten bahsedilmekteydi ve bu rakamlar Anadolu'da Hellenizm'in çöküşüne işaret ediyordu. Hıristiyan nüfus, ülkenin terk edilmesi veya Müslüman olmaları nedeniyle güç kaybına uğramakta, kilisenin nüfuzunu da iyice zayıflatmaktaydı. 1387 tarihli bir belgeye göre, şehirde Müslümanların sürmüş olduğu yaşam tarzı birçok yerliye Hıristiyanlığı unutturmaktaydı.[143] Bilhassa İznik'in fethinden sonra, Hıristiyanların İslam'a geçmesini önlemek ve Müslüman olanları yeniden eski dinlerine döndürmek için yazılmış 1338 ve 1340 tarihli iki kilise belgesi İslamlaşmanın kiliseyi hayli telaşlandırdığını ortaya koymaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla kilisenin bu çabaları bir sonuç vermemiş gibi görünmektedir. Zira, bölgede Hıristiyan nüfusun gittikçe azalmasına bağlı olarak İznik metropolitliği o kadar fakirleşmişti ki, 1381 yılında gerekli gelir sağlanamadığı için *epidosis* olarak Bursa metropolitliğine bağlanmıştı.[144]

I. Murad'ın 1371 yılında Çirmen Zaferi ile Makedonya'daki Sırp beylerini, Bizans imparatorunu ve Bulgar kralını kendine bağlayıp, 1389 Kosova Savaşı sonrasında hâkimiyetini kesin olarak tesis etmesinden sonra tamamen Türk

---

140 Âşıkpaşazâde, 41.

141 *Anonim-Öztürk,* 19.

142 *Anonim-Öztürk,* 31.

143 S. Vryonis, *aynı eser,* s. 305-315; H İnalcık, "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", s. 79.

144 H İnalcık, "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", s. 79.

egemenliğine girmiş olan bu bölgede dervişlerin faaliyetleri daha da hızlanmıştı. Bu dönemde bilhassa feodal beylerin ve Katolik Kilisesi'nin baskısından bunalmış olan Bosna'da İslamiyet hızlı bir yayılma göstermişti. Özellikle, büyük bir kıyıma uğramış olan heretik Bosna Kilisesi mensuplarının, yani Bogomiller'in Osmanlı idaresi altında İslamiyeti seçtikleri görülmektedir.[145] Osmanlıların fethettiği bölgelerde yerli halkın ibadetlerine engel olmamasının ve vicdan hürriyetine saygı duymasının bu şekilde lehte bir sonuç doğurduğu tahmin edilebilir.

İMAR VE YERLEŞİME KATKILARI

Toprakların yeni yeni fethedildiği, fethedilen yerlerin büyük kısmınınsa harap veya boş olduğu, ayrıca, içtimaî yapılanmada da göçebe unsurların daha yoğunlukta olduğu ilk dönemlerde, Osmanlı topraklarında yaşayan dervişler genellikle bir bölgenin imarı için beylerin desteğini almış, hatta bizzat bu iş için görevlendirilmişlerdir. Kuruluş döneminde ordunun ardından veya onlarla birlikte hareket eden birçok dervişin ıssız yerlerde, yolların geçtiği önemli mevkilerde ve eskiden Hıristiyanların yaşadığı ve çoğu fetih sırasında terk edilmiş olan manastırların bulunduğu yerlerde zaviyeler ve tekkeler inşa etmesiyle ilk iskân nüveleri teşekkül etmiştir.[146] M. Akdağ'a göre, "*yeni fethedilen bölgelerde, mescit gibi binalar inşa etmek suretiyle kurulan yeni mahallelerin mümessilleri olan bu âlimlerin veya bu misyona sahip şahsiyetlerin bu şekilde hareket etmeleri, onların zannedildiği gibi göçebe değil aksine yerleşik bir gelenekten geldiklerini göstermektedir.*"[147]

Ö. L. Barkan'ın "*kolonizatör*" olarak tabir ettiği dervişler, sadece dinî kimlikleriyle ön plana çıkmamış, aynı zamanda, toprağı işleyen, köyler kuran, asayişi temin eden bir idareci, bir cemaat lideri, bunun yanı sıra savaşlarda ön saflarda yer alan gözüpek bir savaşçı, ilim yayan birer âlim kimlikleriyle de toplumu etkilemişlerdir.[148] Osman Gazi, Köse Mihal ile birlikte Samsa Çavuş'un ziyaretine giderken dervişlerin uçta kurdukları bu tekkelerden birine uğramıştı. Kumral Abdal'ın faaliyet gösterdiği Beş-Taş Zaviyesi[149] olması kuvvetle muhtemel olan ve henüz Osmanlı hâkimiyetine girmeyen, fakat uzun zamandan beri gazi akınlarına uğradığı anlaşılan bir bölgede kurulan

145 Nedim Filipoviç, "İslamiyet'in Bosna-Hersek Zeminine Etkisi", *Çevren,* VI/17 (Mart 1978), s 28-29; F. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", s. 15-16.

146 Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,* Ankara 1991, s. 3.

147 M. Akdağ, *aynı eser,* I, s. 256-257.

148 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası,* s. 160.

149 Nitekim, Neşrî'de bu zaviye, Tarakçı Yenicesi yakınlarında yer alan Biş-Taş Zaviyesi şeklinde geçmektedir (Neşrî, I, 91).

bu tekkede, Osman Gazi, Köse Mihal ve diğer gaziler misafir edilmiş, atları yemlenmişti.[150]

Dervişlerin bu kadar çok tekke ve zaviye inşa etmelerinde, dönemin hükümdarlarının teşvik edici tavrının büyük etkisi vardı. Çoğu defa padişahlar zaviye yaptırmak suretiyle dervişlerin imar ve iskân faaliyetleri desteklemişlerdi. Mesela Osman Gazi, ilk fethettiği şehirlerden birisi olan Karacahisar'a çevre illerden ve Germiyan vilayetinden halkı getirip yerleştirmek, ayrıca yanındaki gazilere de araziler tahsis etmek suretiyle[151] daha başlangıçta iskâna ne derece önem verdiğini açıkça ortaya koymuştu.

Daha sonraki dönemde tahta çıkan padişahlar da, aynı amaçla, Bursa, İznik ve diğer şehirlerde camiler, medreseler, aşhaneler, hamamlar, köprüler ve hanlar yaptırmışlardı.[152] M. Akdağ'a göre, "*medrese, imarethâne, hanekâh gibi hayır müesseseleri herkese parasız yemek verdiklerinden, bilhassa göçmenler yerleşene kadar kendilerine bu tarz yerlerde bakıldığından Türklerin yeni fethedilen bu bölgelere yerleşmelerini daha kolay ve cazip hale getiriyordu.*"[153] Kurulan bu zaviyeler dervişlerin ve ahilerin gayretiyle kısa sürede mahallelerin, mahalleler de kentin çekirdeğini oluşturuyorlardı.

Osmanlı hanedanının siyasete pek bulaşmayan bir ferdi olup dervişlik yolunu tercih ettiği bilinen, Orhan Gazi'nin kardeşi Alâeddin Bey de Bursa'da bir zaviye yaptırmıştı. Süleyman Paşa'ysa Göynük, Gerede, Taraklı, İznik, İzmit gibi bölgelerde camiler, hamamlar vs inşa ettirmişti. Ruhî, Süleyman Paşa'nın Balkan fetihleri sırasında uyguladığı iskân siyasetini şu şekilde nakletmektedir:

> *Cümleden Mığalkara ve İbsala ve Vize ve Tekürtağı'nı ve Seydi Kavağı'n ve Bolayır'ı ve Gelibolı feth idüb, kelîsaların mescîd idüb, çanlıkları minâre itdiler. Ve her yirde imâm ve müezzin ve cema'ât koyub evkât-ı hamse ri'âyet olunur, erkân-ı salât ve icrâ-yı şerâyî, ahkâm-ı nebevî terakki bulub yedi yüz elli sekizinci yılda bu sit ve sedâ Frenge yetişüb ekser kefere sulh idüb cizye virmege râzı ve tâlib oldılar.*[154]

Dönemin önde gelen devlet adamlarında Lala Şahin Paşa da Bursa'da bir medrese, Kirmastı'da bir cami, medrese ve tekke inşa ettirmişti.[155] Nispeten abartılı olsa da bu bilgiler erken Osmanlı döneminde imar ve iskâna verilen önemi ortaya koymaktadır.

---

150 *"... vardılar, Beşik Taşın tekyesine kondılar, şeyhine sordılar, 'geçid var mı?' didiler. Şeyh eyder, 'Gâzîlere geçiddir, Allah fazl eyleye' dedi'. Atları yemin kesüb bindiler, Samsa Çavuş'ı su kenarında buldılar..."* (Âşıkpaşazâde, 12-13).

151 Âşıkpaşazâde, s. 18.

152 Mesela Orhan Bey'in Bursa ve İznik'te yaptırdığı bu tür eserler için bkz. *Anonim-Öztürk,* 19; *Ruhî Tarihi,* 384; I. Beldiceanu, *aynı makale,* s. 36-37.

153 M. Akdağ, *aynı eser,* I, s. 484.

154 *Ruhî Tarihi,* 386.

155 I. Beldiceanu, *aynı makale,* s. 37.

Padişahlar ilk dönemden itibaren dervişler için de tekke ve zeviyeler inşa ettirmiş, bu sayede imar ve iskanâ verdikleri desteği somutlaştırmışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda dervişler zümresinin sembol ismi haline gelen Şeyh Edebalı, biraz da Osmanlı idaresiyle olan akrabalık bağının etkisiyle olsa gerek kendisine en fazla arazi vakfedilen isimdi. O, Bilecik ve Eskişehir'deki tekkeleri sayesinde bölgede İslamiyet'in yerleşmesine katkı sağlamıştı.

Yine dönemin önemli sufîlerinden birisi olan Kumral Abdal, kendisine beyliğini müjdelemesinin mükafatı olarak Osman Gazi'den bir toprak parçası talep etmiş,[156] o da Ermeni Derbendi'ni kendisine bağışlamıştı. Daha sonra buraya Kumral Abdal için bir zaviye yaptırmış ve birkaç köyü bu zaviyeye gelir olarak bağışlamıştır.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus, dervişin hükümdara karşı gösterdiği talepkâr tutumdur. Kumral Abdal'ın Osman Gazi'den şayet hükümdar olursa bu müjdesine karşılık toprak talep etmesi, bu dönemde derviş zümrelerinin de imar ve iskâna önem verdiklerini, bu konuda hükümdarların yanında yer alıp onları desteklediklerini göstermektedir. Nitekim, Kumral Abdal Ermeni Derbendi denilen bölgede kurulan tekkesinde müritleriyle birlikte faaliyet göstermiş, muhtemelen daha önce olduğu gibi bundan sonra da hükümdarın yanında yer alıp birlikte gazalara katılmaya devam etmiştir.[157] Bu anlamda Kumral Abdal, imar ve iskâna önem veren, yeni fethedilen bölgelerde dervişlerin uyguladığı Türkleştirme ve İslamlaştırma politikasının en önemli figürlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kumral Abdal'ın davranışı o dönemde benimsenen genel tavrı ortaya koyması bakımından da önemlidir. Zira o dönemdeki gaziler ve abdallar, Ömer Lütfi Barkan'ın da belirttiği gibi, kendileri için genellikle hükümdarlar tarafından yaptırılan zaviyelerde müritlerini eğiterek gaza ruhunu aşılıyor, aynı zamanda vakfedilen köylere yerleşip tarlaları ekerek yeni fethedilmiş bölgenin şenlendirilmesine, buralarda Türk ve Müslüman nüfusun artmasına önemli ölçüde destek sağlıyorlardı.[158]

İnegöl'ün fethedildiği yıllarda bu bölgeye yerleştiği anlaşılan Çiçek Dede de yine yeni fethedilen bir bölgenin şenlendirilmesine verilebilecek en güzel örneklerdendir. *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri*'nde, Çiçek Dede'nin Bursa ile İnegöl arasındaki bir bölgeyi "şenlettiği" ifade edilmektedir. Bu bölge daha sonra, "*temekkün idüb haymana evlerden ve ra'iyyet kayd olunmamış kimesnelerden getürüp ol mahalli şenledüp ihyâ itdügi sebebden, avârız-ı*

156 Âşıkpaşazâde, 7; Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel,* 56.

157 İbn Kemal, Osman Gazi tarafından kendisine köy bağışlanan dervişin Şeyh Edebalı'nın Derviş Turvud isimli başka bir müridi olduğunu ifade etmekle beraber, adı geçen zaviyenin kendi zamanında halen şeyhin soyundan gelenler tarafından faal olarak devam ettirildiğinide belirtmektedir (İbn Kemal, *I. Defter,* 95).

158 Ö.L. Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 294.

divâniyyeden emin olub, ol mahalli gözedip ve ondaki kârbansarayı tımar idüb ve yolları açub, cemî tekâlif-i örfiyyeden müsellem olalar"[159] şeklinde şartlar ve ihsanlar içeren bir beratla, Bursa kazasına tabi Aksu karyesinin mutasarrıfı olan Sâmit Dede'ye tevcih edilmiştir.

Orhan Gazi devrinde fetihlerin hız kazanmasıyla birlikte fethedilen topraklara derviş yerleşimi de artmıştır. Osman Gazi'nin son dönemlerinde ve Orhan Gazi'nin fiilen iktidarda olduğu yıllarda meydana geldiği rivayet edilen hayli ilginç bir olay var. İlgili bölümde de belirtildiği üzere, Yalak Ova'nın yakınlarında bir bölgenin fethinde adından söz edilen, tahta kılıçlı üryân derviş hikâyesinde işlenen motifler bu dönem dervişlerinin fetih ve iskân siyasetinde üstlendikleri işlevin Osmanlı kronikçilerinin zihnindeki tezahürünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Hatırlanacağı üzere, sözü edilen bölgede tek başına yaşayan tahta kılıçlı üryân bir derviş, yörenin yerli halkını sürekli İslam'a davet etmekte ve aksi takdirde elindeki tahta kılıcıyla onları öldüreceğini ifade etmektedir. Sonuçta kendisiyle alay eden "kâfir"lerden birini gerçekten öldürünce, orada bulunanların yarısı İslam'ı kabul edip, geri kalanlarıysa kaçınca, derviş bölgeyi ele geçirerek buraya yerleşmiş ve ölene kadar burada yaşamıştır.[160] Kroniklerde yer alan ifadelerden, adı geçen dervişin bölgeyi iskân edip İslamlaştırdığı anlaşılıyor. Zira, adı geçen dervişe duyulan saygı ölümünden sonra da devam etmiş ve mezarı ziyaretgâh haline gelmiştir.

Benzer şekilde Karaca Ahmed de Anadolu'ya ilk gelişinde Geyve Akhisarı'nın fethine katılmış, şehir alındıktan sonra buraya yerleşmiş, Bursa'nın fethinden sonraysa Bursa'da bir zaviye kurmuştur. Palekanon Savaşı'nın kazanılmasından sonra bu kez Üsküdar'a gelip bugün kendi adıyla anılan mezarlığın bulunduğu bölgeye yerleşmiş, burada kurduğu tekkesinde iskân faaliyetlerine girişmiştir. Karaca Ahmed'in Üsküdar'da kurduğu ve Evliyâ Çelebi'nin "*mezarlığın içinde yer aldığı*"nı[161] söylediği tekkesinde pek çok mürit yetiştirmiş, bu tekke Osmanlı-Bizans sınırında bir tampon vazifesi görmüştür. Aynı zamanda iyi bir hekim de olan Karaca Ahmed'in bu bölgede dönemin önemli şahsiyetlerinden birisinin gözlerini tedavi ettiği, karşılığında mülk olarak kendisine bazı araziler bağışlandığı ve o bölgede kırk üç civarında tekke kurduğuna dair rivayetler[162] ihtiyatla karşılanmalı, belki daha sonraki dönemlerde kendisine duyulan aşırı hürmetin bir tezahürü olarak kabul edilmelidir.

---

159 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 87.

160 *Anonim-Öztürk*, 15; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* 34.

161 Evliyâ Çelebi, I, 203.

162 Ayvansarayî, 400; Aysel Okan, *İstanbul Evliyaları,* İstanbul 1968, s. 78 vd; M. Yaman, *Karaca Ahmet,* s. 74. Ayvansarayî'ye göre, *"…. seyahat-i memâlik ederek kırk kadar mahalde makâm yapıp çerâğ uyandırmıştır. Ve her birinde nice çile-i ibâdet ve ta'ât çıkarıp birer teberrük vaz' edip anların biri dahi Üsküdar haricinde mâ'ruf mahaldir ki, anda hırkalarını teberrüken avîze-i divâr-ı ibret eylemiştir."*

Karaca Ahmed'in faaliyet sahası sadece Üsküdar'la sınırlı kalmamıştır. Anadolu ve Balkanlar'da yer alan ve kendisine izafe edilen bazı türbelerin varlığı, bu türbelerin etrafında oluşan yerleşim yerleri veya zaviyeler onun imar ve iskâna katkısını ortaya koymaktadır. Osmanlı arşivinde bulunan ve Karaca Ahmed'e izafe edilen tekke ve köylere yapılan tevcihatlarla ilgili geç döneme ait bazı vakfiye kayıtlarından bu ünlü Türkmen şeyhinin hangi bölgelerde dolaştığını, nerelerde tekkeler kurduğunu saptamak kısmen mümkündür. Mesela, 1176/1763 ve 1179/1765-66 yıllarında Tokat kazasına tabi Kumnad[163] ve 1273/1857'de Seferihisar-Günyüzü kazasına tabi Karaca Ahmed köylerindeki Karaca Ahmed zaviyelerine yapılan tevcihler,[164] yine, 1240/1825 yılında yapılan bir tevcihte Karahisar-ı Sâhib'de Karaca Ahmed adlı bir köyden bahsedilmesi,[165] Üsküp'te Tekke Karyesi'nde Karaca Ahmed Zaviyesi'ne 1236/1821 yılında zâviyedâr ve tekkenişin atanmasına dair bir arz,[166] Varna'da onun adıyla anılan bir mahalle ve köy;[167] 1211/1796'da Manisa'da Karaca Ahmed zaviyesine zaviyedar tayin edildiğine dair bir kayıt[168] onun adı geçen şehirlere uğradığının yahut bu bölgeleri kendisine bağlı dervişleri vasıtasıyla etkilediğinin ve buralarda onun adına nispetle zaviye kurulduğunun göstergesidir.[169] Nitekim, o iskân ve imar faaliyetlerine Afyon ve Manisa'da da kendi adıyla anılan köyler ve zaviyeler kurarak devam etmiştir. Mesela Manisa'da kurduğu zaviyesinin etrafında bir köy meydana getirerek burayı ziraata, dolayısıyla iskâna müsait hale getirmiştir.[170] Kendisinin de konar-göçer yörüklerden olduğu bilinen Karaca Ahmed bilhassa yörüklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde faaliyet göstermiştir. Bölgede yaşayan yörüklerin de ona sıkı bir bağla bağlanıp onu benimsedikleri anlaşılmaktadır.[171]

Bu dönemde Geyikli Baba'nın da ıssız bölgelerin imar ve iskânına gayret ettiği görülmektedir. Orhan Gazi, sarayının bahçesine kavak ağacı dikmek suretiyle bir anlamda hâkimiyetini takdis eden Geyikli Baba'ya ödül olarak daha önceden beri hayatını sürdürdüğü toprakları bağışlamıştır. Geyikli Baba ve müritleriyse kendilerine bağışlanan bu toprakları iskân ve ihya ederek

163 *BOA, Cevdet Evkaf, nr. 18977* ve *nr. 29578.*

164 *BOA, Cevdet Evkaf, nr. 30617.*

165 *BOA, Cevdet Evkaf, nr. 15374.*

166 *BOA, Cevdet Evkaf, nr. 13218.*

167 H. Doğru, *Kozluca Kazası,* s. 81.

168 *BOA, Cevdet Evkaf, nr. 15443.*

169 Adı geçen belgelerden, buralarda kurulan bölgelerin sözü edilen tarihlerde faaliyette oldukları anlaşılıyor.

170 Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası,* Ankara 1989, s. 116.

171 Nitekim, 1531 yılında bile Karaca Ahmed mezrası adıyla anılan bölgede hâlâ konar göçer yörüklerin yaşadıkları bilinmektedir (F.M. Emecen, *Manisa Kazası,* s. 165-166).

bölgede Osmanlı hâkimiyetinin oluşmasını ve meşrulaşmasını sağlamışlardır.[172] Geyikli Baba, padişah tarafından kendisine bağışlanan arazisinde bazen müritleriyle ilgilenmiş, çoğu zaman da dünya nimetlerinden el etek çekerek kendi dünyasında münzevî bir hayat sürmeyi ve vahşi hayvanlarla iç içe yaşamayı tercih etmiştir.

Yaşadığı dönemde son derece etkin bir şahsiyet olduğu anlaşılan Geyikli Baba'nın etkisi ölümünden sonra da devam etmiştir. Bu etkinin hayli geniş bir alana yayıldığı, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde Geyiklü, Geyikli Baba Cemaati adını taşıyan cemaatlerin varlığından anlaşılmaktadır. Cevdet Türkay'ın tespitlerine göre; Geyikler, Geyiklü, Geyiklü Baba Sultan adını taşıyan ve konar-göçer bir hayat tarzı benimseyen cemaatler Malatya, Adana, Ankara, Erzurum, Rakka, Ayıntab, Sivas, Karahisar-ı Sâhib, Kütahya, Biga sancaklarıyla Haymana, Bursa, İnegöl, Sandıklı kazalarında yaşıyorlardı.[173]

Orhan Gazi dönemi dervişlerinden Abdal Musa da benzer tavırlar sergilemiştir. Onun, Osmanlı topraklarından ayrıldıktan sonra tekkesini kurduğu yer, o dönemde pek de kalabalık bir nüfusa sahip olmayan Tekeoğulları idaresindeki Elmalı bölgesidir. O bu bölgeye tekke kurmak suretiyle bir yerleşim yerinin çekirdeğini atmakla kalmamış, aynı zamanda gelip geçen yolculara tekkesinde konaklama hizmeti vermiş, açları doyurmuştur. Hayatından bahseden *Velâyetnâme*'de, onun gelip geçenleri doyurduğuna ve tekkenin mutfağında pişen yemeklerle bizzat ilgilendiğine dair bazı menkıbelere yer verilir. Üstelik, Abdal Musa kendisinin üstlendiği bu işlevi çevresindekilere de tavsiye etmektedir. Mesela, yine gelip geçenlere verilen bir yemek sırasında orada hazır bulunan ve hocalık yaptığı anlaşılan Ahmed isimli bir şahsa *"Ahmed, siz hocalığı tamâm itdinüz, şimdengirü adun Hoca Ahmed olsun. Şuraya tekke ve matbah yap"*[174] demek suretiyle tekkelerin gelip geçenleri doyurma noktasındaki işlevini vurgulamıştır.

Orhan Gazi'nin hüküm sürdüğü coğrafyada aşırı kar yağışı nedeniyle dağ başında donmak üzere olan İbn Battûta'nın ve arkadaşlarının hayatının kurtulmasını sağlayan tekkenin bulunduğu yer ve sahip olduğu işlev de bu dönem tekkelerinin amaçlarına dair güzel örneklerden birisidir. İbn Battûta bu olayı şu şekilde nakletmektedir:

> *... Her yer bembeyazdı, yol silikti. Herhangi bir iz araya araya ilerledik; akşam güneşi batarken yolun belirginleştiği bir tümseğe ulaştık. Kayalarla kaplıydı orası. Bu yüzden izler ve yol seçilir hale gelmişti. Ben korkuyordum, yanımdakilerle beraber telef olacağımızı sanıyordum. Gece kar yağmaya devam edecekti ve sığınabileceğimiz tek bir kulübe bile yoktu! Hayvanlardan inersek ölebilirdik! Yürümeye devam edersek*

172 Ö.L. Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 290; M. Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler,* s. 166.

173 C. Türkay, *aynı eser,* s. 319.

174 *Abdal Musa Velâyetnâmesi,* 145.

> *nereye yöneleceğimizi bilmiyorduk. Benim atım gayet güçlü ve yörük olduğundan onun sırtında kendimi rahat hissettim, kendi kendime:*
>
> *'Ben kurtulursam arkadaşlarımı da kurtarabilirim' dedim. Dostlarımı Allah'a ısmarlayıp sürdüm bineğimi.*
>
> *Bu yörede oturanlar, mezarların üzerine ahşap kulübeler kurarlar; uzaktan bakanlar onları ev zanneder, ama yaklaşınca karşısında mezar görür. Ben de avare avare gezinirken karşımda böyle birçok kulübeye rastladım. Güneş batmıştı, uzaktan evler gözüküyordu. Kendi kendime şöyle dua ediyordum: 'Allah'ım! Bari bunlar ev olsun!'*
>
> *Hakikaten onlar ev çıktı. Allah'ın yardımı ve izniyle bir eve yanaştım, yaşlı bir adam gördüm. Arapça konuştum, bana Türkçe karşılık verdi, eliyle içeri girmemi işaret etti. Derdimi anlattım, arkadaşlarımın dağda mahsur kaldığını belirttim. Yüce Allah'ın sonsuz cömertliğinden olacak, bu ev dervişlere ait bir tekke imiş! Yanımdaki de onların şeyhi imiş. İçerideki dervişlerden biri şeyhle yaptığım konuşmayı işitince dışarı çıktı. Onunla daha önce tanışmıştık, selam verdi. Arkadaşlarımın durumunu ona bildirdim. Onları kurtarmak için dervişlerle beraber kendisinin de gelmesi gerektiğini anlattım. Beraberce arkadaşların bekleştiği yere gittik; onları alıp tekkeye döndük; bizleri kurtardığı, selamete çıkardığı için Cenâb-ı Allah'a şükrettik!*[175]

İbn Battûta ve arkadaşlarının kurtulmalarına vesile olan bu tekkenin, kısa süre önce Osmanlı hâkimiyetine girmiş olan Göynük ve Mudurnu arasındaki bir bölgede yer alan dağlık bölgenin yüksekçe bir yerinde, dar bir yol geçidinde kurulduğu anlaşılıyor. Seyyahın, Göynük'te sadece şehrin yöneticisine ait tek bir Müslüman ev bulunduğunu ve ahalisinin hâlâ Hıristiyan olduğunu söylemesi,[176] bu bölgenin fethinin ne kadar kısa bir süre önce gerçekleştiğini göstermektedir. Bu kadar kısa süre içinde, derviş zümrelerinin sarp dağ geçitlerine tekkeler kurmuş olmaları, aynı zamanda, yeni fethedilen bölgelerin yerleşime açılması için gösterilen gayreti de ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu tekke muhtemelen, bir şeyh ve müritleriyle birlikte, yolda kalmış kimselere yahut bu yoldan geçenlere hizmet etmek için kurulmuş pek çok tekkeden sadece bir tanesidir ve Tancalı seyyahın şahsında görülen uygulamasıyla da kuruluş gayesini nasıl yerine getirdiğini apaçık olarak ortaya koymuştur.

Orhan Gazi'nin Bursa'nın fethinde yardımlarını gördüğü dervişlerden Abdal Murad için yaptırdığı tekkenin yeri olarak Bizans döneminden kalma bir manastırı seçmesi de bu dönemde dervişlerin iskândaki rolünü ifade eden diğer bir örnektir. Yerli halkla iyi ilişkiler kurduğu anlaşılan Abdal Murad bu sayede Müslümanlar tarafından şeyh, Hıristiyanlar tarafından da aziz olarak kabul edilmiştir. Abdal Murad'ın tekkesini kurduğu yer olan Uludağ'ın yamaçlarında Osmanlıların Bursa'yı fethinden önceki dö-

175 İbn Battûta, I, 434-435.

176 İbn Battûta, I, 433.

nemde Bizanslı azizlerin manastırları bulunuyordu. Abdal Murad'ın tıpkı Geyikli Baba gibi böylesi bir bölgeyi kendine iskân mahalli olarak seçmesi ve bu geleneğin daha sonraki dönemlerde de devam ettirilmesi ilk dönem dervişlerinin bölgenin Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılmasına sağladıkları katkıyı gösteren önemli örnekler olarak kabul edilebilir. Nitekim Geyikli Baba Tekkesi, Yoğurtlu Baba Tekkesi, Emir Sultan Tekkesi ve Şeyh Üftade Tekkesi de eski Bizans manastırları üzerine kurulmuşlardı.

Herhalde bu dervişler, bu şekilde bölge halkının gönlünde yer etmiş azizlerin yerine geçmek suretiyle, ahalinin gönlünü çelmeyi ve onları İslam'a ısındırmayı hedeflerken, aynı zamanda bölgede yavaş yavaş Hıristiyanlığın izlerini silerek yerine İslamiyet'i ikame etmeyi hedefliyorlardı. Onların bu tavırları ilk beyler tarafından da destekleniyor ve örneklerde de görüldüğü üzere, bu yerler onlara ve dervişlerine bağışlanıyor, varlıklarını devam ettirebilmeleri için köyler vakfediliyordu.

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarındaki dervişlerin yerleşime katkıları fetihten itibaren Rumeli'de daha belirgin bir şekilde görülebiliyordu. Rumeli'ye geçişten itibaren sürekli devam eden gazi akınlarından bunalan yerli halk çoğu kez kalelere sığınmak zorunda kalmıştı. Yeni fethedilen ve çoğu boş olan bu topraklara Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Türkmenler yerleştiriliyordu. Burada faaliyet gösteren dervişler ilerleyen zamanlarda Türk köylerinin çekirdeğini oluşturacak pek çok zaviye kuruyorlardı. Bazı zaviyeler, yeni fethedilen bölgelerde ve devletin gerekli gördüğü stratejik noktalarda kuruluyordu. Zaviyelerin kurulduğu bölgeler, çoğu kez dağ başı, derbentler, ıssız bölgelerdi. Buralarda yaşayan dervişler de gelip geçene hizmet etmek karşılığında kendilerine vakıf veya temlik yoluyla verilen toprakları işletiyorlardı.

Dervişler aynı zamanda derbent bekleyerek asayişin temin edilmesine de gayret ediyorlardı. Bu bakımdan zaviye ve tekkelerini derbentler, geçit yerlerinde kuruyorlardı. Zamanla bu zaviye etrafında bir iskân topluluğu meydana gelerek ıssız yerlerin şenlendirilmesi sağlanıyordu.[177] Dervişlerin ıssız arazilerde kurdukları bu tekke ve zaviyelerin etrafında zamanla köyler oluşmakta, hatta buraları canlı birer kültür, ticaret ve din merkezi haline gelmekteydi. XV. ve XVI. yüzyıla ait Osmanlı tahrir defterlerinde şeyh, fakih yahut ahî unvanlı şahısların isimlerinden oluşan yerleşim birimlerinin son derece fazla olması, bu zümrelerin iskânda oynadıkları rol hakkında fikir vermektedir.

Sınır boylarında kurulan tekkeler bir tür karakol vazifesi de görüyordu. Bu tekkeler manevî ve millî hassasiyetlerin iç içe geçtiği, gazilere ve halka kahra-

177 İnegöl kazasına tabi Kurşunlu karyesi örneği için bkz. *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri*, I, 95-96; derbentlerin işlevi için bkz. Ö.L. Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 297 vd; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı,* İstanbul 1990, s. 102.

manlık duygularının işlendiği bir tür motivasyon merkezi olma hususiyetine de sahiplerdi. Balkanlar'a geçişle birlikte önce Süleyman Paşa, ardından da I. Murad tarafından dinî zümrelere pek çok arazi bağışlanmıştı. Mesela, 1361 yılında Dimetoka fethedildiğinde burada kurulan ilk yerleşim birimlerinden birisi Abdal Cüneyd zaviyesiydi. Bu zaviyeyi sırasıyla Türk ordusuyla Akçahisar'a gelen Horasanlı Baba Ali'nin irşad faaliyetini yürüttüğü tekkesi ve Evrenos Gazi tarafından Yanya'da Şeyh Haşim için kurulan tekke izledi.[178] Fetihlerle birlikte bu tarz yerleşimler daha da çoğalıyordu. Adem Hancic'in ifadesine göre: "*Bosna'da yapılan ilk zaviyeler, Doğu Rumeli'dekiler gibi, öncelikle yolcuların konaklama ve ağırlanmaları hizmetine yönelikti. Bunlar arasında bazen yolcuların parasız yemek yiyebilecekleri aşhaneler de vardı.*"[179] Bu şekilde âyende ve revendeye hizmet eden bu zaviyeler, bilhassa gazilerin faaliyetleri sayesinde Balkan fetihlerinin süratle gerçekleştirilmesi sonucunda ilk yerleşim yerlerinin çekirdeğini teşkil etmişlerdi.[180] Derviş zümrelerinin derbentlerdeki iskân faaliyetleri sadece kuruluş dönemiyle sınırlı kalmamış, uzun yıllar devam eden bir politika olarak benimsenmişti. Zira asayişin temininde zorluk çekilen bölgelerde bu tarz zaviyelerin kurulması bizzat merkezî iktidar tarafından teşvik ediliyordu.[181]

Beyliğin devlete dönüşmeye başladığı dönemlerde de toplumun yerleşik yaşamı benimsemesi için faaliyet gösterilmeye devam edildi. Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin, yanından ayrılacağı sırada ne işle meşgul olması konusunda tavsiyede bulunmasını isteyen talebesi Hacı Bayram Velî'ye ekin ekmesini[182] söylemesi buna güzel bir örnektir. Hacı Bayram Velî şeyhinin öğütlerini dinlemiş, kendisi ziraatle uğraştığı gibi, müritlerine de aynı işi tavsiye etmiştir. Onun müritlerinden birisi olan Musa Dede de ziraatle uğraşmış, sadece kendisi için değil şeyhi Hacı Bayram için de bir tarla ekmişti.[183]

Çoğu defa önde gelen şeyhlerin hayattayken yaptıkları işler, yaşam tarzları ölümlerinden sonra da devam ettirilmekte, yaşadıkları yerler veya türbelerinin civarı şehir haline getirilerek, bu yerleşim mahalline o şeyhin adı verilmekteydi.

---

178 Reşat Öngören, "Balkanlar'ın İslamlaşmasında Sufîlerin Rolü", *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri (Sofya, 21-23 Nisan 2000),* İstanbul 2002, s. 48.

179 Adem Hancic, "XV. Yüzyılda Bosna'da Şehir Yerleşmelerinin Kuruluşundaki Dervişlerin Rolleri", *Çevren,* IX/34 (Haziran 1982), s. 34.

180 Geç dönem yerleşim örnekleri için bkz. A. Hancic, *aynı makale,* s. 34-36.

181 Osmanlı yönetimi, dervişlere ıssız bölgelerde iskân ettikleri yerlerdeki arazileri bağışlamakla beraber, şeyhin vakıf şartlarını yerine getirip getirmediği konusunda son derece hassastı. İstenilen hizmeti yerine getirmeyen yahut ihmal edenlerin arazileri derhal ellerinden alınarak başkasına devredilmekteydi. Bu konuda örnekler için bkz. C. Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı,* s. 102-103.

182 *Mir'âtü'l-Işk*, 203; Lâ'lîzâde Abdülbâkî, *Sergüzeşt,* 131b. Bu eserlerde Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin, Hacı Bayram Velî'ye ekin, bilhassa da burçak ekmesini tavsiye ettiği üzerinde durulmakta, hasat zamanı geldiğinde hep birlikte imece usulü harmanın toplandığı ifade edilmektedir. Hacı Bayram'ın müridi ve aynı zamanda Şeyh Hamideddin Aksarayî'nin oğlu olan Yusuf Hakikî'ye göre, Hacı Bayram Velî'nin biçmiş olduğu ekin; yâkîn nuru, din gayreti, hilm, haya, zühd ve takvadır (A. Çavuşoğlu, *aynı makale,* s. 211).

183 Lâmiî, *Nefahat Tercümesi,* 834; Enisî, 142.

Şeyhlerin isimlerinin mahalle ismi olarak kullanılmasına örnek olarak Bursa'daki Şeyh Hamid Mahallesi verilebilir. Bursa'da, Molla Fenârî Câmii'nin altında kalan semtin adı olan bu mahallede Şeyh Hamideddin'in evi merkezî bir konuma sahipti. Bu evde, Şeyh Hamideddin'in çilehanesi, ibadet ve zikir yaptığı odası ve ekmek pişirdiği iki küçük fırını yer almaktaydı.[184]

Toplum ve iktidar nezdinde itibar sahibi olan şahsiyetler her zaman odak noktasını teşkil etmişlerdir. Yıldırım Bayezid'in damadı Emir Sultan, Osmanlı'nın ilk döneminde bu misyonu sürdüren en önemli şahsiyetlerden biriydi. Emir Sultan, toplumun huzur ve rahatına, ülkenin sorunlarına ve eğitime çok önem veriyordu. Emir Sultan'ın, Yıldırım Bayezid'e daima ülkenin sorunlarıyla ilgilenmesini ve imara önem vermesini tavsiye ettiği rivayet edilir.[185] Emir Sultan'ın gayretleri aile fertleri tarafından da desteklenmiştir: Eşi Hundî Fatma Hatun, kocası adına cami inşa ettirmiş, yanına da bir sıbyan mektebi yaptırmıştı. Bu örnek, o dönemde çocukların eğitiminin de ihmal edilmediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[186]

Gaziler ve İskân

Yerleşim ve iskân konusunda kuruluş döneminde en önemli dinî unsurlardan birisi de gazilerdi. Gazilerin iskân politikası genellikle beyler tarafından da destekleniyordu. Osman Gazi döneminde Karacahisar'ın fethi sırasındaki uygulamada bu açıkça görülmekteydi. Âşıkpaşazâde yeni fethedilen bir şehrin gaziler tarafından iskân edilmesini şu şekilde tasvir etmektedir: "*... Osman Gazi dahi birkaç gün sabr itdi. Âhir yağma itdi. Hisâr feth olındı, tekfurını dahi tutdı ve gâzîlerin dahi toyum itdi. Şehrin evlerini gâzîlere virdi, ol şehri Müslümanlar şehri itdi*".[187] Yine, Âşıkpaşazâde'nin Yenişehir'in kuruluşuyla ilgili olarak verdiği bilgiler de gazilerin imar ve iskândaki rollerine güzel bir örnektir. Buna göre, Osman Gazi, Yenişehir'i ele geçirdikten sonra, buradaki boş evleri gazilere vermiş, gaziler buraya yerleşmiş ve buranın adı daha sonra Yenişehir olmuştur.[188]

Ertuğrul Gazi, Osman Gazi ve Orhan Gazi döneminde faaliyet gösterip bazı şehirlerin ve kasabaların ele geçirilmesinde önemli roller üstlenmiş olan Ali Koca, Konur Alp, Akça Koca, Turgut Alp, Mihal Gazi gibi şahsiyetler, fethedilen bölgelerin kendilerine tevcih edilmesi sayesinde ilk Osmanlı

184 M. Hızlı, "Somuncu Baba", s. 266.

185 *Sefîne,* I, 346.

186 Mefail Hızlı'nın tespitlerine göre, adı geçen sıbyan mektebi için, Hadice Hudrî adında bir hayırsever, günlük bir akçeyle bir cüz tilavetine imkân tanıyan bir vakıfta bulunmuştu. Ayrıca, mektep kadrosunda, yine günlüğüne bir akçe ödenen ve tesbih çekmekle görevli bir de müsebbih bulunması şart koşulmuştu (bkz. Mefâil Hızlı, *Bursa Sıbyan Mektepleri,* Bursa 1999, s. 109).

187 Âşıkpaşazâde, 9.

188 Âşıkpaşazâde, 21.

yerleşimlerinin temellerini de atmışlardı. Bugün Kocaeli, Konurapa, Turguteli, Akçakoca, Kocaali, Kocaeli, Mihalgazi gibi yerleşim birimlerinin bu savaşçı gazilerin adlarını taşıması adı geçenlerin ilk dönem gazalarında gösterdikleri başarıların en somut göstergesidir.[189] Zira Osmanlı Beyliği'nin ilk döneminde şehirlerin fethinde faaliyet gösteren gazilerin isimlerinin genellikle fethettikleri bölgeye veriliyor ve söz konusu bölgeler kendilerine bağışlanıyordu. Bu çerçeveden bakıldığında, hayli geç bir tarihte yazılmış olsa da Nişancı Mehmed Paşa'nın *Tarih*'inde, Kocaeli'ne Akça Koca tarafından fethedildiği için bu ismin verildiğini bilgisi dikkate değerdir.[190] Yine, benzer şekilde, Osman Gazi tarafından Lefke yakınlarında bir dere ağzında yer alan Yenişehir Suyu'nun kenarındaki bir hisar, iskân etmesi için Samsa Çavuş'a verilmiş ve bu yerin ismi daha sonra Çavuş Köyü olarak anılagelmiştir.[191]

Konur Alp tarafından ele geçirilen ve bugün Konrapa adıyla bilinen Prusias Pros Hypios bölgesinin fethi de yine konuda güzel bir örnektir. Melen çayının kenarında bulunan bu bölgenin fethedilmesi üzerine, Konur Alp ile birlikte buraya gelip yerleşen Türkler, bölgeye şehrin fatihinin adını vermişler; bölgenin idaresi de Osman Gazi tarafından kayd-ı hayat şartıyla Konur Alp'e tevcih edilmiştir.

Konrapa'nın bulunduğu bölgenin arz ettiği durum, gazilerin iskân ve imardaki rolünü görmek bakımından oldukça önemlidir. Bu bölge Konur Alp ve arkadaşları tarafından imar ve iskân edilmeden önce, Melen çayının güneyinde aktığı bataklık şeklinde geniş bir ovayken fetihten sonra mamur bir şehir haline getirilmiştir. Bu bölgede daha sonraki devirde Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından bir mescit inşa ettirilmiştir. Benzer şekilde, Karamürsel'in ismi de yine fatihinin ismine nispetle fethettiği şehre verilmiştir.[192]

Bu uygulama Balkan fetihlerinde devam ettirildi. Balkan fetihlerinde baş rolü oynayan gaziler, fethettikleri bölgelere sancakbeyi olarak yerleşiyor, bir anlamda kendilerinden sonra bu bölgeye yerleştirilecek ailelere zemin hazırlıyorlardı. Bu dönemde Osmanlı fetihlerinin en önemli özelliği, her yeni fethedilen bölgede askerî sınır merkezleri, yani *"uç"* bölgeleri teşkil edilmesiydi. Bu uç topraklarınaysa genellikle akıncı ailesi gaziler yerleşiyorlardı. Bu çerçevede Bolayır ve Gelibolu, Balkanlar'da Osmanlı fetih harekâtının ilk "uç bölgesi"ydi. Daha sonra fetih hareketlerine paralel olarak Edirne ve Üsküp gibi merkezler birer *"uç bölgesi"* halini aldı.[193] Fetihlerde başrolü oynayan

189 Âşıkpaşazâde, 20 vd.

190 Nişancı Mehmed Paşa, 96.

191 Âşıkpaşazâde, 24; Neşrî, I, 121.

192 Nişancı Mehmed Paşa, 96.

193 İ. Şahin, "Osmanlılar'ın Balkanlar'ı İskân Politikası", s. 66.

gaziler yeni yerleştikleri bölgelere Anadolu'dan getirdikleri Türkmen zümrelerini de yerleştirmek suretiyle bölgenin Türkleşip İslamlaşmasını sağlamışlardı. Kaynaklarda verilen bilgilerden, Osmanlı döneminde Anadolu'dan Balkanlar'a ilk iskânın, Rumeli'de fetih hareketlerine girişildikten yaklaşık beş yıl sonra, yani 1357 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte, Karesi/Balıkesir bölgesinde yaşayan bir grup göçebe aşiret, önce Gelibolu bölgesine, ardından Hayrabolu'ya yerleştirilmiştir.[194]

Kurulan yeni yerleşim birimlerine göç elbette sıradan halkın gerçekleştirdiği bir olay değildi. Kısa süre içerisinde çoğu defa bir cami, mescit, zaviye veya medrese etrafında teşekkül eden yerleşim birimleri/mahalleler oluşturuluyordu.[195] Bu yerleşim birimi elbette bir idari birime, imama, müezzine ve kadıya da ihtiyaç duyuyor, değişik meslek gruplarının göçünü de beraberinde getiriyordu. Fethedilen şehirlere gazilerin yanı sıra fakihler, âlimler ve dervişler de yerleşiyor, kısa sürede İslam kültürünün o şehirde kök salması için faaliyete girişiyorlardı. N. Vatin'e göre: "*Yeni fethedilen bölgelerde meslek ve gelir olanaklarının çektiği ulema –bir kadı tımar sahibi olabiliyordu– beraberinde Müslüman idarî uygulamalarını da getirmiş, ayrıca bunlar düzen, iyi idare ve mali verimlilik açısından kendi dinlerinden olmayanlara da hoşgörülü davranmak suretiyle Osmanlıların bu bölgeye yerleşimlerinde etkin roller oynamışlardı*."[196]

Ayrıca Rumeli fetihlerinde oldukça etkili olan akıncı gazi beyleri de imar ve iskânda son derece önemli roller üstlenmişlerdi. Bu akıncı gazi beyleri imaret, cami, mescit, köprü, hamam ve buna benzer pek çok bina inşa ettirmiş, bunlar için vakıflar kurmuşlardı. Bunun doğal sonucu olarak, Osmanlı döneminde Balkanlar'daki şehir ve kasabaların temel unsuru olan mahalleler meydana gelmişti. Mesela Balkanlar'da bu iskânın sembol şehirlerinden birisi Serez'di. Lala Şahin Paşa'nın gayretleriyle I. Murad devrinde fethedilen bu şehre Anadolu'dan konar-göçerler getirilip yerleştirilmişti.[197] Lala Şahin Paşa bu dönemde sancakbeyi olarak görev yaptığı bölgenin imar ve iskânı konusunda son derece hassas davranmış, bizzat kendi adamlarını yeni fethedilen uç bölgelerinde iskân ettirmişti. Mesela, bunlardan birisi olan Resul'e Sopot nahiyesinin Bekirnad karyesini tımar olarak vermişti.[198]

Maiyetlerinde pek çok akıncı bulunduran bu akıncı beylerine kendi fethettikleri şehirleri, bazen eskiden alınmış yerlerden de ilaveler yapılmak suretiyle sancakbeyliği tevcih ediliyor, köylerinin büyük bölümünün gelirleri

194 Âşıkpaşazâde, 49-50; Neşrî, I, 181-186; İ. Şahin, "Osmanlılar'ın Balkanlar'ı İskân Politikası", s. 68.

195 İ. Şahin, "Osmanlılar'ın Balkanlar'ı İskân Politikası", s. 71-72.

196 N. Vatin, *aynı makale,* s. 53-54.

197 *Anonim-Öztürk,* 32.

198 *Defter-i Sancak-i Arvanid,* 29.

de maaş karşılığı olarak kendilerine tahsis ediliyordu. Bu şekilde sancağın merkezi olan şehrin idaresini üzerine alan akıncı beyi, adamlarından pek çoğuna mahallelerde ev bark vererek, onları buraya yerleştiriyor ve Akdağ'ın ifadesiyle "*bilhassa iç kale, ulûfelerini padişahtan alan Türk muhafızlar ve onların aileleriyle doluyordu*."[199]

Fethedilen şehirlerin imarına yaptıkları katkıyla öne çıkan önemli ailelerden birisi I. Murad ve Yıldırım Bayezid devrilerinde faaliyet gösteren Turahanoğulları ailesiydi. İlk defa tarihî kayıtlara 1395 yılında Tırhala fatihi olarak geçen Turahan Bey, Anadolu'dan kendisiyle birlikte gelen akrabalarını, kölelerini ve halkı bu şehre ve çevresine yerleştirerek bölgenin kısa zamanda İslamlaşmasını sağlamıştı.[200] İbn Kemal, Yenişehir'in Turahan Bey ve oğlu Ömer Bey tarafından imar edildiğinden söz etmektedir. İbn Kemal'e göre, Turahan Bey, Yıldırım Bayezid devrinde ele geçirilen Yenişehir'i mamur etmek için pek çok ihsanlarını bu vilayete akıtmış, oğlu Ömer Bey ise şehri mescit, medrese, hankâh ve imaretlerle doldurmuştu.[201] Bu akıncı ailesinin yaptıkları imar ve iskân faaliyetleri sadece bu ikisiyle sınırlı değildir.

L. Kayapınar'ın *Tahrir Defterleri*'ne dayanarak belirttiğine göre, Turahan Bey ailesine ait, hem Turahan Bey hem de Pakla isimleriyle bilinen karyede bir mescit, Kırkkavak'ta da bir medrese, imaret, mescit ve kervansaray bulunmaktaydı. Aile daha sonra Malkara'da muallimhane, imaret, cami, kervansaray, Turahan Bey karyesi Köprüsü'nün yakınında bir zaviye ile Kırkkavak'ta bir de hamam yaptırmıştı.[202] Verilen bu bilgiler, Turahan Bey ailesi gibi önemli bir akıncı-gazi ailesinin aslında yeni ele geçirilen şehirlerin imarında, iskânında ve İslamlaşmasında üstlendikleri rolü de ortaya koymaktadır. Zira inşa edilen bu mescitlere kısa bir süre sonra imam, müezzin gibi görevliler tayin edilecek, hankâhlar bir şeyhin yönetimine bırakılacak, medresede bilhassa fıkıh bilgisi çok iyi olan bir müderris görevlendirilecektir. Sözü edilen bu şahsiyetlerin hemen hepsi, bu dönemde İslam dinini yayma misyonunu en iyi şekilde yerine getiren zümrelerin mensuplarıdır.

Osmanlı gemileri tarafından ele geçirilen şehirlerde yerli ahali ile bölgeye yerleşen Müslümanlar arasında zamanla bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Yıldırım Bayezid devrinin sonlarına gelindiğinde bu yakınlık öylesine güçlenmiştir ki, bu durum Venedik raporlarına dahi yansımıştır. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı akabinde ölümü üzerine, oğlu Süleyman Çelebi, Bizans ile bazı Osmanlı topraklarını Bizans'a ve Venediklilere vermeyi vaat eden bir anlaşma yapmıştı. Anlaşma gereği bölgeye giden Venedikli yetkili raporuna Gelibolu'da, bilhassa

199 M. Akdağ, *aynı eser,* I, s. 497-498.

200 L. Kayapınar, "Teselya Bölgesinin Fatihi Turahan Bey...", s. 188.

201 İbn Kemal, *IV. Defter,* 226-231.

202 L. Kayapınar, "Teselya Bölgesinin Fatihi Turahan Bey...", s. 186-187.

Eğriboz'da oturan Türklerin yerleştikleri yerlerden ayrılmak istemediklerini, bölgedeki Greklerin de bu konuda onları desteklediklerini yazmıştı.[203] Bu bilgi gazilerin yerli halkla ilişkilerine dair güzel bir örnektir. Gazilerin bilhassa Rumeli'de bu tarz faaliyetleri, Osmanlı hâkimiyetinin asırlar boyunca devam etmesinin de önemli faktörleri arasında yer alıyordu.

Fakihlerin İskân Politikasındaki Yeri

Dervişler ve gaziler gibi fakihler de ilk dönem Osmanlı toplumunda fethedilen bölgelerin imar ve iskânında önemli roller üstlenmişlerdi. Bu dönemde daha ziyade yeni fethedilen bölgelerde İslam dininin benimsenmesi için gönül çelme politikası izlenirken, dinin temel öğreticilerinden birisi olan fıkıh bilginlerine ve imamlara da büyük roller düşüyordu. Yeni fethedilen bölgelerde veya şehirlerde mutlaka bir cami inşa edilmekte ve bu camiye fıkıh bilgisi iyi olan bir imam tayin edilmekteydi. Bu imam, elbette fakihlerden başkası değildi. Fakihler, devletin kuruluş döneminden itibaren ilk Osmanlı beylerinin yanında yer almışlardı ve aldıkları fıkıh eğitimi sayesinde bir anlamda kitabî/Sünnî İslam'ın temsilcileri olarak faaliyet gösteriyorlardı. M. Gel'e göre bu zümrenin önde gelenlerinin Osmanlı Beyliği'nin ilk âlimleri olduklarını, ilmiye teşkilatı içerisinde bir hayli fakih bulunduğunu söylemektedir. [204]

I. Murad devrinin önde gelen fakihlerinden Yahşi Fakih, Edirne'nin imar ve iskânında önemli roller oynamıştı. Onun, Edirne'nin mahallelerinden birkaçının kurucusu olduğu ve kale içinde mescit, hamam, zaviye inşa ettirdiği, ayrıca Edirne'ye tabi Üsküdar'da bir köyün bu şahsın adını taşıdığı bilinmektedir.[205]

Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed dönemlerinde yaşadığı bilinen İvaz Fakih'in durumu da buna benzerdir. Yıldırım Bayezid tarafından İvaz Fakih'e tımar olarak verilen yerin konumu, bu şeyh/fakih'in bölgenin imar ve iskânında, İslamlaşmasındaki rolüne dair yorum yapabilmemize imkân vermektedir. İvaz Fakih'e, İstanbul'un fethinden yaklaşık kırk dokuz yıl önce, Yıldırım Bayezid tarafından Çamlıca ve havalisi tımar olarak verilmişti. Kısıklı ve havalisini kapsayan ve Laçin tımarı adı verilen bu bağışın sınırları, bir tarafı Tophaneli Çeşmesi'nden Cengâr karyesine, bir tarafı da İbrahim Ağa Çayırı'na, yani Haydarpaşa koyuna kadar inmekteydi.[206] İvaz Fakih'in buradaki çiftliği ve hasılatı her türlü vergiden muaf tutulmuştur. S. Ünver,

203 T. Dennis, "Bizans-Türk Antlaşması", s. 165.

204 M. Gel, *aynı tez*, s. 86.

205 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 175-176; Yahşi Fakih hakkında ayrıca bkz. H. Şahin, *Dervişler ve Sufi Çevreler*, s.44-49.

206 S. Ünver, "Yıldırım Bayezid'in İvaz Fakih'e Verdiği Tımar", s. 336.

"İstanbul karşısının fethinden tam bir buçuk asır önce böylece [İvaz Fakih'e tımar olarak verilmek suretiyle] Türkleştirilmesi, orada yerleşenlere her türlü kolaylığın gösterilmesi ve Anadolu hisarının yapılması bizim burada varlığımızı sağlamıştır"[207] *diye* yazarak, biraz da hamasi bir şekilde, söz konusu fakihin imar ve iskâna katkısını dile getirmiştir. Yıldırım Bayezid tarafından İvaz Fakih'e verilmiş olan bu tımar daha sonra oğlu İsa Çelebi tarafından da yenilenmiş, İvaz Fakih bu dönemde de vergilerden muaf tutulmuştur. Fakihler bazı bölgelerde köprü hizmeti de görüyorlardı. Mesela, Akyazı'da bu hizmetinden dolayı kendisine araziler vakfedilen Mustafa Fakih bunlardan birisiydi.[208]

Osmanlı Devleti'nde değişik dönemlerde uç vazifesi görmüş olan şehir ve kasabalarda çok sayıda fakih unvanlı kişilerin isimlerini taşıyan köylerin mevcudiyeti, adı geçen köylerin bu şahıslar tarafından kurulduğunu ya da onların isimlerinin etrafında teşekkül ettiğini ortaya koymaktadır. Mesela Taraklı'daki Kaya Fakih ve Ali Fakih karyeleri; Geyve'deki İsa Fakih ve Durud Fakih karyeleri; Akyazı'da Mahmud Fakihler, İsa Fakih, Ömer Fakih, İshak Fakih, Divâne Ali Fakih ve Yahya Fakih karyeleri; Göynük'teki Bekir Fakih, Bâlî Fakih, Osman Fakih, Resul-Fakihler, Pîrî Fakih, Süleyman Fakihler karyeleri ile Beypazarı'ndaki İbrahim-Fakihler, Şaban Fakih karyeleri bunlardan sadece bazılarıdır.[209]

DİNÎ ZÜMRELERİN FAALİYET SAHALARI: KURUMLAR RİBÂTLAR, HANKÂHLAR VE KERVANSARAYLAR

İslam toplumlarında ilk dönemlerden itibaren eğitim, kimsesizlere ve yolda kalmışlara yardım etme amacıyla kurulan sosyal yardım müesseselerine büyük önem verilmiştir. Bu amaçla hemen her devirde ve bölgede işlevleri birbirinden farklı, ancak özde toplumun huzur ve refahına hizmet eden müesseseler kurulmuştur. Bu müesseseler, kimi zaman ribât, hankâh, zaviye ve tekke gibi dinî muhtevası ağır basan kurumlar olabildiği gibi, bazen de medrese, kervansaray, cami ve mescit gibi daha farklı işlevleri karşılayan kurumlar olabiliyordu. XII. asrın sonuyla XIII. asrın başlarında Endülüs'ten Orta Doğu'ya seyahat etmiş olan meşhur seyyah İbn Cübeyr, bu sosyal müesseselerden, bilhassa garip ve kimsesizlere yardım sağlayanlarından bahsederken, kurumun İslam dünyasındaki yeri hakkında bilgiler vermiştir. Bu noktada İbn Cübeyr'in bilhassa Dımaşk'ta gördükleri önemlidir:

---

207 *Aynı yerde.*

208 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 449.

209 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, muh. yer. Raif Kaplanoğlu'nun çıkardığı bir liste için bkz. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* s. 164.

> *Bu kentte gariplerin, özellikle hafızlık yapmak ve ilim tahsil etmek isteyenlerin barınabilecekleri yerler sayılamayacak kadar çok. Bunların bu kentteki durumları ilgi çekicidir. Doğu'nun bütün kentleri böyledir; ancak bu kentin imkânları daha çok ve daha geniştir. Mağripli hemşehrilerimizden kim rahata kavuşmak istiyorsa buraya göç etsin; ilim elde etme yoluna girdiğinde birçok yardım alabileceğini görecektir. Önce geçim derdinden kurtulacak ki, bu onun en önemli ve en büyük yardımcısıdır. Niyet edip gayret gösteren herkes burada ilim elde edebilir. İhmalci davranan kişinin, burada acziyet ve erteleme dışında ileri sürebileceği hiçbir özrü yoktur... İşte doğunun kapıları bu kimseler için sürekli açık. Çalışmak isteyen buyursun girsin. Yaş ilerleyip pişmanlık çağı gelmeden boş vaktini, çoluk çocuğa karışmadan önce de yalnızlığını ganimet bilsin. Kendinden başka tanrı bulunmayan Allah, o kişiyi başarıya ve umduğuna eriştirsin... Bu doğu memleketlerinde, özellikle çölde konuklara, gariplere ve fakirlere hayret verecek derecede ikram etme gayretinden başka bir şey olmasa bile, şeref olarak bu onlara yeter. Hatta bazıları, konuğun tereddüdüne rağmen, bir kırık ekmeği ona teklif eder ve 'Eğer Allah beni hayırlı biri yapsaydı, fakirler yemeğimden yerdi' diyerek ağladığı bile olur. Bu konuda çok samimi niyetlidirler.*[210]

Aslında, İbn Cübeyr'in verdiği örnekler ve hayran olduğu ortam sadece Dımaşk şehriyle sınırlı değildir. İslam toplumu, yayıldığı hemen her coğrafyada bu tür hayır kurumlarını benimseyip geliştirmiş ve toplumsal hayatın en temel dinamikleri haline getirmiştir. Bu tür müesseselerde başrolü oynayanlarsa derviş grupları, gaziler, fakihler ve ahilerdir. Aşağıda sözü edilecek olan müesseseler, hemen her devirde ve coğrafyada zaman içerisinde muhteva açısından bazı değişimler göstermekle birlikte dinî zümrelerin temel faaliyet sahalarını teşkil etmiştir.

Bu tür sosyal kurumların en önemlilerinden birisi ribâtlardır. Sufîlerin hayatlarını geçirdikleri en önemli yerlerden birisi ve "tümüyle İslam'a özgü bir kurum olan"[211] ribâtlar İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren tasavvuf tarihinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Genellikle sınır boylarında kurulmuş olan ribâtlar, ilk sufîlerin tabiriyle, içlerinde mücahitlerin yaşadığı, dayanışma ve cihadın ön planda tutulduğu merkezler olarak nitelendirilebilir.[212] Dinî muhtevaya sahip bir müessese olan ribâtların başlarında şeyhler bulunuyordu. Ribâtlar, bu yapısı dolayısıyla X. asırdan bu yana bir sufî tarikatının bulunduğu yer anlamındaki hankâhın eşanlamlısı olan bir nitelik arz ediyor,[213] haliyle sufilerin hayatında da önemli bir yer tutuyordu.[214] Sınır boylarında kurulmuş

---

210 İbn Cübeyr, *Seyahatnâme (Endülüs'ten Kutsal Topraklara),* çev: İsmail Güler, İstanbul 2003, s. 210-211.

211 Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu,* çev: Nuran Yavuz, İstanbul 1998, s. 39.

212 M. F. Köprülü, "Ribat", s. 268; E. Sahmerânî, *aynı eser,* s. 132; O. Grabar, s. 126.

213 Doğan Kuban, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri,* İstanbul 1993, s. 147.

214 Attâr'ın ünlü sufî Rabiâtü'l-Adeviyye (ö. 185/801) hakkında naklettiği olay, hem ribâtın o dönemde yaygın olan işlevlerini hem de sufîlerin gözündeki değerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Rivayete göre, Rabiâtü'l-Adeviyye, "çok tatlı dilli ve gayet güzel sözlüsün, bir ribâtta muhafız olmaya

olan ribâtların ana işlevi cihat anlayışı olup, bu anlamda, Kur'an-ı Kerim'de Enfal Suresi 60. ayette geçen ve "kâfirlerle cihâda hazır bulunan süvarilerin atlarını bağlayacak yer" anlamına gelen "Ribâtü'l-Hayl" kelimesi ribâtlarda yaşantılarını sürdüren dervişler için temel düstur olmuştu. Dolayısıyla ribât, Allah uğrunda yapılan savaş anlamına gelen cihadın en önemli unsurlarından birisi olarak kabul edilmekteydi.[215] Ribâtlar, Osmanlı öncesi dönemde, bilhassa İspanya ve Kuzey Afrika'daki en eski teşekküllerden başlayarak,[216] Mısır, Irak, Anadolu, İran, Afganistan ve Maveraünnehir bölgelerindeki Türk ve İslam devletlerinde etkili bir yere sahip olmuştu.[217]

Ribâtlar, asıl işlevlerini Kuzey Afrika ve İspanya bölgesinde gayrimüslim halka karşı bir sınır karakolu şeklinde, askerin düşmana cihat kapısı olarak icra etmekle beraber, Türk dünyası coğrafyasında da etkin bir yere sahip olmuşlardı. Ribât'ın Türk dünyası coğrafyasındaki varlığı çok eski dönemlere kadar uzanmaktaydı. Merv ve Belh bölgesinde, din adamları ve gaziler için sınır boylarında bina edilmiş ribât ve imaretler mevcuttu. Hatta meşhur sufî Şakik-i Belhî de bir murabıttı. Bu dönemde Orta Asya'da ribâtlar o derece yaygındı ki, Merv kadısı, 727 yılında ribâtların inşasını geliştiren "Râbita" müssesesini kurmuştu.[218]

Mesela, 310-380/922-990 yılları arasında hüküm süren Simcurîler zamanında yapılan çok yoğun imar faaliyetleri sırasında ribâtlar da inşa edilmişti. Curnan'ın az kuzeyinde, Dandanakan yakınındaki Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgede Ribât-ı Dihistan adı verilen bir ribât vardı. Etrafına Hanefîler tarafından çok sayıda mescit inşa edilmiş olan bu ribât, Oğuz Türklerinin saldırılarından korunmak amacıyla yapılmıştı.[219]

Daha sonra Gazneliler devrinde de ribât inşasına devam edilmiş, Selçuklular da bu geleneği sürdürmüşlerdir. Mesela, Gazneliler'in Tûs valisi Arslan Câzib, Nişabur-Merv ve Herat-Tûs yollarının kavşak noktasında, Sangbast adında bir ribât yaptırmış ve öldükten sonra da buraya gömülmüştü.[220] Yine

---

şâyestesin" diyenlere cevap olarak, "zaten ben de fiilen ribâtın muhafızlığını yapmaktayım. İçinde bulunan hiçbir şeyi dışarı çıkarmıyor, dışarıda bulunan hiçbir şeyi içeriye bırakmıyorum" şeklinde cevap vermiştir (Attâr, 117)

215 F. Köprülü, "Ribât", s. 268; Georges Marçais, "Ribât", *İA*, 9, İstanbul 1988, s. 734; E. Sahmerânî bu konuyla ilgili olarak, "Allah için bir gün ribâtta durmak, bütün dünyadan ve üzerindekilerin tamamından daha hayırlıdır" (Buhari, Cihad, 73; Müslim, İmaret, 163 vd.) hadisini vermek suretiyle ribâtın Hazreti Peygamber katında ifade ettiği yeri de göstermektedir (E. Sahmerânî, *aynı eser,* s. 133).

216 Grabar'a göre, Kuzey Afrika ribât'ı tarzının İslam mimarisinin genel tarihi içinde önemi büyüktür (O. Grabar, *aynı eser,* s. 39).

217 F. Köprülü, "Ribât", s. 267.

218 Emel Esin, bu bilgileri verdikten sonra, Orta Asya Ribâtlarının şekil bakımından Budistlerin Vihâra'sından (manastır) mülhem bulunduğunu ve en meşhur ribâtlarınsa Budist Türk sülalesi devrinde çok sayıda vihâraların olduğu Huttal şehrinde yapıldığını ifade etmektedir (E. Esin, *aynı eser,* s. 151).

219 E. Esin, *aynı eser,* s. 146.

220 Oktay Aslanapa, "Ribât", *İA*, 9, İstanbul 1988, s. 737.

Deyr-i Keçin Ribâtı bu dönemde varlığı bilinen bir diğer ribâttı.[221] Ribât inşa edip buranın ihtiyacını karşılamak hayırlı bir iş olarak kabul edildiği için, özelikle Maveraünnehir bölgesinde zenginler tarafından ribâtlar inşa ediliyordu.

Selçukluların ilk yıllarında Gazneli Devleti'nin hükümdarı olan Mevdud b. Mes'ud, hükümdar olduğu yıl, Fethabad'da bir ribât inşa ettirmişti.[222] Yine, bu dönemde, Karahanlılardan Şemsü'l-Melik Han, Harcek köyü yakınlarında bulunan ve inşası 471/1078-79 tarihinde tamamlanan Ribâtü'l-Melik'i ve Semerkand ile Hocend arasındaki bir yol üzerinde bulunan Ak Ketil mahalindeki ribâtı yaptırmıştı.[223]

İsfahan yakınlarındaki Merâmî ribâtı bu dönemde ribâtların icra ettiği işlevleri göstermesi bakımından son derece ilginç ve güzel bir örnektir. Bu bölgede seyahat eden Nasır-ı Hüsrev ve arkadaşları bu ribât sayesinde sıkıntılı bir yolculuk sonrasında rahata kavuşabilmişlerdi. Bir çölde, çorak olmayan yerlerde yağmur sularının toplanması için yapılmış sarnıçların arasından ilerleyen Nasır-ı Hüsrev ve arkadaşları, yolda, insanın yolunu sapıtıp ona uğrasa arasından çıkamayacağı bir kum seline rastlamışlar, daha sonra, altı fersah boyunca devam eden ve içine düşen insanı derhal yutacak tuzlu bataklıklardan geçerek nihayet Zübeyde Konağı adı da verilen Ribât-ı Merâmî'ye ulaşmışlardı. Bu ribâtın beş tane su kuyusu vardı. Nâsır-ı Hüsrev'e göre, şayet bu ribât olmasaydı çölü hiç kimse geçemezdi.[224]

İbn Havkal, bilhassa çöllerde kurulan ve yolunu kaybetmiş veya çölden bunalmış olanlar için bir nevi hayat kaynağı olarak kabul edebileceğimiz bu ribâtların pek çok örneğini vermektedir. O, sadece Sicistan yakınlarındaki Bust'a giden yolun üzerinde bir çöl ribâtı, Ribât-ı Abşûr, Ribât-ı Kerûvîn, Ribât-ı Hefşiyân ve Ribât-ı Abdullah isimlerinde beş adet ribât ismi sayar.[225]

Yine bu dönemde varlığı bilinen bir başka ribâtsa Rey'den İsfahan'a giden yol üzerinde bulunan Ebû Ali b. Rüstem Ribâtı'ydı. Sultan tarafından görevlendirilmiş piyade askerlerinin bulunduğu ve gelip geçen yolcuların konaklayabildiği çöle çok yakın konumdaki bu ribât, yakınlardaki bir çiftlikten akan suyla dolan bir havuza da sahipti.[226]

---

221 Nizamülmülk, 46.

222 el-Hüseynî, 10.

223 W. Barthold, *Türkistan,* s. 336; Doğan Kuban, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri,* s. 118; Ali b. Salih el-Müheymîd, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", çev: Ali Aksu, *CUİFD,* V/1 (Sivas 2001), s. 293.

224 Nâsır-ı Hüsrev, 146.

225 İbn Havkal, *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik (Kitâbu Sûreti'l-Arz),* haz.: Y. Ziya Yörükan, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler* içinde, İstanbul 2004, s. 136.

226 İbn Havkal, 126-127.

Selçuklu döneminde de ribâtların bânileri yine hükümdarlar, vezirler, zengin devlet adamları ve büyük tacirlerdi.[227] Bu dönemde de ribât yapımının Allah nezdindeki en hayırlı işlerden birisi olduğu vurgusu yapılıyor, halkın bu müesseselere aktif katılımı sağlanıyordu. Bu katılım genellikle para, bazen de giyecek ve erzakla olabiliyordu. Melikşah, hükümdarlığı süresince yollarda çok sayıda ribât yaptırmıştı.[228]

Büyük Selçuklu dönemindeki ribâtların en önemlilerinden birisi, Bağdat Nizamiye Medresesi'nin yakınındaki Şeyhu'ş-Şüyuh Ribâtı'ydı.[229] Bu ribât Ebû S'ad Ribâtı adıyla da biliniyordu. Ribâtın kurucusu, aslen Nişaburlu olan ve Şeyh Ebû S'ad Sûfî lakabıyla anılan Ahmed b. Muhammed, Bağdat'ta son derece yüksek bir makam ve mevkiye sahip olup, zamanının şeyh'uş-şüyuhu olarak kabul ediliyordu. Abbasi hilafetini ciddi bir şekilde tehdit eden Arslan Besâsirî isyanında, halifeye çok büyük bir hizmette bulunduğu için, Halife tarafından kendisine Nizamiye Medreseleri'nin karşısında kendi ribâtını yaptırması için geniş bir arazi bağışlanmıştı. Ebû S'ad halifenin bağışladığı bu araziye söz konusu ribâtı yaptırmış ve pek çok vakıf tahsis ederek burayı garibanlar için bir sığınma evi haline getirmişti. Buraya sığınan herkes, onun himayesi altına giriyor; buraya gelen yolcular ve sufîler de her türlü imkândan faydalanabiliyorlardı.[230] Bu faydalanma, bazen sadece konaklama, bazen de özellikle zühd hayatını benimsemiş dervişler için, bir köşesinde inziva hayatı sürme şeklinde gerçekleşebiliyordu.[231] Bu ribât aynı zamanda Bağdat'a gelen sufîlerin toplanma yeriydi. Burada toplanan sufîler, sohbet eder, semâ yapar, şiir okuyup ilahiler söylerlerdi. Bağdat'a gelen büyük şeyhler bu ribâtta vaaz verirlerdi. Mesela ünlü mutasavvıf Ebû'l-Kâsım Kuşeyrî, hacca gitmek niyetiyle Bağdat'a geldiğinde burada vaaz vermişti.[232] Yine İmam Gazzâlî de medreseden ayrılıp tasavvufî hayata yöneldiği bir dönem bu ribâtta ikâmet etmişti. O, bir zamanlar Bağdat'ın en büyük fakihi olarak ayrıldığı bu şehre, üzerinde değeri birkaç kuruş bile etmeyen bir elbise olduğu halde İbn Sa'd Ribâtı'na yerleşmek için geri döndüğünde, fakihlik ve üstatlık gururunu bir tarafa itmiş ve tıpkı oradaki sufîler gibi bir hayat sürmüştü. Burada sufîlerden hadis konusunda rivayetler ve güzel sesli müezzin İbn Zehra'dan pek çok defa insanın içini

227 Melikşah'ın Kasru Şirin-Bağdat yolu üzerinde yaptırdığı Celula ribâtı, Fars valisi Humar Tekin'in Horasan yolu üzerindeki ribâtı, Fazl b. Hâmek'in, Kaşgar'dan gönderdiği mal vasıtasıyla Beyhak taraflarında yaptırdığı ribât, Karahanlı Arslan Han Mehmed b. Süleyman'ın Buhara'da garipler için yaptırdığı ribât bunlara sadece birkaç örnektir (bkz. F. Köprülü, "Ribât", s. 274-275).

228 Ahmed b. Mahmud, 22.

229 İbnü'l-Esir, X, 102.

230 İbnü'l-Esir, X, 144; H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 148-149.

231 H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 148.

232 Bundarî, 53.

fetheden ezanlar dinlemişti. Bu ribâtta zamanını uzlet ve tefekkürle geçirmiş, *İhya*'nın tamamladığını bölümlerini buradaki dervişlere okumuştu.[233]

Gazzâlî ile aynı dönemde yaşayan Şeyh Yusuf Hemedânî de Bağdat'ta eğitim gördüğü yıllarda, sufiliğe meyletmeye karar verince, El-Züzânî Ribâtı'nda, Şeyh Ebû'l-Kasım Yusuf b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mihravânî el-Hemedânî'den hadis ve sufîlikle ilgili sözler dinlemişti.[234] Bağdat'ta Halife Mansur Camisi'nin bir kısmından ibaret olan bu ribât, aslında ünlü sufî Hasan el-Basrî için inşa edilmiş fakat daha sonraları Ebû'l-Hasan Ali b. Mahmud b. İbrahim Mahura ez-Züzânî'nin adına nispet edilmişti.[235]

Bu tarz toplantılar Gazzâlî ve Hemedânî'den sonraki dönemlerde de aynı canlılığıyla devam etti. Toplantılar çok coşkulu ve heyecanlı geçer, bazen bu heyecana dayanamayıp oracıkta ruhunu teslim edenler olurdu. 600/1203-1204 yılında yaşanan olay bunlardan bir tanesiydi. İbnü'l-Esir'in kaydettiğine göre, o yıl Şeyhu'ş-Şüyuh Ribâtı'nda çok sayıda sufî toplanmıştı. Toplantıya katılanlar arasında dönemin şeyhu'ş-şüyuhu Abdürrahim b. İsmail'in adamlarından Ahmed b. İbrahim ed-Dârî de vardı. Sufîler semâ sırasında adetleri gereği ayağa kalkmışlardı. Ahmed b. İbrahim de diğer arkadaşları gibi büyük bir sevinç ve coşkuyla semâ ediyordu. Ancak bir süre sonra bu heyecana daha fazla dayanamadı ve baygın bir vaziyette yere yığıldı. Sufî arkadaşları onu kaldırmaya çalışırlarken o ruhunu çoktan teslim etmişti.[236]

Selçuklu devri Bağdat'ında Şeyhu'ş-Şüyuh Ribâtı kadar büyük ve meşhur olmasa da başka ribâtlar da vardı. Saadet Ribâtı,[237] el-Bistâmî Ribâtı[238] ve Bihrûz Ribâtı[239] bunlardan bazılarıydı. Devrin büyük sufîlerinden Şeyh Ebû İshak Kazerûnî'nin Kazerûn'da müritlerinin eğitimiyle ilgilendiği bir ribâtı bulunmaktaydı.[240]

Allah dostlarından birisi olarak kabul edilen Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Hasan tarafından inşa edilmiş ribâtlar bu müessesenin işlevlerini anlamak bakımından güzel birer örnektir. Bunlardan ilki ve Belh'ten Huttal yolu üzerindeki vadinin sahiline üç günlük mesafede inşa edilen ribât, İbn Havkal'a göre en güzel ve mevkii itibarıyla en faydalılarından olup, Horasan ribâtlarının en değerlisiydi.[241] Ahali, korku, düşman saldırısı, kar tehlikesi veya bir zarara

233 H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 149-151.
234 W. Madelung, *aynı makale,* s. 500.
235 W. Madelung, *aynı makale,* s. 500, n. 9.
236 İbnü'l-Esir, XII, 168.
237 İbnü'l-Esir, X, 478.
238 İbnü'l-Esir, XI, 114.
239 M. A. Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri,* s. 100 n.2.
240 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ,* 770.
241 İbn Havkal, 154-155.

uğramak gibi çeşitli zaruri durumlarda buraya sığınıyordu. Yüksek duvarları olan bu ribât düşman saldırılarına karşı korunaklıydı. Binaları öylesine büyüktü ki, ordu konaklasa ağırlayabilir, padişah gelse barındırabilirdi.[242] Bu şahsın Kuvâziyan ve Tirmiz'de de ribâtları vardı. Bu ribâtlarda kimsesizlere yiyecek temininin yanı sıra ilim ve fıkıh eğitimi alıp ve burada konaklayan talebelere de nafaka veriliyordu.[243]

Ribâtların varlığı Anadolu Selçukluları döneminde de devam etmiştir. Mesela, II. Kılıç Arslan, 566/1170 yılında, Aksaray şehrini yeniden kurarken, şehirde camiler ve eğitim kurumlarının yanı sıra ribâtlar da yaptırmıştı.[244]

Ribâtlarda yaşayan dervişlerin en önemli görevi, kurulduğu yer olan sınırları korumak, olası saldırılara karşı ilk karşı saldırıyı gerçekleştirmekti. Ortaçağdaki ribâtlar, genellikle Abbasi geleneğine uygun tarzda ve Ağlebîlerin planlarına göre yapılmışlardı. Bir ribât genellikle bir savunma duvarıyla çevrili olur, bu duvar içerisindeki binalar, ambarlar, ahırlar, bir gözetleme kulesi, bir mescit ve bir de hamamdan meydana gelirdi.[245] Bunların büyüklüğü bulunduğu yerin konumuna göre değişir ve ribâtlar sınır boyunca belirli aralıklarla bir silsile halinde sıralanırdı. Yukarıdaki örneklerde de belirtildiği üzere dervişler, bu mekânda kendilerine sığınan, yolda kalan veya herhangi bir saldırı karşısında burada kalmak zorunda olanlara yardım ederlerdi. Yine sınır boyunda düşmanın herhangi bir hareketi görüldüğü zaman ribâtların içinde veya dışında bulunan ateş kuleleri vasıtasıyla bu durum bütün İslam ülkelerine bildirilirdi. Civardaki ahaliye tehlikeyi bildirmek içinse, genellikle davullar kullanılırdı.[246] Düşman saldırıları olduğu zaman, civarda yaşayan halk ribâtlara sığınırdı. Halk bu dönemde birlik ve beraberlik duygusu içinde hareket eder, tehlikeyi hep birlikte karşılardı. Özellikle içinde Müslüman esirlerin bulunduğu bir geminin geldiği haber verilirse, hemen esirleri kurtarmak için fidye pazarlıklarına girişilir, herkes elinden gelen yardımı yapardı.[247] Ribâtlar tehlikeli durumlarda birlik ve beraberlik simgesi hali-

242 İbn Havkal, 154.

243 İbn Havkal, 155, 191.

244 O. Turan, *Türkiye,* s. 233.

245 F. Köprülü, "Ribât", s. 268; G. Marçais, Süsa Ribâtı'nı örnekleyerek bir ribâtı şu şekilde ifade etmektedir: "*Yapı, dört tarafı çeviren duvarları, köşede ve yanlarda yarım üstüvânî kuleleri ile, Bizans müstahkem mevkilerini hatırlatır. Tek giriş yeri ortada ileriye doğru çıkık bir köşedir. İçeride bir merdiven ile orta avluya inilir; avlunun etrafı kapalı revaklar ve basit hücreler ile çevrilidir. Çift merdiven ile çıkılan birinci katta avlunun üç tarafında aynı şekilde hücreler vardır. Dördüncü tarafta boydan boya uzanan mescit kısmı, kıble duvarında kemerler ile mihrap bulunur. Birinci kat üzerinde düz dam ile aynı yükseklikte işaret kulesinin kapısı yer alır. Bu üstüvânî kule ileriye doğru çıkmış dört köşe duvarlar üzerine oturmaktadır ve 20 m yüksekliği ile bütün müstahkem mevkiye hâkimdir. Aynı şekilde düz damdan yukarı taşan küçük bir kubbe, o devir camilerinde olduğu gibi, mihrab önündeki murabbâ şeklinde olan yeri örter*" (s. 735).

246 F. Köprülü, "Ribât", s. 268-269; M. Kara, *Tekke ve Zaviyeler,* s. 191.

247 G. Marçais, *aynı madde,* s. 735.

ne gelirdi. Elbette, ribâtlarda yaşamak veya ribâtlara sığınmak her zaman güvenli olmayabiliyordu. Bazı dönemlerde yapılan saldırılardan ribâtlar da nasibini alıyor, ribâtlardaki şeyh ve dervişlere de taarruz ediliyordu. Mesela Büyük Selçuklu İmparatoru Sencer devrinde, Abbasi halifeliği ile Selçuklu idaresinin birbiriyle mücadeleye giriştiği bir dönemde, Bağdat'ta yer alan Bihrûz Ribâtı da saldırı ve yağmalardan nasibini almış, içinde bulunan mutasavvıflar da taarruza maruz kalmışlardı.[248]

Barış dönemlerindeyse, istimalet politikası ribâtlarda en yoğun olarak üzerinde durulan faaliyetti. Bu dönemde, bir ribâtın rutin hayatı askerî talim yapmak, nöbet tutmak ve ibadet etmek şeklindeydi. Bu sayede, uçta yer alan bu müessese İslam dininin yayılmasına önemli oranda katkı sağlamış oluyordu.[249] Ribâtlar, yolcu ve misafirlerin istirahatlarını temin etmede önemli bir işleve sahipti. Ribâtlara gelen ihtiyaç sahipleri burada dilediği kadar kalabilirdi. Onların iaşe ve ihtiyaçları temin edilir, hayvanlarının bakımı da yapılırdı.[250] Ribâtlarda gündelik ihtiyaçlarını karşılanması amacıyla yolcuların ve ribâtta yaşayan diğer insanların ihtiyaçlarını karşılamak için su kaynakları temin edilirdi.[251] Bu müessese, sufîlik hareketinin güçlenmesiyle birlikte, sadece bu koruma özelliğini ifa etmekle kalmamış, aynı zamanda yukarıda Selçuklu örneğinde de bahsedildiği üzere, öğretim ve telif merkezi olarak da kullanılan bir eğitim kurumu niteliğini kazanmıştı.

Ribâtlardaki yaşam sadece dervişlerle sınırlı olmayıp, âlimler ve murâbıtlar da bu yaşama dahildiler. Bununla birlikte yoğunluk derviş gruplarına aitti.[252] IX. asırda Semerkand'da yer alan ve meşhur kelamcı Ebû Mansur Maturîdî ile dönemin filozoflarından Ebû'l-Kâsım Hâkim-i Semerkandî'nin ders verdikleri Ribât-ı Gâziyân örneğinde görüldüğü gibi, ribâtlarda zaman zaman fıkıh, kelam gibi İslam ilimleri okutulmakta ve değişik konular üzerinde müzakereler yapılmaktaydı.[253] Bu ribâtta Ebû Kâsım Hâkim Semerkandî de kelam ve hikmet okutmuştu.[254] Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buradan yola çıkılarak, ribâtların sadece askerî bir amaçla yapılmadıkları, bunun yanı sıra çeşitli ilmî ve dinî hareketlerin de merkezi oldukları rahatlıkla anlaşılmaktadır.

---

248 M. A. Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri,* s. 100 n. 2.

249 F. Köprülü, "Ribât", s. 268; G. Marçais, *aynı madde,* s. 734.

250 A. Ocak, *aynı eser,* s. 117.

251 Mesela İbn Havkal, Yezd'den Horasan'a giden yol üzerinde bulunan Ribât-ı Muhammed'in içerisinde otuz kadar adam bulunan bir han olduğunu ve bunların ekinlikleri ve su kaynakarı bulunduğunu yazmaktadır (İbn Havkal, 129).

252 E. Sahmerânî, *aynı eser,* s. 133.

253 F. Köprülü, "Ribât", s. 272.

254 M. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler,* s. 196.

Ribâtlar, X. asırdan itibaren biraz da muhteva değiştirmek suretiyle hankâh adını da almıştır.[255] Özellikle Türkistan sahasında bu isimlendirmenin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Hâce Abdullah-ı Herevî, ilk sufî olarak da bilinen Ebû Haşim Sufî'den (ö. 150/767) bahsederken, sufîler için ilk hankâhın Şam'da Remle'de inşa edildiği bilgisine yer vermektedir.[256] Bu olayı Câmî şu şekilde nakleder:

> *Bir Hıristiyan emiri bir gün avlanmaya çıkmıştı. Yolda, sufî taifesinden iki şahsın birbiriyle buluştuklarını, elleriyle yekdiğerini tutup kucaklaştıklarını, hemencecik oraya oturduklarını, yenecek ne varsa ortaya koyup yediklerini ve sonra vedalaşıp ayrıldıklarını gördü. Onların bu şekilde muamele tarzı Hıristiyan emirin çok hoşuna gitti. Onlardan birisini çağırarak sordu: kendisinden ayrıldığı kişi kim idi? Derviş, bilmiyorum, dedi. Emir, görüşmenizin sebebi ne idi, dedi. Derviş, hiçbir şey, dedi. Emir, o kişinin nereli olduğunu biliyor musun? dedi. Derviş, bilmem, dedi. Emir, o halde birbirinizle ülfet ve ünsiyet etmenizin sebebi nedir? dedi. Derviş, bizim yolumuz ve usulümüz budur, dedi. Emir, toplanacağınız bir yeriniz var mı? diye sordu. Derviş, hayır, dedi. Emir, o halde, ben sizin için bir yer yaptırayım, artık bundan böyle yekdiğerinizle orada görüşürsünüz, dedi. Sonra gidip Remle'de bir hankâh yaptırdı.*[257]

IX. asırdan itibaren hankâhlar diğer İslam ülkelerinde de yaygınlaşmıştır. Ebû İshak Kazerûnî'ye (ö. 436/1034) nispet edilen Kazerûnîyye tarikatının, daha şeyh hayattayken kurulmuş olan altmış beş ribâtı vardı. Bu ribâtlar çoğu defa hânegâh/hankâh olarak ifade ediliyordu. Bu hânegâhlar bazen tarikata mensup varlıklı kimseler, bazen de şeyhin yardımıyla kuruluyordu. Mesela, müritlerini yetiştirmek amacıyla, Şeyh Hasan es-Sekkâk es-Simnânî, Simnan'da, Şeyh Yusuf Hemedânî de Merv'de birer hankâh inşa ettirmişlerdi.[258]

Bu hankâhların en temel işlevi dervişlere, yolculara, fakirlere, kimsesizlere kalacak yer ve yiyecek imkânı sağlamasıydı.[259] Bu yüzden hankâhların yapımı en eski devirlerden beri teşvik edilmekteydi. Zenginler ve fakirler, ihtiyarlar ve çocuklar, arazi sahipleri, tüccarlar ve farklı kesimlerden pek çok insanın hankâhta toplanma amacı şeyhin sohbetini dinlemekti. Bu sohbetler genellikle çok yoğun katılımlarla gerçekleşirdi. Şeyhin sohbetini dinlemeye gelenler hankâhın iç kısmını tamamen doldurur, bir kısmı dama çıkar, bir kısmı da kapı civarında toplanırdı. Mesela, Ebû Said'in sohbetleri bu şekilde kalabalık olurdu.[260]

---

255 Ribâtın kelime anlamı hakkında bkz. Süleyman Uludağ, "Hankâh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, İstanbul 1997, s. 42.

256 Bu bilgi daha sonraki müellifler tarafından da tekrarlanmıştır. Mesela bkz. Ali Şir Nevâî, 16.

257 Câmî, 153-154; S. Uludağ, "Hankâh", s. 42.

258 W. Madelung, *aynı makale,* s. 501-502.

259 F. Köprülü, "Ribât", s. 273; T. Baykara, *Konya,* s. 92-93.

260 B. Zahoder, *aynı makale,* s. 515.

Şeyh Ahmed Nasr'ın Nesa'da konakladığı hankâh da benzer bir işlevi icra ediyordu. Nesa şehrinin üst kısmında, mezarlığın yanına kurulmuş bu hankâhta şeyhler toplanıp sohbet ediyorlardı.[261]

Hankâhlarda sadece ibadet, dinî sohbet ve zikirler yapılmıyordu. Bu kurumlar, aynı zamanda kuruldukları döneme mahsus birer siyasî mahfel özelliği de taşırdı. Ayrıca bu kurumlarda tasavvufî eğitimin yanı sıra başta tefsir, hadis, fıkıh, akaid ve Arapça olmak üzere çeşitli konularda dersler verilir, kitap yazılır, yazılan eserler çoğaltılırdı; dinî musikiye önem verilir, şiir ve ilahiler okunur, semâ yapılırdı.[262] Hankâhlarda da ribâtlar ve zaviyelerde olduğu gibi dervişlerin eğitimi, yoksulların doyurulması ve misafir edilmesi gibi işler de yapılırdı.

Başlangıçta, sade bir şekilde kerpiç ve ahşaptan yapılan hankâhlar, devlet adamlarının bu konuya hassasiyet göstermelerinden sonra daha dayanıklı ve geniş bir araziyi kaplayan, içinde kütüphane, çarşı vs. sosyal tesisler barındıran müesseseler halini almışlardır.

Selçuklu tarihine dair en önemli eserlerden birinin müellifi olan Ravendî, döneminin değer yargılarını da görmemizi sağlayacak şekilde hangah ve medrese yapımını tavsiye etmiş ve "*medrese ve hankâhların vakıflarından her ders suretiyle isim bâki kalır, hem de ahiret sevabı kazanılır, çünkü, hazineyi mirasçı kaldırır, kadın yeni bir kocaya varır, ata başkası dağ vurur; hepsi yağma edilir, fakat o medrese ve hankâh riyâkârlık ve iki yüzlülükle değil de, Tanrı için yapılmış ise iyi adı kıyamete kadar devam ettirir ve ahiret sevabı getirir*"[263] demek suretiyle, bu müessesenin yapımının önemini vurgulamıştır.

Ravendî'nin eserini yazdığı dönemde, iktidarının zirvesinde olan Selçuklu sultanları, bu kurumun en büyük destekçisi durumundaydılar. Başlangıçta daha ziyade Horasan ve yakın çevresine mahsus olan hankâhların, bu dönemde, devletin Abbasi hilafetinin gücünün zayıflamasına paralel olarak yayılmaya başlayan Şiîliğin önüne set çekmek istemesinin de etkisiyle, Yakındoğu'nun çeşitli bölgelerin inşa edildikleri görülmektedir.[264] Muhtemelen bu politikanın etkisiyle ve sufîlik akımının gittikçe yaygınlaşmasının sonucu olarak Selçuklu dönemi ve sonrasında hemen her büyük şeyhin bir hankâhı bulunmaktaydı. Türkistan'daki Yesi'de Hoca Ahmed Yesevî'nin pek çok mürit yetiştirdiği büyük bir hankâhı vardı. Daha sonradan Şeyh Necmüddin Kübrâ'ya intisap eden büyük şeyhlerden Şeyh Raziyüddin Ali La'la bu hankâhta Yesevî tarafından yetiştirilen sufîlerden birisiydi.[265]

---

261 Câmî, 434.

262 R. Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi,* s. 401; S. Uludağ, "Hankâh", s. 43.

263 Râvendî, I, 60.

264 M. Baha Tanman, "Hankâh-Mimari", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 16, İstanbul 1997, s. 44.

265 Ali Şir Nevâî, 383.

Anadolu Selçuklu döneminde de hankâhlar oldukça yaygındı. Anadolu'daki pek çok şehirde hükümdarlar ve şeyhler tarafından hankâhlar inşa edilmişti.[266] Bu dönemin, hankâhlarında da tıpkı ribâtlarda olduğu gibi, mutasavvıfların yanı sıra ilim ve din adamları da faaliyet gösteriyordu. Emir Celâleddin Ayaba, Râvendî'nin hocası ve dayısı olan Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali er-Râvendî'yi kendi medresesinin yanı sıra başka birkaç medresede ve bir hankâhta görevlendirmişti.[267] Bununla birlikte hankâhlardan mutasavvıflar çok daha etkindi. Anadolu Selçukluları devri hankâhlarına şeyh tayinleri devlet takririyle yapılmaktaydı. Bu durum söz konusu müessesenin devlet kontrolünde olduğunu gösteriyor. Nitekim, idarenin zayıfladığı dönemlerde, Çelebi Hüsameddin örneğinde görüldüğü gibi, bir şeyhin iki hankâhı birden idare ettiği ya da hankâh tayinlerine müdaheleler yapıldığı bilinmektedir.[268] Kırşehir emiri Cacaoğlu Nureddin'in mülklerini vakfettiği müesseseler arasında medrese, mescit, zâviye, mektep ve darü's-sülehâ'ların yanı sıra hankâhlar da yer alıyordu.[269]

Merkezî iktidarın hankâh müessesesinin inşasına ve yaygınlaşmasına verdiği destek sadece Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleriyle sınırlı değildi. Bu dönemde Zengî ve Eyyûbî hükümdarları da sufîler için çok sayıda hankâh yaptırmışlardı. Eyyûbîler devrinde, Şam'da, Ebû'l-Kâsım Sümeysâtî tarafından Sümeysâtîye Hankâhı; Nureddin tarafından Haleb'de el-Kasr Hânkâhı, Dımaşk'ta el-Tâhûn Hânkâhı; Esedüddin Şirkuh tarafından Dımaşk'da Esedîyye Hânkâhı; Necmeddin Eyyub tarafından Dımaşk'da Necmîyye Hânkâhı, Mısır'da Salahîye Hankâhı ve isimleri tespit edilemeyen daha pek çok hankâh kurulmuştu.[270] Bu dönemde hankâhlara verilen önem hükümdarların dindar karakterleri yahut bu tarz hayata verdikleri destekle doğrudan ilişkiliydi.[271] Kurulan bu hankâhlarda sohbetler ve semâ meclisleri düzenleniyor, dervişler orduyla birlikte bazı fetihlere katılıyorlardı.

Hankâhlarda faaliyet gösterenler genellikle erkekler olmakla birlikte bazen kadınlar tarafından kurulan hankâhların varlığı da bilinmektedir. Nitekim,

266 Mesela, Konya'da Mes'ud b. Şerefşah, Sahip-ata, Lala, Nusretüdin Vezir, Pervane, Şeyh Sadreddin, Ziyâeddin Vezir, Taceddin Vezir, Kalenderhâne, Ahî Güğertaş, Bulgurcuk, Pir Ebî, Şeyh Alaman (Eflâkî, muh. yer); Sivas'ta Sultan Hankâhı, Rahatoğulları Hankâhı, Darurraha Hankâhı gibi hankâhlar bunlardan bazılarıdır.

267 Râvendî, I, 38.

268 Eflâkî, II, 341-343.

269 A. Temir, *Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi,* s. 98.

270 Sadece hükümdarlar tarafından değil onların eşleri tarafından da sufîler için hankâhlar yaptırılıyordu. Salâhaddin Eyyûbî'nin karısı İsmetüddin Âmine bint Üner ile Kutlıkız Hatun Dımaşk'ta; el-Melik el-Salih'in annesi ile Sungurcak el-Nûrî ise Halep'te kendi adlarına nispet edilen hankâhlar inşa ettirmişlerdi. (R. Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi,* s. 401-402).

271 Mesela, Salâhaddin Eyyûbî, Dımaşk'ı ele geçirince, Nureddin devrinde bu şehirde subaşıyken oturduğu evi sufîlere hânkâh olarak vakfetmişti. Yine, Lisaneddin el-Belhî'nin ölümünden sonra, onun evini de sufîlere vakfetmişti (R. Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi,* s. 402).

Fâtıma bint Hüseyin (ö. 521/1127) sadece kadınların toplandığı bir hankâha sahipti. Şeyh Evhadüddin Kirmânî'nin kızı Eymûne Hatun'un da Şam'da kadınlarla sohbet toplantıları yapıp onları irşad ettiği bir hankâhı vardı.[272] Kadınlar için yaptırılan hankâhlardaki yoğunluk bilhassa Eyyûbîler devrinde göze çarpmaktadır. Bu dönemde, Nureddin, Ömer b. Laçin'in kızları Zümürrüd Hatun ile kız kardeşi, kadınlar için hankâh inşa ettirmişlerdi.[273]

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde yaşamış bazı dervişlerin de ilim tahsili için değişik ülkelere gittikleri sırada hankâhlarda kaldıkları, buralarda faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Mesela, Şeyh Hamideddin Aksarayî, Şam'a gidip tasavvufa meylettiği sırada, bu şehirdeki Bayezidîyye Hankâhı'nda şeyhine hizmet etmişti.[274]

ZAVİYELER/TEKKELER

Zaviye, ıstılahi anlamında, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşim yerlerinde veya yol üzerindeki bina veya bina topluluğunu ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür.[275]

Zaviyeler gerek ortaçağ İslam-Türk devletlerinde, gerekse Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde dervişlerin başlıca faaliyet mekânlarıydı. IX. asırdan itibaren özellikle sufîlik cereyanının oldukça kuvvetlendiği dönemde, sufîlerin sürekli olarak bir araya gelebilecekleri, konuşup ibadet edebilecekleri yerlere ihtiyaç duyulmaya başlanmış, bu ihtiyacın gereği olarak, hem barınak hem de sosyal hizmet görevi ifa edecek birtakım müesseseler inşa edilmiş, bunlara zaviye adı verilmişti.[276]

Zaviyelerin geçmişi, ribât ve hankâhlar ile aynı işlevi görecek şekilde Selçuklu, hatta daha önceki dönemlere kadar uzanıyordu. Selçuklu devrinin önemli ilim adamı ve mutasavvıfı olan Muhammed Gazzâlî, Bağdat Nizamiye Medresesi'ndeki görevini bırakarak sufîlik yolunu terk edip Şam'a gittiğinde, inzivaya çekildiği Emevîyye Camii'nin etrafında çok sayıda zaviyenin var olduğunu görmüştü. Bu zaviyelerde garipler ve inziva hayatı sürmeyi tercih eden kimseler yaşıyor; bunların giderleri caminin vakfından karşılanıyordu.[277]

Anadolu'da XIII. asrın ikinci yarısından itibaren ve XIV. asır boyunca görülmeye başlayan Kâdirîlik, Rifâîlik, Nakşîbendilik ve Halvetîlik gibi Sünni tarikatların zaviyeleri daha çok Sünnî çevrelerde faaliyet göstermişlerdi.

272 S. Uludağ, "Hankâh", s. 43.

273 R. Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi*, s. 402.

274 *Semerâtü'l-Fuâd,* 227; Lâmiî, 834; Enisî, 141.

275 A. Yaşar Ocak-Süraiya Faroqhi, "Zaviye", *İA,* 13, İstanbul 1993, s. 468.

276 A. Ocak, *aynı eser,* s. 116.

277 H. Zerrinkub, *aynı eser,* s. 137.

Buna mukabil Kalenderîlere, Haydarîlere, Rûm Abdalları ve Bektâşîlere ait zaviyeler, XII-XIV. asırlarda görülen bâtınî tasavvuf zümrelerine mensup olup, daha çok sınır boylarında, göçebe muhitlerde ve gayrimüslimlerle meskun mahallerde yer alıyordu. Bu zaviyelerin şeyhleri din konusundaki müsamahalı tutumlarından dolayı gayrimüslim ahalinin ihtida etmelerini sağladıkları gibi, fetih hareketlerine de katılıyorlardı.[278] Nitekim, erken Osmanlı devrinde faaliyet gösteren Abdal Murad, Geyikli Baba, Doğlu Baba, Postinpuş Baba gibi şahsiyetler bu tarz karaktere sahip şahsiyetlerdi.

Kırsal kesimde kurulan zaviyelerin çoğunluğu âyende ve revendeye hizmet etmeyi, diğer bir deyişle yolculara konaklama ve iaşe imkânı sağlamayı kendilerine düstur edinmişti. Şehir merkezlerinde kurulan zaviyelerse, gayrimüslimlere İslam dininin gerektirdiği hal ve hareketlerle yaklaşarak, onları İslam dinine ısındırmak, zaviyelerin çevresinde iskânı sağlayarak toplanan halkın dinî konularda eğitimini sağlamak gibi nispeten daha zor bir görev üstlenmişlerdi. Bu zaviyelerde de yolculara hizmet edilmekte, yoksul insanlara yemek ve barınma imkânı sağlanmaktaydı. Bu hizmetlerin yanı sıra yine yoksulların cenaze masrafları da zaviyenin gelirlerinden karşılanmaktaydı. [279]

Böylesine yüksek bir toplumsal hizmet anlayışına sahip olan zaviyeler, bu işlevleri sebebiyle, iktidar mensupları yahut iktidara yakın şahsiyetler tarafından destekleniyorlardı. Mesela, erken dönem Osmanlı toplumunda ilk beylerden itibaren, gerek beylerin desteğiyle gerekse zaviyeyi idare eden sufîlerin veya ahîlerin şahsi gayretleriyle çok sayıda zaviye kurulmuştu. Gerek İbn Battûta gibi o dönemde Anadolu'yu gezmiş olanların seyahatnâmelerinde, gerek şeyhlerin hayatından bahseden menâkıbnâmelerde, gerekse tapu tahrir kayıtlarında bu zaviyelerin sayısına dair bilgiler yer almaktadır.

Yapılan vakfiyelerde, zaviyede uyulması gereken hususların belirlendiği bazı örneklere de rastlanmaktadır. Anadolu Selçukluları zamanında, Muhiddin Mahmud isimli bir şeyhin Antalya'da bir zaviyeye şeyh olarak atanmasına dair menşurda, adı geçen şeyhin ibadete devam etmesi, zaviyenin cemaat ve mukimlerine rehber olması, zikir ve ibadetle meşgul bulunmalarına himmet etmesi ve zaviyeye gelen sâlih ve fakir misafirlere itina göstermesi, her namazdan sonra saltanata dua edilmesi emrolunmaktadır.[280] Bu vesika, o dönemde bir tekkede uygulanan veya uygulanması arzu edilen zaviye yaşantısını, zaviyede gerçekleştirilen faaliyetleri görmek bakımından önemlidir. İbn Battûta seyahatnâmesinde de beylikler devrinde de bu tür zaviyelerin oldukça fazla olduğundan ve zaviyelerdeki yaşamın hareketliliğinden söz edilmektedir.

278 A.Y. Ocak-S.Faroqhi, *aynı makale,* s. 474.

279 Aynı yerde.

280 O. Turan, *Resmî Vesikalar,* s. 50.

İbn Battûta'nın seyahatinden yaklaşık otuz yıl önce kurulan Osmanlı Beyliği topraklarında da zaviyeler oldukça yaygın ve faaldi. Osmanlı erken döneminde zaviyelerin bilhassa Anadolu'daki harap ve boş kalmış toprakların iskânını sağlamak, atıl durumdaki toprakları şenlendirmek, uç boylarında güvenliği sağlamak amacıyla kuruldukları görülmektedir. İbn Battûta hemen hemen gittiği her şehir, kasaba veya köyde ahî zaviyelerine misafir olmuştu. Gerek beyliklerin coğrafyasında, gerekse Osmanlı sahasında ahî zaviyeleri sosyal hayatın en canlı olduğu mekânlardı. Muhtelif şehir, kasaba ve köylerde bulunan zaviyeleri reis olan ahîler yaptırır, donatırdı. Gündüz kazanılan akçe gece zaviyeye gelen misafirler için harcanırdı.[281]

Bu dönemde kurulan zaviyeler ilk Osmanlı beyleri tarafından desteklenmiş, hatta zaman zaman bizzat ziyaret edilmiştir. Mesela, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla adı adeta sembolleştirilen Şeyh Edebalı'nın zaviyesinin, Osman Gazi'nin bey olmasından önce de mevcut olduğu ve Osman Gazi'nin dönem dönem bu zaviyeyi ziyaret ettiği yaygın olarak anlatılır. Kaynaklarda, bu zaviyede Edebalı'nın hayli yoldaşı olduğu, tekkede âyende ve revendeye hizmet verildiği, gelen geçenin karnının doyurulduğu, kimsesizlerin misafir edildiği gibi hususlardan bahsedilmektedir.[282] Bu gelenek ilerleyen dönemde Şeyh Edebalı'nın torunu Şeyh Mehmed tarafından sürdürülmüştür.[283] Yine Osman Gazi'nin yakın dostlarından Kumral Abdal'ın da padişahın desteğiyle Karacahisar civarında bir zaviye inşa ettiği ve faaliyetlerini burada sürdürdüğü bilinmektedir.

Orhan Gazi döneminde de başta başkent Bursa olmak üzere kentlerde ve kırsal kesimde zaviyeler kurulmuştur. Orhan Gazi İznik, Bursa ve Bilecik'te bizzat imaretler yaptırmıştır. Bu imaretlerin hemen hepsi âyende ve revendeye hizmet etmek amacını gütmekteydi. Bunlardan, 735/1335 tarihinde Orhan Gazi'nin emriyle hizmetkârı Hacı Paşa tarafından İznik'te kilisenin camiye tahvili şeklinde inşa edilmiş olan imarette, Orhan Gazi'nin bizzat kendi eliyle yemek dağıttığı nakledilir. Evliyâ Çelebi bu imaretin Ramazan ayında devamlı açık olduğunu belirtmektedir.[284]

Orhan Gazi'nin 740/1339-1340 tarihlerinde Bursa'da inşa ettirdiği imaret de oldukça meşhurdu. Orhan Gazi bu imaretine çok önem vermiş, varlığını sürdürebilmesi için pek çok arazinin gelirini zaviyeye vakfetmişti. İmaretin vakfiyesinde zaviyenin görevlileri olarak mütevelli, şeyh, imam, huffâz, nakîb, ferrâş, câbî, hâdim, tabbâh ve bevvâbin sayılır. Mütevelli ve şeyhe tahsisat ayrılmış, diğer görevlilerin tayin ve azilleri, aylıkları mütevelliye havale edil-

281 O.N. Ergin, *Mecelle,* I, s. 515-516.

282 Neşrî, I, 83; Kemal, *Selâtin-nâme,* 37-38.

283 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 283.

284 Evliyâ Çelebi, II, 696.

mişti.[285] Bu zaviyede de âyende ve revendeye hizmet edilmekte, misafirlerin karınları doyurulmaktaydı. Ancak, diğer zaviyelerin pek çoğunda olduğu gibi, bu zaviyede de misafirlik süresi üç günle sınırlıydı. Daha fazla kalabilmek için mütevelliden izin alınması gerekiyordu. Şayet süre uzatılmayacaksa, misafirlerin gönüllerinin kırılmadan çıkartılması hususuna vurgu yapılması tam manasıyla bir incelik göstergesi olarak kabul edilebilir. Vakfiyede misafirlerin gönüllerinin kırılmaması için, vakıf şartının peşinen söylenmesi, hamama götürülüp yıkanmaları ve kendilerine diğer hankâh ve zaviyelerde de geçerli kurallara riayet edilmesi şart koşulmuştu.[286] Orhan Gazi tarafından ihdas edilen bu vakfa *Hüdâvendigar Livası Tahrir Defteri*'nde de yer verilmiştir.[287]

Orhan Gazi devrinde, Karaca Ahmed tarafından fetihten sonra Bursa'da bir zaviye kurulmuştu.[288] Son derece faal bir karaktere sahip olan Karaca Ahmed'in kurduğu tek zaviye bu değildi. Osmanlı fetihlerine iştirak ederken, yeni fethedilmiş olan hemen her bölgede ya da kısa sürede olsa yaşadığı şehir, kasaba veya ıssız bölgelerde de zaviyeler inşa etmişti. Üsküdar'da kendi adıyla anılan mezarlığın bulunduğu yerde, Manisa Akhisar'da, Afyon'da, Tokad'a tabi Kumnad kazasına bağlı Karaca Ahmed köyünde, Seferihisar Günyüzü kazasına tabi Karaca Ahmed köyünde, Üsküp'teki Tekke karyesinde bulunan zaviyeleri bunlardan bazılarıdır.[289] Ayvansârâyî, onun yaklaşık kırk kadar mahalde çerâğ uyandırdığını ifade etmektedir.[290]

Orhan Gazi devrinde yaşamış bir diğer derviş olan Ermeni Baba'nın zaviyesi de benzer bir işleve sahipti. Ermeni Baba'nın zaviyesi için Orhan Gazi, Hüdâvendigâr Livası'na tabi Yarhisar'da bir çiftliği ve Ermeni Pazarı'nda da Yaya Avşarı adlı bölgeyi bağışlamıştı. *Tahrir Defteri*'nde bu zaviyede görevli şeyhlerin âyende ve revendeye hizmet ettikleri için kendilerine bu bölgenin verildiği[291] ifade edilmek suretiyle sözü edilen tekkenin iskâna katkısının yanı sıra sosyal boyutu da ortaya konulmuştur.

Yine, Bursa'nın fethi sırasında büyük yardımlarını gördüğü Geyikli Baba'nın anısını yaşatmak için, Orhan Gazi tarafından Bursa / İnegöl'de bugün Baba Sultan adıyla bilinen köyde bir tekke, cami ve türbe inşa ettirilmiş, burada kurulan zaviye daha sonraki dönemlerde de faaliyetlerini sürdürmüş-

285 S. Emir, *aynı eser,* s. 20.

286 E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* s. 65; S. Emir, *aynı eser,* s. 20-21.

287 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 23-25.

288 *BOA, Cevdet Evkaf, nr. 29116*'da yer alan geç döneme ait bir tevcihat kaydından, Bursa'daki zaviyenin 1117 (1705) tarihinde hâlâ faal olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu dönemde zaviyede bulunan dervişlerin hangi tarikata mensup oldukları konusunda bilgi verilmemiştir.

289 H. Şahin, "XIV. Yüzyılda Bir Türk Dervişinin Serüveni", s. 323.

290 Ayvansârâyî, s. 400. Karaca Ahmed'e bu kadar çok zaviye izafe edilmesinin nedeni olarak halk arasında yaygın olan, Hacı Bektâş Velî'nin, Karaca Ahmed'e "Karacam, bir yerde mekânın olsun, kırk yerde çerâğın yansın" sözünün etkili olduğu yönünde bir kanı vardır (Bkz. N. Araz, *aynı eser,* s. 418-419).

291 *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri,* I, 152, 171.

tü. II. Bayezid döneminde yaşadığı bilinen ve Deli Birader namıyla tanınan şâir Mevlânâ Gazalî[292] ve II. Selim döneminde yaşayan Sakaroğlu Mehmed bu tekkede şeyhlik yapmışlardı.

Orhan Gazi Bursa'nın fethi sırasında Osmanlı ordusunda bulunan Abdal Murad için de bir zaviye yaptırmıştı.[293] Burası da gelen geçene hizmet etmek için yapılan zaviyelerden birisiydi. Nitekim, Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*'de Abdal Murad'ın, zaviyesinde büyükçe bir mutfak yaptırdığını ve burada pişirdiği yemeklerle gelen geçenin karnını doyurduğunu yazmaktadır.[294]

Orhan Gazi, İznik'i fethettikten sonra burada yaptırdığı imaretin şeyhliğine Şeyh Edebalı'nın müritlerinden Hacı Hasan'ı getirmişti. Burada sözü edilen Hacı Hasan'ın, Şeyh Edebalı'nın yeğeni Ahî Hasan olması kuvvetle muhtemeldir. Kronik yazarlarına inanmak gerekirse, Ahî Hasan'ın sözü edilen bu tekkesinde de gelip geçenler için yemek pişirilmiş, hatta ilk faaliyete geçtiğinde bizzat Orhan Gazi kendi eliyle yemek dağıtmış, o gece şeyhin çıraklığını üstlenmişti.[295] Orhan Gazi'nin Bursa'da yaptırdığı imaretlerin çokluğu, diğer bir kronik yazarı olan Ruhî tarafından da takdirle karşılanmıştır.[296] Nişancı Mehmed Paşa'ysa Orhan Gazi'nin bu tekkede her gün fukaraya ziyafet verilmesini şart koştuğunu ifade etmektedir.[297]

Orhan Gazi devrinin bir diğer önde gelen dervişi olan Abdal Musa'nın da Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde zaviyeleri bulunmaktadır. Abdal Musa, Osmanlı topraklarında bulunduğu dönemde Bursa'da bir zaviyeye sahipti ve bu zaviye Bursa'nın fethi sırasında gösterdiği yararlılıklarından dolayı Orhan Gazi tarafından yaptırılmıştı.[298] Bu tekke şeyhin Osmanlı topraklarından ayrılmasından sonra da varlığını sürdürmüştü. Osmanlı kroniklerinde ve Bursa üzerine yazılan vefeyatnâmelerde bu tekkenin varlığından ve Abdal Musa'nın burada gömülü olduğundan bahsedilmesi tekkenin daha sonraki dönemde de faal olduğunun ifadesi olsa gerek. Ancak, Abdal Musa'nın

---

292 Latîfî, *Tezkire,* 254; Sehi Bey, *Heşt Bihişt,* 231.

293 Mehmed Şemseddin, 265; A. Y. Ocak, *Kalenderîler,* s. 189.

294 Mehmed Şemseddin, 265.

295 Âşıkpaşazâde, 42. Orhan Gazi'nin kendi eliyle yemek dağıtması hadisesi Oruç Beğ ve Anonim'lerde de geçmektedir. Ancak Oruç, burada imaretin şeyhinin ismini vermemekle beraber, bu imaretin Anadolu'daki ilk imaret olduğu kanaatini taşımaktadır (Oruç Beğ, 34-35; *Anonim-Öztürk,* 18).

296 *"Yüz otuz birinci yılda Burusa'da ve İznik'de imâretlere yapdurup ve tâlib-i ilmler için medrese yapdurup bunlar mesalihiyçün milkler vakf idüb 'ulema ve huffâz ve sayir fukarâ ve mesâine ve her birine mikdarlı mikdarınca mersumât vezâyif bildirüb Burusa'da olan imâretün tevliyetin Burusa kadısına tâ'yin idüb..."* (bkz. *Ruhî Tarihi,* 384).

297 Nişancı Mehmed Paşa, 102.

298 Beliğ, 213; Baldırzâde, 88; M. Şemseddin, 271. Bu kaynaklarda, Emir Sultan'ın merkadının yakınlarında yer alan bu zaviyenin bulunduğu yere, daha sonraki dönemlerde Sultan II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud'un kızı Hançerli Sultan tarafından Abdal Musa namına bir türbe yaptırıldığı yazılıdır.

faaliyetlerini daha ziyade bugün de mezarının bulunduğu Antalya/Elmalı yakınlarındaki Tekkeköyü'de bulunan tekkede sürdürmüştü. Hasluck'a göre, ilk Tahtacı nüvelerinin merkezlerinden birisi olan[299] Elmalı'da Abdal Musa'nın kurduğu bu tekke ilerleyen dönemde Bektâşîliğin en büyük tekkelerinden birisi olarak faaliyet gösterecekti. Abdal Musa Tekkesi, bu vasfını şeyhin vefatından sonra uzun süre, II. Mahmud tarafından Bektâşî tekkelerinin kapatılmasına kadar devam ettirmiştir. Evliyâ Çelebi, ziyaret ettiği dönemde Abdal Musa tekkesinde geniş bağ ve bahçeler, bu bağ ve bahçelerin içinde de misafirhaneler, meydanlar, kiler, mutfak, fukara meydanı, mescit ve kütüphane gibi yapılar bulunduğunu yazmaktadır. İlerleyen dönemde, tekkenin etrafı büyük vakıf arazisi ve köyleriyle çevrilmiştir. Meydanın dışında yer alan misafirhanenin üstü konak, altıysa iki yüz at alacak büyüklükte bir ahırdır. Büyükçe bir mutfağa sahip olan tekkenin "*on binden fazla koyunu, bin camuzu, on katar devesi, yedi katar katırı, binden artık sığırı, yedi yüz kolon kısrağı, yedi değirmeni vardı.*"[300] Vakıflarının çok fazla olması ve II. Mahmud dönemine kadar her türlü vergiden muaf tutulmasından tekkenin, Osmanlı döneminde rağbet gören tekkelerden birisi olduğu anlaşılmaktadır.[301] Nitekim, Osmanlı payitahtından hayli uzak bir coğrafyada bulunmasına rağmen kütüphanesinde yer alan kitapların çokluğu da bu rağbetin bir sonucu olarak kabul edilebilir.[302]

Elmalı'da yer alan Abdal Musa tekkesi Osmanlı döneminde bir tekkenin gündelik yaşantısını görmek açısından da önemlidir. Gelir düzeyi çok yüksek olan bu tekkeye civardaki diğer tekkeler de bağlanmıştı. Tekke, kendi ihtiyacı için gerekli malları ayırdıktan sonra geri kalanını satacak kadar

299 *Christianity and Islam,* II, s. 507.

300 Evliyâ Çelebi, 274. Tekkenin yakın dönemde yapılan bir tasviri için bkz. Musa Seyirci, *Abdal Musa Sultan,* İstanbul 1994, s. 43-56.

301 Ayşegül Altınova, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Abdal Musa Tekkesi", *GÜHBVAD,* sayı: 10 (Yaz 1999), s. 15.

302 Abdal Musa Tekkesi'nin kütüphanesinde 12 cilt Mushaf-ı Şerif, 2 cilt En'am-ı Şerif ile en fazla bulunan kitabın Kur'an olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Kur'an'ın nasıl okunduğunu gösteren bir de tecvid kitabı vardır (S. Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşîlik,* s. 148). Bunlardan başka *Tezkiretü'l-Evliya, Gülistan, Yusuf-ı Züleyha, Makalat-ı Hacı Bektâş, Kütüb-i Nâkıs-ı Râdika, Mecnun-ı Leyla, Risale-i Mecnun, Sultan Virani, Destan-ı Ebu Müslim, Sart Cümlesi, Avâmil-i Atik, Manzum Şerh-i Mesnevi, Tarih-i Battal Gazi, 3 cilt Divan-ı Fuzuli, Muhammediyye, Hüsrev-i Şirin, Hikâyât-ı Yazıcızâde Ahmet Bican, Tımar-ı Al-i Osman* ve *Kütüb-ı Âşık Paşa* gibi kitaplar da bulunmaktadır. S. Faroqhi'ye göre, kütüphanede Birgivî Mehmed Efendi'nin ve Üstüvânî'nin kitaplarının da yer alması ilginçtir. Çünkü "*şeriatın katı temsilcisi olan Birgivî'nin dinî yasaklara pek fazla riayet etmeyerek İslamı kendi yaşam tarzlarına uyarlayan Bektâşî dervişlerine karşı düşmanca duygular beslediği, yine, Üstüvânî'nin de sufilerin raks u devranlarına karşı olmakla çoğunun muarızı olduğu bilinmektedir. Yine Bektâşîliğin dört büyük dergâhından birisi olma özelliğine sahip bulunan böyle bir tekkede Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait veya onunla ilgili olması beklenen az eser bulunması da ilgi çekici bir noktadır*" (S. Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşîlik,* s. 149). Faroqhi burada tekkedeki kitapların geniş bir değerlendirmesini yapmakta (s. 148-155). Ancak, burada, tekkede sözü edilen kitapların tekkenin kapatılması sırasında deftere kaydedilen kitaplar olduğu hususunu da göz önünde bulundurmak gerekiyor.

zengin bir gelire sahipti.[303] Klasik dönemde, Abdal Musa Tekkesi'nde sadece şeyh ve dervişlerin kendileri değil aynı zamanda onların mal ve mülkleri de avârız-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiyye'den muaf tutulmuştu.[304] Bu da, tekkeye ait arazileri ekip biçen köylülerin de bu durumdan istifade ettikleri anlamına geliyordu. Yani onlardan vergi talebinde bulunmak tekkenin imtiyazına ters düşüyordu.[305]

Kuruluş dönemi dervişlerinden Abdal Murad'ın oğlu olup Yıldırım Bayezid devrinde yaşayan Abdal Mehmed'in zaviyesi diğerlerinden biraz daha farklı bir yöntemle kurulmuştu. Baldırzâde'ye inanmak gerekirse, bu zaviye adı geçen şeyhin en tanınmış müritlerinden Başcı İbrahim tarafından, şeyhinin bir "kerametiyle" yoksulluktan kurtulup zengin olması üzerine camiyle birlikte inşa ettirilmişti.[306] Bu zaviye, muhtemelen ilerleyen dönemde devlet tarafından da desteklenmiştir. Zira, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu zaviyeye yapılan tahsisatlara yönelik pek çok belge bulunduğu gibi, söz konusu zaviyenin XVI-II. asra kadar babadan oğula geçmek suretiyle el değiştirmeden aktif olduğu da bilinmektedir. Bu örnek, aynı zamanda bazen varlıklı müritler tarafından şeyhleri için zaviye yaptırıldığını gösteren nadir örneklerden birisidir. Başçı İbrahim, daha sonra kendisi için de bir zaviye yaptırmıştır.[307]

Rumeli'ye geçişten itibaren zaviyelerin inşasındaki ve işlevlerindeki yoğunluk daha da artmıştı. Fetihler her geçen gün artarak devam etmiş, gaza akınlarından bunalan yerli halk çoğu kez kalelere sığınmak zorunda kalmıştı. Yeni fethedilen ve çoğu boş olan bu topraklara Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Türkmenler yerleştiriliyordu. Dervişler, daha sonraki dönemde yeni Türk göç ve köylerinin ilk çekirdeğini teşkil edecek olan sayısız zaviyeler kurmuşlardı.

Zaviyeler bağlı oldukları tarikatların yahut temsil ettikleri sufî geleneğin niteliklerine göre zaman zaman bazı farklılıklar gösterseler de büyük oranda benzer bir mahiyet arz ediyorlardı. Özellikle kırsal kesimlerdeki zaviyelerde gündüz tarla ziraati, hayvan yetiştirme vb tarımsal faaliyetlerde bulunan dervişler, akşamları semâ ayinleri ve zikir meclisleri düzenliyor, hatta müritlerin tasavvufî eğitimleriyle uğraşıyorlardı.[308] Zaviyelerde tertip, düzen, temizlik gibi unsurlar çok önemliydi. İbn Battûta uğradığı ahî zaviyeleri bu yönüyle seyyahın dikkatini çekmişti. Mesela Milas'ta zaviyesine misafir olduğu Ahî

303 Tekkenin iktisadî faaliyetleri hakkında bkz. S. Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşîlik,* s. 96-100.

304 *BOA*, *Cevdet Evkaf, nr. 24428.*

305 S. Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşîlik,* s. 136-137.

306 Baldırzâde, 90; Mehmed Şemseddin, 269.

307 Mehmed Şemseddin, bu zaviyeye Başcı İbrahim'in ölümünden sonra Semerkandîyye tarikatından Ali Efendi'nin postnişin olduğunu yazmaktadır (s. 285).

308 A.Y. Ocak, "Küçük Asya'da İslam", s. 175.

Ali bu konuda son derece titiz birisiydi. Ahî Ali ikramı, iltifatı, ziyafeti, temizliğine gösterdiği titizliği ve hamama götürme konusundaki ısrarıyla seyyaha karşı diğer ahî reislerinin çoğundan daha ısrarcıydı.[309]

Niğbolu Savaşı esnasında Yıldırım Bayezid'e, Ankara Savaşı sırasındaysa Timur'a esir düşen ve esareti boyunca görme imkânı bulduğu pek çok ülke hakkında bilgiler veren Schiltberger de bu dönemin hayır müesseseleri hakkında bazı bilgiler verir. Schiltberger'in gözlemlerine göre, bu dönemde yaşayan Müslümanların üç türlü mabedi bulunuyordu. Bu mabetlerin hepsi adeta birer fukara evi gibi faaliyet göstermekteydi. Bunlardan birincisine mescit, ikincisine medrese, üçüncüsüne de imaret adı verilmekteydi.[310]

CAMİ VE MEDRESELER

İslam'ın ilk devirlerinden itibaren başlıca ibadet merkezi, İslam toplumunda birlik ve beraberliğinin simgesi kabul edilen camilerdi. Camiler her nerede kurulmuş olurlarsa olsunlar İslam dininin sembolü olarak kabul görmekteydi. Camiler, herhangi bir zümreye mensup olsun veya olmasın, her Müslümanın gittiği mekânlardı. Bu nedenle İslam tarihi boyunca, yeni fethedilen bir şehirde ilk önce bir cami tesis edilirdi. Bu, ele geçirilen ülke Hıristiyan ise, genellikle şehrin en büyük kilisesinin camiye tahvil edilmesi şeklinde ya da dervişlere tahsis edilen mekânlarda yeni bir caminin inşa edilmesi şeklinde olurdu. Mesela, bilhassa Kutalmış oğlu Süleymanşah devrinde, siyasî anlamda Anadolu'ya hâkim olan Anadolu'nun ilk Müslümanları, ibadetlerini derme çatma küçük binalarda, bazen de el koydukları kiliselerin bazı bölümlerinde yapmışlardı.

Buradan hareketle, C. Cahen, haklı olarak, "Anadolu'da İslamlaşmanın tarihinin camilerin inşasıyla başladığını ifade etmenin zor olduğu, bu inşa faaliyetlerinin Anadolu'nun İslamlaşmasının gelişip resmileştiğini gösterdiği" kanaatindedir.[311] Bunun kökeninde, camilerin aslında ibadet edilen mekânlar olmakla beraber, aynı zamanda birer siyaset meydanı, yabancı ülkelerden gelen Müslümanların verdiği haberlerin, ulemanın sohbet ve derslerinin dinlendiği toplumsal bir mekân, bir çeşit forum olmasının da etkisi vardır.[312] Camilerin bu şekilde bir forum mekânı haline gelmesi aslında bu kurumun yapılış amacına uygun bir mahiyet arz etmelerini de sağlamış oldu. Zira camiler yapıldıkları ilk dönemden itibaren, sadece ibadet edilen mekânlar değil, aynı zamanda devlet işlerinin konuşulduğu, çeşitli kültür faaliyetlerinin

309 İbn Battûta, I, 411-412.

310 Schiltberger, 155-156.

311 C. Cahen, *Anadolu,* s. 208.

312 A.Y. Ocak, "Küçük Asya'da İslam", s. 175.

verildiği, bazen misafirlerin konakladığı mekân olma özelliğine de sahiplerdi.[313] Kompleks bir yapı olarak camiler genellikle mescit, aşevi, kütüphane, han ve derviş odalarından meydana geliyordu. Camilerde, sadece namaz kılmaya gelen cemaata değil, aynı zamanda ilim tahsil etmeye gelen talebelere ve herhangi bir dinî zümreye mensup dervişlere de sıkça rastlanıyordu.

Bilhassa büyük merkezlerdeki camiler tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat ilminin okutulduğu birer medrese, diğer camiler de Kur'an okumanın öğretildiği, dinî ve ahlakî temel bilgilerin verildiği ilk ve ortaöğretim kurumları olarak hizmet veriyordu. Cami bünyesinde yer alan medrese odalarında öğrenciler barınmakta, bazı dersler cami içerisinde yapılmaktaydı.[314] Camiler, İslam dünyasında medreselerin kurulmasından sonra bile eğitim ve öğretimde önemli bir müessese olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdi.

Medreseler ise, Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk yıllarından itibaren, bütün Sünnî İslâm dünyasının en yaygın eğitim kurumları olmuşlardır. Bununla birlikte, Selçuklu öncesi dönemde de yaygın olmamakla birlikte İslâm devletlerinde bazı medreselerin mevcudiyeti bilinmektedir. Gazneliler devrinde inşa edilen medreseler buna örnektir.[315] Cahen'e göre, "*medreseler, "kadroların" oluşumu için Ortodoks eğitim veren kurumlardı.*"[316] Medreseler İslam dünyasının en önemli eğitim birimleriydi. Medreselerin eğitim dili Arapçaydı. Arap olmayan öğrencilere önceleri Arapça öğretilirken dersler kendi dillerinde anlatılırdı. Talebeler ilerledikten sonra genellikle Arapça ders verilirdi. Öğrencilere, medresede ilk önce Arapça grameri ve kelime bilgisi öğretilirdi. Arapça diğer ilimleri anlamanın anahtarı olarak kabul edildiği için, Arapçayla ilgili ilimlere âlet ilimleri denirdi.[317] İlk kuruldukları dönemde medreseler, cami-mescitlerin birer uzantısı şeklindeydi.

Bu dönemde medreseler talebe yurdu ve derslerin müzakere yeri görevini üstlenmişlerdi. R. Şeşen'e göre, "*ders, hoca tarafından genellikle camide, medresede, evde bir kürsü veya rahle üzerinden, medresede yetişen müteahhirin âlimlerden birisi tarafından yazılmış bir muhtasar metnin veya şerhin nüshasından dersin kelime kelime veya cümle cümle anlatılması, tercüme edilmesi şeklinde verilirdi. Talebeler yarım halka şeklinde oturmuş oldukları halde ders verilen metnin nüshalarından dersi takip eder, gerekli gördükleri yerde not alır, hocaya sorular sorarlardı.*"[318] Medreselerde en fazla önem verilen hususlardan birisi gündelik ibadetlerdi. Gerek Osmanlı, gerekse daha ev-

313 Camilerin erken dönemde üstlendikleri işlevler hakkında bkz. Hüseyin Yılmaz, *Camilerin Eğitim Fonksiyonu,* İstanbul 2005, s. 17-44.

314 H. Yılmaz, *aynı eser,* s. 41.

315 S. Kara, *aynı eser,* s. 615.

316 C. Cahen, *Anadolu,* s. 208.

317 R. Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri", s. 262.

318 R. Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri", s. 263.

velki devirlerde medresenin yanında mutlaka bir cami veya mescit yer alır yahut medrese bu müesseselerden birisinin parçası halinde inşa edilirdi. Medreselerin mescitlerinde vâkıfın şartına göre cuma namazı da kılınırdı.[319]

Büyük Selçuklu topraklarında bilhassa Nizamülmülk'ün gayretleriyle yaygın eğitim müessesi haline gelen medreseler, başlangıçta pek yaygın olmamakla birlikte, ilerleyen dönemde Anadolu Selçuklu topraklarında da kurulmaya başlanmıştır. Anadolu Selçuklu topraklarındaki bilinen en eski medrese, C. Cahen'in ifadesine göre, "*vakıf kitabesinde 589/1193 tarihi bulunan Kayseri'deki Selçuklu Medresesi'ydi.*"[320] Zamanla, medreseler ve medrese eğitimi tüm Anadolu'da yaygın hale gelmiştir. R. Şeşen'e göre, "*XII.-XIII. asırlarda Anadolu'daki ilim hayatı iki koldan besleniyordu. Bunlardan biri Maveraünnehir-İran-Irak'tan gelen doğu koluydu. Diğeri, Endülüs-Kuzey Afrika-Mısır-Şam'dan gelen güney koluydu. Bu iki koldan Anadolu'ya pek çok ilim adamı geldiği gibi, İran-Irak-Maveraünnehir'e, Şam-Mısır'a Anadolu'dan tahsilini tamamlamak için çok sayıda talebe gitmişti.*"[321]

Medreseler beylikler döneminde de son derece faal bir vaziyetteydi. Bu dönem medreselerinde görev yapan müderrislerin büyük çoğunluğu aynı zamanda tasavvufî hayatta da önemli merhaleler kaydetmiş sufîlerdi. Dolayısıyla medreselerin pek çoğunun başında bir şeyh bulunuyordu. XIV. asrın ilk yarısında Anadolu'nun pek çok şehrini ziyaret etmiş olan İbn Battûta, daha Anadolu'ya adımını atar atmaz bu tarz medreselerle karşılaşmıştı. Seyyah Anadolu'daki ikinci durağı olan Antalya'da bir medresede konaklamıştı. Bu sırada bu medresenin "şeyhi" Şihâbeddin Hamevî isimli bir şahıstı.[322] Onun Anadolu'da ziyaret ettiği bir diğer medreseyse Eğridir'de yer alıyordu. Bu medresede, Mısır ve Suriye'de eğitim görmüş olup gayet güzel ve akıcı Arapça konuşan Muslihiddin isimli bir âlim hocalık yapıyordu.[323]

Osmanlı döneminde de ilk yıllarından itibaren medreselere büyük önem verilmiştir. Osmanlı tarihinde bilinen ilk medrese, Orhan Gazi tarafından İznik'te kurulmuştur. Müderrisliğine meşhur Davûd-ı Kayserî getirilen[324] bu medrese, A. Adıvar'a göre, daha önce Selçuklu devrinde açılmış medreselerin, gerek bina, gerek öğretim bakımından devamı niteliğindeydi.[325] Bu medrese-

319 Mesela, Anadolu Selçukluları devrinde Cacaoğlu Nureddin'in medresesinin vakfiyesinde böyle bir şart vardı (A. Temir, *aynı eser,* s. 132).

320 C. Cahen, *Anadolu,* s. 208. S. Kara, Neşrî'de yer alan *" [I. Mes'ud] Amasya'da Simre nâm bir şehir yapub ânda tavattun itdi. Mescidler, medreseler yapub hankâhlar binâ itdi"* ifadesinden hareketle Anadolu Selçukluları devrinde ilk medresenin bu hükümdar döneminde yapıldığını ifade ediyorsa da (s. 617) dönemin kaynaklarında bunu destekler mahiyette bilgi yoktur.

321 R. Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri", s. 263.

322 İbn Battûta, I, 403.

323 İbn Battûta, I, 406.

324 Âşıkpaşazâde, 42.

325 A. Adıvar, *aynı eser,* s. 16.

de, Davûd-ı Kayserî'den sonra Taceddin Kürdî ve Alâeddin Esved müderrislik yapmışlardı.[326] Orhan Gazi, İznik Medresesi için Kozluca köyünü, etrafındaki zeytinlik ve meyveliği ve medrese yanındaki evleri vakfetmiştir.[327]

Orhan Gazi döneminde ayrıca, Bursa'da Manastır Medresesi, Orhan Gazi Medresesi, Kandıra'da Akçaabad Medresesi, Sapanca'da Orhan Gazi Medresesi inşa edilmiştir.[328] Bu dönem için ayrıca Süleyman Paşa'nın İzmit ve İznik'te, I. Murad ve eşi Gülçiçek Hatun ile önemli devlet adamı Hacı İvaz Paşa'nın Bursa'da yaptırdıkları medreseleri de saymak gerekir.[329] Yıldırım Bayezid ise Bursa'da,[330] Bolu'da ve Bolu'nun ilçesi olan Mudurnu'da, ayrıca Alaşehir ve Balıkesir'de kendi adıyla anılan birer medrese inşa ettirmişlerdi.[331] Yıldırım Bayezid devrinde, bazı ileri gelen devlet adamları da medreseler inşa ettirmişti. Bursa'da bulunan, Ali Paşa Medresesi, Molla Yegân Medresesi, Subaşı Eyne Bey Medresesi, Ferhadiye Medresesi, Molla Fenârî Medresesi, Vâiziye Medresesi bunlardan sadece bazılarıdır.[332]

Yıldırım Bayezid ve sonrası dönemde Osmanlı medreselerinde verilen yüksek ve kaliteli eğitim, bilhassa Bursa ve Edirne'nin birer cazibe merkezi haline gelmesi ve dışarıdan pek çok talebenin ilim öğrenme gayesiyle bu şehirlere gelmesiyle neticelenmiştir. Medrese sisteminin iyice yerleşmesiyle birlikte derece ve sınıf itibariyle bir hiyerarşi de oluşmuştur.[333] Yeni Platonculuk akımının kurucusu meşhur filozof Georgios Gemistos Plethon (1360-1452) muhtemelen 1380'lerde Bizans'tan "kaçarak", felsefe bilgilerini derinleştirmek amacıyla Yıldırım Bayezid devrinin sonlarına doğru Osmanlı başkentine gelmiştir. M. Balivet'ye göre, "*parlak bir öğrencinin Türklerin ülkesinde kalması XIV. yüzyılda Osmanlı'nın okumuş çevrelerinde verilen felsefe eğitiminin yüksek niteliğinin göz ardı edilemeyecek parlak bir belirtisidir.*"[334]

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde kurulan medreseler, çok yönlü ve iyi eğitim veren kurumlar olarak güçlü bir cazibe merkezi haline gelmelerinde bu kurumlarda görev yapan müderrislerin devrinin en önemli medreselerinde eğitim gördükten sonra gelip burada çalışmalarının büyük payı vardı. R.

326 Âşıkpaşazâde, 42-43; Taşköprîzâde, 7-9; R. Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri", s. 264.

327 C. Baltacı, *aynı eser,* s. 327.

328 A. Gül, *aynı eser,* s. 42-43.

329 A. Gül, *aynı eser,* s. 36-41; Y. Demiralp, Erken Osmanlı döneminde inşa edilen ancak bugün mevcut olmayan yüz otuz altı adet medrese ismi saymaktadır, bkz. *aynı eser,* s. 12-20.

330 İbn Kemal, *IV. Defter,* 57; C. Baltacı, *aynı eser,* s. 542-545.

331 Bolu medreseleri için bkz. C. Baltacı, *aynı eser,* s. 93; C. İzgi, *aynı eser,* s. 384; K.Z. Taş, *aynı tez,* s. 210-211; Balıkesir ve Alaşehir için bkz. C. Baltacı, *aynı eser,* s. 114.

332 Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hızlı, *Bursa Medreseleri,* s. 38-80; Eyne Bey Medresesi'nin mimarî özellikleri için bkz. Y. Demiralp, *aynı eser,* s. 49-54.

333 İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı,* s. 2.

334 M. Balivet, *Ortaçağda Türkler,* s. 174-175. Plethon, Yeni Platonculuk ve Osmanlı toplumuna etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. s. 169-179.

Şeşen, Taşköprülüzâde'nin *Şakâik*'ine dayanarak, II. Murad devrinin sonuna kadar eğitim görmek amacıyla gerek Anadolu'ya gelen, gerekse Anadolu'dan diğer ülkelere giden ilim adamlarının listesini vermiştir.[335] Buna göre, on iki kişi Anadolu'da ve Osmanlı topraklarında ilk eğitimlerini tamamladıktan sonra tahsillerini tamamlamak için Şam ve Mısır'a gitmişlerdir. Bunlardan, yapılan bu çalışmanın sınırları dahilinde olanlar arasında Şeyh Edebalı (Şam), Dâvud-ı Kayserî (Mısır), Şemseddin Fenârî'nin (Mısır) isimleri sayılabilir. İlk büyük Osmanlı müderrislerinden birisi olan Alâeddin Esved ise tahsilini tamamlamak için İran'ı tercih etmiştir.

İznik Medresesi'nin açılışından sonra Arapça ve Farsçadan Türkçeye bir tercüme hareketi başlamıştır. I. Murad devrinin sonlarında, Osmanlı medreselerinin sayısın artmasıyla başlayan bu tercüme hareketi II. Murad döneminde zirveye ulaşacaktır.

335 R. Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri", s. 264-265.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde etkili olan zümreler geçmişten günümüze pek çok kez araştırma konusu yapılmış, bu konuda Paul Wittek, M. Fuad Köprülü, Gibbons, Zeki Velidi Togan gibi tarihçiler tarafından nazariyeler geliştirilmiştir. Hatta Cemal Kafadar örneğinde olduğu gibi bu nazariyelerin değerlendirmesi üzerine kurulu çalışmalar dahi yapılmıştır. Bu çalışmalarda daha ziyade Osmanlı Devleti'nin etnik kökenleri üzerinde durulmuş, bunun yanı sıra kuruluşun temel dinamikleri üzerine de değerlendirmelere gidilmiştir. Kaynak sayısının yetersizliği dolayısıyla bu yorumlardan bazıları tamamen spekülatif olabildiği gibi, sadece kroniklerden yola çıkılmak suretiyle yapılan araştırmalardan hareketle kuruluş döneminde bilhassa gaza anlayışının ağır bastığı ve Osmanlı devletinin bir gazi devleti olduğu tezi Wittek'ten bu yana sıklıkla tekrarlanagelmiştir.

Tapu Tahrir Defterleri ve dervişlerin hayatlarından bahseden menâkıbnâmeler incelendiği takdirde kuruluş döneminde faaliyet gösteren zümrelerin faaliyetleri ve düşünce yapıları konusunda kısmen de olsa fikir sahibi olunabilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde faaliyet gösteren dinî zümreleri dervişler, fakihler, gaziler, ahîler şeklinde genel itibarıyla dört kategoriye ayırmak mümkündür. Bu tasnif, tarihçi Âşıkpaşazâde'nin eserindeki meşhur dörtlü tasniften biraz daha farklıdır. Yukarıda da dile getirildiği üzere, Âşıkpaşazâde Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Anadolu'da misafirler arasında varlığından söz edilen Gaziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm olmak üzere dört zümreden söz eder. Dikkat edileceği üzere, Âşıkpaşazâde, bu zümreleri Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren zümreler olarak değil, Anadolu'nun genelinde sıralamaktadır.

Osmanlı toprakları dikkate alındığında bu zümrelerden üçünün, yani gaza ideolojisini benimseyip, ağırlıklı olarak gayrimüslim Bizans topraklarına akınlar yaparak İslam dinini yaymaya ve fethedilen bölgelere yerleşmek suretiyle Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunan gazilerin; kurdukları zaviye ve tekkelerle hem esnaf ahlakının gelişmesine hem de gelip geçen yolcuların gündelik ihtiyaçlarına hizmet eden ahîlerin ve yine imar ve iskânda önemli roller oynayan derviş zümrelerinin faaliyet gösterdikleri anlaşılır. Bacıyân-ı Rûm adı verilen zümreninse, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Osmanlı sınırları dahiline giren coğrafyada faaliyet gösterdiğine dair şimdilik elde yeterince bilgi yoktur. Kuruluş döneminde yapılan çalışma-

larda da kesin olarak okunuşunun ne olduğu tam olarak anlaşılamadığı için muhtemelen bacıların faaliyet gösterdikleri bir teşkilat olarak nitelendirilen bu teşkilatın var olup olmadığı konusu da şüphelidir. Söz konusu teşkilatın varlığını ısrarla ileri süren M. Bayram, *Bacıyân-ı Rûm (Anadolu'da Genç Kızlar Teşkilâtı)* isimli eserinde Şeyh Evhâdüddin Kirmânî'nin kızı olup, Bektâşî geleneğinde de önemli yeri olan Fatma Bacı'nın şahsiyetinden ve faaliyetlerinden hareketle böyle bir teşkilatın varlığını öne sürmüştür. Fatma Bacı'nın ahî teşkilatının Anadolu'daki kurucusu kabul edilen Ahî Evran Nasireddin Mahmud el-Hoyî'nin karısı olduğu bilinmektedir. Sözü edilen eserde, Fatma Bacı ve arkadaşlarının Kayseri'de dokumacılık işi yaptıkları ifade edilir. Buradan, kadınların belirli bir dönem itibarıyla da olsa, bir teşkilat olarak varlığını kabul etmek gerekirse bile, başlıbaşına bir teşkilat olmaktan ziyade ahîlerin kadınlar kolu gibi faaliyet gösterdikleri sonucu rahatlıkla çıkarılabilir. Teşkilatın esası bir süreklilik arz etmesi ve daha pek çok üyesinin bulunmasıdır. Ancak, Bacıyân-ı Rûm denilince Fatma Bacı'dan başka bir isimden pek söz edilmemesi durumu karmaşık hale getirmektedir.

Osmanlı Devleti'ne Kırşehir bölgesinden gelmiş olan Âşıkpaşazâde'nin, muhtemelen bu bölgede faaliyet gösterdiği ve aktif bir şahsiyet olduğu bilinen Fatma Bacı'nın talebelerinin varlığından haberdar olduğu ve bu sebepten dolayı meşhur tasnifinde böyle bir sıralamaya yer verdiği düşünülebilir. Ancak, belirtildiği üzere, bu teşkilatın Ahîyân-ı Rûm zümresi içerisinde değerlendirilmesi, gerek teşkilatın üyesi olan kadınların dokumacılıkla uğraşmalarından, gerekse teşkilatın kurucusu olarak kabul edilen Fatma Bacı'nın Ahî Evran'ın karısı olmasından hareketle daha uygun olacaktır. Fakat buradan Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde kadınların sosyal hayatta hiç yerleri olmadığı sonucu da çıkarılmamalıdır. Burada tartışılan konu kadınların müstakil bir teşkilat kurup kurmadıkları meselesidir. Zira, kuruluş döneminde gerek Osmanlı sınırları dahilinde, gerekse sınırların dışında kadın sufîlerin mevcut olduğu ve tekkelerde faaliyet gösterdiklerine dair örneklerin varlığı bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi ile ilgili olarak dikkati çeken bir diğer zümre Âşıkpaşazâde'nin klasik dörtlü tasnifinden kendilerinden söz edilmeyen fakihler zümresidir. Anadolu Selçuklu devrinden itibaren gerek beylikler devrinde, gerekse Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde bu unvanı taşıyan kimselerin varlığı bilinmektedir. Fakih yahut halk dilindeki söylenişiyle fakı unvanını taşıyan bu kimselerden kastedilenlerin genelde imamlar özelde ise köy imamları olduğu anlaşılmaktadır. Gerek *Tahrir Defterleri*'nde, gerekse kroniklerin bazılarında bu zümrelerin mensuplarından ve faaliyetlerinden bahsedilir. Yeni fethedilen bölgelere, İslam dininin sembolü olarak bir cami veya mescit inşa ettiren hükümdarlar bu müesseselerde görev yapmaları

için fakihler de tayin edip, yaptırdıkları camilerin gelirlerini de bu fakihlere vakfetmişlerdir. Fakihler, yaptıkları sohbetlerle halka İslam dinini anlatmış, gerektiğinde bazı şer'î meselelerin çözümüne de katkı sağlamışlardır. *Tahrir Defterleri*'nde Osman Gazi, Orhan Gazi, Rumeli fatihi Süleyman Paşa, I. Murad ve Yıldırım Bayezid tarafından kendilerine araziler veya emlâk vakfedilen çok sayıda fakihin ismi geçmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde faaliyet gösterdiği bilinen fakihlerden en meşhuru Dursun Fakih'tir. Şeyh Edebalı'nın en has müridi ve damadı, aynı zamanda Osman Gazi'nin de bacanağı olan Dursun Fakih'in Karacahisar'da ilk bağımsızlık hutbesini okuyan kişi olduğu ifade edilir.

Bu dönemde faaliyet gösteren bir diğer zümre gaziler zümresidir. Gaziler, Ertuğrul Gazi döneminden itibaren gerek şahsi olarak kumanda ettikleri askerleriyle, gerekse ilk Osmanlı beylerinin yanında savaşlarda ön saflarda yer almışlardır. Geçmişten beri gazilerin savaşlarda ganimet ve mal elde etme gayreti güttükleri ifade edilir. Savaşların kazanılmasından sonra yapılan ihsanlar bu savı bir dereceye kadar doğrular mahiyettedir. Genellikle fethettikleri bölgelerin idaresi kendilerine bırakılmıştır. Samsa Çavuş, Konur Alp, Akça Koca, Aygud Alp, Turgud Alp, Gazi Abdurrahman, Mihal Gazi, Evrenos Gazi Turahan Bey gibi isimler kuruluş döneminde faaliyet gösteren gazilerin en önemlileridir. Gaziler savaşlarda hükümdarların en büyük destekçileri olmuş, fethedilen yerin imar ve iskânında önemli roller üstlenmişlerdir. Bugün Kocaeli Akçakoca, Konurapa, Kocaali, Mihalgazi gibi şehir veya kasabaların mevcudiyeti bu etkinin en somut ifadesidir.

Aynı şekilde derviş zümrelerinin de bu dönemde oldukça etkin rol üstlendikleri anlaşılmaktadır. Sufîler Türklerin İslam dinini kabul ettikleri dönemden itibaren toplumun en önemli kesimlerinden birisini temsil etmişlerdir. Osmanlı sufîliğinin altyapısı ucu Horasan'a kadar uzanan geniş bir arka plana sahiptir. Gerek Büyük Selçuklu, gerekse Anadolu Selçuklu devirlerinde sufîler son derece faal olmuş, merkezî iktidarla yakın ilişkiler kurmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda bu zümrenin etkisi Şeyh Edebalı'nın şahsında adeta kuruluşun en temel dinamiklerinden birisi haline getirilmeye çalışılmıştır. Bilhassa, devletlerin kuruluşunda bir mit olarak sürekli karşılaşılan efsanevi rüya hadisesi bu gayretin kronik yazarları tarafından ne kadar benimsendiğini açık bir şekilde ortaya koyar. Rüya hadisesinin sonraki dönemlerde ortaya atılan bir mit olduğu anlaşılmakla birlikte, gerek arşiv kaynaklarında, gerekse bu dönemde yaşamış olan sufîlerin kaleme aldığı eserlerde ilk Osmanlı sultanlarının derviş zümreleriyle yakın ilişki içerisine girdiği, onların nüfuzundan faydalanmak istediği açık şekilde ortaya konulmuştur. İlk Osmanlı beylerinin bu zümre için vakfettiği gelirler, inşa ettirdikleri zaviyeler bunun somut göstergesidir.

İlk Osmanlı sultanları, Şeyh Edebalı, Kumral Abdal, Geyikli Baba, Postinpuş Baba, Somuncu Baba, Emir Sultan başta olmak üzere, çok sayıda dervişe araziler vakfetmişlerdir. Derviş zümreleri zaviyelerinde sosyal hayatın canlılığını temsil etmiş, yetiştirdikleri öğrencileri vasıtasıyla bir anlamda o dönem toplumunun nabzını tutmuşlardır. Dervişler sadece kalabalık ve büyük şehirlerde değil, kasaba ve köylerde, hatta ıssız dağ başlarında kurdukları zaviyelerinde yolda kalmış insanlara, kimsesizlere gıda, barınma ve güven ortamı sağlamışlar, gayrimüslim ahalinin bazı ihtiyaçlarını gidermek suretiyle istimalet politikasının sonucunda İslam'a ısınmalarını ve bir süre sonra da Müslüman olmalarını temin etmeye gayret etmişlerdir.

Bu dönemde etkin olan bir diğer zümre ahîler zümresidir. Abbasi halifesi Nasır'ın teşkilatlandırması sonucunda daha planlı olarak faaliyet gösteren ve ünlü mutasavvıf Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî tarafından Anadolu'ya getirilen fütüvvet teşkilatının bir uzantısı olarak kabul edilen ahî zümreleri Anadolu'nun hemen her şehrinde, kasabasında, köyünde, hatta ıssız dağ başlarında bile kurdukları zaviyelerle toplumsal huzurun sağlanması, fethedilen bölgelerin imar ve iskânında önemli işlevler icra etmişlerdir. Bununla birlikte daha ziyade iktisadî hayatın şekillenmesinde ön plana çıkan bu zümre, kitabın kapsamı dışında tutulmuştur.

Osmanlı devletinin kuruluş döneminde, Orhan Gazi'nin 1331 yılında İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurmasından itibaren başlayan süreçte, medresede görev yapan müderrislerin de dinî hayatın şekillenmesinde önemli bir yer tuttukları biliniyor. Bu dönemde medresede görev yapmış olan Davûd-ı Kayserî, Taceddin Kürdî, Alâeddin Esved ve Molla Fenârî gibi müderrisler zahirî ilimlerin yanı sıra tasavvuf eğitimi de almış birer müderris-sufî karakteri arz etmişlerdir. Davûd-ı Kayserî İbnü'l-Arabî tarafından sistematize edilen vahdet-i vücud anlayışının Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki en önemli temsilcisi olmuştur. Kayserî, yazdığı eserlerde bu düşünceyi ayrıntılarıyla ortaya koymuş, kendisinden sonra gelen sufîleri etkilemiştir. Fatih Sultan Mehmed devrinin ortalarına kadar İbnü'l-Arabî merkezli sufîlik hareketinin Osmanlı medrese sufîliğinin en temel dayanak noktasını oluşturmasında Davûd-ı Kayserî'nin ne derede önemli bir rol üstlendiği son dönemde yapılan çalışmalar sayesinde daha da belirgin hale gelmektedir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

BOA. Ali Emîrî (AE), nr. 1. (Musa Çelebi Dönemi Evrakı)

BOA. CBT, nr. 1/1.

BOA. Cevdet Evkaf (CE), nr. 11673, 13218, 15374, 15443, 18977, 20023, 24428, 29578, 30617.

BOA.Ev.d. nr. 14566.

BOA. HSD.CB, ½.

BOA. İrâde-i Meclis-i Vâlâ, nr. 16649.

BOA. MAD nr. 08, 14

BOA. Maliyeden Müdevver Defter (MM). nr. 27

BOA, Mühimme Defteri (MD) nr. 14.

BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD), nr. 369, 453, 438.

BOA, YEE, nr. 91/14.

Dârende Temettuat Defterleri, haz.: A. Akgündüz-S. Öztürk, İstanbul 2002.

Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, neşr.: Halil İnalcık, 2. Baskı, Ankara 1987.

Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I, haz.: Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, Ankara 1988.

Kaynak Eserler

Abdal Musa Velâyetnâmesi, haz.: Abdurrahman Güzel, Ankara 1999.

ABDURRAHMAN EL-ASKERÎ; *Mir'âtü'l-Işk,* haz.: İsmail E. Erünsal, *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı,* Ankara 2003.

ABDURRAHMAN CÂMÎ; *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri),* çev.: Lâmî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1995.

ABDÜLHALÛK GÜCDÜVÂNÎ; *Makâmât-ı Yusuf Hemedanî*, *Rutbetü'l-Hayât (Hayat Nedir)* içinde, çev.: Necdet Tosun, İstanbul 1998.

EBU'L-FEREC, Gregory Abû'l Farac (Bar Habreus); *Abû'l-Farac Tarihi,* I, İng. Çev.: Ernest A. Wallis Budge, Türk. Çev.: Ömer Rıza Doğrul, 2. Baskı, Ankara 1987.

AHMED b. MAHMUD; *Selçuk-Nâme,* I, haz.. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.

AHMED EFLÂKÎ; *Menâkibu'l-Ârifîn,* I-II, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1995.

AHMED GAZZÂLÎ; *Sevânihu'l-Uşşâk[Aşk'ın Halleri],* çev.: T.Koç-M. Çetinkaya, İstanbul 2004.

AHMED YESEVÎ; *Divân-ı Hikmet,* haz.: Hayati Bice, Ankara 1993.

----------; *Fakr-nâme,* haz.: Kemal Eraslan, "Yesevi'nin Fakr-nâme'si", *TDED,* XXII (1977).

AHMEDÎ; *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osmân,* haz.: H. Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde, İstanbul 1925-1947.

ALİ ŞİR NEVÂÎ; *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve,* haz.: Kemal Eraslan, İstanbul 1979.

ANNA KOMMENA; *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası,* çev.: Bilge Umar, İstanbul 1996.

An Anonymous Grek Chronicle of the Seventeenth Century (Codex Barberinus Graecus 111) Byzantium, Europe and the Otoman Sultans 1373-1513, çev.: Marios Philippides, New York

1990; Türkçe tercümesi: *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, Giriş ve Metin,* haz.: Şerif Baştav, Ankara 1973.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, -F. Giese Neşrî- haz.: Nihat Azamat, İstanbul 1992.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), haz.: Necdet Öztürk, İstanbul 2000.

ÂŞIK ÇELEBİ; *Meşâ'ir üş-Şu'arâ,* by G.M. Meredth-Owens, Londra 1971.

ÂŞIK PAŞA; *Garib-nâme,* I-II, haz.: Kemal Yavuz, İstanbul 2000.

ÂŞIKPAŞAZÂDE; *Târih,* neşr.: Âli Bey, İstanbul 1332.

AZÎMÎ; *Azîmî Târihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, yay.: Ali Sevim, Ankara 1988.

BABA TAHİR URYAN; *Dübeytiler,* haz.: Ömer Kavalcı, [*Baba Tahir Uryan ve Şiirleri*], Ankara 1989.

BALDIRZÂDE SELÎSÎ ŞEYH MEHMED; *Ravzâ-i Evliyâ,* haz.: Mefail Hızlı-Murat Yurtsever, İstanbul 2000.

BAYATLI MAHMUD OĞLU HASAN; *Câm-ı Cem Âyîn,* haz.: Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlı Tarihleri I* içinde, İstanbul 1925-1947, s. 371-403.

Bulgar Kroniği, ["Osmanlı Tarihin İlk Devirlerine Ait Bulgar ve Sırp Kronikleri"], (çev.: Akdes Nimet Kurat), *TAD,* III/4-5 (1965), s. 183-195.

BUNDARÎ; *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbeti'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), çev.: Kıvameddin Burslan,* İstanbul 1943.

DÂVUD el-KAYSERÎ; *Risâle fî İlmi't-Tasavvuf, er-Resâil* içinde, neşr.: Mehmet Bayraktar, Kayseri 1997.

----------; *Mukaddemat,* çev.: Hasan Şahin-Turan Koç-Seyfullah Sevim, Kayseri 1997.

DURSUN FAKİH; *Gazavât-ı Resulullah: Kıssâ-i Mukaffa Cengi,* Millet Ktp., Ali Emiri-Şer'iye-nr. 1222, vr. 80a-107b; krş.: Tursun Fakih, *Gazavat-ı Resulûllah,* haz.: Numan Külekçi, İstanbul 2002.

----------; *Cumhur-nâme,* Yapı Kredi Sermet Çifter Ktp., Yazma nr. 978; krş.: Neslihan Yazıcı, *Tursun Fakı'nın Cumhûr-nâme Adlı Eserinin Metni ve İncelemesi,* (YLS Tezi), İstanbul 2005.

----------; *Hikâye-i Hazret-i Muhammed Hanefî,* Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef., nr. 4739.

EBU'L-GÂZÎ BAHADIR HAN; *Şecere-i Terâkime,* İstanbul ts.

EBU'L-HAYR RÛMÎ; *Saltuk-nâme,* II, haz.: H. Şükrü Akalın, İstanbul 1988.

EVHADÜDDİN KİRMÂNÎ; *Rubâiler*, çev.: Mehmet Kanar, İstanbul 1999.

ELVAN ÇELEBİ; *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevi Tarihi,* haz.: İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 1995.

ENİSÎ; Hüseyin Enisî, *Manâkib-i Akşemse'd-dîn,* haz.: Ali İhsan Yurd-Mustafa S. Kaçalin, *Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri* içinde, İstanbul 1994.

ENVERÎ; *Düsturnâme (Düsturnâme-i Enverî: Osmanlı Tarihi Kısmı 1299-1465),* haz.: Necdet Öztürk, Kitabevi, İstanbul 2003.

ESRÂR DEDE; *Tezkire-i Şu'ârâ-yı Mevlevîyye,* haz.: İlhan Genç, Ankara 2000.

ESTEREBÂDÎ; Aziz b. Erdeşir-i Esterebâdî, *Bezm ü Rezm*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara 1990.

EVLİYA ÇELEBİ; *Seyahat-nâme,* II, çev.: Ahmed Cevdet, Dersaadet 1314.

EVLİYA ÇELEBİ; *Seyahat-nâme,* I, haz.: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1988; II, haz.: Y. Dağlı-Z. Kurşun-S.A. Kahraman, İstanbul 1999.

FERİDEDDİN ATTÂR; *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1984.

FERİDUN BEY; *Mecmuâ-i Münşeâti's-Selâtin,* I, İstanbul 1274.

GAZZÂLÎ, *El- Munkızu min-ad-Dalâl,* çev.: Hilmi Güngör, 2. Baskı, İstanbul 1960.

----------; *İhyâ-yı Ulûmi'd-Din,* IV, çev.: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975.

HACI BEKTAŞ VELÎ; *Makâlât,* haz.: M. Esan Coşan, Ankara 1996.

HADİDÎ; *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523),* haz.: Necdet Öztürk, İstanbul 1991.

HAMİDEDDİN AKSARÂYÎ, *Zikir Risâlesi (Zikrin Tanımı, Sebepleri-Kısımları ve Âdâbı),* haz.: İhsan Özkes, İstanbul 1991.

HARİRÎ; Kemaleddin el-Harirî, *Tibyân-ı Vesâ'ilü'l-Hakâ'ik,* Fatih Ktp., İbrahim Ef., nr. 340.

HAZÎNÎ; Ahmed b. Mahmud Hazînî, *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr,* İstanbul Ün. Ktp., TY, Nr. 3893.

HOCA SADEDDİN; *Tâcü't-Tevârih,* I-II, İstanbul 1277.

HUCVİRÎ; *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi),* haz.: Süleyman Uludağ, 2. baskı, İstanbul 1996.

HÜSEYİN VASSÂF, *Sefîne-i Evliyâ,* I, haz.: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2006.

el-HÜSEYNÎ; Sadruddin Ebû'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali El-Hüseynî, *Ahbâr üd-Devleti's-Selçukiyye,* çev.: Necati Lügal, Ankara 1943.

İBNÜ'L-ARABÎ; *İlahi Aşk,* çev.: Mahmut Kanık, İstanbul 1986.

----------; *Tercümanü'l-Eşvâk (Arzuların Tercümanı),* çev.: Mahmut Kanık, İstanbul 2004.

----------; *Fütuhât-ı Mekkiyye,* II, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul 2006.

----------; *Fenâ Risalesi,* çev.: Mahmut Kanık, 2. baskı, İstanbul 2006.

İBN BATTÛTA; Ebû Abdullah Muhammed et-Tancî; *Rıhle (İbn Battûta Seyahatnâmesi),* I, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul 2004.

İBN BÎBÎ; *El-Evâmirü'l-Alâ'iye fi'l-Umuri'l-Alâ'iye (Selçuk-nâme)*, I-II, haz.: Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

İBN CÜBEYR; *Seyahatnâme (Endülüs'ten Kutsal Topraklara),* çev.: İsmail Güler, İstanbul 2003.

İBN HACER, İbn Hacer, *Enbâü'l-Gomr fî Ebnâi'l-Omr,* çev.: Şevkiye İnalcık, "İbn Hacer'de Osmanlı'lara Dair Haberler", *DTCFD,* VI/3 (Mayıs-Haziran 1948), s. 189-195.

İBN HALLİKAN; *Kitâb-ı Vefeyâti'l-Âyân,* çev.: Mac Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary,* vol.: 1, Beirut 1970.

İBN HARTABİRTÎ; *Tuhfat al-Vasâyâ*, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı" içinde.

İBN HAVKAL; *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik (Kitâbu Sûreti'l-Arz),* haz.: Yusuf Ziya Yörükan, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler* içinde, İstanbul 2004, s. 56-193.

İBN KEMAL; *Tevârih-i Âl-i Osmân,* I. Defter, haz.: Şerafettin Turan, Ankara 1991.

----------; *Tevârih-i Âl-i Osmân,* II. Defter, haz.: Şerafettin Turan, Ankara 1991.

----------; *Tevârih-i Âl-i Osmân,* IV. Defter, haz.: Koji İmazava, Ankara 2000.

İBN Mİ'MÂR; el-Bağdâdî el-Hanbelî; *Kitâbü'l-Fütüvvet*, haz.: Mustafa Cevad, Muhammed Takiyyüddin el-Hilâlî vd., Bağdat 1958.

İBNÜ'L-ESİR; *el-Kâmil fi't-Târih (İslam Tarihi),* VIII-XI, çev.: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

İlmiyye Salnâmesi, haz.: Seyit Ali Kahraman-Ahmed Nezih Galitekin-Cevdet Dadaş, İstanbul 1998.

İBRAHİM TEMEŞVÂRÎ; *Hadikâtü'ş-Şühedâ,* Österteichische Nationalbibliotek, Flügel II, nr. 1113.

İSMAİL BELİĞ; *Târih-i Brusa,* Hüdâvendigâr 1287.

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ; *Silsilenâme-i Tarîk-i Celvetî,* İstanbul 1291.

KÂTİP ÇELEBİ; *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmii'l-Kütüb ve'l-Fünûn,* neşr.: Kilisli Muallim Rifat-M. Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1360-1362/1941-1943.

KAYGUSUZ ABDAL; *Saray-nâme,* haz.: Abdurrahman Güzel, Ankara 1989.

Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi, haz.: Abdurrahman Güzel, Ankara 1999.

KEMAL, *Selâtin-nâme (1299-1490),* haz.: Necdet Öztürk, TTK Basımevi, Ankara 2001.

KERİMÜDDİN MAHMÛD-I AKSARAYÎ; *Müsâmeretü'l-Ahbâr,* çev.: Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

KİRDECİ ALİ; *Kesikbaş Destanı,* haz.: Mustafa Argunşah, Ankara 2002.

KUŞEYRÎ; Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâle (Kuşeyri Risalesi),* haz.: Süleyman Uludağ, 4. Baskı, İstanbul 2003.

KÜÇÜK ABDAL; *Vilâyetnâme-i Otman Baba,* Ankara Cebeci Semt Ktp., nr. 495.

LÂLÎZÂDE ABDÜLBÂKÎ; *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayramiyye (Sergüzeşt),* Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef, nr. 2456.

LÂMİ'Î ÇELEBİ; *Münâzara-i Sultân Bahâr bâ-Şehriyâr-ı Şitâ (Bir Bursa Efsanesi),* haz.: Sadettin Eğri, İstanbul 2001.

LATÎFÎ; *Tezkire-i Latîfî,* haz.: Ahmed Cevdet, Dersaadet 1314; Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsırarü'n-Nuzamâ,* haz.: Rıdvan Canım, Ankara 2000.

MECDÎ; *Hadaiku'ş-Şakaik,* neşr.: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

MUSTAFA ÂLÎ; *Künhü'l-Ahbâr,* V, Dersaadet 1295.

MUSTAFA ÂLÎ; *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr,* haz.: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar-Ahmet Gül-İbrahim Hakkı Çuhadar, 2. Baskı, Kayseri 2006.

MUSTAFA HAŞİM BABA; *Ankâ-yı Maşrık,* Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., Haşim Baba, nr. 60, vr. 26-34.

MÜNECCİMBAŞI AHMED b. LÜTFULLAH; *Câmiü'd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481),* haz.: Ahmed Ağırakça, İstanbul 1995.

MÜNÎRÎ BELGRADÎ; *Silsiletü'l-Mukarrebîn ve Menâkıbı'l-Muttakîn,* Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2819/3.

Münşeât Mecmuası, Recep Yaşa Özel Kütüphanesi'ndeki Nüsha.

MÜSTAKİMZADE SÜLEYMAN SADEDDİN; *Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye,* İstanbul Ünv. Ktp., İbnülemin, nr. 3357.

NÂSIR-I HÜSREV; *Sefernâme,* çev.: Abdülvehhâb Tarzî, İstanbul 1994.

NEŞRÎ; *Kitâb-ı Cihannümâ,* I-II, haz.: Mehmed Altay Köymen, Ankara 1983.

NIKETAS KHONIATES; *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri),* çev.: Fikret Işıltan, Ankara 1995.

NİŞANCI MEHMED PAŞA; *Târih,* Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 2375; krş. Nişancı Mehmed Paşa, *Târih,* İstanbul 1290.

NİZAMÜLMÜLK; *Siyaset-nâme,* haz.: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999.

ORUÇ B. ADİL; *Oruç Beğ Tarihi*, haz.: H. Nihal Atsız, İstanbul 1972.

RAVENDÎ; Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr,* I-II, çev.: Ahmed Ateş, 2. Baskı, Ankara 1999.

RAZAVÎ; *Fütüvvet-nâme-i Kebîr,* haz.: Rahşan Gürel, (Dr. Tezi), İstanbul 1992.

RUHÎ; *Ruhî Tarihi,* haz.: Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel, *Belgeler,* XIV/18 (1989-1992), s. 359-472.

SAHİH AHMED DEDE; *Mecmuâtü't-Tevârihi'l-Mevlevîyye: Mevlevîlerin Tarihi,* haz.: Cem Zorlu, İstanbul 2003.

SARI ABDULLAH; *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde'-i ve'l-Meâd,* İstanbul 1288.

SCHILTBERGER; Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427),* çev.: Turgut Akpınar, 3. Baskı, İstanbul 1997, s. 35.

SEHİ BEY; *Heşt Bihişt,* haz.: Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Harvard 1978.

SIĞNÂKÎ, Hüsameddin Hüseyin b. Ali; *Menâkıb-ı Ahmed-i Yesevî,* çev.: Necdet Tosun, "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı", *İLAM Araştırma Dergisi,* III/1 (Ocak-Haziran 1998), s. 73-81.

SÛFÎ MUHAMMED DANİŞMEND; *Mir'âtü'l-Kulûb,* çev.: Necdet Tosun, "Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risale: Mir'âtü'l-Kulûb", *İLAM Araştırma Dergisi,* II/2 (Temmuz-Aralık 1997), s. 41-85.

SÜLEMÎ; Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî; *er-Risaletü'l-Melamiyye (İslam Tarihinde İlk Melamet)*, haz.: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1950.

SÜLEMÎ; *Tasavvufta Fütüvvet*, haz.: Süleyman Ateş, Ankara 1977.

SÜRYANİ MİHAİL; *Vekayi-nâme,* çev.: Hrand D. Andreasyan, Ankara 1944.

ŞEYH HÜSEYİN; Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Hüseyin, *Fütüvvet-Nâme*, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, *İFM*, XVII/1-4 (1955-1956), s. 27-123.

ŞÜKRULLAH; *Behcetü't-Tevârih,* haz.: H. Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde, İstanbul 1925-1949, s. 37-76.

TAŞKÖPRÎZÂDE; *Eş-Şekâik-i Numâniyye fî ulema-i Devlet-i Âl-i Osmâniyye*, haz.: A. Subhi Furat, İstanbul 1985; krş., Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemai'd-Devleti'l-Osmâniyye,* çev.: Muharrem Tan, İstanbul 2007.

Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebû'l-Vefâ, Süleymaniye Ktp., Murad Buhari, nr. 257.

URFALI MATEOS; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi(952-1136) ve Papaz Gregor'un Zeyli (1136-1162),* çev.: Hrant D. Andreasyan, 3. Baskı, Ankara 2000.

UZUN FİRDEVSÎ; *Manâkib-i Hünkâr Hacı Bektâş Velî <Vilâyetnâme>,* haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul 1958.

YUNUS EMRE; *Risâletü'n-Nushiyye ve Dîvân,* haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1965.

Araştırma Eserler

ABDÜL KAYYUM; *İmam Gazzâlî'nin Mektupları,* çev.: Gürsel Uğurlu, İstanbul 2002.

ADDAS; Claude; *İbn Arabi: Kibrit-i Ahmer'in Peşinde,* çev.: Atila Ataman, 3. baskı, İstanbul 2004.

ADIVAR, A. Adnan; *Osmanlı Türklerinde İlim,* 5. Baskı, İstanbul 1991.

AFİFÎ, E. A.; A. E. Affifi, "İbnü'l-Arabî", (çev.: Mustafa Armağan), *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri,* ed.: M.M.Şerif, 3. baskı, İstanbul 2000.

AGACANOV, S.G.; *Oğuzlar,* çev.: Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, İstanbul 2002.

----------; *Selçuklular,* çev.: Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul 2006.

AKA, İsmail; "Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılması ve Ahmed Yesevi Sevgisi", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Tesirleri,* haz.: Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, İstanbul 1996.

----------; "Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-Ârifîn*'inde Türkler ve Moğollara Dair Bazı Kayıtlar", *TDA,* sayı: 100 (Şubat 1996).

AKALIN, H. Şükrü; "Akhisar'daki Karaca Ahmed Türbesi ve Bu Türbe İle İlgili İnanışlar", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi,* Ankara 1997.

AKDAĞ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimaî Tarihi,* I, İstanbul 1974.

AKGÜNDÜZ, Ahmed; "*Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hâmid-i Velî ve Nesebi-Âlîsi,* İstanbul 1992.

---------- - Said Öztürk, *Dârende Tarihi,* İstanbul 2002.

AKIN, Himmet; *Aydınoğulları Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.

AKSOY, Hasan; "Dursun Fakih", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 10, İstanbul 1994, s. 7-8.

AKTEPE, Münir; "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 8, İstanbul 1993, s. 214-215.

ALGAR, Hamid; "Arslan Baba", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 3, İstanbul 1991, s. 400.

[ALTINAY], AHMED REFİK, *Türkiye Tarihi,* İstanbul 1928.

ALTINOVA, Ayşegül; "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Abdal Musa Tekkesi", *GÜHBVAD,* sayı: 10 (Yaz 1999).

ANDRAE, Tor; *In The Garden of Myrtles, Studies in Early Islamic Mysticism,* New York 1987.

ARAZ, Nezihe; *Anadolu Evliyâları,* İstanbul 1958.

ARBERRY, Arthur John; *Tasavvuf, Müslüman Mistiklere Toplu Bir Bakış,* çev.: İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul 2004.

----------; Tasavvuf", (çev.: Yaşar Nuri Öztürk), *Cambridge İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti,* IV, ed.: P.M.Holt-A.K.S. Lambton-B.Lewis, İstanbul 1989, s. 145-176.

ARSLAN, H. Çetin; *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanlar'ın İmarına Katkıları (1300-1451),* Ankara 2001.

AYKUT, Şaban; *Bursa'nın Manevi Tarihi,* I, İstanbul 1976.

AYTAŞ, Gıyasettin; "Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destân-ı Geyik", *GÜHBVAD*, sayı: 12 (Kış 1999).

AYVERDİ, Ekrem Hakkı; *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* I, Baha Matbaası, İstanbul 1966.

----------; "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnâmesi", *VD,* sayı: 8 (1969), s. 37-47.

AZAMAT, Nihat; "Erdebilî, Alâeddin", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 11, İstanbul 1995, s. 279.

----------; "Evhadüddîn Kirmânî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 11, İstanbul 1995, s. 518-519.

BÂKÎ, Edib Ali, *Karaca Ahmet ve Delileri Tedavi Yurdu,* Ankara 1947.

BALIVET, Michel; "Açık Kültür ve XIV. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler", *Osmanlı Beyliği (1300-1400),* ed.: Elizabeth Zachariadou, çev.: Gül Çağalı Güven-İsmail Yerguz-Tülin Altınova, İstanbul 1997, s. 1-7.

----------; *Ortaçağ'da Türkler,* çev.: Ela Güntekin, İstanbul 2005.

BALTACI, Cahid; *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,* İstanbul 1976.

BARKAN, Ömer Lütfi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *VD,* II (1942), s. 279-386.

----------; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü", *SBFD,* I/2 (1944).

BARTHOLD, Vasiliy V.; *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz.: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990.

BAŞAR, Fahameddin; "Evrenosoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 11, İstanbul 1995, s. 539-541.

----------; "Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Cengin Orhonlu Hatıra Sayısı,* sayı: 12 (1998), s. 25-29.

BAŞTAV, Şerif; *Bizans İmparatorluğu Tarihi, Son Devir (1261-1461) Osmanlı-Türk Münasebetleri,* Ankara 1989.

----------; *Osmanlı Türk-Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir (1456'ya kadar),* Ankara 1991.

----------; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999),* III/1. Kısım, Ankara 2002, s. 11-17.

BAYAR, Muharrem, "Afyon'da Yaşamış Büyük Velilerden Karaca Ahmed Sultan", *II. Afyon Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri,* Afyon 1991.

BAYKARA, Tuncer; *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit,* Ankara 1997.

----------; "Hacı Bayram ve Şehir Hayatı", *Hacı Bayram Veli Sempozyumu Bildirileri (16 Kasım 1999),* Ankara 2000, s. 11-17.

BAYRAKTAR, Mehmet; "Dâvûd-ı Kayserî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 9, İstanbul 1994, s. 32-35.

----------; "Davûd el-Kayserî'de Zaman Kavramı", *Uluslararası Dâvûd el-Kayserî Sempozyumu,* Ankara 1998, s. 127-131.

BAYRAM, Mikâil; Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi ve Ahî Evran İle İlgisi", *Diyanet İlmi Dergi,* XVIII/2 (Mart-Nisan 1979).

----------; *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı,* Konya 1993.

----------; "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hâce Ahmed-i Yesevî'nin Rolü", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Tesirleri,* haz.: Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, İstanbul 1996.

----------; *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2003.

BAYRAMOĞLU, Fuad; *Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı,* I-II, Ankara 1983.

BELDICEANU, Iréne; "Başlangıçlar: Osman ve Orhan", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* I, haz.: Robert Mantran, çev.: Server Tanilli, İstanbul 1995, s. 17-41.

BERKİ, Ali Himmet; "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *VD,* V (1962), s. 127-129.

BIRGE, John Kingsley; *The Bektashi Order of Dervishes,* London 1965.

BİLGE, Süheyla Kurtulmuş; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bektâşî Tekkeleri,* (Mezuniyet Tezi), İstanbul 1975.

BOLAY, Süleyman Hayri; *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe,* Ankara 2005.

BREEBAART, Deodaat Anne; *The Development end Structure of The Turkish Futuwah Guilds*, (Doktora Tezi), Princeton Universty 1961.

BURSALI MEHMED TAHİR, *Terceme-i Hâl ve Fezâ'il-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî,* 2. Baskı, Dersaadet 1329.

----------; *Osmanlı Müellifleri,* I, İstanbul 1333.

CAHEN, Claude; "İlk Ahîler Hakkında", *Belleten,* L/197 (1987).

----------; *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı),* çev.: Y. Yücel-B. Yediyıldız, Ankara 1992.

----------; *Osmanlılardan Önce Anadolu,* çev.: Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000.

CARRETTO, Giacomo E.; *Akdeniz'de Türkler,* çev.: Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray, Ankara 1992.

CENGİZ, M. Ali-Y. Adıgüzel-M. Gülseren, *Somuncu Baba (Şeyh Hamid-i Velî),* Ankara 1965.

CHITTICK, William; "İbn 'Arabî and His School", *Islamic Spiritulality: Manifestations*, ed.: Seyyed Hossein Nasr, New York 1991.

CİCİ, Recep; *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar,* Bursa 2001.

CUMBUR, Müjgan; "Şer'iye Sicillerine Göre Mudurnu Esnafı", *I. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri 13-15 Ekim 1993 Ankara),* Ankara 1996.

ÇAĞATAY, Saadet; "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Motifler", *Türk Dünyası Araştırmaları Yıllığı,* Ankara 1956.

ÇAMUROĞLU, Reha; *Tarih, Heterodoksi ve Babaîler,* 2. Baskı, İstanbul 1999.

ÇAVUŞOĞLU, Ali; "Somuncu Baba'nın Oğlu Yûsuf-ı Hakîkî'nin Dilinden Şeyhi Hacı Bayram-ı Velî", *Bilimname,* I/1 (2003), s. 207-216.

ÇELEBİOĞLU, Âmil; *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî (XV. Yüzyıla Kadar),* İstanbul 1999.

ÇETİN, İsmet; *Tursun Fakih, Hayatı-Edebi Şahsiyeti, Mesnevileri,* Ankara 2002.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh; "Gazzalî ve Siyaset", *AÜİFD,* 9 (1961), s. 121-130.

DAŞ, Mustafa; *Bizans'ın Düşüşü,* İstanbul 2006.

DELİLBAŞI, Melek; "Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortodoks Halkın Tutumu", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999),* III/1. Kısım, Ankara 2002, s. 31-38.

DEMİR, Alpaslan; "Tahrir Defterleri'ne Göre Akşehir Zaviyeleri", *Tarih Yazıları: Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan,* haz.: M. Akif Erdoğru, İstanbul 2006, s. 127-157.

DEMİRALP, Yekta; *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500),* Ankara 1999.

DEMİRLİ, Ekrem; "Davûd el-Kayserî'nin *Fususu'l-Hikem* Şerhi: 'Matla-ı Husus-ı Kelîm fi-Maani Fususı'l-Hikem", *Uluslar arası Davud el-Kayserî Sempozyumu,* Ankara 1998, s. 59-67.

----------; *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık,* İstanbul 2005.

DENNIS, T.; "1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması", çev.: Melek Delilbaşı, *DTCFD,* XXIX/1-4 (1971-1978), s. 153-166.

DEWEESE, Devin; "The Masha'ikh-i Turk and the Khojagan: Rethinking the Links between the Yasawi and Naqshbandî Sufî Traditions", *Journal of Islamic Studies*, VII/2 (1996).

DİRİÖZ, Meserret; "Divân-ı Hikmet'e Yeni Bir Bakış", Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993), haz.: A.Yuvalı-M.Argunşah-A.Aktan, Kayseri 1993, s. 93-99.

DOĞRU, Halime; *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı,* İstanbul 1992.

----------; *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi,* Ankara 1997.

----------; *XIII.-XIX. Yüzyıllar Arasında Rumeli'de Sağ Kolun Siyasi, Sosyal, Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası,* Eskişehir 2000.

DUNN, Ross E.; *İbn Battûta'nın Dünyası,* çev.: Yeşim Sezdirmez, İstanbul 2004.

EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü; "Doğlubaba", *Uludağ,* sayı: 45-46 (Mart-Nisan 1942).

ELIADE, Mircea; *Şamanizm,* çev.: İ. Birkan, Ankara 1999.

EMECEN, Feridun M.; *XVI. Asırda Manisa Kazası,* Ankara 1989.

----------; "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,* I, ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, s. 5-64.

----------; *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası,* İstanbul 2001.

EMİR, Sedat; *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler II: Orhan Gazi Dönemi Yapıları,* İzmir 1994.

ERDOĞRU, M. Akif; *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı 1522-1584,* İzmir 1998.

ERGİN, Osman Nuri; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye,* I, İstanbul 1995.

ERŞAHİN, Seyfettin; "Türk Hâkimiyet Geleneğinde Bilge Kişi: Osmanlı Hâkimiyetinde Şeyh Edebalı Örneği", *İslamî Araştırmalar,* XII/3-4 (1999), s. 303-308.

[ERTEN], Süleyman Fikri; *Antalya Livası Tarihi,* İstanbul 1338-1340.

ERÜNSAL, İsmail E., "Yeni Bir Kaynağın Işığında Somuncu Baba", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı,* İstanbul 1995.

ESİN, Emel; *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş,* İstanbul 1978.

FAZLIOĞLU, İhsan; "Osmanlı Coğrafyasında İlmî Hayatın Teşekkülü ve Davûd el-Kayserî", *Uluslararası Davûd el-Kayserî Sempozyumu,* Ankara 1998, s. 25-42.

FAYDA, Mustafa; *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler,* 2. Baskı, İstanbul 1989.

FIĞLALI, Ethem Ruhi; *Türkiye'de Alevîlik, Bektâşîlik,* 4. Baskı, İstanbul 1996.

FİLİPOVİÇ, Nedim; "İslamiyet'in Bosna-Hersek Zeminine Etkisi", *Çevren,* VI/17 (Mart 1978), s. 27-39.

FİLİZ, Şahin; "Yunus Emre ve Tasavvuf Felsefesi", *Diyanet*, XXXI/3 (Temmuz- Eylül 1995).

FÜRÜZANFER, B., *Mevlânâ Celâleddin,* çev.: F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1997.

GALLOTTA, Aldo; "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", *Osmanlı Beyliği (1300-1389),* ed.: Elizabeth Zachariadou, İstanbul 1997.

GEL, Mehmet; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Fakihler ve Tursun Fakih,* (YLS Tezi), Ankara 2004.

GENCEÎ, Turhan; "Çarhnâme'nin Müellifi ve Tarihi Hakkında Notlar", *TK,* sayı: 256 (1987), s. 74-77.

GENÇ, Reşat; *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası,* Ankara 1997.

GORDLEVSKİ, V, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev.: Azer Yaran, Ankara 1988.

GÖDE, Kemal, *Eratnalılar (1327-1381),* Ankara 1994.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası,* İstanbul 1952.

GÖKÇE, Turan; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkiyye (Denizli) Kazâsı,* Ankara 2000.

GÖLPINARLI, Abdülbâki; "*Fütüvvet-Nâme-i Sultânî* ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar", *İFM*, XVII/1-4 (1955-1956), s. 127-155.

----------; "Mevlânâ Şems ile Altmış İki Yaşında Buluştu", *ŞM,* III (1959), s. 156-161.

----------; "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", *İÜİFM,*

----------; *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,* 2. Baskı, İstanbul 1983.

----------; *Yunus Emre ve Tasavvuf,* İstanbul 1992.

----------; *Alevî-Bektâşî Nefesleri,* 2. Baskı, İstanbul 1992.

----------; *Mevlânâ Celâleddin,* 5. Baskı, İstanbul 1999.

GÖNEN, Figen; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Merkezî İktidar-Sûfî Çevre İlişkileri (1300-1450),* (YLS Tezi), Ankara 1993.

GRABAR, Oleg; *İslam Sanatının Oluşumu,* çev.: Nuran Yavuz, İstanbul 1998.

GÜL, Ahmet; *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darü'l-Hadislerin Yeri,* Ankara 1997.

GÜMÜŞHÂNEVÎ, Ahmed Ziyâeddin, *Mecmuâtü'l-Ahzâb (Şâzelî),* I, İstanbul 1311.

GÜNAL ÖDEN, Zerrin; *Karası Beyliği,* Ankara 1999.

GÜNALTAY, M. Şemseddin; "Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu", *Belleten,* VII/25 (1943).

el-HAKİM, Suad; *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul 2005.

HALAÇOĞLU, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,* Ankara 1991.

HAMMER, Joseph von; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* I, İstanbul 1972.

HANCIC, Adem; "XV. Yüzyılda Bosna'da Şehir Yerleşmelerinin Kuruluşundaki Dervişlerin Rolleri", *Çevren,* IX/34 (Haziran 1982), s. 33-36.

HASLUCK, F. W.; *Bektâşîlik Tedkikleri,* İstanbul 1928.

----------; *Chiristianity and Islam Under The Sultans*, I-II, Oxford 1929.

HASSAN, Ümit; "Osmanlılık Öncesi Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış", *Türkiye Tarihi,* I, ed.: Sina Akşin, İstanbul 1995, s.139-281.

HINZ, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi,* çev.: Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992.

HIZLI, Mefail, "Somuncu Baba (öl. 815/1412) (Şeyh Ebû Hâmid Hamîdüddin Aksarayî), *UÜİFD*, II/2 (1987), s. 263-271.

----------; *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri,* İstanbul 1998.

----------; *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri,* Bursa 1999.

HUDA, Kamer-ül; *Şihabeddin Ömer Sühreverdî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı,* çev.: Tahir Uluç, İstanbul 2004.

IMBER, Colin; "Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet", *Kanunî ve Çağı: Yeniçağ'da Osmanlı Dünyası,* ed.: Metin Kunt-C.Heywood, çev.: Sermet Yalçın, İstanbul 2002, s. 138-154.

----------; *Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650),* çev.: Şiar Yalçın, İstanbul 2006.

IŞIK, Hidayet; "Hoca Fakih Ahmed'in Tarihî-Dinî Kişiliği ve Konya'da Hoca Fakih Türbesi", *Yeni İpek Yolu (Konya Kitabı),* V (2002), s. 177-185.

ITKOWITZ, Norman; *Osmanlı İmparatorluğu ve İslamî Gelenek,* İstanbul 1989.

İNALCIK, Halil; "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalıdır?", *Söğüt'ten İstanbul'a,* haz.: Mehmet Öz-Oktay Özel, Ankara 2000, s. 119-145.

----------; "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1400),* ed.: Elizabeth A. Zachariadou, çev.: Gül Çağalı Güven-İsmail Yerguz-Tülin Altınova, İstanbul 1997, s. 78-105.

----------; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600) ,* I, çev.: Halil Berktay, İstanbul 2002.

----------; *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600),* çev.: Ruşen Sezer, 3. Baskı, İstanbul 2003.

----------; "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", *Dergâh,* 3 (Ağustos 1992).

----------; "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik* ed.: Işıl Akbaygil-Halil İnalcık-Oktay Aslanapa, İstanbul 2004, s. 59-85.

İNAN, Abdülkadir; *Tarihte Dün ve Bugün Şamanizm,* Ankara 1995.

İNBAŞI, Mehmet; "Sultan I. Murad'ın Evrenos Bey'e Mektubu", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* sayı: 17 (Erzurum 2001), s. 225-236.

İVGİN, Hayrettin; "Somuncu Baba'nın Yeni Bulunan Bir Eseri ve Diğerleri", *Erciyes,* sayı: 152 (Ağustos 1990), s. 9-11.

İZGİ, Cevat; *Osmanlı Medreselerinde İlim,* I-II, İstanbul 1997.

KAFADAR, Cemal; "İki Cihan Âresinde", *Cogito (Osmanlılar Özel Sayısı),* sayı: 19 (Güz 1999), s. 41-61.

KANKAL, Ahmet; *Türkmen'in Kâidesi Kastamonu (XV.-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı),* Ankara 2004.

KAPLANOĞLU, Raif; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* Bursa 1998.

KARA, Mustafa; *Tekkeler ve Zaviyeler,* 3. Baskı, İstanbul 1990.

KARA, Seyfullah; *Selçuklular'ın Dinî Serüveni, Türkiye'nin Dinî Yapısın Tarihsel Arka Plânı,* İstanbul 2006.

KARABULUT, Ali Rıza; *Kayseri'li Meşhur Mutasavvıflar,* Kayseri 1984.

KARACA, Behset; *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı,* Isparta 2002.

KARAMAN, Hayreddin; "Fakih", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 12, İstanbul 1995, s. 126-127.

KARAMUSTAFA, Ahmet T.; "Early Sufîsm in Eastern Anatolia", *Classical Persian Sufîsm from Origins to Rûmî,* ed.: Leonard Lewisohn, London 1993.

----------; *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period 1200-1500,* Salt Lake City 1994.

----------; "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufîler,* haz.: Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2005, s. 61-88.

KAYAOĞLU, İsmet; "Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c. XXV (Ankara 1981).

KAYAPINAR, Ayşe; "Kuzey Bulgaristan'da Gazi Mihaloğulları Vakıfları (XV-XVI. yüzyıl)", *AİBÜSBED,* sayı: 10 (Bolu 2005), s. 169-181.

KAYAPINAR, Levent; "Teselya Bölgesinin Fatihi Turahan Bey Ailesi ve XV.-XV. Yüzyıllardaki Hayır Kurumları, *AİBÜSBED,* sayı: 10 (Bolu 2005), s. 183-196.

KEMİKLİ, Bilal; "Kütahya Mevlevîliği: Mevlevî Kültürünün Merkezlerinden Biri Olarak Kütahya", *İSTEM,* sayı: 1 (Konya 2003), s. 103-117.

KILIÇ, Mahmut Erol; *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri,* (Doktora Tezi), İstanbul 1995.

KOCA, Salim; *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220),* Ankara 1997.

KONBACH, Marcus; "Münzevîlikten Gâziliğe: Geyikli Baba, Osmanlı Menâkıbnâmelerinden Bir Kesit", *Toplumsal Tarih,* IV/24 (Aralık 1995).

KONYALI, İbrahim Hakkı; *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Konya Tarihi,* Konya 1964.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* 8. Baskı, Ankara 1993.

----------; "Selçukîler Devrinde Anadolu Şâirleri: Ahmed Fakih", *Türk Yurdu,* IV/22 (1926), s. 289-295.

----------; "Abdal Mehmed", *THEA,* İstanbul 1935, s. 59.

----------; "Vakfa Ait Tarihî Istılahlar: Ribât", *VD,* sayı: 2 (1942).

----------; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* 5. Baskı, Ankara 1994.

----------, -F. Babinger; *Anadolu'da İslamiyet,* çev.: Ragıp Hulusi, haz.: Mehmet Kanar, İstanbul 1996.

----------; "Abû İshâk Kâzrûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri", *Belleten,* XXXII/130 (1969), s. 225-236.

----------; "Abdal Musa", *TK,* sayı: 124 (Şubat 1973), s. 198-207.

KÖPRÜLÜ, Orhan F.; "Abdal Kumral", *TDV İslam Ansiklopedisi,* I, İstanbul 1988, s. 63.

----------;"Abdal Murad", *TDV İslam Ansiklopedisi,* I, İstanbul 1988, s. 63.

----------;"Abdal Musa", *TDV İslam Ansiklopedisi,* I, İstanbul 1988, s. 64.

KÖYMEN, M. Altay; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri,* Ankara 1954.

----------; *Tuğrul Bey ve Zamanı,* İstanbul 1976.

----------; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I, Kuruluş Devri,* Ankara 1979.

----------; *Alp Arslan ve Zamanı II,* Ankara 1983.

KRAELITZ, J. Von; "İlk Osmanlı Padişahlarının Isdâr Etmiş Oldukları Bazı Berâtlar", *TOEM,* V/28 (1330), s. 242-250.

KUBAN, Doğan; "Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD*, VII (1968).

----------; *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri,* İstanbul 1993.

KUM, Naci; "Karaca Ahmed'ler Hakkında İncelemeler, Düşünceler I", *TFA,* IV/94 (Mayıs 1957).

KUNT, Metin; "Siyasal Tarih (1300-1600)", *Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti, 1300-1600,* ed.: Sina Akşin, 4. Baskı, İstanbul 1995, s. 21-144.

KÜÇÜK, Osman Nuri; "Mevlânâ'nın Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları I", *Tasavvuf,* sayı: 11 (Temmuz-Aralık 2003), s. 259-322.

----------; "Mevlânâ'nın Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları II", *Tasavvuf,* sayı: 12 (Ocak-Haziran 2004), s. 173-195.

KYNSH, Alexander; *Islamic Mysticism, A Short History,* Leiden&Boston&Köln: Brill 1999.

LEVCENKO, M.V.; *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi,* çev.: Maide Selen, İstanbul 1999.

LEWIS, Bernard; *Haşhaşiler,* çev.: Ali Aktan, İstanbul 1995.

LINDNER, Rudi Paul; *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar,* çev.: Müfit Günay, Ankara 2000.

MADELUNG, Wilferd; "Yusuf al-Hamadânî end The Naqsbandiyya", *Quaderni di Studi Arabi,* 5-6 (1987-1988), s. 499-509.

MAKDISI, George; *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim,* çev.: A.H. Çavuşoğlu-H.T. Başoğlu, İstanbul 2004.

MARCAIS, Georges-Oktay Aslanapa; "Ribat", *İA*, 9, İstanbul 1988, s. 734.

MASON, Herbert; *Two Statesman of Medieval Islam: Vizir Ibn Hubayra and Caliph an-Nâsir li Din Allâh*, Mouton-The Hague-Paris 1972.

MEHMED ŞEMSEDDİN, *Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları),* I-II, haz.: Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997.

MEHMED ŞEREFEDDİN, "Sencer ve Gazzâlî", *DFİFM,* I (1925), s. 39-57.

MELİKOFF, Iréne; *Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektâşîlik Araştırmaları,* çev.: Turan Alptekin, İstanbul 1994.

----------; "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni", *Osmanlı Beyliği (1300-1400),* ed.: Elizabeth Zachariadou, çev.: Gül Çağalı Güven-İsmail Yerguz-Tülin Altınova, İstanbul 1997, s. 149-158.

----------; *Hacı Bektâş: Efsaneden Gerçeğe,* çev.: Turan Alptekin, İstanbul 1998.

MENAGE, V.L.; "The Menâqıb of Yakhshi Faqih", *BSOAS,* XXVI (1969), s. 50-54.

MİROĞLU, İsmet; *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı,* İstanbul 1975.

MOMEN, Moojan; *An Introduction to Shi'i Islam*, Yale Unv. Pres, New Haven&London 1985.

MUALLİM CEVDET, *Zeyl alâ Fasl (el-Ahiyyeti'l-Fityân) et-Turkiyye fî Kitâbi'r-Rıhleti'l-İbn Battûta,* İstanbul 1932.

El-Müheymid, Ali b. Salih; "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", çev.: Ali Aksu, *CUİFD,* V/1 (Sivas 2001).

NICOL, Donald M.; *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453),* çev.: Bilge Umar, İstanbul 1999.

OCAK, Ahmet; *Selçukluların Dinî Siyaseti,* İstanbul 2004.

OCAK, Ahmet Yaşar; *Babâiler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü,* 2. Baskı, İstanbul 1996.

----------; "Kalenderîler ve Bektâşîlik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,* İstanbul 1981, s.

----------; *Bektâşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri,* İstanbul 1983 (*Alevi Bektâşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri,* İstanbul 2000).

----------; "Bir XIII. Yüzyıl Sufîsi Olarak Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî", *V. Milli Mevlânâ Kongresi,* Konya 1989.

----------; *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufîlik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar),* 1. Baskı: Ankara 1992; 2. Baskı, Ankara 1999.

----------; *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler,* 2. Baskı, Ankara 1997.

---------- -Süraiya Faroqhi, "Zaviye", *İA,* 13, İstanbul 1993, s. 468-474.

----------; *Türk Sufiliğine Bakışlar,* İstanbul 1996.

----------; "Ahilik ve Şeyh Edebalı: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama", *İslamî Araştırmalar,* XII/3-4 (1999), s. 225-229.

----------; *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü,* Ankara 2002.

----------; "Küçük Asya'da İslam", *Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Saygı: Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 14 Mayıs 2005, Bildiri ve Makaleler,* haz.: AY. Ocak-M. Öz vd., Ankara 2006

----------; "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye): Türkiye'de Popüler Tasavvuf Tarihine Yeni Bir Yaklaşım", *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu,* I, İstanbul 2006, s. 177-212.

ORAL, M. Zeki, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", *VD,* sayı: 5 (1962), s. 223-240.

ORHONLU, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı,* 2. Baskı, İstanbul 1990.

OSTROGORSKY, Georg; *Bizans Devleti Tarihi,* çev.: Fikret Işıltan, 4. Baskı, Ankara 1995.

ÖCALAN, Hasan Basri; *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl),* Bursa 2000.

ÖNGÖREN, Reşat; "Balkanlar'ın İslamlaşmasında Sufîlerin Rolü", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri (Sofya, 21-23 Nisan 2000),* İstanbul 2002, s. 47-73.

ÖZ, Mustafa; "Cemâleddin Aksarâyî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 7, İstanbul 1993, s. 308-309.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118),* Ankara 1990.

----------; *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104),* İstanbul 2001.

ÖZCAN, Abdülkadir; "Türklerde Gaza Geleneği", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı,* İstanbul 1995, s. 362-368.

----------; "Hacı İlbey", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 14, İstanbul 1996, s. 482.

ÖZEL, Ahmet; "Alâeddin Ali Esved", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 2, İstanbul 1989, s. 319.

ÖZTÜRK, Mürsel; "Hacı Bektâş-ı Velî", *Belleten,* L/196-198 (1987).

ÖZTÜRK, Necdet; "Rumeli Fetihlerinde Boz Atlılar", *Avrupa'ya İlk Adım, Uluslar arası Sempozyum (01 Kasım 1999, Gelibolu),* İstanbul 2001, s. 29-44.

POLAT, M. Said; *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, Karacuk'tan Aziz George Kolu'na,* İstanbul 2004.

RIDGEON, Lloyd; *The Search for the Perfect Man; The Political and Cultural Importance of the Sufî Concept of The Perfect Man in Iran Society,* Japan 1992.

RITTER, Helmut; "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Etrafındakiler", *TM,* VII-VIII (1942).

ROUX, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* çev.: Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994.

RUNCIMAN, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi,* I, çev.: Fikret Işıltan, 2. Baskı, Ankara 1989.

SAHMERÂNÎ, Es'ad; *Tasavvuf, Menşei ve Istılahları*, çev.: Muharrem Tan, İstanbul 2000.

SARIKAYA, Saffet; "Osmanlı Devleti'nin İlk Asırlarında Toplumun Dinî yapısına Ahîlik Açısından Bir Bakış", *Osmanlı,* IV, ed.: Güler Eren-Kemal Çiçek, Ankara 1999.

SEVİM, Ali; "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", *Makaleler,* I, haz.: E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek, Ankara 2005, s. 161-186.

SEVİM, Sezai; "Osman Gazi ve Oğullarının Vakıfları", *Osmanlı İmparatorluğunun Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi,* haz.: K.Atlansoy-S.Sevim, Bursa 1996, s. 159-166.

----------; Osmanlı Bursa'sına Grup Yerleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler", *Bir Masaldı Bursa,* ed.: Engin Yenal, İstanbul 1996.

----------; "Bursa ve Yakın Çevresinde Kuruluş Devri Sultanlarınca Desteklenen Dervişler II (Orhan Gazi ve I. Murad Devirleri)", *Dünden Bugüne Bursa'da Tasavvuf Kültürü,* Bursa 2002, s. 150-157.

SEYİRCİ, Musa; *Abdal Musa Sultan,* 2. baskı, İstanbul 1994.

SPULER, Berthold; "Doğu'da Hilafetin Çöküşü", çev.: Hamdi Aktaş, *Cambridge İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti,* I, ed.: P.M. Holt-A. K.S. Lambton-B. Lewis, İstanbul 1989, s. 151-182.

SUNAR, Cavit; *Vahdet-i Şühud-Vahdet-i Vücud Meselesi,* Ankara 1960.

----------; *Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1975.

SÜMER, Faruk; "Anadolu'da Moğollar", *SAD,* I, (1969).

----------; *Oğuzlar,* 3. Baskı, İstanbul 1980.

ŞAHİN, Haşim; "Karaca Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 24, İstanbul 2001.

----------; "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Adı Geçen Önemli Bir Derviş: Geyikli Baba", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri (23-28 Ekim 2001),* Ankara 2002, s. 787-800.

----------; "XIV. Yüzyılda Bir Türk Dervişinin Serüveni: Karaca Ahmed", *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003),* II, İstanbul 2004, s. 320-328.

----------; Dervişler ve Sufi Çevreler, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

----------; "Bayramiyye" *Türkiye'de Tarikatlar*, ed.: Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM, 2018.

ŞAHİN, İlhan; "Osmanlılar'ın Balkanlar'ı İskân Politikası", *Avrupa'ya İlk Adım, Uluslar arası Sempozyum (01 Kasım 1999, Gelibolu),* İstanbul 2001, s. 63-75.

ŞEŞEN, Ramazan; *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri,* İstanbul 2000.

----------; "İlk Devir Osmanlı Âlimleri ve Yazdıkları Eserler", *TAD,* sayı: 12 (Eylül 2002), s. 261-292.

TABAKOĞLU, Ahmet; *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1998.

TAESCHNER, Franz; "İslam Ortaçağında Futuvva", *İÜİFM*, XV/1-4, (1953-1954), s, 205-206.

TAHRALI, Mustafa; "Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'indeki Dinî-Tasavvufî Unsurlar", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Tesirleri,* haz.: Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, İstanbul 1996.

----------; "Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri", *Endülüs'ten İspanya'ya,* Ankara 1996.

TANERİ, Aydın; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A'zamlık (1299-1453),* Ankara 1974.

----------; *Harezmşahlar,* Ankara 1993.

TANMAN, M. Baha; "Hankâh-Mimari", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 16, İstanbul 1997, s. 44.

TANYU, Hikmet; *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri,* Ankara 1967.

TAŞ, Kenan Ziya; *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, (Doktora Tezi), Ankara 1993.

----------; "XVI. Yüzyılda Bir Vakıf ve İlim Merkezi Mudurnu", *VD,* c. XXVI (1997).

TEKCAN, Münevver; "Hâkim Ata'nın Ahir Zaman Kitabı", *Bilig,* sayı: 37 (Bahar 2006), s. 21-55.

TEMİR, Ahmet; *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi,* Ankara 1959.

TOGAN, Zeki Velidi; *Umumî Türk Tarihine Giriş,* Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

TOSUN, Necdet; *Bahâeddin Nakşbend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı,* İstanbul 2002.

TULUM, Mertol; *Tarihî Metin Araştırmalarında Usul: Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme,* İstanbul 2000.

TURAN, Osman; *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar,* 2. Baskı, Ankara 1988.

----------; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.

----------; *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,* 6. Baskı, İstanbul 1997.

----------; *Selçuklular Zamanında Türkiye,* 6. Baskı, İstanbul 1998

----------; *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi,* 7. Baskı, İstanbul 1994.

TÜRKAY, Cevdet; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler,* İstanbul 2001.

TÜRKDOĞAN, Orhan; *Alevî-Bektâşî Kimliği,* İstanbul 1995.

ULUÇAY, M. Çağatay; *Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesîkalar,* I, İstanbul 1940.

ULUDAĞ, Süleyman; "Abdal Mehmed", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 1, İstanbul 1988, s. 63.

----------; "Ahmed el-Gazzâlî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 2, İstanbul 1989, s. 70.

----------; *İbnü'l-Arabî,* Ankara 1995.

UYUMAZ, Emine; *Sultan I. Alâeddin Keykûbad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237),* Ankara 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri,* 4. Baskı, Ankara 1988.

----------; "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", *Belleten,* III/9 (1939), s. 99-106.

----------; "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten,* V/19 (1941), s. 277-288.

----------; "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa", *Belleten,* XXIII/91 (1959), s. 437-477.

----------; "Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Belleten,* XXVII/107 (1963), s. 437-452.

----------; *Çandarlı Vezir Ailesi,* Ankara 1974.

----------; *Osmanlı İlmiye Teşkilâtı,* Ankara 1988.

----------; "Evrenos", *İA,* 4, İstanbul 1988, s. 414-418.

----------; *Osmanlı Tarihi,* I, Ankara 1994.

[ÜLKEN], Hilmi Ziya; "Anadolu'da Dinî Ruhiyat Müşâhedeleri: Geyikli Baba", *Mihrab Mecmuası,* sayı: 13-14 (1340).

ÜNER, Ragıp; "XIII. Yüzyılda Yaşamış Bir Ruh Hekimi Karaca Ahmed Sultan", *Hayat Tarih Mecmuası,* II/2 (Aralık 1974).

ÜNVER, A. Süheyl; "Yıldırım Bayezid'in İvaz Fakih'e Verdiği Tımar", *Belleten,* XI/41-44 (1947), s. 335-337.

----------; "Yıldırım Bayezid'in Oğlu İsa'nın Bir Emri", *Belleten,* XI/41-44 (1947), s. 337-338.

----------; *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar,* Ankara 1976.

VARLIK, Mustafa Çetin; *Germiyan-Oğulları Beyliği (1300-1429),* Ankara 1974.

VATIN, Nicolas; "Osmanlıların Yükselişi (1362-1451)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* I, haz.: Robert Mantran, çev.: Server Tanilli, İstanbul 1995, s. 43-97.

VRYONIS, Speros; *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Elventh through the Fifteenth Century,* Berkeley-Los Angeles-London 1971.

WATT, Montgomery; *Müslüman Aydın: Gazzâlî Hakkında Bir Araştırma,* çev.: Hanifi Özcan, İzmir 1999.

WITTEK, Paul; *Osmanlı Beyliği'nin Doğuşu,* çev.: Fatmagül Berktay, İstanbul 1985.

----------; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkmen Aşiretlerin Rolü", *TD*, XIII/17-18 (1962-1963).

----------; *Menteşe Beyliği,* çev.: O.Ş. Gökyay, 3. Baskı, Ankara 1999.

[YALTKAYA], Mehmed Şerefeddin; "Sencer ve Gazalî", *DFİFM,* I (1341/1925), s. 52-54.

YAMAN, Mehmet; *Karaca Ahmed Sultan Hazretleri,* İstanbul 1974.

YAZICI, Tahsin; "Baba Tahir-i Uryan", *TDV İslam Ansiklopedisi ,* 4, İstanbul 1991, s. 370-371.

----------; "Ebû Ali el-Fârmedî", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 10, İstanbul 1994, s. 90.

----------; "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr", *TDV İslam Ansiklopedisi,* 10, İstanbul 1994.

YILDIZ, Hakkı Dursun; *İslamiyet ve Türkler*, 2. Baskı, İstanbul 1992.

YİNANÇ, Mükrimin Halil; *Türkiye Tarihi: Selçuklu Devri I: Anadolu'nun Fethi,* İstanbul 1934.

----------; "Sultan Alp Arslan Zamanında Bizans'a Yapılan Gazalar ve Anadolu Fütuhatı", *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan,* İstanbul 1968.

YÖRÜK, Doğan; *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584),* Konya 2005.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (haz.); *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler,* İstanbul 2004.

YÜCEL, Yaşar; *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398) ve Mutahharten ve Erzincan Emirliği,* Ankara 1983.

ZACHARIADOU, Elizabeth A.; "İlk Osmanlılar'a Dair Tarih ve Efsâneler", *Söğüt'ten İstanbul'a,* haz.: O. Özel-M. Öz, Ankara 2000, s. 341-394.

ZAHODER, B.; "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan", çev.: İsmail Kaynak, *Belleten,* XIX/75 (1995).

ZAKERÎ, Mohsen; *Sâsânid Soldiers in Muslim Society: The Origins of Ayyârân and Futuwwa*, Wiesbaden 1995.

ZERRİNKUB, Hüseyin, *Medreseden Kaçış: İmam Gazzâlî'nin Hayatı Fikirleri ve Eserleri,* çev.: Hikmet Soylu, İstanbul 2001.

EK

KURULUŞ DÖNEMİNDE FAALİYET GÖSTERMİŞ GAZİLER LİSTESİ (OSMANLI KRONİKLERİNE GÖRE)

	Adı	**Yer**	**Kaynak**
Osman Gazi Dönemi	Köse Mihal	Harmankaya tekfuru	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Nişancı Mehmed Paşa
	Samsa Çavuş	Mudurnu	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Nişancı Mehmed Paşa
		Göynük	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Nişancı Mehmed Paşa
		Taraklı	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Nişancı Mehmed Paşa
		Kara Tigin	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
	Sülemiş	Mudurnu	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
		Göynük	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
		Taraklı	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
	Hasan Alp	Yarhisar	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Anonim-Giese, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk, Nişancı Mehmed Paşa, *Ruhî Tarihi*
	Gündüz Alp/Subaşı	Subaşılık	Neşrî, Anonim-Giese, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk, Nişancı Mehmed Paşa,
	Turgud Alp	İnegöl	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Anonim-Giese, Oruç Beğ, Anonim-Ö*ztürk,* Nişancı Mehmed Paşa, *Ruhî Tarihi,*
	Balabancık		Âşıkpaşazâde,
	Saltuk Alp (Ak Temür'ün kardeşi)		Âşıkpaşazâde, Neşrî, Nişancı Mehmed Paşa
	Aygud Alp	İnönü	Müneccimbaşı
		Koyunhisar	Hoca Sadeddin, Müneccimbaşı
	Ak Temür		Âşıkpaşazâde, Neşrî, Nişancı Mehmed Paşa

Orhan Gazi Dönemi	Konur Alp	Kara Çepüş	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Nişancı Mehmed Paşa (Osman Gazi)
		Alp Suyu	Âşıkpaşazâde,
		Bolu	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Düz Pazar	Âşıkpaşazâde, İbn Kemal
		Gerede	Neşrî, İbn Kemal
		Mudurnu	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Ak Yazı Ovası	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Anonim-Öztürk, İbn Kemal,
		Konurapa	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Anonim-Öztürk, İbn Kemal
	Gazi Rahman/Abdurrahman	Aşağı Sakarya vadisi	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Nişancı Mehmed Paşa (Osman Gazi)
		Aydos Kalesi	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Nişancı Mehmed Paşa (Osman Gazi)
	Akça Koca	Yazı Ovası	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Nişancı Mehmed Paşa (Osman Gazi)
		Alp Suyu	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
		Kocaeli	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk,
		Yalak-Ovası	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk,
		Konurapa	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ,
	Kara Mürsel	İzmit	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk,
	Kara Ali (Aygud Alp'in oğlu)	Leblebici Hisarı, Lefke, Tekfur Pınarı	
	Yahşılu	Ermeni Pazarı	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk,
	Akbaş	Kandıra	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Anonim-Öztürk
	Ece Beğ	Çimbi	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
	Yakub Ece	Gelibolu	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
		Ece Ovası	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
	Fazıl Beğ	Çimbi	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Konur Hisar	Âşıkpaşazâde, Neşrî,

I. Murad Dönemi	Evrenos Bey	Konur Hisar (Orhan Gazi Devri)	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
		Edirne	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
		Burgus	Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Keşan	Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk,
		İpsala	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk, Nişancı Mehmed Paşa
		Fere	Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Gümülcine	Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk, Nişancı Mehmed Paşa
		Terkos	Oruç Beğ
		İskete	Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Marilya	Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Vodina (Yıldırım devrinde)	Oruç Beğ, İbn Kemal
		Çetroz (Yıldırım devrinde)	Oruç Beğ, İbn Kemal
		Siroz (Yıldırım devrinde)	Âşıkpaşazâde, Neşrî, İbn Kemal
		Vardar Yenicesi (Yıldırım devrinde)	İbn Kemal
	Hacı İlbey	Konur Hisar (Orhan Bey devrinde)	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
		Burgus	Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Dimetoka	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
	Lala Şahin Paşa	Batnoz Kalesi	Neşrî, Oruç Beğ
		Edirne	Âşıkpaşazâde, Neşrî,
		Zağra	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk, Nişancı Mehmed Paşa
		Filibe	Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Eskizağra	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk, Nişancı Mehmed Paşa
		Apollunia	Âşıkpaşazâde, Neşrî
		Terkos	Oruç Beğ
		Kavala	Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Drama	Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Zahna	Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Serez	Oruç Beğ, Anonim-Öztürk
		Karaferye	Anonim-Öztürk
	Yahşi Bey (Timurtaş oğlu)	Pravadi Kalesi	Neşrî, Ruhî,
		Şehri Köyi	Neşrî, Ruhî
	Eyne Bey	Şehri Köyi	Neşrî, Ruhî
	Kara Mukbil		Neşrî,
	Pazarlu Doğan	Kosova'ya akınlar yapıyor	Neşrî,
	Papas oğlu Şahin		Neşrî,
	Kutluca		Neşrî,
	Kutlu Boğa	Uc beyi	Neşrî,
	Yancı Beğ	Uc beyi	Neşrî,
	Yence Beğ	Gelibolu beyi	Neşrî
	Deli Balaban (sancakbeyi)	Serez	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ, Anonim-Öztürk

Yıldırım Bayezid Devri	Paşa Yiğit	Üsküp	Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beğ,İbn Kemal
		Bosna	Anonim-Öztürk
	Firuz Beğ	Vidin	Âşıkpaşazâde, Neşrî; Oruç Beğ, Anonim-Öztürk, İbn Kemal
		Eflak eli	Oruç Beğ, İbn Kemal
	Barak Bey (Evrenoszade)	Fener	İbn Kemal
	Turahan Bey	Tırhala	İbn Kemal

Dizin

A
Abbasi Devleti/Halifeliği 21, 22, 26, 53, 64, 280, 283, 285
Abdal Cüneyd 270
Abdal Mehmed 10, 96, 104, 110, 125, 126, 127, 128, 149, 233, 234, 293
Abdal Murad 10, 96, 102, 110, 111, 124, 125, 126, 199, 250, 251, 254, 256, 257, 258, 268, 269, 288, 291, 293, 313
Abdal Murad tekkesi/ zaviyesi, 111, 268, 269, 291
Abdal Musa 6, 10, 11, 16, 50, 52, 80, 96, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 155, 188, 194, 197, 198, 213, 230, 234, 238, 239, 240, 249, 251, 252, 255, 256, 267, 291, 292, 293, 303, 308, 313, 315
Abdal Musa Tekkesi 110, 198, 292, 293, 308
Abdal Musa Velâyetnâmesi 16, 106, 109, 198, 240, 252, 256, 267
Abdal Şeyh 221
Abdalân-ı Rûm 9, 95, 96, 101, 111, 239, 256, 257, 299
Abdi Fakih 144
Abdulgânî Fakih 144
Abdullah Barakî 32, 41, 42
Abdullah bin Mübârek 20
Abdullah Cuveynî 41
Abdullah et-Tûsî 23
Abdullah-ı Herevî 284
Abdurrahman b. Abdüssamed 40
Abdurrahman Câmî 15, 24
Abdurrahman Erzincanî 128, 231
Abdurrahman Gazi 160, 161
Abdülhâlik Gücdüvânî 32, 42, 45
Abdülhamid II. 186
Abdülkadir Geylânî 58
Abdülkerim Fakih 144
Abdüllatif Fakih 144
Abdüllatif Kudsî 149
Abdürrahim b. İsmail 281
Abdürrezzâk Kâşânî 146, 245
Acemi Ocağı 205
Ada-Öyük 139
Adana 122, 125, 152, 267
Adapazarı 218
Âdem 80
Adıyaman 67, 68
Adil Fakih 139
Adiyy b. Müsafir 56
Afganistan 278
Afifeddin Tilemsânî 61, 72
Afşin 53
Afyon 74, 113, 114, 197, 232, 250, 266, 290, 308
Afyonkarahisar 140, ayrıca bkz. Karahisar-ı Sâhib
Agca Hâce 160
Ağlebîler 282
Ahî Ali 293, 294
Ahî Evran 63, 116, 300, 309
Ahî Gündüz 203
Ahî Hasan 11, 100, 116, 187, 200, 201, 217, 291
Ahî Musa 203
Ahî Mürüvvet 203
Ahî Şemseddin 99, 200, 228
Ahî Timurhan 141
Ahî Tûmân 133, 229
Ahî Tuzcu 222
Ahîyân-ı Rûm 9, 299, 300
Ahmed b. İbrahim ed-Dârî 281
Ahmed b. Mahmud 32, 33, 44, 280
Ahmed Fakih 131, 132, 133, 135, 139, 141, 144
Ahmed Gazzâlî 15, 34, 37, 38, 43, 62, 63, 124
Ahmed Yesevî 10, 12, 15, 17, 32, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 77, 79, 108, 285,
Ahmedî 16, 93, 149, 156, 158, 166
Ahû-pûş 40
Ak Temür 163, 164, 319
Ak-Ova 162, 164
Akbaş Derviş 215
Akbaş Mahmud Alp 160
Akça Hamam 234

Akça Koca 11, 91, 116, 161, 163, 164, 253, 259, 271, 272, 301, 320
Akçaabad Medresesi 297
Akçahisar 144, 270
Akhisar 112, 114, 220, 221, 233, 250, 255, 290
Akritai 87
Aksaray 74, 120, 121, 122, 124, 125, 130, 249, 282
Aksu 44, 265, 279
Akşehir 44, 74, 93
Aktaş 23, 114, 143, 315
Akyazı 140, 141, 162, 163, 200, 276
Alâeddin Bey 99, 167, 171, 178, 179, 201
Alâeddin Erdebilî 121, 123, 230, 243
Alâeddin Esved 10, 148, 149, 204, 245, 248, 249, 297, 298, 302
Alâeddin Gaybî 16, 109, 198, 306
Alâeddin Kastamûnî 134
Alâeddin Keykûbâd I. 64, 65, 70, 85, 87, 88, 100
Alâeddin Keykûbad Medresesi 130
Alâeddin Koçhisarî 245
Alâeddin Öyükî 139
Alâeddin Rumî 245
Alaiye 198
Alamut 38, 39
Alan-Argı 140
Alaşehir 297
Ali Beğ Çiftliği 142
Ali Fakih 136, 141, 142, 144, 222, 276
Ali Paşa 123, 124, 205, 208, 297
Ali Paşa Medresesi 297
Ali Seyyid 222
Ali Şir Nevâî 31, 34, 35, 37, 38, 41, 42, 43, 45, 48, 49, 57, 58, 60, 284, 285
Alişar Danişmend 140
Alişir Irmağı 111
Alp Arslan 29, 30, 31, 33, 129, 130, 153
Alp Suyu 163
Alpagud 223
Alpilek 54
Amasya 66, 67, 68, 74, 96, 97, 114, 128, 157, 231, 296
Amaury 130
Ana Sultan 106, 112
Anadolu 9, 16, 17, 26, 29, 38, 43, 48, 49- 59, 62- 64, 66, 67, 69, 70, 72, 74, 76-80, 85, 87, 92-95, 97, 103, 106, 110-114, 118, 119, 121, 123-125, 127-130, 136, 144, 148, 149, 151-155, 157-159, 161, 170, 172, 179, 190, 191, 197, 205, 206, 209, 211, 219, 220, 227, 234, 235, 240, 241, 244, 245, 252, 261, 265-267, 269, 273, 274, 278, 286, 288, 289, 291-294, 296, 298-300, 302
Anadolu Beylikleri 55, 64, 74, 86, 89, 154, 155, 170, 171, 209
Anadolu Erenleri 77, 112
Anadolu Selçuklu Devleti /Anadolu Selçukluları 181, 282, ayrıca bkz. Türkiye Selçukluları
Andronikos III. 91
Ankara 124, 125, 130, 267
Ankara Savaşı 121, 252, 274, 294
Anna Komnena 15, 54
Anonim Osmanlı Kroniği 98, 103, 166, 252, 260, 261
Antakya 59, 154
Antalya 56, 59, 74, 109, 188, 198, 239, 252, 288, 292, 296
Apollunia 257, 261
Arab Şeyh 221
Arabistan 19
Araplar 21
Aristoteles 181, 245, 247
Armağanşah 68, 69
Armud-dibi 140
Arslan Bâb 44
Arslan Baba 41, 44, 51
Arslan Besâsirî 280
Arslan Câzib 278
Arslan Yabgu 26, 53
Artuk Beğ 53
Artukoğlu Sökmen 153, 154
Âşık Çelebi 143
Âşık Paşa 102, 156, 177, 292
Âşıkpaşazâde 9, 16, 17, 78, 85, 88, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 106, 107, 112, 113, 116, 135, 137, 140, 147, 148, 150, 158, 160-163, 181, 185, 186, 201, 254, 260, 271, 291, 299, 300
At Pazarı 217
Atsız 40, 54
Avrathisarı 205
Avrupa 91, 92, 94, 166, 205
Avşar 30, 139
Aydın 85, 109, 114, 239
Aydın Fakih 144
Aydın Şeyh 209
Aydos 91, 164, 238
Aygud Alp 160, 161, 164, 301

Ayıntab 267
Aynu'l-Kudat Hemedanî 38
Aynü'd-Devle 189
Ayşe Hatun 44
Ayvâti Fakih 144
Azerbaycan 19, 39, 50, 72, 103, 106, 152, 190
Aziz Dimitri 173
Aziz Erdeşir b. Esterâbâdî 15
Aziz Fransis 254, 255
Aziz Georgios 113, 255
Aziz Joannice 257
Aziz Roland 254, 255

B

Ba'lebek 56
Baba Cafer 27
Baba İlyas 16, 51, 66, 67, 68, 78, 79, 96, 100, 102, 108, 181, 189, 190, 191, 194, 255
Baba İshak 66, 67, 68, 69
Baba Kemal Hocendî 72
Baba Maçin 45, 48
Baba Merendî 73
Baba Muhammed Hotânî 45
Baba Sultan 52, 104, 105, 267, 290
Baba Tahir 27, 28
Babaîler İsyanı 64, 65, 66, 67, 68, 69, 106, 108
Bacıyân-ı Rûm 9, 62, 95, 299, 300
Bafeus Savaşı 89, 90, 159
Bağdat 23, 36, 39, 41, 56, 58, 62, 63, 70, 152, 280, 281, 283, 287
Bahaeddin Veled 62, 70, 72
Bâlâ Hatun 98, 99, 100
Balabancık 161
Balados 218
Balasagun 46
Balık Pazarı 217
Balıkesir 135, 273, 297
Balım Sultan 80, 105, 188, 192, 197
Bâli Fakih 144
Balkanlar 49, 51, 91, 92, 93, 94, 95, 109, 113, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 219, 253, 266, 270, 272, 273
Baltası Gedik 239
Barak Baba 52, 81, 190, 191
Barak Dede 200
Barak Fakih 143
Basra 20
Başcı İbrahim 126, 128, 233, 293
Batı Trakya 205
Bâtınîler 24, 39
Battalnâme 151
Bayatlı Mahmud oğlu Hasan 16, 97, 98
Baybars 76
Bayburt 74
Baycu Noyan 80
Bayezid I. 140, ayrıca bkz. Yıldırım Bayezid
Bayezid II. 101, 166, 181, 198, 291, 292
Bayezid-i Bistâmî 21, 35, 121
Bayezidîyye Hankâhı 120, 287
Bayezidîyye Medresesi 123
Bayramîyye 125, 207, 241
Becâye 58
Bedahşan 49, 77
Bedrüddin Fakih 144
Behşâyiş Çiftliği 141
Bekir Fakih 276
Bekir Şeyh 222
Bekirnad 273
Bektaş Şeyh 220
Bektâşîlik/Bektâşîyye 80, 105-107, 109, 111, 114, 162, 211, 212, 238-240, 288, 292
Belen Dede 197
Belgrad 74, 144
Belh 22, 62, 70, 278, 282
Berkuk 166
Berkyaruk 39, 315
Beş-Taş Zaviyesi 262
Beypazarı 140, 141, 143, 144, 209, 222, 276
Beyşehir 74, 93, 310
Bıçakçı Ömer Dede 124, 244
Biga 267
Bihrûz Ribâtı 281, 283
Bilâd-ı Rûm 121
Bilecik 88, 89, 99, 100, 137, 138, 145, 157, 181, 204, 211, 215, 217, 218, 254, 264, 289
Bistâmî Ribâtı 281
Bistamîyye 123, 241
Bizans 29, 53, 54, 55, 85-95, 136, 151-160, 163, 167, 169, 252, 257-261, 265, 268, 269, 274, 275, 282, 297, 299
Bolayır 92, 166, 218, 220, 263, 272
Bolkar Şeyh 203
Bolu 80, 90, 91, 114, 157, 162, 163, 169, 199, 223, 297, 312, 316
Bosna 170, 171, 262, 270, 310, 311, 322
Boyalıca 141, 220
Bozüyük 182
Böğüler 221
Btynia 18, 87

Budala Sultan 109, 239
Budizm 22
Buhara 21, 33, 42, 44, 45, 126, 251, 280
Bulgarlar 93
Bundârî 15, 35, 36
Burgaz 168
Burhan Fakih 139
Burhaneddin Kaniî 69
Bursa 90, 95, 104, 105, 107-117, 119-127, 136, 140, 143, 145, 149, 150, 157, 161-163, 178, 179, 187, 188, 190-194, 197, 199, 200-205, 207, 211, 213-219, 222, 223, 228, 231, 232, 234, 239, 246, 249-251, 254, 256-258, 261, 263-265, 267, 268, 271, 289, 290-292, 297
Bursa metropolitliği 261
Burûciye 130
Bust'a 279
Buzağı Baba 73
Büyük Selçuklu Devleti 21, 25, 40, 53, 129, 153, 295
Büzenecird 41

C-Ç
Cacaoğlu Nureddin 77, 286, 296
Câfer-i Sâdık 20
Cavlâkîlik/Cavlâkiyye 72, 73, 230
Cebrâil 237
Celal Fakih 144
Celâleddin Ayaba 286
Celâleddin Ergun Çelebi 135, 191
Celâleddin Harezmşah 65
Celâleddin Kazvinî 205
Cemal Fakih 144
Cemâleddin Aksarayî 118, 148, 149, 249
Cemâleddin Hasırî 97
Cemâleddin Sâvî 73
Cend 25, 153
Cenevizliler 86
Cengâr 275
Ceyhan 122, 125, 316
Cumhur-nâme 137
Cüneyd-i Bağdadî 21, 35
Cüneydîyye 21
Cüneyne 63
Cydones 259
Çağrı Bey 26, 27, 28, 52, 53, 153
Çalıca 199, 200
Çamlıca 138, 275
Çandarlı Ali Paşa 208
Çandarlı Kara Halil Paşa 100, 145, 204, 205
Çapa-alanı 220
Çatlı-ağzı 203
Çavlu Sakavu 39
Çavuş Köyü 272
Çelebi Hüsameddin 72, 286
Çelebi Mehmed (Mehmed I.) 95, 124, 135, 143, 169, 200, 221, 275
Çelebi Mehmed Medresesi 124
Çeltükçi 135, 218
Çepni Oymağı 78
Çepni Türkmenleri 77
Çeri Hasan 103
Çiçek Dede 264
Çifte Medrese 130
Çimbi Kalesi 91
Çimkent 44
Çirmen 93, 167, 170, 261, 308
Çitroz 169
Çorlu 92
Çorum 67
Çökürmüş 53
Çubuk 53, 124

D
Dandanakan 26, 278
Danişmend Gazi 55, 154
Danişmendliler 53
Dârende 123, 128, 231
Davûd Fakih 139, 143, 144
Davud Tâî 20
Davud-ı Kayserî 61, 145, 247
Dede Fakih 144
Dede Garkın 67
Deli Balaban 93, 321
Deli Birader 291
Demür-Kapı 218
Demürlü-kilise 221
Denişler 218
Denizli 74, 85, 109, 133, 229, 239
Dereköy 144
Derviş Niyazî 211
Devâlı 203
Deylem 39
Deyr-i Keçin Ribâtı 279
Dımaşk 277, 286, ayrıca bkz. Şam
Dimbos 90
Dimetoka 92, 165, 167, 168, 203, 270
Divân-ı Hikmet 15, 44, 46, 47, 49
Divâne Ali Fakih 276

Diyarbakır 58, 85
Doğu Türkistan 44, 46
Dokak 25
Domaniç 86, 88
Drama 93, 169, 205
Düğlu Baba 6, 102, 115, 116
Duman Dede 222
Dura Fakih 144
Durak Şeyh 222
Duranşah Fakih 144
Durbeği Fakih 144
Dursun Fakih 6, 10, 18, 88, 99, 100, 129, 131, 136, 137, 138, 145, 164, 182, 185, 186, 207, 234, 235, 236, 237, 238, 243, 301
Duru Fakih 142
Durud Fakih 276
Dutluca 200
Dükkân-önü 220
Dündar Beg 133
Düz Pazar 162, 163

E

Ebherîyye 120, 123, 241
Eblestan 141
Ebû Abdullah Muhammed 57, 305
Ebû Ali b. Rüstem Ribâtı 279
Ebû Ali Dekkak 34
Ebû Ali Fârmedî 9, 31, 32, 33, 34, 38, 41, 42
Ebû Bekir el- Fergânî 23
Ebû Bekir en-Nessâc 38
Ebû Bekir Selebaf 70
Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed 30
Ebû Ca'fer b. Müslime 41
Ebû Câfer Muhammed en-Neccâr 129
Ebû Cehil 137, 236
Ebû Hanife 235
Ebû Hâşim Kûfî 20
Ebû İshak Kazerunî 38, 151
Ebû İshak Şirazî 41
Ebû İshâkîhâne 213, 219
Ebû Mansur Maturîdî 283
Ebû Medyen el-Mağribî 58
Ebû Muhammed Abdülgânî b. el-Hâc el-Huşenî 30
Ebû Muhammed el-Bâgî 57
Ebû Nasır es-Serrâc 23
Ebû Nasr Muhammed b. Abdülmelik el-Buhârî el-Hanefî 129
Ebû Osman b. Şerik 20
Ebû Osman el-Hirî 22
Ebû Said Bahadır Han 245
Ebû Saîd Ebû'l-Hayr 27, 31
Ebû Talib el-Mekkî 35
Ebû Ya'kub Yusuf b. Hüseyin b. Vehre Büzenecirdî 41
Ebû'l-Abbas Dinâverî (ö. 951) 23
Ebû'l-Bedr et-Temâşikî 58
Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî 245
Ebû'l-Haccâc Yusuf 57
Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan 30
Ebû'l-Hasan Ali b. Mahmud 281
Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed 30
Ebû'l-Hüseyin b. el-Mühtedî 41
Ebû'l-Kasım el-Cürcânî 31
Ebû'l-Kâsım Sümeysâtî 286
Ebû'n-Necib Sühreverdî 38
Ebûbekir Niksârî 73
Ebûbekir Şeyh 222
Ece Halil 164
Ede Fakih 139
Edirne 92, 140, 157, 165, 167, 203, 208, 209, 218, 219, 220, 262, 272, 275, 297
Eflâk 252
Eflâkî (Dede) 15, 70, 71, 73, 76, 79, 131, 132, 133, 191, 286, 307
Eğriboz 275
Ehl-i Beyt 238, 243
Ekberîyye 5, 74, 149
el-İnâye (Şerhu'l-Vikâye) 248
el-Kasidetü'l-Mimiyye 245
el-Melikü'l-Eşref 60
el-Melikü'z-Zâhir 60
el-Mustazhir 39
el-Müsterşid 154
el-Vikâye 248
Elmalı 109, 110, 198, 203, 230, 239, 255, 256, 267, 292
Elvan Çelebi 67, 68, 69, 100, 102, 140, 142
Elvan Fakih 142, 204
Embanus 221
Emeviler 19, 151
Emeviyye Camii 35, 287
Emir Ali Hâkim 48
Emir Ali Şir 68
Emir Buhârî 119, 120
Emir Danişmend 53
Emir Fakih 144
Emir Gazi 154
Emir Işık 197

Emir İlyas 140
Emir Porsuk 53
Emir Sultan 6, 10, 119, 120, 122, 125, 126, 206, 207, 208, 233, 234, 269, 271, 291
Enderzen 30
Endülüs 57, 59, 234, 276, 277, 296
Enmûzec-i Ulûm 150
Enverî 98, 157, 167, 196
Erbil 63
Erdebilîyye 209
Ermeni Baba 200, 290
Ermeni Derbendi 102, 182, 184, 215, 249, 264
Ermeni Pazarı 185, 199, 290
Ermeni-ili 142
Ermeniler 53, 64
Ermenistan 151
Erraniyye 39
Ertuğrul Gazi 10, 85, 86, 87, 88, 89, 96, 97, 98, 157, 160, 161, 180, 181, 182, 186, 214, 228, 253, 271, 301
Erzurum 74, 153, 267
Esedîyye Hânkâhı 286
Esedüddin Şirkuh 286
Esenlü Şeyh 220
Eski Anadolu Türkçesi 238
Eski Zağra 169
Eski-hisar 220
Eskişehir 80, 89, 97, 100, 101, 137, 171, 185, 186, 203, 254, 264
Esrar Dede 211
Esredik 141
Eşek-Gerisi 221
Eşek-yedi 218
Eşrefoğlu Rûmî 125, 126, 127
Evhadîyye 62, 64, 149
Evhadüddin Kirmânî 15, 58, 63, 64, 75, 76, 132, 287
Evliyâ Çelebi 17, 103, 108, 111, 190, 233, 265, 289, 292
Evrenos Bey 93, 167, 168, 169, 202, 312, 321
Evrenos Gazi 142, 164, 167, 168, 169, 172, 202, 205, 253, 270, 301
Evrenosoğlu Barak Bey 169
Eymir Fakih 144
Eymûne Hatun 287
Eymür 140, 141, 220
Eyyubîler 60, 286, 287

F
Fahreddin Irakî 38, 61, 76, 125
Fahrü'l-Mülk 36, 39, 153
Falanos 221
Fas 234
Fatıma 62
Fâtıma bint Hüseyin 287
Fâtıma bintu'l-Müsennâ 57
Fatımî/Fatımîler 38, 54
Fatih Sultan Mehmed 85, 112, 169, 193, 200, 221, 222, 302
Fatiha tefsiri 149, 232
Fatma Bacı 63, 77, 106, 112, 300
Fazıl Gazi 165
Fazlullah Gazi 116
Fenâr 149
Fenike 109, 239
Ferâ'iz-i Şer'iye Şerhi 150
Ferhadiye Medresesi 297
Ferideddin Attâr 15, 20, 38, 42, 70
Fethabad 279
Fethullah Fakih 144
Fetret Devri 95, 169, 208
Fevâid 79
Fırat 54
Filibe 92, 169
Filidar Köyü 111
Firuz Beğ 171
Fudayl bin İyaz 20
Fusûlü'l-Bedâyi 150
Fütüvvet Teşkilatı
Fütüvvet Teşkilatı 305, 311

G
Galios/Alyos adası 164
Gazâvât-ı Resulullah (Kısa-i Mukaffa) 137
Gazavâtnâme 164, 237
Gazi Abdurrahman 91, 164, 238, 253, 301
Gazi Fazıl Bey 164
Gaziyân-ı Rûm 150, 299
Gazne 39
Gazneli Mahmud 24, 26, 153
Gazneliler 24, 26, 153, 278, 295
Geler 184
Gelibolu 91, 116, 140, 145, 166, 168, 169, 220, 259, 272, 273, 274
Gelibolu Antlaşması 169
Genceli 109, 240
Georgios Gemistos Plethon 297
Gerede 140, 199, 263, 320

Gerger 68
Germiyan Beyliği 89, 135
Germiyan vilayeti 185, 263
Germiyanoğulları 85, 105, 134, 197
Gevher Hatun 70
Gevher Nesibe Medresesi 130
Gevher Şehnaz 44
Geyikler 267
Geyikli Baba 10, 11, 16, 17, 50, 52, 96, 102-105, 108, 110, 115, 161, 180, 188-197, 210, 213, 217, 222, 230, 234, 250, 251, 254, 255, 256, 266, 267, 269, 288, 290, 302
Geyikli Baba Cemaati 267
Geyikli Baba Tekkesi 269
Geyiklü 104, 105, 267
Geyve 90, 112, 140, 141, 164, 197, 200, 203, 220, 221, 250, 265, 276
Geyve Akhisarı 90, 112, 141, 197, 203, 250, 265
Gezgin Abdullah 234
Gıyaseddin Keyhüsrev I. 56, 58, 59, 63, 65, 67
Gıyaseddin Muhammed 245
Gök Dere 217
Gök Medrese 130
Gök-Pınar 218
Gökçe Viran 215, 218
Gökçe-su 185
Gökçekaya
Gökçekaya 220
Göl (kazası) 141, 142, 143, 200, 203, 220
Göllü-viran 221
Görenç 220
Göynük 91, 114, 141, 159, 220, 221, 229, 261, 263, 268, 276
Grekler 275
Gücdüvan 45
Gülçiçek Hatun 223, 297
Gümülcine 92, 142, 168, 205
Günyüzü 266, 290
Gürle 139

H

Habib-i Akşehrî 131
Hâce Amid 27
Hâce Beğ 141
Hace Dugî 45
Hâce Ömer 167
Hacı Bayram Velî 120, 121, 124, 125, 127, 207, 208, 241, 243, 270
Hacı Bektaş Dergâhı 197, 212, 239
Hacı Bektaş-ı Velî 9, 15, 51, 52, 69, 77-80, 100, 106-109, 111-114 119, 212, 293
Hacı Çakra 139
Hacı Çiftliği 203
Hacı Danişmend Fakih 141
Hacı Eşref Fakih 144
Hacı Fakih 144
Hacı Halil 134, 204
Hacı Hasan 199, 291
Hacı İlbeyi 164, 165, 167, 253
Hacı İvaz Paşa 297
Hacı Karaoğlan 201, 217, 218
Hacı Mübarek Haydarî 73
Hacı Mübarüziddin Armağanşah 68
Hacı Paşa 139, 149, 217, 289
Hacı Şeyh 209, 222
Hacılar 141, 220
Haçlı Seferi (I.) 154
Haçlı Seferi (III.) 130
Haçlı Seferi (IV.) 87
Haçlı Seferleri 55, 154, 172
Haçlılar 55, 154, 155
Hadice Hatun 222
Hâkim Ata (Süleyman Bakırgânî) 45, 48, 50, 51
Hâkim-i Semerkandî 283
Hakkaniye Medresesi 62
Hakkari 56
Halid b. Velîd 137, 235, 236
Halife Ahmed 50
Halife Mansur Camisi 281
Halife Nâsır 63
Halil Ata 41
Halil Fakih 139, 141, 142, 144
Halil Şeyh 222
Halil Taybî 123
Halvetîlik / Halvetîyye 123, 125, 128, 149, 288
Hamdun Kassâr 21
Hamideddin Aksarayî 120, 121, 122, 123, 124, 125, 149, 207, 231, 232, 241, 242, 243, 244, 270, 287, ayrıca bkz. Somuncu Baba
Hamidler 218
Hamidoğulları 85, 93
Hamriyye 147, 245
Hamza Fakih 144, 220
Hamza Şeyh 220, 221, 222
Hanefîler 278
Hanife (Hz. Ali'nin eşi) 235, 236
Hans Grief 173

Harcek 279
Haremeyn 34, 39
Harezm 25, 40, 45, 46, 50, 51, 65, 189
Harezm Türkmenleri 67
Haririzâde 149
Haris el-Muhâsibî 21
Harmankaya Tekfuru 89
Hasan Alp 88, 160, 161, 253
Hasan Basrî 20, 121
Hasan Endâkî 32, 42, 43
Hasan Fakih 141, 143, 144
Hasan Paşa 148
Hasan Sabbah 38
Hasan Simnanî 41
Hasan Şeyh 221
Hatem Hatun 77
Hatem-i Tâî 57
Hatib Bâlî 141
Hatib el-Kazvinî 249
Hatib-i Bağdâdî 41
Hatiboğulları 70
Hattab Karahisârî 102, 138
Haydar Ata 106
Haydarîlik 52, 72
Haymana 267
Hayrabolu 273
Hayran Emirci 191
Hayran Fakih 144
Hayreddin Paşa 93, 118, 147, 204, 205
Hazinî 15, 45, 46, 47, 48, 52
Hazreti Ali 44, 137, 229, 235-239, 243
Hazreti Ali Cenknâmeleri 235
Hazreti Hasan 229, 236
Hazreti Hüseyin 119, 229, 236
Hazreti İsa 173
Hazreti Ömer 59, 202, 310
Hazreti Muhammed 20, 121, ayrıca bkz. Hazreti Peygamber
Hazreti Peygamber 19, 20, 44, 46, 51, 96, 98, 106, 119, 121, 137, 150, 202, 231, 235, 236, 238, 239, 241-244, 247, 251, 278, ayrıca bkz. Hazreti Muhammed
Hazreti Süleyman 113
Hellenizm 261
Hemedân 27, 38, 39, 41, 76
Hendek 199, 200
Herat 41, 42, 278
Hereke 164
Hıdırlık (mahallesi) 123
Hıristiyanlar 256, 268
Hısn-ı Keyfa 153
Hızır 45, 46, 101, 121, 147, 182, 200, 245
Hızır Fakih 141, 144
Hızır İlyas Fakih 141
Hızır Peygamber 98, 101, 182, 245
Hızır Şeyh 200
Hızır-şah Fakih 144
Himmet Fakih 144
Hindistan 49, 51, 52, 53, 76, 152, 153, 213
Hoca Fakih 132, 141, 312
Hoca Sadeddin 103, 107, 108, 110, 112, 114, 119, 120, 121, 124, 128, 149, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 205, 207, 210, 211, 241
Hocend 279
Horasan 20-24, 28, 38- 40, 45, 49- 53, 63, 78, 106, 151, 152, 196, 233, 280, 282, 283, 285, 301
Horasan Erenleri 106
Horasan Melâmetîyyesi 23, 50
Horasanlı Baba Ali 270
Hoy 103, 104, 106, 121
Hundî Fatma Sultan 119, 206, 271
Hurufîlik 240
Huttam (Mukaffa'nın kızı) 235, 236, 238
Huveyde 230
Hülagü 73
Hüsam Fakih 144
Hüseyin Fakih 143, 144
Hüsniye Bacı 106

I-İ

Irak 15, 28, 35, 72, 278, 296
Irakeyn 39
Isparta 93, 198
Işıklar 184
İbn Battûta 17, 82, 132, 133, 134, 135, 139, 140, 155, 162, 179, 222, 228, 229, 234, 235, 246, 267, 268, 288, 289, 293, 294, 296
İbn Bîbî 15, 56, 69
İbn Cübeyr 276, 277
İbn Farız 245
İbn Hacer 167, 170, 206, 305
İbn Havkal 279, 281, 282, 283
İbn Kemal 86, 94, 98, 100, 101, 102, 157, 160, 163, 169, 171, 172, 181-184, 219, 249, 264, 274, 297
İbn Kerrâm 20
İbn Rüşd 57
İbn Sa'd Ribâtı 280

İbn Savdekin 61
İbn Şeddad 130
İbn Tufeyl 57
İbn Zehra 280
İbn Zühr 57
İbn-i Bîbî 65, 66, 67, 68, 69
İbnü'l-Arabî 9, 10, 12, 15, 56-64, 72, 74-76, 97, 145, 146, 246, 247, 302
İbnü'l-Esir 15, 26, 29, 34, 36, 40, 56, 151-154, 280, 281
İbrahim Ağa Çayırı 275
İbrahim bin Edhem 20, 23
İbrahim Fakih 141, 142, 144
İbrahim Halil 30
İbrahim Şeyh 222
İbrahim Yinal 26, 54, 153
İdris Fakih 141, 144
İdris Hoca 77, 106
İdris-i Bitlisî 16, 101
İhtiyareddin Fakih 133
İl-beğ Şeyh 222
İldenizliler 63
İlyas Fakih 141, 144
İlyas Şeyh 221
İmadeddin el-İsfahanî 155
İmam Ali es-Sebbâb 40
İmam Mergazî 48
İmamü'l-Haremeyn el-Cuveynî 34
İnce Pelid 215
İnegöl 89, 104, 105, 114, 135, 139, 142, 161, 193, 196, 203, 211, 220, 264, 267, 269, 290
İoannis Paleologos 95
İran 19, 20, 21, 39, 46, 62, 65, 72, 75, 76, 118, 121, 131, 148, 151, 191, 245, 246, 278, 296, 298
İsa Çelebi 143, 276
İsa Fakih 144, 276
İsfahan 39, 279
İshak Bey 114, 197, 233
İshak Ede Şeyh 203
İshak Fakih 16, 134, 135, 139, 140, 141, 144, 276
İshak Şeyh 203
İskeçe 93, 205
İsmâil Beliğ 115
İsmail Fakih 139, 141, 143, 144
İsmail Şeyh 203, 209, 222
İspanya 59, 72, 278
İsrail Şeyh 203
İsrailoğulları 156
İstanbul 87, 89, 90, 91, 94, 112, 125, 155, 159, 163, 164, 173, 193, 275, 256
İstanbul Boğazı 90
İvaz Fakih 143, 144, 275, 276
İzmit 91, 138, 164, 187, 217, 263, 297
İznik 10, 12, 54, 55, 87, 89, 90, 91, 95, 114, 138, 139, 145-148, 159, 160, 161, 163, 199, 201, 204, 205, 211, 216-218, 220, 222, 223, 244, 246, 248, 259, 260, 261, 263, 289, 291, 296-298, 302
İznik İmareti 217
İznik Medresesi 147, 148, 246, 248, 297, 298
İzzeddin Fakih 144
İzzeddin Keykâvus I. 56-59, 74
İzzeddin Şeyh 221

J
Johannes Schiltberger 17, 170, 173, 219, 294

K
Kabil Fakih 144
Kademlü Fakih 144
Kadıköy 54
Kadıncık Ana 78, 80, 106, 239
Kâdirîyye 127
Kafi Baba 239
Kahire 74, 109, 130, 136, 148, 239
Kahta 68
Kalenderîler 28, 45, 63, 76, 117, 189, 190, 191, 193, 199, 230, 240, 291
Kalenderîyye 40, 70, 105, 209, 222, 230
Kandıra 163, 164, 218, 297
Kantakuzenos 91, 92
Kanunî Sultan Süleyman 111, 116
Kaplıca Kapısı 179
Kar Dede 197
Kara Ali 161, 164
Kara Çepüş 163
Kara Mürsel 88, 91, 160, 161, 187, 217
Kara Oğlan 160
Kara Şeyh 221
Kara Tekin 160
Kara Tigin Hisarı 187
Kara-başlular 221
Kara-Horan 141
Karaağaç 93, 143, 184
Karababa Zaviyesi 139
Karaca Ahmed 6, 11, 52, 77, 96, 102, 111, 112, 113, 114, 115, 188, 197, 221, 232, 233, 234, 250, 255, 265, 266, 290

Karaca Ahmed Seydi Zaviyesi 221, 266
Karaca Halil 203
Karacahisar 86, 88, 89, 101, 137, 158, 160, 181, 184, 185, 186, 263, 271, 289, 301
Karacuk Dağı 49, 50
Karadeniz 163
Karaferye 169, 220
Karahanlılar 24, 279
Karahıtaylar 40
Karahisar-ı Sâhib 267
Karahisar-ı Sâhib 138, 266, 267, ayrıca bkz. Afyonkarahisar
Karaman 74, 88, 96, 97, 129, 130, 131, 136, 149, 218
Karamanoğlu Alâeddin Bey 167, 171
Karamanoğlu Mehmed Bey 213
Karamürsel 272
Karasu 163
Karatay Medresesi 130
Karbelen Tepesi 116
Karesi Beyliği 91, 135, 164, 168
Karesioğlu İbrahim Bey 135
Kargalı 141
Kasım Fakih 143, 144
Kasr Hânkâhı 286
Kassârîyye 21
Katırözü 217
Kâtib Ahmed b. el-Hüseyn 40
Kâtib Çelebî 100
Katolik Kilisesi 262
Katvan 40
Kavak 218, 221
Kavala 93, 169, 205, 321
Kâvus Han 212
Kaya Ali 200
Kaya Fakih 276
Kaygusuz Abdal 16, 109, 110, 239, 240, 241, 252
Kayı 211, 212
Kayseri 49, 62, 78, 86, 120, 121, 130, 131, 136, 145, 146, 296, 300
Kazakistan 51
Kazerun 38, 151
Kazerunîyye 38, 151
Kazık Musa 138
Kazvinî 31, 37, 205, 249
Kefersud 66, 67, 68
Kefken 164
Kemal Fakih 144
Kemâliye 130
Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarâyî 15
Kerrâmiye 20
Keşan 168, 321
Kete Ovası 179
Kılağuz Fakih 143
Kılağuz Şeyh 200
Kılıç Arslan I. 55, 154
Kılıç Arslan II. 55, 56, 155, 76, 282
Kıllı Işık 197
Kıpçak 46
Kıran-tarla 140
Kırkkavak 274
Kırşehir 78, 106, 107, 286, 300
Kırşehirli Bayezid 208
Kısıklı 143, 275
Kızıl Emeli 197
Kızıl Kilise 104, 188, 189, 192, 250, 251
Kızıl-Saray 138
Kızılca Bedreddin 125
Kilerci Baba 239
Kirdeci Ali 133, 235
Kirman 39, 62
Kirmastı 199, 263
Kocaali 272, 301
Koçum Seydi 96
Kolu Açık Hacım Sultan 80
Konrapa 163, 272
Konur Alp 11, 91, 160, 161, 162, 163, 164, 253, 271, 272, 301
Konur Hisar 168
Konurapa 272, 301
Konya 58, 62, 64, 68-73, 75, 76, 85, 88, 93, 97, 98, 104, 130-132, 136, 145, 148, 181, 191, 210, 235, 284, 286
Korkut Ata 41
Korkuteli 239
Kosova 93, 94, 168, 172, 179, 252, 261
Kosova Savaşı (I.) 93, 94, 168, 179, 252
Koyunhisar 89, 161
Koyunluca Ahmed 124
Koz Ağaç 215
Koz-alanı 221
Kökböri 63
Köre Kadı 67
Köse Mihal 11, 90, 157, 159, 163, 187, 253, 262, 263
Kösedağ Savaşı 69, 85
Kösedik 139
Kudbeddin Fakih 144
Kudüs 36, 58, 77, 155, 172

Kûfe 20, 70
Kulbar 105
Kum 38, 233
Kumnad 114, 266, 290
Kumral Abdal 6, 88, 100, 101, 102, 180, 182, 183, 184, 215, 249, 262, 264, 289, 302
Kumral Şeyh 184
Kunûzü'l-Envar 248
Kur'an-ı Kerim 36, 150, 186, 229, 278
Kurd-alanı 221
Kuşeyrî 20, 23, 31, 32, 36, 40, 280
Kutalmış 53, 153, 154, 294
Kutalmışoğlu Süleyman 54
Kutalmışoğulları 54
Kutbeddin Haydar 48, 49, 51, 52, 79
Kuteybe bin Müslim 21
Kutgün Alp 160
Kuvâziyan 282
Kuzcaviran 143
Kuzey Afrika 72, 278, 296
Kübrevîyye 52, 63, 72, 119, 209
Küçük Çeğen 200
Kükürdlü 179
Külahduzlar 107
Küre 137
Kütahya 85, 135, 190, 191, 210, 267
Kütahya Mevlevîhânesi 135, 190
Kütüb-i Sitte 243

L
Laçin 143, 275, 287
Lâdikoğulları 133
Lala Şahin Paşa 92, 93, 165, 169, 170, 223, 253, 263, 273
Lâmiî 104, 105, 115, 116, 121, 122, 125, 188, 190, 193, 207, 270, 287
Latif Fakih 144
Latinler 86, 87, 258
Lazar 93, 94
Lefke 272
Lefkoşe 74
Leglek Fakih 139
Limyra 239
Lokman Perende 51, 77

M
Macar 94
Mahmud Fakih 144
Mahmud II. 292
Mahmud Şeyh 220
Makâlât 78, 79, 80
Makedonya 114, 168, 205, 261
Malatya 58, 62, 64, 67, 68, 70, 123, 128, 130, 267
Malazgirt 29, 53, 54, 129, 303
Malhun Hatun 98
Malkara 91, 209, 220, 274
Manastır 142, 149, 205, 297
Manastır Medresesi 149, 297
Manisa 85, 109, 112, 114, 188, 197, 233, 239, 250, 266, 290
Mansur Ata 41, 51
Mansur Fakih 144
Marilya 93
Marmara 90, 91, 186
Matla'u Husûsi'l-Kilem ve Me'ânî Fusüsi'l-Hikem 245
Maveraünnehir 21, 22, 25, 26, 44, 45, 50, 63, 245, 278, 279, 296
Mazenderan 39
Me'mun 22
Mecdî Mehmed Efendi 16
Mecdüddin Bağdadî 48
Mecdüddin İshak 56, 57, 58, 59, 74
Mecmuâtü't-Tevârihi'l-Mevlevîyye 209
Medine 36, 70, 77, 119, 236, 237
Mehmed Fakih 135, 138, 141-144
Mehmed Neşrî 16
Mehmed-şah 140
Mekece 90, 117, 216
Mekke 22, 36, 45, 58, 70, 77, 122, 125
Melâmetîlik / Melâmetîyye 21-23, 50, 72, 73
Melâmîyye 21, 207, 244
Melen Çayı 272
Melik Gazi 154
Melikşah 31, 33, 36, 37, 38, 39, 54, 55, 280
Mengücek Gazi 53, 154
Menteş 78, 113, 144
Menteş Fakih 144
Menteşe 134, 155, 203, 211
Menteşe Beyliği 134, 211
Menteşe Şeyh 203
Meraga 146
Merâmî Ribâtı 279
Meriç 92, 165
Merv 24, 41, 42, 96, 278, 284
Merzubânîyye Hankâhı 63
Mes'ud [İzzeddin] I. 55, 154, 296
Messina (Misis) 151
Mestan Şeyh 200

Mesud Bey 134, 211
Meşşâîler 249
Mevdud b. Mes'ud
Mevdud b. Mes'ud 279
Mevlânâ Alâeddin 141, 148
Mevlânâ Celaleddin Rumî 62
Mevlâna Fakih Ömer 98
Mevlânâ İsa 142
Mevlânâ Ömer 149
Mevlevîyye 70, 117, 134, 190, 209, 210
Mevlîd-i Şerif 143
Meyhene 27
Meyyafarikin 151
Mezid 222
Mezid Fakih 144
Mısır 19, 39, 50, 58, 60, 63, 72, 76, 109, 128, 129, 130, 131, 133, 145, 149, 239, 240, 245, 246, 278, 286, 296, 298
Mihail VIII. 87, 259
Mihalgazi 272, 301
Mihmâr 160
Mikail 48, 62, 73, 107, 153
Miloş Kobiliç 93
Mine (Muhammed el-Hanefi'nin eşi) 35, 236
Mir'âtü'l-Işk 120, 121, 122, 123, 125, 207, 231, 270
Miryakefalon Savaşı 55, 155
Moğol İstilası 20, 52, 66, 72
Molla Fenârî 6, 10, 61, 119, 122, 125, 126, 127, 148, 149, 150, 207, 232, 233, 245, 249, 271, 297, 302
Molla Fenârî Câmii 271
Molla Fenârî Medresesi 297
Molla Rüstem 205
Molla Yegân Medresesi 297
Mora 169
Mu'tasım Billah 63
Muaviye 19
Mudanya 90, 201
Mudurnu 91, 159, 163, 229, 261, 268, 297
Muhammed b. Hacı Halil Konevî 204
Muhammed b. Muhammed 34, 40
Muhammed bin el-Fadl el-Belhî 23
Muhammed Cezerî 245
Muhammed Danişmend 45, 46, 47, 48, 51
Muhammed el-Mervezî 131
Muhammed Fakih 138
Muhammed Gazzâlî 15, 32, 287
Muhammed Hanefî Cengi 137, 236, 237
Muhammed Tapar 5, 36, 39, 153, 315
Muharrem Fakih 144
Muhâsibîyye 21
Muhiddin Fakih 142
Muhiddin Mahmud 288
Muhlis Paşa 102
Muhyiddin Ali Şir 68
Muîneddin Pervâne 76
Mukaffa 137, 235, 236, 237, 238
Murad Fakih 139, 142, 144
Murad Hüdavendigâr 142, 166, 167, ayrıca bkz. Murad I.
Murad I. 12, 92-95, 117, 118, 134, 140, 141-143, 145, 165-173, 179, 200-205, 215, 218, 220-223, 231, 248, 249, 252-254, 261, 270, 273-275, 297, 298, 301
Murad II. 86, 95, 120, 124, 125, 127, 150, 169, 172, 208, 221, 298
Murad III. 52
Musa Çelebi 16, 169, 193
Musa Fakih 135, 142, 144, 200, 221
Musa Kazım 77
Musa Şeyh 200
Muslih Fakih 139
Muslihiddin Fakih 133, 144
Mustafa Âlî 16, 86, 98, 103, 115, 117, 145, 160
Mustafa Fakih 139, 141, 142, 144, 220, 276
Mustafa İmâdüddin b. İbrahim İnâcü'l-Kırşehrî 97
Mustafa Şeyh 220, 222
Musul 39, 56, 58
Muzaffer Larendevî 125
Muzafferiddin Kökböri 63
Müeyyedüddin Cendî 61
Müneccimbaşı Ahmed Dede 16, 101
Mürseller 218
Müsafir Fakih 144
Mütetavvi'ân 39

N

Nakşîbendîyye/Nakşîbendîlik 41, 42, 50, 52, 114, 125, 243, 288
Nallu-karahisar 144
Nâsır-ı Hüsrev 27, 279
Nasırüddinler 143
Nasihatnâme 239
Nâsirüddevle b. Hemdân 129
Nasuh Fakih 144
Nazır Fakih 142
Nazmü's-Sülûk 245

Nebi Fakih 144
Necmeddin Eyyub 286
Necmeddin İlgazi 154
Necmeddin Razî 64, 75
Necmîyye Hânkâhı 286
Necmüddin Dâye 69, 73
Necmüddin Kübrâ 48, 51, 63, 285
Nesa 285
Niğbolu 94, 170, 173, 220, 294
Niğbolu Savaşı 17, 169, 173, 220, 294
Niğde 74
Nihavend Savaşı 21
Nihâyetü'l-Beyân fî Dirâyeti'z Zaman 245, 248
Nikolaus von Kues 227
Niksar 146
Nilüfer Hatun 201, 222
Nimetullah Fakih 144
Niş 93
Nişabur 22, 23, 27, 30, 31, 32, 40, 70, 77, 278
Nişabur Medresesi 23
Nişancı Mehmed Paşa 67, 88, 100, 102, 103, 107, 115-117, 119, 137, 146, 147, 160, 161, 163, 164, 178, 179, 181, 189, 216, 218, 272, 291
Nizamiye Medreseleri 31, 34, 129, 146, 248, 280
Nizamülmülk 5, 15, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 129, 151, 153, 279, 296
Numan 124, 235
Nurbahşîyye 119
Nureddin Hamza Fakih 144
Nureddin Mahmud 56
Nurullah Fakih 144
Nusret Fakih 144
Nusret Şeyh 221

O-Ö
Oğuz İsyanı 40
Oğuz Türkleri 26, 278
Oğuz Yabgu Devleti 25, 153
Ohri 205
Orhan Bey 90, 91, 95, 104, 107, 110, 117, 134, 139, 162, 179, 192, 194, 197, 199, 204, 210, 216, 218, 235, 263, 317, 321, ayrıca bkz. Orhan Gazi
Orhan Bey Camii 218
Orhan Gazi 10, 11, 12, 16, 17, 90, 91, 92, 95, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115-118, 124, 125, 126, 139-141, 143, 145-148, 159-166, 168, 171, 178, 179, 180, 186-189, 192-201, 203, 204, 210, 213-218, 220, 222, 223, 229, 230, 238, 244, 246, 248-251, 253, 254, 256, 257, 259, 261, 263, 265-268, 271, 272, 289-291, 296, 297, 301, 302, ayrıca bkz. Orhan Bey
Orhan Gazi Medresesi 297
Orta Asya 29, 41, 43, 44, 47, 50, 51, 53, 72, 245, 258, 278
Orta Doğu 72, 130, 276
Ortodoks 87, 92, 93, 231, 260, 295
Oruç Beğ 16, 67, 91, 93, 94, 97-99, 102, 104, 116, 137, 157, 163, 165, 167, 170, 171, 181, 185, 195, 217, 219, 291
Osman Bey 85, 88, 90, 104, 138, 157, 161, 162, 182, 186, 211, 212, 215, 235, ayrıca bkz. Osman Gazi
Osman Fakih 138, 144, 276
Osman Gazi 9, 10, 11, 85, 87-91, 95-102, 105, 112, 113, 115, 136-138, 157-164, 171, 178, 180-186, 188, 193, 196, 197, 201, 204, 207, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 217, 228, 238, 249, 250, 253, 254, 261-265, 271, 272, 289, 301, ayrıca bkz. Osman Bey
Osman Hulûsî Efendi 123
Osman Mağribî 48
Osmaneli 90
Osmanlı Devleti 10, 12, 16, 17, 18, 50, 52, 61, 77, 82, 85, 86, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 98, 100, 107, 115, 116, 128, 129, 131, 135-137, 147, 148, 150, 155, 157, 158, 160, 165, 172, 180, 181, 183-186, 189, 209, 212, 215, 231, 232, 234, 244-246, 253-255, 264, 269, 276, 287, 289, 297, 299, 300, 301, 302
Osmanlı Kronikleri 16, 78, 85, 102, 111, 15, 117, 128, 136, 157, 163, 167, 169, 195, 238, 251, 292
Otman Baba 52, 112, 193, 195, 198, 230
Ödemiş 141
Ömer b. Laçin 287
Ömer Bey 169, 274
Ömer el-Bezzâz 58
Ömer Fakih 138, 141, 142, 215, 276
Öz-Viranı 141
Özbekistan 47, 51
Özdemir Köyü 239

P
Pakla 274
Palekanon Savaşı 113, 164, 197, 250, 265
Paşa Yiğit 168, 171, 172, 253
Patrik Antonius 173
Pavlakîler 54
Pelid-viranı 220
Pelidçik 209, 222
Pırangı İsa Bey 168
Pir Ahmed Fakih 144
Pir Ebi Sultan 80
Pir Gayb Fakih 144
Pîr Mehmed 142
Pîrî Fakih 276
Pius II. (Papa) 227
Ploçnik 93
Poladlu 143
Postinpûş Baba (Mehmed Hammârî) 6, 117, 118, 218, 250
Prusias Pros Hypios 272

R
Rabiâ Hatun 98
Rabiatü'l-Adeviyye 20
Rakka 267
Ramazan Fakih 144
Ramon Llul 227
Râvendî 15, 26, 27, 152, 285, 286
Raziyüddin Ali La'la 48, 285
Rebî' b. Ziyad 202
Receb Fakih 141
Remle 284
Resul Baba 80
Resul Danişmend 142
Resul Fakih 142, 144
Reşideddin Fazlullah 245
Rey 39, 279
Ribât-ı Abdullah 279
Ribât-ı Abşûr 279
Ribât-ı Dihistan 278
Ribât-ı Gâziyân 283
Ribât-ı Hefşiyân 279
Ribât-ı Kerûvîn 279
Ribât-ı Merâmî 279
Ribâtü'l Melik 279
Rifâîlik 288
Roma Kilisesi 86, 258
Romanos Diogenes 29
Rubailer 64, 74
Ruhî 88, 98, 102, 128, 157, 160, 161, 165, 166, 169, 178, 179, 181, 183, 191, 206, 208, 216, 218, 263, 291
Rûm Abdalları 106, 108, 113, 288
Rumeli 11, 51, 91, 92, 108, 109, 144, 157, 165, 166, 168, 170, 187, 202, 204, 210, 220, 250, 252, 269, 270, 273, 275, 293, 301
Rumûzü'l-Esrâr 248
Ruzbihan Baklî 38
Rükneddin Sucâsî 62
Rüstem Gazi 209

S-Ş
Sa'id Ata 51
Saadet Ribâtı 281
Sadeddin bin Hameveyh 75
Sadeddin el-Fergânî 61
Sadeddin Hamuye 63
Sadeddin-i Hamevî 72
Sadık Fakih 144
Sadreddin Konevî 9, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 69, 72, 74, 75, 76, 102, 119, 145, 146, 149, 246, 247
Sadreddin Süleyman b. Ebû'l-İz 97
Safiyyüddin Erdebilî 121, 124, 128
Sahih Ahmed Dede 209, 210
Saîd b. Abdü'l Hamid Ebû Sâîd Suvârî en-Nişaburî 30
Said Fakih 144
Said Hacı 78
Saint Georgios 254
Sakarya 90, 163, 199
Sakarya Nehri 87, 163
Sâkıb Dede 135, 190
Salahîye Hankâhı 286
Salih el-Adevî 57
Salih Fakih 144
Saltuk Alp 160
Saltuk Beğ 53
Samanîler 23
Samarra 22
Sâmit Dede 265
Samsa Çavuş 11, 91, 159, 262, 263, 272, 301
Samsam 203
Sandıklı 267
Sangbast 278
Sapak 143
Sapanca 297
Saray-nâme 240, 241
Sarı Abdullah Efendî 243
Sarı Saltuk 51, 52, 81, 191

Sarıköy 80
Saru Baba 199
Saru İsmail 80
Saru Yatı 89
Saru-çayır 140
Saruhan Bey 250
Saruhanoğulları 85, 112, 113, 114, 197, 209, 232
Satı 141
Satılmış 139
Sayram 44
Sefer Şeyh 200
Seferihisar 266, 290
Seferşah Fakih 144
Sefîne-i Mevlevîyye 190
Segovialı Juan 227
Seğid Fakih 139
Selahaddin Eyyûbî 130, 155
Selahaddin Zerkûbî 71
Selanik 74, 93, 95, 173, 205, 259
Selçuk Bey 25, 26, 153
Selçuklular 22, 25, 27, 29, 30, 52, 53, 54, 55, 73, 87, 88, 152, 153, 160, 278
Selim II. 291
Selim III. 210
Semerâtü'l-Fuâd 121, 122, 125, 207, 230, 232, 243, 287
Semerkand 21, 22, 23, 33, 39, 42, 43, 279, 283
Senâî 38
Sencer 36, 37, 38, 39, 40, 42, 189, 283, 314, 317
Serendib 234
Serez 142, 169, 205, 273, 321
Serme 143
Seydi Fakih 143
Seydişehir 93
Seyfeddin Beharzî 72
Seyfüddevle 151
Seyhun 44, 50, 51
Seyyid Ali Sultan 109, 209, 252
Seyyid Battal Gazi 151
Seyyid Burhaneddin 70, 72, 102
Seyyid Cemal 80
Seyyid Ebû'l-Vefâ 67, 100, 105, 190, 194
Seyyid Eyne 218
Seyyid Hasan 106, 110, 238
Seyyid Mehmed Hammârî 117
Seyyid Muhammed b. Musa es-Sani 77
Seyyid Paşa Yiğid 218
Seyyid Velâyet 100
Sığnâkî 32, 44, 45, 47, 48, 50
Sırp Sındığı 167
Sırplar 93, 167
Sicistan 39, 279
Sigismund 94
Silâhü'l-Müridîn 243
Simcurîler 278
Simnan 284
Sin 234
Sinan Fakih 144
Sinaneddin el-Fakih 139
Sinop 56, 191
Sir-derya 44, 46
Siraceddin el-Urmevî 145, 147
Sirâceddin Tatârî 133
Siroz 93, 321
Sis 122, 125
Sivas 13, 58, 62, 67, 68, 74, 78, 85, 130, 267, 279, 286
Sivrihisar 80, 114, 200
Siyasetnâme 15, 151
Somuncu Baba 10, 120, 122, 125, 128, 207, 302, ayrıca bkz. Hamideddin Aksarayî
Sopot (nahiyesi) 273
Söğüt 85, 86, 88, 97, 101, 137, 138, 140, 181, 215
Subaşı Eyne Bey Medresesi 297
Sudan 234
Sultan Veled 71, 72, 74, 210, 211
Sultaniye 191
Sultanönü Sancağı 200
Sulucakarahöyük 77, 78, 106, 112, 119, 212, 255
Suriye 19, 56, 67, 72, 128, 131, 133, 154, 245, 296
Süfyan-ı Sevrî 20
Sühreverdîlik 72
Süle Fakih 133
Sülemiş 159
Süleyman Çelebi 95, 142, 143, 169, 274
Süleyman el-Horasanî 111
Süleyman Fakih 141, 143, 144
Süleyman Hâkim Ata 45, 48, 50
Süleyman Paşa 11, 91, 92, 140, 141, 165, 166, 168, 179, 187, 200, 201, 210, 217, 218, 220, 221, 222, 253, 261, 263, 270, 272, 297, 301
Süleyman Şah 54, 55, 134, 180, 186
Süleyman Şeyh 221
Süli Şeyh 203
Sümeysâtîye Hankâhı 286

Süpürdi 142
Sürmelü 144
Sürüm 141
Şaban Fakih 276
Şah Bek 140
Şakik-i Belhî 20, 278
Şam 35, 56, 58-64, 71, 75, 76, 97, 120, 122, 123, 125, 138, 190, 284, 286, 287, 296, ayrıca bkz. Dımaşk
Şamlı Şemseddin 140
Şeh Mahmud Targâl 160
Şehinşah 55
Şehristan Medresesi 76
Şekerciler Hanı 71
Şems Şeyh 200
Şems-i Tebrizî 60, 70, 71, 102, 230
Şemseddin Mûsâ 120
Şemsuddin Muhammed 146
Şemsü'l-Melik Han 279
Şerefüddin Bey Zaviyesi 216
Şerh el-Ferâiz el-Sirâciyye 148, 150
Şerh-i Hadis-i Erbâ'în 147, 241, 242
Şerhu Besmele bi's-Sûreti'n-Nev'iyyeti'l-İnsaniyyeti'l-Kâmile 245
Şerhu Manzûmeti'n-Nesefî fi'l-Hilâf 238
Şerhu'l-Kasideti'l-Mimiyye 245
Şerhu'l-Menâr 238
Şerhu'l-Muhtâr fî Furûi'l-Hanefîyye 238
Şerhü Kenzi'd-Dekâik 238
Şeyh Abdi 200
Şeyh Abdurrahman b. Ali 245
Şeyh Abdurrahman Erzincanî 128, 231
Şeyh Abdülaziz 88, 181, 182
Şeyh Adil 200
Şeyh Ahmed 77, 121, 209, 285
Şeyh Ahmed Nasr 285
Şeyh Ali 48, 203
Şeyh Ali Gölî 222
Şeyh Bağdad 221
Şeyh Bahaeddin 76
Şeyh Bedreddin Simavî 165, 245
Şeyh Edebalı 6, 9, 10, 17, 62, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 116, 136, 137, 138, 147, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 192, 197, 199, 200, 204, 213, 215, 217, 228, 234, 245, 264, 289, 291, 298, 301, 302
Şeyh Elvan Çelebi 102
Şeyh Esenlü Zaviyesi 199
Şeyh Fahreddin 204
Şeyh Gürgânî 38
Şeyh Güvenç 203
Şeyh Hamşâ 27
Şeyh Hasan Bulganî 48
Şeyh Haşim 270
Şeyh Hayran 203
Şeyh İbrahim 44
Şeyh İlyas 199
Şeyh İmam 200
Şeyh İshak 184, 215
Şeyh İzzeddin İbrahim 199
Şeyh Mahmud 116, 187
Şeyh Mecnun b. Hasan 218
Şeyh Mehmed 16, 101, 126, 289
Şeyh Muhyiddin 200
Şeyh Musa 124, 200, 220
Şeyh Mustafa 96, 203
Şeyh Nureddin 112
Şeyh Ramazan 128, 208, 234
Şeyh Resûl 221
Şeyh Siraceddin 75
Şeyh Süleyman 215
Şeyh Şaban 222
Şeyhî Fakih 144, 221
Şeyhler 199
Şeyhu'ş-Şüyuh Ribâtı 280, 281
Şıhlar 215
Şiblî 35, 124
Şihâbeddin (Ömer) Sühreverdî 38, 44, 47, 48, 62, 64, 70, 302
Şihâbeddin Hamevî 296
Şiîler / Şiîlik 24, 38, 54, 285
Şirkuh 130, 286
Şücâ Karamânî 124
Şücaeddin Orhan 211
Şükrullah 88, 128, 165, 206, 208, 210, 213, 216, 218, 219

T

Taberistan 39
Taceddin Divanı 199
Tâceddin Kürdî 6, 10, 147, 148, 204
Tacikistan 51
Tâcüşşeria el-Mahbûbî 248
Tahir Fakih 142
Tâhûn Hânkâhı 286
Tankred 39
Tapduk Emre 80, 81, 128
Taraklı 159, 261, 263, 276
Tarsus 54, 152

Taşkent 46, 47, 50
Taşköprülüzâde 16, 118, 119, 136, 137, 138, 146, 148, 186, 228, 249, 298
Tavâşî Şerefeddin Mukbilî 216
Tavullu Baba 115
Tayyib Fakih 142
Tebriz 63, 70, 121, 136, 230
Teke 109, 198, 240, 252, 256
Teke Sancağı 198, 252, 312
Tekeoğulları 267
Tekirdağ 92
Tekür Şeyh 220
Telhisü'l-Miftah 205
Terken Hatun 130
Terkos 169, 321
Teselya 169, 274
Tezhüyük 232
Thosios Adası 257
Tırhala 274
Timur 50, 94, 121, 128, 171, 172, 173, 252, 294
Timurhan Şeyh 203
Tirmiz 282
Tokat 67, 68, 74, 76, 114, 146, 189, 266
Tonşa 221
Tophaneli Çeşmesi 275
Toprak-Öyüğü 143
Toy-deresi 139, 144
Trablus 153
Trablusşam 54
Trichalice Manastırı 257
Tuğrul Bey 26, 27, 28, 29, 53, 54, 153
Tuna 94
Tunus 58
Tur Ali Şeyhoğlu Zaviyesi 199
Turahan Bey 169, 253, 274, 301, 312, 322
Turahanoğulları 274
Turgud Alp 11, 88, 105, 115, 160, 161, 187, 188, 193, 194, 195, 253, 301
Turhan Şeyh 221
Turud Fakih 141, 142
Tus 27, 40
Tutuş 54
Tuzaklu 144
Türkistan 5, 10, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 40, 43, 44, 45, 46, 49, 72, 120, 152, 189, 279, 284, 285
Türkmen dervişleri 102, 106, 113, 189, 193-195, 197, 230, 253, 254, 260
Türkmenistan 51
Türkmenler 29, 40, 46, 50, 55, 65, 66, 67, 68, 154, 231, 269, 293

U-Ü
Ugan Tengri 22
Ulu Arif Çelebi 74, 191, 211
Ulu Cami 119, 207
Ulu-Çeltükçi 135
Ulubeğ Şeyh 222
Uludağ 13, 20, 24, 37, 38, 57, 58, 59, 60, 105, 111, 115, 116, 254, 256, 257, 258, 268
Ulvî Baba 104
Umur 143
Umur Bey 155, 156, 252
Umur Fakih 144
Umur Şeyh 221
Umurca Şeyh 222
Urfa 54, 58
Uzun Firdevsî 15, 52
Uzunca-Bel 162, 164
Üftade Tekkesi 269
Ümmed Şeyh 221
Ümmi Kemal 242
Ümmid Fakih 143, 144
Ümmühan Hatun Medresesi 130
Ürgüp 79
Üsküdar 91, 113, 114, 140, 197, 212, 245, 250, 265, 266, 275, 290
Üsküp 114, 169, 171, 172, 266, 272, 290
Üveys Fakih 144

V
Vâiz Mecdüddin 228
Vâiziye Medresesi 297
Varna 266
Vefâîyye 10, 17, 51, 96, 100, 105, 181, 194, 209, 213, 230
Velî Fakih 144
Venedik 86, 91, 274
Veysel Karanî 20
Vidin 171
Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Velî 15, 52, 77-80, 112, 211, 212
Virancık 139
Vodina 169, 321
Volga 51

Y
Yahşi Bey 93, 163, 218
Yahşi Fakih 16, 88, 140, 275

Yahşi Şeyh 222
Yahya Fakih 138, 141, 144, 276
Yahya Şeyh 200
Yakub Fakih 144
Yakub Şeyh 222
Yakup Bey II. 134
Yalak Abad 250
Yalak Ova 163, 265
Yalvaç 93
Yanıkçahisar 164
Yanya 270
Yarhisar 138, 157, 161, 184, 211, 215, 290
Yassıçemen Savaşı 65, 86
Yazı Ovası 91, 163
Yazıcızâde Ahmed Bîcân 22
Yeni Kaplıca 234
Yenice-i Taraklı 139, 141, 220
Yenice-i Vardar 169
Yeniceköy 135
Yeniçeri Ocağı 106, 107, 205
Yeniçeriler 107, 162
Yenikale 164
Yenişehir 89, 101, 117, 118, 138, 139, 142, 143, 160, 169, 184, 199, 218, 249, 271, 272, 274
Yesevîyye 49, 50, 51, 52
Yesi 45, 46, 49, 50, 285
Yezid 19, 35, 124
Yıldırım Bayezid 11, 12, 17, 94, 119, 120, 122, 125, 128, 140, 142-144, 149, 169, 170, 171, 173, 180, 200, 205-208, 211, 213, 214, 219, 220, 221, 223, 230, 232, 241, 252, 253, 271, 274-276, ayrıca bkz. Bayezid I.
Yinanç Bey 133
Yoğunca-pelid 139
Yoğurtlu Baba 269
Yozgat 67
Yörükler 114, 197, 266
Yunak 141
Yund Dağı 197
Yunus Emre 9, 15, 17, 22, 69, 80, 81, 103, 104, 128,
Yunus Fakih 142
Yunus Mukrî 77
Yusuf Fakih 143, 144
Yusuf Hemedanî 5, 32, 38, 41, 42, 45, 303
Yusuf Şeyh 200, 220, 221

Z
Zağra 169, 321
Zâhid-i Âhûpûş 189
Zahna 93, 169, 205
Zekeriyya Baba 184, 185
Zekeriyya Moltanî 76
Zengî 56, 286
Zeynîyye 149
Zincirli Medresesi 249
Zindan Kapısı 256
Ziyâeddin İsa 130
Zübeyde Konağı 279
Zülfazl (Solfasol) Köyü 124
Zümürrüd Hatun 287
Züzânî Ribâtı 281

Alexis Gritchenko
İstanbul'da İki Yıl - 1919-1921 –
Bir Ressamın Günlüğü

Haz. Kemalettin Köroğlu - Erkan Konyar
Urartu: Doğu'da Değişim

İnan Çetin
Vadi

Tony Judt
Kusurlu Geçmiş – Fransız Entelektüelleri 1944-1956

Ian McEwan
Sahilde
Kefaret
Amsterdam'da Düello

James Wood
İyi Bir Hayat

George Eliot
Middlemarch – Taşra Hayatı Üzerine Bir İnceleme

Ezra Pound
Kantolar

Tahir Alangu
Türkiye Folkloru El Kitabı

Eugène Ionesco
Beyaz ve Siyah

Javier Marías
Tüm Ruhlar
Berta Isla

Cem Behar
Orada bir musiki var uzakta…
XVI. Yüzyıl İstanbulu'nda Osmanlı/Türk Musıki
Geleneğinin Oluşumu

Manuel Benguigui
Alman Koleksiyoncu

Edip Cansever
Umutsuzlar Parkı
Kirli Ağustos

Doğan Hızlan
Hatırlamak – Günlük Yaşamdan Dipnotlar

Mehmet Rifat
Sait Faik'i Yorumlayanlar: Eleştirinin Eleştirisi

Derya Bengi
80'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük –
"Yaprak döker bir yanımız"
70'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük –
"Görecek günler var daha"
50'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük –
"Şimdiki zaman beledir"

Haz. Bahanur Garan Gökşen - Murat Yalçın
Bir Yalnız – 100. Doğum Yılında İlhan Berk

İlhan Berk
Bir Limandan Üç Resim
Galileo Denizi
Şiirin Çizdiği

Max Frisch
Mavi Sakal
Montauk

Sándor Márai
İşin Aslı, Judit ve Sonrası

Ahmet Ümit
Bir Ses Böler Geceyi
Kukla
Çıplak Ayaklıydı Gece
Beyoğlu'nun En Güzel Abisi
Şeytan Ayrıntıda Gizlidir
Ninatta'nın Bileziği
Kar Kokusu
Aşkımız Eski Bir Roman

Orhan Pamuk
Babalar, Analar ve Oğullar – Cevdet Bey ve Oğulları -
Sessiz Ev - Kırmızı Saçlı Kadın
Şeylerin Masumiyeti
Balkon / Fotoğraflar ve Yazılar

Haz. Erkan Irmak
Benim Adım Kırmızı Üzerine Yazılar

A.N. Wilson
Tolstoy

Behçet Necatigil
Konuş ki Göreyim Seni
Vaktin Zulmüne Karşı – Düzyazılar 3
Dost Meclislerinde Kasideler

Camille Laurens
On Dört Yaşındaki Küçük Dansçı

Yıldıray Erdener
Kars'ta Çobanoğlu Kahvehanesi'nde Âşık Karşılaşmaları – Âşıklık Geleneğinin Şamanizm ve Sufizmle Olan Tarihsel Bağları

Franz Kafka
Şato
Ceza Sömürgesi
Dönüşüm

Amin Maalouf
Uygarlıkların Batışı

Hal Herzog
Sevdiklerimiz, Tiksindiklerimiz, Yediklerimiz – Hayvanlar Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden Bu Kadar Zordur?

Nâzım Hikmet
Benerci Kendini Niçin Öldürdü?
Kemal Tahir'e Mahpusaneden Mektuplar

Doğan Tekeli
Çebiş Evi'nden Hisartepe'ye

Doğan Yarıcı
Hodan

Abdülhalik Renda
Günlükler 1920-1950
Hatırat

Metin And
Dionisos ve Anadolu Köylüsü
Kısa Türk Tiyatrosu Tarihi
Osmanlı Tasvir Sanatları: 2 – Çarşı Ressamları

Elif Sofya
Hayhuy

William Faulkner
Emily'ye Bir Gül – Seçme Öyküler

Elmore Leonard
Bücürü Ayarla
Rom Kokteyli

Emily Ruskovich
Idaho

Uğur Kökden
Unutmayı Bir Öğrenebilsem

Ömer F. Oyal
Gemide Yer Yok
Önceki Çağın Akşamüstü

Paul Signac
Eugène Delacroix'dan Yeni-İzlenimciliğe

Philippe Soupault
Görünmeyen Yönleriyle

Derviş Zaim
Ares Harikalar Diyarında
Rüyet

Ahmet Emin Yalman
Naziliğin İçyüzü

Marianna Yerasimos
Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü
İstanbullu Rum Bir Ailenin Mutfak Serüveni

Ali Teoman
Yazı, Yazgı, Yazmak

Yüksel Pazarkaya
St Louis Günleri

Waller R. Newell
Tiranlar – Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi

Nursel Duruel
Geyikler, Annem ve Almanya
Yazılı Kaya

Oliver Sacks
Bilinç Nehri